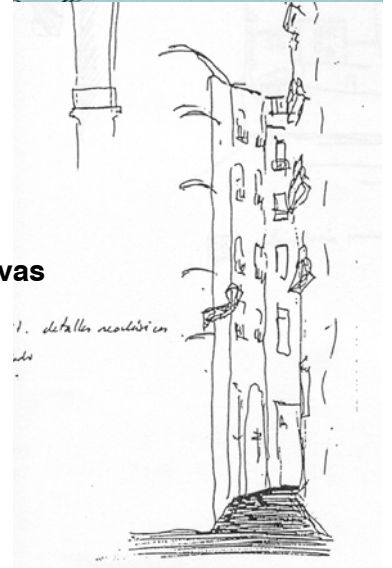
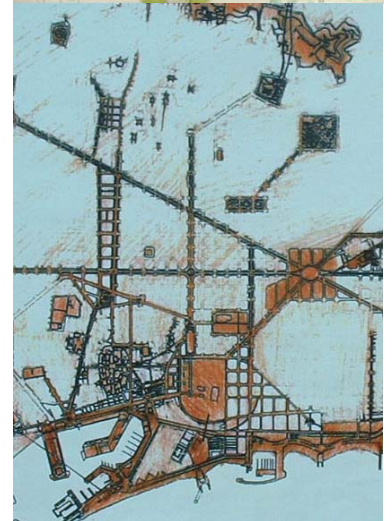
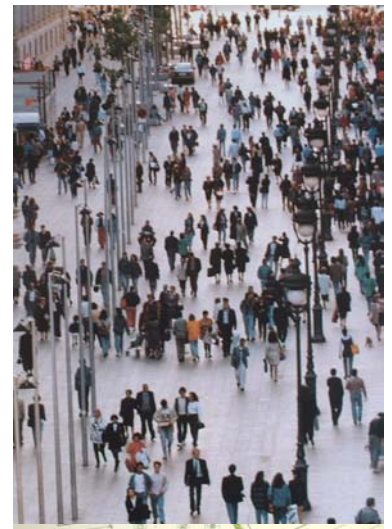

A la recerca de la *civitas* contemporània

**Cap a una cultura urbana de l'espai públic:
l'experiència de Barcelona (1979-2003)**

Miquel Martí i Casanovas

**Tesi doctoral
Juny de 2004**

**Director de tesi:
Joaquim Sabaté i Bel**

Miquel Martí Casanovas

Director de Tesi: Joaquim Sabaté Bel

Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori

Universitat Politècnica de Catalunya

Juny de 2004

Aquesta Tesi doctoral ha estat realitzada amb el suport del

Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la

Generalitat de Catalunya

Índex

Agraïments	1
Pròleg	3
1. Marc conceptual	
1.1 L'espai públic cívic	9
1.1.1 La noció d'espai públic cívic	12
1.1.2 L'espai públic cívic en la ciutat contemporània	20
1.2 L'experiència urbanística del projecte d'espai públic	40
1.2.1 Les lògiques del projecte d'espai públic	40
1.2.2 Diversitat de problemàtiques i de respostes projectuals	46
1.2.3 La incidència dels contextos locals	58
1.3 Context urbanístic de la recerca	67
1.3.1 La política d'espais públics davant l'evolució del "model Barcelona"	67
1.3.2 Bases epistemològiques de la tesi	74
2. Metodologia	
2.1 Objecte d'estudi	83
2.1.1 Els espais públics de la ciutat consolidada compacta	83
2.1.2 Criteris de selecció dels casos representatius	88
2.1.3 Elements d'anàlisi	94
2.2 Hipòtesis de recerca	99
2.2.1 La configuració de l'espai cívic com a lloc de relació	100
2.2.2 L'espai públic com a expressió de l'estructura urbana	109
2.2.3 La monumentalització de l'espai públic com a lloc simbòlic d'identitat col·lectiva	114
2.2.4 Processos i mecanismes generadors dels projectes i de la cultura de l'espai públic	121
3. La configuració de l'espai públic	
3.1 El llenguatge en el tractament del pla horitzontal	134
3.1.1 La tendència inicial: els espais públics com objectes de disseny monumental	134
3.1.2 El projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans	148
3.2 De l'articulació i la integració del pla horitzontal	171
3.2.1 Entre el projecte de l'espai aïllat i la recerca de mecanismes d'articulació	171
3.2.2 La consolidació dels mecanismes de la unitat espacial	184
3.3. Les transformacions de l'entorn edificat	206
3.3.1 Actuacions de rehabilitació i millora	208
3.3.2 Actuacions de transformació dels volums edificats	215
4. L'espai públic com estructura urbana	
4.1. La visió sistèmica: continuïtat i articulació de l'espai públic	244
4.1.1 La gènesi d'una visió estructural sobre l'espai públic	245
4.1.2 La consolidació de la visió estructural sobre l'espai públic	256
4.1.3 Concrecions parcials de la visió estructural sobre l'espai públic	269
4.2 El recurs a les tipologies en el disseny dels espais públics	284
4.2.1 La configuració de tipologies lineals vinculades al sistema d'espais públics	285
4.2.2 La reflexió tipològica sobre espais puntuals vinculada als teixits urbans	290
4.3 Principis d'uniformitat en el tractament de l'espai públic	303
4.3.1 La reurbanització extensiva de l'espai públic	303
4.3.2 Generació d'imatges i identitats urbanes	310

5. La monumentalització de l'espai públic	
5.1 Els monuments escultòrics	321
5.1.1 La significació del 'obra escultòrica	322
5.1.2 La relació espacial entre escultura i entorn urbà	328
5.2 La singularització arquitectònica de l'espai	334
5.2.1 La vinculació entre equipaments col·lectius i espais públics	334
5.2.2 La recerca de la singularitat icònica en el paisatge urbà	343
5.3 La valorització del patrimoni històric	351
5.3.1 La valorització del patrimoni històric des del projecte d'espai públic	353
5.3.2 Renovació dels teixits històrics i caràcter patrimonial de l'espai públic	360
6. La lògica projectual	
6. Els agents de la renovació de l'espai públic	375
6.1.1 La creació i consolidació del servei de projectes urbans	377
6.1.2 L'afebliment del lideratge en la política de renovació de l'espai públic	383
6.1.3 Els mecanismes de participació ciutadana	393
6.2 La dimensió discursiva	403
6.2.1 La teorització del projecte urbanístic municipal	403
6.2.2 La crítica acadèmica	415
6.2.3 Les reivindicacions ciutadanes	424
6.3 Els instruments de projecte	432
6.3.1 El projecte d'espai públic com projecte d'urbanització	434
6.3.2 Una concepció integral del projecte d'espai públic	439
6.3.3 Criteris generals per al projecte d'espai públic	446
Epíleg	452
Bibliografia	459
Annex	465
Resum en anglès	479

Agraïments

Aquesta Tesi Doctoral és el resultat d'una considerable recerca documental basada en fonts d'informació originals sobre múltiples i diverses actuacions de renovació dels espais públics de Barcelona. Es tracta de documents que, en la majoria de casos, no es troben en arxius, a punt per a ser consultats, sinó en diferents serveis tècnics municipals o en despatxos professionals, amb molt tràfec, i poc temps per dedicar-se a buscar projectes antics. És per això que el primer agraïment està dedicat a les moltes persones que m'han facilitat l'accés a aquesta informació. Sense elles, aquesta tesi no hauria estat possible. A la Carme Grandas i el Claudi Mas, al Joaquim Espanyol i la Imma Espuelas, del sector d'urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona, i al personal del servei d'Informació Urbanística Municipal. Al Juli Esteban, el Josep Mª Carrera i la Pilar Roig, del Gabinet d'Estudis Urbanístics. Al Carles Sanfeliu de l'Institut Municipal d'Urbanisme, al Bernardo de Sola de Barcelona Regional, al Pere Cabrera i al Xavier Sust, vinculats a Foment de Ciutat Vella, a l'Albert Pons i el Juan Pablo Jaroslavsky de PRONOBA i a la Carme Marzo de ProEixample, entre molts d'altres. És un agraïment extensiu a tots aquells protagonistes del procés de renovació que han acceptat dedicar-me una mica del seu temps i de la seva sapiència, i molt sovint de la seva afabilitat, en forma d'entrevistes: de l'Oriol Bohigas al Jordi Borja, de l'Andrés Naya a l'Ignasi de Lecea, de l'Enric Pericas al Jordi Henrich, del Rafael de Cáceres al Màrius Quintana.

Ara que aquest treball de recerca que s'ha prolongat durant anys toca a la seva fi, recordo amb gratitud aquells amb qui em vaig començar a interessar pel tema de l'espai públic en els darrers anys dels meus estudis a França.. Monique Zimmermann, de l'Institut National de Sciences Appliquées de Lyon, amb qui vaig estudiar els espais públics de la Presqu'île lionesa en el marc d'un Diploma d'Estudis Aprofundits, i la qual ha donat suport a la sol·licitud de la menció de Doctor Europeu. Cynthia Ghorra-Gobin, amb qui, a l'Institut d'Études Politiques de Paris, em vaig engrescar en l'anàlisi comparatiu de l'espai públic entre la ciutat europea i la ciutat americana. Alain Bourdin, de l'Institut Français d'Urbanisme, que em va brindar interessants reflexions sobre la transformació de l'espai urbà en teixits rics en patrimoni històric. A aquests intercanvis de partida, se n'hi han afegit d'altres al llarg de la investigació. L'estada a la Universitat de Harvard que ha complementat aquesta recerca m'ha permès entrar en contacte amb interessants professors nord-americans. A Margaret Crawford, George Baird, Mona Serageldin i Alex Krieger, entre d'altres, els vull agrair la seva bona acollida. A Han Meyer, de la Universitat de Delft, li agraeixo el seu entusiasta interès per aquesta recerca i la seva col·laboració de cara a sol·licitar la menció de Doctor Europeu.

Però aquesta investigació ha estat desenvolupada al Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori. Els professors amb qui he compartit tasques docents durant els darrers tres anys han estat uns magnífics companys al si del Departament, amb els quals he après a ensenyar l'urbanisme amb dedicació i entusiasme. Però sobretot, a l'Antonio Moro, la Montserrat Torres, el Xavier Peiró, la Fina Aymerich, el Jordi Franquesa, la Zaida Muixí, el Manolo Franco i la Núria Rigau, els agraeixo l'excel·lent ambient i relació que sempre han creat. També vull agrair la confiança i ajuda dels responsables acadèmics del Departament durant aquests anys. Particularment, vull mencionar al Miquel Coromines, per la seva permanent disponibilitat. A l'Antonio Font, que ha contribuït a l'obtenció dels informes favorables per a la sol·licitud de la menció de Doctor Europeu. I al Joan Busquets, amb qui vaig poder gaudir de les seves brillants reflexions sobre l'urbanisme, mentre vaig formar part del grup de professors de les assignatures de què ell era responsable, i que m'ha donat l'oportunitat de completar aquesta recerca doctoral amb l'estada d'investigació a la Universitat de Harvard. De manera molt especial, vull agrair al Miquel Domingo la confiança que m'ha mostrat i els consells que m'ha ofert en tot moment.

Una tesi doctoral implica constància en un treball continuat i perseverant, i al mateix temps, moments d'intensa dedicació. En aquestes circumstàncies, poder comptar amb l'afecte i el suport de la família resulta fonamental, i els ho agraeixo profundament. També a totes aquelles persones que m'han ajudat decisivament en els moments de dubtes sobre l'orientació i l'avanç de la recerca.

Però sobretot, si hi ha algú per qui sento un sincer agraïment i admiració, és el Director d'aquesta tesi, el Joaquim Sabaté. Li agraeixo la seva dedicació, la seva disponibilitat, el seu rigor i el seu saber, que ens han permès establir una col·laboració eficaç per dur a bon port aquesta recerca. Li agraeixo les nombroses oportunitats, professionals i científiques, que m'ha brindat en aquests anys. Li agraeixo les seves qualitats humanes, expressades en la seva comprensió personal. Per a mi, és tot un exemple a seguir en la meua futura dedicació a la recerca i l'ensenyament de l'urbanisme. Aquesta tesi n'és un punt de partida.

“Tots els homes, per naturalesa, desitgen saber”

Aristòtil
Inici de la *Metafísica*. s. IV a.C.

PRÒLEG

Barcelona ha viscut des de la recuperació dels Ajuntaments democràtics el 1979 un profund procés de renovació urbana que s'ha consolidat com una referència urbanística a nivell internacional. Un dels aspectes clau d'aquesta renovació urbana ha estat el procés de transformació dels espais públics.

Les actuacions sobre els espais públics van ser les protagonistes de la política municipal fins el 1987. Aquestes primeres actuacions van despertar l'interès de l'acadèmia, i van ser objecte d'una important difusió internacional. Aquesta experiència inicial apareix una i altra vegada com a pionera, com una referència per a moltes altres ciutats que des de finals dels anys vuitanta han plantejat la seva pròpia política d'espais públics considerant l'exemple de Barcelona. Per citar només dues publicacions ben recents on de manera retrospectiva s'emfasitza aquest caràcter pioner i de referència de la renovació de l'espai públic barceloní, en el llibre *New city spaces* (2000), Jan Gehl afirma: "For the past two decades, Barcelona has been the most important source of inspiration for architects, landscape architects, urban planners and politicians who work with public spaces". I en la introducció del número monogràfic de la revista *Topos* dedicat als espais públics urbans (*Urban squares*, 2002), podem llegir: "The model of Barcelona has been researched thoroughly". Però més enllà de les realitzacions dels anys vuitanta, la renovació de l'espai públic a Barcelona ha estat més o menys eclipsada pel projecte Olímpic o els projectes de l'anomenada segona renovació, que al llarg dels anys 1990 i fins a l'actualitat han anat transformant profundament el front marítim i el sector de llevant de la ciutat. Tot i així, el procés de transformació dels espais públics ha estat tant o més intens entre 1987 i 2003 que durant el període inicial.

Rosa Barba, en el "Avanç del Pla d'Espais Lliures"¹ (una de les escasses reflexions globals sobre els espais públics a Barcelona duta a terme en les darreres dues dècades), afirma: "ha sido justamente el hecho de apoyar en la construcción del espacio público la reformulación del proyecto olímpico, un objetivo no explícito, lo que ha permitido cerrar el círculo y garantizar la construcción de la imagen global y la brillante realidad urbana de que disfrutamos hoy". Queda clar que la política de renovació de l'espai públic no només va continuar durant el període olímpic, sinó que va seguir essent central en el projecte urbanístic de la ciutat. El 1995, el treball del Gabinet d'Estudis Urbanístics dedicat a "El sistema d'espais lliures públics a Barcelona"² (una anàlisi quantitativa dels sòls qualificats com a espais lliures en el planejament vigent a aquella data) constata que les realitzacions d'espais públics entre 1986 i 1995 constituïen el 34,72% del total d'espais lliures existents, respecte l'11,17% de les realitzacions dutes a terme entre 1976 i 1986. I això que en el referit estudi no es comptabilitzaven els projectes de renovació de l'espai viari, que al llarg de la dècada dels anys 1990 s'han convertit en els autèntics protagonistes de la renovació de l'espai públic.

---

¹ Barba, *Avanç del Pla d'Espais Lliures*. Juliol 1991. Document no publicat (veure fitxa en annex).

² Gabinet d'Estudi Urbanístics. *El sistema d'espais lliures públics a Barcelona*. Març 1995 (document no publicat).

Només cal donar una ullada a alguns projectes en curs com la finalització del buidat de l'àrea central del Sector Oriental de Ciutat Vella, les intervencions al llarg de la Ronda del Mig, la pacificació dels carrers de l'Eixample o la resolució pendent de la plaça de les Glòries, per adonar-se que la política de renovació dels espais públics a Barcelona no només ha continuat, sinó que de fet s'ha anat intensificant i roman oberta.

Fins ara, la majoria de reflexions teòriques sobre els espais públics a Barcelona s'han centrat en les experiències anteriors al 1987 (per bé que nombrosos projectes puntuals d'espais públics posteriors hagin pogut ser publicats en revistes d'urbanisme i paisatgisme). El llibre monogràfic “Spazi pubblici contemporanei: innovazione e identità a Barcellona e in Catalogna” (publicat el 1989 sota la direcció de Mª Cristina Tullio) representa la publicació més completa a nivell internacional dedicada als espais públics barcelonins de la primera meitat dels anys 1980. La tesi doctoral de Josep Mª Fortià, titulada “L'exploració del pla horitzontal” i presentada el 1999, constitueix una valuosa reflexió teòrica, però a més de centrar-se únicament sobre els espais anteriors al 1987, s'hi aproxima des d'una perspectiva parcial vinculada a la lògica de les escoles paisatgístiques nordamericanes.

Fins a quin punt l'experiència de renovació dels espais públics de Barcelona ha quedat associada a les primeres realitzacions ho demostren algunes publicacions internacionals recents. El llibre “Civic Realism” de Peter Rowe els dedica tot un capítol sense referir-se a cap de les actuacions posteriors, tot i haver estat publicat el 1997. En el ja esmentat *New City Spaces*, Jan Gehl ens parla, l'any 2000, de la importància de rol de lideratge del Servei de Projecte Urbans, essencial durant els anys vuitanta, però que a partir de la segona meitat dels anys noranta ha conegut un afèbliment proper al demantellament. O es continua afirmant: “There is no such thing as a limited standard set of materials and urban idioms. On the contrary, in Barcelona, there is strong emphasis on designing each individual space as an independent site”, quan, tal i com veurem al llarg de la tesi, per a molts projectistes de la ciutat una de les principals herències de la transformació de l'espai públic és el desenvolupament de lògiques d'uniformització de la urbanització en una visió més estructural i articuladora dels espais.

Resulta, doncs, important dur a terme una reflexió diacrònica que contempli en el seu conjunt les intervencions sobre l'espai públic des de 1979, ja que les evolucions respecte als projectes dels primers vuitanta han estat tan importants, que limitar-nos a les conclusions extretes a partir d'aquestes experiències inicials no només suposaria una visió parcial, sinó també esbiaixada. Les successives publicacions municipals, algunes d'elles dedicades monogràficament als espais públics, si que han anat deixant constància de les actuacions en cada un dels mandats i d'algunes de les evolucions, però ho han fet de manera fragmentària i sense la dimensió crítica i teòrica que aporta una recerca urbanística com la que es planteja el present treball.

Aquesta visió unitària i aquesta distància crítica són clau alhora d'abordar un procés, no només recent, sinó encara obert, en què les sensibilitats i visions subjectives dels seus diferents protagonistes són ben vives. Un tema del qual s'ha parlat tant, que per alguns ja s'ha dit tot, i per a d'altres, fins i tot se n'ha parlat massa. En aquest sentit, dedicar una tesi al projecte d'espai públic significa creure en la seva importància dins el projecte de ciutat, per oposició a aquells que el consideren de forma despectiva com la simple epidermis de la ciutat, i tendeixen a menystenir-lo. Com la pell sana i ben cuidada, l'espai públic qualificat aporta seguretat, confort, imatge, interacció, identitat a la vida de la ciutat. Però en cap cas, dedicar una tesi doctoral al projecte de l'espai públic significa reivindicar-lo com a motor i centre del projecte de ciutat, tal i com se'l pogué presentar durant la primera meitat dels anys vuitanta. Tot i reflexionar sobre l'entitat i valor del projecte d'espai públic, al llarg d'aquest treball l'entem sempre com emmarcat en les directrius estructurals i estratègiques d'un projecte de ciutat més ampli.

Però aquest conjunt de realitzacions sobre l'espai públic dutes a terme a Barcelona en el darrer quart de segle presenta una característica suplementària: el fet d'haver estat guiades per una voluntat de recuperar el caràcter cívic de l'espai públic. La renovació de l'espai públic no ha estat presidida per una visió funcional de l'espai, sinó per la concepció de l'espai públic com un espai d'encontre, de convivència, d'afirmació col·lectiva. Josep Antoni Acebillo³, que fou el primer responsable del servei de projectes urbans i que impulsà la fase inicial de la renovació de l'espai públic, subratlla que el projecte d'espai públic, al costat de les exigències funcionals d'ús, ha de recuperar, per una banda, el seu paper com a component de l'estructura urbana, i de l'altra, el seu caràcter com a episodi urbà significatiu i reconeixible. És a dir, l'espai públic ha de recuperar aquella dimensió significativa i simbòlica que havia tingut des de l'àgora fins al bulevard. Les reflexions contingudes en el llibre "Spazi pubblici contemporanei" dedicat als espais públics barcelonins també subratllen d'entrada aquesta visió cívica. Renato Cecilia afirma: "Barcelona afronta a mil mans i de manera concertada la renovació, i reproposa l'arquitectura en el seu antic paper d'art públic, reprojectant carrers i places, com autèntics símbols de la civilitat moderna. Ho fa des d'un projecte de ciutat convençut que l'estructura funcional no pot ser per si sola l'element dorsal del teixit urbà. La ciutat és també significat, imatge, símbol: funció i emoció". Al seu torn, Maria Cristina Tullio, coordinadora de la publicació, insisteix: "la transformació dels espais públics a Barcelona ha consistit en fer identificables i reconeixibles els llocs com imatges que donen accés immediat a la memòria col·lectiva dels habitants".

Finalment, Peter Rowe, a "Civic Realism", presenta la renovació de l'espai públic barceloní com un dels exemples a nivell mundial de projectes urbanístics amb una autèntica dimensió cívica gràcies a un context social particular, que en el cas de Barcelona correspon a la recuperació de les institucions democràtiques.

---

³ Acebillo, *Struttura e significato dello spazio urbano* en Tullio, *Le spazi pubblici contemporanei*.

Aquesta dimensió cívica de l'espai públic apareix diàfanament integrada en la definició que Rosa Barba en dona en introduir l'Avanç del Pla d'Espais Lliures ja esmentat: "L'espai obert és un lloc on es busca desenvolupar activitats a l'aire lliure, fruit del contacte amb la natura, crear un lloc de contacte social, i també gaudir d'una visió de la forma urbana, entendre la ciutat com un espai per ser viscut col·lectivament i com un monument per ser recordat i preservat com a record i mirall de la història col·lectiva. Per això, parlar d'espai lliure té alhora un significat simbòlic i un contingut funcional". És, doncs, des d'aquesta perspectiva de la recuperació de la significació cívica de l'espai públic que la recerca aborda la seva renovació a Barcelona. Així doncs, en la tesi es combina la reflexió sobre alguns dels elements simples de la ciutat, els elements d'urbanització, amb la reflexió sobre una de les dimensions més complexes del fet urbà, el seu caràcter simbòlic d'una comunitat social.

Aquest treball postula que l'experiència acumulada en la transformació dels espais públics a Barcelona al llarg d'aquests 25 anys ha donat lloc a la formació d'una cultura compartida de l'espai públic cívic que constitueix un marc de referència per als successius projectes.

Aquesta cultura de l'espai públic cívic és dinàmica i evolutiva, es va enriquint constantment a partir de les noves realitzacions, i per tant, segueix oberta a noves aportacions. És per això que la recerca es proposa investigar les principals evolucions i tendències que han anat transformant al llarg de dues dècades i mitja aquesta cultura de l'espai públic. No es tracta de definir períodes, sinó d'identificar tendències i inflexions que ajudin a posar en evidència les exploracions projectuals.

Inscrita en la visió urbanística pròpia al Departament d'Urbanisme de la UPC, la recerca estudia aquesta evolució dels projectes d'espai públic i de la seva component cívica des del punt de vista de la morfologia i l'estructura dels espais, i des del punt de vista dels processos i mecanismes projectuals. La investigació vol mostrar com a través de la configuració formal de l'espai urbà, del desenvolupament d'una visió estructural, de l'exploració de mecanismes contemporanis de monumentalitat, i d'uns mecanismes (d'interacció entre agents, de teorització, de perfeccionament d'instruments) inscrits en la lògica del projecte urbà, l'experiència de Barcelona ha forjat una cultura de l'espai públic fonamentada en lògiques urbanes, en contraposició a d'altres possibles aproximacions al projecte de l'espai públic (paisatgístiques o funcionalistes, per exemple).

D'aquesta manera, la tesi s'organitza sis capítols. El primer i el segon estan dedicats a definir, respectivament, el marc conceptual i la metodologia de la recerca. Els quatre capítols restants desenvolupen l'argumentació de la investigació organitzada al voltant de quatre hipòtesis sobre la configuració formal dels espais, la seva inserció en l'estructura urbana, els seus elements de monumentalitat i els seus mecanismes i processos projectuals.

En el marc d'un urbanisme pragmàtic en què la ciutat esdevé laboratori i la pràctica precedeix la teoria (concepció que defineix l'essència del projecte urbanístic que Barcelona ha anat desenvolupant des del 1979⁴), la reflexió crítica resulta essencial per poder extreure lliçons de les experiències dutes a terme i anar generant un saber urbanístic útil de cara a futures actuacions. En aquest sentit, la recerca no vol representar només una revisió històrica dels projectes sobre l'espai públic a Barcelona en les darreres dècades, sinó que vol ser també una aportació teòrica més, que contribueixi a la consolidació, a la sistematització, a la divulgació i, fins i tot, a l'evolució, d'una cultura de l'espai públic cívic que segueix oberta, en la mesura que continua oberta la política de renovació de l'espai públic.

---

⁴ Montaner. *El modelo Barcelona*.

“Quan hom veu l’abundància i la varietat dels edificis, cal admetre que no es deuen pas només a la varietat dels usos i dels plaers, sinó essencialment a la diversitat dels homes”

.Baptista de alberti

De Re Aedificatoria, Llib. IV, cap I. 1452

Marc conceptual

CAPÍTOL 1

1. Marc conceptual

1.1 L'espai públic cívic

1.1.1 La noció d'espai públic cívic

1.1.1.1 Experiència de convivència en la diversitat

1.1.1.2 Condicions de l'espai públic cívic

1.1.2. L'espai públic cívic en la ciutat contemporània

1.1.2.1 Evolució històrica del significat col·lectiu de l'espai públic

1.1.2.2 Tendències contemporànies: espais cívics *versus* no-llocs

1.2 L'experiència urbanística del projecte d'espai públic

1.2.1 Les lògiques del projecte d'espai públic

1.2.1.1 Lògiques paisatgístiques *versus*...

1.2.1.2 ... lògiques urbanístiques

1.2.2. Diversitat de problemàtiques i de respostes projectuals...

1.2.2.1 Els espais públics de la ciutat compacta

1.2.2.2 Els nous espais complexes de la ciutat territori

1.2.3. La incidència dels contextos locals

1.2.3.1 De les polítiques municipals d'espais públics...

1.2.3.2 ...als espais informals, incerts i avantguardistes

1.3 Context urbanístic de la recerca

1.3.1 La política d'espais públics davant l'evolució del "model Barcelona"

1.3.1.1 La gènesi del "model Barcelona": 1979-1986

1.3.1.2 Canvi d'escala i visió estructural: 1987-1992

1.3.1.3 La segona renovació: 1993-2004

1.3.2 Bases epistemològiques de la tesi

1.3.2.1 L'autonomia disciplinar de la urbanística

1.3.2.2 L'urbanisme com a disciplina aplicada i experimental

1.3.2.3 Teoria i praxis en la gènesi d'una cultura urbanística

En aquest primer capítol es basteix el marc conceptual de referència de la recerca, presentant l'estat de l'art en aquells camps de la disciplina urbanística en els quals s'inscriu l'estudi sobre la renovació dels espais públics a Barcelona. Aquesta contextualització és triple. En primer lloc, s'exposen les reflexions recents sobre la dimensió cívica de l'espai públic, la qual constitueix l'angle d'aproximació de la investigació al tema de la renovació de l'espai públic, i que per la seva pròpia naturalesa abstracta exigeix ser precisada amb claredat. En segon lloc, s'analitzen les experiències internacionals de creació i renovació d'espais públics en les darreres dècades. En tercer lloc, es defineix el context pròpiament urbanístic de la recerca, tant pel que fa a les condicions locals de l'objecte d'estudi (l'urbanisme a Barcelona), com pel que fa a les bases epistemològiques de la investigació.

1.1 L'espai públic cívic

La reflexió sobre la dimensió cultural, social, simbòlica de l'espai ha estat sempre present d'alguna manera (quasi sempre marginal i minoritària) en les reflexions sobre la ciutat i els fenòmens d'urbanització des que aquestes van anar constituint un camp del saber autònom a mitjans del segle XIX. En el que podríem anomenar la "cultura de l'habitar"⁵ trobaríem una línia de pensament continuada que posaria l'accent en l'experiència significativa, personal i col·lectiva, de l'espai, més que no pas en el seu ús funcional. Una línia en la que, des del socialisme utòpic fins a les aportacions contemporànies de Giancarlo de Carlo, s'hi inscriuen figures tan rellevants com Patrick Geddes, Lewis Mumford o Norberg Schultz. És difícil triar d'entre les moltes i belles pàgines en què Lewis Mumford⁶ reflexiona sobre la dimensió social de la ciutat i la incidència de l'ordenació urbana en aquesta significació col·lectiva: "¿Qué es la ciudad como institución social? La ciudad en un sentido completo es un plexo geográfico, una organización económica, un proceso institucional, un teatro de acción social y un símbolo estético de unidad colectiva. Es una escena dramática para expresar y exteriorizar las acciones significativas y los anhelos más sublimes de la cultura humana. Cuando este drama cuenta con el escenario apropiado, la vida adquiere el porte y la unidad de una obra colectiva. La tarea de crear este escenario en un conjunto inteligente y estéticamente estimulador es la esencia del arte de la construcción de las ciudades. Y menos de esto no es suficiente".

Eclipsada pels corrents funcionalistes de l'urbanisme que assolirien el seu apogeu amb les proclames del Moviment Modern, a partir dels anys 1960 la reflexió sobre la dimensió simbòlica dels espais urbans es renova amb aportacions vingudes de les ciències humanes. Els avenços en camps com l'antropologia (amb l'impacte de l'estructuralisme de Lévy-Strauss), la psicoanàlisi o la lingüística no només van desenvolupar teories i eines per abordar la noció de simbolisme, sinó que van impulsar unes tendències subjectivistes que insistien en l'anàlisi de l'experiència personal de la realitat més que no pas en l'intent d'objectivar-la.

---

⁵ Morandi, *La città vissuta*, 1996

És en aquest context que apareixen camps com la semiòtica de l'espai (en què seguint els treballs de Roland Barthes aplicats a la moda indumentària, s'estudien els espais com a sistema de signes en els quals el significat, la forma física de l'espai, s'associa a un significat mental⁷) o l'urbanisme cognitiu (que estudia les imatges mentals que cada persona elabora de la realitat urbana o geogràfica que percep⁸). Simultàniament, des de diverses ciències humanes, s'investiguen els espais des d'altres perspectives que l'estrictament urbanística: des de la geografia humana i la sociologia s'impulsen els treballs sobre l'ús i l'apropiació de l'espai, i des de la filosofia i la història s'estudia l'evolució dels valors associats a l'espai públic i dels mecanismes que fan possible aquesta associació⁹.

Tan nombroses i heterogènies reflexions sobre el sentit de l'espai, en molts casos, no han tingut una repercussió directa en la disciplina urbanística, centrada en el disseny i ordenació de l'espai. Les reflexions filosòfiques es mantenen en l'abstracció; la semiòtica de l'espai tendeix a derivar cap a un exercici quasi escolàstic de reformulació i complexificació dels conceptes creats dins el propi corrent; la cultura de l'habitar, en el seu afany per pensar l'espai des de la interpretació de l'entorn, ha acabat potenciant els mecanismes de participació en els processos de disseny de l'espai; des de la sociologia no s'ha salvat la dicotomia entre ús i forma de l'espai.

Si bé les aportacions a la reflexió sobre la dimensió simbòlica de l'espai des de les ciències humanes no han tingut una transcripció directa en termes de criteris urbanístics, és innegable que aquestes aportacions han estat cabdals per desenvolupar uns conceptes i una terminologia a partir dels quals avui en dia és possible reflexionar des l'urbanisme sobre la significació de l'espai (com a tercer aspecte, al costat del seu ús i la seva forma).

L'urbanisme contemporani pot pensar l'espai com a lloc, espai que no tan sols és utilitzat, sinó que genera múltiples experiències d'ordre divers que engendren un sentit, una dimensió simbòlica. I aquesta possibilitat de pensar l'espai com a lloc no sempre ha existit. Per posar un exemple, darrera la reflexió de Camilo Sitte en *Der Städtebau* sobre la pèrdua en la ciutat industrial de certs valors comuns a les diferents formes de la ciutat pre-industrial, hi trobem intuïdes moltes de les qüestions sobre la dimensió simbòlica de l'espai revelades i explicades des dels anys seixanta, però a les quals Sitte només podia referir-se recurrent al concepte d'estètica.

---

⁶ Mumford. *La cultura de las ciudades*.

⁷ Muntañola (1996), Pellegrino, Lagopoulos, Boudon

⁸ Lynch, *La imagen de la ciudad* i Rapoport, *The meaning of the built environment*.

⁹ Choay, *Le sens de la ville* i Sennet, *Carne y Piedra: el cuerpo y la ciudad* i *La conciencia del ojo*.

Anant més enrere en la història, és significatiu que Alberti en el seu tractat *De Re Aedificatoria*, organitzat segons la tripartició clàssica entre nivell material, funcional i estètic, en el moment de desenvolupar la part dedicada al nivell estètic, abandoni la lògica que segueix en la resta del tractat (establir uns criteris generals oberts, en lloc d'uns models tipològics tancats), i recorri de manera més confusa als ordres clàssics de l'arquitectura com a paradigma de bellesa¹⁰. A l'abordar l'última dimensió de l'espai, que al ser simbòlica va més enllà de l'experiència exclusivament estètica, Alberti no disposa d'uns conceptes que no seran desenvolupats fins cinc segles més tard.

Gràcies a aquestes aportacions de les ciències humanes al llarg del segle XX, avui en dia l'urbanisme pot definir clarament què entén per dimensió simbòlica de l'espai urbà (la dimensió cívica de l'espai públic essent un aspecte d'aquesta dimensió simbòlica més general) i avançar en identificar aquelles condicions morfològiques, funcionals i estructurals que fan que un determinat espai sigui un lloc més o menys ric en significats. I les importants recerques recents sobre la dimensió cívica de l'espai¹¹, mostren que aquesta reflexió no només és possible, sinó que és d'actualitat, i necessària perquè la disciplina urbanística integri plenament la dimensió no funcional de l'espai.

---

¹⁰ Choay, *La règle et le modèle*.

¹¹ Rowe, *Civic realism*; Morandi, *La città vissuta*; Ghorra-Gobin, *Réinventer le sens de la ville*.

1.1.1 La noció d'espai públic cívic

Aprofundir en la noció d'espai públic cívic suposa, en primer lloc, donar una definició clara del que entenem per aquest concepte, i en segon lloc, explorar aquelles condicions de l'espai públic que afavoreixen el seu caràcter cívic tal i com el definirem.

1.1.1.1 Experiència de convivència en la diversitat en l'espai públic contemporani

La idea d'un lloc, d'un espai ric en significats diversos queda poèticament expressada per Louis Kahn quan diu “La ciutat és aquell lloc on, caminant, un nen pot veure alguna cosa que li comunica allò que voldrà ser de gran¹²”. El sentit cívic de l'espai públic és, per tant, un dels molts significats que pot produir l'experiència de l'espai. Es tracta d'aquells significats específics que fan referència a la col·lectivitat d'una societat. És per això que la dimensió cívica de l'espai urbà queda magníficament plasmada en l'etimologia dels mots *urbs* i *civitas*, les dues paraules que en llatí designaven la ciutat. L'*urbs*, la ciutat com a realitat física, que ha donat lloc a urbà, urbanisme. I la *civitas*, la ciutat com a col·lectiu social de persones que conviuen en un determinat espai, que ha donat lloc a civisme i civilització. Ja a finals del segle XIX Fustel de Coulanges utilitza l'estreta relació semàntica entre *urbs* i *civitas* (dues paraules que designen dues facetes d'una única realitat, la ciutat) per representar el vincle que ha existit en totes les formes històriques d'urbanització entre espai urbà i significat col·lectiu: “l'espai urbà és un espai de celebració i promoció del sentiment de pertinença a un col·lectiu”¹³.

En les societats contemporànies caracteritzades per la individualització (per oposició a les societats holistes pre-modernes), el sentit cívic de l'espai urbà és indissociable de l'experiència de la diversitat inherent a les nostres societats. És a través de la confrontació viscuda amb aquesta diversitat en l'espai públic que pot tenir lloc el procés d'individualització que permet a cadascú allunyar-se de la seva comunitat d'origen (ètnica, social, religiosa...), i al mateix temps que es pren consciència de les diferències, es desvetlla el sentit d'allò comú, d'allò compartit, en definitiva, el sentit de l'existència d'un projecte de convivència col·lectiu, sentit damunt del qual reposa la identitat col·lectiva d'una societat. L'experiència cívica és, simultàniament, experiència d'individualitat i de pertinença a un grup.

---

¹² Scully, Vincent. *L. Kahn*, London: Thames&Hudson, 1997

¹³ Fustel de Coulanges, *La ciudad antigua*, Barcelona: Península, 1984

En paraules de Cynthia Ghorra-Gobin, “l’espai públic és l’espai privilegiat de l’aprenentatge de l’alteritat, és l’espai d’escenificació de la societat civil en tota la seva diversitat social i cultural i és el suport material de la construcció d’una identitat col·lectiva”¹⁴. Franco Purini corrobora: “l’espai públic ho és realment quan converteix la ciutadania en esdeveniment físic, diversitat i barreja que alimenten la identitat”¹⁵. El sentit cívic de l’espai és, doncs, experiència de l’altre, de la pròpia personalitat i de la comunitat. Lewis Mumford¹⁶ coincideix plenament amb aquesta visió: “En la ciutat ens trobem davant la possibilitat de la desintegració personal; y al mateix temps, davant la necessitat d’assolir una reintegració mitjançant una participació més àmplia en un conjunt col·lectiu complet y visible”.

Des d’aquest punt de vista, la individualitat i la diversitat pròpies de les societats contemporànies no només no impliquen en si la debilitació del sentit col·lectiu de l’espai, sinó que al contrari, tal i com emfasitza Peter Rowe¹⁷, permeten que aquest sentit pugui ser autènticament cívic, és a dir, engendrat des de la societat civil, i no des dels poders establerts (polítics, religiosos...) o des de les comunitats particulars (ètniques, gremials, d’ordre social) presents en tota societat, i que al llarg de la història han estat sovint la font primera de la significació col·lectiva de l’espai.

En l’espai públic contemporani, poden subsistir expressions monumentals (edificis institucionals, monuments escultòrics commemoratius...) o manifestacions singulars (esdeveniments festius tradicionals, actes institucionals, concentracions massives...) que recordin de manera explícita i amb voluntat de garantir-ne la permanència, tant les institucions polítiques amb què s’ha dotat una societat com els valors col·lectius i el passat comú compartits pel conjunt d’aquesta societat. Per a reflectir-ho, Jordi Borja¹⁸ ens diu que l’espai públic no és només *urbs* i *civitas* (experiència de l’encontre en la diversitat) sinó també *polis* (terme grec per designar la ciutat que ha donat lloc a política), espai de representació explícita de les institucions i els valors col·lectius.

Però en les societats contemporànies, el sentit col·lectiu de l’espai no prové tant d’aquesta monumentalitat, com de la vivència quotidiana de la diversitat en l’ús compartit de l’espai públic. Aquesta constatació comporta dues implicacions principals.

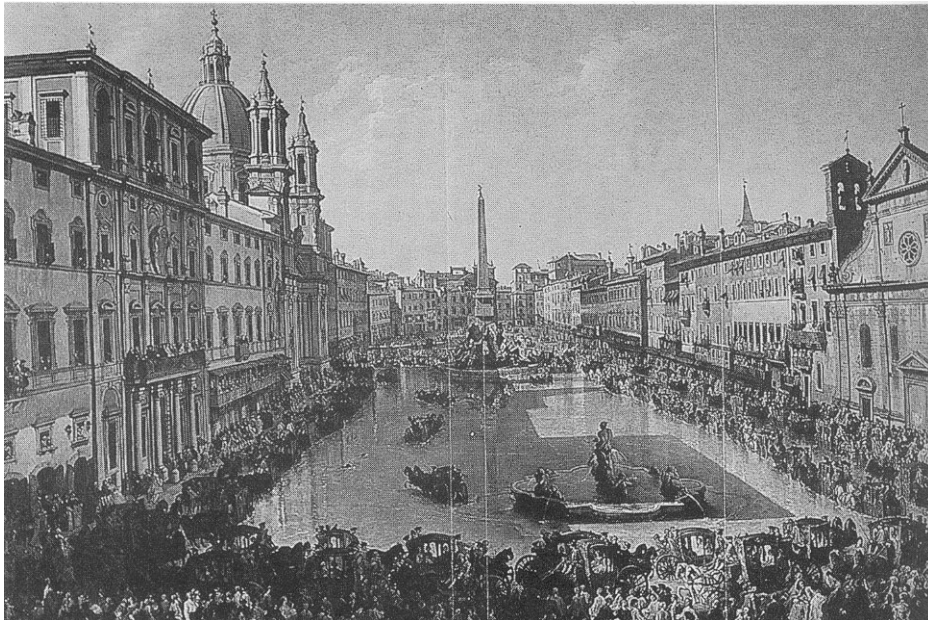
¹⁴ Ghorra-Gobin, *Réinventer le sens de la ville*.

¹⁵ Purini, *La città narcotica* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

¹⁶ Mumford. *La cultura de las ciudades*.

¹⁷ Peter Rowe, *Civic Realism*.

¹⁸ Jordi Borja, *Ciutat i ciutadania*.

*La plaça Navona als segles XVII, XVIII i XX.
Un espai públic que ha conservat el seu caràcter cívic al llarg dels segles.*

En primer lloc, un espai públic cívic és abans que res un espai que els ciutadans s'apropien i fan seu. Per tant, tal i com subratlla Peter Rowe, el caràcter cívic d'un espai està vinculat a un lloc i a la comunitat que l'habita en un temps històric determinat. Això explica que en certs espais històrics, la vinculació entre l'espai i la comunitat que el va construir i l'hi va donar vida és tan estreta i evident, que la força cívica d'aquests espais roman i es transmet fins a l'actualitat i els fa encara idonis per a vivències cíviues contemporànies. De la mateixa manera, un nou espai públic no esdevindrà cívic perquè respongui a uns criteris generals o a un llenguatge expressiu comuns a tots els espais cívius, sinó perquè hagi estat concebut per a facilitar-ne l'apropiació per part dels ciutadans que l'han de viure.

En segon lloc, el caràcter cívic d'un espai públic no és només viscut en ocasió d'esdeveniments excepcionals, sinó que s'experimenta en l'ús d'aquest espai en la vida quotidiana. Maurizio Marandi subratlla aquesta idea en definir l'espai col·lectiu com “el lloc capaç de contenir els més diversos i imprevisibles esdeveniments, espontanis o no, i utilitzat quotidianament i naturalment per persones amb comportaments i objectius diferents per a dur a terme les seves activitats”¹⁹. D'una banda, l'espai públic apareix com espai de publicitat, un escenari on a diferència d'altres èpoques, el protagonisme no radica tant en l'exhibició dels poders establerts, sinó en els ciutadans, que, encara que sigui des de l'anonimat i la distància, miren i són vistos, escenificant l'espectacle de la convivència en la diversitat. D'altra banda, l'ús compartit de l'espai no només suposa una relació visual i distant, sinó una permanent negociació que permeti donar cabuda en un mateix espai als interessos i actituds dispars dels qui el comparteixen. I és en aquesta negociació quotidiana que el projecte col·lectiu de convivència es revalida dia a dia legitimant així els estaments que l'institucionalitzen. Cynthia Ghorra-Gobin ho expressa d'aquesta manera: “l'espai públic roman una referència estable, a punt per significar el projecte col·lectiu viscut en els espais urbans, a punt també per servir d'intermediari per a renegociar aquest projecte”. És en la mesura que l'experiència cívica de l'espai públic es renova contínuament i és capaç d'integrar una diversitat canviant, que la identitat col·lectiva alimentada per aquesta experiència cívica segueix adquirint aquest caràcter de permanència que en temps pretèrits li donaven la tradició i els monuments commemoratius.

Els espais públics cívius així definits, com espais on a través de l'experiència quotidiana de la convivència en la diversitat es legitima el projecte col·lectiu, existeixen en moltes ciutats contemporànies. Però és evident que existeixen també fortes tendències contràries a la dimensió cívica dels espais urbans contemporanis. Resulta, doncs, important analitzar les condicions que fan que un espai públic engendri un significat cívic. Seguidament, mirarem de considerar fins a quin punt aquestes condicions poden continuar donant-se davant les tendències d'evolució de la ciutat i les societats contemporànies.

---

¹⁹ Morandi, *La città vissuta*.

1.1.1.2 Condicions de l'espai públic cívic

En les diverses reflexions recents sobre la dimensió cívica de l'espai públic hi trobem sovint al·lusions a múltiples factors que afavoreixen aquest caràcter cívic. Pensem que aquests diversos factors poden agrupar-se en sis categories. Quatre d'elles, són condicions constitutives dels espais públics cívics. Es tracta de condicions socials, condicions funcionals, condicions formals i condicions estructurals. Les dues darreres categories corresponen a factors que potencien el sentit cívic de l'espai. Es tracta del grau de complexitat i els signes d'identitat col·lectiva.

Condicions socials i urbanes

Les condicions socio-econòmiques i culturals de la ciutat a la qual ens referim són determinants perquè hi puguin existir espais públics cívics. La primera d'aquestes condicions socials és d'ordre socio-polític. La seguretat ciutadana és una condició necessària perquè l'espai públic pugui ser naturalment utilitzat i concorregut. Un espai públic cívic és un espai força segur, però es tracta d'una seguretat que no prové de mesures policials i coercitives, sinó del control social informal que es produeix quan l'estructura social d'una col·lectivitat no reposa sobre desequilibris flagrants i acusats que facin quasi impossible la convivència en la diversitat.

D'altres condicions fan directament referència al model de ciutat. Una ciutat compacta i mixta és molt més propícia a l'existència d'espais cívics que una ciutat de baixa densitat i funcionalment segregada. La major densitat afavoreix la quantitat d'encontres entre ciutadans a l'espai públic i la mixicitat d'activitats afavoreix la diversitat d'usos de l'espai. Finalment, un model de ciutat que potenciï els mecanismes de participació ciutadana en la seva pròpia concepció i gestió és un factor cada vegada més considerat, en la mesura que afavoreix la identificació dels ciutadans amb la comunitat i amb l'espai de la ciutat.

Condicions funcionals

Les condicions funcionals fan referència a l'ús de l'espai. El sentit cívic resulta de l'experiència viscuda de l'espai i per tant no és reductible a la forma d'aquest espai (malgrat alguns intents, com ara les tesis de Krier, d'objectivització dels valors estètics dels espais), sinó que depèn de l'ús que cadascú en fa.

La primera condició funcional d'un espai públic cívic és la seva diversitat d'usos. La mixicitat del model de ciutat a la que hem fet referència en el punt anterior, és una condició necessària, però no suficient. Cal que aquesta diversitat d'activitats presents en la ciutat es tradueixi de forma concreta en coexistència d'usos diversos en un determinat espai. Un espai públic monofuncional difícilment pot ser un espai cívic.

Per tant, els espais cívics seran espais adaptables, no especialment dissenyats per a cap ús particular, sinó aptes per acollir els usos més diversos i imprevistos, que faran possible múltiples formes d'apropiació i donaran lloc a la diversitat.

Al costat d'aquesta condició funcional bàsica, n'hi ha tres de complementàries. En primer lloc, un espai cívic és un espai inclusiu, obert a tothom, sense accés restringit, ja que l'experiència de la diversitat implica que a l'espai públic pugui trobar-s'hi qualsevol ciutadà i no només els membres de determinades comunitats. En segon lloc, els usos d'un espai públic han de ser compatibles amb la presència de vianants, ja que és movent-se a peu quan es donen en major mesura les circumstàncies per a l'encontre i la vivència de l'alteritat. En tercer lloc, determinats usos singulars afavoreixen el caràcter cívic de l'espai. Històricament, les funcions institucionals (polítiques o religioses) presidien els espais col·lectius per excel·lència, però en la ciutat contemporània els usos lúdics i recreatius dels parcs o l'activitat comercial oberta a l'espai públic i integrada al teixit urbà ofereixen condicions favorables a la convivència en la diversitat.

Condicions formals

Les condicions formals d'un espai públic cívic es podrien resumir en el fet que l'espai sigui llegible, és a dir, que la seva configuració espacial sigui comprensible, que la seva percepció permeti identificar-lo i reconèixer-lo. Tal i com va posar de manifest Kevin Lynch²⁰, aquesta llegibilitat és un factor imprescindible perquè pugui existir una interacció entre el ciutadà i l'espai urbà. La llegibilitat d'un espai públic reposa en tres elements bàsics.

Per una banda, els límits de l'espai han de ser perceptibles. Aquests límits poden ser més oberts o més tancats, però per poder identificar un espai determinat l'espectador intenta en primer lloc copsar els seus límits. (Morandi²¹ posa com exemple de cas extrem d'espai amb límits oberts, l'espai situat entre Sant Pere del Vaticà i el castell Sant Angello, durant segles entès com un espai limitat per aquests dos volums autònoms i distants entre si).

D'altra banda, un espai, per ser llegible, ha de poder ser entès com un tot. La percepció de la unitat espacial és una condició de la llegibilitat de l'espai. Unitat que no significa unicitat, sinó que és sinònim d'integració i articulació entre les diferents parts de l'espai. Articulació entre els volums edificats que el configuren, articulació entre les diferents àrees que componen el pla horitzontal, articulació sobretot entre el pla horitzontal i el pla vertical. La percepció de la unitat de l'espai implica una simbiosi entre el ple i el buit, entre arquitectura i espai.

---

²⁰ Lynch. *La imagen de la ciudad*.

Finalment, la llegibilitat de l'espai es tradueix en uns criteris de claredat compositiva. En aquest sentit, la llegibilitat de l'espai està vinculada a la noció d'ordre. Un espai llegible s'oposa a un espai caòtic. Els mecanismes que introdueixen ordre en l'espai urbà són múltiples²², i afecten tant els volums edificats (ritmes, repeticions, variacions), com l'existència de directrius espacials (disposicions geomètriques, simetries, axialitats). Però d'entrada, la claredat compositiva suposa que els dos plans que defineixen tot espai urbà (el pla horitzontal i el pla vertical) no es vegin alterats fins al punt de deixar de ser percebuts com a plans. A tall d'exemple, la descomposició del pla horitzontal en una superposició de diferents nivells en alguns projectes basats en una lògica de segregació funcional ha generat sovint espais on la impossibilitat de percebre amb claredat el pla horitzontal impedeix que l'espai sigui llegible.

Condicions d'estructura

Les condicions d'estructura d'un espai públic fan referència al fet que la percepció d'aquest espai porti associada la idea que no es tracta d'un espai aïllat, sinó d'un espai integrat en un sistema d'espais urbans, el qual és la base de l'estructura d'una ciutat²³. Si l'articulació entre les diferents parts de l'espai condueix a la comprensió de la unitat de l'espai, l'articulació entre diversos espais fa que l'estructura urbana esdevingui també llegible.

Els mecanismes pels quals és possible des de l'experiència d'uns espais determinats prendre consciència de l'existència d'una estructura d'espais a escala urbana són diversos. A l'Edat Mitjana, l'existència de fites de referència urbanes o territorials feia visible l'ordenació dels espais. En la ciutat barroca, les perspectives axials emfatitzaven l'articulació entre diversos espais ordenadors de la ciutat, constituint un potent instrument generador d'estructura que ha sobreviscut fins al segle XX. La lògica regular de les ordenacions en malla permet que qualsevol espai sigui fàcilment percebut com integrat en un conjunt.

La lectura de l'estructura urbana d'una ciutat a través dels seus espais públics està estretament vinculada a la idea de recorregut. Per una banda, un espai públic clarament articulat amb d'altres espais és un espai que genera moviments dinàmics, que incita a ser recorregut. D'altra banda, és a través del recorregut per diversos espais encadenats que la percepció de les articulacions estructurals entre ells es fa pal·lesa.

Grau de complexitat

L'experiència de la complexitat a partir de la vivència de l'espai públic és un factor que pot contribuir a fomentar el seu caràcter cívic, sempre i quan no impedeixi la percepció de l'ordenació necessària a la llegibilitat de l'espai. Això es deu al fet que la complexitat activa la receptivitat del subjecte i, per tant, el predisposa a l'experiència de l'alteritat i de la diversitat en les que reposa el sentit cívic de l'espai contemporani.

---

²¹ Morandi, *La città vissuta*

²² Español, *L'ordre fràgil de l'arquitectura*.

²³ Barnada, *La ciutat com a diagrama de llocs públics*.

Els mecanismes generadors de complexitat en l'espai públic seran desenvolupats en el capítol 2, en reprendre les condicions que afavoreixen el caràcter cívic de l'espai urbà com a punt de partida per formular les hipòtesis de la tesi. Però molts d'aquests mecanismes estan basats en una lògica dialògica, en una lògica del contrast i la diferència en la unitat que pregonen la relació cívica de la diversitat en la col·lectivitat: diàleg diacrònic entre allò nou i allò antic, entre l'acte creatiu i les preexistències; diàleg espacial entre les diverses escales del lloc, la ciutat i la geografia; diàleg entre el particularisme local i la universalitat global; diàleg entre diverses lògiques compositives. Una dinàmica dialògica vers la que convergeixen totes les reflexions sobre la dimensió col·lectiva de l'espai públic i que és font d'una complexitat que afavoreix la interacció cívica.

Signes d'identitat

Els monuments, com a signes físics associats en la memòria afectiva dels ciutadans als fets i valors sobre els que es fundava la identitat col·lectiva, han estat durant segles els elements bàsics per vehicular la dimensió col·lectiva de l'espai públic. Si bé en la ciutat contemporània la presència de monuments ja no és tan explícita com en d'altres èpoques, segueixen existint en els espais urbans referències formals que reforcen el sentit cívic, i des de la urbanística, s'ha posat de manifest tant el valor de la permanència històrica²⁴ com la necessitat d'explorar noves formes de monumentalitat²⁵.

Algunes d'aquestes referències formals perpetuen els mecanismes històrics. Els edificis d'arquitectura singular o els elements escultòrics (especialment quan accentuen la seva verticalitat) continuen avui en dia monumentalitzant l'espai públic. Al costat d'aquests recursos històrics, apareixen nous factors que juguen el paper de signes de la identitat col·lectiva. Entre tots ells, destaca la importància creixent del patrimoni arquitectònic i urbà, que en una modernitat presidida pels canvis accelerats és signe de la continuïtat històrica i de la permanència de la col·lectivitat. L'impacte d'aquests signes d'identitat en l'espai públic i de manera particular la incidència del seu valor patrimonial també són desenvolupats en el capítol dos.

Aquestes condicions i factors que contribueixen al sentit cívic de l'espai públic són aplicables a qualsevol període històric, però de fet, la dimensió col·lectiva de l'espai públic ha evolucionat al llarg de la història en un procés que segueix obert davant les tendències contemporànies.

---

²⁴ Rossi. La arquitectura de la ciudad.

²⁵ Bohigas. La reconstrucción de Barcelona.

1.1.2. L'espai públic cívic en la ciutat contemporània

Per copsar les mutacions de l'espai públic cívic en la ciutat contemporània, és interessant situar-les prèviament en relació a una evolució històrica continuada.

1.1.2.1 Evolució històrica del significat col·lectiu de l'espai públic

D'entre les moltes funcions que l'espai públic ha anat assumint al llarg de la història (espai de circulació, espai d'intercanvi, espai escènic, espai de lleure...), la funció simbòlica de la identitat col·lectiva és potser la més antiga. Citant Rudofsky²⁶, podem dir que la casa humil no va precedir els monuments, sinó que va venir després. Els estudis sobre el sentit de l'espai en poblats tribals²⁷ posen en evidència que les seves organitzacions espacials geomètriques tradueixen físicament l'ordre cosmogònic que sustenta la vida col·lectiva d'aquestes comunitats. Igualment, les grans ciutats de la majoria de civilitzacions pre-modernes s'han organitzat al voltant dels espais monumentals sagrats, legitimadors dels poders establerts. Des de l'albada del fet urbà, l'espai públic ha estat concebut i utilitzat per reforçar la cohesió social.

En el món grec, l'autonomia creixent de les diferents esferes de la vida col·lectiva (la religiosa, la política i l'econòmica, fins aleshores fusionades i subordinades a l'imaginari religiós col·lectiu en la majoria de civilitzacions), va donar lloc a una diferenciació dels espais públics de la ciutat. Mentre l'*Acròpolis* mantenia el valor simbòlic i sagrat tradicional, naixien espais destinats a les deliberacions polítiques com el *Pnyx* o el *Bouleuterion* i l'*Agora* ofería un lloc amb un caràcter autènticament cívic, d'interacció entre ciutadans al voltant de l'activitat comercial de les *stoas*.

La Roma Imperial ofereix una nova mostra de la diversitat de formes que la dimensió col·lectiva de l'espai públic ha pres al llarg de la història. Segons Sennet²⁸, poques ciutats com Roma en l'època imperial han confiat en el poder de la imatge visual. La monumentalitat de l'espai públic escènic, lineal i seqüencial de la ciutat es creia directament proporcional a la permanència i estabilitat del poder imperial i de la civilització romana. Aquesta concepció monumental de l'espai públic va anar en detriment del caràcter cívic que havien assolit espais com l'àgora o els fòrums de l'època republicana. Els espais col·lectius van esdevenir espais menys vius, menys concorreguts, associats a determinades activitats, com ara administratives o lúdiques que podien implicar un control i una restricció de l'accés. En aquest sentit, els fòrums imperials de Roma comparteixen amb els *civic centres* del segle XX molts més punt en comú que els espais públics d'èpoques posteriors.

---

²⁶ Rudofsky, *Le meraviglie dell'architettura* citat en Morandi, *La città vissuta*.

²⁷ Lagopoulos, *Urbanisme et sémiotique dans les villes pre-industrielles*.

El Gran Basar d'Istanbul. Mercat medieval a Aurillac. Mercat davant la plaça Nova en un gravat del segle XVIII.

En les ciutats medieval i islàmica, els mercats, integrats en una trama urbana que reflecteix el caràcter orgànic d'aquestes societats i sovint vinculats a espais coberts, constitueixen els espais cívics per excel·lència.

En la ciutat medieval (que des d'aquest punt de vista presenta moltes similituds amb les ciutats islàmiques) és el conjunt de la trama urbana la que, tant pel seu traçat com per la seva formació, esdevé simbòlica del caràcter profundament orgànic d'aquestes societats, en les quals l'esfera religiosa ha recuperat la seva preponderància respecte l'època clàssica i cimenta l'imaginari col·lectiu. En les ciutats medievals i islàmiques els espais de mercat són els de major caràcter cívic, posant en evidència que l'activitat comercial és una de les que més ha afavorit al llarg de la història la interacció entre ciutadans.

La ciutat de l'època moderna (renaixentista, barroca i neoclàssica) coneixerà, paral·lelament a la consolidació d'un poder polític sobirà, el retrobament amb un espai públic monumental concebut com un espai escènic. Al mateix temps, la projectació d'una estructura urbana basada en un sistema d'eixos articulats per grans places ordenadores permet que la ciutat segueixi reflectint la unitat del cos social (que fins aleshores s'havia vist directament expressada en el caràcter orgànic de la trama medieval). Finalment, el fet que els carrers segueixin essent durant aquests segles escenari de la majoria d'activitats urbanes (productives, comercials, de relació) fa que al segle XVIII es produeixi un autèntic apogeu de l'espai públic com espai de sociabilitat amb una forta dimensió cívica, indissociable de les revolucions polítiques de democratització.

---

²⁸ Sennet, *Carne y piedra*.

La plaça del Popolo és un paradigma de la monumentalitat escènica de la ciutat de l'època moderna. El bulevard dels Capucines ple de flâneurs en un quadre de Claude Monet il·lustra l'espai públic burgès del s. XIX.

Al segle XIX, amb la industrialització i el desenvolupament de l'Estat de Dret, emergeixen algunes tendències encara actuals, característiques de la societat i la ciutat contemporànies. La principal seria la importància creixent de l'esfera privada. El carrer deixa de ser l'espai on tenia lloc la major part de la vida de la ciutat en favor dels edificis particulars. S'estableix una clara distinció entre espai públic i espai privat, però alhora, la gran cura que es té de l'espai públic (amb un disseny del mobiliari urbà atent a l'estètica i als detalls, equivalent a l'atenció que mereix el propi habitatge), mostra que aquest espai públic és vist com un bé comú viscut com a propi per cadascú.

Per una banda, l'espai públic de la ciutat es destina a una funció eminentment circulatòria i comercial. L'activitat comercial garanteix una gran animació de l'espai públic. Per a Sennet²⁹, el fet que aquesta animació estigués ja vinculada al consum, potencia una actitud passiva que condueix a contemplar l'altre i la diversitat de la societat com un espectacle més a consumir, disminuint el potencial de relació interpersonal que havia tingut l'espai públic en segles anteriors. Tot i així, la vitalitat de l'espai públic del segle XIX, simbolitzada pels bulevards parisencs i els seus *flâneurs*, implica una experiència de la convivència en la diversitat que anticipa la dels espais públics cívics contemporanis.

D'altra banda, el traspàs d'activitats a l'interior de l'espai edificat afecta també els espais d'encontre i relació. Des dels salons burgesos fins als cafès populars, apareixen espais interiors de sociabilitat. Les galeries comercials cobertes, primers antecedents dels centres comercials contemporanis, ofereixen uns espais col·lectius alternatius que coexisteixen amb l'espai públic entès com espai lliure i obert, iniciant una tendència que ha anat accentuant-se amb el pas del temps tal i com ha observat Manuel de Solà-Morales.³⁰

²⁹ Sennet, *La consciència del ojo*.

³⁰ Solà-Morales. Espacios públicos y espacios colectivos.

Galeries comercials del segle XIX a París.

Finalment, al costat de l'espai públic vital i dels espais col·lectius tancats, a la ciutat del segle XIX no només subsisteixen espais monumentals i simbòlics que celebren els valors col·lectius, sinó que aquests adquireixen noves funcions. L'Estat-nació utilitzarà, com pocs sistemes polítics anteriors, l'espai públic per a manifestacions massives tant de reafirmació de la identitat nacional, com de reivindicació d'idearis polítics en el marc del joc democràtic. Al costat de la magnificència dels edificis institucionals i dels símbols de la nació, l'aparició de noves tipologies monumentals com ara les estacions del ferrocarril, aquestes catedrals del segle XIX, símbols de la fe en el progrés tecnològic, corroboren la vigència dels mecanismes de la monumentalitat fins a l'època contemporània.

D'aquesta manera, la ciutat del segle XIX ens mostra que l'espai públic hi conserva una forta dimensió col·lectiva, que aquesta dimensió col·lectiva es plasma de manera diferent en cada època històrica i que en una mateixa ciutat poden coexistir espais col·lectius diversos (espais públics cívics, espais tancats de relació, espais monumentals). I tot això, en una ciutat en què l'organització racional de l'extensió urbana en forma de malla geomètrica, proposada pel que Nuno Portas³¹ anomena l'urbanisme pragmàtic, manté la unitat de l'estructura urbana, històricament identificada amb la unitat i la cohesió socials.

³¹ Nuno Portas, *Spazio pubblico e città emergente* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

Davant de l'evidència que la dimensió simbòlica de l'espai públic ha estat present en les successives formes urbanes al llarg de la història, encara ressalta més el fet que aquesta significació col·lectiva sigui totalment absent en la concepció urbana del Moviment Modern. Cal precisar d'entrada que no és possible reduir l'Urbanisme Modern als postulats del Moviment Modern³², i que en el marc de l'Urbanisme Modern trobem importants aportacions (entre les que destaquen les de l'urbanisme holandès) sobre un projecte de l'espai públic atent tant a la seva configuració com al seu paper estructurant. Però, en canvi, el Moviment Modern mostra una incapacitat patent per integrar el sentit de l'espai. La idea de fragmentació es troba a la base d'aquesta mancança del corrent racionalista. Una fragmentació que fa pensar en un procés racional incomplet, en què l'anàlisi que separa i divideix les problemàtiques no dona pas a una síntesi que articula i integra les solucions. Aquesta fragmentació es declina en tres grans pilars del pensament urbanístic del Moviment Modern: l'especialització funcional, la fragmentació volumètrica i la discontinuïtat estructural.

En primer lloc, la voluntat racionalista de segregació dels usos i funcions de la ciutat suprimeix la condició de multifuncionalitat, de barreja d'usos inherent a tot espai cívic. En la mesura que un espai racionalista és pensat com un espai monofuncional exclou l'experiència cívica lligada a la diversitat d'activitats i d'usuaris.

En segon lloc, concebre la formalització de l'edificació com un conjunt de blocs aïllats disposats en l'espai lliure pot conduir a una pèrdua de la forma de l'espai urbà que deixa de ser identificable com a tal. Certament, dins de l'Urbanisme Modern trobem experimentacions rellevants sobre la sintaxi entre blocs com a mecanisme de formalització de l'espai urbà. Fins i tot el mateix Moviment Modern, quan el CIAM de 1953 recupera el concepte de carrer (fins aleshores menyspreat per passeïsta), acaba reconeixent la importància d'aquesta relació entre volums edificats i espai urbà. Però la fragmentació volumètrica defensada en la Carta d'Atenes, i sobretot la manera com va ser tergiversada en moltes de les realitzacions de la post-guerra, han generat (i segueixen generant) arreu del món teixits oberts amb espais residuals i intersticials que no compleixen cap de les condicions de llegibilitat formal necessàries perquè un espai públic pugui engendrar un sentit cívic.

Per últim, la concepció estructural del fet urbà per part del Moviment Modern suposa una visió simplista i reduccionista respecte el paper de l'estructura urbana en totes les ciutats anteriors. Per una banda, des del racionalisme es redueix la idea d'estructura urbana a la de sistemes funcionals, quan històricament l'estructura urbana, l'espai públic formalitzat i el seu significat (simbòlic, estètic, personal) sempre havien estat vinculats³³.

---

³² Sabaté, *The evolution of an urban design method*.

³³ Acebillo, *Struttura e significato dello spazio urbano* en Tullio, *Spazi pubblici contemporanei*.

Es consuma d'aquesta manera una escissió que s'havia començat a originar a finals del segle XIX, quan els tractadistes germànics, i per damunt de tots Sitte, es focalitzen en la configuració plàstica i estètica de l'espai urbà sense percebre que la riquesa significativa d'aquest depenia d'igual manera de la forma, de l'ús i de l'estructura urbana. D'altra banda, la concepció de l'estructura urbana com un conjunt de sistemes funcionals segregats condueix a una ordenació discontinua i fragmentada: polígons d'habitatges, polígons industrials, centres direccionals, centres cívics comunicats entre ells per la xarxa d'infraestructures. D'aquesta manera es perd el caràcter continu i unitari que sempre fins aleshores havia mantingut l'estructura urbana i que en ser percebut contribuïa decisivament al significat col·lectiu de la ciutat. Simplificació funcional i ordenació discontinua contradiuen les condicions d'estructura pròpies dels espais públics cívics.

Si a la fragmentació funcional, volumètrica i estructural hi afegim el fet que en una concepció malentesa de la modernitat i la universalitat, el moviment racionalista considerarà que la modernitat significa ruptura i negació de la tradició i que la universalitat és incompatible amb les identitats i els particularismes locals despreciant-los tots, s'entén que en el pensament del Moviment Modern el sentit cívic de l'espai públic no hi tingui cabuda. En paraules de Nuno Portas: "L'espai públic, en la concepció modernista codificada en la Carta d'Atenes i superficialment concretada en la reconstrucció de la post-guerra, perdrà tota la càrrega semàntica del passat per esdevenir estàndard urbanístic, espai obert i verd, sense forma autònoma i substancialment entès com espai resultant: el negatiu del *jeu savant, correct et magnifique des volumes assemblés sous la lumière*".

No és d'estranyar, doncs, que l'inici de la renovació de l'espai públic i la recuperació del seu sentit cívic en les darreres dècades sorgeixi de la revisió crítica i la superació dels postulats del Moviment Modern que s'inicia a finals dels anys 1960 amb els corrents urbanístics que propugnen una aproximació morfològica al fet urbà, atenta al context local.

1.1.2.2 Tendències contemporànies: espais cívics *versus* no-llocs

La modernitat sorgida a Occident en el pas de l'Edat Mitjana a l'Edat Moderna i desclosa en les societats contemporànies suposa essencialment el pas de les civilitzacions holistes, en què un imaginari col·lectiu, fonamentat en creences transcendents, estructura la societat, a una civilització centrada en la voluntat, els desigs i els interessos de cada un dels seus membres, de la coexistència dels quals en sorgeixen la identitat i els projectes col·lectius. La modernitat en si, no implica, per tant, un afebliment de l'esfera col·lectiva de la societat, però sí una important transformació. En termes d'espai públic, l'adveniment de la modernitat no es tradueix tant en la pèrdua del significat col·lectiu d'aquests espais, sinó en la seva evolució. Si en les ciutats de civilitzacions holistes, el simbolisme col·lectiu de l'espai públic es basava en els espais monumentals explícitament referits a la identitat, els valors i les institucions de la comunitat, deixant en segon terme els espais cívics d'interacció entre ciutadans, en les ciutats modernes, l'espai cívic, l'espai de convivència en la diversitat, esdevé la forma majoritària de l'espai que preserva un significat col·lectiu.

Després de més d'un segle d'experimentació urbanística dominada pels corrents progressistes³⁴, centrats en trobar respostes als importants problemes funcionals del creixement urbà de la ciutat industrial (problemes higiènics, problemes de circulació, problemes d'habitatge), les visions ja comentades del moviment modern havien conduït a una important degradació de l'espai públic, i a la pràctica desaparició del seu sentit col·lectiu. Però a partir dels anys 1970, sorgeix en el marc de la renovació urbana dels centres de les ciutats europees, una política de recuperació dels espais públics com a espais cívics. Una política recolzada en una exigència social real, visible en el renaixement d'una cultura de l'ús i el gaudi d'aquests espais a mesura que s'han anat recuperant. La proliferació recent d'animacions festives en l'espai públic n'és una clara mostra³⁵. Aquestes polítiques de renovació de l'espai públic han tingut com a objectiu explícit la recuperació de la seva dimensió cívica. Tal i com queda plasmat en el suggestiu títol de l'exposició *La reconquesta d'Europa*³⁶ que recollia les més significatives d'aquestes experiències urbanes, en la majoria de ciutats europees, l'espai públic ha estat abordat en termes "d'interès col·lectiu, de consciència cívica, d'espais al marge de les lleis del consum, de sociabilitat i solidaritat, d'espais simbòlics d'identitat i d'esdeveniments col·lectius".

---

³⁴ Choay, *L'urbanisme: utopies et réalités*. Paris: éditions du Seuil, 1965.

³⁵ Martí, Miquel. *Algunas lecciones de los Event Places. Tiempo, lugar y comunidad: enriqueciendo el imaginario colectivo*. Ponència presentada al seminari *Llocs memorables / Paisatges culturals*. Barcelona, 23 y 24 de gener de 2004.

³⁶ Garcia Espuche, *La Reconquesta d'Europa*.

Al costat de Barcelona, Lyon és una de les ciutats que ha dut a terme una política més integral i sistemàtica de renovació de l'espai públic³⁷. La definició que la Comunitat Urbana del Gran Lyon feia el 1995 d'aquesta política, no deixa lloc a dubtes sobre fins a quin punt el sentit cívic de l'espai públic ha estat al cor d'aquestes actuacions: “Reconquerir i transformar els espais públics consisteix en donar-los la qualitat estètica i d'ús que mereixen, per tal de passar d'un mosaic de funcions a un espai portador de sentit, expressió privilegiada de la convivència”.

Però simultàniament al renaixement innegable d'espais cívics en la ciutat compacta europea, existeixen en la societat i en la ciutat contemporània importants tendències que exclouen la possibilitat d'una vivència cívica de l'espai públic i que condueixen a l'aparició de no-llocs³⁸, espais públics incapaces de generar sentit, incapaces de promoure processos d'identificació, incapaces de servir de referència a la col·lectivitat que els utilitza.

La proliferació d'aquests no-llocs és la tendència dominant en la ciutat americana, però és comuna a les noves perifèries disperses de la ciutat post-industrial emergent arreu del món. En referir-se a aquestes perifèries Paolo Caputo³⁹ apunta: “els ciutadans han perdut el dret a la ciutadania en una ciutat sense *civitas* i una *civitas* sense *polis*”. Olivier Mongin⁴⁰ ho expressa confrontant la idea de ciutat, en què existeix aquest vincle entre *urbs* i *civitas*, vincle d'urbanitat, de civilitat, de vida en comú, amb el regne de l'urbà que domina la ciutat postindustrial, regne de la urbanització fragmentada, indiferenciada, sense urbanitat, que evoluciona exclusivament en funció dels factors tecnològics i econòmics.

Davant d'aquesta proliferació de no-llocs, un cert pensament que tindria el seu primer antecedent en l'obra pionera de Robert Venturi⁴¹ els assumeix com a manifestacions genuïnes de l'evolució de la societat contemporània, marcada per una individualització i una atomització creixents. En la seva tesi doctoral J.Mª Fortià⁴² resumeix clarament el que de vegades s'ha anomenat una teoria de la ciutat caòtica, una poètica del fragment, fins i tot una estètica de la destrucció: “A la ciutat contemporània, el lloc esdevé un entorn urbà caracteritzat per la fragmentació, la distorsió i el soroll causats per diferents realitats que es juxtaposen i s'enfronten. La bellesa d'aquests espais caòtics, inhòspits i complexos és captada només des d'una sensibilitat especial”.

---

³⁷ Toussaint i Zimmermann, *User, observer, programmer et fabriquer l'espace public*.

³⁸ Augé, *Los no-lugares: espacios del anonimato*.

³⁹ Recollit en Morandi, *La città vissuta*.

⁴⁰ Mongin, *Vers la troisième ville*.

⁴¹ Venturi, *Learning from the Las Vegas*.

⁴² Fortià, *L'exploració del pla horitzontal*.

Però al costat d'aquesta actitud, per a molts dels teòrics que reflexionen sobre els no-llocs, aquests es perceben i s'aborden en termes de pèrdua. No es tracta d'una qüestió de valoració estètica, sinó del fet que els no-llocs no aconsegueixen assumir una de les dimensions possibles i que més enriqueix l'espai públic, com és la de generar experiències significants. És una línia de pensament segons la qual l'urbanisme no pot renunciar a incidir damunt les tendències socials i urbanes contemporànies en favor, entre d'altres, de la recuperació del sentit cívic de l'espai urbà. Aquest posicionament reposa sobre dues premisses: per una banda, en les societats contemporànies subsisteix una esfera col·lectiva que l'espai públic pot seguir simbolitzant, per l'altra, la component ideològica que integra valors socials i polítics és consubstancial a l'urbanisme.

L'apologia de la ciutat caòtica i fragmentada es basa en considerar que l'esfera col·lectiva es troba en vies de dissolució en la societat contemporània, i que per tant, seria absurd des de l'urbanisme intentar fer de l'espai públic una referència simbòlica a una realitat en vies de desintegració. És innegable que al llarg del segle XX algunes societats contemporànies han conegut un sensible afebliment de l'esfera pública, que en alguns casos es tradueix ja en una evident crisi de la cohesió social.

Per a Sennet⁴³, aquest procés es produeix de manera contínua des del segle XIX i seria inherent a una imparabile deriva d'individualització creixent en la modernitat occidental. Però no tots els autors pensen que les tendències contemporànies condueixin a la desaparició de l'esfera col·lectiva. Per a Jürgen Habermas⁴⁴, per exemple, és tracta més aviat d'una mutació, en què l'esfera pública troba, en el marc de les seves teories sobre l'acció comunicativa i l'ètica discursiva, nous canals de manifestació a través del desenvolupament dels mitjans de comunicació. L'esfera pública subsistiria i seguiria evolucionant, incorporant noves sensibilitats com ara les ecològiques o la cooperació solidària internacional.

Actualment, des dels corrents de les avantguardes postmodernes, les tesis de Sennet sobre el declivi de l'esfera pública i d'Habermas sobre la seva mutació són objecte d'una aferrissada contestació. Obres com *The phantom public sphere*⁴⁵ o l'aplaudida *In search of a new public domain*⁴⁶ defensen que no s'ha de lamentar l'evolució de les vivències col·lectives en la ciutat contemporània, sinó que s'ha de celebrar el naixement d'una nova esfera pública, on la idea d'una comunitat política (i per tant, d'una significació veritablement cívica) és absent, i que es defineix com un àmbit d'interacció puntual entre grups socials diversos que lluiten pels seus propis interessos. Malgrat l'eco que reben, aquestes argumentacions estan poc fonamentades.

---

⁴³ Sennet, *El declive del hombre público*.

⁴⁴ Habermas, *Teoría de la acción comunicativa*.

⁴⁵ Robbins, Bruce ed. *The phantom public sphere*.

⁴⁶ Hajer, Maarten i Reijndorp, Arnold. *In search of a new public domain*.

En alguns casos, el pensament d'Habermas es tergiversa o es desconeix. A tall d'exemple, l'article de Nancy Frazer titulat *Rethinking the public sphere: a contribution to the critique of actually existing Democracy*⁴⁷ pretén refutar les idees que Habermas exposa en *The structural transformation of the public sphere*. I ho fa atribuint a l'autor la defensa de l'esfera pública liberal de la societat burgesa!, quan de fet, el que constata Habermas en aquest assaig és que aquesta concepció liberal de l'esfera pública ha mort irremissiblement davant “el radical pluralisme cosmovisional i axiològic” característic de la condició moderna. I Habermas ha dedicat gran part de la seva ingent tasca de creació intel·lectual a pensar com l'esfera pública pot coexistir amb el pluralisme i la multiculturalitat més absoluts, fonamentant-la no en uns valors compartits per tots els ciutadans, sinó en uns procediments discursius, unes accions comunicatives, que construeixen un marc de convivència participatiu. Al seu torn, un llibre com *In search of a new public domain* simplement obvia Habermas. Comença recordant que la idea d'esfera pública està associada a una voluntat col·lectiva i a una transformació de la pròpia identitat a través de l'encontre de l'altre. De manera brillant, al llarg de l'obra els autors exposen com aquesta darrera vessant, el que anomenen *the social interaction and the shift experience*, es produeix en les nostres societats multiculturals, però no es torna a fer cap referència a la dimensió col·lectiva de l'esfera pública. No parlar-ne significa que no existeix?

La concepció de l'espai públic cívic com espai de convivència en la diversitat (tal i com l'hem definit en l'apartat precedent d'acord amb el pensament de Ghorra-Gobin, Peter Rowe, Jordi Borja o el propi Habermas, entre d'altres) parteix plenament de l'assumpció de l'experiència pública com a vivència d'interacció entre individus i grups socials diversos, però hi afegeix l'existència d'una realitat col·lectiva, el marc, els principis i les regles de convivència, presents en molts àmbits de la societat (des de les institucions polítiques fins a l'opinió pública), però també en l'espai públic urbà. L'espai públic cívic és un espai de l'alteritat i de la individualitat, però també és un espai de la col·lectivitat. I la tesi no reflexiona sobre l'espai públic cívic des d'una visió pessimista de la pèrdua i el declivi, sinó des del convenciment que és una realitat present i potencial en tantes ocasions d'interacció social que segueix oferint la ciutat contemporània (malgrat les innegables tendències que s'hi oposen, entre elles, el militantisme de les avantguardes post-modernes). Però en qualsevol cas, i coincidint amb el punt de vista de Sennet, un eventual procés de dissolució de l'esfera col·lectiva no representaria un simple canvi en la civilització com ho va suposar el pas de les societats holistes a les societats liberals, sinó ras i curt la desaparició de la civilització. Per tant, les tendències d'afebliment de la *cosa pública* no poden ser assumides des de la indiferència o l'aquiescència, sinó que exigeixen actuacions per canalitzar-les, entre les quals, algunes corresponen al camp de l'urbanisme.

---

⁴⁷ En Robbins, Bruce ed. *The phantom public sphere*.

Afirmar la component ideològica de l'urbanisme no significa en cap cas advocar per un urbanisme utòpic aliè a les tendències socials i urbanes reals. Significa concebre l'urbanisme com una disciplina nascuda per incidir sobre unes tendències que des del segle XIX, un cop desaparegudes les formes d'autoregulació de les societats urbanes pre-industrials i en societats cada vegada més complexes, ja no generen de forma espontània una ciutat estructurada i funcional. En la mesura que la seva essència radica en interactuar amb l'evolució de l'entorn urbà i social, l'urbanisme ha de comptar amb uns objectius de referència sobre la ciutat que vol construir. I al costat d'objectius tan elementals com la fluïdesa de la circulació, l'habitabilitat del parc d'habitatges, la qualitat de l'entorn mediambiental urbà o l'existència d'una estructura urbana, l'urbanisme ha de poder reivindicar la possibilitat de l'experiència cívica i estètica de l'espai públic com un dels grans valors de la ciutat de tots els temps, integrant plenament la dimensió no funcional de l'espai en la disciplina urbanística.

Resulta, doncs, necessari analitzar les diferents tendències contemporànies que condicionen la dimensió cívica de l'espai públic per valorar fins a quin punt i de quina manera és possible des de l'urbanisme incidir en el reforçament d'aquesta dimensió. Per dur a terme aquest anàlisi, hem agrupat aquestes tendències en quatre grans categories relatives a la privatització de l'espai públic, la seva monofuncionalitat, la incidència de la cultura mediàtica i els efectes de les formes d'urbanització de la ciutat-territori.

La privatització de l'espai públic

La privatització de l'espai públic és una tendència clara en moltes ciutats, sobretot del continent americà. Per posar un exemple concret, al Brasil, la privatització de l'espai públic es fa visible des de l'ús quotidià del carrer (amb l'aparició de persones que es dediquen a reservar i vigilar places d'aparcament en superfície o amb la instal·lació de tanques que converteixen trams de l'espai públic en espais de servitud dels immobles), fins a la proliferació de les *gated cities* (els conjunts d'habitatges autònoms, aïllats i del tot tancats), passant per la consolidació dels centres lúdics i comercials en recintes tancats i d'accés controlat com els espais privilegiats del lleure i l'encontre. L'anunci de la promoció immobiliària d'una de les *gated cities* de Sao Paulo⁴⁸ batejada com "Place des Vosges" posa en evidència fins a quin punt el valor de la privacitat és estimat: "L'única diferència entre la nostra Place des Vosges i la de París, és que la que nosaltres us proposem és privada".

---

⁴⁸ Da Costa Gomes, en Ghorra-Gobin, *Réinventer le sens de la ville*.

Aquesta tendència a la privatització de l'espai de relació està parcialment vinculada a la importància creixent de l'esfera privada típica de la modernitat, la qual es tradueix en la demanda social d'habitatges amb espais oberts privats, ja es tracti de l'habitatge unifamiliar amb jardí o dels conjunts habitacionals amb espais comunitaris. Simultàniament, l'increment del temps de lleure en les societats contemporànies, fa que les activitats d'oci siguin cada vegada més sofisticades i requereixin espais singulars (des dels centres lúdico-comercials fins als recintes esportius passant pels halls corporatius) amb programes i dissenys específics que esdevenen espais de relació privats. El potencial d'interacció cívica d'aquests espais de relació privats serà inversament proporcional al grau de restricció del seu accés. De fet, en la història ja trobem antecedents d'espais de relació físicament tancats, però oberts a tothom, que coexistien amb els espais públics (des de les catedrals a la baixa Edat Mitjana fins les galeries comercials del segle XIX). Per tant, l'existència i la proliferació d'aquestes noves tipologies d'habitatges i d'espais d'oci i relació privats són compatibles amb la vitalitat d'un espai urbà capaç d'oferir una experiència cívica més rica que la que generen espais de relació tancats, amb accés restringit i vinculats a una determinada activitat (comercial, esportiva, turística...), i complementària al desig de privacitat. L'urbanisme pot contribuir a la coexistència òptima d'espais de privacitat i d'espais de relació diversos fomentant un model de ciutat mixta en què l'espai públic jugui un paper estructurant integrador dels diferents usos.

Molt diferents són les causes de les tendències de privatització més extremes (l'apropiació indeguda de l'espai públic o l'aparició de comunitats tancades). Aquestes tendències són el resultat d'una greu crisi de la cohesió social en determinats països, crisi que amenaça seriosament la possibilitat d'un projecte de convivència democràtica.

La segregació espacial (amb la transformació de certs barris en veritables ghettos urbans i la privatització d'altres) i el clima d'inseguretat imperant dificulten o fins i tot impedeixen l'existència d'espais públics cívics en aquestes societats. D'aquesta manera, la falta d'espais públics cívics no es pot llegir com una simple característica de la societat contemporània, sinó com un signe més de la necessitat de reconduir unes tendències insostenibles a llarg terme.

La reconducció d'aquestes tendències passa per actuacions polítiques i socio-econòmiques diverses i complexes, entre les quals, algunes són d'ordre urbanístic. I precisament, una de les intervencions urbanístiques que pot contribuir a restaurar la cohesió social és la promoció d'espais públics on sigui de nou possible l'experiència de l'alteritat i l'aprenentatge de la convivència.

La monofuncionalitat lúdico-comercial de l'espai públic.

Malgrat que la teoria urbanística ha superat les tesis de la segregació funcional del Moviment Modern, el risc de monofuncionalitat segueix essent una amenaça per al caràcter cívic de l'espai urbà. Si durant els anys 1950 i 1960, la monofuncionalitat vinculada a la circulació motoritzada va degradar extraordinàriament l'espai públic, actualment és la monofuncionalitat relacionada amb l'activitat lúdico-comercial la que té una major incidència.

La preponderància de l'ús lúdico-comercial està directament relacionada amb el paper central de l'esfera econòmica en la modernitat i es manifesta doblement. Per una banda, els recintes i artefactes destinats a aquesta activitat esdevenen els espais d'ús col·lectiu massiu, de vegades en detriment de l'espai públic. D'altra banda, és el mateix espai públic urbà el que s'està transformant segons una lògica estrictament lúdico-comercial.

L'espai públic cívic ha estat històricament vinculat a l'activitat comercial. Des de l'àgora grega fins als bulevards del segle XIX, passant pels mercats medievals, els espais comercials han fomentat les experiències cíviques. Però la monofuncionalitat de la majoria de complexes lúdico-comercials contemporanis redueix dràsticament el seu potencial cívic⁴⁹.

Edificis Sony a la Potsdamer Platz

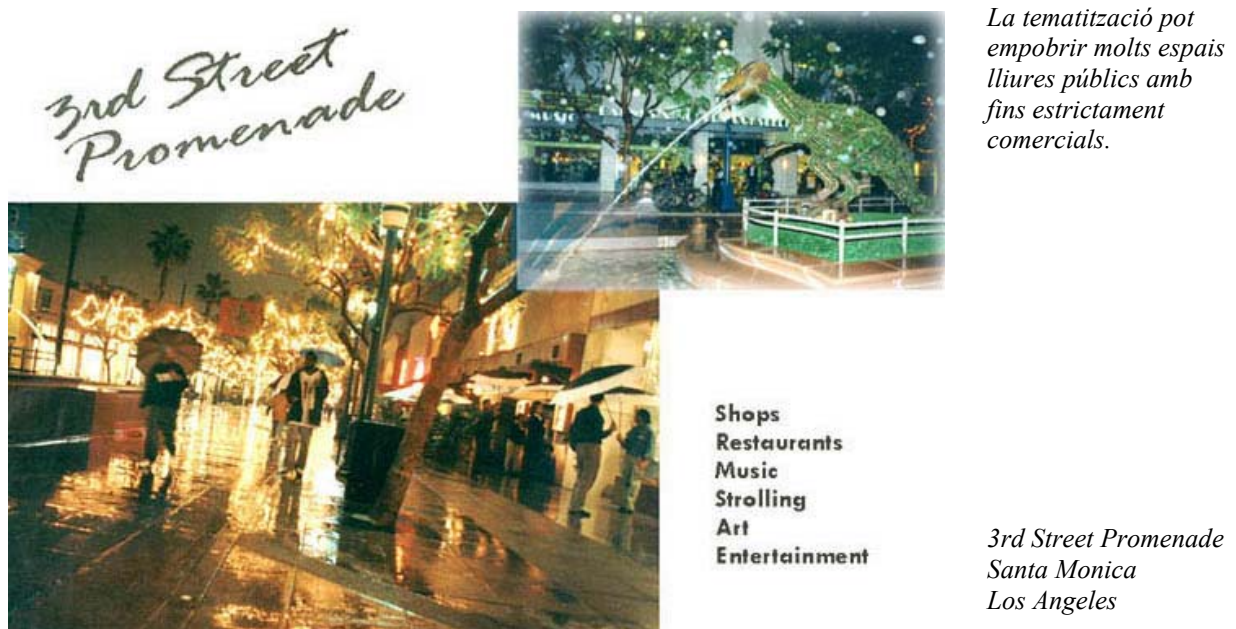
*Galeries Lafayette de Berlin.
Jean Nouvel (1992-1996)*

Els centres comercials constitueixen espais d'encontre privilegiats en la ciutat contemporània que poden coexistir amb els espais públics cívics. El fet que estiguin concebuts per fomentar exclusivament el consum comercial limita la seva capacitat per fomentar la interacció entre usuaris.

⁴⁹ Chivallon, Christine. *Espaces publics entre équipement marchand et valeur symbolique*, en Ghorra-Gobin, *Réinventer le sens de la ville*.

En la mesura que el programa funcional i la configuració formal d'aquests complexes estan pensats per fomentar el consum i converteixen el ciutadà en consumidor⁵⁰, redueixen aquells factors que fan que l'espai públic sigui cívic, un espai de convivència entre ciutadans amb interessos diversos que afavoreix les relacions interpersonals.

Aquesta preeminència de la lògica comercial afecta cada vegada més el conjunt de l'espai urbà en la ciutat contemporània. L'espai públic, sobretot quan presenta connotacions històriques o locals, exerceix un atractiu indiscutible, ja que és percebut com una referència reconfortant davant la incertesa dels canvis permanents i accelerats de la modernitat i com un contrapès a les tendències uniformitzadores de la globalització. Però aquest mateix atractiu el converteix en un element susceptible de ser comercialitzat, i és així com teixits sencers d'algunes ciutats són abordats des d'una lògica essencialment mercantilista i són posats a la venda com a productes lúdics dissenyats per afavorir l'activitat comercial. En paraules de Sorkin⁵¹ podríem dir que la ciutat concorreguda va adquirint característiques de parc temàtic. Dues de les actuacions de revitalització de l'espai públic de la dècada dels anys 1990 a Los Angeles il·lustren bé aquesta tendència. El Tercer Carrer de Santa Mònica ha estat renovat segons una escenografia que rememora l'espai públic cosmopolita europeu. Al carrer d'Alvarado, l'artèria principal del barri hispà, ha estat transformat després dels greus disturbis de 1992 en una al·legoria de l'antiga Califòrnia anglo-mexicana. Des de la lògica lúdico-comercial, les imatges de l'espai públic històric i local es posen al servei del consum de masses.

⁵⁰ Crawford, Margaret, *The world as a shopping mall*, en Sorkin, *Variations on a theme park*, i *Public spaces and parallel worlds*, en Casabella, n° 597-598

⁵¹ Sorkin, *Variations on a theme park*.

Aquesta tendència no és exclusiva de la ciutat americana, sinó que afecta greument l'evolució de molts centres històrics europeus, que constitueixen en l'actualitat un dels productes turístics més demanats. Aquesta pressió lúdico-comercial ha suposat per a Franco Purini⁵² el suïcidi de la ciutat històrica, en vies de museificació, convertida en objecte de consum mediàtic i comercial. Per ressaltar aquesta evolució dels centres històrics, Marc Augé⁵³ contraposa el tractament donat al patrimoni urbà durant el segle XIX, integrant-lo en l'evolució de la ciutat, al tractament que reben molts centres històrics en l'actualitat, que tendeixen a ser circumscrits i convertits en espectacle.

Davant d'aquesta deriva lúdico-comercial de l'espai públic, la resposta de l'urbanisme passa per potenciar la mixicitat d'usos, ja sigui integrant els complexos lúdico-comercials en àrees de centralitat on comparteixin l'ús de l'espai amb d'altres activitats (culturals, terciaris, residencials) o preservant la diversitat d'usos en la majoria de teixits de la ciutat i d'una manera especial en els centres històrics. En aquest sentit, el debat sobre el valor cívic dels espais col·lectius ha estat molt viu durant els anys noranta als Estats Units⁵⁴. I malgrat la constatació de les limitacions esmentades en termes funcionals i d'articulació urbana, s'ha conclòs que en la mesura que els espais col·lectius ofereixen nombroses oportunitats d'encontres casuals, constitueixen, segons l'expressió de George Baird⁵⁵, "*spaces of appearance*, in which through action and speech I appear to others as others appear to me explicitly", punt de partida de qualsevol vivència cívica.

Espai públic i cultura mediàtica

El desenvolupament dels mitjans de comunicació és una de les característiques més significatives de les societats contemporànies i ha incidit decisivament en la vivència de l'espai públic. Aquesta incidència també és doble. Per una banda, els mitjans de comunicació assumeixen funcions de transmissió i intercanvi de la informació que històricament havia assumit l'espai públic. D'altra banda, la gran quantitat d'informació que vehiculen alguns espais públics condiciona les percepcions que aquests espais poden generar.

Històricament, l'espai públic havia estat el principal mitjà d'intercanvi d'informació i alhora d'afirmació de la identitat col·lectiva. Els mitjans de comunicació contemporanis han reduït dràsticament el paper de l'espai públic en aquests camps.

---

⁵² Purini, *La città narcotica* en Caputo, *Le architettura dello spazio pubblico*.

⁵³ Augé, *Los no-lugares: espacios del anonimato*.

⁵⁴ *Public space: from public to social space. A faculty dicussion*. GSD News.

⁵⁵ Baird, Geroge. *The space of appearance*.

Segons Françoise Choay⁵⁶, l'adveniment de la nostra civilització visual ha suposat la ruptura del vincle estructural que existia en l'espai històric entre formalització arquitectònica, memòria afectiva i plaer estètic, vincle en el que reposava bona part de la força comunicativa de l'espai públic. En conseqüència, tal i com constata Habermas⁵⁷, una part de l'esfera pública que havia estat viscuda a través de l'espai públic evoluciona en l'actualitat a través dels mitjans de comunicació. Això no significa que l'espai públic hagi passat a ser irrellevant en termes d'intercanvi d'informació i de formació de la identitat col·lectiva.

Per a Oriol Bohigas⁵⁸ l'espai públic segueix essent un espai privilegiat de comunicació ja que ofereix com cap altre (ni els mitjans audiovisuals, ni el cyber-espai) la possibilitat de trobar l'inesperat, allò que no es busca. Pel que fa a la cohesió social, Ghorra-Gobin subratlla el fet que la interacció física, l'experiència real de la diversitat que es produeix en l'espai públic segueix essent imprescindible i no pot ser substituïda per les informacions dels mitjans de comunicació. En aquest sentit, els efectes de la segregació espacial als USA són palpables, i el fet que els votants no entrin en contacte amb les poblacions més marginades, tot i conèixer la seva existència i situació a través dels mitjans de masses, fa que la seva solidaritat i recolzament a les polítiques distributives disminueixi. En un context d'afebliment de les identitats nacionals, l'experiència de la convivència cívica en l'espai públic esdevé encara més crucial per al manteniment d'una consciència de col·lectivitat. Al mateix temps, els estudis recents sobre els espais narratius⁵⁹ (espais vinculats a un esdeveniment, una història o un personatge que és posat en valor i interpretat a través del tractament del propi espai) mostren com, en una societat de la informació, els espais capaços de transmetre significats no només no perden rellevància, sinó que adquireixen un alt valor afegit.

Però perquè un espai públic sigui aquest lloc generador de significats cal que ofereixi unes condicions perceptives que facin possible una autèntica vivència personal de l'espai. Des d'aquest punt de vista, la cultura mediàtica contemporània pot resultar una dificultat degut a l'excés d'informació. Donat que les capacitats perceptives humanes són limitades, l'excés d'informació, sobretot publicitària, en els espais públics d'algunes ciutats suposa una saturació que es tradueix en una actitud sensorial passiva. Per a Franco Purini, la sobredosis de senyals converteixen la ciutat contemporània en una ciutat narcòtica. Per a Sennet⁶⁰ aquesta experiència corporal passiva és un dels principals obstacles perquè l'espai públic pugui seguir engendrant vivències (ja siguin cíviques, estètiques o personals), ja que provoca la insensibilitat del ciutadà davant els estímuls de l'entorn, i concretament davant la diversitat.

---

⁵⁶ Choay, *Verso un nuovo statuto dei segni urbani* en *L'orizzonte del post urbano*.

⁵⁷ Habermas, *Teoria de la acció comunicativa*.

⁵⁸ Bohigas, *La città come spazio progettato* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

⁵⁹ Frenchmann, Dennis. *Narrative places and the new practice of urban design*, in *Imaging de city. Continuing struggles and new directions* (ed. Lawrence J.Vale and Sam Bass Warner, 2001). O bé, Sabaté, Joaquim. *Paisajes culturales. El patrimonio como recurso básico para un nuevo modelo de desarrollo*. Revista Urban núm 9, 2004.

⁶⁰ Sennet, *La conciencia del ojo*.

Els arbres d'alumini de la plaça Visserijplein a Rotterdam (West 8, 1990s) estan pensats per acollir connexions elèctriques i electròniques. L'accés a les noves tecnologies des de l'espai públic pot canviar-ne profundament l'ús i la vivència. La saturació publicitària és un altre efecte de la interrelació entre cultura mediàtica i espai públic que pot observar-se, per exemple, a Times Square.

Al costat del bombardeig d'informació mediàtica i publicitària, són nombrosos els factors que reforcen aquesta passivitat: la tendència pròpia de la modernitat cap a l'abstracció conceptual, la velocitat creixent en els desplaçaments, el procés d'interiorització associat al pes cada vegada més gran de l'esfera privada... Resulta, doncs, important aconseguir generar una actitud de receptivitat activa a partir de la qual la vivència de l'espai públic es tradueixi en autèntiques experiències emocionals que impactin sobre l'imaginari personal. Per aconseguir-ho, el projecte urbanístic hi pot contribuir de manera decisiva a través d'una configuració espacial que combini les condicions de llegibilitat i els factors de complexitat, idea que serà represa i desenvolupada en el capítol 2.

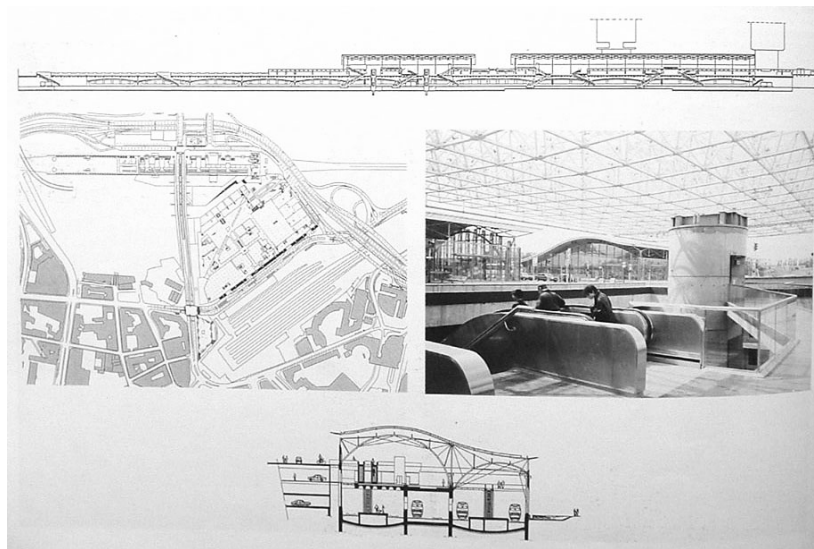
Espai públic i ciutat – territori

L'evolució de la ciutat post-industrial caracteritzada per una urbanització extensiva i fragmentada del territori està generant un nou paradigma urbà radicalment diferent, no ja de la ciutat tradicional, sinó de la metròpolis industrial que creixia bàsicament per agregació. Es tracta d'un nou paradigma urbà dominat per la noció de xarxa i el caràcter discret, discontinu dels assentaments. Al costat dels nuclis compactes existents (que esdevenen uns nodes més dins de les xarxes), es desenvolupen assentaments disgregats en el territori seguint un model d'ocupació de baixa densitat i alt consum de sòl, així com nous centres d'activitats al voltant dels principals nodes de transport. La xarxa d'infraestructures és l'element vertebrador del sistema i el criteri de màxima accessibilitat regeix en gran part tant la implantació dels nous centres com dels assentaments dispersos.

Tal i com ja hem esmentat en parlar de la proliferació dels no-llocs en la perifèria en extensió, és evident que la baixa densitat, la discontinuïtat, la falta d'una articulació realment estructurant entre els diversos assentaments, la fragmentació formal, la importància dels desplaçaments i la velocitat en el funcionament d'aquest model de creixement urbà són factors que el fan poc idoni per a l'aparició d'espais públics cívics.

Però davant d'aquesta tendència, l'urbanisme pot plantejar un model de ciutat que superi la dicotomia entre ciutat compacta i nova perifèria dispersa i en el qual els espais públics cívics hi tinguin cabuda. L'urbanisme europeu, al mateix temps que ha impulsat una renovació cívica de la ciutat compacta, ha reflexionat sobre els mecanismes que permetin una ordenació d'aquest creixement de la ciutat territori compatible amb els principis d'eficàcia funcional, de qualificació formal i de coherència estructural propis d'una realitat veritablement urbana. A Barcelona, els treballs d'Antonio Font⁶¹ i el seu equip constitueixen importants aportacions en aquesta línia.

Al tractar de la renovació de l'espai públic en una ciutat compacta com Barcelona, la nostra recerca no aprofundeix en la problemàtica dels espais lliures en la ciutat territori. Però en el marc d'aquesta reflexió sobre la vigència de la dimensió cívica de l'espai públic davant les tendències en la ciutat contemporània, convé assenyalar que la ciutat territori no ha de ser forçosament una ciutat fragmentada, i que a partir d'un creixement ordenat pot seguir oferint nous espais rics en significats. Els principis de compacitat i d'estructuralitat apareixen com dos aspectes fonamentals per assolir una ciutat territori realment urbana.

*Euralille. Rem Koolhaas
(1988-96)*

Els intercanviadors intermodals de transports constitueixen també espais privilegiats d'encontre en una ciutat contemporània marcada per l'augment de la mobilitat i de les velocitats de desplaçament, canviant profundament la percepció de l'espai.

⁶¹ Font, *La construcció del territori metropolità*.

En primer lloc, el principi de compacitat tendeix a afavorir l'articulació dels nous creixements urbans al voltant de nuclis centrals, ja es tracti d'assentaments urbans existents o de nous centres nodals. La compacitat dels assentaments potencia la intensitat i diversitat d'ús, així com unes condicions propícies a la configuració formal de l'espai urbà, permetent l'existència d'un sistema d'espais oberts qualificat com el que les polítiques de renovació han permès recuperar en la ciutat compacta. Més enllà de tots els avantatges que aquesta compacitat comporta en termes de sostenibilitat, la proximitat dels nous assentaments a espais centrals densos implica una facilitat d'accés a espais públics potencialment cívics, els quals poden escassejar en els teixits de baixa densitat o amb poca diversitat d'usos.

En segon lloc, un altre factor que apareix com a fonamental en l'ordenació de la ciutat fragmentada és la creació d'una estructura autènticament urbana a escala d'aquesta nova ciutat territori, a partir de la continuïtat del sistema ambiental d'espais lliures i, de manera molt especial, a partir de la integració de les infraestructures. La xarxa d'infraestructures territorial ha d'assumir no només la funció circulatòria, sinó també el paper estructurant que té l'espai públic en la ciutat compacta. Si la noció d'estructura dels espais lliures es troba al cor de les tesis de Jaume Barnada i Enric Batlle⁶², sens dubte és Nuno Portas⁶³ qui d'una manera més explícita ha associat la recuperació de l'espai públic de la ciutat territori i la superació de la dicotomia entre ciutat compacta i perifèria fragmentada amb la reafirmació del valor estructurant de les xarxes territorials: les infraestructures i els nodes viaris han d'esdevenir els nous espais públics, corredor i puntual respectivament, de la ciutat dispersa. Integrant el factor suplementari que suposa la major velocitat de desplaçament, el projecte de la xarxa viària territorial ha de fer possible una lectura de l'estructura que aporta a la nova ciutat estesa en el territori la continuïtat i unitat que han caracteritzat el fet urbà abans del procés de fragmentació experimentat al llarg del segle XX. Nuno Portas parla d'un metadiseny que permeti descobrir en els diferents fragments de la infraestructura la lògica estructurant del conjunt de la xarxa.

D'aquest anàlisi dels factors que incideixen sobre l'espai públic en la ciutat contemporània es pot concloure, d'una banda, que aquest espai públic contemporani presenta unes característiques que el distingeixen clarament del d'altres èpoques, afegint una etapa més en la seva evolució històrica. La importància de nous espais de relació vinculats a determinades activitats (lúdico-comercials, esportives, de transport...), l'impacte mediàtic i publicitari en la percepció de l'espai públic, la integració de l'escala territorial i conseqüentment la major incidència del moviment i la velocitat, són alguns dels trets distintius de l'espai públic contemporani.

---

⁶² Barnada, *La ciutat com a diagrama de llocs públics* i Batlle, *El Jardí de la Metròpolis*.

⁶³ Nuno Portas. *Spazio pubblico e città emergente* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

I d'altra banda, també podem constatar que les tendències contemporànies no exclouen en si mateixes la consolidació d'espais públics cívics. La disciplina urbanística disposa de recursos i mecanismes (fomentant la mixicitat d'usos, projectant una configuració formal alhora llegible i complexa, emfatitzant el paper estructurant de la xarxa viària...) per potenciar aquests espais tant en la ciutat compacta com en la ciutat territori. La vigència de l'espai públic cívic en la ciutat contemporània no depèn d'unes dinàmiques socio-culturals ineluctables, sinó del model de ciutat (i en darrer terme del model de societat) pel qual s'opti.

1.2 L'experiència urbanística del projecte d'espai públic

Al costat de les continuades reflexions que des dels anys 1960 han tingut lloc al voltant dels significats de l'espai públic i de la seva dimensió simbòlica, al llarg d'aquestes dècades l'espai públic ha estat objecte d'una important experiència de renovació a nivell internacional, i d'una manera molt especial a Europa. Es tracta d'una experiència marcada per la gran diversitat no només de les intervencions, sinó també de les aproximacions conceptuals al projecte de l'espai públic. Al mateix temps, aquesta experiència ha estat més divulgada en forma de descripcions puntuals de projectes particulars, que no pas de reflexions teòriques sintètiques, la qual cosa dificulta oferir-ne una visió panoràmica. Tot i així, en aquest apartat intentarem traçar les grans coordenades dels coneixements i exploracions acumulats entorn del projecte d'espai públic en les darreres dècades. És una visió que parteix del reconeixement de la diversitat irreductible del projecte d'espai públic: difícilment pot ser igual el tractament d'una petita plaça al cor d'un teixit medieval que el de l'espai públic d'un complex comercial recreatiu en un node de la xarxa d'infraestructures de la ciutat territori; difícilment pot ser igual el tractament de l'espai públic en una ciutat mediterrània compacta que en una ciutat de baixa densitat i clima inhòspit. Però al mateix temps, resulta important traçar un marc de referència on les diverses experiències sobre l'espai públic es puguin situar les unes respecte a les altres, fent possible la comparació de les reflexions i recerques en aquest camp. És des d'aquesta òptica que la tesi es planteja com l'estudi aprofundit d'un cas particular, el de la renovació de l'espai públic de Barcelona, però situat respecte a d'altres experiències, de manera que les conclusions puguin ser contrastades amb les d'altres ciutats i d'altres recerques.

Per esbossar aquest marc de referència, exposarem d'entrada, les principals lògiques conceptuals des de les quals s'ha abordat el projecte d'espai públic. Seguidament, plantejarem com els diferents grans tipus d'espais plantegen problemàtiques diverses, que han suposat exploracions de respostes projectuals diverses. Finalment, cal tenir en compte com les diferents condicions dels contextos locals incideixen decisivament en la forma com l'espai públic és tractat.

1.2.1 Les lògiques del projecte d'espai públic

Qualsevol reflexió sobre el projecte d'espai públic contemporani parteix de la constatació que un dels canvis més substancials del fet urbà al llarg del segle XX ha estat la dissolució del vincle tradicional entre espai públic i espai edificat, en què mentre l'espai públic ordenava i estructurava el teixit edificat, l'edificació configurava i formalitzava l'espai públic. En canvi, l'espai lliure de la ciutat contemporània tendeix a ser un espai obert entre objectes, on les formes de relació entre espai i edificació basades en la continuïtat es trenquen. En aquest context, mentre l'urbanisme té dificultats per formular sobre unes noves bases la relació entre espai lliure i espai edificat, el projecte d'espai públic és sovint reduït a un projecte paisatgístic, en què a l'igual que l'arquitectura dissenya objectes edificats, el paisatgisme dissenya espais autònoms com si d'objectes es tractés.

1.2.1.1 Lògiques paisatgístiques *versus*...

... lògiques urbanístiques

El simple fet que la major part de projectes d'espai públic siguin divulgats com a realitzacions singulars en revistes de paisatgisme, i siguin discutits en termes de recursos, referències i escoles estilístiques, més que no pas en termes de lògiques urbanes, és una manifestació d'aquesta progressiva identificació del projecte d'espai públic com a projecte paisatgístic.

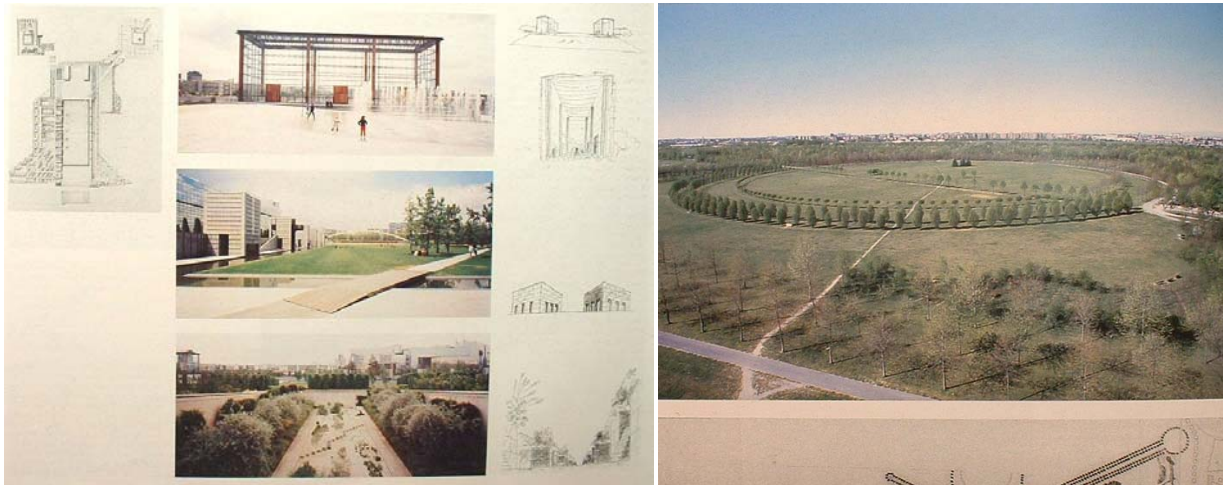
En aquest sentit, un dels principals trets de l'experiència del projecte d'espai públic en les darreres dècades ha estat precisament l'evolució del paisatgisme, que ha experimentat un profund canvi en el llenguatge expressiu. Si el projecte paisatgístic del segle XIX, que podríem anomenar romàntic, consistia en una recreació artificiosa de la natura, el projecte paisatgístic contemporani consisteix en la combinació d'elements construïts i naturals per crear un espai complex per superposició de diverses lògiques articulades entre si. En la seva tesi, Enric Batlle posa de manifest aquesta evolució i com la superposició de les lògiques pròpies de l'agricultura, l'ecologia, l'art i l'arquitectura del paisatge va construir l'espai lliure metropolità. D'alguna manera, és a través de la doble fecundació de les lògiques de l'ecologia i de les arts plàstiques que el paisatgisme s'ha anat reinventant durant la segona meitat del segle XX. Tal i com resumeix Josep Mª Fortià en la seva tesi doctoral⁵³, el llenguatge d'aquesta nova lògica paisatgística ha conegut variacions al llarg de les darreres dècades en funció de les diverses escoles, sobretot americanes, que van des de l'excés formal post-modern fins al laconisme minimalista, tendint globalment cap a una creixent contenció expressiva que trobaria en el *land art* un dels seus exponents més influents. En cap cas, entra dins dels plantejaments d'aquesta tesi, aprofundir en aquesta línia de reflexió sobre els llenguatges i els recursos paisatgístics. Però sí que resulta important emfasitzar que la reflexió paisatgística tendeix sovint a recrear-se en disquisicions estilístiques sobre els projectes en detriment de consideracions estructurals sobre les relacions de l'espai amb la resta de components de l'entorn urbà i de la ciutat. I és així com l'aproximació paisatgística al projecte de l'espai lliure pot prendre la forma de saber si un determinat projecte s'inspira més del superrealisme de Klee o de l'abstracció de Mondrian⁵⁴, de la geometria euclidiana o de la geometria fractal, o si "s'abandona al revival de l'esperit romàntic o al terror del disseny mediterrani"⁵⁵.

---

⁵³ Fortià. *L'exploració del pla horitzontal*.

⁵⁴ Bru. *La forma dels jardins*.

⁵⁵ Graaf, Jan de. *The gardens of West8*, en Topos. *The Netherlands in focus*.

*Parc André Citroën (Paris)
Patrick Berger (1985-1992)*

*Parco Norte (Milano)
Francesco Borrella (des de 1983)*

El llenguatge paisatgístic ha evolucionat des de la recreació artificialosa de la natura, típica dels parcs del segle XIX, fins a la combinació d'elements naturals i construïts en una superposició de lògiques diverses i amb un llenguatge cada vegada més depurat.

Certament que res no impedeix que lògiques paisatgístiques i lògiques urbanes es complementin. De fet, en la concepció de Frederick Law Olmsted, el qui pot ser considerat un dels pares del paisatgisme decimonònic, el projecte de l'espai lliure incorporava múltiples dimensions urbanes, des de l'ordenació dels fronts edificats (com al Riverside Park) fins a la celebrada visió estructural dels sistemes de parcs, passant per l'articulació dels parcs amb les trames urbanes. Però no hi ha dubte que en la mesura que el paisatgisme sorgeix de la tradició dels jardins històrics i neix vinculat a la noció de parc urbà, comporta una tendència inherent al replegament sobre el propi projecte.

El parc urbà apareix al segle XIX amb la voluntat d'introduir la natura en una ciutat industrial que havia perdut per primera vegada la relació directa amb l'entorn rural i on els problemes higiènics i ambientals es deixaven sentir amb força. El parc neix, per tant, com un espai públic autònom, que es replega i es tanca sobre si mateix per generar un ambient propi, aïllat de la ciutat. El projecte del parc esdevé paisatgístic en la mesura que crea un paisatge que pot ser doblement aliè a la ciutat: aliè al seu entorn edificat immediat, respecte el qual estableix uns límits clars de separació, i aliè també, en molts casos, a l'estructura urbana. Com afirma Jaume Barnada⁵⁶, que "el desenvolupament històric del parc ha estat a nivell del disseny interior del recinte, però rarament s'ha preocupat dels lligams amb la ciutat i amb l'entorn". En aquest sentit, la lògica paisatgística és una lògica projectual que des dels seus orígens es caracteritza per ser autoreferent, per una tendència a la desvinculació del context urbà.

⁵⁶ Barnada, *La ciutat com a diagrama de llocs públics*.

La important influència del paisatgisme es tradueix en la progressiva reducció de qualsevol projecte d'espai públic a una lògica autoreferent, especialment en l'experiència americana. Tant és així, que alguns projectes de places del tot immerses en un context urbà han estat objecte d'un projecte reduït a un tractament del pla horitzontal del tot aliè a l'entorn edificat, trencant la relació fonamental entre pla horitzontal i pla vertical pròpia d'aquests tipus d'espais. Paolo Favole⁵⁷ descriu nombrosos exemples d'aquesta tendència (sobretot als Estats Units, des de l'eclecticisme post-modern de Moore fins als projectes de Venturi), però que també es comença a observar a Europa, i concretament en molts dels parcs urbans construïts a inicis dels anys vuitanta a Barcelona, que es repleguen sobre si mateixos de forma autista.

Des de les escoles paisatgístiques americanes, que a través de la difusió internacional dels seus projectes exerceixen una important influència també a Europa, es presenta aquesta tendència com una evolució natural de l'espai públic contemporani. Josep Mª Fortià descriu aquesta línia de pensament en els següents termes: “L'espai públic contemporani deixa de ser representatiu, el seu sentit no prové d'un referent real sinó d'una construcció abstracta de signes, possibilitats simuladores, presència d'objectes arbitraris, atenció pel detall del mobiliari urbà. L'espai públic, tradicionalment impregnat d'un caràcter simbòlic, esdevé un espai de simulació on les regles procedents del món de l'espectacle o de les arts visuals prevalen sobre les lleis de la consciència o de la memòria històrica”. Un corrent de pensament inextricablement lligat als teòrics de la ciutat caòtica i fragmentada, que renuncien simultàniament al sentit col·lectiu de l'espai i a l'estructura del fet urbà.

Però aquesta tendència no pot ser sinó vista com una deriva paisatgística. Entendre el projecte d'espai públic des d'una lògica estrictament paisatgística suposa un reduccionisme doble. Per una banda, redueix qualsevol espai públic al seu pla horitzontal, renunciant a l'articulació formal amb l'entorn edificat, i d'altra banda nega a l'espai públic el seu valor estructurant fonamental (l'una i l'altra, articulació formal i valor estructurant, condicions pròpies de l'espai públic cívic). Per a Franco Purini⁵⁸, aquesta deriva en què una disciplina tècnica com és el paisatgisme tendeix a apropiarse del projecte d'espai públic només s'explica per la fallida de la disciplina urbanística a donar resposta als problemes i reptes que planteja la ciutat contemporània.

---

⁵⁷ Favole. *La plaza en la arquitectura contemporánea*.

⁵⁸ Purini, *La città narcotica* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

Pershing Park (Washington) Paul Friedberg

*Plaça al centre de Philadelphia
Robert Venturi*

La deriva paisatgística ha conduït a tractar alguns espais urbans de la ciutat compacta des d'un lògica totalment aliena a l'entorn edificat en què pla horitzontal i pla vertical no s'articulen.

1.2.1.2 Lògiques paisatgístiques...

...versus lògiques urbanístiques

La capacitat de tornar a projectar l'espai lliure des d'una lògica plenament urbanística passa per la reflexió sobre noves formes de relació entre els components de la ciutat. Bernardo Secchi⁵⁹ ho exposa amb claredat: “una vegada la idea de continuïtat urbana del segle XIX ha estat abandonada, emergeix la idea de relació; entre repetició i diferència, entre significats, entre interior i exterior, entre obert i tancat, entre públic i privat, entre individual i col·lectiu”. Només des de l'aprofundiment de noves formes de relació urbana, l'espai lliure contemporani pot deixar de ser un espai residual entre volums edificats per recuperar un valor ordenador. Bernard Huet⁶⁰ es refereix a aquesta inflexió en termes d'autèntica revolució urbanística, que suposa que “les formes de l'espai lliure no poden seguir depenent d'una concepció singular o d'una creació individual com en depenen les formes d'una obra d'art”. És justament en la tendència a abordar el projecte d'espai públic com a obra d'art que pot deixar en segon terme o, fins i tot, excloure les relacions urbanes, que el paisatgisme pot arribar a ser considerat per alguns com un entrebanc en aquesta exploració sobre la projectació de l'espai lliure contemporani. Peter Buchanan⁶¹ és taxatiu en aquest sentit: “La diferència entre formes urbanes com el parc o el jardí, i les no urbanes del projecte paisatgístic rau en la delimitació, en l'articulació, en els aspectes narratius dels primers; el projecte paisatgístic es redueix sovint a un procés d'abelliment cosmètic, esdevenint un dels flagells del nostre temps”.

⁵⁹ Secchi. *Un'urbanistica di spazi aperti*, en Casabella, 597-598.

⁶⁰ Huet, *Tre questioni a proposito della forma urbana*, en Boschi et al. *Questioni di forma urbana*.

⁶¹ Buchanan, Peter. *Oltre il mero abbellimento*, in Casabella, 597-598.

Ara bé, seguint aquesta línia de pensament, les crítiques a la manca de teorització sobre la complexitat de relacions urbanes no recauen només en el paisatgisme, sinó que és una de les principals acusacions que es dirigeix contra l'herència del Moviment Modern. Les riques exploracions sobre sintaxis entre volumetries i espais d'algunes de les Siedlungens i altres creixements urbans dels anys vint i trenta foren abandonades en la major part de desenvolupaments posteriors a la Segona Guerra Mundial, i són objecte avui en dia d'un redescobriment fructífer per part de la recerca urbanística. Fins i tot, alguns dels postulats del Moviment Modern no tendiren a reformular nous llaços urbans entre espai obert i espai edificat, sinó més aviat a trencar-los, segregant l'espai viari, separant conceptualment l'espai dur de l'espai verd, empobrint els elements de transició entre arquitectura i espai (tant a nivell del sòl com de les façanes)...

Enfrontar la projectació de l'espai lliure des d'una lògica urbanística significa aprofundir en aquesta noció de sintaxis, de relació entre components urbans. Secchi⁶² precisa que es tracta de les relacions entre volumetries, alçades i distàncies, però també de les relacions entre diferents tipus d'espais, i entre diverses parts d'un mateix espai. Es tracta, doncs, d'una aproximació integral al projecte d'espai lliure que considera al mateix temps el projecte d'urbanització, l'ordenació i formalització de l'entorn edificat i les lògiques estructurals que relacionen el conjunt d'espais lliures de la ciutat en un tot coherent.

Nuno Portas⁶³ sintetitza aquesta visió afirmant que el projecte d'espai públic ha de seguir la lògica estructural de Solà-Morales enfront de les lògiques estrictament morfològiques que van de Rossi a Krier i les paisatgístiques de l'escola de Versalles. Després de la renovació dels espais públics de la ciutat compacta i dels projectes paisatgístics de la ciutat fragmentada, per a Nuno Portas, la tercera generació d'espais públics hauria de reivindicar el seu paper estructurant de la ciutat i de la forma urbana. Només d'aquesta manera se superarà la fragmentació de la ciutat emergent i la seva escissió respecte la ciutat compacta, i l'espai lliure retrobarà el seu paper de matriu del fet urbà.

Un dels aspectes que més han fet cèlebre l'experiència de Barcelona en la renovació de l'espai públic ha estat justament el fet d'entendre-la no com una suma d'actuacions particulars, sinó com una política global concebuda des d'una lògica urbana. Peter Buchanan conclou el ja citat article titulat *Oltre il mero abbellimento*, ressaltant el caràcter pioner de l'experiència barcelonina pel fet de tractar-se "d'intervencions interconnectades, a diverses escales, una transformació total més important que la suma de les seves parts". I aquest és justament l'objecte d'aquesta tesi doctoral, aprofundir en les lògiques urbanes (en la seva concreció, en els seus instruments, en la seva evolució), al llarg del procés de renovació de l'espai públic a Barcelona en les darreres dècades.

---

⁶² Secchi, op.cit.

⁶³ Nuno Portas. *Spazio Pubblico e città emergente* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

1.2.2 Diversitat de problemàtiques i de respostes projectuals

Aquestes lògiques urbanes en la projectació de l'espai lliure es poden concretar de formes ben diverses segons els diferents tipus d'espais que coexisteixen en la ciutat contemporània. No es tracta tant d'establir una taxonomia minuciosa que multipliqui les tipologies d'espais, sinó d'identificar grans categories que presentin unes problemàtiques urbanes característiques i no reductibles a un denominador comú. En aquest sentit, la tesi doctoral d'Enric Batlle⁶⁴ fa una interessant aportació de cara a la identificació d'aquestes categories d'espais en la ciutat metropolitana contemporània. Els espais lliures urbans en el seu conjunt són una de les categories considerades. Són els espais tradicionals de la ciutat consolidada compacta, l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, als quals ens referim com espais públics. Moltes de les actuacions de projectació de l'espai lliure de les darreres dècades han tingut per objecte aquests espais públics de la ciutat compacta, per la qual cosa resulta important aprofundir-les a l'hora de dibuixar el marc de referències i influències recíproques propi de l'experiència de Barcelona que analitzarem. Però al costat de les actuacions sobre els espais de la ciutat compacta, el projecte de l'espai lliure en la ciutat contemporània presenta d'altres vessants, al voltant de noves formes d'espais sorgides en el context de la ciutat – territori post-industrial. Aquests altres espais no són objecte de la tesi, però sí que els esmentarem, per tal de deixar clar que si bé el discurs sobre l'aproximació al projecte d'espai lliure des de lògiques urbanes és aplicable a tots els espais de la ciutat contemporània, les formes que prenen aquestes lògiques varien. Per tant, les conclusions de la tesi, referides a la ciutat compacta, no són directament extrapolables a altres categories d'espais, però sí que poden alimentar la reflexió sobre el desenvolupament de lògiques urbanes en els seus projectes respectius.

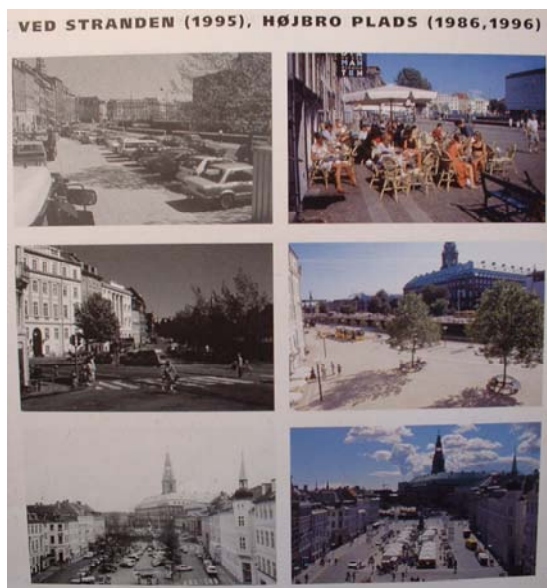
1.2.2.1 Els espais públics de la ciutat compacta

La renovació de l'espai públic de la ciutat compacta com una política urbanística explícita i global en algunes ciutats europees a partir de la dècada dels anys 1980 s'emmarca en el procés de renovació urbana, de reconstrucció de la ciutat consolidada iniciat al llarg dels anys seixanta i setanta. Oriol Bohigas⁶⁵ resumeix amb claredat aquest context inicial: "L'expansió i el desenvolupament il·limitat, com a objectius, han estat abandonats en totes les ciutats europees a favor de la reconstrucció: construir on ja està construït, millorant l'existent, transformant, modificant i creant una identitat, són els objectius ara més valorats i immediats".

---

⁶⁴ Batlle, *El jardí de la metròpolis*.

⁶⁵ Bohigas, *Metastasi e strategia en Tullio, Spazi pubblici contemporanei*.

La renovació dels espais públics al centre històric de Copenhaguen, iniciada als anys 1960 i continuada fins a l'actualitat és representativa de les primeres polítiques de peatonalització de les àrees centrals.

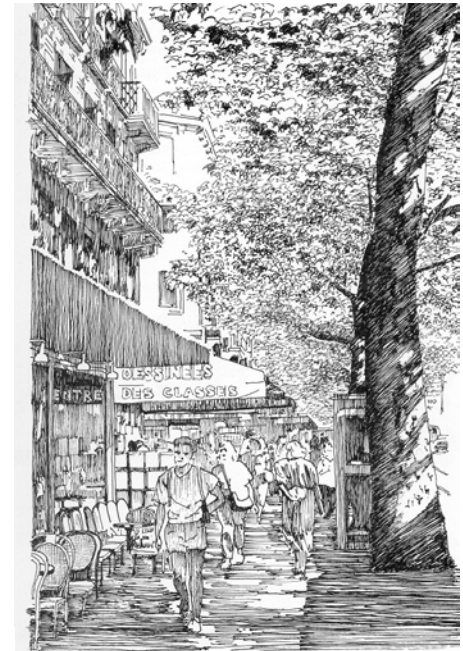
Aquesta voluntat de renovació urbana s'ha traduït des de finals dels anys 1960 en diverses línies d'actuació que han restat obertes en les dècades següents, coexistint i articulant-se amb les intervencions de renovació de l'espai públic: la creació de noves àrees centrals en els *downtowns* americans, en els *waterfronts* o a través de la reconversió dels sòls industrials progressivament obsolets; les accions de protecció del patrimoni transformades progressivament en projectes integrals de revitalització dels centres històrics; les polítiques de mobilitat, amb la peatonalització inicial d'algunes àrees centrals, la promoció dels transport col·lectiu i la progressiva pacificació de l'espai públic, polítiques urgents a finals dels anys 1960 (davant la degradació i la congestió de l'espai públic que havia assolit cotes màximes per la invasió dels vehicles) i antecedents directes de la renovació de l'espai públic.

Pel que fa estrictament a la projectació de l'espai públic en el marc de la renovació urbana, trobem els seus antecedents a inicis dels anys seixanta, tant a Europa com als Estats Units. En el cas americà, les obres de Jane Jacobs, *Death and life of the great American cities*, i de Kevin Lynch, *The image of the city*, constituïren el punt de partida d'un interès renovat sobre l'espai públic, el seu ús, la seva percepció i el seu imaginari que ha estat el fil conductor de l'aproximació americana a l'espai públic des d'aleshores. Es tracta, doncs, d'una visió que pensa l'espai públic des de l'òptica de l'experiència de l'usuari. La qualitat d'un espai no es mesura d'entrada a partir d'uns criteris formals o projectuals, sinó segons "si funciona o no funciona", és a dir, si és intensament utilitzat i genera sensacions plaents. La reflexió se centra en identificar aquelles experiències que fan que l'ús de l'espai públic resulti gratificant i deduir uns criteris (unes guidelines, en general força genèrics), a través dels quals les condicions formals i funcionals dels espais puguin donar lloc a aquestes experiències.

Central Promenade, Rambles

L'obra d'Allan B. Jacobs reivindica el valor del carrer tradicional.

Boulevard Saint-Michel

El conegut llibre de Allan B. Jacobs, *Great Streets*, és una clara mostra d'aquesta forma de pensar el projecte d'espai públic: per aconseguir espais confortables i segurs, representatius i que es recordin, capaços de fomentar la participació i de crear un sentiment de comunitat, cal dissenyar carrers pensat per al vianant, que equilibrin llum i ombra, formalment definits, amb complexitat visual, però no excessiva, i un llarg etcètera. Moltes de les publicacions americanes dedicades a l'espai públic⁶⁶ segueixen aquest esquema conceptual. Des d'aquesta òptica, els mecanismes de gestió i participació adquireixen tanta o més importància que els principis de projectació.

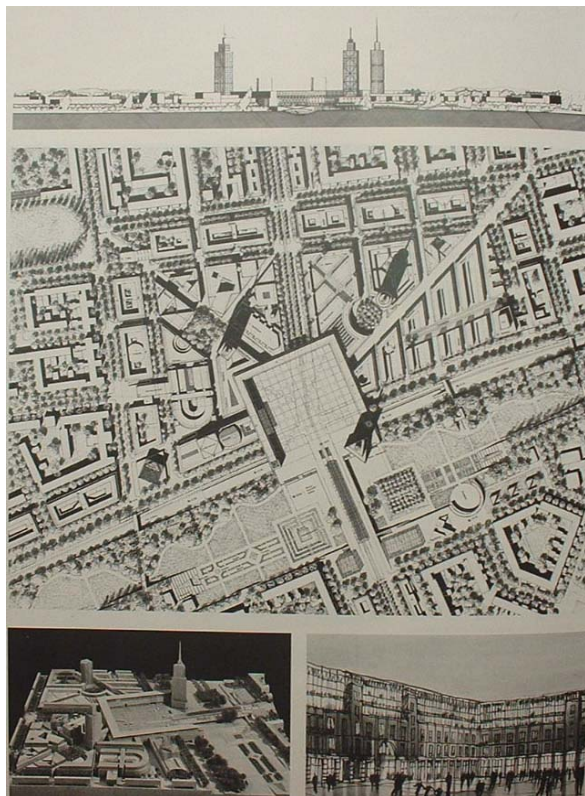
En canvi l'exploració europea ha estat marcada per una inevitable mirada cap a la riquesa de l'espai públic de la ciutat històrica. Des de les primeres experiències de peatonalització de les àrees centrals d'algunes ciutats alemanyes a inicis dels anys seixanta, el projecte europeu de l'espai públic ha estat influït per un cert historicisme. Es podria dir que aquestes influències historicistes han seguit dues vies principals. D'una banda, la tradició del formalisme de Stubben, Sitte, Wagner, Hegeman, Rossi i Krier, la qual incidí decisivament en els projectes d'espais públics a Barcelona a inicis dels vuitanta⁶⁷. D'altra banda, la tradició que va d'Alphand a Gordon Cullen i que subratlla el paper del projecte d'urbanització, i en concret, dels elements urbans, en la qualificació de l'espai públic. Les referències historicistes i la necessitat de desmarcar-se'n continuen essent una constant en el debat sobre l'espai públic europeu: es tracta d'espais neo-hausmanians, neo-sitteans, neo-barrocs, neo-noucentistes...? Com diu Oriol Bohigas, en una tradició tan rica com l'Europea és difícil no poder atribuir antecedents històrics a qualsevol projecte si es que busquen.

⁶⁶ Podem citar Carr, Stephen et al. *Public space*, o Carmona, Mathew et al. *Public space, urban space*.

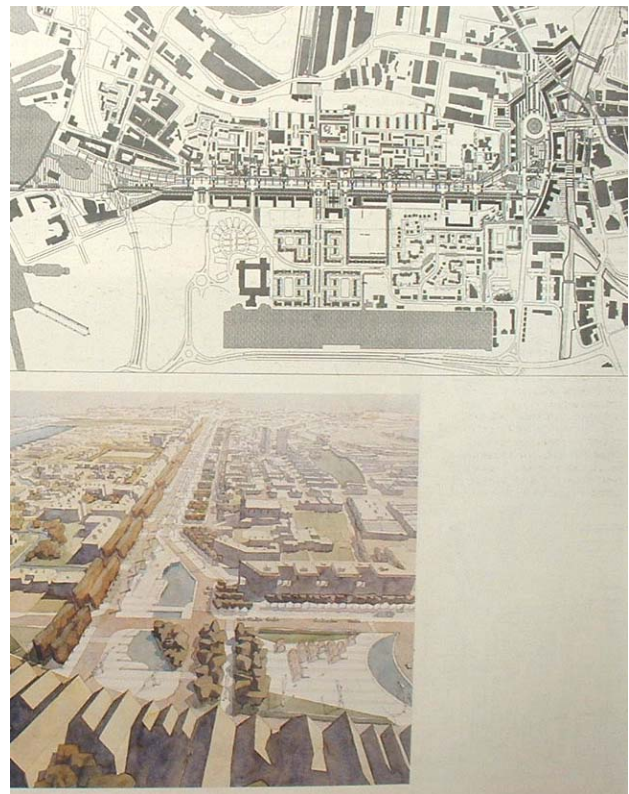
⁶⁷ Solà-Morales, Ignasi de. *Dieci anni di interventi urbani a Barcellona (1979-1989)*, en *Arredo Urbano*, n° 44

En aquest sentit, tot partint del reconeixement que l'experimentació europea sobre l'espai públic s'ha gestat en un diàleg d'atracció – diferenciació respecte l'herència històrica, cal subratllar que centrar permanentment el debat en una dialèctica conservadurisme – avantguarda pot resultar força estèril. El projecte d'espai públic actual ha de reposar sobre unes lògiques conceptuals i formals plenament contemporànies, sense que això impliqui en sí que aquests conceptes i aquestes formes hagin de ser diametralment diferents als d'altres èpoques. La modernitat no és oposició al passat, sinó fonamentació en la contemporaneïtat.

L'experiència acumulada en dues dècades de renovació de l'espai públic a Europa ha conduït, malgrat la diversitat dels projectes, a diverses tendències de fons: en primer lloc, a la restitució de les tipologies històriques del carrer i la plaça com els espais públics per excel·lència en la ciutat compacta; en segon lloc, a una concepció més contextual del projecte d'urbanització, que retroba el diàleg entre el pla horitzontal i el pla vertical; en tercer lloc, a una reivindicació del sentit estructural de l'espai públic.

*Spanischer Platz (Hellesdorf, Berlin)
Andreas Brandt, Rudolf Böttcher (1990/195-98)*

*Bute Avenue and Bute Street Square (Cardiff)
Martorell/Bohigas/Mackay (1993/1996)*

La recuperació de les tipologies històriques del carrer i la plaça ha donat lloc a projectes d'espais públics centrats en la configuració de l'espai a partir dels seus fronts edificats.

“Després de molts anys de debat sobre la desurbanització, la plaça, el carrer i el parc són tipologies vigents⁶⁸”. Amb aquesta claredat expressa Oriol Bohigas el fet que malgrat les mutacions contemporànies, aquestes tipologies decimonòniques segueixen constituint la referència per a la majoria de projectes recents d’espai públic en la ciutat compacta. Ilaria Valente⁶⁹ afegeix que en el marc de la depuració dels postulats del Moviment Modern iniciada a finals dels anys 1960, les tipologies d’espais urbans del segle XIX han exercit una influència innegable en el naixement del nou pensament sobre l’espai públic. Una revisió històrica que no ha conduït tant a una actitud anacrònica i passeista, com a la reivindicació de la ciutat compacta com aquella en què l’espai exterior, l’espai públic, regula la forma urbana: n’és el primer component i el més permanent, donant lloc a la sedimentació històrica, que apareix com una de les principals riqueses de la ciutat compacta.

Les places i els carrers retroben el seu valor fundacional: a escala de ciutat esdevenen suport de l’estructura urbana, a escala del vianant recuperen el seu paper d’espais escènics des d’on es percep i es construeix la imatge de la ciutat. En canvi, la tercera de les tipologies històriques, el parc experimenta una profunda mutació en aquest procés de renovació de l’espai públic. Ja no és aquell espai concebut per introduir la natura a la ciutat, sinó “un lloc on els habitants es troben i es confronten, donant vida amb les seves relacions a la comèdia humana, un lloc on la natura adquireix un altre significat que el natural i es proposa amb una morfologia original⁷⁰”. D’aquesta manera, el parc esdevé un espai cívic per excel·lència (“la plaça de la ciutat contemporània” en paraules de Paolo Caputo⁷¹), i la seva formalització segueix unes lògiques (tal i com sempre ha succeït) diferents a les de la plaça o el carrer, més estretament vinculades a l’evolució del llenguatge paisatgístic, però no per això, forçosament alienes a les lògiques urbanes.

La restauració de les tipologies històriques significa abans que res la concepció de la forma urbana a partir de la relació de configuració mútua entre l’espai urbà i el seu entorn edificat, de manera que els projectes de plaça i carrer al llarg dels anys 1980 i 1990 han tornat a tenir present l’articulació entre el pla horitzontal i el pla vertical.

En el cas d’actuacions sobre els teixits urbans, això ha significat centrar els projectes en la conformació de fronts edificats que formalitzin els nous espais, al marge dels llenguatges arquitectònics emprats, que poden donar lloc a solucions tan diferents com la Spanischerplatz de Hellesdorf a Berlin, l’avinguda de Bute a Cardiff o el front edificat de Bercy a París.

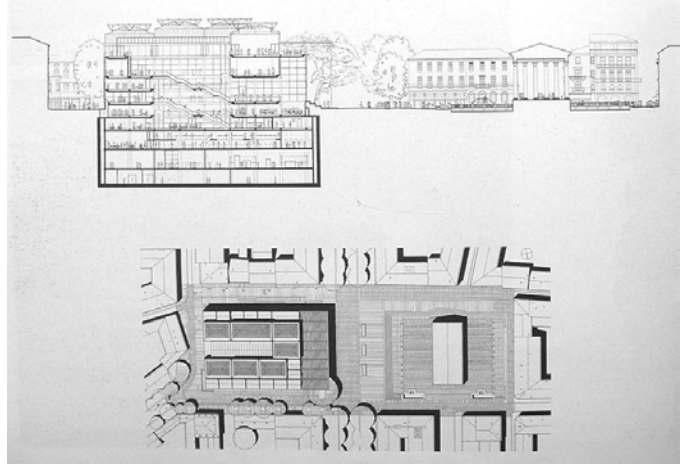
⁶⁸ Bohigas, *La città come spazio progettato* en AA.DD., *Le architetture dello spazio pubblico*.

⁶⁹ Valente, *Percorsi del progetto e architetture dello spazio* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

⁷⁰ Morandi, *La città vissuta*.

⁷¹ Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

*Carré d'Art et place de la Maison Carrée (Nîmes)
Norman Foster (1984/1993)*

*Rathausplatz (Sant Pölten) i Piazza Tartini (Pirano)
Boris Podrecca (1986/1992)*

Des de llenguatges ben diversos, el projecte d'espai públic en la ciutat compacta ha intentat en molts casos establir un diàleg entre el pla horitzontal i el pla vertical

Però en molts casos, el projecte de l'espai públic en la ciutat compacta té per objecte espais ja existents, i per tant, se centra en el projecte d'urbanització. En aquest cas, la relació formal i estructural entre espai exterior i entorn edificat s'emfatitza a través d'un projecte contextual i dialèctic, en què la nova intervenció dialoga amb l'espai preexistent. A partir de la teorització de Bernardo Secchi, Antonello Boschi⁷² explica aquestes transformacions del pla horitzontal a partir de la diferenciació entre el projecte del sòl (sorgit de la lectura del lloc i basat en el treball amb els materials, les inclinacions, els desnivells), i el projecte del mobiliari urbà (a través del qual també s'introdueixen al·lusions al lloc, a la seva història o a la seva composició formal). Són projectes del detall, del disseny subtil i acurat de petits elements, però el valor dels quals no rau en si mateixos, sinó en la seva relació amb el conjunt del disseny. Els criteris de simplicitat, de transparència, de protagonisme dels elements minerals afavoreixen la lectura de la unitat de l'espai i de la seva lògica compositiva. Al mateix temps, el projecte, a través d'elements urbans, com ara el mobiliari o el paviment, introdueix noves lògiques (major complexitat funcional, referències als valors patrimonials de l'edificació o al passat de l'espai) que segueixen enriquint des del pla horitzontal la sedimentació històrica que fa de l'espai públic un espai narratiu, de l'evolució en la continuïtat, i de la diversitat en la unitat.

⁷² Boschi et al. *Questioni di forma urbana*.

Itàlia ha estat un camp de proves privilegiat d'aquestes actuacions contextuais, amb projectes com els de Natalini, Purini, Francesco Venezia o Podrecca, i que Boschi defineix com “exemplars, però sense grans gestos; que eviten la invenció en favor de la comprensió del lloc”. Com veurem al llarg de la tesi, l'evolució cap a projectes contextuais basats en la composició del sòl i la combinació d'elements urbans ha estat un tret destacat també en el cas de Barcelona.

Al costat de la conformació de l'espai públic des de les actuacions sobre l'entorn edificat i de l'exploració de la contextualitat del projecte d'urbanització, el tercer gran aspecte de l'experiència entorn del projecte d'espai públic ha estat el desenvolupament de visions estructurals. La noció de sistema d'espais lliures ha retrobat també una vigència renovada, i ho ha fet inevitablement lligada a una reivindicació recurrent de la figura d'Olmsted. Si durant els anys vuitanta moltes ciutats europees van endegar plans i reflexions sobre una xarxa d'espais públics, durant els anys noranta, aquesta visió sistèmica s'ha estès a l'escala metropolitana de la ciutat territori, amb una voluntat d'enllaçar la xarxa d'espais urbans de la ciutat industrial, amb la xarxa d'espais territorials i infraestructurals, però també amb els nous pols atractors de la ciutat post-industrial⁷³. En el cas de Barcelona, la tesi doctoral d'Enric Batlle ofereix una clara mostra d'aquesta reflexió sistèmica que articula els diversos espais de la ciutat contemporània. En aquest punt, les experiències americana i europea convergeixen, ja que segons Peter Buchanan⁷⁴, una de les principals aportacions anglosaxones a la lògica urbana del projecte de l'espai públic seria la idea de *capital web*, la necessitat de pensar com una xarxa articulada espais públics, espais col·lectius, espais lliures territorials...

D'aquesta manera, l'experiència de renovació de l'espai públic a Barcelona s'inscriu perfectament en aquesta triple exploració de la formalització de l'entorn edificat, de la contextualització del projecte d'urbanització i del desenvolupament d'una visió estructural comuna a diverses ciutats compactes europees.

---

⁷³ Zarza, Daniel. *El espacio público en la configuración de la nueva ciudad*, en Junta de Andalucía, *La configuración del espacio público*.

⁷⁴ Buchanan, *Oltre il mero abellimento*, en Casabella, nº 597-598

1.2.2.2. Els nous espais complexos de la ciutat territori

Ara bé, ja hem vist en parlar de la visió estructural dels espais lliures, que és difícil abstraure completament els espais públics de la ciutat compacta de la resta d'espais que s'han anat generant o incorporant a la ciutat – territori postindustrial. Els grans malls, els nusos viaris, els *waterfronts* són exemples d'aquests nous espais complexos, que no s'ajusten a les tipologies històriques i que plantegen noves problemàtiques per a una aproximació urbanística al projecte d'espai públic. Aquests espais abunden en l'experiència del projecte d'espai públic en la ciutat americana des dels anys seixanta, però també han aparegut amb força a Europa a partir dels anys noranta, constituint el que Nuno Portas⁷⁵ anomena la segona generació d'espais públics europeus contemporanis.

Atès que l'objecte d'estudi de la nostra recerca se circumscriu a la ciutat compacta, no es pretén oferir una visió panoràmica minuciosa de la problemàtica dels espais de la ciutat territori, però sí que és important deixar constància que el tractament d'aquests espais respon a unes problemàtiques diferenciades. Podríem parlar de tres grans categories de nous espais projectuals en la ciutat contemporània: els artefactes urbans, els espais infraestructurals i els grans espais lliures metropolitans.

Els complexos lúdico-comercials implantats com autèntiques ciutadelles enmig del territori, els parcs i activitats creats al voltant de molts nusos de les infraestructures o els mateixos *waterfronts*, quan deixen de ser simples espais lineals frontissa entre el teixit urbà i l'espai fluvial o marítim i esdevenen conjunts autònoms, són exemples del que anomenem artefactes urbans complexos (i que en la classificació proposada per Enric Batlle, podrien correspondre al que anomena “jardins d'assignació”). Aquests nous espais tenen en comú un cert caràcter híbrid, així com una relació entre espai lliure i espai edificat del tot diferent a la dels espais públics de la ciutat compacta.

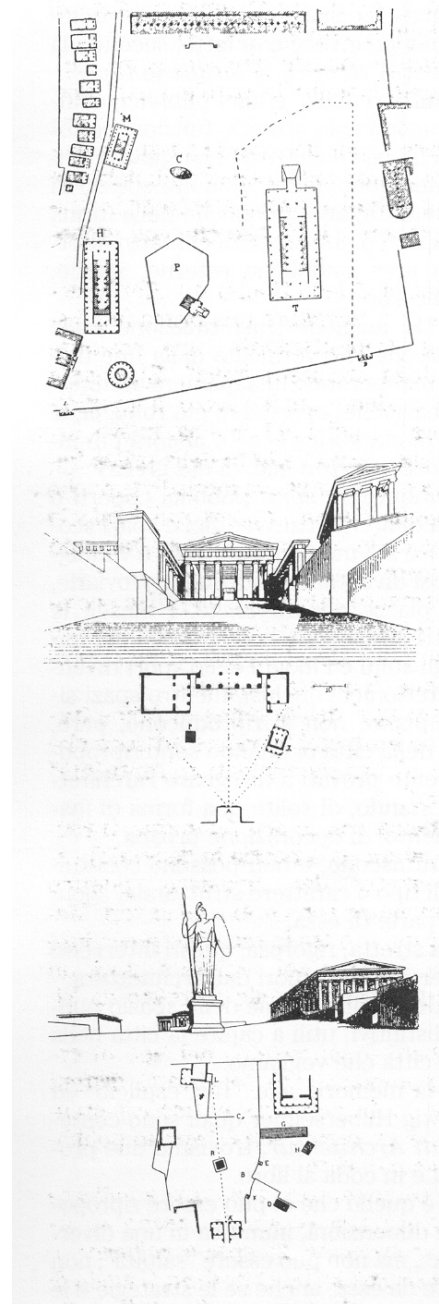
Per a Paolo Caputo⁷⁶, el caràcter híbrid és una de les principals característiques d'aquests nous espais. Caràcter híbrid tant per la diversitat dels elements construïts que pot integrar (des d'un nus viari a un centre comercial, passant per un equipament cultural o una terminal aeroportuària), com per la pluralitat d'espais lliures que pot contenir (que sovint es poden identificar a partir de les tipologies històriques, de manera que en els artefactes urbans hi podem distingir alguna plaça, diversos trams de carrer, un parc). És en aquest caràcter híbrid que els nous espais de la ciutat fragmentada poden adquirir una gran complexitat funcional que compensa allò que la sedimentació històrica aporta als espais urbans de la ciutat compacta. És també el caràcter híbrid el que fa dels artefactes urbans àmbits espacialment rics en nous espais col·lectius i en múltiples formes de relació i transició entre aquests espais col·lectius i l'espai lliure.

---

⁷⁵ Nuno Portas, *Spazio Pubblico e città emergente* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

Però sobretot, els nous espais de la ciutat fragmentada es distingeixen essencialment dels espais urbans de la ciutat compacta perquè, a diferència de les tipologies històriques del carrer i la plaça, no existeix una relació de formalització recíproca entre espai lliure i espai edificat. O bé la disposició sobre l'espai obert dels volums edificats defineix la forma urbana, o bé és l'espai obert el que integra en el seu propi projecte la presència d'elements edificats. Es tracta d'espais sorgits en el que Henri Ciriani⁷⁷ anomena la ciutat-artefacte (una ciutat de teixits oberts hereva dels principis del Moviment Modern) i que corresponen a la noció de campus que Jaume Barnada utilitza en la seva tesi doctoral⁷⁸ per referir-se al tercer gran tipus d'espai que juntament amb la plaça i el carrer configurarien l'estructura urbana de les ciutats contemporànies.

Amb l'explícit títol de “Nous espais sense nom”, Boeri, Lanzani i Marini⁷⁹ avançaven en un article reflexions sobre quins haurien de ser els principis per pensar aquests artefactes urbans des d'unes lògiques urbanes i d'urbanitat. El caràcter accessible a una màxima diversitat de públics fomentada per la multifuncionalitat d'usos són criteris compartits pels espais públics urbans. És en la sintaxis entre espais i edificacions on les lògiques urbanes poden variar. En els artefactes urbans es tractaria d'aconseguir una màxima articulació entre volumetries sovint autònomes i entre cada una d'elles i l'espai. Es tractaria també d'estructurar l'espai, jerarquitzant-lo, establint elements d'orientació a través de fites urbanes. Gianugo Polesello⁸⁰ corrobora aquests dos criteris al parlar de la simbiosi entre espai i arquitectura singular i de la configuració d'espais que generin recorreguts visuals, i recorda com en les acrópolis clàssiques, aquests principis eren assolits a partir d'arquitectures singulars i aïllades, tal i com succeeix sovint en els artefactes urbans.

Gianugo Polesello posa l'exemple de les Acròpolis gregues com “artefactes urbans” configurats a partir de les sintaxis visuals entre edificis autònoms.

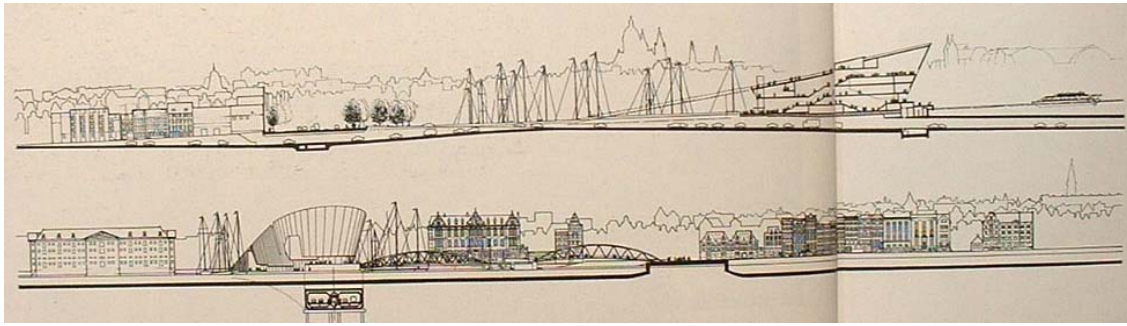
⁷⁶ Caputo, *Tra cura del luogo e figure del tradimento* en AA.DD. *Le architetture dello spazio pubblico*.

⁷⁷ Ciriani, *La pièce urbaine* en Caputo, *Le architetture dello spazio pubblico*.

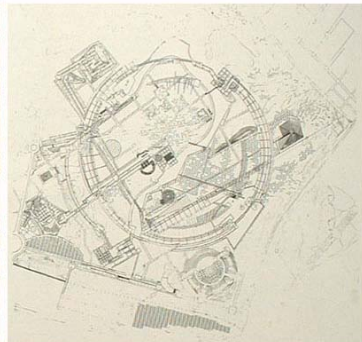
⁷⁸ Barnada, *La ciutat com a diagrama de llocs públics*.

⁷⁹ Boeri et al. *New nameless spaces*, en Casabella, n° 597-598

⁸⁰ Polesello, *Spazio, spazio pubblico, architetture*, en AA.DD. *Le architetture dello spazio pubblico*.

*New Metropolis (Centre Nacional de Ciència i Tecnologia, Amsterdam)
Renzo Piano, Olaf de Nooyer, Shunji Ischida, Hiroshi Yamaguchi Font: Caputo*

Parque Ferial Juan Carlos I (Madrid) Emilio Esteras, José Luis Esteban (1990-92)

Landschaftspark Erin (Castrop-Rauxel, Ruhr). Wedig Pridik & Andreas Freese GbR (1985-99)

Sota múltiples formes (watefronts, recintes ferals, antics recintes industrials recuperats,...), els artefactes urbans, entesos com a combinacions híbrides d'espais oberts i edificacions d'ús divers, han esdevingut tipologies protagonistes en la ciutat fragmentada.

Finalment, els artefactes urbans no s'haurien de pensar com enclavaments introvertits, vinculats només a les lògiques de les xarxes de comunicacions, sinó arrelats a les condicions particulars del seu entorn geogràfic i urbà concret. Més que d'una llista de criteris exhaustius, es tracta d'avançar en una reflexió sobre com aquests nous artefactes urbans poden ser projectats des de lògiques urbanes, alternatives al laissez-faire que difon una ciutat caòtica i fragmentada, però alternatives també a les lògiques reductives tant de les arquitectures singulars com del paisatgisme.

El segon gran tipus d'espai de la ciutat – territori postindustrial serien els espais infraestructurals, espais que són sovint causa de fragmentació de la ciutat contemporània (tant per les lògiques d'assentaments discrets que fomenten, com per les ruptures i espais residuals que generen al seu pas), però espais que poden esdevenir un dels principals elements vertebradors d'aquesta ciutat – territori si es projecten a partir de lògiques urbanes. És en la mesura que els projectes d'espais infraestructurals en la ciutat fragmentada assumeixin una lògica estructurant com la de l'espai públic urbà de la ciutat compacta que esdevindran un instrument decisiu per a estructurar la ciutat territori. És la tesi que defensa Manuel de Solà-Morales en un article titulat “Un nuevo Paseo de Gracia”, referint-se a la necessitat de pensar els corredors infraestructurals des de la mateixa complexitat integradora d'una de les vies cíviques per excel·lència de Barcelona.

Els espais infraestructurals han de ser capaços de retrobar l'articulació entre l'espai obert i l'espai construït que elimini el caràcter residual dels espais vinculats a la infraestructura, l'articulació entre l'escala local i l'escala territorial, l'articulació entre els sistemes infraestructurals, ambientals i urbans. Des d'aquesta òptica, el projecte de les infraestructures metropolitanes (veritables elements generadors del creixement fragmentat) com autèntics espais públics adquireix una singular rellevància.

El tercer gran tipus d'espais de la ciutat–territori contemporània serien els grans espais lliures agroforestals metropolitanos que van quedant integrats dins la ciutat a mesura que aquesta s'estén pel territori. Es tracta dels “boscós i drenatges” de la matriu ecològica en la terminologia emprada per Enric Batlle en la seva tesi doctoral. Aquests espais són cada vegada més objecte de projectes, amb la intenció d'afavorir-ne la preservació, però també l'accés, l'ús més intensiu i la valorització dels seus recursos tant naturals com culturals. Tal i com afirma Bernardo Secchi⁸¹, aquests projectes d'escala sovint regional eludeixen el problema de la definició formal de l'espai. Però no així el problema plenament urbanístic de l'estructura del territori. Les recerques sobre parcs patrimonials⁸², per exemple, com aquests tipus de projectes a través de recorreguts jerarquitzats, de portes i nodes, d'una ordenació interpretativa dels recursos contribueixen a l'estructuració del territori.

---

⁸¹ Secchi. *Un'urbanistica di spazi aperti*, en Casabella n° 597-598

⁸² Sabaté et al. *Projectant l'eix del Llobregat*.

Nus de la Trinitat

Parc Agrari del Delta del Llobregat

Els espais infraestructurals i els grans espais lliures metropolitans són dues de les grans categories d'espais de la ciutat-territori postindustrial.

Així doncs, els diversos espais de la ciutat contemporània poden ser pensats des de lògiques urbanes, que es concreten de manera diferent en cada un d'ells, però que fan possible entendre'ls com un conjunt en el qual s'integren els espais públics tradicionals de la ciutat compacta, també espais plenament contemporanis.

1.2.3 La incidència dels contextos locals

Al costat de la diversitat dels llenguatges i les referències paisatgístiques enfront de les lògiques urbanístiques, i de la diversitat de problemàtiques i de respostes projectuals segons les grans categories d'espais de la ciutat contemporània, la incidència dels contextos locals és la tercera gran variable a l'hora d'esbossar un marc de referència per al projecte d'espai públic contemporani.

D'entrada, a l'interessar-nos per la dimensió cívica de l'espai urbà, hem de tenir present que l'ús i la vivència que els ciutadans fan de l'espai públic de la ciutat varia segons el marc cultural. Alguns estudis històrics⁸³ mostren com la relació envers l'espai públic era ja sensiblement diferent segons les ciutats al segle XIX. Al costat de París, on l'animació dels bulevards plens de *flaneurs* era màxima, Londres apareixia quasi com una ciutat silenciosa, atrafegada, amb els carrers plens de gent amunt i avall de camí cap a les seves activitats. Si durant anys, la percepció de la vida als carrers de Nova York s'acostava al model londinenc, des de mitjans del segle XIX l'experiència de la multiculturalitat apareixeria com un dels seus trets distintius. Al marge d'observacions històriques més o menys anecdòtiques, en la ciutat occidental contemporània es podrien distingir dues grans cultures de vivència de l'espai públic, representades per la ciutat anglo-saxona i per la ciutat mediterrània. En la ciutat anglosaxona, més dispersa, amb una major tradició d'habitatges unifamiliars i originada en un clima més inhòspit, l'espai públic exterior ha anat perdent pes respecte els espais més privats, tancats o reclosos. En canvi, en la ciutat mediterrània, més compacta, amb major tradició d'habitatges col·lectius i sobretot gràcies a la clemència climàtica, l'espai públic s'ha mantingut com un espai central en la vida urbana: “en la tradició sud-europea, l'espai públic és protagonista constant de la vida quotidiana⁸⁴”.

Però més enllà de les diferències climàtiques i culturals, els processos de renovació de l'espai públic estan condicionats per contextos urbanístics. En referir-nos a l'experiència recent dels projectes d'espais públics hem pogut constatar que malgrat el fet que un món cada vegada més globalitzat les influències de les diverses línies de pensament i escoles s'estenen, persisteixen sensibles diferències pel que fa als marcs urbanístics conceptuals. Així per exemple, mentre que als Estats Units el desenvolupament dels estils paisatgístics i la reflexió centrada en les demandes dels usuaris han estat els tret dominant, a Europa la renovació dels espais urbans de la ciutat compacta ha estat més presidida per lògiques urbanes i referents històrics.

---

⁸³ Claire Hancock, *De l'histoire à la géographie des espaces publics: le regard étranger* en Ghorra-Gobin.

⁸⁴ Coenen, *Riflesione ed esperienze sul tema dello spazio pubblico* en AA.DD., *Architetture dello spazio pubblico*.

Però com assenyala Paolo Caputo⁸⁵, més enllà d'aquests paradigmes urbanístics, han estat els contextos locals de les diferents ciutats els que han incidit de manera directa en aquests processos de renovació. En alguns casos, esdeveniments singulars, com les exposicions universals de Sevilla o Lisboa, o la reunificació de Berlín han condicionat la transformació dels espais públics en aquestes ciutats. En d'altres casos, com ara Lyon, Barcelona, Copenhaguen o Rotterdam, la iniciativa dels serveis d'urbanisme ha estat un factor decisiu, impulsant una renovació integral de l'espai públic que ha convertit aquestes ciutats en autèntics hiperllocs. En el cas de les ciutats italianes, la cultura patrimonial ha presidit la recuperació de l'espai públic. I així successivament, veuríem la importància de conèixer el context urbanístic propi a cada una de les ciutats per entendre el seu particular procés de renovació de l'espai públic. El número monogràfic de la revista *Topos* dedicat a l'espai públic⁸⁶ és il·lustratiu de la diversitat de tractaments no només en funció dels projectes concrets (diversitat típica de l'aproximació paisatgística), sinó especialment dels contextos locals.

Cada ciutat presenta el seu context local específic, però en aquest apartat en distingirem dos grans grups ben diferenciats, el de les ciutats que han elaborat una política municipal unitària d'espais públics i el de les ciutats on la transformació de l'espai públic resulta de la interacció dels diferents actors, des dels usuaris, als dissenyadors, passant pels pensadors.

1.2.3.1 De les polítiques municipals d'espais públics...

... als espais informals, incerts i avantguardistes

Com destaca Jan Gehl⁸⁷, l'experiència de Barcelona iniciada el 1980 va representar un punt d'inflexió en el context europeu, pel que fa a les actuacions de renovació de l'espai públic endegades en diverses ciutats força anys abans. Barcelona, ciutat mediterrània i compacta per antonomàsia⁸⁸, en un moment històric singular (com era l'adveniment definitiu de la democràcia a Espanya) que ofería unes condicions idònies per a un projecte urbà cívic i col·lectiu⁸⁹, constituïa un context propici per a esdevenir un referent mundial en la renovació de l'espai públic. “Per raons climàtiques i culturals, la nostra cultura urbana sempre ha tingut com escenari de relacions el carrer i la plaça. Es comprèn que gran part de la política de renovació urbana de Barcelona s'hagi centrat en crear nous espais urbans i millorar els existents⁹⁰”. Però el caràcter pioner de l'experiència de Barcelona radica en haver elevat el projecte d'espai públic al rang de projecte urbanístic amb entitat pròpia i d'haver-lo plantejat en el marc d'una política municipal unitària i coordinada. “In terms of both idea and specific architectural transformation, came to play a major role in further developments”, afirma Gehl.

---

⁸⁵ AA.DD, *Le architetture dello spazio pubblico*.

⁸⁶ *Topos. Urban squares*.

⁸⁷ Gehl, *New city spaces*.

⁸⁸ Busquets, *Barcelona. Evolución urbanística de una ciudad compacta*.

⁸⁹ Rowe, *Civic Realism*.

En alguns casos, com els de Copenhaguen, es va tractar de donar un nou impuls a una política de pacificació de l'espai públic iniciada des de dècades abans, en d'altres, com a Lyon, l'experiència de Barcelona va servir com a referència per endegar una nova política d'espais públics, que s'ha consolidat com un model exemplar per a moltes d'altres ciutats franceses i europees. El que Jan Gehl bateja com a *New City spaces* corresponen justament a exemples de ciutats en què la renovació de l'espai públic ha estat guiada per una política municipal. Entre aquests exemples n'hi ha molts d'europeus, però hi trobem també els casos de Portland als Estats Units i de Curitiba al Brasil, mostrant que el context local, pot pesar més que els condicionants geogràfics i climàtics, i que els referents urbanístics conceptuals dominants en la majoria de ciutats d'aquests països. El mateix cas de Copenhaguen, on la progressiva qualificació de l'espai públic ha anat modificant els hàbits de la població, allargant la temporada d'activitats a l'aire lliure malgrat un clima menys propici, mostra com el context urbanístic local és un factor realment decisiu.

En tots aquests casos, les característiques de la renovació de l'espai públic venen marcades pel paper de lideratge que juga l'administració pública. A Copenhaguen això es tradueix en el fet que els equips municipals encara assumeixen tasques de disseny de bona part dels espais públics, sobretot al centre històric. "The municipal department has a competent staff, and the know-how they have acquired could not easily be replaced by external planning"⁹¹, s'argüeix des dels responsables de la política d'espais públics, que tenen molt clar que l'espai públic urbà no ha de ser objecte d'un tractament paisatgístic: "What is a square supposed to be? The ground of the city. Houses provide the life". En el cas de Lyon, s'ha impulsat una política global d'espais públics, combinant actuacions en el centre i en la perifèria, i plans de conjunt com *Le Plan Verd*, *le Plan Bleu* et *Le Plan Lumière* amb projectes d'urbanització particulars. Lyon ha establert uns criteris estàndards per els elements urbans i els materials que ofereixen una imatge unitària de la ciutat, però que són compatibles amb projectes que confereixen un caràcter únic a cada espai. Com esmentarem en el capítol 2.2.4, les formes d'organització entre els diferents agents ha estat un aspecte clau de l'experiència lionesa a l'hora d'implementar aquesta política. En el cas de Portland, una de les poques ciutats americanes que ha mantingut viva una tradició de planificació activa, s'ha optat per elaborar un "Central City Plan Fundamental Design Guidelines", pensat per coordinar els esforços públics i privats en la millora de l'espai públic, i que posa èmfasi en la definició formal dels espais, en la seva connexió, en l'ordenació dels elements urbans, en l'articulació de l'edificació amb l'espai públic a través d'espais de transició...

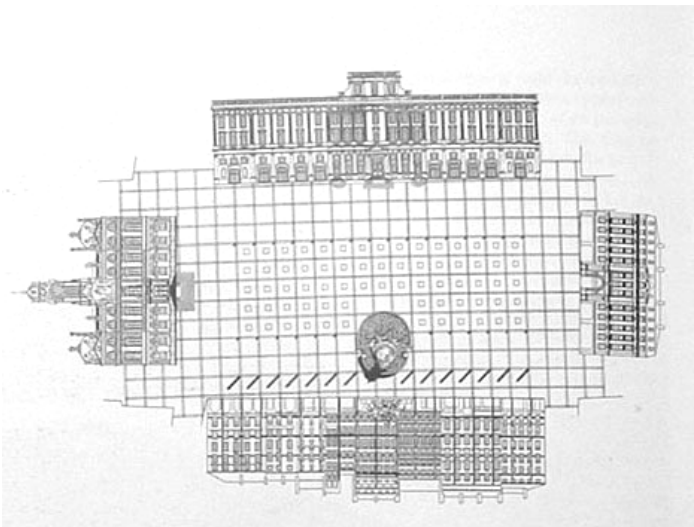
⁹⁰ Acebillo, *Struttura e significato dello spazio urbano* en Tullio, *Spazi pubblici contemporanei*.

⁹¹ Schäfer, Robert. *Copenhaguen, an interesting beat*, en Topos, *Urban squares*.

Lyon
Places de la République, Bourse i Célestins

La política de renovació dels espais públics a Lyon al llarg dels anys 1990 ha convertit tota la ciutat en un hiperlloc urbà.

Place des Terreaux

L'existència d'una política municipal d'espai públic es tradueix, doncs, en la formulació d'uns principis i d'uns criteris generals, però implica sobretot una reivindicació del caràcter públic de l'espai urbà, entès no en termes de propietat jurídica, sinó com a espai obert, accessible, inclusiu, pertanyent mitjançant el seu ús al conjunt de tots els ciutadans. L'experiència de Barcelona s'emmarca des dels seus inicis en un d'aquests contextos urbanístics locals que promouen una visió pública i unitària del projecte de l'espai públic a partir d'un lideratge municipal.

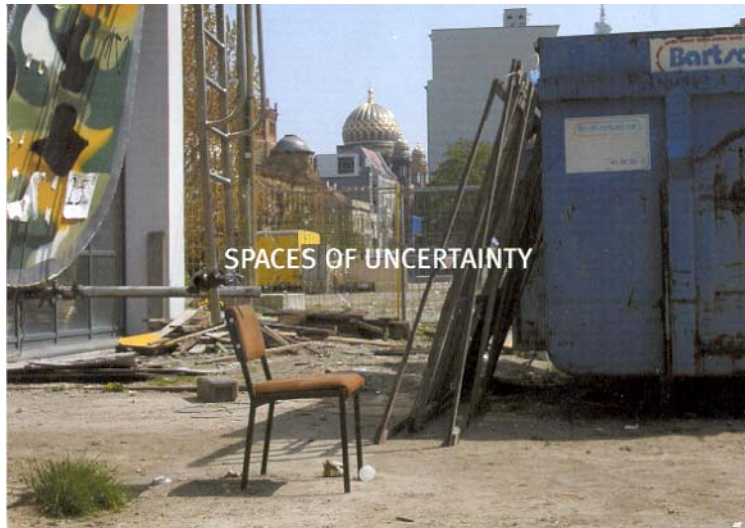
1.2.3.2 De les polítiques municipals d'espais públics...

... als espais informals, incerts, i avantguardistes

És evident que pensar l'espai públic des de la perspectiva d'una ciutat com Los Àngeles poc té a veure amb les polítiques municipals de les ciutats que acabem de comentar. Es tracta d'una ciutat on les condicions de poca densitat, de segregació funcional i social, d'un paisatge infraestructural insaciable generador d'espais residuals no propicien la utilització de l'espai urbà. Però sobretot, es tracta d'una ciutat, com tantes altres ciutats americanes, on la renovació de l'espai públic no entra a l'agenda de les polítiques urbanístiques, i continua essent objecte simplement d'un manteniment del viari reduït sovint a les lògiques del tràfic, i del manteniment d'alguns parcs urbans com espais verds. Exactament la situació que es vivia a Europa durant els anys cinquanta i seixanta abans de l'inici d'una renovació urbana en què l'espai públic va anar adquirint un paper protagonista.

En un context d'absència total de lideratge municipal i d'una tradició ja llarga d'algunes dècades de centrar el discurs sobre l'espai públic en els seus usos, els projectes que intenten qualificar realment els espais públics sorgeixen de les iniciatives dels diversos agents urbans i responen a la suma i articulació de les demandes o necessitats de diferents grups i usuaris. Un clar exemple d'aquesta dinàmica l'ofereix la influent associació Project for Public Spaces, creada el 1975 per William H. White i dedicada a donar suport a la creació "d'espais públics que creïn comunitat" a través de tasques d'assistència tècnica, formació i divulgació, basades en principis i criteris que afavoreixen l'ús satisfactori dels espais i la identificació de les comunitats locals que els donen vida. Els Business Improvement Districts (associacions d'empreses que s'organitzen per qualificar l'espai urbà d'un determinat sector, com Times Square a New York en aquests moments) o els Community Gardens del Lower East Side a Manhattan són exemples d'aquests espais públics sorgits de les lògiques dispars dels diferents actors urbans, i representatius d'una tradició profundament ancorada en la idiosincràsia americana.

A aquesta situació derivada de la feblesa de la iniciativa pública i de l'aproximació pragmàtica, s'hi afegeix la reflexió intel·lectual inscrita en el paradigma de les avant-guardes postmodernes, i que trobaríem simbolitzada en un text com el de *Blurring the boundaries: public space and private life*, significatiu en la mesura que Margaret Crawford el presenta com un gir de 180° en el seu pensament, abandonant la reflexió sobre la pèrdua de significat cívic de l'espai públic, per passar a celebrar l'espai urbà contemporani a través de l'ús fragmentat en l'espai i en el temps que diferents grups socials en fan. Partint de l'innegable multiculturalitat de la societat contemporània, aquest discurs abandona explícitament qualsevol reflexió sobre el disseny de l'espai i s'aboca amb entusiasme a l'apologia dels usos de l'espai urbà, millors com més informals, insòlits, espontanis, o fins i tot, marginals i residuals resulten.

D'aquesta manera, els venedors de carrer o les vendes organitzades als jardins frontals d'algunes cases esdevenen el paradigma de la urbanitat del futur, on la projectació de l'espai i la seva significació col·lectiva són qüestions supèrflues i antiquades.

Quan de fet, en una ciutat amb condicions tan poc propícies per a la convivència a l'espai públic, aquestes situacions creen unes mínimes ocasions per a l'encontre i la interacció social, però que no suposen cap contradicció ni innovació conceptual en relació a les actuacions intencionades i coordinades de qualificació de l'espai públic, que fomenten en un grau molt més elevat les experiències de convivència en la diversitat.

A l'igual que succeïa amb una ciutat com Portland, amb una política d'espais públics més propera a la d'algunes ciutats europees que no pas a la de la majoria de ciutats americanes, també trobem a Europa aproximacions a l'espai públic prou semblants a la simbolitzada per Los Àngeles. Seria el cas de Berlín, ciutat reconeguda actualment pel seu dinamisme avantguardista, on el discurs sobre l'espai públic reprèn els termes americans per anunciar la tematització i privatització de la Postdamerplatz com a signe de la fi de l'espai públic⁹² i que s'aboca al descobriment de *spaces of uncertainty*⁹³.

Però si hi ha algun context local europeu que en aquests darrers anys ha destacat per reivindicar un protagonisme avantguardista aquest ha estat el dels Països Baixos. És per això que Topos ha dedicat un número monogràfic al projecte de l'espai lliure en aquest país durant el anys noranta⁹⁴, destacant com l'experimentació avantguardista en el camp de l'arquitectura ha tingut ressò en el camp del disseny de l'espai públic. Rotterdam és la ciutat holandesa on des de fa més anys s'ha posat èmfasi en la renovació de l'espai públic, i on la singularitat neerlandesa dels anys noranta s'aprecia amb més claredat. Justament el 1990, el consistori de Rotterdam va encarregar un informe sobre la política d'espais públics inspirada en la celebrada experiència de Barcelona durant els anys vuitanta.

⁹² Flieri, Bruno. *Berlin*, en Topos, *Urban Squares*.

⁹³ Cupers, Kenny and Miessen, Markus. *Spaces of uncertainty*.

⁹⁴ Topos, *The Netherlands in focus*.

L'informe va concloure que “an approach à la Barcelona would not work in Rotterdam, and probably not anywhere in the Netherlands, because of the administrations of the public space is structured in a more complicated manner”⁹⁵, referint-se a les 17 submunicipalitats (actualment esdevingudes autònomes) que constitueixen l'administració municipal (una situació de descentralització administrativa comuna a moltes altres ciutats i que no hauria hagut de suposar un handicap major en una tradició tan sòlida de coordinació de les polítiques urbanístiques com la holandesa). D'aquesta manera, Rotterdam va elaborar el 1993 el Rotterdam Policy Plan for Public Open Space, que afirmava el valor de l'espai públic com un component essencial de la ciutat i aspirava a establir “the desired coherent, but also differentiated, structure of open space created for the city as a whole, and what determines the success of any given project”⁹⁶. Aquest pla va definir un contundent sistema d'espais lliures articulador de les diferents escales urbanes (des dels espais de la matriu verda fins als espais urbans centre urbà), però va optar per no definir uns criteris generals sobre el disseny de l'espai públic. Com constata Bart Llotsma, “opposing forces continue to determine the unwritten scenario according to which public spaces are designed”. Ens trobem en un context, on, a diferència de tantes altres ciutats europees, les polítiques municipals renunciïn a marcar unes directrius sobre el projecte d'espai públic, deixant-lo en mans de les iniciatives dels diversos actors de la transformació urbana, com en tantes ciutats americanes.

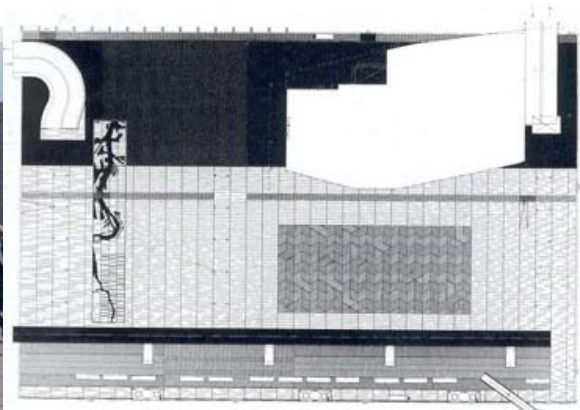
És en aquest marc, que alguns projectes d'espais urbans, entre els que destaquen els de l'equip West 8, es presenten com a paradigmes de l'espai urbà contemporani. La Schouwburgplein de Rotterdam és l'exemple per antonomàsia d'aquests nous espais. Els criteris que animen el projecte no s'inscriuen simplement en les variacions d'estils i llenguatges de les lògiques paisatgístiques, sinó en una visió avantgardista de la ciutat contemporània. Es tracta d'espais que veuen el projecte de l'espai públic urbà com el projecte no dels elements naturals, sinó de la tecnologia. Els llums amb braços extensibles i els jocs de néons que sorgeixen de la superfície plana de la Schouwburgplein, l'escenari mòbil sobre rails de Market Square a Almere, els arbres artificials que incorporen connexions elèctriques (i en un futur electròniques) de la Visserijplein també a Rotterdam són mostres d'aquest recurs a la tecnologia. Són espais que parteixen d'aquesta idea d'una vida pública basada en la multiculturalitat fragmentada, on l'important no és significar l'existència d'un marc col·lectiu, sinó posar en evidència l'existència de públic i grups socials diversos que utilitzen l'espai de forma variable al llarg del temps. És per això que els projectes cerquen la interacció amb el públic. Schouwburgplein està pensat com un escenari ple d'estímul perceptius artificials com ara jocs de llum, d'aigua, de materials que incitin el públic a expressar-se lliurement. Són espais que incorporen la idea de flexibilitat temporal: els llums que canvien de posició segons l'hora del dia o la voluntat dels usuaris, l'escenari mòbil de posició segons l'espectacle.

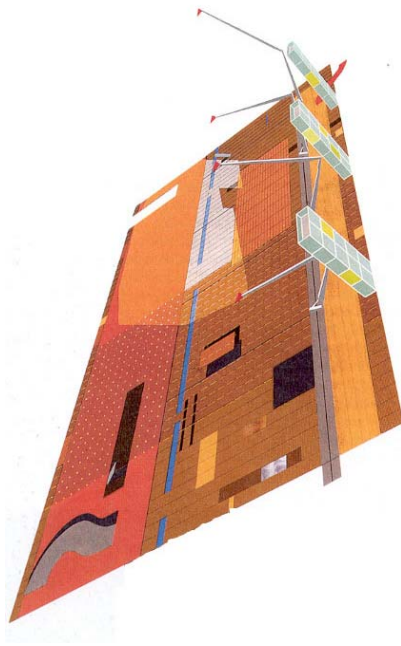
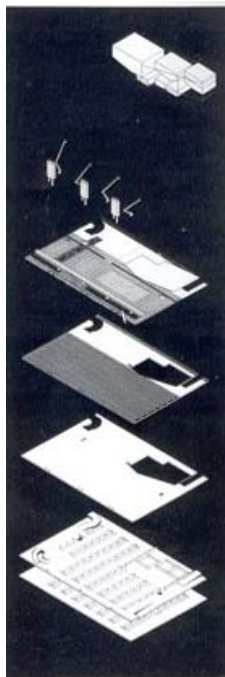
⁹⁵ Llotsma, Bart. *Post-human, Post-nature*, en Topos, *The Netherlands in focus*.

⁹⁶ Goossens et al. *Public space. Design, layout and management of public open space in Rotterdam*.

Són projectes, finalment, que diferencien i subdivideixen l'espai per simbolitzar la fragmentació social. A Schouburgplein aquesta subdivisió tan sols està insinuada a través del disseny al sòl de franges diferenciades, però en d'altres projectes el recurs a murs i tanques materialitzen aquesta subdivisió de l'espai, la qual, en un llibre com el ja esmentat *In search for a New Public Domain*⁹⁷, apareix com un dels principals criteris de disseny per a l'espai públic contemporani.

Schouburgplein, Rotterdam (West 8, 1990-97)

Als Països Baixos, durant la dècada dels noranta, s'han experimentat projectes d'espais públics avantguardistes que incorporen la tecnologia i la dimensió temporal de l'ús de l'espai, i cerquen la interacció amb uns públics socialment heterogenis.

Market square, Almere (B+B, 1996-99)

⁹⁷ Hajer, Maarten i Reijndorp, Arnold. *In search for a New Public Domain*.

És realment Schouwburgplein el paradigma d'espai públic contemporani? El seu ús des que fou construït el 1997 mostra que fora de l'organització d'esdeveniments puntuals, funciona com espai de pas⁹⁸. Segurament una major articulació amb els fronts edificats que l'envolten en lloc d'aïllar la plataforma central o una major articulació amb el cinema que el presideix (a través d'un treball dels espais de transició i d'una façana no completament plana i opaca) haurien afavorit una major experiència de la vitalitat, la diversitat i la interacció social en la societat contemporània, malgrat tractar-se de mecanismes projectuals menys innovadors.

El discurs de l'avantguarda post-moderna, fins i tot en forma de projectes realitzats, constitueix el marc de referència conceptual en algunes ciutats, com en d'altres ho segueixen essent les polítiques municipals d'espai públic, tan contemporànies com el primer. Mentre les polítiques municipals segueixen apostant per explorar els mecanismes de les lògiques urbanes, enteses com a relació de l'espai lliure amb els altres components de la ciutat, l'espai públic post-modern es relaciona exclusivament amb un discurs del tot discutible en el seu contingut (veure apartat 1.1.2), i condicionat per la imperiosa necessitat pròpia de tota avantguarda de pensar-se com a rupturista.

Havent sobrepassat les diverses experiències urbanístiques sobre el projecte d'espai públic en les darreres dècades, ara podem aprofundir en el cas concret de la renovació de Barcelona, sabent que s'inscriu en el marc d'aquelles polítiques unitàries impulsades per un lideratge municipal, que potencien les lògiques urbanes en la qualificació dels espais públics de la ciutat compacta, integrats en el conjunt dels espais de la ciutat – territori.

---

⁹⁸ Rousseau, Sophie. *Schouwburgplein*, in Topos, *Urban squares*.

1.3 Context urbanístic de la recerca

Havent plantejat el marc conceptual i l'estat de l'art del tema de recerca de la tesi tant pel que fa a la dimensió cívica de l'espai públic com a les experiències entorn del projecte de l'espai públic en les darreres dècades, és el moment de situar el context urbanístic de la tesi. En la mesura que la urbanística és una disciplina aplicada, la recerca en aquest camp parteix de l'estudi de fets urbans i actuacions urbanístiques concretes per deduir-ne criteris teòrics d'abast general. És en aquest sentit que el que entenem per context urbanístic de la recerca és alhora de caràcter local i de caràcter general. El caràcter local fa referència al context particular de l'objecte d'estudi, en aquest cas el projecte urbanístic de la ciutat de Barcelona. El caràcter general fa referència a les bases epistemològiques que legitimen la validesa científica dels resultats de la recerca.

1.3.1 La política d'espais públics davant l'evolució del “model Barcelona”

Més enllà del context cultural i històric de Barcelona com a ciutat mediterrània amb una rica tradició d'espais públics vitals, a l'hora de definir el context local de la nostra recerca és important aprofundir en el projecte urbanístic en el qual s'ha emmarcat la renovació dels espais públics des de 1979. Aquest projecte de ciutat s'ha donat a conèixer com “el model Barcelona”⁹⁹, i en ell hi podríem distingir tres grans etapes.

1.3.1.1 La gènesi del “model Barcelona”: 1979-1986

El projecte urbanístic de la Barcelona democràtica neix directament vinculat a la visió teòrica d'Oriol Bohigas¹⁰⁰, que dirigirà els serveis municipals d'urbanisme de 1980 a inicis de 1984. Aquesta visió, sorgida del debat disciplinar entre pla i projecte, entenia la ciutat com un laboratori. El projecte urbanístic no resultava únicament de l'ordenació establerta pel planejament general, sinó que consistia essencialment en un conjunt d'intervencions puntuals estratègicament situades¹⁰¹. La teoria no precedia, sinó que secundava la pràctica, en un procés de prova-error, en què la valoració crítica de les experiències dutes a terme havia de permetre corregir les futures actuacions. Al mateix temps, el caràcter estratègic de les intervencions es basava en un equilibri entre les oportunitats a curt terme, la visió urbana de conjunt i la perspectiva temporal, per evitar hipotecar actuacions futures.

---

⁹⁹ Montaner, *El modelo Barcelona*.

¹⁰⁰ Bohigas. *La reconstrucció de Barcelona*.

¹⁰¹ Bohigas. *Per una altra urbanitat* en Ajuntament de Barcelona, *Plans i Projectes per a Barcelona*.

Des del punt de vista de la gestió, aquest model Barcelona presenta en els seus inicis tres grans característiques. Per una banda, un pes encara considerable de les reivindicacions veïnals¹⁰², tant intenses durant la transició democràtica, que incidiran en l'establiment de prioritats i programes. D'altra banda, un predomini de la professió arquitectònica en el projecte de ciutat desconegut fins aleshores¹⁰³, en la mesura que bona part de les actuacions estratègiques s'entenen com a projectes pràcticament arquitectònics. Finalment, l'existència d'un clar lideratge públic que aspirava a integrar la iniciativa immobiliària privada en un projecte de ciutat basat en el consens (entre administracions públiques i amb la societat civil) era un element essencial del model Barcelona.

Durant aquesta primera etapa, moltes de les actuacions puntuals estratègiques van consistir en projectes d'espais públics de places i parcs, i d'algunes vies singulars. És el període en què el model Barcelona s'identifica més amb la política de renovació dels espais públics.

El Servei de Projectes Urbans¹⁰⁴ (creat el 1980 i que permet concebre el projecte d'espai públic com un projecte unitari i no com el resultat de les lògiques diverses dels serveis municipals amb responsabilitats sobre la via pública) ha constituït un instrument fonamental per a la renovació dels espais públics a Barcelona. Els projectes d'espais públics d'aquesta primera etapa (en què el servei de Projectes Urbans va ser dirigit per Josep Antoni Acebillo) van suposar una important experimentació de llenguatges expressius. Foren també els projectes que van tenir una major difusió internacional. A través d'ells es va donar a conèixer per primera vegada el projecte urbanístic de la Barcelona contemporània. Fou així com la renovació dels espais públics a la ciutat ha quedat sovint identificada amb aquells primers projectes, quan de fet la seva evolució posterior ha suposat inflexions considerables respecte a aquesta etapa inicial.

---

¹⁰² Domingo. *Barcelona i els moviments socials urbans*.

¹⁰³ Moix. *La ciudad de los arquitectos*.

¹⁰⁴ Malgrat que l'àrea responsable dels projectes d'espais públics a l'interior del Sector d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona hagi conegut variacions de nom, al llarg de la tesi ens hi referirem sempre com a Servei de Projectes Urbans.

1.3.1.2 Canvi d'escala i visió estructural: 1987-1992

Indissociable del projecte Olímpic, la segona etapa del projecte urbanístic de Barcelona va suposar un canvi d'escala de les actuacions¹⁰⁵, però també va conèixer un reforçament de la visió estructural que anava molt més enllà de les operacions Olímpiques.

L'acció de Joan Busquets al capdavant dels Serveis d'Urbanisme (1984-1989) va ser decisiva en el desenvolupament d'aquesta visió estructural, que trobaria en el Pla de Vies i el Pla d'Àrees de Nova Centralitat les seves màximes manifestacions i que completaria i actualitzaria la primera visió teòrica de Bohigas (qualificada com a tardo-noucentista per J.Mª Muntaner¹⁰⁶).

Pel que fa a la gestió, el període es caracteritza per una disminució de la participació veïnal en el projecte urbanístic i per una participació creixent, al costat dels arquitectes, d'altres col·lectius professionals, i d'una manera especial dels enginyers, implicats tant en el projecte de renovació de la xarxa viària com en les grans infraestructures olímpiques. La voluntat de concertació de l'urbanisme barceloní trobarà en les àrees de nova centralitat (entre les quals es compten les àrees olímpiques) un dels instruments més eficaços per intentar reconduir els fluxos especulatiu.

Els grans projectes d'aquesta segona etapa van centrar-se en els sistemes generals i van tenir sovint una dimensió supramunicipal: la renovació de les grans infraestructures, amb la construcció de les rondes però també, la modernització dels grans col·lectors o la modificació de la xarxa ferroviària; la implantació de grans equipaments en les àrees olímpiques i altre àrees de centralitat; i el projecte emblemàtic de reconstrucció del front marítim. Assumint la direcció de l'IMPU (l'òrgan encarregat de gestionar aquestes grans operacions), el 1989 J.A. Acebillo va adquirir un paper decisiu en la orientació del projecte urbanístic de la ciutat que ha conservat fins a l'actualitat.

Al costat d'aquests grans projectes, la política de renovació dels espais públics continua a través del Servei de Projectes Urbans que, sota la direcció de Rafael de Cáceres, va conèixer un procés de sistematització, tant pel que fa al llenguatge expressiu, com a una major visió estructural de gran transcendència. En el marc del projecte de ciutat general, la renovació de l'espai públic deixa d'ocupar un paper central i motor, però viu en canvi un dels seus períodes més dinàmics.

---

¹⁰⁵ Acebillo. *El progresivo cambio de escala en las intervenciones urbanas de Barcelona (1980-1992)*

¹⁰⁶ Montaner. *Barcelona: 1979/2004*.

1.3.1.3 La segona renovació: 1993-2003

En el període post-olímpic, el projecte urbanístic de Barcelona va entrar en una nova fase, en el que s'anomenà una segona renovació, els principals projectes de la qual en el sector de llevant de la ciutat, tot just estan veient la llum avui en dia. En aquest període, l'urbanisme a Barcelona ha fet un nou salt d'escala, passant de la necessitat de suplir les deficiències històriques de la ciutat industrial (els equipaments i espais lliures del primer període, i l'estructura urbana i les infraestructures generals del segon període), a la necessitat de pensar una ciutat post-industrial, competitiva en una xarxa de ciutats globalitzades. El projecte urbanístic, doncs, s'ha fonamentat sobre nous eixos de reflexió: la imperiosa necessitat de pensar-lo a l'escala metropolitana; el model econòmic i productiu de la ciutat, amb l'ingent projecte de reconvertir els obsolets teixits industrials del llevant en àrees mixtes amb activitats tecnològiques i amb projectes de grans infraestructures de transport ferroviàries, portuàries i aeroportuàries; o la incorporació d'una nova sensibilitat ambiental, entorn de qüestions de sostenibilitat, mobilitat o valorització del patrimoni. El llibre *Repensar Barcelona* de Josep Mª Montaner, que recull alguns dels seus articles sobre l'urbanisme a Barcelona publicats des dels anys vuitanta fins ara, mostra com aquestes diverses reflexions han anat aflorant.

Aquesta segona renovació passa per dues etapes. Entre 1993 i 1997, el reflux del projecte Olímpic, i en particular l'endeutament municipal, dificulta que l'Ajuntament estigui en disposició d'endegar els ambiciosos projectes de la segona renovació. És a partir de 1997, que aquests projectes, i el nou model urbanístic que els sustenta, comencen a dur-se a la pràctica, amb Josep Antoni Acebillo com a principal impulsor. I aquesta segona versió del model Barcelona, ha resultat molt més controvertida que la primera, fins al punt que Josep Mª Montaner¹⁰⁷ afirma que “el actual modelo que sigue la ciudad, ya no se puede considerar un modelo propio, sino que es un modelo de importación y en cierta manera de imposición”. No és l'objectiu d'aquest apartat posicionar-se en relació al debat encès entorn de l'actual projecte urbanístic barceloní, però sí entendre les principals qüestions que l'animen i veure com poden incidir en la política específica de renovació de l'espai públic. I aquestes qüestions giren al voltant de dos eixos principals: la pèrdua d'una visió urbanística unitària i el profund canvi dels mecanismes i processos de gestió urbanística.

La fragmentació conceptual del projecte urbanístic es produeix a dos nivells. Per una banda, a nivell de ciutat, avui en dia, el projecte de Barcelona es llegeix bàsicament com una suma de realitzacions de natura i escala molt diversa. Els projectes dels barris han vist consolidat un esforç continuat de revitalització amb la descentralització i la creació d'algunes societats mixtes. La renovació de tot el sector de llevant i en especial del front marítim s'ha concretat en projectes de gran envergadura i caràcter molt divers com el Forum 2004, el 22@ o el corredor ferroviari Sant Andreu-Sagrera.

---

¹⁰⁷ Montaner. *La evolución del modelo Barcelona (1979-2002)*, en Borja, *Urbanismo en el siglo XXI*

Les infraestructures i el sistema d'espais lliures han continuat rebent una atenció, ara a escala supramunicipal, amb projectes tan significatius com l'arribada del TGV, l'ampliació del port i l'aeroport o la renovació del llit del riu Besòs. Josep Mª Montaner es refereix als projectes de la segona renovació com d'un collage urbà. "El collage reconoce la ciudad como palimpsesto, donde la sucesión de actuaciones en el tiempo constituyen en cada momento un nuevo todo".

En el període post-olímpic, Barcelona ha entrat en la projectació de la ciutat oberta, en la construcció de la ciutat per blocs, a partir de volumetries edificades autònomes. És una etapa, doncs, d'exploració, d'aprenentatge, de perfeccionament, en la mesura que Barcelona havia crescut històricament a través d'un urbanisme de la parcel·la. I en aquesta exploració existeixen riscos. Risc que l'urbanisme es dilueixi sota l'imperi de les arquitectures singulars. Pels crítics del model urbanístic actual, més que un risc es tracta d'una realitat: "Barcelona, ha experimentado la paulatina disolución de la estructura urbana, eliminando la relación entre tipología residencial y la morfología de la calle tradicional, independizando el objeto edificio y debilitando la fuerza de la trama de la ciudad. Se está convirtiendo en una ciudad de productos urbanos".

Els projectes del condomini de Diagonal Mar o de la proliferació de projectes singulars al voltant de la plaça de les Glòries, o el mateix projecte del Fòrum 2004, són citats fins a la sacietat com exemples d'aquesta deriva¹⁰⁸. Però d'altres projectes, com alguns del 22@, els concursos de les illes Diagonal – Poble Nou, d'altres actuacions com Fort Pienc a l'Eixample o la prolongació de l'avinguda Cambó a Ciutat Vella, conviden a considerar aquesta problemàtica de la projectació a partir de volumetries autònomes en termes d'exploració, més que de fracàs inapel·lable.

El segon gran bloc de qüestions controvertides en relació al projecte urbanístic actual de Barcelona gira entorn dels mecanismes i processos de gestió. Es tracta principalment de quatre temes: la fragmentació dels òrgans de decisió, el pes creixent de la iniciativa privada, la recerca de mecanismes de participació ciutadana i el *tempo* accelerat de transformació de la ciutat. El segon nivell de fragmentació apareix a l'escala de la renovació dels teixits urbans.

En primer lloc, el canvi d'escala associat al projecte Olímpic ja es va traduir en una complexitat creixent de la gestió dels projectes urbans. Això va motivar la creació d'òrgans específics amb una major capacitat financera i una major operativitat, els quals integraven tant les diferents administracions públiques, com institucions financeres.

---

¹⁰⁸ Sabaté, Joaquim. *De la plaza de las Glorias al Forum: luces y sombras en el proyecto urbanístico reciente de Barcelona*. Revista Cartas Urbanas n° 9. Las Palmas de Gran Canaria 2004.

Aquesta nova escala, de projectes de gestió complexa, de gran envergadura financera i de dimensions de vegades supramunicipals, ha perdurat més enllà del període olímpic, i ha motivat que al costat dels serveis municipals d'urbanisme, es consolidessin organismes de natura diversa amb una gran incidència sobre l'evolució del projecte urbanístic barceloní. Barcelona Regional, l'Institut Municipal d'Urbanisme (i actualment també BAGURSA) o les societats mixtes creades en diversos districtes (Foment de Ciutat Vella, ProEixample i ProNoBa a Nou Barris) són els més destacats d'aquests nous organismes. Si a aquest fet hi afegim la important descentralització de l'administració municipal a partir del 1995 (en el marc de la qual moltes de les competències dels serveis centrals, i entre elles bona part de les de projectes urbans, van passar als Districtes), el darrer període urbanístic a Barcelona ve marcat per una multiplicació dels òrgans amb capacitat de decisió sobre el projecte de ciutat. Això implica inevitablement una dificultat a l'hora de formular i aplicar un projecte urbanístic unitari.

En segon lloc, al llarg dels anys 1990 també s'ha vist debilitat el model d'un urbanisme concertat entre iniciativa pública i privada. Llätzer Moix¹⁰⁹ i Rafael de Cáceres parlen directament del pas de l'urbanisme concertat a l'urbanisme liberal. Des de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona es prefereix el terme "urbanisme confabulat". Per a Jordi Borja, "hay síntomas evidentes de que la fuerza de la iniciativa privada y la debilidad de un proyecto público global están debilitando el model urbanístico de Barcelona"¹¹⁰. No hi ha dubte, que ha existit una voluntat municipal explícita d'incrementar la participació privada en el finançament de la transformació de la ciutat, aprofitant el prestigi creixent de Barcelona a nivell internacional. I sense aquesta major participació privada, difícilment els grans projectes en curs de realització serien factibles, projectes importants de cara a la competitivitat creixent entre ciutats en el nou context de globalització¹¹¹. Però davant l'entrada en escena de promotors amb una major capacitat financera, l'administració pública no sempre ha sabut defensar el seu propi projecte urbanístic. Des de la primera polèmica, encara en el període olímpic, arran de la interrupció del passeig marítim pel complex comercial creat al peu de l'Hotel Arts, fins a la promoció immobiliària en curs de finalització a Diagonal Mar, són diversos els casos en què la iniciativa privada sembla imposar els seus criteris al marge del projecte urbanístic.

En tercer lloc, mentre la influència dels promotors immobiliaris ha crescut, Barcelona assisteix en aquests darrers anys a una important revifalla de les protestes i reivindicacions de les associacions de veïns, que expressen un clar descontentament. Ara bé, aquesta situació no és atribuïble completament a una insensibilitat municipal de cara a la participació ciutadana.

---

¹⁰⁹ Moix, *La gestión y la ciudad logística ¿Cómo se ha hecho la ciudad después del 1992?* en Montaner, Barcelona 1979/2004.

¹¹⁰ Borja, *Barcelona y su urbanismo. Éxitos pasados, desafíos presentes, oportunidades futuras*, en Borja, *Urbanismo en el siglo XXI*.

¹¹¹ Sabaté, *El impacto de la economía global en la ciudad y en las estrategias de intervención*.

El procés de descentralització ha estat animat per una voluntat d'aproximació als ciutadans, a través de la qual s'han obert innegablement nous canals de diàleg amb el teixit associatiu. En el camp estrictament urbanístic, coexisteixen projectes amb una participació ciutadana reeixida com els de Torre Baró o Trinitat Nova, amb d'altres d'enfrontament obert (com el mateix Fòrum 2004 o la transformació del barri de Santa Caterina). Es tracta d'un camp, on es tracta també de continuar aprofundint en uns mecanismes de participació que resultin sistemàtics i eficaços.

Finalment, una altra qüestió candent del projecte urbanístic actual és el *tempo* de transformació de la ciutat. Barcelona es transforma no només de manera ràpida, sinó amb presses. Una de les causes estaria en el fet que els criteris polítics s'estan imposant a la reflexió urbanística. I els criteris polítics són molt més sensibles a les lògiques mediàtiques, caracteritzades per la necessitat de generar sens interrupció nous efectes i nous impactes. Lògiques mediàtiques que intervenen en relació a les escomeses electorals, però també en relació a la imatge de marca que es vol construir a nivell internacional. L'urbanisme de les presses és un urbanisme que incrementa la dependència de la iniciativa municipal envers els inversos privats.

Aquest context convuls del projecte urbanístic de Barcelona en la darrera dècada ha condicionat òbviament la renovació de l'espai públic, la qual ha continuat el seu curs, amb una gran quantitat de noves intervencions. Mentre s'han consolidat i s'han traduït en realitzacions algunes de les tendències gestades en els períodes anteriors, n'han sorgit de noves, posant de manifest que la renovació dels espais públics a Barcelona segueix essent una vessant dinàmica i evolutiva del projecte urbanístic de la ciutat. Però la descentralització de les competències, la fragmentació dels òrgans de decisió i la pèrdua d'una visió teòrica i unitària han afeblit el lideratge del Servei de Projectes Urbans (dirigit successivament per Ignasi de Lecea, Juli Lavinya, Manuel Villalante i Joaquim Espanyol), el qual ha vist reduïts tant els seus efectius, com les seves atribucions. Aquesta situació deixa oberts molts interrogants sobre el futur de la política d'espais públics a Barcelona. La recerca que proposa la tesi vol aportar bases per afrontar-los.

1.3.2 Bases epistemològiques de la tesi

De la mateixa manera que la recerca urbanística, al tenir per objecte actuacions sobre l'espai urbà en un lloc i un moment històrics determinats, exigeix tenir ben present el context específic de l'objecte d'estudi, també reposa, com qualsevol altra investigació científica, sobre unes bases epistemològiques. En el seu estudi relatiu a l'evolució del pensament teòric sobre la ciutat, Françoise Choay¹¹² constata que l'urbanisme com a disciplina teòrica ha conegut una història controvertida i unes dificultats per establir uns fonaments epistemològics que garanteixin la validesa científica dels seus postulats. És per això, que a l'inici d'una recerca urbanística em sembla particularment important explicitar les seves bases epistemològiques. És una condició necessària perquè els resultats de la investigació tinguin un màxim interès per al conjunt de la disciplina. En la mesura que les diverses recerques dutes a terme en relació al fet urbà comparteixen una visió epistemològica de l'urbanisme el més similar possible, les seves aportacions seran més fàcilment integrables en un saber compartit i el progrés científic de la disciplina serà major. Les bases epistemològiques de la tesi l'inscriuen plenament en la concepció urbanística desenvolupada en les darreres dècades pel Departament d'Urbanisme de Barcelona, i s'exposen a continuació al voltant de tres grans idees: l'autonomia de l'urbanisme com a camp disciplinar; la urbanística com a ciència experimental aplicada; i les aportacions de la recerca teòrica a l'avanç de la pràctica urbanística.

1.3.2.1 L'autonomia disciplinar de la urbanística: una concepció morfològica i estructural.

La complexitat del fet urbà fa que sigui objecte d'anàlisi des de disciplines científiques ben diverses. En primer lloc, la vinculació directa entre la transformació de la ciutat i les dinàmiques edificatòries per una banda, i el desplegament de les xarxes d'infraestructures, per una altra, fan que l'urbanisme sigui camp de treball i de reflexió tant per arquitectes com per enginyers. El fet urbà com a forma d'assentament humà en el territori també ha estat objecte de màxim interès per a la geografia. Al seu torn, la comprensió de les dinàmiques urbanes necessita una aproximació socio-econòmica. L'estudi de l'ús de l'espai urbà i de les relacions d'apropiació que persones i comunitats estableixen amb aquest espai ha de recórrer a la sociologia. La comprensió de les experiències personals, de les imatges mentals generades per la vivència de l'espai urbà (aspecte especialment rellevant quan s'assumeix la dimensió simbòlica del fet urbà) necessita recolzar-se en la psicologia perceptiva. Les profundes implicacions culturals de l'acte d'edificar, l'estreta relació entre la forma d'un assentament humà i el mite fundador d'una civilització fan que la ciutat sigui objecte d'interès per part de l'antropologia, la semiologia o la filosofia.

---

¹¹² Françoise Choay, *La règle et le modèle*.

Òbviament, la història també ha generat una rica literatura al voltant del fet urbà, i sovint els estudis urbanístics han tendit a derivar cap a la història urbana. Davant d'aquesta complexitat del fenomen urbà, existeix una tendència que nega un camp disciplinar autònom per a l'urbanisme, i el veu com una pràctica i un saber essencialment interdisciplinars.

Tot assumint l'interès que la pràctica urbanística té a obrir-se i enriquir-se amb les aportacions d'altres disciplines, la tesi s'inscriu en una concepció de l'urbanisme com a disciplina aplicada autònoma basada en una visió morfològica i estructural del fet urbà. La visió morfològica suposa aproximar-se al fet urbà com a realitat física construïda i per tant formalitzada, distingint-lo d'altres aproximacions sociològiques, socio-econòmiques o geogràfiques. Al seu torn, la visió estructural es tradueix a dos nivells. A nivell de ciutat, l'urbanisme apareix com la disciplina generadora d'una estructura que articula les seves diverses parts i que manté uns equilibris d'usos i funcions que en la ciutat contemporània ja no sorgeixen espontàniament, com era el cas en les ciutats pre-industrials, i que tampoc resulten de les lògiques autònomes de l'activitat d'edificació o del desenvolupament de les infraestructures. A nivell dels teixits urbans que componen la ciutat, la visió estructural percep la realitat urbana des de l'articulació de tres components: la divisió del sòl, el tractament de l'espai lliure i el projecte d'edificació.

D'aquesta manera, la concepció morfològico-estructural de l'urbanisme es distingeix d'altres concepcions també morfològiques de la ciutat, com l'estrictament arquitectònica (que la redueix a la forma edificada) o el paisatgisme, que apareix com a disciplina tècnica a l'interior de l'urbanisme, dedicada a la formalització de certs espais urbans. Finalment, com a disciplina aplicada, l'urbanisme no només observa i descriu el fet urbà, sinó que el transforma mitjançant el desenvolupament i aplicació d'instruments urbanístics.

Inscriure la tesi dins d'aquesta visió morfològica i estructural de l'urbanisme com a disciplina aplicada té unes conseqüències metodològiques directes, ja que ha suposat centrar la recerca en els aspectes formals i estructurals dels espais públics, així com en els instruments de la seva transformació, més que no pas en la seva ocupació, apropiació i ús per part dels ciutadans, aspectes com hem vist també directament associats a la dimensió cívica de l'espai públic. En aquest sentit, l'apartat 1.1 dedicat a l'espai públic cívic ha procurat integrar les aportacions teòriques sobre el significat col·lectiu de l'espai provinents d'altres disciplines amb la intenció d'identificar aquells aspectes morfològics i estructurals de l'espai públic que tenen una incidència sobre el seu caràcter cívic. Degudament desenvolupades en l'apartat 2.2, aquestes condicions formals i estructurals de l'espai públic cívic permetran integrar aquesta dimensió simbòlica en l'estudi de la renovació urbanística de l'espai públic sense recórrer a l'anàlisi del seu funcionament o del seu ús social.

1.3.2.2 L'urbanisme com a disciplina aplicada i experimental

Una vegada establert el camp disciplinar autònom de l'urbanisme, cal considerar quina és la naturalesa científica de la teoria i, per tant, de la recerca urbanística en la que s'emmarca la tesi. Kevin Lynch, en *La buena forma de la ciudad*¹¹³, proposa un dels intents més complets de classificació dels camps de recerca urbanístics, i els organitza en tres grans teories urbanístiques: la teoria explicativa, la teoria experimental i la teoria normativa.

La teoria explicativa seria la que descriu el fenomen urbà i la seva evolució. Una descripció que al costat de l'aproximació morfològica, incorpora les aportacions d'altres disciplines com ara l'economia, la sociologia o la geografia. La teoria que anomenem experimental tindria per objecte d'estudi els projectes urbanístics que transformen la ciutat i els seus instruments. Finalment, la teoria normativa, segons Lynch, establiria principis teòrics generals de validesa universal tant sobre el fet urbà com sobre el projecte urbanístic, coronant d'aquesta manera l'edifici teòric de l'urbanisme.

La recerca de la tesi s'inscriu de ple en la teoria urbanística experimental. Però considera que, des d'aquesta concepció, és possible formular uns principis d'ordre general que incideixin sobre l'evolució de la pràctica de l'urbanisme, superant la dificultat històrica de l'urbanisme per erigir-se en disciplina científica normativa.

L'urbanisme neix com a disciplina pràctica autònoma al llarg del segle XIX. En el marc de la gènesi del paradigma científic contemporani i de l'especialització del saber en la civilització occidental, l'urbanisme va aspirar també des de ben aviat a esdevenir una ciència teòrica, capaç d'establir les lleis universals del fenomen urbà, les lleis de la bona forma urbana. Aquesta aspiració és explícita en la Teoria General de la Urbanització de Cerdà i impulsarà la redacció dels diversos tractats d'urbanisme, sobretot germànics (Stübben, Sitte, Baumeister...), de finals del segle XIX. El Moviment Modern recollirà aquest anhel per desenvolupar una teoria urbanística normativa, racional i universal, de la qual la Carta d'Atenes apareix com una primera concreció.

La superació dels postulats del Moviment Modern que s'ha produït des dels anys seixanta, més enllà de les realitzacions o dels instruments urbanístics desenvolupats pel moviment racionalista, posa en qüestió la validesa d'una concepció abstracta de l'urbanisme, que aborda el projecte urbanístic des d'uns principis teòrics estrictament conceptuals. Aquesta concepció, amb el seu afany universalista propi a tota reflexió racional, ha conduït sovint a ignorar la pròpia realitat concreta del fet urbà, la seva localització geogràfica, la seva dimensió històrica, la seva formalització.

---

¹¹³ Lynch, *La buena forma de la ciudad*.

Françoise Choay parla de la deriva utòpica de l'urbanisme cada vegada que ha intentat construir una teoria normativa. Thomas Moore a inicis del segle XVI, davant les profundes transformacions socials que ja intuïa que acompanyarien l'adveniment de la modernitat liberal que estava emergint, va imaginar una ciutat perfecta, Utopia, construïda per antítesi als problemes i defectes de la seva ciutat contemporània, i en la qual, més enllà d'un model urbà, estava expressant les inquietuds generades per una nova cosmovisió basada en el mite de la llibertat. D'alguna manera, durant dècades, els esforços de l'urbanisme per construir una teoria normativa universal s'han traduït en l'elaboració d'aquest model de ciutat abstracta, que s'allunya de la realitat d'un fet urbà dinàmic i evolutiu, que barreja anàlisis objectius i visions socials idealitzades, i que en concretar-se en realitzacions condueix a la negació de la diferència, de l'imprevist, pràcticament exclou la llibertat mateixa.

La revisió de la línia de pensament del Moviment Modern en el camp de l'urbanisme ha coincidit amb un procés històric d'abast molt més ampli que alguns anomenen el pas cap a la post-modernitat. Una post-modernitat que posaria en crisi alguns dels mites fundadors de la modernitat, com el del progrés o el del propi paradigma científic, racional i universal. A l'inici d'una tesi, hem d'assumir que les tendències contemporànies no suposen la negació del paradigma científic (al marge del qual qualsevol recerca perdria la seva raó de ser), sinó la integració al llarg del segle XX en la ciència d'una major complexitat lligada als factors de la subjectivitat i la relativitat. En aquest sentit, en el camp de l'urbanisme, l'ideari del Moviment Modern ha acabat essent reemplaçat per un nou paradigma condensat en la noció de projecte urbà.

La idea de projecte urbà com a paradigma urbanístic no fa pas referència a la pertinència d'uns o altres instruments urbanístics, per bé que es va anar consolidant paral·lelament al debat entre pla i projecte al llarg dels anys 1980. La lògica projectual pot ser pròpia de qualsevol escala i de qualsevol instrument urbanístic: el planejament també ha de ser plenament projectual¹¹⁴. En realitat, darrera el paradigma del projecte urbà trobem dues nocions clau: el caràcter obert de la lògica projectual i el caràcter experimental de la teoria urbanística.

El projecte urbanístic és un projecte obert. Això significa que la pràctica urbanística no consisteix en la formalització d'un model urbà teòric sinó en interactuar amb el fet urbà en un context i unes dinàmiques que existeixen al marge del propi projecte. Des d'aquest punt de vista, el projecte urbà és obert a les preexistències històriques, és obert a les particularitats culturals i geogràfiques, és obert a la diversitat i variabilitat de les demandes socials, és obert als canvis tecnològics, és finalment obert a la seva pròpia evolució.

---

¹¹⁴ Secchi, Bernardo. *I progetti del piano*. Casabella n°563, desembre 1989.

Bastint l'activitat urbanística al voltant de la noció de projecte obert es corrobora, 550 anys més tard, la validesa de la intuïció d'Alberti; confrontat al mateix moment històric que Thomas Moore, davant la complexitat previsible del fenomen urbà en una societat que aspirava a fundar-se sobre el desig i la llibertat individuals, Alberti no recorre a un model abstracte tancat, sinó a la idea de projecte, al diàleg entre una realitat preexistent, diversa i variable, i uns principis, unes regles generals que Alberti intenta formular i estructurar en el seu tractat *De re aedificatoria*. Un diàleg entre realitat concreta i regles conceptuals que defineix l'essència del projecte urbà.

És de cara a la formulació i perfeccionament d'aquests principis de referència que guien la pràctica urbanística, el que avui anomenem *guidelines*, que la recerca i la teoria urbanística esdevenen indispensables. Aquesta teoria urbanística, segons el paradigma del projecte urbà obert, sorgeix de la pràctica i no a la inversa, recuperant la tradició més pragmàtica de l'urbanisme del segle XIX. És una teoria urbanística experimental en la qual s'inscriu la tesi i que implica una determinada simbiosi entre la recerca teòrica i la pràctica disciplinar.

1.3.2.3 Teoria i praxis en la gènesi d'una cultura urbanística

En aquesta visió de l'urbanisme com a disciplina experimental, la recerca teòrica no només no perd rellevància, sinó que és fonamental perquè existeixi un procés d'aprenentatge que enriqueixi i faci progressar la disciplina. Tal i com subratlla J.M. Montaner¹¹⁵ en referir-se al "model Barcelona", com més aposta un projecte urbanístic per l'experimentació pràctica, per fer de la ciutat un laboratori, més important resulta que es produeixi una reflexió crítica sobre aquesta experimentació. Sense aquesta reflexió teòrica, és impossible extreure lliçons de les experiències projectuals, depurar els errors, consolidar els encerts, perfeccionar els instruments, en definitiva, anar generant i ampliant un saber disciplinar.

Des d'aquesta perspectiva, la recerca urbanística requereix en primer lloc un treball de selecció, un esforç per identificar aquells projectes i experiències més representatius, més paradigmàtics, l'estudi dels quals pot resultar més enriquidor. En segon lloc, requereix extreure, des de l'anàlisi crític i rigorós (tant de les experiències, com dels seus contextos específics), unes conclusions de caràcter més general (aplicables a d'altres projectes), relatives tant a criteris objectius i criteris, com a instruments projectuals. En tercer lloc, la recerca urbanística requereix una elaboració conceptual dels coneixements extrets de l'anàlisi de la pràctica disciplinar per tal d'organitzar-los en un saber teòric que permeti consolidar-los i difondre'ls.

---

¹¹⁵ Montaner. *El modelo Barcelona*.

És aquesta teoria urbanística experimental sorgida de la selecció, l'anàlisi i la conceptualització de les experiències empíriques la que potencia una cultura urbanística compartida i accessible als professionals de l'urbanisme. En el marc d'aquesta cultura urbanística, existeix una retroalimentació recíproca entre pràctica i recerca teòrica. Mentre la recerca urbanística genera uns coneixements útils en l'exercici del projecte urbanístic, els posa a l'abast del màxim nombre de professionals i els va acumulant en el temps, la pràctica és una font inesgotable de nous coneixements potencials que va fent evolucionar la teoria. En paraules de Manuel de Solà-Morales¹¹⁶, referides justament a l'experiència de renovació d'espais públic a Barcelona al llarg dels anys 1980, aquesta cultura urbanística neix "d'un procés de sedimentació de les experiències projectuals que es tradueix en un modus operandi, un lloc comú del disseny urbà normalment acceptat". Un procés que es pot produir de manera espontània, a partir de l'intercanvi d'informació sobre experiències diverses, però que la recerca urbanística científica contribueix a enriquir, sistematitzar i difondre.

Aquesta noció de cultura urbanística és molt present en el nostre treball. La tesi es planteja com una demostració que les experiències de renovació de l'espai públic a Barcelona des de 1979 han donat lloc a una cultura urbanística de l'espai públic cívic, en el marc de la qual, la pròpia recerca vol constituir una aportació més en la seva consolidació i difusió.

---

¹¹⁶ Solà-Morales, M. *Eppur si muove* en Tullio, *Spazi pubblici contemporanei*.

Síntesi del capítol

El capítol 1 exposa el marc conceptual de referència de la tesi en quatre àmbits: les reflexions teòriques sobre el sentit cívic de l'espai públic, sobre les experiències urbanístiques de transformació de l'espai públic, sobre el context local de l'experiència concreta de Barcelona i sobre les bases epistemològiques de la recerca.

La tesi defineix el sentit cívic de l'espai públic com una experiència de convivència en la diversitat; experiència de l'altre en la seva irreductible pluralitat, experiència de transformació de la pròpia personalitat en la interacció social, però experiència també de la comunitat. Seguidament, s'expliciten les condicions pròpies d'un espai públic cívic: socio-urbanes (seguretat, mixicitat, densitat, participació ciutadana), funcionals (diversitat d'usos, accessibilitat, confort per als vianants), morfològiques (factors de llegibilitat espacial), estructurals (formes de relació entre espais), elements de complexitat i signes d'identitat. Finalment, s'argumenta com l'espai públic cívic pot existir en la ciutat contemporània malgrat les tendències contràries: el discurs post-modern sobre la transformació de l'esfera pública, la privatització de l'espai públic, l'especialització lúdico-comercial, l'impacte de les tecnologies de la informació i la comunicació i la fragmentació de la ciutat-territori.

En relació a les experiències urbanístiques entorn dels projectes d'espais públics en les darreres dècades, s'exposa la deriva que suposa reduir el projecte d'espai públic a un tractament paisatgístic, davant d'un projecte d'espai públic basat en lògiques urbanístiques, lògiques de relació entre els diferents components de la ciutat (els plens i els buits, els diversos espais i centralitats, les diferents parts d'un mateix espai). Seguidament, s'estableixen grans categories d'espais oberts en la ciutat contemporània post-industrial: els espais públics de la ciutat compacta, els artefactes urbans, els espais infraestructurals i els espais lliures metropolitans. En aprofundir en l'experiència acumulada en la projectació dels espais públics de la ciutat compacta, es confronta l'experiència americana amb l'europea, i es constaten les tendències cap a la restauració de les tipologies d'espais formalment definits com el carrer, la plaça o el parc urbà, cap a un projecte d'urbanització entès com a superposició del projecte del sòl i del projecte dels elements urbans i cap al desenvolupament de reflexions estructurals que integren espais lliures i espais col·lectius. Finalment, es ressalta la incidència dels contextos locals, contrastant ciutats que han endegat una política d'espais públics, municipal, unitària i amb criteris generals, de ciutats on la renovació de l'espai públic resulta de les iniciatives disperses dels diversos agents urbans, des dels usos informals de l'espai fins a les experimentacions dels projectes d'avantguarda.

En la tercera part del capítol, la política d'espais públics a Barcelona s'emmarca en les tres grans etapes del projecte urbanístic d'aquesta ciutat: l'inici de la renovació urbana a partir d'actuacions puntuals estratègiques en els barris (1980-1986), el període olímpic marcat pel desplegament de la visió estructural de la ciutat (1987-1992), i el període de la renovació post-olímpica (1993-2004), caracteritzat per l'afebliment d'un projecte de conjunt, l'exploració de la construcció de la ciutat mitjançant volumetries autònomes, el major rol de la iniciativa privada, i el *tempo* accelerat en la transformació de la ciutat.

Finalment, la recerca s'inscriu en una visió epistemològica de l'urbanisme com una disciplina aplicada i experimental (davant d'altres visions de l'urbanisme com una disciplina explicativa o normativa del fet urbà), la qual, a través de l'anàlisi crític de les realitzacions pràctiques, és capaç de generar uns coneixements teòrics útils en la millora d'aquesta pràctica en l'àmbit autònom de l'ordenació morfològica, estructural i funcional de la ciutat.

“És una tasca espinosa la de seguir una cursa tan errant com la del nostre esperit; ja fa uns quants anys que m’estudio.”

Michel de Montaigne (1533-1592)
Essais. Liv. II, 6 “*De l’exercitation*”.

Metodologia

CAPÍTOL 2

2. Metodologia

2.1 Objecte d'estudi

2.1.1 Els espais públics de la ciutat consolidada compacta

2.1.1.1 L'espai públic com espai exterior i accessible en un entorn edificat

2.1.1.2 L'espai públic de la ciutat compacta en els espais lliures de la ciutat-territori

2.1.2 Criteris de selecció dels casos representatius

2.1.2.1 Criteri tipològic

2.1.2.2 Criteri temporal

2.1.2.3 Criteri espacial

2.1.3 Elements d'anàlisi

2.1.3.1 La consideració dels usos de l'espai públic

2.2.3.2 Les actuacions sobre l'espai públic més enllà del projecte d'urbanització

2.2.3.3 Fonts d'informació sobre els mecanismes projectuals

2.2 Hipòtesis de recerca i criteris d'anàlisi

2.2.1 La configuració de l'espai públic com a lloc de relació

2.3.1.1 El tractament del pla horitzontal: el llenguatge dels recursos expressius

2.3.1.2 El tractament dels límits de l'espai

2.3.1.3 El tractament del pla vertical: la transformació de l'entorn edificat

2.2.2. L'espai públic com a expressió de l'estructura urbana

2.3.2.1 La continuïtat urbana: articulació i encadenament d'espais

2.3.2.2 Les tipologies urbanes com a referents projectuals

2.3.2.3 La creació d'imatges urbanes

2.2.3 La monumentalització de l'espai públic com a lloc simbòlic d'identitat col·lectiva

2.3.3.1 Els monuments escultòrics

2.3.3.2 El recurs a arquitectures singulars

2.3.3.3 La integració del patrimoni arquitectònic en l'espai urbà

2.2.4. Els processos i mecanismes generadors dels projectes i de la cultura d'espai públic

2.3.4.1 Els agents de la renovació de l'espai públic

2.3.4.2 La dimensió discursiva de la renovació de l'espai públic

2.3.4.3 Els instruments del projecte d'espai públic

La metodologia de la investigació respon a la visió epistemològica de l'urbanisme com una disciplina experimental autònoma, en la qual, la recerca teòrica parteix de l'anàlisi d'experiències urbanístiques concretes, per generar uns coneixements aplicables que van enriquint la cultura urbanística. És per això, que en primer lloc es defineix l'objecte d'estudi de la tesi i es justifica la selecció dels casos representatius analitzats. En segon lloc, s'exposen les hipòtesis, que avancen els coneixement teòrics que la recerca pot generar, i al mateix temps s'especifiquen els criteris a partir dels quals s'analitzaran els diferents casos, i del rigor dels quals depèn la validesa de les conclusions.

2.1 Objecte d'estudi

L'objecte d'estudi de la tesi són els projectes de renovació dels espais públics del municipi de Barcelona, que des de la recuperació de l'Ajuntament Democràtic han experimentat una política de millora, sistemàtica, intensa i continuada. Els resultats evidents d'aquesta renovació han fet de Barcelona una referència internacional en aquest camp, i justifiquen per si sols l'interès d'una recerca teòrica que permeti extreure el màxim de coneixements d'abast general d'una experiència urbanística que segueix oberta. Uns coneixements d'interès per al futur de la renovació de l'espai públic a Barcelona mateix, però d'interès també per a totes aquelles ciutats consolidades compactes en què existeix o es planteja una política d'espais públics.

Per tal d'acotar l'objecte d'estudi de la recerca, cal d'entrada precisar quins són els tipus d'espais públics considerats per la tesi. Seguidament, justificarem la selecció dels casos representatius que seran estudiats amb més profunditat. Finalment, exposarem aquells elements i aspectes de cada un d'aquests casos que seran analitzats.

2.1.1 Els espais públics de la ciutat consolidada compacta

L'experiència de les darreres dècades a Barcelona apareix com a referent del procés de renovació dels espais públics en la ciutat consolidada i compacta comú a moltes ciutats europees en les darreres dècades (si bé, només en algunes d'elles, aquesta renovació ha estat fruit d'una política específica, unitària i sistemàtica). La tesi se centra en els espais públics del municipi de Barcelona, en la mesura que ha estat la política d'aquest Ajuntament la que ha liderat un procés que s'ha anat estenent a molts altres municipis metropolitans, de manera que els espais públics barcelonins romanen representatius de la transformació de l'espai urbà en d'altres nuclis compactes metropolitans recollida en diverses publicacions¹¹⁷. Pel que fa al període històric, la recerca s'inicia amb l'adveniment dels Ajuntaments democràtics el 1979 i arriba fins a l'actualitat, cobrint sis mandats municipals.

---

¹¹⁷ Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, *L'espai públic metropolità* Diputació de Barcelona, *Els carrers de la democràcia: l'espai públic de les noves ciutats* Borja, *L'espai públic: ciutat i ciutadania*

2.1.1.1 L'espai públic com espai exterior i accessible en un entorn edificat

Els espais públics considerats per la tesi són els espais urbans (situats en un entorn edificat), exteriors i oberts, i de lliure accés. Corresponen, doncs, a les tipologies històriques del carrer, la plaça i els parcs i jardins que des d'inicis dels anys 1980 han retrobat el seu protagonisme com a tipologies de l'espai públic de la ciutat compacta.

En el capítol 1 ja ha quedat pal·lès que actualment, al costat d'aquests espais públics tradicionals, els anomenats espais col·lectius (des dels centres comercials a les estacions intermodals) constitueixen espais privilegiats d'interacció social. La tesi no només reconeix la importància d'aquests espais col·lectius, sinó que considerem que es tracta d'espais que poden generar experiències cíviques més enllà dels intercanvis comercials i funcionals que les motiven.

Ara bé, les condicions urbanes d'aquests espais col·lectius difereixen sensiblement de les dels espais públics tradicionals. Són espais sovint tancats, artefactes on es combinen múltiples espais de transició entre l'espai arquitectònic i l'espai públic pròpiament dits. En aquest sentit, els criteris d'anàlisi de l'espai públic tradicional i els dels espais col·lectius no serien els mateixos, per la qual cosa pensem que l'estudi dels espais col·lectius constitueix un camp de recerca propi i diferenciat. Si bé la ciutat consolidada compacta és rica en espais col·lectius (des de les estacions de transport públic als vestíbuls de determinades dotacions), la creació d'espais col·lectius està molt lligada a l'aparició dels nous artefactes urbans autònoms (complexes comercials i d'oci, ciutats aeroportuàries, parcs tecnològics i terciaris... – veure capítol 1.2). Les lògiques d'ordenació i configuració d'aquests artefactes urbans, rics en espais col·lectius, accentuen encara més la seva diferenciació en relació als espais públics de la ciutat consolidada compacta.

Tot reconeixent la importància dels espais col·lectius, la tesi se centra, doncs, en l'estudi dels espais públics, tenint en compte, que en una ciutat com Barcelona, els espais públics continuen essent un escenari privilegiat d'interacció social, en el qual s'ha focalitzat l'esforç de requalificació. Però a través de l'atenció a l'articulació amb l'entorn edificat (un dels aspectes analitzats per la tesi, veure apartat 2.2.1), la recerca analitza elements del projecte d'espai públic que afavoreixen la vinculació amb eventuais espais col·lectius.

2.1.1.2 L'espai públic de la ciutat compacta en el conjunt dels espais lliures de la ciutat-territori

La idea de ciutat consolidada ens remet al fet que la renovació dels espais públics s'inscriu, al costat d'altres polítiques urbanístiques, en un procés més ampli de reconstrucció de la ciutat ja construïda. Un procés iniciat a finals dels anys seixanta, un cop acabada l'etapa de creixement urbà posterior a la Segona Guerra Mundial, i que segueix obert en l'actualitat, quan el desenvolupament de la ciutat estesa en el territori planteja noves problemàtiques i nous reptes a l'urbanisme. A efectes pràctics de la tesi, aquesta idea d'intervenció en la ciutat consolidada significa que es tracta de projectes d'espais públics en entorns edificats pre-existents, on, per tant, les eventuais modificacions d'aquests entorns seran parcials i limitades.

Aquesta consideració sobre la ciutat consolidada ha estat tinguda en compte a l'hora de descartar algunes intervencions en el sector de llevant de la ciutat, ja que com diu Jordi Borja¹¹⁸, “los proyectos del este de la ciudad se sitúan en una escala y en una trama de “ciudad por hacer” más que de hacer ciudad sobre la ciudad”. És per això, que mentre la tesi ha analitzat projectes de transformació d'espais públics existents com la Rambla Prim o la Rambla del Poblenou, no ha considerat la creació de nous espais sorgits de la continuada renovació del sector, des de la Vila Olímpica a les mansanes del front marítim, el sector Diagonal Mar o el Fòrum 2004. Es tracta de projectes propers a la *tabula rasa*, en què l'espai públic resulta més del projecte d'edificació que regenera trossos de ciutat, que no pas de l'actuació sobre un espai existent en un entorn edificat donat. Sens dubte, els projectes en curs en el marc del districte 22@ propugnen una transformació urbana més curosa amb les preexistències, però romanen inscrits en la lògica del projecte urbanístic que genera teixit urbà, i per tant, espai públic. Es tracta d'una lògica diferent de la d'una política de renovació de l'espai públic en uns teixits plenament consolidats.

Però és sens dubte la idea de ciutat compacta la que té una major incidència a l'hora de definir els límits de l'objecte d'estudi. Tal i com ja s'ha exposat en el capítol 1, la tesi no entén la ciutat compacta per oposició a la ciutat dispersa, sinó com un dels elements de la ciutat estesa en el territori (sens dubte, un dels que poden jugar un paper motor i articulador més rellevant). I com s'ha dit, el projecte de l'espai públic, sempre i quan potenciï la seva capacitat estructurant, pot contribuir decisivament, no només a la vertebració de la ciutat fragmentada, sinó a la seva integració amb la ciutat compacta, formant una única ciutat-territori.

---

¹¹⁸ Borja, *Urbanismo en el siglo XXI*

Ara bé, en el capítol 1 també s'ha posat de manifest que el projecte de l'espai públic en la ciutat dispersa difereix substancialment del projecte de l'espai públic en la ciutat compacta, presentant unes noves tipologies d'espais i unes noves problemàtiques. D'aquesta manera, en la mesura que se centra en la renovació de l'espai públic en la ciutat compacta, la tesi explora únicament un dels processos de transformació de l'espai públic en el conjunt de la ciutat-territori. Els altres grans processos serien els projectes de grans espais lliures metropolitans i dels espais infraestructurals del territori. Reprenent la classificació proposada per Enric Batlle¹¹⁹, la tesi aprofundeix en els projectes de renovació dels espais lliures urbans, una de les tres vessants del “jardí de la metròpolis”, al costat de la matriu ecològica i les infraestructures verdes. També en el cas de Barcelona, es tracta de dues temàtiques de gran actualitat, (objecte en els darrers anys d'intervencions projectuals destacades i d'algunes aproximacions universitàries¹²⁰), però complementàries a l'estudiada per la tesi.

Pel que fa estrictament a l'objecte d'estudi de la tesi, aquesta distinció implica que alguns projectes d'espais lliures en el municipi de Barcelona no hagin estat seleccionats com a casos d'estudi, al considerar que entraven més dins els processos de transformació dels grans espais lliures metropolitans o de les infraestructures de la ciutat-territori (dels quals, la ciutat compacta de Barcelona no constitueix un referent ni, per tant, l'àmbit d'estudi més adient).

D'una banda, el parc de Collserola, la muntanya de Montjuïc (autèntic prototip de parc equipat que integra serveis i dotacions de les més diverses juntament amb múltiples jardins), el parc dels Tres turons o el mateix parc del riu Besòs no formen part íntegrament de l'objecte d'estudi de la tesi. Es tracta d'espais que per les seves dimensions, les seves singularitats topogràfiques i orogràfiques, la seva significació geogràfica estan molt més vinculats a les lògiques territorials metropolitanes que a les lògiques dels teixits urbans de la ciutat compacta. Tot i així, la tesi sí que analitza les actuacions que han incidit en l'articulació d'aquests espais amb la xarxa d'espais públics més urbans.

Així mateix, les Rondes de Barcelona tampoc formen part íntegrament de l'objecte d'estudi de la tesi, ja que pensem que es tracta d'un projecte que hauria de trobar el seu marc de referència comparatiu, no tant en els projectes de renovació d'espais públics interns als teixits de la ciutat compacta, sinó en els projectes d'integració de les infraestructures de la ciutat fragmentada¹²¹. Tot i així, les problemàtiques específiques que posen en evidència alguns dels espais emblemàtics de la Ronda de Dalt (com el parc del Nus de la Trinitat o la plaça del nus de Penitents), sí que són abordades a la tesi a través d'espais on la presència d'elements infraestructurals també és important (com en molts dels projectes de la Ronda del Mig, abastament considerats en aquesta recerca).

---

¹¹⁹ Batlle. *El jardí de la metròpolis*.

¹²⁰ Llop. *Els espais projectuals de la metròpoli*.

En definitiva, la tesi opta per acotar l'objecte d'estudi per tal d'aprofundir en el projecte urbanístic d'un tipus determinat d'espais, els espais públics de la ciutat consolidada compacta, amb unes problemàtiques pròpies i distintives. Però al mateix temps, la recerca té sempre present que els espais públics de la ciutat consolidada compacta constitueixen només una de les vessants del projecte de l'espai lliure en la ciutat contemporània (al costat de la integració de les grans infraestructures, de la valorització de la “matriu ecològica”, dels espais dels artefactes urbans, dels espais creats amb el creixement o regeneració dels teixits urbans, dels espais col·lectius). És en aquest sentit que al llarg de la tesi es consideren especialment aquells vincles entre els espais públics de la ciutat consolidada compacta i d'altres tipus d'espais: des les vies verdes que els articulen als grans espais lliures metropolitans, fins als espais de transició amb els espais col·lectius i els artefactes urbans, passant per la integració d'elements infraestructurals en el projecte d'espai públic urbà, o les transformacions de l'entorn edificat, que al mateix temps que configuren l'espai públic, renoven el teixit urbà.

---

¹²¹ Cal recordar que existeix una tesi doctoral en curs en el DUOT de Laura Alcalà específicament sobre les Rondes de Barcelona.

2.1.2 Criteris de selecció dels casos representatius

Una vegada definit l'objecte d'estudi, resulta fonamental constituir un corpus de casos d'estudi realment representatius del conjunt dels espais públics estudiats. S'han escollit prop d'una quarantena d'espais, representatius de tots els espais públics realitzats. El plànol de situació de la pàgina següent presenta el conjunt d'espais per als quals s'ha fet una recerca exhaustiva, a partir de fonts documentals originals, sobre les diverses actuacions de renovació que s'hi ha dut a terme. Per garantir la representativitat dels casos d'estudis s'han seguit tres criteris de selecció: criteri tipològic, criteri temporal i criteri espacial.

2.1.2.1 Criteri tipològic

Segons el criteri tipològic, els espais seleccionats han de ser representatius dels diferents tipus d'espais públics de la ciutat compacta. Més que basar-nos en una classificació tipològica minuciosa i exhaustiva de tots els espais, i considerant la vigència retrobada de les tipologies històriques de la plaça, el passeig i el parc¹²², els espais seleccionats són representatius de les tres grans categories d'espais públics: els espais puntuals, els espais lineals i els espais estesos.

S'han escollit 16 espais puntuals, entre els quals trobem places i placetes, des de la plaça Catalunya a la plaça àngel Pestaña, passant per la plaça de la Hispanitat, jardins entre blocs (per reprendre la terminologia utilitzada pel Gabinet d'Estudis Urbanístics en analitzar els espais lliures públics en un estudi de 1995¹²³), que anirien des dels patis de l'Eixample als jardins de Sarrià, o espais puntuals de tipologia més incerta com els espais de la boca sud del túnel de la Rovira, els buidats de Ciutat Vella o la mateixa plaça de les Glòries.

S'han escollit 15 espais lineals, que inclouen vies singulars com l'avinguda Gaudí, grans passeigs ciutadans com la Rambla Catalunya o la Rambla Prim, carrers com Gran de Gràcia o els bulevards de Nou Barris i grans avingudes com la Meridiana.

Finalment, s'han escollit 6 parcs, que inclouen tant els parcs urbans més clàssics que ocupen una superfície lliure de límits clarament definits, com el parc de l'Escorxador o el parc de Josep Mª Serra Martí, o parcs urbans que s'estenen en espais intersticials i integren múltiples elements edificats, com el parc central de Nou Barris.

---

¹²² Sabaté, *Consideracions sobre la estructura y el diseño de los espacios públicos*.

¹²³ Gabinet d'Estudis Urbanístics (Ajuntament de Barcelona). *El sistema d'espais lliures públics a Barcelona* (no publicat). Març 1995.

Corpus de casos d'estudi:
espais públics analitzats a partir
de fonts documentals originals

- Actuacions en diversos períodes
- Actuacions del primer període (1980-1986)
- Actuacions del segon període (1987-1992)
- Actuacions del tercer període (1993-2003)

01. Parc RENFE - Meridiana (1979-2003)
02. Plaça Sòller (1981, 1994)
03. Parc de l'Escorxador (1981)
04. Fossar de les Morenes (1981, 1988, 2000)
05. Plaça del MACBA (1982, 1993, 2000)
06. Rambla del Raval (1982, 1995, 2001)
07. Buidat central Sector Oriental (1982-2003)
08. Avinguda Gaudi (1982)
09. Via Júlia (1982)
10. Placets de Gràcia (1982 - 2000)
11. Rambla Prim (1984, 1989-1992)
12. Plaça Àngel Pestaña (1984, 2001)
13. Parc de Sant Martí (1984 - 1991)
14. Rambla del Carmel (1985)
15. Boca sud túnel de la Rovira (1985, 2003)
16. Interiors d'illa de l'Eixample (1985, 1994-2003)
17. Rio de Janeiro (1986)
18. Jardins de la Indústria (1988)
19. Placets Pablo Neruda - Hispanitat (1998-89)
20. Plaça dels Porxos (1988-1994)
21. Avinguda de la Catedral (1989-1992)
22. Plaça de Catalunya (1989-1992)
23. Plaça de les Glòries (1989, 1995-2003)
24. Rambla de Catalunya (1990)
25. Moll de la Barceloneta (1990-1992)
26. Parc de Josep Mª Serra Martí (1990-1996)
27. Avinguda Mistral (1994-1995)
28. Avinguda Meridiana (1994-1998)
29. Jardins Diagonal - Sarrirà (1994-1996)
30. Carrer Gran de Gràcia (1997)
31. Bulevards de Nou Barris (1997-2001)
32. Ronda del Mig, prolongació Guinardó (1997-1999)
33. Ronda del Mig, cobertura Brasil-Badal (1997-2002)
34. Parc Central de Nou Barris (1997-2003)
35. Enric Granados, pacificació Eixample (2000-2003)
36. Plaça Lesseps (2002-03)

2.1.2.2 Criteri temporal

Segons el criteri temporal, els espais seleccionats han de ser representatius del conjunt del període estudiat. En la mesura que la tesi estudia la formació i l'evolució d'una cultura de l'espai públic en el temps, aquest criteri és singularment important.

Per una banda, s'han cercat espais representatius dels tres grans períodes que es poden distingir en la política urbanística municipal des de 1979 (veure apartat 1.3.1 del capítol 1). A tall d'exemple, la Via Júlia, la plaça Sòller o les places de Gràcia corresponen el període inicial (1979-1986). L'Avinguda de la Catedral o la Rambla de Catalunya són paradigmàtics del període Olímpic (1987-1992). Finalment, l'avinguda Meridiana, la Rambla del Brasil o la plaça Lesseps són significatius del darrer període (1993-2003). S'ha intentat que els projectes s'esglaonessin en el temps entre 1979 i 2003 per cobrir de manera continuada el conjunt del període.

Especialment interessants resulten aquells casos que en aquestes dues dècades han estat objecte de diversos projectes o de variacions substancials en els criteris de projecte, ja que aquests espais expressen d'una manera clara l'evolució en la concepció que es té de l'espai públic. S'ha intentat que aquests espais siguin el més nombrosos possibles dins el corpus de casos d'estudi. El Fossar de les Moreres, la Rambla del Raval o el buidat del Sector Oriental a Ciutat Vella, la plaça de les Glòries, la Rambla Prim o l'avinguda Meridiana en serien alguns exemples.

Plaça Sòller (1981)

Plaça d'Àngel Pestaña (1984)

2.1.2.3 Criteri espacial

Segons el criteri espacial, els espais seleccionats són també representatius dels diferents teixits urbans constitutius de Barcelona. En la mesura que el projecte d'espai públic s'inscriu dins la lògica del projecte urbà obert, és important poder dirimir fins a quin punt aquesta obertura del projecte al context ha tingut en compte la diversitat morfològica dels teixits urbans.

S'han privilegiat les intervencions en tres grans districtes: Ciutat Vella, l'Eixample i Nou Barris. Es tracta de tres districtes que responen a formes urbanes molt diferents (centre històric, l'eixample per antonomàsia, i els teixits perifèrics en forma de trames residencials o de polígons d'habitatges). Així mateix, són els tres districtes objecte de les polítiques més intenses de transformació de barris consolidats. El fet que Ciutat Vella, Eixample i Nou Barris siguin els tres únics districtes que han creat societats mixtes per agilitzar la gestió urbanística corrobora la particular intensitat amb què s'hi ha intervingut. De la plaça del MACBA al buidat del Sector Oriental de Ciutat Vella, dels patis interiors d'illa als carrers pacífics de l'Eixample, dels bulevards de Nou Barris a la reurbanització del polígon Canyelles, es tracta d'actuacions representatives de la riquesa i varietat d'intervencions que han tingut lloc en aquests districtes.

Al costat dels espais d'aquests tres districtes, la resta d'espais seleccionats també són representatius de la diversitat morfològica dels teixits urbans de Barcelona. Les places de Gràcia o el carrer Gran de Gràcia s'han seleccionat com a representatius dels cascs antics suburbans. Alguns jardins entre blocs situats al voltant de l'avinguda de Sarrià, damunt la Diagonal, són exemples d'espais públics en teixits d'edificació aïllada. Finalment, s'han escollit diversos espais situats a la Ronda del Mig (la seva prolongació fins a la Meridiana, la seva cobertura fins a la Diagonal o la reforma de la plaça Lesseps), la transformació de la qual és un cas paradigmàtic de la reconquesta de l'espai públic en la qual s'inscriu tot el procés de renovació de l'espai públic a Barcelona.

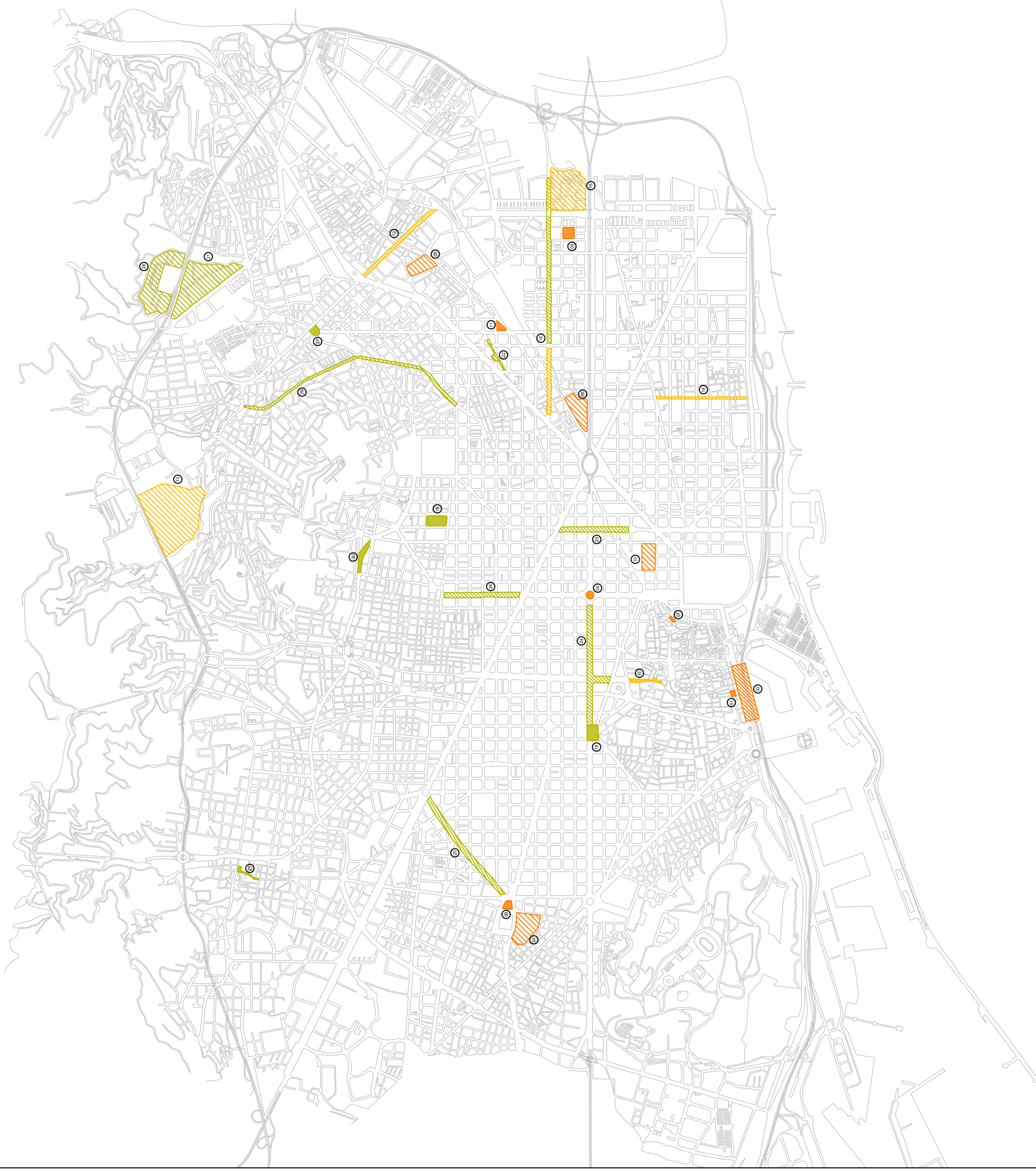

*Plaça del Sòl
(1982)*

Corpus de casos d'estudi:
altres espais públics
considerats en la tesi

- Actuacions del primer període (1980-1986)
- Actuacions del segon període (1987-1992)
- Actuacions del tercer període (1993-2003)

01. Plaça de la Mercè (1982)
02. Moll de la Fusta (1982-1987)
03. Plaça Tetuan (1982)
04. Parc de l'Espanya Industrial (1982-1985)
05. Parc de la Pegaso (1982-1986)
06. Parc del Clot (1982-1986)
07. Plaça de Sant Agustí Vell (1983)
08. Plaça dels Països Catalans (1983-1985)
09. Plaça de la Palmera (1985)
10. Parc de l'Estació del Nord (1985-1992)
11. Plaça del General Moragues (1987)
12. Rambla de Sant Andreu (1989-1995)
13. Parc de la Vall d'Hebron (1989-1992)
14. Rambla del Poble Nou (1991)
15. Polígon de la Pau (1991)
16. Carrer Guipuzcoa (1992, 1997)
17. Portal de l'Àngel (1992)
18. Plaça Universitat (1994)
19. Jardins del Príncep de Girona (1995)
20. Avinguda Josep Tarradellas (1995, 2003)
21. Polígon de la Guineueta (1995)
22. Plaça d'Islàndia - carrer Bofarull (1995)
23. Major de Sarrià (1995-2001)
24. Passeig de Gràcia - Gran Via (1997-1999)
25. Carrer Marina (1997)
26. Passeig de Sant Joan (1999)
27. Plaça Virrei Amat (1999)
28. Polígon Canyelles (2001)
29. Passeig Maragall (2001)
30. Travessera de Dalt (2003)

Els casos d'estudi seleccionats constitueixen, doncs, un corpus d'espais públics per als quals s'ha dut a terme una recerca documental i una anàlisi aprofundits, i prou representatiu com per permetre treure unes conclusions sobre el conjunt del procés de renovació de l'espai públic a Barcelona. Ara bé, la investigació també ha tingut en compte molts altres espais públics de la ciutat, als quals la tesi fa nombroses referències que ajuden a contrastar les conclusions extretes dels casos d'estudi. De fet, s'ha procurat escollir un cas representatiu per a un mateix tipus d'actuació (per exemple, la renovació dels grans eixos urbans està representada per les actuacions a la Rambla de Catalunya i l'Avinguda Meridiana, com a paradigma de moltes actuacions similars, des l'avinguda Josep Tarradellas, fins al passeig de Sant Joan, passant per la Gran Via). La informació sobre aquests espais que no formen part del corpus de casos d'estudi prové de les publicacions dedicades a les actuacions que els han renovat o de la valoració del resultat dels projectes. Especialment en projectes del primer període abastament divulgats, la gran informació ja disponible ha estat un motiu per no incloure'ls en el corpus de casos d'estudi, sinó per referir-s'hi directament a partir de les publicacions existents (és el cas d'actuacions emblemàtiques com les del Moll de la Fusta, la plaça dels Països Catalans o el parc de l'Estació del Nord, entre d'altres, tots ells ja analitzats com a casos d'estudi en la tesi doctoral de Josep Mª Fortià¹²⁴). En el plànol de la pàgina anterior es presenten el conjunt d'espais als quals la tesi fa alguna referència.

Tota recerca basada en una selecció de casos d'estudi presenta sempre el risc que qualsevol conclusió de caràcter mínimament general pugui ser discutida presentant algun exemple que la refuti. En aquest sentit, en primer lloc, cal dir que a través d'una selecció de casos d'estudi meditada a partir dels criteris que acabem d'exposar i de contrastar les conclusions amb un nombre considerable d'espais públics de la ciutat, els coneixements derivats de la recerca són representatius del procés de renovació de l'espai públic a Barcelona al marge que sempre puguin existir excepcions respecte unes tendències generals. En segon lloc, cal dir que la recerca no es planteja com la identificació d'unes característiques compartides per la majoria de projectes d'espais públics a Barcelona, sinó com la comprensió d'un procés evolutiu d'experimentació projectual que s'enriqueix justament del fet que les múltiples actuacions aportin exploracions diverses, algunes de les quals es consolidaran i s'incorporaran en una cultura compartida de l'espai públic, d'altres es difondran en un moment donat per afeblir-se anys després, mentre que unes terceres persistiran sense acabar de generalitzar-se i sistematitzar-se. La diversitat inherent a una experimentació contínua és subjacent a tota la tesi, la qual cerca a dirimir aquestes exploracions projectuals que bullen sota la renovació de l'espai públic a Barcelona, més que no pas a catalogar-la i etiquetar-la.

---

¹²⁴ Fortià, *L'exploració del pla horitzontal*.

2.1.3 Elements d'anàlisi

Una darrera qüestió en relació a la definició de l'objecte d'estudi és precisar aquells aspectes de les actuacions sobre l'espai públic que seran analitzades, tenint en compte que les aproximacions a l'espai públic són múltiples i que la tesi es planteja des d'una d'elles: la urbanística.

2.1.3.1 La consideració dels usos de l'espai públic

Històricament, moltes de les reflexions sobre l'espai públic l'havien abordat des del punt de vista estrictament formal i compositiu, des dels tractats clàssics d'arquitectura fins al Townscape de Gordon Cullen, passant per Sitte, en el marc d'una prolífica tradició. Però des dels anys seixanta, ha quedat ben patent que el disseny formal de l'espai és tan sols una de les facetes, i, en molts casos, no la més important, de la reflexió sobre l'espai públic. Les vivències que es produeixen a l'espai públic són el seu principal valor. És per això que, en les darreres dècades, l'estudi sobre les activitats i les formes d'ús i d'apropiació de l'espai públic ha donat lloc a una abundant literatura des d'aproximacions disciplinars heterogènies. A través d'aquestes recerques s'ha avançat substancialment en la identificació d'aquelles condicions que fan que un espai públic "funcioni", és a dir, que doni lloc a experiències satisfactòries que atraguin els usuaris. Fins al punt que existeix tot un corrent que tendeix a valorar exclusivament el projecte de l'espai públic des del punt de vista de les demandes i opinions dels usuaris.

La tesi parteix clarament del reconeixement de la importància de la vivència de l'espai, en la mesura que es planteja un aspecte ben concret d'aquesta vivència, com és la capacitat d'un espai per generar experiències significants d'ordre col·lectiu. I aquesta vivència cívica és una experiència de convivència, d'encontre amb l'altre, per la qual cosa només es pot produir en espais que "funcionin", en espais concorreguts. És per això, que les dues primeres condicions necessàries per a l'existència d'espais públics cívics (que hem anomenat condicions socials i funcionals en el capítol 1.1.1) fan referència als principals factors que afavoreixen la vitalitat de l'espai públic: la seguretat, la densitat, la barreja d'activitats traduïda en diversitat d'usos, el caràcter accessible i inclusiu de l'espai, el confort dels vianants.

A Barcelona, aquests requisits es compleixen en la majoria d'espais. Es tracta d'una ciutat densa i que ha apostat clarament per la mixicitat d'usos (amb accions concretes per evitar derives monofuncionals, des de frenar la terciarització de l'Eixample, fins a potenciar la reconversió productiva dels antics teixits industrials cap a les noves tecnologies, passant per fomentar el manteniment del petit comerç i els mercats municipals en els diversos barris).

Barcelona és una ciutat on el clima, la tradició mediterrània i unes condicions de seguretat ciutadana acceptables afavoreixen la vitalitat d'un espai públic accessible a tothom. I la renovació de l'espai públic iniciada fa 25 anys, és justament una reconquesta de l'espai dels vianants davant la invasió de l'automòbil de les dècades precedents. Certament que des del punt de vista del confort dels vianants l'espai públic de Barcelona és susceptible de millora (falten bancs o ombra en alguns espais? la voluntat de fer coexistir vianants i automòbils produeix massa soroll en certs indrets? la problemàtica dels aparcaments provoca certes disfuncions com l'abundància de motos a les voreres?...). És la perspectiva des de la qual l'associació nord-americana Project for Public Space, que ha destacat des de fa anys pels esforços en la millora de les condicions d'ús dels espais públics als Estats Units, analitza el cas de Barcelona en un informe presentat el 2003¹²⁵.

Però en cap cas és aquesta l'òptica de la tesi a l'hora d'aprofundir en l'experiència de renovació de l'espai públic a Barcelona. En el context d'una ciutat on les condicions generals esmentades i potenciades els darrers anys afavoreixen la vitalitat de l'espai públic, no ens sembla que la valoració de la política de l'espai públic des de la típica aproximació dels espais que funcionen i els espais que no funcionen del tot bé sigui la més interessant. Un espai que funcioni pot respondre a lògiques urbanístiques molt diferents. La vitalitat de l'espai no és un criteri últim a l'hora de valorar des d'un punt de vista urbanístic la política de renovació de l'espai públic. En paraules de Josep Maria Montaner¹²⁶, “una discusión a fondo en torno a la calidad de los muy diversos espacios libres proyectados y realizados tiene que ir más allá de la argumentación que confunde uso necesario con éxito y perfección”. És per això que la tesi considera la vitalitat de l'espai públic com una premissa de partida, damunt la qual existeix un àmbit d'autonomia del projecte urbanístic de l'espai públic. A Barcelona s'han realitzat projectes d'espais públics molt diversos que han funcionat. Quines lògiques han guiat aquests projectes més enllà de garantir un ús satisfactori de l'espai? Es pot establir alguna relació entre aquestes lògiques i la generació de significats en l'espai urbà?

La tesi parteix, doncs, d'una visió que reconeix com a indispensable el bon funcionament de l'espai en termes dels seus usos (i que el pressuposa en la gran majoria d'espais públics renovats a Barcelona), però que afirma un àmbit d'autonomia urbanística del projecte d'espai públic, més enllà dels condicionants funcionals. És per això que la tesi no analitza sistemàticament de quina manera els diversos espais estudiats són utilitzats. Ara bé, els usos de l'espai si que són indirectament considerats al llarg de la tesi. En parlar del tractament del pla horitzontal es considera com els projectes preveuen i ordenen els possibles usos de l'espai. En parlar de la relació amb l'entorn edificat i en especial amb els edificis singulars adquireix especial rellevància la manera com les activitats que acullen indueixen usos en l'espai públic. En parlar dels mecanismes de participació ciutadana es considera com les demandes dels usuaris s'integren en el projecte d'espai públic.

---

¹²⁵ Es pot consultar a la web www.pps.org i fou publicat a La Vanguardia el 28 de març de 2004

¹²⁶ Montaner, *El modelo Barcelona*

La tesi es reafirma, doncs, en aquesta opció epistemològica de l'autonomia de l'urbanisme com a aproximació morfològica i estructural al fet urbà, però atenta a les aportacions d'altres disciplines, com la sociologia dels comportaments o la psicologia ambiental i perceptiva, més apropiades a l'estudi dels usos de l'espai urbà.

2.1.3.2 Les actuacions sobre l'espai públic més enllà del projecte d'urbanització

Una vegada precisada la manera com la recerca es posiciona en relació als usos de l'espai públic, una segona consideració sobre la forma d'abordar l'objecte d'estudi és que la tesi no estudia l'espai públic de Barcelona, sinó la política i els projectes de transformació d'aquest espai públic en un període determinat. Per tant, la investigació no porta directament sobre els espais, sinó sobre les actuacions urbanístiques que els han renovat, sobre el seu contingut projectual i també sobre els seus instruments.

Des d'aquest punt de vista, la noció de projecte d'espai públic no pot ser reduïda a priori a la de projecte d'urbanització, sinó que integra plenament les actuacions sobre l'entorn edificat que configura l'espai, així com sobre la trama urbana en la que s'insereix. És per això que per cada un dels casos d'estudi considerats, la tesi no només ha estudiat sistemàticament els projectes urbans que han modificat la urbanització dels espais, sinó també aquelles intervencions que han transformat l'entorn edificat, aquells planejaments que han tingut una incidència en l'articulació de l'espai públic en l'estructura urbana, aquells plans sectorials (viaris, patrimonials, mediambientals) que han influenciat l'espai en qüestió. L'espai públic no és només el resultat dels projectes urbanístics d'escala més petita, sinó que, d'una manera o altra, són molts els instruments urbanístics que contribueixen a la seva renovació.

2.1.3.3 Fonts d'informació sobre els mecanismes projectuals

Finalment, la tesi considera el projecte d'espai públic no només des del punt de vista del seu contingut propositiu, sinó també dels seus mecanismes. Mecanismes conceptuals de les lògiques i criteris que fonamenten les propostes, mecanismes instrumentals en la formulació del disseny dels espais, mecanismes operatius en la coordinació dels diversos agents involucrats en la concepció, execució i manteniment dels espais.

L'anàlisi dels documents dels projectes no sempre són suficients per identificar aquests mecanismes, per la qual cosa, al llarg de la tesi també s'ha donat importància a la dimensió discursiva que ha acompanyat les actuacions sobre l'espai públic.

Aquesta dimensió discursiva s'ha analitzat a partir de les memòries escrites dels projectes (que posen de manifest les intencionalitats i els criteris que els motiven), de les diverses publicacions aparegudes al voltant de la renovació de l'espai públic a Barcelona, però també a partir d'una sèrie d'entrevistes que han recollit l'opinió dels principals protagonistes d'aquest procés (des de responsables dels serveis de projectes urbans, fins a algunes associacions de veïns passant pels propis projectistes). Les persones entrevistades han estat les següents¹²⁷:

Responsables dins l'àrea central del sector d'urbanisme

- **Oriol Bohigas**, responsable del Sector d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona entre 1980 i 1984 i impulsor de la política d'espai públic en el marc de la “reconstrucció” urbana de la ciutat.
- **Rafael de Cáceres**, responsable del Servei de Projectes Urbans entre 1987 i 1993.
- **Ignasi de Lecea**, vinculat al Servei de Projectes Urbans des d'inicis dels anys vuitanta, en fou responsable entre 1993 i 1995.
- **Joaquim Espanyol**, responsable del Servei de Projectes Urbans entre 1999 i 2003
- **Juli Esteban**, director entre 1991 i 2003 del Gabinet d'Estudis Urbanístics, des d'on s'han encarregat o elaborat diversos estudis sobre l'espai públic, entre ells l'Avanç dels Pla d'espais Lliures de 1991.

Responsables d'altres ens amb atribucions sobre la política d'espais públics

- **Bernardo de Sola**, Director de Projectes de Barcelona Regional. Projectista del Servei de Projectes Urbans entre 1980 i 1987 i projectista de l'IMPU durant el període olímpic.
- **Carles Sanfeliu**, Director de Projectes de l'Institut Municipal d'Urbanisme des de mitjans dels noranta. Cap de projectes dels serveis tècnics del districte de Sant Martí des de mitjans dels anys vuitanta.
- **Juan Pablo Jaroslavsky**, Director Tècnic de Promoció de Nou Barris, S.A des de 1995. Director dels serveis tècnics d'aquests districte des de 1985.
- **Pere Cabrera**, Director Tècnic de Foment de Ciutat Vella, S.A. des de la seva creació. Director de l'Àrea de Rehabilitació Integrada de Ciutat Vella des del 1986.
- **Manuel Clavillé**, Director Tècnic de l'Institut Municipal del Paisatge

---

¹²⁷ S'indiquen només les funcions que han ocupat relacionades amb la política d'espais públics durant el període estudiat per la tesi. **Al llarg de la tesi, quan s'utilitzi alguna de les informacions sorgides d'aquestes entrevistes, el nom de l'entrevistat apareix amb una lletra diferent de la resta del text: Oriol Bohigas.**

Projectistes d'espais públics

- **Màrius Quintana**, projectista del Servei de Projectes Urbans de 1980 a 1992. Cap de la Unitat d'elements urbans d'aquest servei entre 1989 i 1992. Actualment, projectista d'espais públics.
- **Enric Pericas**, projectista del Servei de Projectes Urbans de 1983 al 2000. Responsable de la unitat d'elements urbans de 1992 a 2000. Director de projectes a ProEixample durant els anys 2000 i 2001. Actualment dissenyador de mobiliari urbà en el sector privat.
- **Jordi Henrich**, projectista del Servei de Projectes Urbans de 1980 fins a l'actualitat.

Protagonistes dels processos de participació ciutadana

- **Andrés Naya**, actual vicepresident de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona i responsable d'urbanisme al si d'aquesta entitat durant 18 anys
- **Prudenci Sánchez**, responsable dins l'Associació de Veïns del Casc Antic des de la seva fundació el 1975 fins el 1990. President de la FAVB entre 1982 i 1986.
- **Jordi Borja**, Tinent d'Alcalde responsable de Descentralització i Participació entre 1983 i 1987. Destacat apòlogista de l'espai públic i el seu valor cívic.

2.2 Hipòtesis de recerca

El desenvolupament a Barcelona, des de la implantació de l'Ajuntament democràtic, d'una cultura urbanística evolutiva de l'espai públic cívic (la tesi d'aquest treball de recerca) es concreta en quatre grans hipòtesis.

La formulació d'aquestes hipòtesis s'emmarca doblement en els principis epistemològics anunciats en el capítol 1. D'una banda, a l'igual que els elements d'anàlisi que acabem de ressenyar en l'apartat anterior, les hipòtesis responen també a la idea de l'autonomia disciplinària de l'urbanisme des d'una visió morfològica i estructural. Tracten, per tant, de la transformació física dels espais, dels canvis en la seva articulació estructural i dels diversos instruments urbanístics emprats. D'altra banda, davant d'una metodologia basada en l'estudi comparatiu de diversos casos, les hipòtesis no cerquen tant a establir tipologies o definir un model d'espai públic barceloní, sinó a identificar principis i criteris generals comuns als diversos projectes, i, sobretot, a descobrir les tendències evolutives d'aquestes lògiques projectuals. D'aquesta manera, les hipòtesis són coherents amb la lògica del projecte urbà, basat en el diàleg entre un context urbà concret i uns principis generals teòrics oberts a l'evolució, més que no pas en l'aplicació de models abstractes tancats. Com diu Paolo Caputo en referir-se a les lliçons que es poden extreure de les experiències d'espais públics a Europa, "no es tracta de seguir models que no són exportables, sinó de marcar les tendències en una ciutat i en un moment històric concret"¹²⁸.

Per tal de reflectir el nucli de la recerca, les lògiques urbanístiques de la renovació de l'espai públic i la seva possible incidència en la consolidació del seu caràcter cívic, les quatre hipòtesis sorgeixen de la reflexió sobre els factors que fan que un espai lliure sigui un espai cívic. Les tres primeres hipòtesis fan referència a factors vinculats directament al contingut propositiu dels projectes urbanístics que transformen els espais públics, i parteixen de les condicions i factors morfològics i estructurals que fan que un espai públic sigui un espai cívic tal i com han estat anunciats en l'apartat 1.1.2 del capítol 1. Es tracta de les condicions de configuració formal de l'espai, de les condicions d'inserció de l'espai dins l'estructura urbana i de les condicions de monumentalitat de l'espai, és a dir, aquelles basades en els signes d'identitat. La darrera hipòtesi fa referència a factors que condicionen la concepció dels projectes urbanístics i l'elaboració a partir d'aquests projectes d'una cultura urbanística de l'espai públic, com són els agents de la renovació de l'espai públic, els discursos que l'acompanyen o els instruments de projecte emprats. El desenvolupament de cada una d'aquestes hipòtesis constitueix els quatre capítols restants de la tesi.

---

¹²⁸ Caputo. *Le architetture dello spazio pubblico*.

*Boca sud del túnel de la Rovira
(1985)*

Al mateix temps que es formulen les hipòtesis, en aquest apartat es van precisant els criteris d'anàlisi que permeten verificar-les. Es tracta de criteris pensats no per deduir uns paràmetres de disseny, sinó per identificar unes lògiques projectuals.

2.2.1. La configuració de l'espai cívic com a lloc de relació

Un espai públic cívic és un lloc capaç de generar significats i vivències d'ordre col·lectiu. Això implica que l'experiència perceptiva d'aquest espai ha d'anar més enllà que la simple recepció d'informació processada intel·lectualment; ha de poder donar lloc a una autèntica experiència emocional, que interpel·li la identitat personal, i, en el cas concret del significat cívic, que atenyi l'imaginari col·lectiu. Només quan aquesta experiència emocional és possible, existeix una autèntica vivència de l'espai, vivència que pot anar del plaer estètic fins a la consciència cívica de la convivència en la diversitat.

L'espai urbà és un espai amb un potencial excepcional per produir experiències emocionals. Per una banda, la seva percepció és un acte alhora visual i cinètic, vinculat al moviment. L'objecte urbà inclou el propi subjecte observador, de manera que a mesura que aquest es va movent dins l'espai n'obté una percepció dinàmica i seqüencial que pot ser extraordinàriament rica en estímuls. Al mateix temps, la mateixa configuració de l'espai, i en especial les articulacions entre espais, tenen una alta capacitat per insinuar recorreguts, per incentivar desplaçaments. Aquesta relació entre percepció de l'espai i moviment es troba a l'arrel de l'experiència emocional¹²⁹: l'espai urbà ens pot recordar constantment i de forma inconscient, que una persona no pot ser simultàniament en dos llocs diferents i que dues persones no poden ser al mateix temps al mateix lloc, és a dir, estimula aspectes centrals del funcionament psíquic com són la noció dels propis límits, de l'alteritat o del pas del temps. A aquesta riquesa vinculada a la percepció visual i cinètica de l'espai urbà, cal afegir-hi la que prové de la gran diversitat d'usos que poden coexistir-hi.

Via Júlia (1982)

Rio de Janeiro (1986)

Però si l'espai urbà té capacitat per generar experiències emocionals, la societat i la ciutat contemporànies fomenten una actitud de percepció passiva que impedeix la vivència afectiva de l'espai. En referir-nos en el capítol 1 a la cultura mediàtica contemporània, ja hem indicat que el bombardeig permanent de grans quantitats d'informació, per una banda, la progressiva tendència a l'abstracció conceptual en la modernitat, i el replegament i la interiorització associats al pes creixent de l'esfera privada, són factors que afavoreixen aquesta passivitat receptiva. Però a través de la configuració formal de l'espai urbà, és possible crear espais que desvetllin una actitud de receptivitat activa.

La configuració formal d'un espai urbà capaç de generar vivències significatives reposa en la seva llegibilitat i en la seva complexitat. Kevin Lynch, Richard Sennet, Robert Venturi, o Joaquim Espanyol des del Departament d'Urbanisme de l'UPC han fet importants contribucions sobre aquest tema referenciades en la bibliografia.

Tal i com hem apuntat en considerar les condicions formals de l'espai públic cívic, la configuració formal d'un espai ha de garantir que aquest espai sigui identificable, sigui reconeixible, sigui llegible. I dèiem també que la percepció dels límits, la comprensió de la unitat de l'espai, la descoberta de lògiques compositives clares són tres elements claus per afavorir la llegibilitat. La despreocupació per la formalització de l'espai que trobem darrera d'algunes visions exclusivament funcionalistes ha donat mostres sobrades de la creació d'espais lliures que no poden esdevenir llocs significatius per falta de configuració.

¹²⁹ Pierre Kauffman. *L'expérience émotionnelle de l'espace*.

Els espais residuals de molts teixits oberts de volumetries aïllades, en què els límits són incerts i on la falta d'articulacions clares afavoreix la percepció de la fragmentació, en són un bon exemple. La majoria de nusos viaris i d'espais residuals vinculats a infraestructures segueixen patint, avui en dia, d'una manca total de llegibilitat, que sovint no només impedeix la comprensió d'aquest espai, sinó del mateix territori en el que s'implanta.

Al costat de l'atenció a la configuració formal de l'espai en vistes a fer-lo llegible, resulta igualment important fomentar la percepció de la seva complexitat. És el que Richard Sennet¹³⁰ anomena l'art de la disrupció. Només en la mesura que l'espai urbà, per la seva complexitat, sigui capaç de captar l'atenció, de desvetllar l'interès, de despertar la curiositat del qui el transita, només aleshores, és possible trencar la receptivitat passiva i estimular una actitud activa i receptiva que fa que l'espai sigui font de significats i d'experiències emocionals. Els mecanismes pels quals a través de la configuració formal de l'espai es pot assolir aquest equilibri entre llegibilitat i complexitat disruptiva són diversos, però n'hi ha tres de principals: la ruptura de les lògiques compositives de l'espai, la simultaneïtat de percepcions alternatives i l'articulació de lògiques diverses.

La ruptura de les lògiques compositives, les variacions amb repeticions, és un mecanisme clàssic que genera una complexitat que sovint es tradueix en plaer estètic. Julian Galindo¹³¹, en la seva tesi doctoral sobre el Pla d'Amsterdam de 1934 ho evidencia establint una analogia entre el projecte dels blocs edificats i les composicions musicals de Weber. En la mesura que la llegibilitat de l'espai ha conduït a la comprensió de les seves lògiques compositives (de les seves directrius, dels seus ritmes...), qualsevol variació, qualsevol contrapunt, qualsevol ruptura d'aquestes lògiques és percebuda com un estímul enriquidor. Es produeix un efecte sorpresa, es desperta el sentiment d'incertesa, que ens fa receptius a l'inesperat. En la ciutat preindustrial, la seva lògica estructural orgànica fa que la llegibilitat de l'espai urbà sigui màxima: espais acotats de límits clars, percepció immediata de la unitat de cada un dels espais i del conjunt de la trama urbana, repetició d'unes mateixes tipologies. I al mateix temps, és una ciutat plena de sorpreses, de detalls esculpits, d'alineacions trencades, de monuments que sorgeixen per sorpresa darrera d'una cantonada. És en aquesta perfecta coexistència de la llegibilitat de l'espai i de la complexitat que li confereix la diversitat dels detalls, l'efecte sorpresa i l'inesperat que rau en gran part l'atractiu dels centres històrics pre-industrials.

---

¹³⁰ Sennet, *La conciencia del ojo*.

¹³¹ Galindo, *Un proceso abierto*.

Parc de l'Escorxador (1981)

La simultaneïtat de percepcions alternatives és un mecanisme amb una important capacitat per desvetllar una actitud receptiva. Si la ruptura de les lògiques compositives activa el sentiment d'incertesa, la percepció simultània de diverses perspectives que corresponen a tants d'altres itineraris que no podem emprendre al mateix temps, activa alhora el desig i els seus límits, el desig de posar-se en moviment, i la impossibilitat de fer-ho simultàniament en direccions diferents. La ciutat pre-industrial també és rica en aquest tipus de sensacions espacials. Recorrent-la, a cada pas s'obren nous carrers que ens deixen intuir nous espais puntuals que ens atrauen, se'ns ofereixen nous recorreguts que no podem emprendre. En aquest sentit, l'ús de la perspectiva en el Barroc (amb l'exemple clàssic de la perspectiva en trident de la plaça del Popolo a Roma), afavoreix molt més aquesta experiència disruptiva de les alternatives simultànies, que no pas la perspectiva del Renaixement, utilitzada en una única axialitat per realçar un monument. Tant és així, que els grans espais monumentals de totes les èpoques, concebuts com imatges dels poders establerts, s'ordenen al voltant de directrius úniques que eviten una disparitat de percepcions alternatives, les quals afavoreixen la receptivitat a la diversitat més que no pas l'obediència.

Finalment, l'articulació de lògiques diverses és un dels mecanismes de complexitat més utilitzats en el projecte d'espai públic contemporani. L'espai urbà adquireix una complexitat i una riquesa simfònica, en què diversos elements, cada un amb la seva pròpia lògica dialoguen harmònicament amb una o altra dissonància. Els llenguatges paisatgístics contemporanis utilitzats en la majoria de projectes de parcs es basen en aquest diàleg entre els jocs topogràfics, l'ús de la vegetació, l'ordenació d'elements construïts, la disposició de mobiliari... En l'espai públic urbà, els projectes també poden afavorir diàlegs múltiples: entre funcions diverses que comparteixen l'espai, entre les noves creacions i les permanències històriques, entre el tractament propi al pla horitzontal i la lògica compositiva de l'entorn edificat...

Ara bé, cal precisar que es tracta d'un complexitat que podem anomenar intel·ligible, que parteix de la llegibilitat i de la comprensió del lloc. En aquest sentit, els elements de complexitat poden ser utilitzats per generar altres estats perceptius. És un dels fenòmens que Margaret Crawford¹³² identifica en l'anàlisi de les experiències que es generen en els centres comercials, on la juxtaposició de múltiples objectes descontextualitzats (el mecanisme que anomena *the adjacent attraction*, i que introdueix sens dubte complexitat a l'espai) està pensada per crear un estat de desorientació, de suspensió flotant, quasi onírica, de l'atenció, més propícia per afavorir els impulsos consumistes, que no pas per fomentar la interacció social. Es tracta d'un ús de la complexitat pensat justament per socavar la llegibilitat de l'espai, que fonamenta l'experiència perceptiva a partir d'unes coordenades ancorades en la realitat. També els autors¹³³ que adverteixen del contrasentit de voler introduir nous significats a l'espai a través de *tematitzar-lo*, d'incorporar-hi referències explícites a imatges tòpiques de l'imaginari col·lectiu (com ara l'escenografia de l'espai públic europeu en un carrer de Santa Mònica a Los Àngeles), apunten a la necessitat de fer compatibles el principi de complexitat que enriqueix l'experiència perceptiva, amb el principi de contextualitat, que l'inscriu en una comprensió del marc espacial i temporal. És, doncs, en aquest equilibri entre llegibilitat contextual i complexitat, que des de la configuració formal de l'espai públic es pot contribuir a fomentar l'experiència significativa de l'espai públic i de les interaccions socials que hi tenen lloc.

Pel que fa a aquesta configuració formal, els projectes de renovació de l'espai públic comparteixen tots, sota les més diverses lògiques i llenguatges, una voluntat comuna de qualificació de l'espai. Per Jan Gehl¹³⁴, la qualificació de l'espai és directament proporcional a la riquesa de la vida que hi té lloc. En un espai poc qualificat s'hi produiran exclusivament activitats necessàries, estrictament derivades dels usos funcionals de l'espai. En canvi, en espais altament qualificats, les activitats opcionals (seure en una terrassa) poden arribar a esdevenir interaccions socials. Aquest desig de qualificació és, en si mateix, una manifestació cívica. L'espai públic qualificat és un espai que la societat s'ha apropiat, que sent seu i que, per tant, cuida. La qualificació de l'espai es manifesta d'entrada en la cura en el tractament de l'espai públic, en l'atenció als detalls, als acabats, al manteniment.. El disseny del mobiliari o la qualitat dels paviments en la urbanització dels espais és una mostra d'aquesta configuració formal atenta a la imatge estètica de l'espai. Com també ho són les campanyes de rehabilitació de façanes que han acompanyat, en la majoria de ciutats europees, el procés de renovació de l'espai públic, donant lloc a una autèntica cultura del paisatge urbà. El recurs a l'art també és un signe distintiu d'aquesta voluntat de qualificació formal. Davant de la supressió de l'ornamentació artística del projecte arquitectònic al llarg del segle XX, l'espai públic ha tendit en les darreres dècades a incorporar obres d'art al pla horitzontal, i la implantació o integració d'escultures ha estat comuna en molts projectes.

---

¹³² Crawford. *The world as a shopping mall*, en Sorkin, *Variations on theme park*.

¹³³ Carmona et al. *Public places. Urban spaces*.

¹³⁴ Gehl. *Life between buildings*.

L'avinguda Meridiana (1994)

Però més enllà de la qualificació com a premissa, de quina manera la configuració formal de l'espai públic contemporani incideix en l'equilibri entre llegibilitat i complexitat? Històricament, la configuració formal de l'espai públic ha estat marcada per la indissociable vinculació entre l'espai lliure i l'espai edificat, el joc de plens i buits contribuint a la configuració de l'un i l'altre. Però una de les empremtes més profundes de l'urbanisme modern ha estat justament un canvi conceptual substancial pel que fa a l'autonomització del disseny arquitectònic i del disseny de l'espai lliure. La configuració de l'espai públic com un projecte autònom de l'entorn edificat és una característica distintiva de les aproximacions contemporànies. Aquesta característica s'accentua quan es tracta de renovar l'espai públic de la ciutat ja construïda, on en la majoria de projectes, l'entorn edificat és una preexistència. L'autonomia dels diferents components és un aspecte clau del projecte d'espai públic contemporani. Autonomia del pla horitzontal respecte el pla vertical, però també sovint autonomia entre els diversos elements utilitzats en el disseny del pla horitzontal, o entre les volumetries edificades que constitueixen el pla vertical. Autonomia no significa, però, autisme, sinó que implica relació. És en les múltiples relacions que estableix el projecte d'espai públic entre els seus components on radica la riquesa de la seva configuració formal. I són aquestes relacions les que determinen la llegibilitat i la complexitat de l'espai.

Des del punt de vista de la seva configuració formal, els projectes d'espai públic són analitzats a través de les relacions que s'estableixen en el tractament del pla horitzontal, en el tractament dels límits de l'espai, i en el tractament de l'entorn edificat.

2.2.1.1 El tractament del pla horitzontal: el llenguatge dels recursos expressius

El tractament del pla horitzontal és la part essencial en la majoria de projectes de transformació de l'espai públic (l'única, si identifiquem projecte d'espai públic amb projecte d'urbanització). El tractament del pla horitzontal es concreta en la forma de treballar els paviments, la topografia i els materials emprats, el que podríem anomenar el projecte del sòl, per una banda, i dels elements urbans implantats en l'espai públic, ja es tracti de mobiliari, de plantacions o d'elements escultòrics, per l'altra. La formació d'una cultura de l'espai públic implica unes determinades lògiques en la utilització d'aquests recursos expressius. La tesi analitza aquestes lògiques des dos punts de vista: l'economia dels recursos expressius i el seu caràcter més o menys contextual.

Segons que el llenguatge del pla horitzontal aposti per la contenció en el disseny i la disposició dels recursos expressius amb la finalitat de crear un espai el més transparent possible, o bé que el llenguatge utilitzi molts recursos expressius i de disseny contundent pensats per centrar l'atenció sobre si mateixos, parlarem de contenció expressiva o de llenguatge amanerat.

D'altra banda, el llenguatge pot tractar els recursos expressius de manera que generin unes lògiques pròpies que reforcin l'autonomia de l'espai respecte al seu entorn urbà, o bé tractar-los de manera que constitueixin vincles amb l'entorn urbà (emfasitzant les alineacions, marcant punts singulars, per la seva funcionalitat urbana). En el primer cas, ens trobem amb un llenguatge autoreferent, en el segon amb un llenguatge contextual.

2.2.1.2 El tractament dels límits de l'espai

El tractament dels límits de l'espai és un factor clau en la creació de relacions entre els diferents components de l'espai públic. En referir-nos als límits de l'espai parlem tant dels límits exteriors com dels límits interiors.

Els límits exteriors de l'espai es poden tractar de manera que reforcin l'autonomia del pla horitzontal, o bé la seva vinculació amb l'entorn edificat, donant lloc a espais reclosos i replegats sobre si mateixos o a espais articulats. En el cas d'espais articulats, els seus límits exteriors corresponen al pla vertical, i per tant, analitzarem la seva configuració en parlar de les modificacions de l'entorn edificat.

D'altra banda, els projectes d'espai públic poden tendir a crear límits interns artificials, o bé a suprimir o atenuar l'impacte de límits interns preexistents, donant lloc a espais fragmentats o a espais unitaris. L'ordenació dels usos en àrees diferenciades és un aspecte que pot generar una sensació de fragmentació de l'espai, mentre que, al contrari, la coexistència d'usos reforça la percepció de la unitat espacial.

El treball sobre la topografia apareix com l'aspecte amb més incidència en el tractament dels límits: la creació de desnivells artificials és un dels mecanismes més eficaços per aïllar el pla horitzontal, mentre que la pavimentació plana i contínua afavoreix la unitat del pla horitzontal i la seva articulació amb el pla vertical. El tractament de les diferències de cota a l'interior de l'espai (naturals o degudes a l'existència d'infraestructures soterrades) és cabdal a l'hora de determinar el seu caràcter unitari o fragmentat.

2.2.1.3 El tractament del pla vertical: la transformació de l'entorn edificat

A no ser que entenguem l'espai públic des d'una perspectiva reduccionista que el circumscriu al seu pla horitzontal, l'entorn edificat continua essent el primer element de configuració de l'espai públic. En la renovació dels espais públics en la ciutat consolidada, l'entorn edificat és, en general, preexistent. Això no significa, que aquest entorn no pugui ser objecte d'importants transformacions, tant en la seva volumetria, com en la qualificació de les façanes.

Les variacions en la volumetria de l'entorn de l'espai, ja siguin per enderrocs que generen buidats o per la construcció de noves edificacions, són determinants en la seva configuració, i resulten sovint de plans especials o plans de millora urbana que tenen entre els seus principals objectius la formalització de l'espai públic. Al llarg de la tesi parlarem d'un micro-urbanisme de l'espai públic per referir-nos a aquestes actuacions de cirurgia puntual sobre l'entorn edificat relacionades amb la configuració de l'espai urbà. Es tracta d'actuacions que fomenten les relacions entre volums edificats i d'aquests amb l'espai públic, o d'actuacions presidides pel replegament sobre la singularitat arquitectònica?

El treball sobre la composició de les façanes, ja es tracti d'intervencions de rehabilitació o de nova planta, també resulta clau per a la qualificació de l'espai públic. En aquest sentit, les importants campanyes de rehabilitació i millora del paisatge urbà són part integrant del procés de renovació de l'espai públic. Existeixen mecanismes d'articulació entre les actuacions de qualificació dels entorns edificats i els projectes d'urbanització?

A partir d'aquests criteris d'anàlisi, la primera hipòtesi de la tesi es planteja de quina manera la cultura de l'espai públic a Barcelona ha evolucionat respecte a la configuració formal dels espais com a factor de llegibilitat i complexitat, en base a les relacions entre els múltiples components del projecte d'espai públic.

Hipòtesi 1

La cultura de l'espai públic cívic a Barcelona ha evolucionat cap a la configuració d'espais més contextuals respecte a l'entorn urbà, afavorint la lectura de l'espai com a buit comprensible en el seu conjunt i fomentant la integració del pla horitzontal en relació a les seves diverses parts, a l'entorn edificat i a la trama urbana.

El tractament d'aquests espais ha anat desenvolupant un llenguatge sintàctic d'urbanització basat en el projecte unitari del sòl i la selecció, combinació i localització d'elements urbans. Aquest llenguatge ha obert les portes a una major contenció projectual, basada en l'economia de recursos expressius i estilització dels criteris de disseny. Tot aportant qualitat estètica, aquest llenguatge fa possible mantenir unes lògiques pròpies al pla horitzontal que enriqueixen l'espai i el complexifiquen, i al mateix temps, reforçar la unitat espacial i cedir el protagonisme a l'espai construït i als encontres que en ell es puguin produir.

Aquest procés ha partit de l'experimentació dels projectes dels primers anys vuitanta, però ha suposat una evolució significativa respecte a aquelles actuacions que entenien l'espai públic com a objecte de disseny, amb tendències inicials que van donar lloc a espais tancats sobre el seu propi pla horitzontal i tractats sovint amb un llenguatge amanerat i contundent.

Parc de Sant Martí (1984)

Parc esportiu de Can Dragó (1986)

2.2.2 L'espai públic com a expressió de l'estructura urbana

Juntament amb una configuració formal llegible i alhora complexa, la percepció de l'estructura urbana a través de l'experiència de l'espai públic és el segon gran factor que pot potenciar el significat cívic de l'espai urbà.

L'estructura urbana (la jerarquització del sistema viari, la distribució de la centralitat i sobretot l'articulació entre les diverses parts i sistemes de la ciutat) no només resulta imprescindible des d'un punt de vista funcional, sinó que té una important dimensió significativa. L'estructura urbana indispensable per al funcionament de la ciutat plasma de manera permanent que la ciutat no és el resultat d'un simple creixement espontani per acumulació d'iniciatives constructives individuals, sinó que ciutat és sinònim de col·lectivitat i d'organització i decisió comunitària. Podríem dir que l'estructura urbana constitueix una monumentalitat implícita, en el sentit que la seva sola existència és capaç d'activar l'imaginari col·lectiu. L'estructura urbana que garanteix la unitat i el funcionament ordenat i eficaç de la ciutat, és símbol de la unitat del cos social que integra diversitats múltiples, és símbol de la convivència possible, és símbol de l'existència d'un interès i un projecte comú.

Aquesta relació simbòlica entre unitat social i unitat de la ciutat a través de la seva estructura urbana ha existit en les successives formes històriques de la ciutat. Maurizio Morandi¹³⁵ ens recorda que “en la cultura del lloc sempre havia prevalgut el refús del sistema discontinu, considerat com expressió d'un cos dispers resultat d'una inevitable i irreversible laceració de la unitat”. En la ciutat contemporània aquest rol simbòlic de l'estructura urbana fins i tot guanya preponderància. Kenneth Frampton¹³⁶ posa de manifest que en la ciutat contemporània, sobretot en la ciutat americana, s'està perdent l'equilibri entre els teixits urbans funcionals (residencials, productius, comercials...) i les permanències (per utilitzar la terminologia d'Aldo Rossi), que eren manifestacions monumentals i simbòliques de la vida social, expressions de la capacitat creadora de l'home. Davant d'aquest afebliment del paper urbà de les permanències monumentals, l'estructura urbana, i concretament el sistema viari, pel fet de ser indispensables des d'un punt de vista funcional, podria ser, segons Frampton, la darrera permanència irreductible de la ciutat, el darrer suport de la dimensió simbòlica col·lectiva. És per això, que, com hem vist en el capítol 1, moltes reflexions sobre l'espai públic (des de Nuno Portas fins a J.A. Acebillo, passant per Franco Purini) insisteixen en la importància de tornar a donar a l'espai públic el seu valor estructurant, i d'una manera molt especial en la nova ciutat estesa en el territori, en què donada la pèrdua de la continuïtat física, cal retrobar la unitat en la claredat de les articulacions.

---

¹³⁵ Morandi. *La città vissuta*.

¹³⁶ Frampton, *Travail, oeuvre et architecture* en Choay, *Le sens de la ville*.

Que l'espai públic cívic recuperi el seu paper estructurant no només significa que s'integri en una trama urbana que garanteixi la continuïtat, la unitat i la vertebració del conjunt de la ciutat, sinó que aquesta estructura general pugui ser percebuda des de l'experiència corporal concreta d'un determinat espai. Referint-nos a l'obra de Kevin Lynch¹³⁷, diríem que des del punt de vista de la significació de l'espai, és més important la imatge mental que ens fem de l'estructura urbana, que l'estructura en sí. Perquè la dimensió simbòlica de l'existència d'una estructura urbana incideixi efectivament en l'imaginari col·lectiu cal que doni lloc a una experiència emocional que passa inevitablement per la percepció sensible. Una experiència en què articulem mentalment diverses escales de l'espai, incrementant la complexitat i riquesa de l'espai públic: en la percepció a l'escala local de l'espai que veiem, intuïm l'existència d'una estructura d'escala general que no podem percebre. Nuno Portas utilitza el terme de metadiseny per referir-se a aquesta capacitat de l'espai públic per fer intel·ligible una estructura urbana no perceptible directament.

L'espai públic pot contribuir a la percepció de l'existència de l'estructura urbana mitjançant tres mecanismes: l'articulació, la identificació i l'analogia entre espais.

2.2.2.1 La continuïtat urbana: articulació i encadenament d'espais

La continuïtat és una característica pròpia al sistema viari i necessària per al seu correcte funcionament. Des d'un espai públic concret, la continuïtat del conjunt de la trama es percep a través de la lectura de les articulacions d'aquest espai amb altres espais. Les obres de Kevin Lynch¹³⁸ i Gordon Cullen¹³⁹ mostren fins a quin punt l'experiència de l'estructura urbana a través de la continuïtat de l'espai viari està estretament lligada al moviment, a la idea de recorregut i itinerari. D'una banda, és a través del recorregut per la ciutat que es pot copsar millor la complexitat de les articulacions urbanes. D'altra banda, quan ens trobem en un determinat espai, la percepció de cada articulació espacial pot ser una incitació al desplaçament cap aquell espai, essent el mecanisme fonamental per a insinuar itineraris urbans. De la mateixa manera, els punts nodals on conflueixen diversos eixos, a més de distribuir fluxos, poden ser espais privilegiats de lectura de l'estructura urbana, en la mesura que faciliten la comprensió del paper vertebrador d'aquests eixos. La reforma de Roma sota el pontificat de Pius V al segle XVI constitueix un exemple paradigmàtic en aquest sentit: les places on es van articulant els diversos eixos que vertebraven la ciutat s'emfasitzen amb la col·locació d'un element vertical perquè puguin ser identificades des de la resta de punts nodals de la retícula, visualitzant l'estructura urbana. L'articulació de l'espai públic en un sistema continu és, doncs, un mecanisme que podríem anomenar tradicional, però que no per això deixa de ser plenament contemporani, i en especial quan es tracta de la renovació de la ciutat consolidada compacta.

---

¹³⁷ Lynch, *The Image of the city*.

¹³⁸ Lynch, *La imagen de la ciudad*.

A l'hora d'analitzar els casos d'estudi, l'existència d'una visió estructural sobre els espais públics es pot concretar en l'elaboració de plans de conjunt que dibuixen aquesta xarxa d'espais públics. La definició de recorreguts urbans o itineraris a través de la ciutat associa l'experiència de l'espai públic al moviment i al passeig i constitueix un altre mecanisme que contribueix a la percepció estructural de l'espai.

En segon lloc, el projecte d'espai públic pot establir connexions puntuals que incrementin la continuïtat o millorar l'articulació d'un determinat espai en relació a la xarxa d'espais públics o respecte a un recorregut urbà.

En tercer lloc, el pas a una visió estructural es pot traduir en projectes d'urbanització pensats per fer identificables eixos, recorreguts i itineraris. En aquest sentit, l'establiment de seccions tipus apareix com un mecanisme genèric de configuració de l'espai públic amb fortes implicacions per a la percepció de l'estructura urbana.

2.2.2.2 Les tipologies urbanes com a referents projectuals

Al seu torn, l'analogia com a mecanisme de comprensió de l'estructura urbana significa que encara que dos espais siguin distants i no articulats, és possible associar-los pel fet que responen a una mateixa tipologia. La plaça major d'un casc antic o una rambla són exemples de tipologies d'espais públics fàcilment reconeixibles. Constatar l'existència de tipologies en la configuració dels espais públics implica percebre un aspecte estructurant, l'existència d'allò comú en una ciutat i una societat, ja es tracti d'una voluntat explícita de recórrer a l'ús de tipologies o d'un context i substrat compartit que dona lloc a formes d'intervenció similars.

En referir-se a les tipologies urbanes, el treball no cerca a classificar tipològicament els casos d'estudi, sinó que investiga fins a quin punt els diversos projectes d'espai públic han recorregut implícitament o explícitament a la idea d'un espai tipus de referència per fonamentar les seves propostes. Els petits espais encadenats a monuments històrics institucionals de Ciutat Vella, els patis d'interior d'illa a l'Eixample o les rambles són exemples de tipus d'espai barcelonins que poden constituir un referent per a d'altres projectes en entorns semblants.

Aquesta utilització de referències tipològiques en la projectació dels espais públics permet, per una banda, anar enriquint els criteris de tractament generals associats a cada un dels espais tipus, i introdueix en l'espai públic de la ciutat la possibilitat d'establir analogies entre espais que contribueixen a la percepció estructural.

---

¹³⁹ Cullen, El paisaje urbano.

2.2.2.3 La creació d'imatges urbanes

Finalment, la identificació com a mecanisme de lectura de l'estructura urbana significa que podem associar mentalment dos espais públics que comparteixen una mateixa imatge al ser tractats de forma idèntica o uniforme. En la mesura que diversos espais públics comparteixen una mateixa imatge generen identitats urbanes (identitats de ciutat, de districte, de barri) que enriqueixen l'experiència cívica de l'espai. Aquestes imatges urbanes es poden elaborar a partir del tractament del pla horitzontal (l'ús d'un mateix tipus de mobiliari, d'un mateix tipus d'arbrat...) o de la composició del pla vertical (repetició d'uns mateixos estils de façanes). La mateixa configuració de l'espai urbà, a través del mecanisme d'identificació, genera imatges urbanes que reflecteixen l'estructura de la ciutat. La percepció de la regularitat de les distàncies i de l'ortogonalitat dels creuaments dels carrers produeix immediatament la imatge d'un eixample i de la seva estructura en malla. La identificació dels espais d'un centre històric a partir de les seves dimensions reduïdes, les seves irregularitats, les seves articulacions no rectilínies genera una imatge típica de les estructures urbanes orgàniques.

En la ciutat pre-industrial, el recurs a tipologies edificatòries homogènies afavoria la consolidació d'imatges urbanes fàcilment reconeixibles. En la ciutat contemporània, el recurs a criteris d'estandardització i uniformització dels elements urbans i de la seva disposició en l'espai juga aquest paper de creació d'imatges urbanes.

Segons que els projectes introdueixin en major o menor grau lògiques d'uniformitat poden donar lloc a espais públics que emfatitzin una imatge única i singular, o bé espais públics que comparteixin una imatge comuna amb tots o alguns dels espais d'una ciutat.

Places Pablo Neruda i Hispanitat (1988-89)

Jardins de la Indústria (1988)

De quina manera la cultura de l'espai públic cívic a Barcelona ha evolucionat respecte al paper estructurant de l'espai públic i a la seva percepció és la qüestió que aborda la segona hipòtesi de la tesi.

Hipòtesi 2:

La segona gran evolució en la cultura de l'espai cívic ha estat el pas d'una visió puntual a una visió estructural, per bé que l'elaboració d'una visió unitària de la política de renovació dels espais públics és un procés obert. Aquesta evolució ha tingut una triple implicació.

L'àmbit dels projectes de renovació de l'espai públic s'ha estès progressivament. A les actuacions puntuals del primer període, s'hi han afegit les actuacions lineals sobre eixos viaris de la ciutat, i en darrer terme, actuacions extensives, sobre àrees senceres de la ciutat.

Aquesta extensió de l'àmbit d'intervenció ha anat acompanyada del desenvolupament d'uns mecanismes i uns criteris d'intervenció genèrics, i per tant, aplicables a diversos espais amb característiques comunes (com ara seccions tipus, tipologies de referència, i lògiques d'uniformització de la urbanització).

La definició i identificació de recorreguts urbans, l'exploració de l'ús de tipologies i la creació d'imatges urbanes ha reforçat la percepció de l'estructura urbana a través dels espais públics.

2.2.3 La monumentalització de l'espai públic com a lloc simbòlic d'identitat col·lectiva

L'espai públic ha estat un espai històricament monumental, entenent el terme monument en el sentit originari de la paraula: com aquell element formal capaç de produir en la memòria afectiva de l'espectador una connotació simbòlica referida a un valor col·lectiu que consolida la identitat col·lectiva i la cohesió social. Els monuments commemoratius de les efemèrides col·lectives que han anat puntuant la història d'un poble o els monuments en homenatge als personatges il·lustres o poderosos que han tingut un pes significatiu en la societat, són exemples típics d'aquesta funció monumental en la ciutat històrica.

En les societats i en les ciutats contemporànies la presència de la monumentalitat ha disminuït. Per una banda, són societats en les quals la diversitat i la pluralitat s'imposen a l'afirmació de valors comuns compartits, a diferència de les societats històriques molt més holistes. D'altra banda, són societats que han desenvolupat mitjans de comunicació de masses que són molt més eficaços per a la difusió de missatges col·lectius que no pas els elements formals erigits en l'espai públic, els quals havien acomplert aquesta funció en el passat.

En qualsevol cas, cap societat no pot subsistir sense una mínima cohesió que necessita una base de valors compartits, i en la mesura que la ciutat generi espais cívics, aquests valors poden trobar la seva expressió en l'espai urbà. Subsisteix, doncs, una esfera de monumentalitat en l'espai públic, que es pot manifestar a través de tres elements: la presència d'obres escultòriques, la creació d'arquitectures singulars i el significat creixent del patrimoni arquitectònic.

2.2.3.1 Els monuments escultòrics

L'obra escultòrica era la forma per excel·lència del monument històric. Moltes ciutats, i entre elles d'una manera especialment destacable Barcelona, han experimentat la reintroducció d'escultures a l'espai públic. Algunes d'aquestes escultures han mantingut el caràcter commemoratiu d'un fet o d'un valor col·lectiu propi dels monuments. Però en molts altres casos, s'ha tractat de l'exposició de creacions artístiques en l'espai urbà. Aquesta tendència, en què es recull la idea de monumentalitzar la perifèria propugnada per Oriol Bohigas¹⁴⁰, és la màxima expressió de la voluntat de qualificació a la que ens hem referit en parlar de la configuració formal de l'espai. La cura d'un espai públic valorat per la col·lectivitat que el sent seu, troba en la col·locació d'elements artístics un mecanisme que afavoreix la identificació entre els ciutadans i l'espai públic i que és un factor més de complexitat.

---

¹⁴⁰ Bohigas. *La reconstrucció de Barcelona*.

L'anàlisi del recurs a elements escultòrics en els projectes d'espais públics s'ha regit per diversos criteris. D'una banda, resulta important considerar la relació espacial entre l'escultura i l'espai que l'acull, la qual ve marcada per la ubicació de l'obra, però també per la seva integració en el disseny de conjunt de l'espai. En aquest sentit, l'escultura pot aparèixer com un element més del projecte plenament integrat, o com un element afegit i aliè a la lògica d'urbanització. El llenguatge expressiu més contingut o més amanerat de l'obra escultòrica incideix directament en la seva relació espacial (una obra entesa com a fita urbana exigeix una contundència formal diferent d'una obra que cerqui a integrar-se en un espai marcat per la contenció expressiva). D'altra banda, al marge de què l'escultura sigui conceptual o figurativa, resulta important distingir entre les escultures al·legòriques o commemoratives i les escultures enteses exclusivament com a obres d'art. Les primeres assumeixen el rol monumental en el sentit originari del terme, ja que fan referència i actualitzen en la memòria afectiva del ciutadà un element de l'imaginari col·lectiu, a més de qualificar l'espai i generar possibles experiències estètiques, tal i com també fan el grup d'escultures que hem anomenat artístiques.

Rambla del Brasil (1997)

Rambla Prim (1989-92)

2.2.3.2 El recurs a arquitectures singulars

Els edificis arquitectònics singulars, col·locats sovint en un espai urbà concebut per realçar-los i associats a institucions i funcions col·lectives, constitueixen l'altra gran forma del monument històric. En la ciutat contemporània, el recurs al projecte arquitectònic singular retroba la seva vigència. En l'estratègia de competitivitat internacional entre ciutats globals, la realització de projectes d'arquitectes de prestigi reconegut és una pràctica cada dia més estesa. Aquestes arquitectures singulars són sovint el fidel reflex de la cultura mediàtica i de la moda contemporània, però conserven una càrrega monumental en la mesura que tenen un paper important en la qualificació de l'espai públic i que romanen en molts casos vinculades a usos singulars representatius dels valors socials (des de les seus de grans empreses fins als museus i centres de cultura).

En aquest punt, la tesi analitza si la transformació dels espais públics ha contribuït a reforçar la seva relació amb algunes arquitectures singulars. En primer lloc, s'analitzen les relacions urbanes de l'arquitectura singular, tant pel que fa a la seva ubicació en la trama urbana, com sobretot pel que fa al diàleg volumètric amb el teixit urbà, segons que l'arquitectura singular contribueixi a una configuració de conjunt de l'espai, o constitueixi una fita del tot autònoma, aliena a l'entorn. En segon lloc, s'analitzen les relacions a petita escala entre les edificacions singulars i l'espai públic que les envolta, segons que els accessos i els espais de transició reforcin, o no, l'articulació formal i la sinèrgia funcional entre l'ús de espai urbà i l'ús de l'arquitectura singular. Finalment, el destí de l'arquitectura singular (equipament, comercial, terciari...) és rellevant no només en termes d'ús funcional de l'espai, sinó pel caràcter simbòlic que imprimeix (no és el mateix una plaça presidida per un museu, que una plaça presidida per una seu empresarial, que un espai públic presidit per una institució política).

2.2.3.3 La integració del patrimoni arquitectònic en l'espai urbà

Però sobretot, si existeix un nou element en la ciutat contemporània que assumeix el rol monumental d'interpel·lar l'imaginari col·lectiu a través de l'experiència emocional, aquest és el patrimoni històric arquitectònic. La relació de l'espai públic amb el patrimoni històric és estreta i doble. Per una banda, des de finals del segle XIX es reconeix l'alt valor patrimonial de molts espais urbans, d'àrees i teixits en el seu conjunt, que transmeten l'essència de la ciutat d'altres èpoques molt millor que determinats monuments històrics singulars.

D'altra banda, l'espai públic és un espai privilegiat per a la contemplació i la vivència dels entorns patrimonials, sobretot quan esdevé un autèntic espai narratiu, en què la percepció de la coexistència d'arquitectures històriques d'èpoques diverses, la consciència de la ciutat com a resultat d'un procés acumulatiu que segueix obert, ofereix una de les formes més riques d'experiència del temps i la continuïtat històrics. Aquesta importància del patrimoni urbà per a l'espai públic contemporani mereix que ens detinguem breument a analitzar els valors subjacents a aquesta atracció creixent.

La plaça del MACBA, la Casa de la Caritat i l'Illa Misericòrdia el 1993

El Fòrum Nord i l'antic Hospital Mental, integrats en l'espai del futur Parc Central de Nou Barris (1995-2003)

Seguint la reflexió de Françoise Choay¹⁴¹, els primers antecedents de l'interès pel patrimoni històric els trobaríem al Renaixement, quan s'associa a les antiguitats clàssiques un doble valor de referent artístic i de font d'informació històrica (sovint eren utilitzades per corroborar les informacions dels textos clàssics, principal material de treball dels Humanistes).

És durant la segona meitat del segle XIX que aquest interès pels monuments històrics esdevé el que l'historiador de l'art austríac Alois Riegl (1858-1905) va anomenar el culte al patrimoni, que no ha parat de créixer fins a esdevenir un autèntic fenomen social i mundial a inicis del segle XXI. Aquest culte al patrimoni apareix associat a un sentiment de pèrdua, a la intuïció que els vestigis heretats del passat pre-industrial són irremplaçables. I certament, la societat contemporània, marcada per la diversitat d'interessos individuals i per la revolució tecnològica que mediatitza les relacions de l'home amb les seves creacions, és capaç de crear obres, i concretament ciutats i edificacions, de gran valor, però que mai no tindran el mateix caràcter que les sorgides de societats holistes i orgàniques, en què la relació entre l'artista i l'artesà i les seves obres eren molt més immediates. D'aquesta manera, el valor de l'irremplaçable que podem atribuir als vestigis pre-industrials, s'afegeix al valor històric o artístic del patrimoni arquitectònic.

Però la veneració contemporània, de vegades desmesurada, pel passat històric, més que per uns valors intrínsecs i objectius dels monuments, s'explica per la relació problemàtica que les societats modernes estableixen amb el temps històric. Una modernitat concebuda des del mite del progrés i de la innovació permanents, pot tendir a construir-se des de la ruptura amb el passat i amb la tradició, negant l'anhel propi de la condició humana de continuïtat temporal, d'estabilitat, de permanència. En l'atracció pel patrimoni històric, i molt concretament pels vestigis pre-industrials, hi ha una recerca dels valors de cohesió social i permanència històrica (estretament vinculats) que caracteritzaven les societats pre-modernes, davant els canvis accelerats de l'època contemporània.

En aquest sentit, és important que el tractament envers el patrimoni no tingui un caràcter exclusivament conservacionista, arqueologitzant, que vagi museïflicant els centres històrics, sinó que permeti integrar-lo en una ciutat que segueix transformant-se i aportant noves creacions a la seva ininterrompuda evolució. És incorporat a un espai públic narratiu del temps històric, que el patrimoni arquitectònic pot desplegar tot el seu potencial com a font de vivències emocionals. A través de l'experiència d'un espai públic on coexisteixen herències històriques de diferents èpoques és possible llegir el canvi i la innovació propis de la modernitat, no des de la ruptura amb el passat, sinó des de la continuïtat que suma, acumula i enriqueix.

---

¹⁴¹ Choay, *L'allégorie du patrimoine*.

A través de la integració del patrimoni arquitectònic, l'espai públic pot vehicular una concepció oberta del temps històric més subtil i complexa que la simple idea de continuïtat temporal. El temps històric obert és aquell en què el futur no està predeterminat, sinó que resulta de la interacció en el present de desigs i interessos plurals que van modelant l'evolució històrica. Aquest temps històric obert és el temps propi de la modernitat, fonamentada en la llibertat que no predetermina el futur, per oposició al temps cíclic de les societats pre-modernes¹⁴². Però la modernitat ha assumit amb dificultats la complexitat i la incertesa que implica un futur ple d'alternatives, i si durant l'època moderna va crear un temps històric controlat i pautat (amb la difusió dels rellotges a totes les ciutats europees com a imatge paradigmàtica), a l'època contemporània ha cercat el temps lineal del progrés, encaminat cap a un futur ideal. L'espai públic narratiu, a través de la juxtaposició de traces d'èpoques històriques diverses a les que s'afegeixen les creacions actuals, esdevé un espai monumental del temps històric obert, en què el futur no ve determinat ni pel continuisme ni per l'oposició respecte al passat, ni per les referències a uns temps ideals, sinó per l'exercici audaç de la llibertat en el present mitjançant el qual els projectes de cada generació van enriquint la història i la ciutat.

La tesi analitza la integració del patrimoni arquitectònic en el procés de renovació de l'espai públic des de dos punts vista. Per una banda, els projectes d'espai públic poden incorporar referències als elements patrimonials del seu entorn immediat amb la intenció de valoritzar-los. De la mateixa manera, la intervenció sobre un espai públic pot estar pensada per contribuir a identificar entorns patrimonials, des de conjunts monumentals fins a traces històriques.

D'altra banda, la sensibilitat patrimonial també es manifesta en els processos de transformació dels teixits històrics. Els mecanismes de regulació de la renovació de l'edificació són cabdals a l'hora de conservar el caràcter i la identitat dels teixits històrics. Les polítiques de rehabilitació condicionen el caràcter patrimonial de l'espai públic: optant per rehabilitacions integrals, recorrent a criteris estilístics i cromàtics sorgits d'estudis històrics, mantenint parcialment alguns elements d'interès en noves edificacions a partir d'estudis arqueològics. També les regulacions sobre les edificacions de nova planta poden incorporar lògiques ben diverses sobre el diàleg amb les edificacions històriques (del respecte a constants tipològiques, fins a la recerca de contrastos més o menys harmoniosos). Al seu torn, els espais públics de nova creació poden ser més o menys respectuosos amb les tipologies d'espais pròpies de la trama urbana en què s'insereixen. La trama urbana característica d'un teixit històric és un dels seus principals valors patrimonials, de manera que el fet que els projectes de nous espais públics s'integrin o no en les lògiques de la trama preexistent és un factor clau per al seu valor patrimonial.

---

¹⁴² Sennet. Carne y piedra: el cuerpo y la ciudad.

De quina manera la cultura de l'espai públic cívic a Barcelona ha evolucionat en relació a aquests diversos aspectes la monumentalitat de l'espai urbà és la qüestió que tracta la tercera hipòtesi de recerca.

Hipòtesi 3.

La cultura de l'espai públic cívic a Barcelona ha explorat al llarg de més de dues dècades diversos mecanismes de monumentalitat: la col·locació d'escultures, la relació de l'espai amb arquitectures singulars i la integració del patrimoni arquitectònic en un espai urbà en transformació. Aquesta experimentació de la monumentalitat ha conduït a diverses tendències, moltes d'elles encara en procés d'evolució.

En la política d'escultures, s'han succeït diverses tendències. En l'etapa inicial les obres escultòriques eren un peça central de projectes d'espais públics arquitecturitzats. En un segon període, les escultures es col·locaren a l'espai públic com si d'un museu a l'aire lliure es tractés. Finalment, en el marc de la recerca de la contenció expressiva en el tractament de l'espai públic, se cerca la integració de l'escultura, mitjançant la seva ubicació, la seva justificació (caràcter commemoratiu, paper funcional, rol de fita urbana) o el seu diàleg formal amb l'espai.

D'altra banda, si la falta d'una tradició urbana en la monumentalització arquitectònica de l'espai ha dificultat una lògica de vinculació sistemàtica entre les polítiques de reequipament i de renovació de l'espai públic, el nou protagonisme de la ciutat en el panorama internacional ha suposat un augment del nombre d'arquitectures singulars (especialment en alçada), amb potencial per a qualificar l'espai públic. Tot i així, en la major part dels casos es tracta d'arquitectures que afirmen la seva autonomia sense cercar a integrar-se ni a establir un diàleg enriquidor ni amb l'entorn edificat ni amb l'espai públic.

Finalment, s'ha experimentat un augment de la sensibilitat patrimonial en les intervencions en entorns històrics, que ha conduït no tant a la revisió d'una voluntat existent des dels inicis d'integrar el patrimoni en una ciutat canviant, sinó a la recerca dels instruments de projecte (regulació flexible de noves edificacions, recurs a tipologies d'espais, referències patrimonials en els projectes d'urbanització...) que permetin dur-la a la pràctica.

2.2.4 Processos i mecanismes generadors dels projectes i de la cultura d'espai públic

Les tres primeres hipòtesis de recerca fan referència al contingut dels projectes d'espais públics. La quarta, en canvi, al·ludeix als processos i mecanismes de concepció dels diversos projectes urbanístics amb incidència sobre l'espai públic, però també al procés de formació i evolució d'una cultura compartida de l'espai públic.

Aquests aspectes generadors de la renovació urbana de Barcelona impulsada amb l'adveniment de l'Ajuntament democràtic s'inscriuen en el marc d'un debat teòric que reivindica el projecte urbà enfront de l'esperit de la planificació. En referir-nos a les bases epistemològiques de la tesi (apartat 1.3.2 del capítol 1), ja hem comentat que aquest debat, més enllà de la discussió sobre la pertinència d'un o altre instrument urbanístic, cal llegir-lo com la consolidació del paradigma del projecte urbà, de la lògica projectual, enfront d'una concepció de l'urbanisme abstracta i conceptual.

En aquest sentit, l'experiència de Barcelona, profundament influenciada en els seus inicis per la visió teòrica d'Oriol Bohigas, un dels màxims defensors en aquest debat de la noció de projecte, no es pot entendre com una negació de la validesa dels plans d'ordenació. Ans el contrari, l'experiència barcelonina parteix de l'acceptació del Pla General Metropolità de 1976 com un marc de referència vàlid i necessari. El mateix Bohigas¹⁴³, en explicar el pensament subjacent al projecte de ciutat a Barcelona, comença exposant els molts aspectes positius del PGM (les reserves de sòls per a espais lliures i equipaments, els equilibris d'usos i densitats, l'estructura a escala territorial, els instruments de gestió del sòl), i fins i tot, comenta que en el PGM s'observa una tendència al projecte, no deixant cap mena de dubte sobre el fet que també els instruments d'ordenació i planejament poden seguir una lògica projectual. La política urbanística d'actuacions puntuals i estratègiques iniciada el 1980 es planteja aleshores com un desenvolupament i una millora (i una revisió parcial en el cas de les vies ràpides urbanes que el PGM mantenia) dels plantejaments del PGM a partir de l'atenció a l'escala de l'espai arquitectònic i dels barris. El paradigma del projecte urbà no és un instrument urbanístic, sinó una lògica urbanística.

---

¹⁴³ Bohigas. *Per una altra urbanitat en Plans i projectes per a Barcelona*.

Aquesta lògica projectual, tal i com hem assenyalat en el capítol 1, es caracteritza a nivell epistemològic per ser una lògica oberta. La lògica projectual no pensa la ciutat a partir d'un model tancat, concebut una vegada per sempre des de la racionalitat universal i infal·lible, sinó un projecte capaç d'evolucionar en el temps, capaç de donar resposta a circumstàncies canviants i a demandes imprevistes. Però a un nivell més concret, la lògica projectual també es tradueix en la gènesi i concepció de les propostes urbanístiques. Les principals característiques d'una actuació urbanística projectual es podrien resumir en tres punts: l'actuació projectual és operativa; l'actuació projectual és transescalar; l'actuació projectual és contextual.

En primer lloc, davant el caràcter atemporal propi d'una visió abstracta de l'urbanisme, l'actuació projectual es concep amb un termini d'execució. Això implica que ha de ser operativa, i per ser-ho, ha de disposar d'uns mecanismes de gestió eficaços. Aquests mecanismes, que van molt més enllà de determinades figures jurídiques, suposen essencialment una capacitat d'interacció eficaça entre els diversos agents que transformen la ciutat. Per una banda, suposen unes formes d'organització de l'administració municipal que encapçala el projecte urbanístic. Els canvis en l'estructura administrativa municipal tenen una incidència directa en els projectes urbans. En segon lloc, aquests mecanismes de gestió passen per una capacitat de concertació amb la iniciativa privada que permeti canalitzar-la i convertir-la en un agent finançador del projecte urbanístic, en lloc d'haver de pensar aquest projecte en vistes a contenir unes dinàmiques immobiliàries desbocades. Finalment, els mecanismes de gestió impliquen la participació ciutadana, que fa possible que els ciutadans s'identifiquin i se sentin protagonistes de la transformació de la ciutat. Per a molts observadors de la ciutat, la participació ciutadana seria la clau de volta del caràcter autènticament cívic del projecte urbanístic d'una ciutat i de l'espai urbà que en resulta.

Avinguda del Portal de l'Àngel (1991-1992)

En segon lloc, la lògica projectual va lligada a la reivindicació de la dimensió morfològica de l'urbanisme. Respecte a una visió abstracta que ordena la ciutat mitjançant estàndards, l'actuació projectual dóna forma a l'espai de la ciutat. Aquest aspecte és encara més essencial quan es tracta de l'escala urbanística més petita, el disseny de l'espai públic, on el treball sobre la forma és determinant per a la qualitat del lloc. Però al mateix temps, qualsevol actuació urbanística porta implícita una dimensió estructural, una visió de conjunt. És en aquesta doble exigència de formalització i d'estructuració que l'urbanisme és intrínsecament transescalar. Per una banda, en cada instrument de projecte les diverses escales hi són presents, des del projecte d'espai públic que reflexiona sobre el seu paper dins l'estructura urbana o sobre la seva inserció dins un determinat teixit, fins al projecte territorial que verifica com l'ordenació que proposa es pot traduir en projectes d'escala menor. D'altra banda, la transformació de la ciutat, i del seu espai públic en particular, resulta de l'articulació d'instruments de projecte diversos que actuen a escales diferents.

En tercer lloc, el caràcter contextual de la lògica projectual correspon a la seva capacitat de dialogar amb l'entorn. A diferència d'aquells corrents de l'urbanisme que històricament han postulat criteris i principis universals idènticament aplicables a qualsevol espai geogràfic, la lògica projectual no només té en compte les particularitats dels contextos locals, sinó que les pren sovint com a punt de partida. Un projecte d'espai públic contextual serà aquell que integri les particularitats de l'entorn edificat, de la història del lloc, de les expectatives dels usuaris, del teixit urbanístic....

Des d'aquesta perspectiva de la lògica projectual, l'urbanisme es consolida epistemològicament com una disciplina experimental, en què l'experimentació pràctica precedeix la formulació teòrica (veure apartat 1.3.2), i el discurs crític i el debat d'idees esdevenen indispensables per avaluar les realitzacions, evitar repetir errors i extreure conclusions que facin progressar la disciplina urbanística. Josep Maria Muntaner ho expressava clarament en afirmar que “a falta debat crític, el mètode experimental d'encert – error en què es basa el model Barcelona no funciona”¹⁴⁴.

A través de l'anàlisi de les formes com els diferents agents que intervenen en la renovació de l'espai públic s'organitzen i interactuen, de l'anàlisi del conjunt de reflexions crítiques sobre les experiències realitzades (el que anomenarem la dimensió discursiva), i de l'anàlisi dels instruments urbanístics emprats i desenvolupats en la concepció dels projectes, la tesi aborda la renovació de l'espai públic des d'aquest punt de vista de la seva lògica projectual.

---

¹⁴⁴ Muntaner. *El modelo Barcelona*.

Plaça de les Glòries (1989-1992)

En canvi, l'obertura dels projectes d'espais públics al context local, una altra qüestió derivada de la lògica projectual, és analitzada al llarg de la resta de capítols de la tesi. L'obertura del projecte al seu entorn edificat s'analitza en tractar la configuració formal de l'espai i l'articulació entre el pla vertical i el pla horitzontal. L'obertura del projecte al seu context històric s'aborda en analitzar els mecanismes de monumentalitat i concretament el tractament del patrimoni històric. L'obertura del projecte a les demandes socials es considera en tractar les formes de participació ciutadana.

2.2.4.1 Els agents de la renovació de l'espai públic

Els diferents agents que intervenen en la transformació de l'espai públic (serveis centrals d'urbanisme, serveis de districte, serveis sectorials, incidència de la concertació amb els veïns, creació de societats mixtes, enginyeries, consultories i arquitectes externs...) i les diverses formes d'organització entre aquests agents tenen una gran incidència en l'evolució del procés.

La tesi identifica els diferents agents que han intervingut en cada període en la renovació de l'espai públic, i el seu pes relatiu en el procés en funció dels canvis en l'estructura administrativa municipal implicada en el procés (paper dels serveis sectorials, efectes de la descentralització, modernització dels mecanismes de gestió...). També s'analitza com les formes d'organització entre aquests diferents agents, el modus operandi del projecte de l'espai públic (convocatòria de concursos, mecanismes de participació ciutadana, externalització de tasques de gestió...) pot incidir en la concepció dels projectes.

2.2.4.2. La dimensió discursiva

En aquesta recerca sobre la renovació de l'espai públic entenem per dimensió discursiva el conjunt de reflexions i debats a través dels quals les diverses exploracions dutes a terme per múltiples projectes singulars deixen de ser experiències particulars i passen a formar part d'una cultura de l'espai públic compartida que podrà ser aprofitada pels projectes ulteriors.

La dimensió discursiva com a procés d'elaboració i evolució de la cultura de l'espai públic comprèn els esforços d'explicació, teorització i divulgació de les actuacions de renovació realitzades pels propis autors, ja es tracti de les memòries de cada un dels projectes (que com hem assenyalat en definir l'objecte d'estudi es consideren com part integrant de cada un d'ells), o de les publicacions municipals. Inclou també, i sobretot, el debat crític i teòric suscitat en el medi professional de l'urbanisme així com en l'acadèmia. Aquesta reflexió distant i rigorosa, menys implicada que la dels propis autors de la renovació, és clau perquè l'avaluació de l'experiència sigui més rica i fructífera. La dimensió discursiva es refereix finalment als debats que han tingut una repercussió més enllà del món de l'urbanisme, i que han implicat grups de ciutadans especialment sensibilitzats, com ara les associacions de veïns. L'anàlisi del contingut dels processos de participació i concertació veïnal és important per posar en evidència l'imaginari dels ciutadans, que en el cas dels projectes d'espais públics els poden condicionar en gran mesura, i com aquest imaginari ha pogut incidir en la cultura de l'espai públic o bé ha evolucionat a partir de la pedagogia d'aquesta cultura.

Jardins de les Tres Torres (1994)

Parc de Josep Maria Serra Martí (1990 – 1996)

Jardins d'Olga Sacharoff (1996)

2.2.4.3 Els instruments de projecte

L'anàlisi dels diferents instruments emprats en la renovació de l'espai públic implica identificar les diferents figures urbanístiques utilitzades: projectes d'urbanització, plans especials, plans sectorials (d'arbrat, de paisatge urbà, de patrimoni), ordenances... La major o menor diversitat i complexitat dels instruments de projecte està directament relacionada amb el caràcter més o menys integral i transescalar de la renovació de l'espai públic.

Més enllà d'identificar les figures urbanístiques, l'anàlisi dels instruments de projecte es refereix també als mecanismes de projectació. A tall d'exemple, les lògiques de combinació d'elements urbans, la importància de les seccions o el recurs a criteris generals en els projectes d'urbanització, la vinculació entre projecte d'urbanització i projecte de rehabilitació de l'entorn edificat en el marc d'un pla de millora urbana, el recurs a regulacions precises o a disposicions genèriques i flexibles en una ordenança, són mecanismes de projecte a l'interior d'una determinada figura urbanística que constitueixen les autèntiques aportacions a la disciplina urbanística del procés de renovació de l'espai públic .

De quina manera la cultura de l'espai públic cívic a Barcelona ha evolucionat respecte als factors que condicionen la lògica projectual del procés (els actors de la transformació urbana, la dimensió discursiva i els instruments de projecte) és la qüestió que aborda la quarta hipòtesi de la tesi.

Hipòtesi 4:

La lògica projectual i experimental que ha animat des dels seus inicis el procés de renovació dels espais públics s'ha concretat en canvis en les formes d'organització i de concertació, en una incidència desigual de les diferents discursos i en el desenvolupament de diversos instruments de projecte que han potenciat les lògiques urbanes.

Pel que fa als agents de la renovació, el servei de Projectes Urbans que fins a mitjans dels anys noranta va exercir un clar lideratge en la política d'espais públics s'ha anat debilitant en el context de la descentralització municipal, de la modernització dels processos projectuals i de gestió i de l'exploració de mecanismes operatius de participació ciutadana. Aquest afebliment suposa el risc de la pèrdua d'una visió i uns criteris unitaris sobre la renovació de l'espai públic a Barcelona.

En relació a la dimensió discursiva, la reflexió teòrica impulsada des dels serveis d'urbanisme municipal ha estat un factor molt més decisiu per marcar tendències i inflexions en l'evolució de la cultura de l'espai públic, que no pas el debat crític des del món universitari. Al seu torn, les reivindicacions ciutadanes han condicionat el programa dels espais, convertint-se, al mateix temps, en un vehicle d'influència recíproca entre l'imaginari ciutadà i la cultura urbanística de l'espai públic.

Pel que fa als instruments de projecte, la renovació de l'espai públic a Barcelona no s'ha reduït als projectes d'urbanització, sinó que ha incorporat modificacions de l'entorn edificat, plans sectorials i definició de criteris generals. A través de cada un d'aquests instruments, s'han desenvolupat múltiples mecanismes de projecte basats en lògiques urbanes: projectes d'urbanització més contextuals, sintàctics i unitaris; mecanismes d'identificació de l'estructura dels espais públics; mecanismes d'articulació de les intervencions en el pla horitzontal i en el pla vertical; actuacions integrals de micro-urbanisme de l'espai públic; ordenances flexibles i obertes a interpretació...

Havent definit l'objecte d'estudi i els seus casos representatius, i havent formulat les hipòtesis i els elements i criteris d'anàlisi que han de permetre verificar-les, queda definida la metodologia de la tesi. Seguint aquesta metodologia, per a cada un dels casos d'estudi seleccionats s'ha elaborat una fitxa en què es recullen les informacions corresponent als elements d'anàlisi. Aquestes informacions són tractades a partir dels criteris d'anàlisi vinculats a cada una de les hipòtesis. En l'annex al final d'aquest document es detalla breument aquesta recerca documental, i es presenten, a tall d'exemple, dues de les fitxes d'anàlisi representatives de la investigació sobre els espais seleccionats. És a partir del creuament comparatiu dels resultats de l'anàlisi de cada un dels espais estudiats, que els següents capítols de la tesi van desgranant el contingut de la recerca i les seves conclusions, d'acord amb l'estructura que defineixen les hipòtesis i els elements d'anàlisi, tal i com queden resumits en el quadre de la pàgina següent.

Hipòtesis	Elements i criteris d'anàlisi	
Configuració formal	Tractament del pla horitzontal	Llenguatge contingut / amanerat Llenguatge autoreferent / contextual
	Tractament dels límits	Límits exteriors: articulació / aïllament del pla horitzontal Límits interns: subdivisió / coexistència dels usos
	Tractament del pla vertical	Modificacions de volums i canvis condicions edificació Qualificació de les façanes: articulació amb la urbanització
Visió estructural	Articulació d'espais	Definició de xarxes de recorreguts i itineraris Actuacions d'inserció d'espais en xarxes d'espais Mecanismes d'identificació d'eixos i recorreguts
	Recurs a tipologies	Referències a espais tipus Criteris generals per a tipologies d'espais
	Creació d'imatges urbanes	Criteris estàndards d'urbanització Lògiques uniformes d'urbanització
Monumentalitat	Col·locació d'escultures	Relació espacial: ubicació, forma i rol Referent commemoratiu / obres d'art
	Arquitectures singulars	Relacions urbanes: amb la trama i amb el teixit edificat Relacions amb l'espai públic: espais de transició
	Integració del patrimoni arquitectònic	Referències patrimonials des de l'espai públic Regulació de la renovació de l'edificació en teixits històrics
Lògica projectual	Els agents de la renovació	Formes d'organització i pes relatiu dels diversos agents Mecanismes de gestió i de participació ciutadana
	La dimensió discursiva	Les publicacions municipals Les crítiques teòriques Els debats ciutadans
	Els instruments de projecte	Figures urbanístiques Mecanismes de projecte

Síntesi del capítol

El capítol 2 explicita la metodologia de la tesi. En primer lloc, es precisa i justifica l'objecte de la recerca: els espais públics de la ciutat consolidada compacta: espais oberts i de lliure accés, per la qual cosa no s'estudien els espais col·lectius, si bé la seva importància com espais contemporanis d'interacció social queda ressaltada; projectes en la ciutat ja construïda, on l'entorn edificat és en gran part una preexistència; una de les categories d'espais lliures de la ciutat contemporània, diferenciada dels artefactes urbans, els espais infraestructurals del territori o els grans espais lliures metropolitans, que no s'estudien, si bé es tenen en compte a l'hora d'identificar vinculacions amb els espais públics de la ciutat compacta.

Seguidament, s'exposa el corpus de casos d'estudi, i es justifica la seva representativitat en funció de tres criteris de selecció: representatius de les diverses tipologies d'espais públics (puntuals, lineals, i àrees), representatius dels tres períodes que ha conegut el projecte urbanístic de Barcelona en els darrers 25 anys, i representatius dels diversos teixits de la ciutat (el centre medieval, l'eixample decimonònic, els teixits oberts de la primera perifèria, les vies urbanes vertebradores...).

La definició de l'objecte d'estudi es clou amb la justificació dels elements que seran analitzats de cada un dels espais seleccionats. S'explica perquè des d'una aproximació morfològica i estructural de l'urbanisme no s'estudien directament els usos de l'espai, ja que existeix una autonomia urbanística que fa que el bon funcionament d'un espai (el fet que propiciï un ús intens i satisfactori) no és el criteri últim de valoració. La tesi no analitza els espais públics en sí, sinó les actuacions que els han renovat, i ho fa des d'un punt de vista integral, no reduint el projecte d'espai públic a un projecte d'urbanització, sinó considerant també les intervencions en l'entorn edificat o la incidència de modificacions del planejament i plans sectorials. El conjunt de discursos i debats que han acompanyat la renovació de l'espai públic també són objecte de recerca, per la qual cosa la metodologia inclou la realització d'una sèrie d'entrevistes als principals protagonistes del procés.

La segona part del capítol està dedicada a la formulació de les hipòtesis de la tesi, a partir d'un aprofundiment de la reflexió sobre la influència de les condicions urbanístiques (formals, estructurals i processuals) en el sentit cívic de l'espai públic.

S'estableixen quatre hipòtesis:

1. Configuració formal: la cultura de l'espai públic ha evolucionat cap a un tractament més unitari i contextual que afavoreix la llegibilitat i complexitat de l'espai públic a través de la consolidació d'un llenguatge sintàctic d'elements urbans

2. Estructura urbana: la cultura de l'espai públic a desenvolupat una visió estructural, que s'ha traduït en una extensió de l'àmbit dels projectes i en l'exploració de mecanismes genèrics que afavoreixen la percepció d'aquesta estructura.

3. Monumentalitat: la cultura de l'espai públic ha explorat diverses formes de monumentalitat contemporània, com la integració espacial d'escultures i arquitectures singulars o la valorització del patrimoni arquitectònic

4. Lògiques projectuals:

Agents: el lideratge municipal apareix com el factor decisiu en la consolidació o afebliment de la cultura de l'espai públic

Dimensió discursiva: mentre la reflexió universitària ha tingut una incidència menor, la participació ciutadana ha condicionat els programes funcionals i ha permès una osmosi entre cultura urbanística i imaginari ciutadà

Instruments: la cultura de l'espai públic ha consolidat múltiples instruments que permeten projectar l'espai públic des de lògiques urbanes (davant d'altres lògiques com les paisatgístiques o funcionals)

Per a cada una d'aquestes hipòtesis es defineixen els elements i criteris d'anàlisi espacial que han de permetre verificar-les. Per a cada espai públic seleccionat s'ha elaborat una fitxa d'anàlisi, la comparació de les quals permet extreure les conclusions que es desenvolupen en la resta de capítols de la tesi, cada un d'ells consagrat a una de les quatre hipòtesis.

“Havia passat molt de temps en l'estudi de les ciències abstractes. Quan vaig començar l'estudi de l'home, em vaig adonar que és el veritable estudi que li és propi”

Blaise Pascal
Pensées. fr.566. 1657-1659

La configuració formal de l'espai públic

CAPÍTOL 3

3. La configuració de l'espai públic

3.1 El llenguatge en el tractament del pla horitzontal

3.1.1 Els espais públics com objectes de disseny monumental

3.1.1.1 Excés de disseny i llenguatges amanerats

3.1.1.2 Referències formals historicistes i dissenys autoreferents

3.1.1.3 Diversitat de llenguatges i exploració d'una nova concepció del projecte d'espai públic

3.1.2 El projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans

3.1.2.1 El tractament contingut i contextual del pla horitzontal

3.1.2.2 Coexistència i integració de lògiques paisatgístiques autoreferents

3.1.2.3 La permanència latent de les tendències manieristes

3.2. De l'articulació i integració del pla horitzontal

3.2.1 Entre el projecte de l'espai aïllat i la recerca de mecanismes d'unitat espacial

3.2.1.1 Entre la tendència al replegament i la supressió dels límits

3.2.1.2 L'experimentació de la integració de desnivells preexistents

3.2.1.3 Entre la urbanització fragmentada i els intents d'articulació d'espais

3.2.2 La consolidació dels mecanismes d'unitat espacial

3.2.2.1 Paviment continu, articulació de voreres i ordenació d'elements urbans

3.2.2.2 El projecte d'espais públics infraestructurals

3.2.2.3 De la integració d'espais autònoms a la d'espais residuals

3.3. Les transformacions de l'entorn edificat

3.3.1 Actuacions de rehabilitació i millora

3.3.1.1 La revalorització del paisatge urbà

3.3.1.2 L'articulació de polítiques de paisatge urbà i d'espai públic

3.3.1.3 Els projectes d'espai públic integrals

3.3.2 Actuacions de transformació dels volums edificats

3.3.2.1 La conformació de fronts edificats i espais acotats

3.3.2.2 De l'espai verd quantitatiu a la configuració de l'espai urbà

3.3.2.3 De la qualificació arquitectònica a la incidència sobre les activitats

Aquest capítol cerca de verificar la primera hipòtesi de la tesi: el projecte de l'espai públic ha evolucionat cap a una configuració integrada i contextual, basada en un llenguatge d'elements urbans en el tractament del pla horitzontal, en una major unitat espacial i en una major consideració del pla vertical.

Darrera aquesta hipòtesi, s'aborda una qüestió cabdal: l'autonomia del projecte d'espai públic com un projecte urbà amb entitat pròpia, amb lleis compositives i valors formals autònoms. Certament que en la llarga tradició paisatgística de jardins i parcs existeix un ampli bagatge acumulat d'intervencions autònomes en el disseny d'uns espais lliures concebuts per introduir i recrear la natura en entorns urbans. Però en els processos de renovació de l'espai públic endegats en la ciutat europea compacta des dels anys setanta, l'autonomia del projecte d'espai públic es planteja en termes completament nous. Aquesta autonomia ja no prové d'una dicotomia entre paisatge urbà i paisatge natural, dicotomia que es va afeblint amb la progressiva dissolució dels límits entre camp i ciutat a partir de l'extensió urbana en el territori, provocant de retruc una indispensable renovació dels corrents i llenguatges paisatgístics. És una nova autonomia de l'espai urbà obert en relació a l'espai urbà construït que històricament havien estat indistriablement vinculats. Des d'un punt de vista estrictament operatiu, l'autonomia dels nous projectes d'espais públics prové del fet que es tracta d'intervencions en la ciutat consolidada, de renovacions de l'espai públic en entorns ja construïts, els quals no seran substancialment modificats per uns dissenys que molt sovint queden circumscrits al pla horitzontal. Des d'un punt de vista conceptual, l'autonomia del projecte d'espai públic es deriva, en part paradoxalment, de l'ideari del Moviment Modern, que propugnà l'autonomia dels volums edificats damunt un espai lliure obert en la que fou una de les seves principals i més duradores aportacions històriques.

En el marc d'aquesta autonomia renovada i reforçada, el projecte d'espai públic havia d'explorar nous llenguatges i replantejar-se la relació entre el pla horitzontal i el pla vertical. La ciutat industrial del segle XIX havia experimentat amb projectes d'espai públic consistents en integrar unes obres d'urbanització i unes xarxes de serveis com a complement a un entorn edificat que el delimita i el qualifica (exemplificats en els bulevards parisencs i les seccions d'Alphand) o en dissenyar oasis naturals com els parcs urbans. El Moviment Modern, centrat en la planificació urbana i en la sintaxi de volums edificats, va deixar en segon terme el projecte d'espai públic, que, o bé va quedar reduït a lògiques estrictament funcionals que van conduir a la seva degradació, o bé va quedar circumscrit a les experimentacions i evolucions dels llenguatges paisatgístics. De quina manera l'experiència de renovació de l'espai públic en la ciutat compacta en les darreres dècades ha generat una nova concepció del projecte de l'espai públic i de la seva autonomia, de les seves relacions amb l'entorn urbà i dels seus llenguatges i referències formals?

A través de l'estudi del cas de Barcelona, aquest capítol permet avançar en les reflexions entorn d'aquesta qüestió. El capítol es desenvolupa seguint tres elements d'anàlisi de la configuració de l'espai públic: l'anàlisi del tractament del pla horitzontal, l'anàlisi dels límits de l'espai, i l'anàlisi de les modificacions de l'entorn edificat.

3.1 El llenguatge en el tractament del pla horitzontal

El tractament del pla horitzontal constitueix l'essència d'un projecte d'espai públic autonomitzat de l'entorn edificat, fins al punt d'identificar en molts casos l'un i l'altre. En relació al tractament del pla horitzontal, la renovació de l'espai públic a Barcelona va experimentar a finals dels anys vuitanta una clara evolució conceptual. Es va passar d'un projecte d'espai públic concebut com un objecte de disseny monumental, a un projecte d'espai públic concebut com un llenguatge d'elements urbans. Des d'un punt de vista formal, aquesta evolució es va traduir en el pas de projectes sovint amanerats (amb un excés de disseny) i autoreferents (amb referències formals alienes a l'entorn edificat) a uns projectes que obrien les portes a la contenció expressiva i a una major contextualitat (establiment d'un diàleg amb l'entorn edificat a través del tractament del pla horitzontal).

3.1.1 La tendència inicial: els espais públics com objectes de disseny monumental

Durant els primers anys 80, la singularitat de l'experiència barcelonina en els projectes d'espais públics va consistir en introduir una aproximació arquitectònica al tractament del pla horitzontal. Els arquitectes abordaren els espais públics com objectes singulars que calia formalitzar d'acord amb un disseny personalitzat i distintiu. Una primera conseqüència d'aquesta aproximació fou l'excés de disseny en molts dels nous espais, resultat d'una profusió de recursos expressius amb una forta presència formal, fins al punt de poder parlar d'un llenguatge pràcticament arquitecturitzat. En segon lloc, es va tractar de projectes que van renovar les referències formals en el disseny de l'espai lliure, però que en molts casos van mantenir un caràcter autoreferent, aliè a l'entorn edificat i urbà. Finalment, els projectes dels primers anys vuitanta també es van caracteritzar per una diversitat de llenguatges, responenent als estils personals dels seus autors o a les diferències de les condicions dels entorns en els quals s'intervenia. És en aquesta diversitat on s'inicia una exploració que va conduir a una nova concepció del projecte d'espai públic com a llenguatge d'elements urbans.

3.1.1.1 Excés de disseny i llenguatges amanerats

La tendència al manierisme i a l'excés de disseny de molts dels projectes dels primers anys 80 resulta principalment de quatre factors: el caràcter personal dels dissenys, la voluntat monumental de la política municipal d'espais públics, els múltiples requeriments funcionals als quals foren sotmesos els primers espais recuperats, i la reacció davant d'entorns urbans poc qualificats.

L'aproximació al projecte d'espai públic com objecte de disseny implica que molts projectistes l'entenguin com a obra d'art a través de la qual imprimir la pròpia personalitat i el propi estil en el paisatge urbà. L'adjectiu *autobiogràfic* és sovint utilitzat per alguns dels primers projectistes del Servei de Projectes Urbans, com ara Màrius Quintana, per referir-se a aquesta tendència inicial que donava lloc a dissenys que cercaven la singularitat i el personalisme.

Aquests projectes singulars i personals s'adeien amb la voluntat de crear espais públics que fossin un dels principals vehicles de la monumentalització urbana, un dels eixos del projecte de ciutat impulsat per Oriol Bohigas a inicis dels anys 80. Es tractava de constituir episodis urbans reconeixibles i formalment expressius que afavorissin la identificació ciutadana amb els nous espais públics, símbols i celebració d'una esfera pública que els ciutadans sentien com a pròpia, compartida i valuosa sota l'influx de la transició democràtica. La contundència formal dels dissenys contribuïa a crear signes urbans que podien ser fàcilment identificats i apropiats.

En tercer lloc, des d'un punt de vista funcional, els nous projectes d'espais públics van haver de respondre a un gran nombre de demandes i reivindicacions veïnals resultat d'un dèficit històric acumulat d'espais lliures i equipaments col·lectius. Espais de dimensions reduïdes intentaven respondre a programes que incloïen des de la celebració d'actes cívics puntuals fins als més diversos espais de joc, passant per la presència d'espais verds amb abundants elements naturals. Rafael de Càceres es refereix a aquesta situació com al *problema d'escala*, que es podria resumir en el fet d'intentar crear un parc equipat en un espai amb les dimensions d'una plaça de barri.

Un quart factor que propicià l'amanerament de molts dissenys de la primera etapa fou la reacció davant d'entorns urbans mal configurats i, en alguns casos, fins i tot degradats, cas de molts dels espais on s'intervingué, ja que la voluntat monumentalitzadora de la política d'espais públics s'orientava principalment a la perifèria de la ciutat. La voluntat de qualificar l'espai urbà des del tractament del pla horitzontal augmentava davant d'aquests entorns edificats mal formalitzats, i es traduïa en espais públics concebuts com objectes que aportaven qualitat en si mateixos, a través de la recerca estètica en el seu disseny, a través de la cura dels detalls i acabats, a través novament d'una força expressiva que volia contrarestar l'impacte de l'entorn.

Projectes autobiogràfics, monumentals i amb múltiples usos donaren lloc, especialment en entorns urbans poc qualificats, a espais públics carregats i amanerats. Aquest excés de disseny es concreta en dues característiques principals dels nous espais: l'abundància de recursos expressius utilitzats i l'impacte formal de molts dels elements urbans creats.

Els fanals del Parc de l'Espanya Industrial o els ponts del Moll de la Fusta il·lustren la introducció d'elements construïts d'una gran contundència formal pensats per afavorir la identificació i la monumentalitat dels espais.

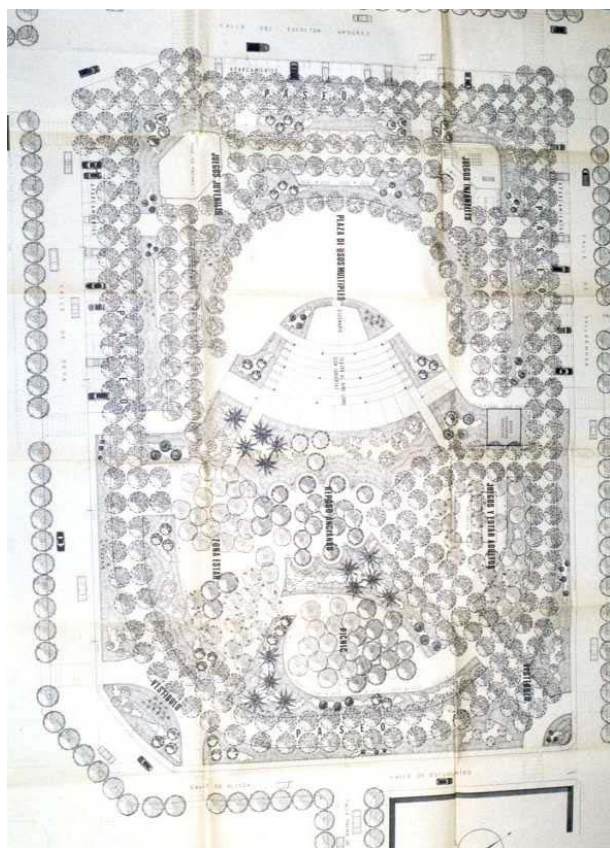
En els espais dels primers anys 80, els projectes d'espai públic destaquen per la implantació de nombrosos elements urbans, ja es tracti de paviments i mobiliari urbà, de la col·locació de grans escultures, o fins i tot, de la construcció d'estructures arquitectòniques. En aquests espais, els abundants recursos expressius constitueixen múltiples estrats diferents que coexisteixen (el topogràfic, el mineral, el vegetal, el del mobiliari, l'escultòric, l'aquàtic, el de les construccions arquitectòniques...). La capacitat dels dissenys per introduir lògiques que ordenin i estableixin diàlegs entre aquests diversos estrats és un aspecte clau perquè l'abundància de recursos expressius generi riquesa i complexitat espacial, i eviti la fragmentació cacofònica d'un conjunt d'elements juxtaposats. En segon lloc, la tendència manierista d'aquests projectes es visualitza també en el disseny de molts dels nous elements construïts. Es dissenyaren elements urbans singulars i específics per a un determinat espai, pensats per focalitzar la percepció, com fou el cas dels nombrosos nous elements d'enllumenat de grans dimensions. El fanal del parc de l'Espanya Industrial en són un exemple destacat. Segons els propis autors: "els grans fanals són entesos com a grans fusts de 15 metres que contenen una escala de cargol d'accés al capitell en forma de balcó-mirador puntual (on es poden situar les trompetes i clarins per a la música i focs d'artifici). Hom remata el fanal amb una gran bola de foc". Aquesta tendència amanerada es pot observar tant en projectes d'espais puntuals, com en alguns espais lineals, així com en el disseny de la primera generació de parcs urbans.

La plaça Sòller és un bon exemple d'un tractament del pla horitzontal marcat per l'abundància de recursos expressius i l'excés de disseny. És interessant constatar que aquest llenguatge es planteja com una novetat que en aquell moment trenca amb la lògica d'urbanització dels espais lliures que havia imperat al servei de Parcs i Jardins. Davant l'estat de degradació de l'espai no edificat corresponent a la plaça Sòller i a les reivindicacions creixents dels veïns, el 1979 ja estava a punt un projecte de Parcs i Jardins per a la seva urbanització. El projecte de 1979 és paradigmàtic de la lògica paisatgística que també trobem a les places de la Sagrada Família o Gaudí (actuacions dels darrers anys setanta del mateix Rubió i Tudurí).

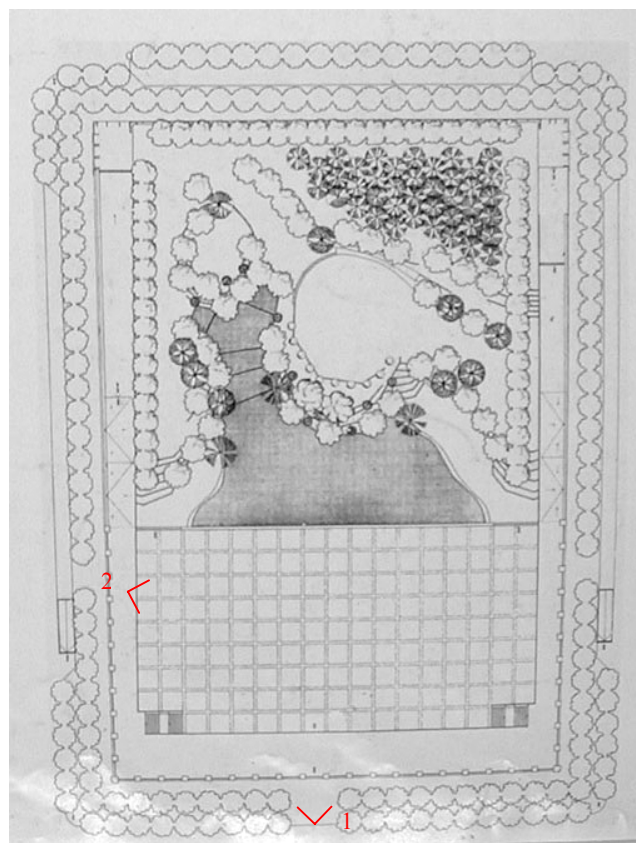

La profusió de la vegetació, tant arbrada com arbustiva, i l'ordenació geomètrica de l'espai mitjançant parterres en àmbits diferenciats segons l'ús al que es destinaven (“juegos infantiles, plaza usos múltiples, juegos juveniles, reposo ancianos, estar adultos, picnic, vestíbulo, paseo...”) són característiques distintives d'aquella lògica d'urbanització.

El projecte del Servei de Projectes Urbans de 1981 desestima el de 1979 i és un reflex de la nova lògica de tractament de l'espai públic, basada en l'abundància d'elements expressius diversos: l'estructura porticada que envolta la plaça dura i que més que un element arquitectònic incorporat a l'espai públic és pràcticament un edifici, el gran estany central que concentra el valor monumental de l'espai al acollir l'escultura de Xavier Corberó titulada *Homenatge a la Mediterrània*, els nombrosos terraplens esglaonats i plantats amb una frondosa vegetació tant arbustiva com arbrada que constitueixen l'espai parc... El projecte de la boca sud del Túnel de la Rovira potser encara resulta més representatiu d'aquest recurs a una multiplicitat d'elements amb el conseqüent excés de disseny i fragmentació de l'espai. En els onze espais diferents dels que consta la urbanització de l'àmbit hi trobem des de jocs d'aigua, fins a pistes esportives, passant per una glorieta, talussos, passarel·les i escultures (des d'un laberint cretenc a un submarí semisumergit!). En aquest sentit, la col·locació d'escultures de grans dimensions, amb una forta expressivitat formal i de vegades sense vincle amb el lloc on s'ubiquen, s'inscriu en aquest llenguatge amanerat i autoreferent del primer període (veure apartat 5.1).

Planta 1979

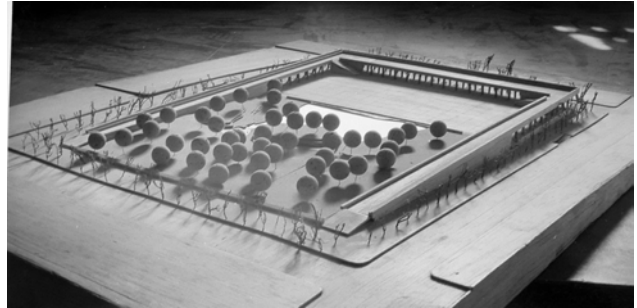
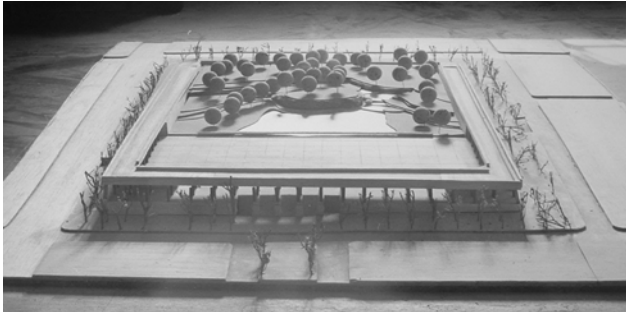
Planta 1981

1

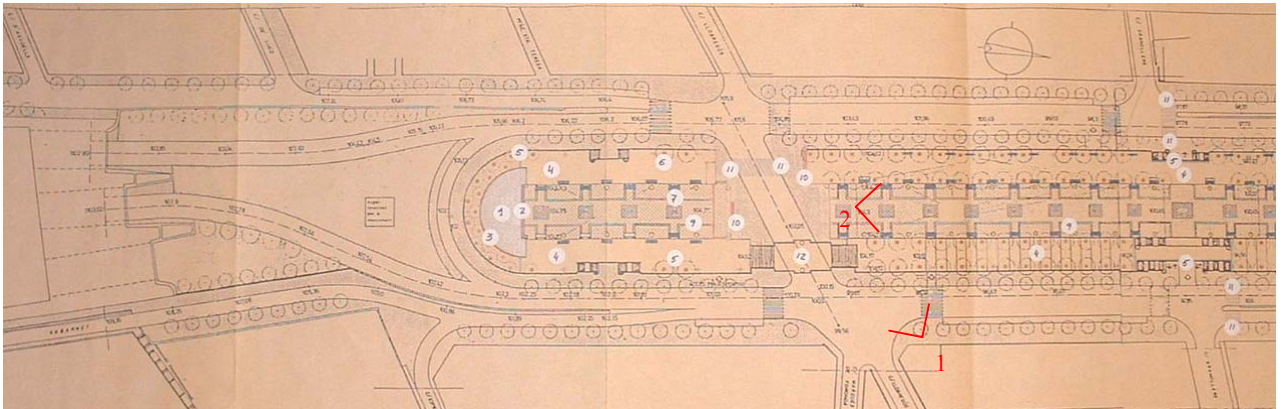
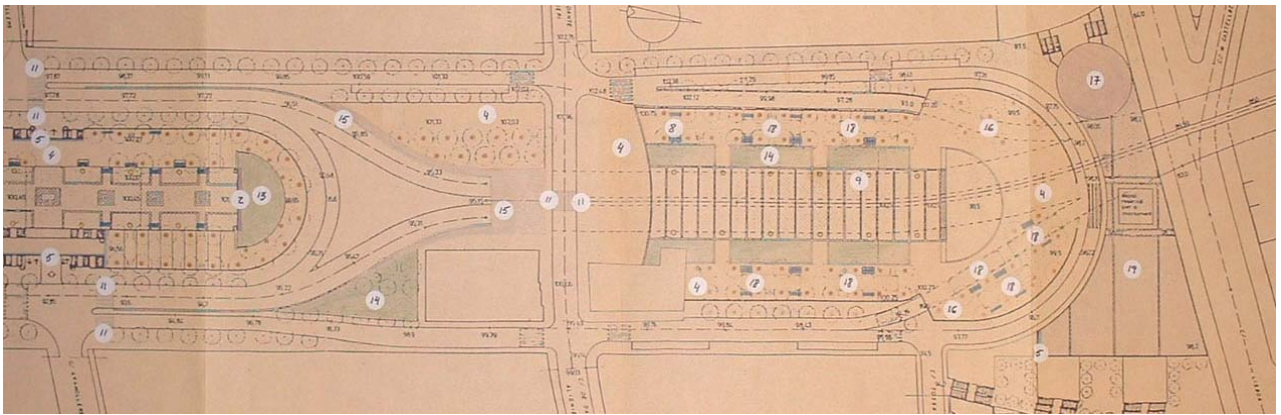
2

El projecte arquitecturitzat de 1981 per a la plaça Sòller trenca amb el tractament ajardinat del projecte de 1979.

La Rambla del Carmel (1985) és un projecte paradigmàtic de l'aplicació a un espai lineal d'aquesta retòrica amanerada. Per crear un espai llegible i simbòlic el projecte utilitza “dibuixos geomètrics en el paviment, bàculs lluminosos i ornamentals, bancs i columnes fars de disseny específic, monòlits simbòlics de la prolongació de certs carrers de la trama, paraments estriats i folrats de pedra pels murs de contenció, un pont a la veneciana i múltiples elements monumentals (dues escultures als extrems, més una font semicircular i un hemicicle informal)”.

Els parcs d'aquesta etapa inicial constitueixen espais idonis per a l'experimentació d'aquest tractament del pla horitzontal basat en el disseny acurat de múltiples elements que constitueixen estrats que dialoguen i se superposen. En el parc de l'Escorxador, la plaça dura es confronta amb el parc arbrat, el palmerar ordenat geomètricament es confronta amb els recorreguts casuals del bosc mediterrani, i tant els elements escultòrics (la Dóna i l'ocell de Joan Miró que presideix la plaça dura, i diverses escultures de Miró disperses pel bosc), com els elements construïts (la pèrgola que intenta estructurar el parc i l'edifici de serveis que vol oferir una façana monumental davant l'eix de Consell de Cent) hi juguen un paper fonamental.

1

La Rambla del Carmel (1985) es caracteritza per l'abundància de recursos expressius.

2

En el cas del parc de Sant Martí, també abunden els elements retòrics: pèrgoles i d'altres elements construïts en el cas de la plaça geomètrica que ocupa una mansana Cerdà, una escalinata, un estanc i una columna sortidor en la plaça que vertebra el nucli rural de Sant Martí, i la implantació en el parc arbrat d'una sèrie d'elements escultòrico-arquitectònics amb una alineació paral·lela al carrer per tal d'establir un diàleg amb les alineacions obliqües pròpies de l'arbrat, en una il·lustració diàfana d'aquest llenguatge que recorre al disseny d'elements (en aquest cas sense cap funció) i a la confrontació de diversos estrats de l'espai.

El projecte del parc de Sant Martí implanta múltiples elements construïts.

3.1.1.2 Dissenys autoreferents i referències formals historicistes

Al costat de la tendència a l'excés de disseny, una segona característica dels nous espais públics de la primera meitat dels anys vuitanta com a objectes de disseny fou el caràcter autoreferent de la majoria dels projectes. La noció d'autoreferència, per oposició a la de contextualitat, al·ludeix a la manca de relació entre la intencionalitat del disseny i l'entorn urbà. Les lògiques que animen els projectes d'espai públic autoreferents, com objectes de disseny, s'inspiren dels imaginaris artístics personals de cada autor o d'estils, corrents i tradicions culturals, aliens els uns i els altres a les especificitats d'un espai urbà concret, a la seva formalització, als seus usos, a la seva inserció en la trama urbana, a la seva història. En aquest sentit, el caràcter autoreferent és un factor d'autonomia del projecte d'espai lliure en relació a l'espai construït. No en va, la tradició paisatgística de parcs i jardins es pot qualificar com a autoreferent, en la mesura que històricament s'ha fonamentat en la introducció i recreació de la natura dins la ciutat com a paradigma contraposat a l'espai urbà construït en les seves formes, lògiques i materials.

Els projectes d'espais públics de la primera etapa de l'experiència barcelonina són autoreferents no tant perquè hagin de crear uns ambients singulars dins l'entorn urbà destinats a uns determinats usos, com era el cas del parcs i jardins entesos com oasis naturals, sinó perquè el projecte d'espai públic és abordat com a objecte de disseny, com a obra d'art, que requereix les seves pròpies referències formals. Els dissenys dels primers espais públics s'inspiraren d'una doble font de referències formals: les derivades de la tradició paisatgística i les resultants de la nova aproximació arquitectònica i historicista.

Per una banda, trobem les influències derivades de la tradició paisatgística renovada per una nova perspectiva artística. Es tracta d'un paisatgisme que ja no cerca a recrear artificialment la natura, sinó a crear un nou paisatge com a manifestació artística on es combinen elements naturals i construïts. El *land art* és un corrent que posa diàfanament de manifest aquesta evolució essencial de la tradició paisatgística, en el marc de la qual, el treball en la transformació de la topografia juga un rol central (com posa de manifest la tesi doctoral de Josep Mª Fortià, que confronta els projectes d'espais públics de l'escola catalana dels vuitanta amb l'evolució dels corrents paisatgístics a nivell internacional).

D'altra banda, la segona gran font de referències formals prové d'un imaginari al voltant de l'espai públic històric i tradicional. En la mesura que l'inici de la renovació de l'espai públic en moltes ciutats europees a partir dels anys setanta s'inscriu en una reacció contra els postulats teòrics del Moviment Modern, les referències als espais públics de la ciutat històrica tindran una gran influència en aquests processos, no només en la restauració de les tipologies tradicionals del carrer, la plaça i el parc urbà (veure apartat 1.2), sinó també des del punt de vista de les referències formals. En el cas de projectes com els de Barcelona, amb una forta aproximació arquitectònica que, com hem vist en el precedent apartat, tendiren a introduir elements construïts a l'espai públic, les referències historicistes en seran un aspecte distintiu.

Moll de la Fusta (1981- 1987)

Amb llenguatges formals ben diferents, els projectes dels anys vuitanta incorporen elements construïts, al·lusius a l'arquitectura dels espais públics històrics.

Plaça dels Països Catalans (1983)

Projecte per a l'Avinguda de la Catedral (1982)

Si en algunes de les primeres places-parc com la plaça Sòller, el parc del Clot o el parc de la Pegaso trobem exemples de modificacions de la topografia representatives de les referències formals paisatgístiques, són encara més nombrosos els projectes que incorporen elements construïts que des de llenguatges formals ben diferents al·ludeixen a l'arquitectura d'espais públics històrics: arcades, pòrtics, pèrgoles, balustrades, pal·lis, pedestals, mobiliari urbà...

Si la plaça Sòller proposa una plaça porticada contemporània, el PERI del Raval preveu dos carrers porticats per accedir al buidat central concebut com una plaça saló tancada a la italiana. Les pèrgoles, d'estils ben diversos, són un dels elements més utilitzats en molts dels projectes, com ara en els parcs de l'Escorxador i de Sant Martí. Al seu torn, La Rambla del Carmel, fins i tot, incorpora un pont "a la veneciana" per creuar el carrer Llobregós. I mentre l'Avinguda Gaudí ret homenatge a la tradició de l'enllumenat públic del segle XIX i acull els fanals del Cinc d'Oros obra de Pere Falqués, la plaça Tetuán reproduceix una balustrada neo-clàssica inspirada en la configuració del Saló de Sant Joan a l'ocasió de l'Exposició Universal de 1888 (actual Passeig Lluís Companys).

Dos dels espais més celebrats i publicitats dels primers vuitanta, el Moll de la Fusta i la plaça dels Països Catalans són rics en autoreferències historicistes. En el Moll de la Fusta, una multiplicitat de referències formals històriques es combinen en un eclecticisme post-modern. Reprenent el comentari de Luciano Semerani¹⁴⁵, en aquest projecte hi trobem pèrgoles i bancs d'inspiració gaudiniana, fanals, palmeres i balustrades neoclàssiques propis de l'època eduardiana, arcades, ponts i rampes (per cobrir la ronda i salvar el consegüent desnivell) que recorden les tècniques d'entreguerres. En el cas de la plaça dels Països Catalans, trobem un clar exemple de disseny que com a reacció a la desolació de l'entorn recorre a la lògica autoreferent de l'abstracció poètica. Metàfores del desert i l'aigua, de la quietud, el silenci i la remor, del record dels espais històrics ben formalitzats s'entrellacen i troben un vehicle d'expressió en nombrosos elements urbans que reinterpreten amb un llenguatge plenament contemporani formes recursos de l'arquitectura clàssica: el pal·li, la pèrgola, els pedestals, les marquesines, el rellotge, la font monumental...

Però és precisament un projecte no realitzat, dissenyat a inicis dels anys vuitanta per a l'Avinguda de la Catedral, el que il·lustra amb major claredat aquests dissenys autoreferents amb influències historicistes que condueixen la tendència a l'amanerament a una veritable arquitecturització de l'espai públic, fins i tot en entorns edificats altament qualificats. Amb el pretext d'acotar l'espai davant de la Catedral com a record de l'espai tancat que constituïa l'antiga Plaça Nova (per bé que aquesta no se situava davant la Catedral), el projecte proposava la construcció d'una estructura arquitectònica en forma de passarel·la – pèrgola que havia d'estendre's des de l'inici de l'avinguda Cambó, a la banda oriental de la Via Laietana, fins a l'alçada de les escalinates de la Catedral. La col·locació elevada d'una escultura en l'eix de la via Laietana, i la creació d'unes escales d'accés a la passarel·la davant de la Catedral i d'un braç d'aquesta que anava fins el nivell del pla de la Seu completaven aquesta estructura que concebia el projecte d'espai públic com un objecte a construir.

---

¹⁴⁵ Semerani, Luciano. *Architettura sul limite*. Lotus, 1987

3.1.1.3 Diversitat de llenguatges i exploració d'una nova concepció del projecte d'espai públic

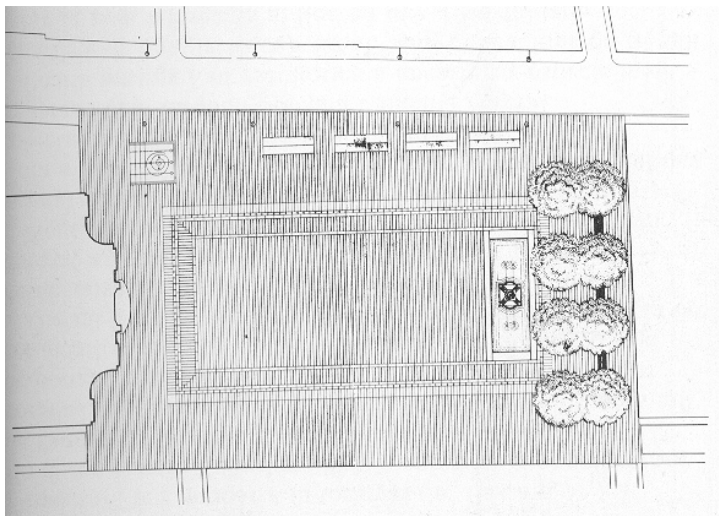
Si bé la tendència a l'amanerament i l'excés de disseny i el caràcter autoreferent són dos trets representatius de la primera etapa de la renovació de l'espai públic a Barcelona, és obvi que tractant-se d'una experiència basada en múltiples actuacions singulars i personals, la diversitat dels dissenys és irreductible. En aquesta diversitat és possible identificar alguns factors discriminants. Per una banda, trobem la influència del tipus d'entorn urbà. De l'altra, la influència dels corrents paisatgístics i arquitectònics internacionals en els estils individuals dels projectistes.

Ja hem comentat que els entorns urbans poc qualificats afavoriren projectes autoreferents que intentaren qualificar el conjunt de l'espai a través d'un tractament contundent i amanerat del pla horitzontal. En canvi, en entorns històrics o més qualificats, van aparèixer alguns dissenys que, a diferència dels llenguatges amanerats i autoreferents, exploraren una major contenció expressiva i una major contextualitat, establint diàlegs des del pla horitzontal amb l'entorn edificat i la història del lloc.

A Ciutat Vella, projectes d'inicis dels anys vuitanta com els de la plaça de la Mercè o la plaça Reial aposten per minimitzar els elements del pla horitzontal i cedir el protagonisme al pla vertical. En el cas de la plaça Reial, la lògica de la contenció expressiva es concreta en una actuació d'autèntica neteja dels elements implantats al pla horitzontal, amb la supressió en primer lloc dels parterres ajardinats i les seves baranes. A la plaça de la Mercè, els únics elements implantats en el pla horitzontal (un grup d'arbres i la font) es concentraren a l'extrem oposat de la basílica per tal de generar un espai completament buit presidit per la façana del temple.

Però és en els projectes de 1982 per a les places de Gràcia on s'explora amb més decisió un llenguatge contingut i contextual que prefigura l'evolució en el tractament del pla horitzontal que es produirà cap el 1990. El paviment passa a ser el protagonista de les places de Gràcia, que no pretenen omplir l'espai d'elements urbans, sinó alliberar-lo, fer-lo transparent. D'aquesta manera es limita la presència d'arbrat i s'elimina qualsevol altre tractament de jardineria (convertint els projectes en paradigma de places dures). Els elements urbans indispensables s'agrupen en pavellons en lloc de dispersar-los per l'espai. Els projectes tenen una forta dimensió contextual, ja que volen fer reviure la personalitat històrica de cada una de les places. Però aquesta intenció simbòlica es concreta no en grans estructures sinó en petits elements al·legòrics posats de relleu: una antiga font a la plaça del Nord, una nova escultura a la plaça del Diamant o a la plaça Rovira, el campanar existent a la plaça Rius i Taulet o l'església a la plaça de la Virreina. La lleugera pèrgola (que vol al·ludir als típics envelats de Gràcia) col·locada damunt la llosa que cobreix les rampes d'accés a l'aparcament de la plaça del Sol seria l'element més arquitecturitzat de tots aquests projectes.

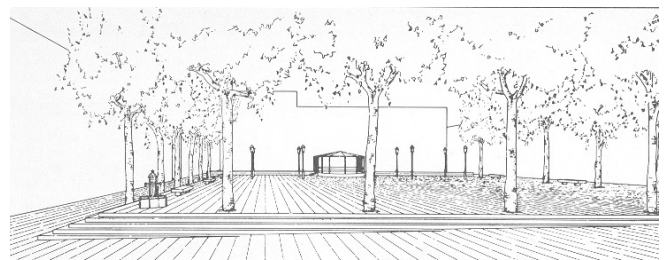
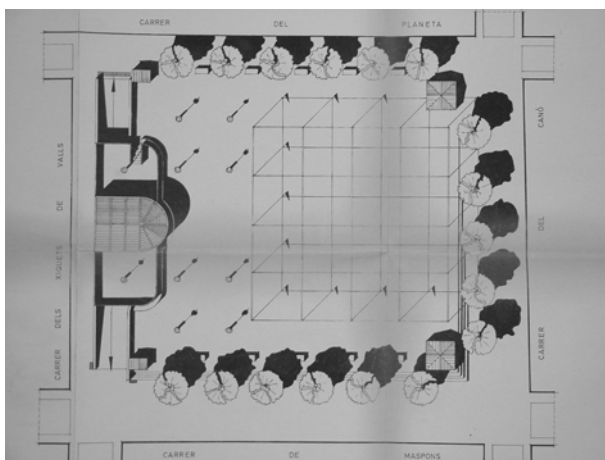

Plaça de la Mercè (1981)

Plaça Reial (1981)

Plaça del Sol (1982)

Els projectes de places en cascs antics, com els de Ciutat Vella o Gràcia, són els primers a explorar un cert llenguatge de la contenció expressiva i de la contextualitat urbana

Si la confrontació amb els espais acotats i qualificats dels cascs antics és una primer factor que afavoreix la contenció expressiva, la diversitat d'estils individuals i les influències dels corrents paisatgístics i arquitectònics internacionals també hi contribuiran.

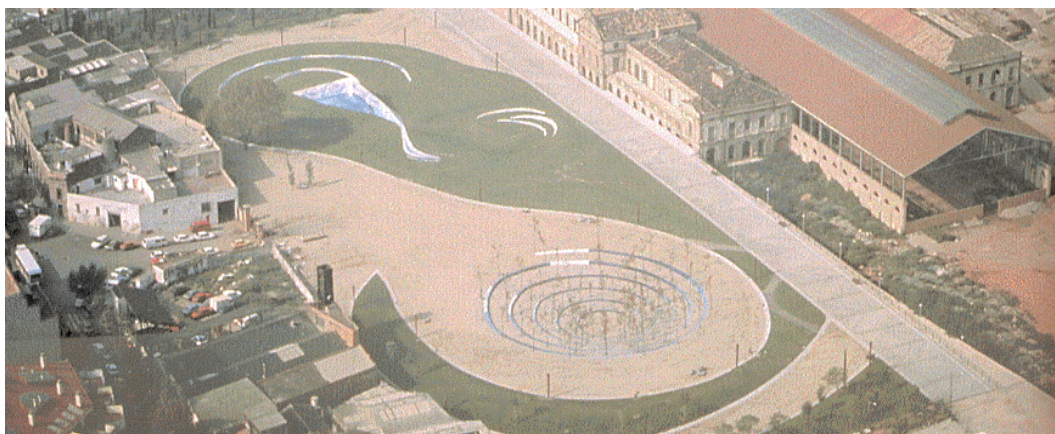
Tal i com s'ha comentat en el capítol 1 (apartat 1.2. dedicat a la lògica paisatgística), corrents importants del paisatgisme internacional (sobretot els més directament influenciats pel land-art) evolucionen cap a la depuració formal, cap a la minimització de l'artifici en la transformació de l'espai. La política municipal d'implantació d'escultures en l'espai públic, en el marc de la qual molts dels arquitectes del Servei de Projectes Urbans col·laboren amb artistes internacionals de renom, afavoreix l'impacte d'aquestes tendències paisatgístiques internacionals. D'aquesta manera, al llarg de la segona meitat dels anys vuitanta, el recurs al disseny d'elements urbans contundents i a l'arquitecturització de l'espai públic, trets distintius de molts projectes d'espais públics barcelonins de la primera meitat de la dècada, va deixant pas a un treball més contingut, més minimalista del pla horitzontal, basat en el joc de materials i en la introducció de lleugeres inclinacions.

La plaça del General Moragues (1987), per bé que articulada al voltant de l'escultura Tòtem de Ellsworth Kelly com un objecte autònom, il·lustra aquesta evolució cap a la contenció expressiva del llenguatge paisatgístic. El projecte crea talussos perimetrals que regulen els accessos a l'interior de la plaça pel cantó nord, els quals seran un recurs comú en molts projectes dels anys noranta. El treball de la topografia, tan fonamental en la lògica paisatgística, es va acostant a un treball sobre el paviment, els seus materials i les seves inclinacions.

La plaça del General Moragues (1987)

El parc de l'Estació del Nord (1985-90)

El Parc de l'Estació del Nord mostra encara amb més claredat aquesta evolució minimalista en el paisatgisme. Projectat entre 1985 i 1990 com un exercici de land-art, com un parc-escultura, a partir de la col·laboració entre arquitectes del Servei de Projectes Urbans i l'escultora americana Beverly Pepper, el parc de l'Estació del Nord es basa en un suau modelat del sòl, on la gespa, el sauló i la ceràmica de les escultures es combinen en un espai continu.

Aquesta introducció de tendències minimalistes a partir de la segona meitat dels anys vuitanta no només provindrà dels corrents paisatgístics, sinó també dels estils arquitectònics. Superada la reacció post-moderna, retornen la puresa formal i el minimalisme. En el projecte d'espai públic barceloní, la plaça dels Països Catalans va tenir un gran impacte com a reivindicació d'un llenguatge plenament contemporani i plenament minimalista en el disseny dels molts elements urbans que implanta, creant un gran contrast amb el disseny amanerat dels elements urbans de la majoria d'altres projectes.

Aquesta diversitat d'experiències a què donaren lloc els dissenys dels primers anys vuitanta va crear les condicions per una exploració projectual de la qual va sorgir durant la segona meitat d'aquesta dècada una cultura de l'espai públic basada en una concepció diferent de la imperant fins aleshores, la qual entenia el projecte d'espai públic com a objecte de disseny. Rafael de Cáceres, un dels principals artífexs d'aquesta evolució, com a responsable del Servei de Projectes Urbans entre 1987 i 1993 (veure apartat 6.1), insisteix en què la gestació d'una nova forma d'abordar el projecte d'espai públic no hauria estat possible sense les experiències prèvies. Per una banda, els projectes dels primers anys vuitanta havien atribuït una màxima importància als elements urbans i al seu disseny en el projecte d'espai públic, tot creant-ne un repertori ampli i variat. D'altra banda, la utilització d'una gran quantitat d'elements urbans i d'altres recursos expressius en els projectes d'espais públics havia fet que les relacions entre aquests elements, la sintaxis del projecte, adquirissin tanta importància com el propi disseny dels elements. Finalment, la lectura d'aquesta experiència acumulada des de l'òptica dels llenguatges minimalistes que fins aleshores havien estat minoritaris davant les tendències amanerades resultant d'una aproximació monumental i personalista al tractament del pla horitzontal, va permetre elaborar a finals dels anys vuitanta una nova concepció del projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic i contextual d'elements urbans.

3.1.2 El projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans

Entre 1987 i 1993, el Servei de Projectes Urbans va internalitzar tots els projectes d'espais públics no vinculats a les obres olímpiques (veure capítol 6.1, dedicat als agents de la renovació de l'espai públic). I ho va fer amb la voluntat clara de definir un llenguatge i un estil, en definitiva, una cultura, propis a l'espai públic de Barcelona a través d'una relectura de l'experiència dels primers anys vuitanta. I aquesta relectura es va fer a partir d'una premissa fonamental: el valor de l'espai públic rau en el buit, en la seva transparència, en la seva capacitat de fer parlar la ciutat, tant la forma urbana, com també la vida urbana (en el capítol 6.2, dedicat als discursos teòrics que han acompanyat la renovació de l'espai públic a Barcelona, tindrem ocasió d'aprofundir en aquesta visió). El projecte d'espai públic pensat per donar resposta a aquesta concepció lacònica de l'espai urbà és un projecte basat en la contenció expressiva, a les antípodes del projecte amanerat de l'espai públic entès com un objecte de disseny monumental, autobiogràfic i singular. A Rafael de Cáceres, director del Servei de Projectes Urbans durant aquesta etapa, li agrada contraposar “els silencis que parlen” propis dels espais públics continguts, a “la singularitat que només publicita” dels espais públics més amanerats. Evitar la dramatització, l'adjectivació, la retòrica excessiva dels dissenys de l'espai públic serà el leitmotiv de l'exploració projectual que es durà a terme al Servei de Projectes Urbans a partir de 1987.

Al mateix temps, un projecte d'espai públic basat en la contenció expressiva vol ser un projecte d'espai públic obert a l'entorn, que facilita la visió unitària de l'espai i de l'entorn edificat, que afavoreix les articulacions amb d'altres espais i que dóna més protagonisme als usos i activitats que l'espai acull, que no pas als propis elements del projecte. En aquest sentit, es tracta d'una concepció de l'espai públic que afavoreix la seva contextualitat urbana, l'establiment d'un diàleg entre el tractament del pla horitzontal i les lògiques compositives, funcionals i històriques de l'espai urbà, per oposició a les tendències autoreferents.

Però quines són les característiques d'un projecte d'espai públic autònom, centrat en el tractament del pla horitzontal, que cerqui la contenció expressiva i la contextualitat? L'experimentació duta a terme a Barcelona ha conduït a una concepció del projecte d'espai públic entès com a llenguatge sintàctic d'elements urbans. Des d'aquesta perspectiva, projectar l'espai públic consisteix en seleccionar, combinar i col·locar elements urbans (en el seu sentit més ampli, incloent paviments, mobiliari urbà i elements vegetals) en un pla horitzontal el més continu i unitari possible. Ja no es tracta de dotar els elements urbans d'un protagonisme que assumeixi la responsabilitat de la qualificació de l'espai, sinó al contrari d'integrar-los en una lectura clara d'un espai contingut. És per això que el 1989 es creà la Unitat d'Elements Urbans dins el Servei de Projectes Urbans amb l'objectiu de dissenyar un nou repertori d'elements urbans seguint uns criteris d'estilització i simplificació.

Al mateix temps, es desenvoluparen uns criteris d'ordenació d'aquests elements urbans en l'espai amb la finalitat de minimitzar el seu impacte sobre la unitat i la transparència de l'espai. Màrius Quintana, que fou el primer responsable de la Unitat d'Elements Urbans, ens parla clarament d'aquesta nova aproximació al projecte d'espai públic en termes d'un llenguatge sintàctic: a partir d'un alfabet format per un repertori donat d'elements urbans (obert sempre a noves incorporacions, però cada nou espai públic ja no dissenya els seus propis elements urbans com en la primera etapa) es realitza un treball gramatical escollint alguns elements dins d'aquest repertori i combinant-los.

Aquesta lògica de disseny, ordenació i combinació dels elements urbans és molt visible en el tractament del mobiliari urbà, però també afecta el tractament dels elements vegetals, així com el dels paviments i elements d'urbanització. En relació a l'element vegetal, els parterres ajardinats amb vegetació arbustiva (tan típics d'una tradició que es remunta als *squares* dels segle XIX i que perdurava en la majoria de projectes del Servei de Parcs i Jardins fins els anys vuitanta) tendeixen a desaparèixer. L'element vegetal dels nous espais es concreta en les plantacions d'arbres (que s'aborden des de les mateixes lògiques sintàctiques que el mobiliari urbà, com a elements que s'erigeixen damunt el pla horitzontal) i els plans de gespa (que s'integren com un element més del joc de materials del pla horitzontal, en el qual, globalment, els materials minerals adquireixen un major protagonisme).

D'aquesta manera, el treball acurat sobre els paviments passa a ser l'altre aspecte fonamental del projecte d'espai públic entès com a llenguatge d'elements urbans. La combinació de materials diversos (diferents tipus de paviments minerals, però també materials naturals com sauló, gespa...) i la qualitat d'aquests esdevé un recurs expressiu fonamental en la qualificació de l'espai.

Ara bé, es pot parlar de novetat en relació a un projecte d'espai públic com a llenguatge d'elements urbans? En l'espai públic del segle XIX, simbolitzat pel París d'Alphand, els elements urbans ja hi jugaven un paper central, responent a noves demandes funcionals, però també com a elements qualificadors del paisatge urbà a través del seu disseny estètic i acurat. En la reflexió sobre el paisatge urbà que ens proposa Gordon Cullen en *Townscape* el mobiliari urbà també hi sobresurt com un vector principal d'embelliment de l'espai públic. I en moltes de les experiències de recuperació de l'espai públic en les ciutats europees, i en particular en cascs antics, des dels anys seixanta, el projecte d'espai públic contingut, basat en la distribució d'elements urbans en un pla horitzontal el més continu possible, pot semblar el resultat inevitable de les condicions pròpies d'uns entorns històrics on es vol incrementar l'activitat i la presència de vianants.

Però el projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans tal i com ha estat experimentat a Barcelona va més enllà d'atribuir a uns elements urbans funcionalment necessaris un paper qualificador i abellidor de l'espai urbà. El projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans reivindica plenament aquell caràcter de disseny urbà autònom i creatiu que resultava innovador en els projectes d'espais públics singulars, personalistes i monumentals dels primers anys vuitanta. En la infinitat de combinacions entre elements urbans s'obre un ampli camp on el projectista pot plasmar la seva creativitat. Es tracta d'una creativitat que no es tradueix en la contundència formal i expressiva dels primers projectes, sinó en la subtilesa de moltes relacions i combinacions que potser passen desapercebudes a primera vista, però que poden ser una font permanent de descobertes. I el fet que la creativitat es focalitzi en les relacions entre elements afavoreix el caràcter contextual del projecte d'espai públic, ja que al costat dels imaginaris personals, culturals i artístics de cada autor, l'entorn urbà ofereix innumerables oportunitats per establir al·lusions des del pla horitzontal a l'entorn edificat, a d'altres espais, a la història, a l'estructura urbana. En aquest sentit, el desenvolupament del projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic d'elements urbans està estretament relacionat amb d'altres vessants de l'experiència barcelonina que abordarem al llarg de la tesi com són la recerca de la unitat espacial o el paper de l'espai públic com a expressió de l'estructura urbana. No en va, Peter Buchanan¹⁴⁶, després de ressaltar el simplisme de moltes de les aproximacions europees en la renovació de l'espai públic en les darreres dècades, treu el cas de Barcelona com exemple d'una experiència que va més enllà “díl mero abbellimento”.

Aquesta nova manera d'aproximar-se al projecte d'espai públic va voler ser plasmada pel Servei de Projectes Urbans a través d'algunes intervencions paradigmàtiques que permeten il·lustrar aquesta gènesi d'espais públics continguts i contextuais a través de la sintaxi d'elements urbans.

3.1.2.1 El tractament contingut i contextual del pla horitzontal

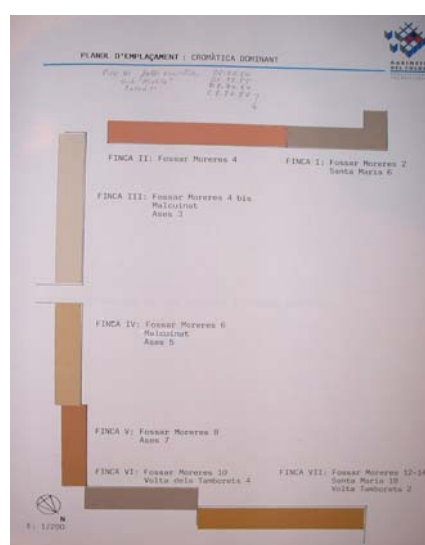
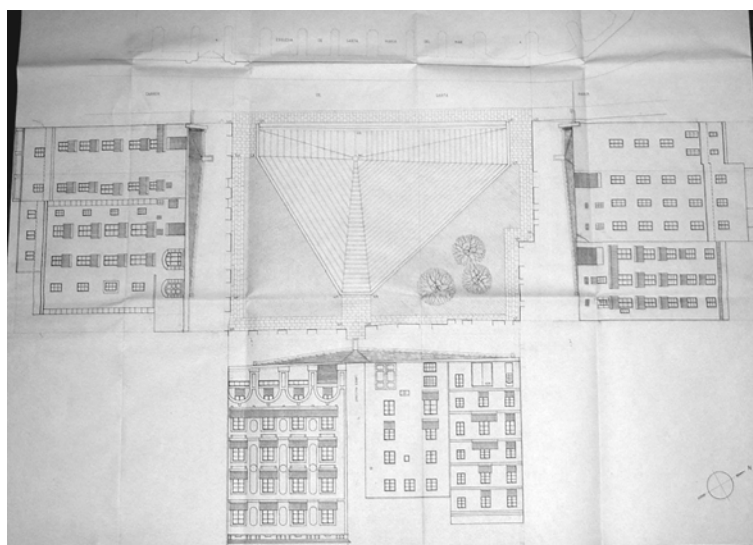
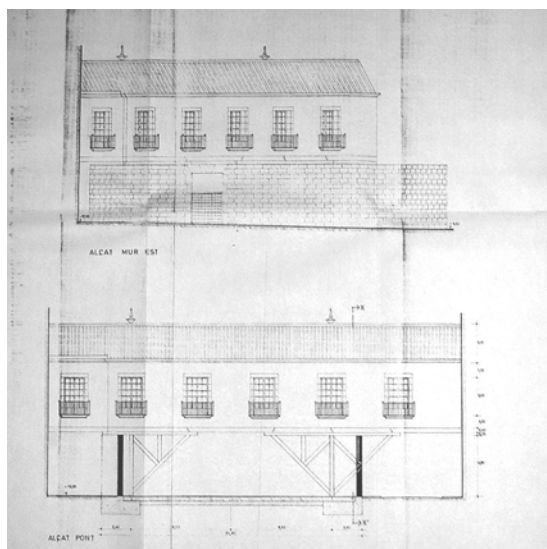
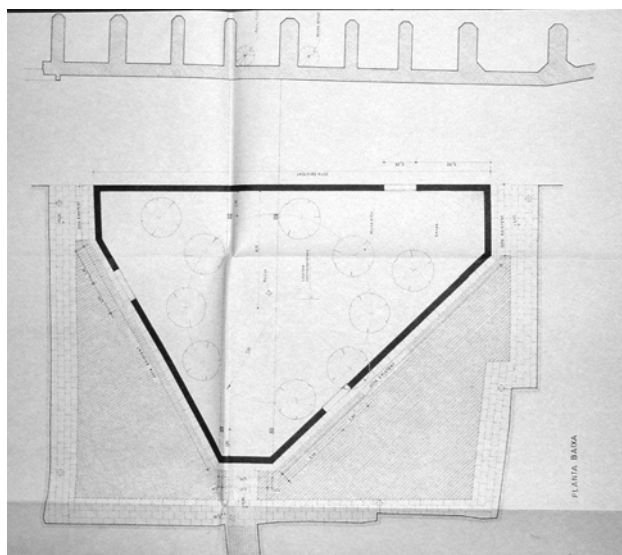
El projecte de 1988 del Fossar de les Moreres, que substitueix un anterior projecte de 1981, representa clarament aquesta inflexió en la cultura de l'espai públic cap a un tractament contingut i contextual del pla horitzontal.

El projecte de 1981 preveia la reconstrucció del pont que unia Santa Maria del Mar amb l'antic palau reial desaparegut d'Isabel II. També contemplava aixecar murs amb obertures enreixades a l'emplaçament de l'edificació que ocupava inicialment el centre de la plaça. D'aquesta manera, l'espai s'organitzava en un jardí central triangular tancat pels murs que el separaven dels espais perimetrals.

---

¹⁴⁶ Buchanan, *Oltre il mero abbellimento*. Casabella, 597-598. 1993.

El projecte de 1988 suprimeix totes les construccions previstes en el projecte de 1981. La plaça es converteix en un paviment continu fins als límits de les edificacions perimetrals. Les úniques implantacions sobre el pla horitzontal són tres moreres (al·lusives al nom del fossar) i un mur escultòric de l'alçada d'un banc al llarg del carrer, un mur llis i de línies depurades amb una inscripció commemorativa. Les façanes de l'entorn edificat assumeixen el màxim protagonisme en la formalització de l'espai. El treball sobre el paviment es basa en una lleugera inclinació de l'espai triangular central tractat amb totxos vermells per oposició a les llambordes que cobreixen la resta de l'espai perimetral. És una mostra de com el treball sobre el paviment (combinació de materials i lleugeres inclinacions de la pendent) pot generar monuments escultòrics molt subtils i alhora amb una gran càrrega al·legòrica i simbòlica: la lleugera depressió i el color vermellós de l'espai triangular central fa referència a la fossa comuna que s'hi va obrir després del setge de 1714 i a la sang que hi va córrer. Un sentit de la contenció i la subtilitat contextual que no ha presidit la recent implantació del pebeter.

Al Fossar de les Moreres, el projecte arquitecturitzat de 1981 va ser substituït pel projecte de 1988, que cedeix el protagonisme a l'entorn edificat, el qual ha estat rehabilitat a partir d'un projecte de 1995

Però és el projecte de l'Avinguda de la Catedral el que es planteja des de l'administració municipal com un autèntic manifest dels espais públics continguts i contextuals basats en un llenguatge sintàctic d'elements urbans (com també ho és en el procés de recerca de la unitat espacial, veure apartat 3.2, ja que ambdós principis estan estretament lligats). D'entrada, el projecte de 1990 de Màrius Quintana abandona totes les idees anteriors de construcció d'estructures arquitectòniques (passarel·les i pèrgoles). En segon lloc, assoleix la màxima transparència de l'espai postulant de manera clara els criteris fonamentals del llenguatge de la contenció: la minimització del nombre d'elements urbans, la simplificació del seu disseny i la seva l'ordenació en l'espai.

Aquests criteris de minimització, simplificació i ordenació dels elements urbans presidiran el treball de la Unitat d'Elements Urbans creada a tal efecte dins el Servei de Projecte Urbans. La constitució del Catàleg de Mobiliari Urbà i la Instrucció de l'Alcaldia de 1991 sobre la instal·lació dels elements urbans a l'espai públic són els dos instruments a partir dels quals s'intenta consolidar la voluntat de contenció expressiva, al mateix temps que serviren per potenciar la sistematització i uniformització del procés de renovació de l'espai públic (veure apartat 4.3).

La incorporació d'elements urbans al Catàleg està presidida justament pel criteri de simplificació i minimalisme del disseny. Aquest criteri ja havia estat determinant a l'hora de decidir el primer concurs sobre mobiliari convocat el 1986, el qual es va resoldre amb l'elecció de la marquesina d'autobusos Pali per la seva simplicitat i puresa formal, i ho ha seguit essent en les successives incorporacions d'elements urbans al llarg dels anys noranta, com ho tornà a evidenciar el concurs de 1995 per al disseny del fanal Eixample o l'elecció de la marquesina Foster enfront del disseny molt més amanerat de Miralles.

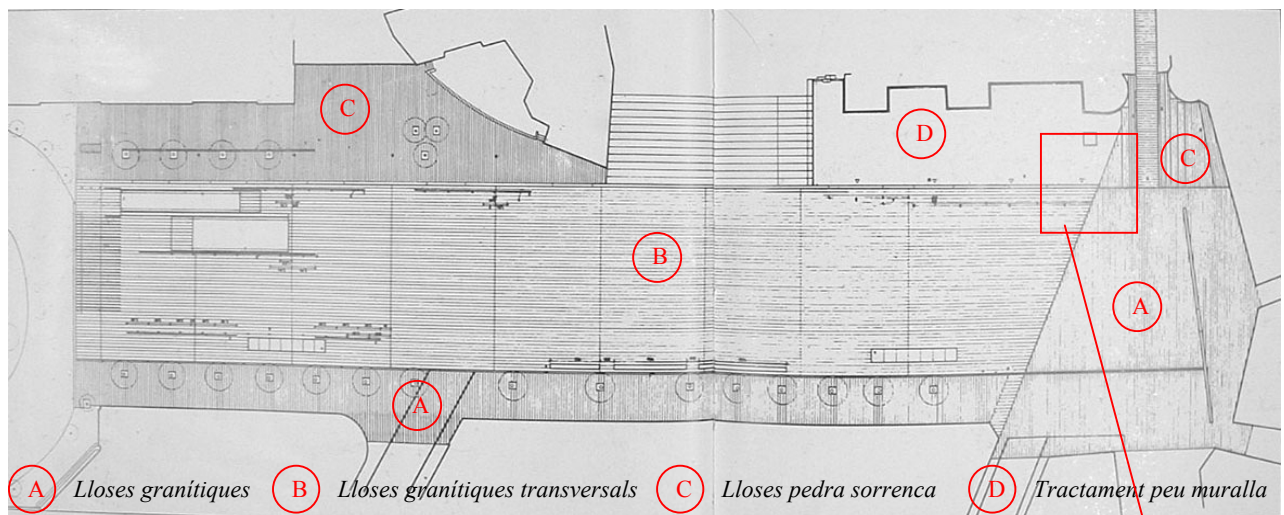
La creació de la Unitat i del Catàleg d'Elements Urbans no ha suposat, ni molt menys, un monopoli municipal sobre els elements urbans utilitzats a Barcelona, en la mesura que es tracta d'un sector industrial obert a la lliure competència. En aquest sentit, al llarg dels anys noranta, el procés de renovació de l'espai públic centrat en el treball sobre els elements urbans ha donat un gran impuls a les empreses barcelonines dedicades a aquest àmbit del disseny, situant-se entre les capdavanteres a nivell mundial. El fet que Enric Pericas, responsable de la Unitat d'Elements Urbans entre 1992 i 2000, hagi passat a ser director de la secció de mobiliari urbà en una de les principals empreses del sector és representatiu d'aquesta irrupció de la iniciativa privada en un procés impulsat des de l'administració municipal. Si bé no existeixen uns mecanismes reals de control per part dels Serveis d'Urbanisme sobre el disseny dels elements urbans utilitzats en els projectes d'espai públic, ja que el Catàleg de d'Elements Urbans no té valor normatiu, el caràcter exemplar que s'ha intentat imprimir des del Consistori als principals projectes d'espai públic i l'estil dels elements inclosos en el Catàleg (renovat a inicis dels anys 2000 amb la voluntat d'insistir en la simplicitat i el minimalisme) actuen com a referències que contribueixen a mantenir una cultura de la contenció expressiva que influeix en les creacions de les empreses privades dedicades al disseny d'elements urbans.

El disseny d'un mobiliari urbà minimalista ha esdevingut un tret distintiu de la renovació de l'espai públic a Barcelona

Al seu torn, la Instrucció de l'Alcaldia de 1991 estipulava les prescripcions de col·locació dels elements urbans pensades per tal d'alliberar el màxim l'espai horitzontal i potenciar la seva transparència així com la seva accessibilitat i permeabilitat.

Pel que fa a aquesta simplificació dels elements urbans, l'Avinguda de la Catedral es concep com un projecte on es presenta un nou element del mobiliari paradigmàtic del disseny minimalista. Es tracta dels nous accessos als pàrkings subterranis que es dissenyen com a cabines de vidre que agrupen escales i ascensors i “no apareixen com un element massís, sinó que l'interior continua formant part del carrer a efectes visuals”. Són el millor exemple d'aquesta recerca de la neutralitat i la transparència del mobiliari urbà, que va aixecar les objeccions d'alguns dels autors dels projectes més amanerats de la primera etapa, que reclamaven un disseny més historicista per als accessos als aparcaments en un entorn tan patrimonial.

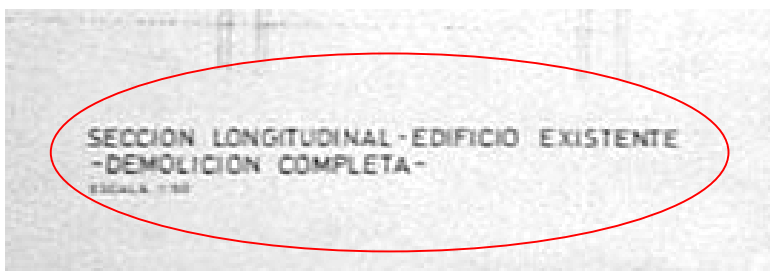
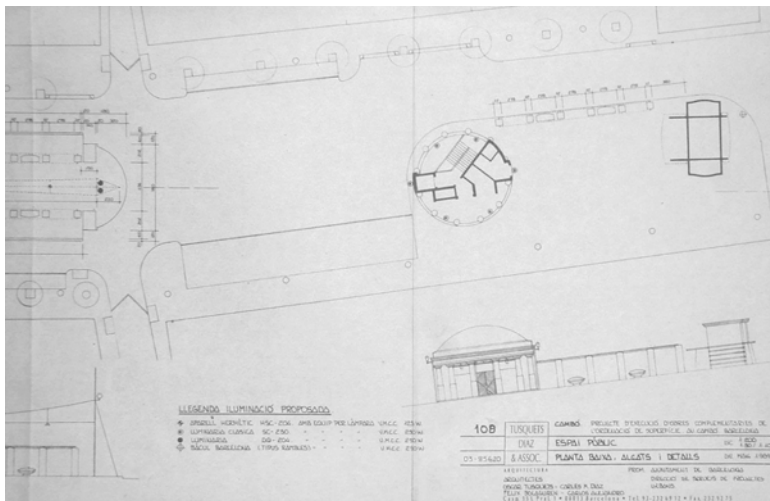
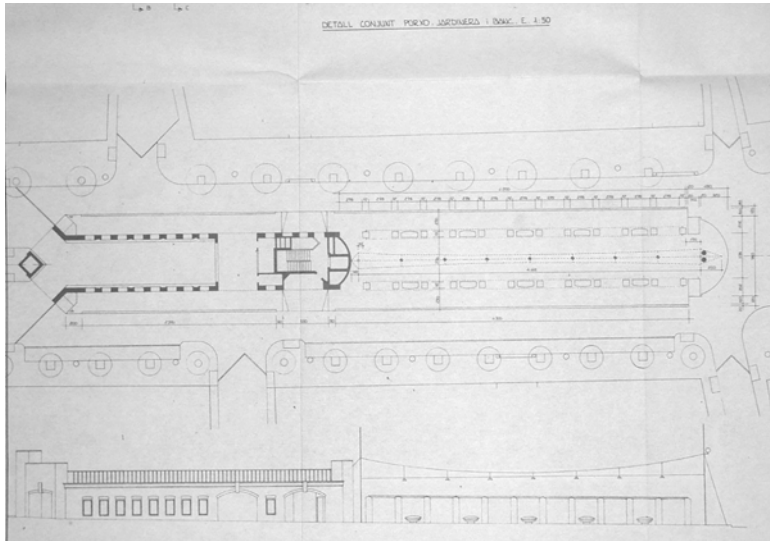

El joc de paviments de l'Avinguda de la Catedral és una mostra dels criteris de contenció expressiva i diàleg contextual amb l'entorn, els quals condueixen a espais transparents, però complexos, a partir d'un projecte autònom del pla horitzontal

D'altra banda, el projecte de l'Avinguda de la Catedral també emfasitza l'altre gran criteri de contenció expressiva dels elements urbans: la seva ordenació. En aquest cas la seva agrupació en una única alineació paral·lela al front edificat del cantó nord allibera de qualsevol element la resta de l'espai, essent el factor principal de la nova transparència i unitat de l'espai.

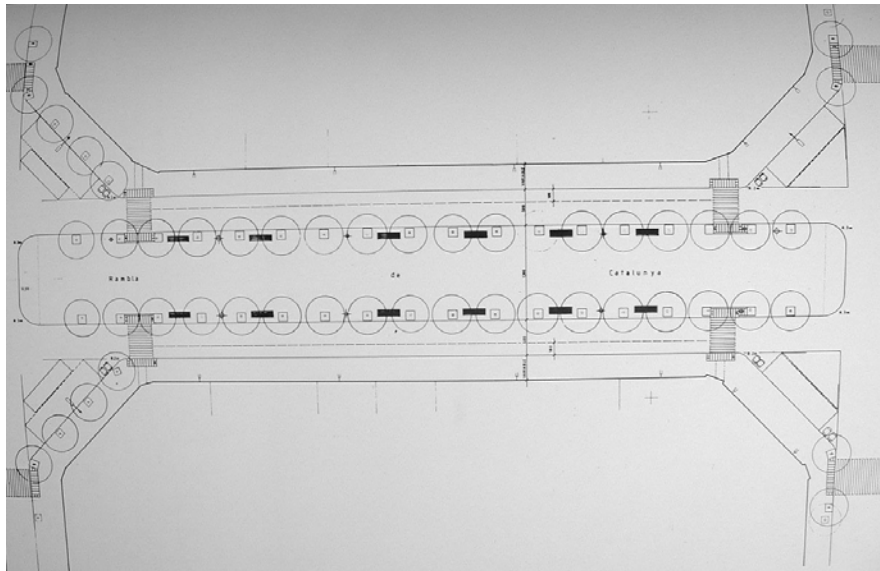
Finalment, el projecte de l'avinguda de la Catedral també aplica el llenguatge de la contenció contextual al treball sobre el paviment, basat en la combinació de materials. Això s'observa sobretot en l'àmbit de la Plaça Nova: l'orientació de les lloses de pedra canvia, a la plaça Nova segueixen la directriu del Portal de l'Àngel i a l'Avinguda de la Catedral la directriu d'aquest espai (permetent alhora ressaltar el límit de l'antiga plaça i la bifurcació de dos itineraris urbans); les lloses granítiques del Portal de l'Àngel i l'Avinguda de la Catedral donen pas a la pedra sorrenca a la rampa del carrer del Bisbe per marcar l'entrada a l'antiga ciutat romana; al peu de la muralla es deixa un espai amb un tractament singular (el projecte preveia llambordes i gespa) per ressaltar el valor patrimonial del recinte. A l'igual que en el Fossar de les Moreres, el treball contingut sobre el paviment permet establir al·lusions subtils amb l'entorn edificat.

La reforma de l'Avinguda de la Catedral culmina el 1992 amb la reurbanització de l'avinguda Cambó, que havia estat objecte d'un projecte de transformació tot just el 1989 amb motiu de la construcció de l'aparcament subterrani. El projecte de 1989 (derivat del projecte no realitzat de 1982 per al conjunt de l'Avinguda de la Catedral que proposava una passarel·la que creués la Via Laietana) representa el darrer exemple d'una intervenció sobre l'espai públic basada en l'arquitecturització del pla horitzontal. Els accessos a l'aparcament són tractats com a construccions arquitectòniques que constitueixen autèntics edificis de planta baixa. El llenguatge amanerat de la intervenció es completa amb el disseny de jardineres i fanals suspesos d'una catenària per tractar l'espai lliure restant entre els dos nuclis d'accés. El 1992 aquestes estructures s'enderroquen i els accessos a l'aparcament es tracten segons el model que acaba d'experimentar-se a l'Avinguda de la Catedral. El llenguatge de la contenció s'ha incorporat a una cultura de l'espai públic, la qual, aplicant-se retroactivament a un espai recentment transformat, s'afirma com a referència per a les intervencions futures en l'espai urbà.

L'edifici principal d'accés al pàrquing de l'avinguda Cambó construït el 1989, serà enderrocat el 1992, i substituït per un projecte d'urbanització més contingut

Juntament amb l'avinguda de la Catedral, la urbanització de la Rambla de Catalunya (1990) es proposa com una altra intervenció paradigmàtica del tractament del pla horitzontal basat en el llenguatge de la contenció. S'implanten elements urbans simples i s'experimenten els criteris d'ordenació que l'any següent donaran lloc a la Instrucció de l'Alcaldia (tots els elements urbans s'agrupen amb les alineacions d'arbrat i els elements de serveis com les cabines o les bústies es disposen de manera idèntica en els xamfrans de cada cruïlla). Pel fet de tractar-se d'un espai lineal, l'aplicació sistemàtica al llarg de tot el traçat d'uns mateixos criteris d'ordenació adquireix una singular rellevància en el projecte i constitueix el punt de partida del procés que al llarg dels anys noranta conduirà a la transformació dels eixos urbans principals a través del treball sobre la secció (passant de les intervencions puntuals a les intervencions lineals, veure capítol 4.1) i més endavant al procés de reurbanització extensiva del sistema viari (passant de les intervencions lineals a les actuacions sobre àrees urbanes senceres, veure capítol 4.3), actuacions totes elles presidides pels principis de contenció expressiva en el tractament dels elements urbans.

*El projecte de la Rambla Catalunya (1990)
es basa en l'ordenació dels elements urbans*

3.1.2.2 Coexistència i integració de lògiques paisatgístiques autoreferents

El projecte d'espai públic com a llenguatge d'elements urbans presidit per criteris de contenció expressiva i contextualitat urbana va substituir l'aproximació més arquitectònica a la transformació de l'espai públic com objectes singulars de disseny que havia distingit els primers anys de l'experiència barcelonina. Però, en canvi, ha continuat coexistint amb les lògiques paisatgístiques derivades d'una llarga tradició en la concepció d'espais oberts. Aquesta aproximació paisatgística continua responent, com en els seus orígens, a la necessitat de generar a l'interior de les ciutats compactes espais autònoms de l'intens tràfec urbà, generadors d'ambients, més o menys naturals, propicis al repòs i al lleure. Les lògiques paisatgístiques tendeixen a ser autoreferents en relació a l'entorn urbà, per oposició a la contextualitat propiciada pel llenguatge sintàctic d'elements urbans. La vinculació històrica als elements naturals en contrast amb l'artificialitat intrínseca al món urbà, les influències artístiques que han renovat la tradició paisatgística en les darreres dècades o simplement les dimensions importants d'alguns dels espais a projectar, on és indispensable crear un nou paisatge davant la distància d'un entorn urbà que no pot configurar-los ni estructurar-los, explica la tendència autoreferent de l'aproximació paisatgística.

Ara bé, més enllà d'aquestes diferències substancials, la coexistència entre el tractament de l'espai públic des del llenguatge d'elements urbans o des de lògiques paisatgístiques no s'ha produït en forma de dicotomia (carrers i places dissenyats a partir de la combinació d'elements urbans, parcs i jardins seguint dissenys paisatgístics). Ha existit una mútua i recíproca fecundació entre ambdues aproximacions al projecte d'espai públic.

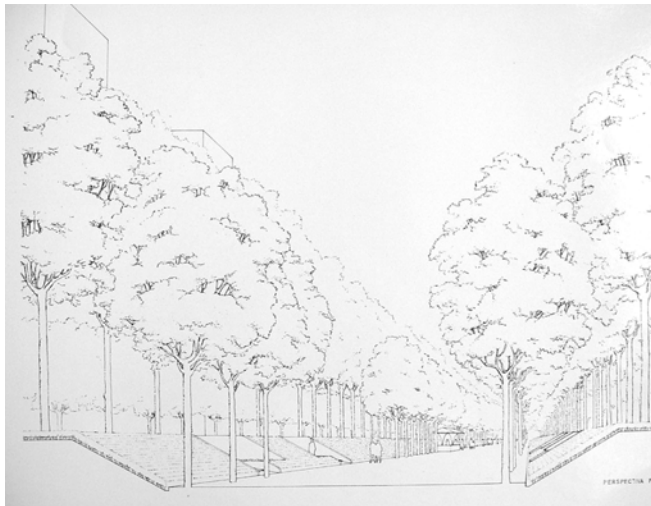
Aquesta coexistència fecunda ha estat afavorida pel fet que les lògiques paisatgístiques, seguint algunes tendències internacionals, també han evolucionat cap a una major contenció del llenguatge. Els elements construïts pràcticament desapareixen, i els moviments topogràfics suaus, la combinació de materials amb la presència dominant de paviments minerals i gespa, i el treball qualitatiu sobre l'arbrat (que incideix més en la selecció de les espècies i en la disposició dels exemplars que no pas en la seva abundància) han passat a ser els principals recursos de molts projectes paisatgístics. La contenció expressiva del llenguatge paisatgístic fa possible que les lògiques contextual i autoreferent es complementin en molts projectes d'espais públics, ja que la voluntat d'enriquir l'espai amb un paisatge aliè ja no entra en contradicció amb els principis de transparència i unitat espacial, de presència i percepció de l'entorn edificat, tal i com succeïa quan el llenguatge autoreferent era més amanerat.

Aquesta interrelació entre lògiques paisatgístiques autoreferents i llenguatge sintàctic d'elements urbans ha pres dues formes diferenciades. Per una banda, trobem espais que reivindiquen el seu caràcter contextual en relació a l'entorn urbà (com ara moltes avingudes o places), però que incorporen gests paisatgístics per tal de diferenciar espais estàtics al seu interior. D'altra banda, trobem espais, com ara parcs i jardins, concebuts des d'una autonomia paisatgística, però que utilitzen algunes combinacions d'elements urbans per establir relacions amb l'entorn urbà.

La incorporació d'elements paisatgístics en el llenguatge d'elements urbans es concreta en molts casos en el treball del paviment: la introducció de plans de gespa, la creació d'inclinacions del pla horitzontal (a través de talussos, per exemple) o el recurs a formes i alineacions alienes a l'entorn urbà, des d'ondulacions del sòl, fins a directrius que trenquen explícitament amb les de l'entorn edificat preexistent. Bernardo de Sola utilitza un terme que resumeix amb precisió aquesta especificitat d'alguns projectes contextuais: el recurs al "verd creuat". L'al·lusió a les lògiques paisatgístiques es tradueix tant en un increment de l'element vegetal (sobretot a nivell del tractament del sòl), com en aquestes petites variacions formals, ja sigui en planta com en secció. El "verd creuat" ha estat recurrent en molts projectes d'espais públics lineals que han volgut potenciar un caràcter més lúdic, com ara moltes rambles.

El projecte de la Rambla Prim tradueix en els seus diversos trams aquesta exploració sobre la integració d'aspectes paisatgístics dins un llenguatge contingut d'elements urbans. El projecte inicial de 1984 proposava un disseny clarament amanerat, amb elements urbans específics i contundents (des de l'enllumenat a les jardineres, passant pels paviments), i amb un tractament vegetal amb una gran abundància d'arbrat a través del qual es volia donar "volum, façana i entitat al nou espai públic". Però el 1988 s'aturà l'execució del projecte per desavinences dels veïns i el propi Ajuntament amb els criteris de disseny. Es criticava obertament "l'excés de disseny". La contenció expressiva era ja un principi definitori de la nova cultura de l'espai públic. J. San José, autor del projecte, el modificà seguint un criteri de major contenció expressiva, tot i que mantindrà alguns elements urbans de forta presència. L'espai central de la Rambla quedà delimitat per talussos laterals de gespa a banda i banda, lleugerament elevats i inclinats, un dels recursos més típics del "verd creuat".

La urbanització de la resta de la Rambla passa d'un projecte estrictament tècnic sorgit dels equips d'enginyers que han perfilat el traçat de l'eix viari que ha d'unir la Ronda del Litoral amb els dos ponts projectats per superar el corredor ferroviari de la Sagrera – Sant Andreu, a un projecte d'urbanització que reflecteix els principis de transparència espacial, contenció expressiva i combinació d'elements urbans i paisatgístics. El projecte tècnic proposava la divisió del passeig central en pastilles destinades a usos diferents, recurrent a l'ordenació dels usos com a criteri de composició de l'espai, un mecanisme elemental, anterior a l'inici de l'experimentació sobre els espais públics barcelonins, que com hem vist també trobem en els projectes de molts jardins.

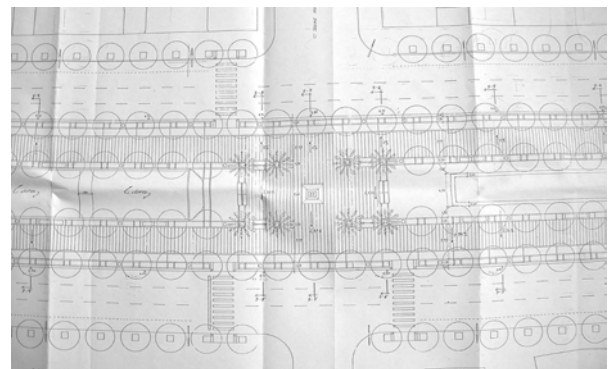
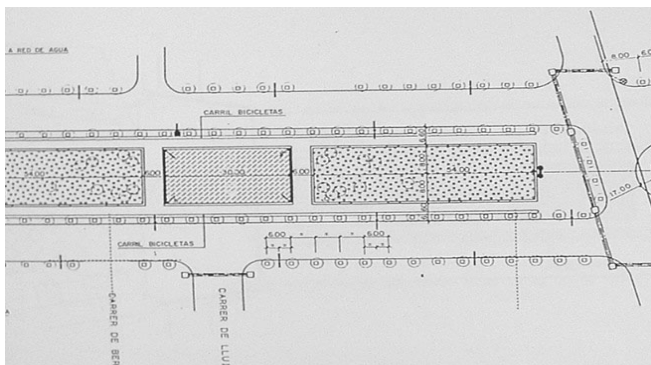

Els successius projectes al llarg de la Rambla Prim exemplifiquen l'experimentació sobre la integració de lògiques autònomes en un projecte d'espai públic basat en un llenguatge sintàctic d'elements urbans

Tram inferior, segons la proposta de 1983

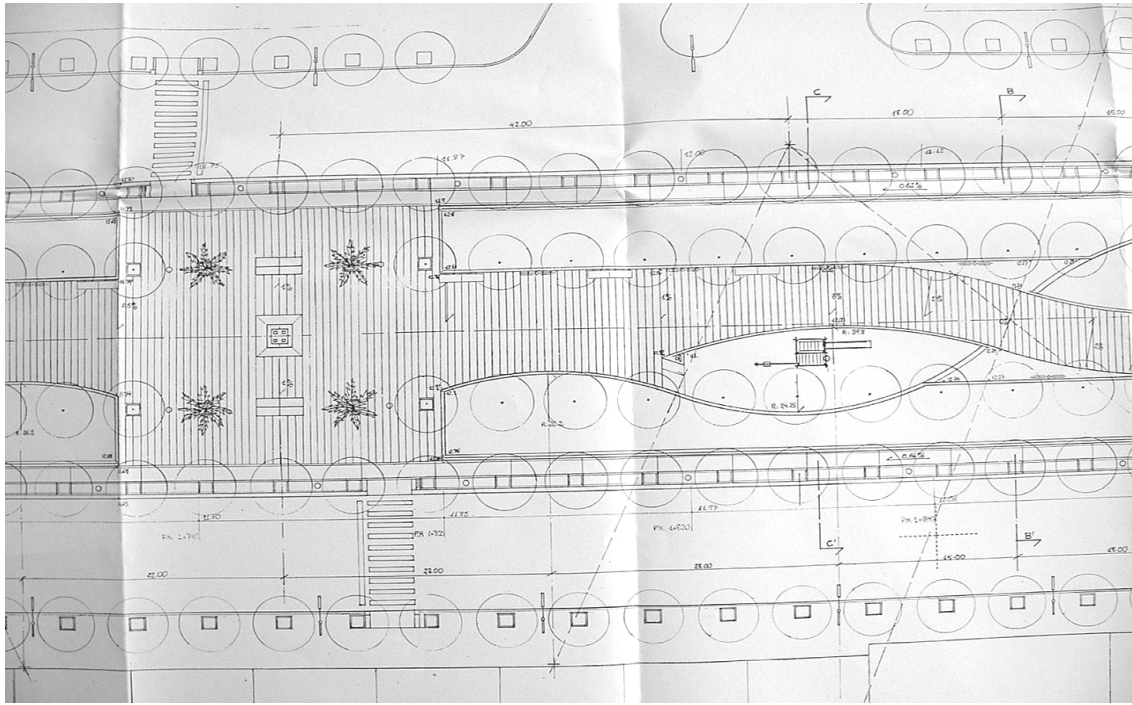

Tram inferior, executat el 1989

Tram central: proposta tècnica de 1989, reconduïda i executada el 1991 a partir dels jocs de paviments

Tram superior, 1991

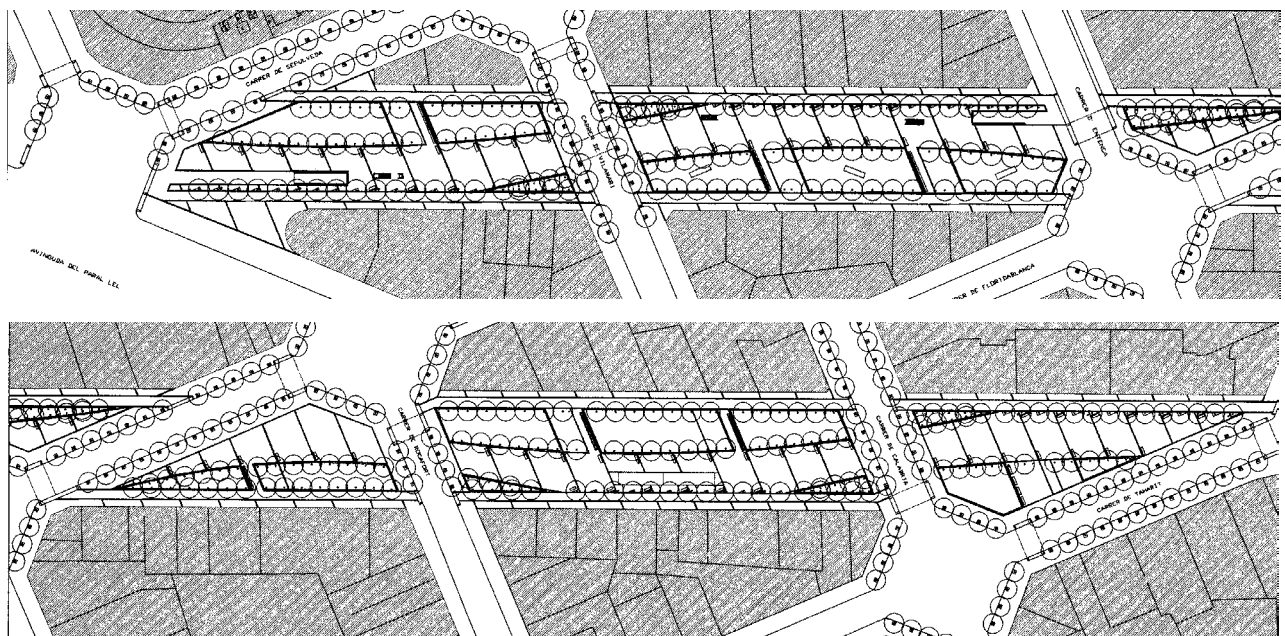
La capacitat de reconduir la urbanització de la Rambla Prim cap a un projecte que experimenta la nova cultura de l'espai públic (la qual cosa no succeirà amb el tram de l'avinguda de la Meridiana per sota del carrer València urbanitzat conjuntament amb un altre projecte olímpic molt tècnic com fou el nus de les Glòries), mostra la convicció amb que es defensen a inicis dels anys noranta els principis que sustenten aquesta cultura.

El nou projecte de 1991 es basa en l'estricta ordenació dels elements urbans de disseny més simple i en el treball sobre el paviment, que combina diversos materials minerals, sauló, gespa i plans d'aigua. En el tram per sota la Gran Via s'introdueixen parterres ondulats de gespa, un gest que serà àmpliament repetit en projectes posteriors, i on convergeixen l'element vegetal, la variació formal en secció aliena a l'entorn urbà, i la màxima contenció, ja que el parterre es llegeix com un element més del tractament de la superfície. En el tram central entre Gran Via i Guipúscoa, on es recuperen els talussos laterals delimitats per petits murs d'obra, les lògiques paisatgístiques autònomes s'accentuen creant un recorregut central ondulant en planta, exemple típic d'aquest recurs de contrastar la geometria de les alineacions urbanes amb algunes directrius introduïdes al pla horitzontal.

Si la Rambla Prim és un dels primers casos on s'experimenta aquesta simbiosi entre el llenguatge d'elements urbans i paisatgístics, l'Avinguda Mistral (1994-95) és un excel·lent exemple d'un projecte d'espai públic on aquesta integració de les lògiques contextual i autoreferent és màxima i diàfana. El projecte dissenya una avinguda que no només s'integra en la trama urbana, sinó que la reforça, i crea alhora un espai central amb vocació de parc lineal, tot plegat a través d'un llenguatge contingut d'elements urbans. El projecte parteix de la reconstitució de la trama Cerdà en el sector, donant continuïtat al carrer Floridablanca i recuperant en les voreres i xamfrans de totes les cruïlles (fins aleshores urbanitzades amb múltiples illetes peatonals) les amplades pròpies dels carrers de l'Eixample. La comprensió de la trama urbana

reposant sobre els carrers que travessen l'avinguda Mistral, aquesta adquireix una major autonomia, comuna a les vies diagonals dins l'Eixample. En l'espai de l'avinguda, les voreres, vies de servei i alineacions d'arbrat laterals contribueixen a l'articulació del pla horitzontal amb el pla vertical. La selecció del mobiliari (tot ell extret del catàleg municipal) i la seva estricta ordenació contribueixen a la transparència i llegibilitat de l'espai. En aquest espai unitari, el centre de l'avinguda és tractat com un espai autònom basat en un recorregut lineal pavimentat entre parterres de gespa lleugerament inclinats i d'amplades variables, en els que abunden les plantacions d'arbres. Els plans de gespa com a part dels materials del sòl i les variacions formals tant en planta (ondulacions i alienacions obliqües) com en secció (inclinacions) són típics d'aquest "verd creuat" que retrobem en tants d'altres projectes com la Rambla del Brasil o l'Avinguda Tarradelles.

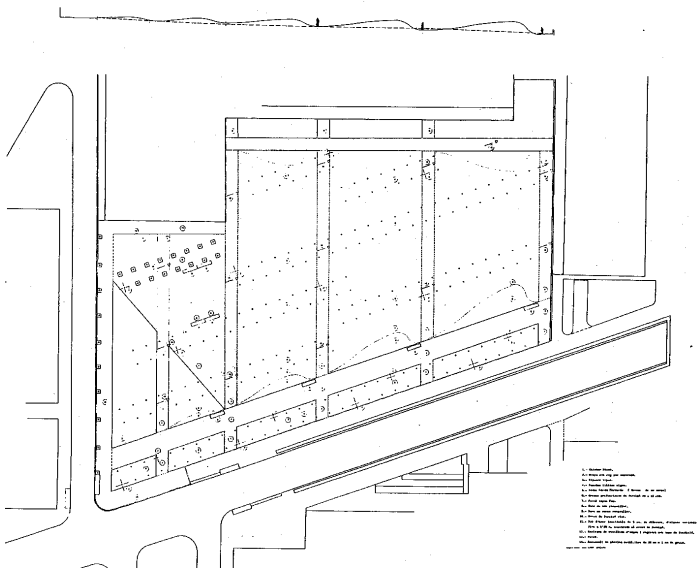
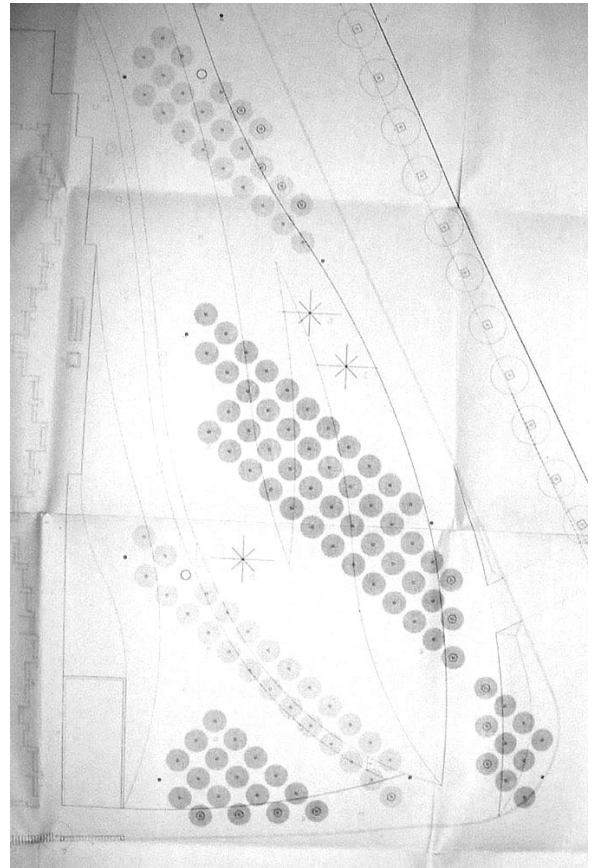
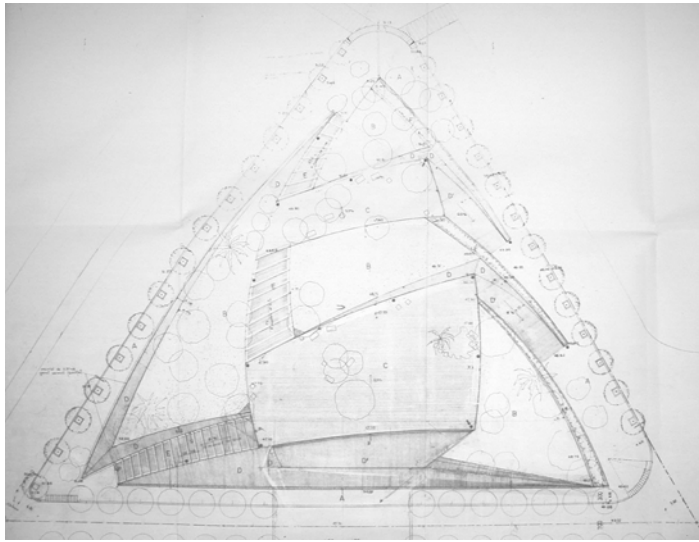

En l'avinguda Mistral (1994-95) el tractament autoreferent del passeig central es combina amb la inserció a la trama Cerdà.

Pel que fa al cas d'espais concebuts des d'una òptica plenament paisatgística, però que s'obren al context urbà, els projectes de les places Neruda – Hispanitat (1989) són dels primers a emprar un llenguatge paisatgístic contingut que facilita aquesta contextualitat. Una contenció que retrobem al llarg dels anys noranta en la majoria d'espais ajardinats de la ciutat. Els patis interiors de l'Eixample ofereixen nombrosos exemples de l'aplicació d'un llenguatge paisatgístic contingut. Per bé que es tracta de projectes d'autors ben diversos, la combinació de paviments durs i espais vegetals, la sobrietat de línies, la contenció en els jocs topogràfics i en l'ús de la vegetació són trets comuns a la majoria d'ells. La contenció expressiva també destaca en els jardins situats per sobre la Diagonal, al voltant de l'avinguda de Sarrià. Els jardins d'Olga Sacharoff (1994) i de Joan Vinyoli (1994), en són un bon exemple. Obra dels mateixos autors (C. Casamor i M. Gabàs), ambdós es basen en la creació d'un paisatge autoreferent a partir de dunes ondulants plantades de gespa i arbrades. La voluntat paisatgística de crear un espai propi al jardí, diferenciat de l'entorn urbà és explícita.

El projecte d'Olga Sacharoff es planteja “com una abstracció de l'espai, com la invenció d'un paisatge, com un joc de topografia a partir de la interpretació d'espais naturals, d'uns moviments topogràfics que volen recordar les ones del mar quan trenquen”. El caràcter autoreferent del projecte és evident, però la seva màxima contenció expressiva (la combinació de llambordes minerals i gespa, i la plantació d'arbres esvelts seguint les ondulacions) facilita que el jardí s'insereixi en l'espai residual on s'ubica, al peu d'immobles de gran alçada sense entrar-hi en conflicte. En el cas del Jardins de Joan Vinyoli (1994), el projecte incorpora ja una voluntat d'articular-se amb aquest entorn, i preveu uns espais de transició entre els immobles i el jardí mitjançant els jocs de paviments, així com la relació entre el jardí i la vorera del carrer a través de l'arbrat.

També els parcs constitueixen espais paisatgístics per definició, i al llarg dels anys noranta, la majoria de parcs són exemples de la contenció expressiva en el llenguatge paisatgístic. En molts d'ells, també constatem com aquesta lògica autoreferent en el tractament del pla horitzontal no és exclouent d'una voluntat contextual de relació amb l'entorn. Parcs com els de Josep Maria Serra Martí o el parc Central de Nou Barris, al mateix temps que dissenyen un paisatge propi i autoreferent, cerquen explícitament a vincular l'espai del parc a l'entorn edificat i a la trama urbana, a través justament d'aquesta lògica de selecció, combinació i ordenació d'elements urbans (paviments, mobiliari, arbrat..) que defineix el projecte d'espai públic com a llenguatge sintàctic. És una contextualitat que es concreta en una recerca de la unitat espacial, per la qual cosa exposarem aquests casos en l'apartat 3.2 del present capítol dedicat als mecanismes d'integració del pla horitzontal i d'articulació amb el pla vertical.

Els jardins de les Tres Torres (1992), d'Olga Sacharoff (1994) i de Joan Vinyoli (1996) mostren llenguatges paisatgístics continguts que afavoreixen la coexistència de lògiques autoreferents i contextuals.

En aquest sentit, una de les aportacions més rellevants d'aquesta coexistència de lògiques contextuals i autoreferents és la reivindicació de la dimensió urbana irrenunciable del projecte d'espai públic. El projecte d'espai públic, fins i tot quan cerca l'autonomia espacial a través d'aproximacions paisatgístiques autoreferents, pot ser pensat des de la ciutat, des de l'obertura a la realitat urbana: obertura a la ciutat construïda, que ofereix la seva imatge a l'espai públic; obertura a la vida urbana, que s'exterioritza en l'espai públic; obertura a l'estructura urbana, que reposa en bona part en l'espai públic; obertura a la història urbana, que pot ser compartida en l'espai públic.

El tractament del pla horitzontal proposat a través del llenguatge sintàctic d'elements urbans és una aproximació al projecte d'espai públic, ni des d'una lògica paisatgística restringida a l'espai lliure, ni des d'una lògica arquitectònica de l'objecte a construir transposada al disseny de l'espai obert, sinó des de la lògica de les interrelacions urbanes.

3.1.2.3 La permanència latent de les tendències manieristes

La contenció expressiva es troba al cor de l'experiència de renovació de l'espai públic a Barcelona des de finals dels anys vuitanta. Es troba a la base conceptual d'un espai públic entès des de la transparència del buit, i alhora es materialitza en els dissenys resultant del llenguatge sintàctic d'elements urbans. Els projectes impulsats des del Servei de Projectes Urbans han estat marcats per aquesta voluntat de contenció expressiva, i en la mesura que han actuat com a referents, han contribuït a integrar la contenció expressiva dins la cultura de l'espai públic. Però les tendències a l'excés de disseny i l'amanerament que havien dominat la primera etapa de la renovació urbana, i els factors que les motivaren, continuen existint, i durant la segona meitat de la dècada s'observa en alguns projectes un clar retorn d'aquestes tendències. Els serveis centrals de projectes urbans continuen propugnant la contenció expressiva, com ho demostra la ja esmentada renovació del Catàleg d'Elements Urbans o el discurs reiterat del responsable de l'àrea en el mandat 1999-2003, Joaquim Espanyol, sobre la necessitat d'evitar *l'horror vacui* i en defensa de la transparència i claredat dels espais públics. Tot i així, els canvis en la participació dels diferents agents que intervenen en el projecte d'espai públic (que aprofundirem en el capítol 6.1) han disminuït la capacitat del Servei de Projectes Urbans alhora de definir uns criteris comuns. A partir de 1995, el procés de descentralització municipal ha donat molta més autonomia als districtes i entre d'altres competències, les dels projectes d'urbanització. La modernització dels sistemes de gestió de les actuacions municipals ha generalitzat la pràctica dels encàrrecs externs, posant fi a la internalització del disseny dels espais públics, la qual havia estat a partir de 1987 un factor important de la inflexió experimentada per la cultura de l'espai públic. D'aquesta manera, en la mesura que es multipliquen els centres de decisió i de disseny sobre la transformació de l'espai públic augmenta també el risc de laxisme o divergències respecte el criteri de la contenció expressiva. Entre els factors subjacents a aquesta permanència de les tendències manieristes trobem els mateixos que contribuïren a l'excés de disseny en els primers anys vuitanta: la reacció davant els entorns menys qualificats, els intents de resposta a requeriments funcionals excessius o les aproximacions més personalistes.

La tendència a respondre als entorns poc qualificats mitjançant el disseny contundent dels elements urbans segueix vigent, i és un dels aspectes que introdueix diferències en la renovació dels espais públics en funció dels teixits urbans. Si els casos antics ja van propiciar a inicis dels vuitanta alguns dels projectes més continguts, les posteriors polítiques de reurbanització extensiva d'àrees senceres d'aquests teixits, fins i tot, han accentuat la contenció expressiva, incrementant els paviments continus o propugnant la reducció del nombre de fitons, com ara en el projecte dels entorns del Born i Santa Maria del Mar de 2002 o en el projecte previst de reurbanització de la plaça de Sant Agustí Vell (un espai ja dissenyat a inicis dels vuitanta des d'una visió més historicista). En canvi, en els teixits de la primera perifèria, amb entorns urbans menys qualificats, i de vegades encara desconfigurats, es continua recorrent a l'expressivitat formal del projecte d'espai públic.

El districte de Nou Barris en constitueix el cas més clar. A partir de 1995, i sota la influència de la voluntat política del regidor del districte de concebre la nova descentralització com una afirmació d'autonomia, i quasi d'independència política, s'inicia la recerca d'una identitat pròpia al districte a través del disseny d'un mobiliari urbà específic. En la concepció d'aquest mobiliari s'opta per dissenys singulars, contundents, cridaners, que s'allunyen del minimalisme propi de la contenció expressiva. Certament que la voluntat de diferenciació, vinculada als efectes de la descentralització (veure apartat 6.1), té un pes important en les opcions preses en aquest districte, però els fanals de Nou Barris, les lloses de colors per pavimentar els bulevards i les pèrgoles de grans dimensions en forma de palma que es van implantant en els punts neuràlgics es justifiquen per aquesta voluntat de compensar la menor qualificació de l'entorn edificat a través del disseny dels elements urbans.

Juan Pablo Jaroslavsky, director dels serveis tècnics, primer del districte de Nou Barris des de 1985, i actualment de la societat mixta Promoció de Nou Barris (PRONOBA), continua argumentant que els bulevards de Nou Barris no es poden urbanitzar com la Rambla Catalunya (amb un simple asfalt, en un dels projectes paradigmàtics de la contenció expressiva) degut a la diferència de qualificació de l'entorn. La polèmica entre uniformització i diferenciació dels projectes d'espais públics roman oberta, i la retrobarem en el capítol 4.3 dedicat a la creació d'imatges i identitats urbanes a través de renovacions extensives de l'espai públic seguint criteris genèrics.

El projecte per reurbanitzar la plaça de Sant Agustí Vell al centre històric per tal d'augmentar la seva contenció i unitat espacial, contrasta amb la implantació a Nou Barris d'elements escultòrics de gran contundència formal.

Un segon factor que fomenta les tendències manieristes és el que en referir-nos als projectes d'inicis dels vuitanta hem anomenat problema d'escala, resultant de voler combinar en un mateix espai més usos dels que les seves dimensions reduïdes permeten. En alguns casos, les tendències poc contingudes es concreten en la multiplicació dels elements urbans implantats i en l'afebliment dels criteris estrictes sobre la seva ordenació. Davant l'aparició de noves necessitats funcionals (des de la recollida pneumàtica d'escombraries fins als registres de telecomunicacions) i davant la tendència a respondre a les demandes diverses dels usuaris mitjançant els elements urbans, si no es tenen ben presents els principis de minimització i ordenació d'aquests elements, sorgeixen projectes com el de la Rambla del Prat a Gràcia on la llegibilitat i el propi ús de l'espai es veuen condicionats per l'abundància d'elements implantats. En segon lloc, la voluntat de generar ambients vegetals en molts espais, fins i tot, en els de dimensions més reduïdes, pot resultar incompatible amb la contenció expressiva. I es tracta d'una tendència encara molt difosa no només en l'imaginari de nombrosos ciutadans que segueixen associant espai públic i espai verd (veure capítol 6.2), sinó també en molts professionals del paisatgisme. Darrera l'esforç per integrar algunes lògiques paisatgístiques en el projecte d'espai públic basat en un llenguatge sintàctic d'elements urbans (sintetitzat en la idea de "verd creuat" comentada en l'apartat precedent) hi ha la intenció de fer compatibles el recurs als elements naturals amb la contenció expressiva. Des d'una visió més purista de la contenció expressiva (com la defensada per Joaquim Espanyol), fins i tot en aquests projectes, la incorporació d'elements vegetals tendeix a l'amanerament, i es propugna concentrar l'espai lliure entès com espai natural als grans "verds estratègics" de la ciutat (entre els que destaquen els grans parcs de Montjuïc, els Tres Turons i Collcerola), i minimitzar les lògiques paisatgístiques en els projectes d'espais públics en entorns urbans clarament configurats. Des d'aquest punt de vista, la recent urbanització de la Plaça Villa de Madrid (2003) seria un exemple de les derives amanerades a les que pot conduir el recurs excessiu als plans de gespa en talussos inclinats i a les modificacions topogràfiques en un espai petit d'un casc antic.

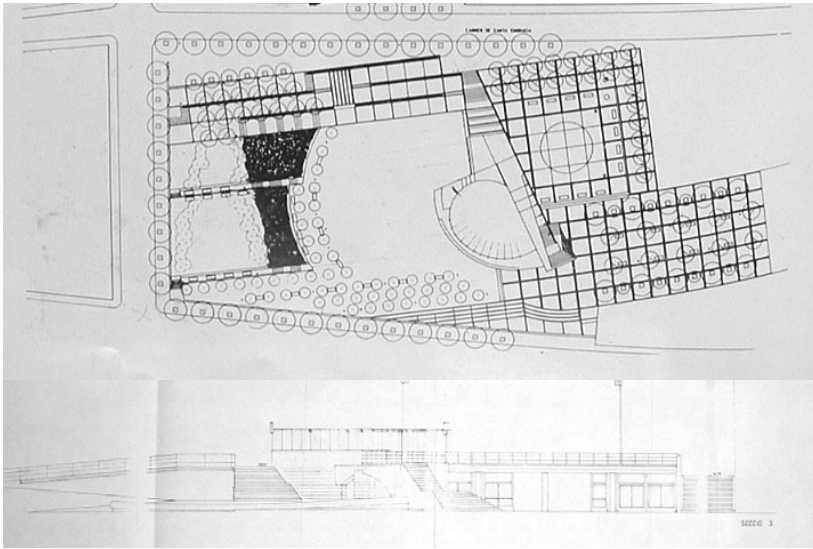
Però si hi ha un factor que continua essent decisiu en el foment de l'excés de disseny, és l'aproximació personalista al projecte d'espai públic, la voluntat dels projectistes de consolidar un llenguatge propi, que els identifiqui i els distingeixi dins, o al marge, d'una cultura comuna de l'espai públic. En la mesura que el projecte d'espai públic no ha deixat mai de ser reivindicat com un projecte creatiu i autònom, la diversitat d'estils dels projectistes és un factor inherent al disseny de qualsevol espai. I el grau de contenció expressiva depèn molt de l'estil de cadascú. Aquesta diversitat d'estils ja es pot observar entre aquells projectistes que han treballat en el Servei de Projectes Urbans, i que, per tant, han participat directament i s'han format en aquesta concepció d'un projecte d'espai públic contingut i contextual basat en un llenguatge sintàctic d'elements urbans. Per citar-ne alguns, Màrius Quintana, Jaume Graells, Antonio Montes o Montse Periel han consolidat un estil on la contenció expressiva juga un paper important, com es pot observar en projectes com l'avinguda Meridiana, el carrer Guipúzcoa, l'avinguda Mistral, o les places de Catalunya, de la Universitat, Molina, de Sarrià i de la Bonanova.

En el cas de Bernardo de Sola, que va deixar el Servei de Projectes Urbans per dedicar-se a través de l'IMPU a alguns projectes olímpics en el moment en què s'inicià la inflexió cap a la contenció expressiva el 1987, el caràcter contingut de les seves intervencions prové d'un estil personal que ha anat adquirint un to enginyeril ben distintiu, i si les seves contribucions en dissenys d'inicis dels vuitanta com la plaça de la Palmera o la Via Júlia ja es troben entre les més contingudes i contextuals d'aquell període, un projecte recent com el tram de la Ronda del Mig a l'alçada d'Hostafrancs continua reivindicant la contenció expressiva. Al seu torn, Jordi Henrich i Olga Tarrassó, emfasitzen més la llibertat creativa, introduint tendències més o menys amanerades, contingudes en molts casos pel rigor dels dissenys, com el de la Rambla del Brasil. En el cas de Carme Fiol i Andreu Arriola, el binomi llibertat expressiva i risc d'excés de disseny s'accentua una mica més, com es fa patent en el Parc Central de Nou Barris, o en les places d'Islàndia i Virrei Amat. Finalment, Carles Casamor i Marta Gabàs han desenvolupat un estil projectual molt més paisatgístic, però contingut, il·lustrat en un disseny tan representatiu com els dels jardins d'Olga Sacharoff. Si aquesta diversitat d'estils i, per tant, de diferents graus de contenció expressiva, ja existeix entre els projectistes formats en el Servei de Projectes Urbans, encara és molt més gran en el cas de projectistes completament externs, que han pogut integrar més o menys les influències exercides pels projectes paradigmàtics propugnats per l'Ajuntament. Si Carles Teixidor ha destacat des de les seves primeres intervencions a Rio de Janeiro per una tendència a la contenció expressiva, Elies Torres i Enric Miralles en serien l'antítesi, amb un estil personal que continua omplint l'espai amb múltiples elements. En conseqüència, el procés d'externalització dels projectes d'espai públic a partir de 1995 comporta un risc intrínsec de retorn a l'excés de disseny.

Un exemple ens l'ofereix el projecte d'Enric Miralles del 2001 per a la reurbanització de la plaça Àngel Pestaña, que reivindica la singularitat i la diferència davant una política de renovació de l'espai públic que al llarg dels anys noranta ha anat difonent uns criteris comuns d'actuació: el projecte es proposa tractar la plaça i el carrer de Pablo Iglesias com "un punt excepcional de Barcelona" i l'autor aposta per "no unificar-ho tot, no tenir por de les excepcions".

El projecte de la plaça d'Àngel Pestaña de 1984 responia plenament a un llenguatge amb un excés de disseny i una arquitecturització de l'espai típics del període, i que es concretava en l'intent de monumentalització del centre de la plaça (amb el centre cívic semi-soterrat, una escalinata, un llac i l'escultura de l'arbre-font mutant d'Enric Pladevall) i en el conjunt de rampes que permetien superar el desnivell entre la cota superior i la de l'espai central. Tot i així, aquest excés de disseny estava temperat per la ubicació on s'implantaven aquests elements arquitectònics, al punt de confluència dels dos recorreguts estructurants del barri de prosperitat: l'eix Layret – Pestaña – Baltasar Gracián i el carrer de Pablo Iglesias.

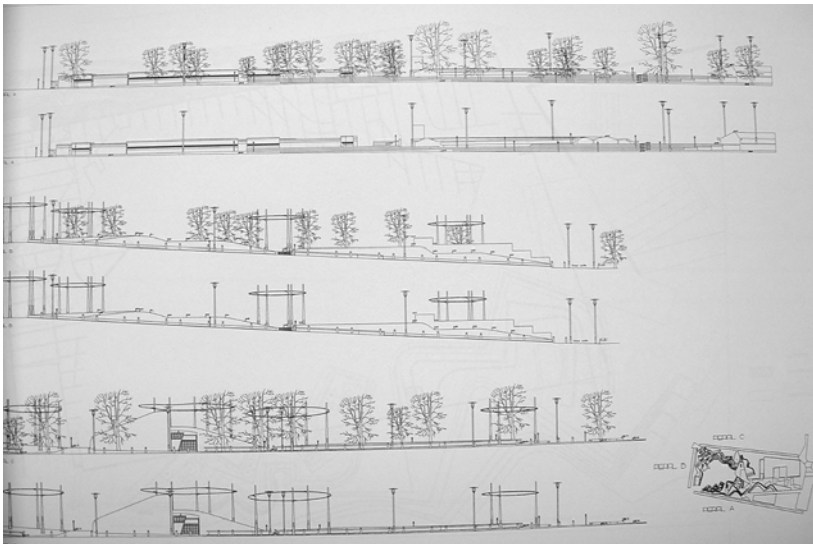

Projecte 1984

Respecte al projecte arquitecturitzat de 1984 per a la plaça d'Àngel Pestaña, el projecte del 2001 introdueix un nou llenguatge amanerat.

Projecte 2001 i estat actual un cop executat

En canvi, el llenguatge amanerat del projecte de Miralles (consensuat amb el veïns) és molt més gratuït. Recorre a una sobreabundància de recursos en el tractament del pla horitzontal pràcticament desconeguda fins ara en projectes de places i carrers. Grades minerals i plantades, estàtua i font monumental (permanències del projecte anterior), dibuixos al paviment, il·luminació a través de làmpades dissenyades com a fanals de festa major, abundància de vegetació per crear un espai rural dins la ciutat se superposen, omplint totalment l'espai, en lloc de cercar la transparència. Es tracta d'un projecte que aplica a un espai acotat al centre d'un barri un llenguatge propi de l'autor sorgit de l'experimentació de projectes de parcs (la memòria fa referències explícites al parc dels Colors de Mollet i al parc Diagonal Mar), però que s'allunya completament de la cultura de l'espai públic que al llarg dels anys noranta ha fet de la contenció expressiva un dels seus trets distintius.

De quina manera, els criteris de contenció expressiva i de contextualitat que han caracteritzat moltes de les transformacions de l'espai públic des de finals dels anys vuitanta poden continuar presidint el procés de renovació de l'espai públic en el marc de la descentralització, de la modernització de la gestió i l'externalització dels dissenys, és una qüestió molt actual per a l'experiència de Barcelona que aprofundirem en el capítol 6.1 dedicat als agents de la renovació. I és que el paper de la contenció expressiva en el projecte d'espai públic va molt més enllà d'una qüestió estilística. Al darrera hi retrobem l'alternativa entre un concepte del projecte d'espai públic entès com a objecte de disseny centrat en si mateix, o bé com a projecte autònom, però que s'obre a la forma, l'estructura i la vida de la ciutat, dicotomia al voltant de la qual ha pivotat l'experiència de Barcelona pel que fa al tractament del pla horitzontal.

3.2. De l'articulació i la integració del pla horitzontal

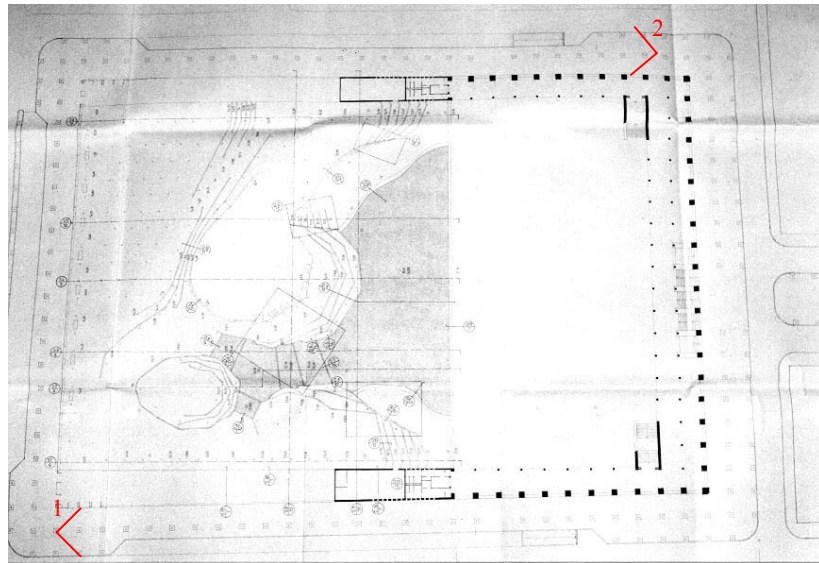
L'autonomia del projecte d'espai públic suposa una clara diferenciació del tractament del pla horitzontal en relació a la configuració de l'entorn edificat. Rafael de Cáceres parla, fins i tot, d'un projecte d'espai públic que, centrat en el disseny del pla horitzontal, s'acosta més a la pràctica d'algunes arts plàstiques com l'escultura o la pintura, que no pas a l'espai públic decimonònic, configurat essencialment des de la definició, composició i qualificació dels fronts edificats. Aquest caràcter tan autònom del projecte del pla horitzontal conduirà algunes de les propostes dels anys vuitanta a cercar intencionadament l'aïllament de l'espai dins l'entorn urbà. Però al mateix temps, la reflexió sobre la unitat espacial, sobre la integració del pla horitzontal, sobre l'articulació d'aquest amb el pla vertical i sobre els mecanismes formals que la fan possible, es va desenvolupant en molts projectes d'espais públics d'aquest primer període. L'evolució experimentada en el tractament del pla horitzontal cap a una major transparència i contextualitat afavoreix una visió i una lectura unitàries dels espais, reforçant aquesta recerca projectual de la unitat espacial. La tesi mostra com a partir de l'experimentació dels anys vuitanta, al llarg de la dècada dels noranta, s'han consolidat mecanismes per tractar els límits de l'espai, tant els externs com els interns, no amb la voluntat d'aïllar i segregar, sinó amb la voluntat d'articular i integrar. La unitat espacial ha passat a formar part de la cultura de l'espai públic.

3.2.1 Entre el projecte de l'espai aïllat i la recerca de mecanismes d'unitat espacial

La dècada dels vuitanta apareix com uns anys d'experimentació en el tractament dels límits dels espais, en què al costat de projectes que renuncien a articular-se amb el seu entorn i es tanquen sobre si mateixos, trobem projectes que exploren diversos mecanismes d'unificació de l'espai.

3.2.1.1 Entre la tendència al replegament i la supressió de límits.

Al llarg de la primera meitat dels anys vuitanta, molts dels projectes puntuals de renovació de places i petits parcs opten per crear un espai públic tancat sobre si mateix, que s'aïlla voluntàriament de l'entorn edificat mitjançant la creació de límits artificials. Aquests projectes s'expliquen en general com a reacció davant un entorn poc qualificat i de vegades degradat i hostil. Es tracta de projectes que corresponen a la lògica de la fragmentació a la que al·ludeix la tesi de J.Mª Fortià en analitzar alguns espais públics característics d'aquest període.

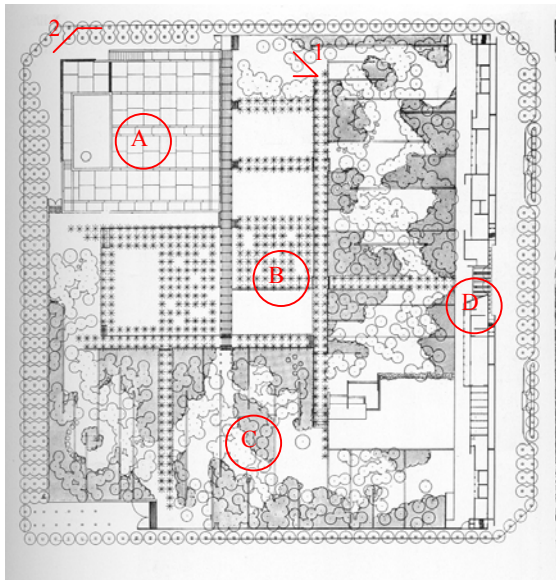
1

2

La plaça Sòller (1981) es replega sobre si mateixa davant l'entorn poc qualificat

La plaça Sòller, projecte de 1981, constitueix un dels més clars exemples d'aquesta voluntat de tancar-se davant d'un entorn desestructurat com era en aquell moment el barri de Porta, en què coexistien solars no edificats, amb cases unifamiliars en filera (corresponents a alguns incipients eixamples menors, anteriors al Pla Comarcal de 1953), i amb blocs d'habitatges sorgits d'un pla parcial de 1960. Davant d'aquest entorn, el projecte opta per la construcció d'un límit d'obra que envolta tota la plaça. El límit és un simple mur en la vorera de l'espai interior la part superior que separa, i es va convertint en un pas elevat, que arriba a ser una estructura de dos pisos en la part inferior de la plaça (la qual cosa fa que, des del carrer, l'espai aparegui més com un edifici que no pas com una plaça).

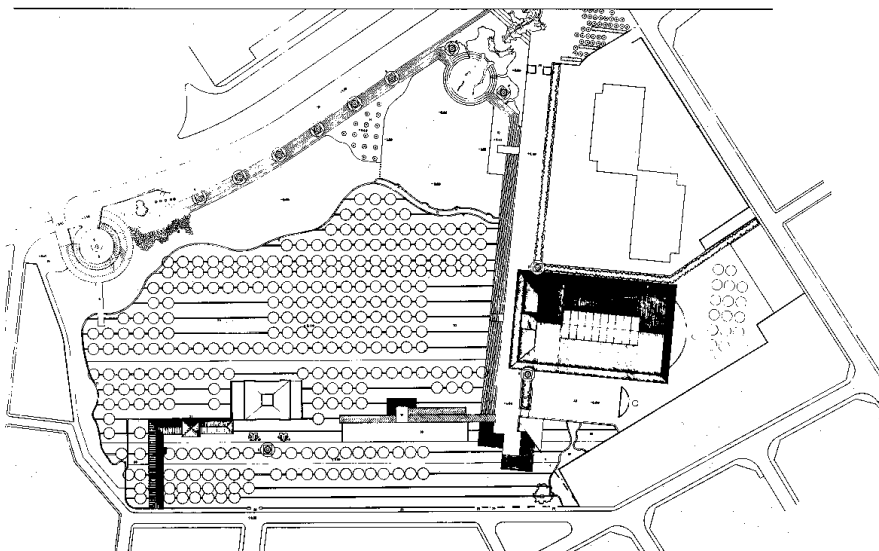
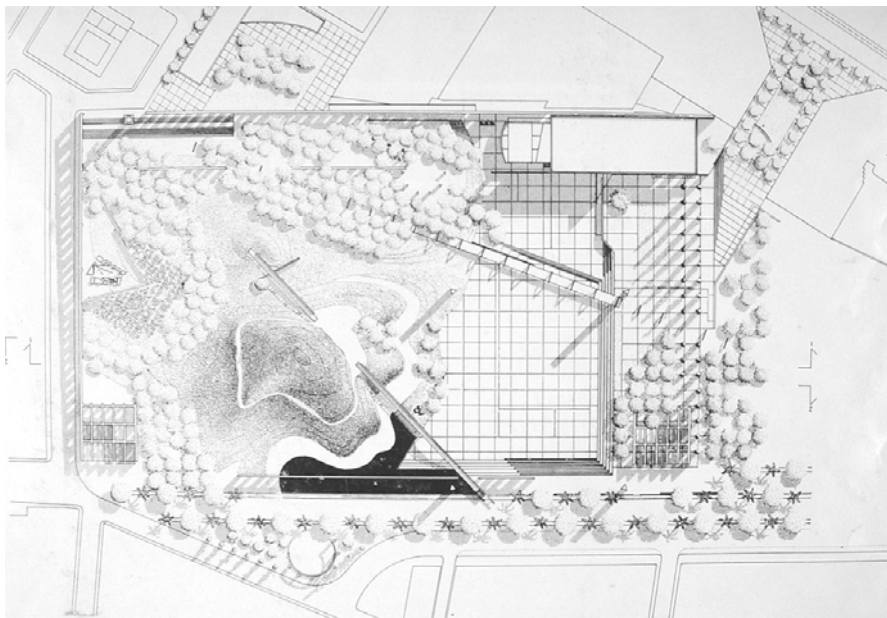

1

2

- A Plaça cívica
 B Palmerar
 C Bosc mediterrani
 D Front arquitecturitzat

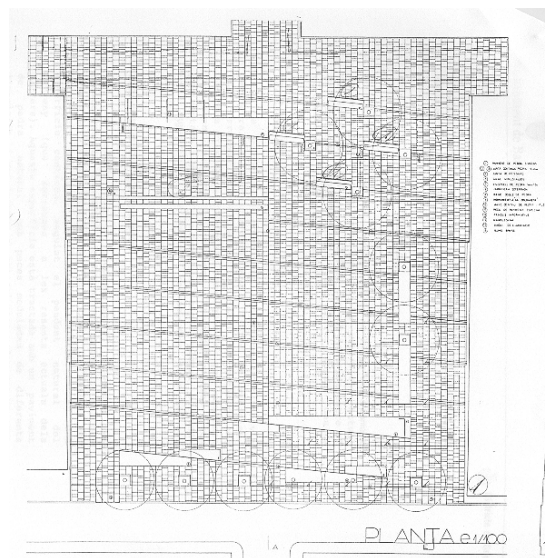
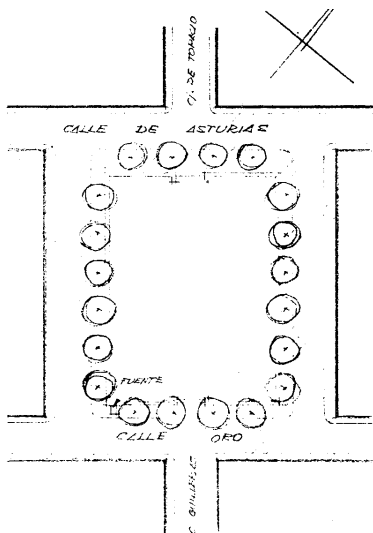
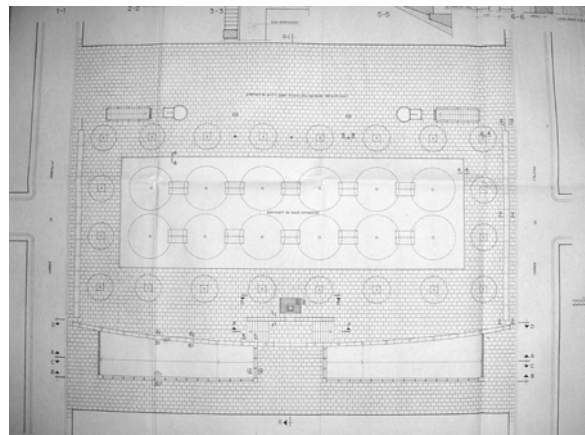
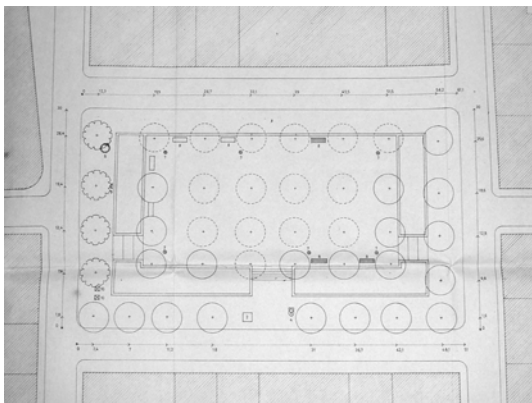
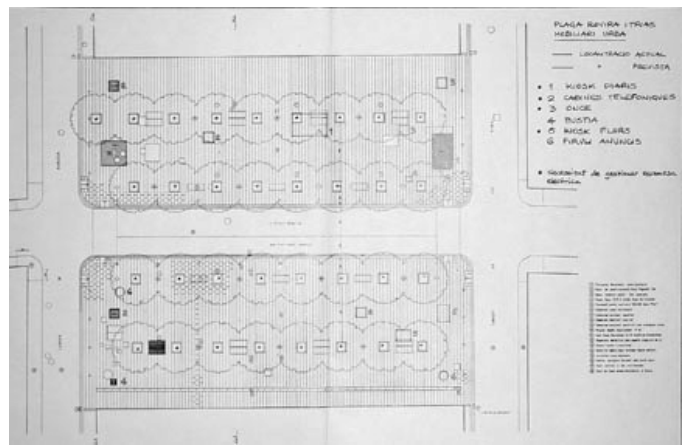
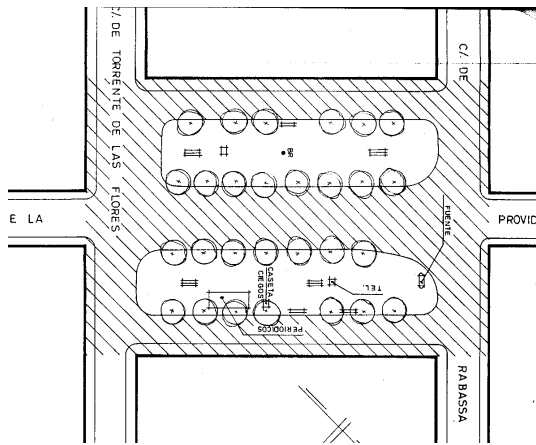
Els Parcs de l'Escorxador, del Clot i de l'Espanya Industrial (1982) s'afirmen com a recintes autònoms i creen ambients diversos que intenten dialogar entre si per no fragmentar l'espai.

De la mateixa manera, molts dels petits parcs urbans creats a inicis dels vuitanta recorren a la creació de límits artificials per aïllar parcialment el parc. En el cas del parc de l'Escorxador (1982), emmarcat per la regularitat de les voreres de quatre carrers de l'Eixample, aquesta voluntat de diferenciar l'espai parc s'obté aixecant la plaça dura situada a l'angle dels carrers Aragó i Tarragona i deprimint la resta del parc respecte la cota dels carrers. El mateix parc del Clot també recorre a les modificacions de les cotes del terrenys, deprimint la plaça destinada a usos cívics i esportius, i creant uns relleus artificials en la part ajardinada. Igualment, el parc Pegaso aixeca uns passeigs elevats que aïllen el jardí i eviten les circulacions directes a través seu per conferir-li un caràcter més íntim. En el cas del Parc de l'Espanya Industrial, el projecte reivindica explícitament el caràcter de recinte del nou espai, que necessita uns límits exteriors clars que el separin de la resta de la trama urbana. En bona part del parc, les condicions dels contorns estableixen de per sí uns límits clars: els desnivells creats per l'estació de Sants i el polisportiu, i la tanca de l'antiga fàbrica seguint l'alineació del carrer Muntadas. Però en la part oest del parc, la transició amb la trama urbana d'Hostafrancs i les petites edificacions sense capacitat de configuració d'aquell sector és poc nítida. El projecte preveu dur-hi un canal d'aigua, amb l'única intenció "de definir perimètricament el recinte i formar la barrera imprescindible". Però aquesta mateixa noció de l'espai públic com a recinte autònom es tradueix en alguns casos no en el disseny de límits, sinó en el fet de voler ignorar-los. El parc del Clot vol ser un parc sense límits, on "la diversa qualitat formal dels límits urbans existents condueix a deixar-los al marge. Els elements arquitectònics del propi projecte són els que donen la mida del parc, deixant l'entorn com un límit difós".

Al mateix moment que molts projectes reafirmen la noció de l'espai públic com a recinte replegat sobre el pla horitzontal, d'altres projectes comencen a treballar amb la supressió de límits i la consecució d'una major unitat espacial.

Els projectes de Bach i Mora de les places de Gràcia (1982) en són el cas més clar. Aquests dissenys desenvolupen el mecanisme del paviment pla, continu i estès fins al peu de les façanes com a mitjà per vincular pla horitzontal i pla vertical i crear una sensació de major amplitud espacial. En aquell moment, les places de Gràcia estaven considerades com a jardins urbans, com a recintes circumscrits per quatre vials laterals que els separaven de l'entorn edificat, i ben sovint eren utilitzades com a aparcament de vehicles. La supressió d'alguns d'aquests vials laterals permet un contacte directe entre l'espai plaça i alguns dels fronts edificats, i és un tret comú en pràcticament els projectes de totes les places (des de la del Diamant, fins a la plaça del Nord passant per la plaça Rovira). Simultàniament, els projectes minimitzen l'impacte dels desnivells topogràfics, ja sigui suprimint-los al recuperar el pendent natural del terreny com a la plaça del Diamant o bé creant esglaons continuats que permeten accedir a les plataformes planes des de pràcticament qualsevol punt del perímetre, com a la plaça del Sol. D'aquesta manera s'evita al màxim l'aparició de qualsevol mena de desnivell que produeixi la sensació de límit, des del petit desnivell que genera una vorera, fins al d'un mur de contenció.

Aquest mateix mecanisme de l'extensió del paviment continu fins al peu de les façanes serà experimentat en aquests primers anys en molts dels cascs antics de la ciutat, des del projecte de la plaça de la Mercè a Ciutat Vella, al projecte de l'eix de vianants de Sant Andreu, passant per la plaça de la Misericòrdia de Les Corts.

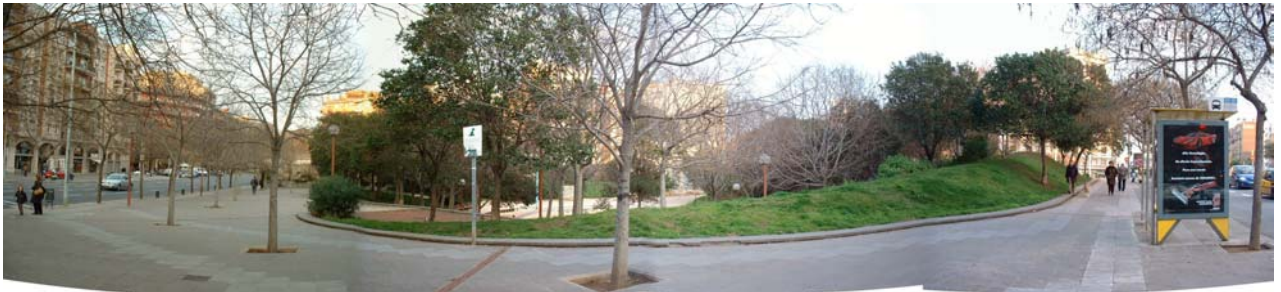
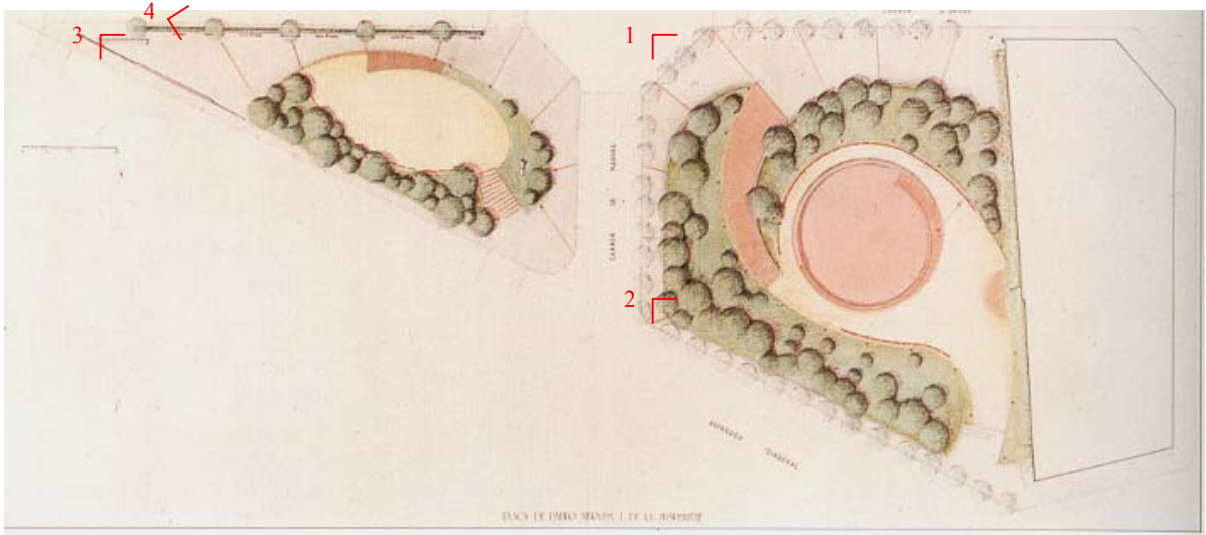
Les places Rovira, del Nord i del Diamant a Gràcia el 1980 i els seus respectius projectes de modificació (de 1989, 1983 i 1990), d'acord amb els criteris de Bach i Mora, que propugnen l'extensió del paviment continu.

Entre aquestes tendències oposades del replegament en el recinte i la supressió de límits, els projectes de les places Neruda – Hispanitat (1988-89), a la cruïlla entre Diagonal, Aragó i Marina, constitueixen un exemple de transició. La pervivència de les tendències a crear espais aïllat hi és clara, però al mateix temps s’hi observen símptomes d’inflexió cap a la unitat espacial. El projecte de la plaça de la Hispanitat, formulat des del mateix Servei de Projectes Urbans, mostra una voluntat explícita d’aïllar-se de l’entorn. En aquest cas, aquesta voluntat no és una reacció davant un entorn poc qualificat, sinó que respon al desig de protegir-se de l’intens tràfic de la zona i de crear unes condicions de reclusió, de calma, propícies per a generar un espai verd, un espai de repòs, un espai per estar-s’hi. El projecte reconeix la singularitat de la posició de l’espai dins la trama urbana, a la confluència de tres eixos urbans vertebradors, però aquest fet no és vist com una oportunitat, sinó com un problema en termes de tràfic. Això s’explica perquè la renovació de l’espai públic barceloní encara no havia entrat en la fase de renovació efectiva dels eixos representatius de la ciutat (veure apartat 4.1), moment en què aquests vials importants no són vistos únicament com artèries de tràfic, sinó com espais cívics potencials. Amb l’objectiu de constituir un espai de repòs reclòs, el projecte crea un espai interior deprimit a través de moviments de terra (tot aprofitant les diferències de cota preexistents que provoca el pas del túnel ferroviari). Aquest espais interiors s’aïllen del carrer mitjançant talussos de gespa que sobrepassen la cota de les voreres formant crestes. La posició dels accessos evita que es generi cap itinerari de pas de vianants a través del jardí.

En canvi, en el projecte de la plaça Neruda, adjacent a la de la Hispanitat, a l’altra banda del carrer Marina i realitzat just l’any següent, aquesta voluntat d’aïllament comença a veure’s temperada. Es creen límits artificials que delimiten un espai destinat al repòs i als jocs com els de la plaça de la Hispanitat, però que no impedeixen una percepció més unitària de l’espai: tanques baixes d’arbustos, algun tram petit de mur amb un valor més escultòric que de separació (vol suggerir la proa d’un vaixell), talussos de gespa que ja no s’aixequen per sobre les voreres. Al mateix temps, els itineraris de vianants que conflueixen al sector, ja es tracti de la continuïtat de Sardènia i Marina a través de la Diagonal o del pas entre Marina i Sardènia creuen d’alguna manera la petita plaça, que d’aquesta manera insinua una vinculació a la trama urbana que en els anys noranta esdevindrà l’essència dels projectes en aquest tipus d’espais intervius.

El jardí de les Tres Torres (1992), de la mateixa autora (Dolors Febles) i en unes condicions d’entorn molt semblants (espai situat entre Via Augusta, General Mitre i Ganduixer, i ja inicialment deprimit pel pas del túnel dels ferrocarrils sota la Via Augusta), presenta moltes similituds amb la plaça Neruda. Ben compostat i amb accessos ben dissenyats, les diferències de nivell s’aprofiten per crear un espai interior aïllat de repòs. Però l’obertura d’un accés des del jardí a la petita galeria comercial (situada al mateix nivell deprimit, sota els nous blocs terciaris que donen a la Via Augusta) crea una articulació funcional que trenca aquest aïllament. El Jardí de les Tres Torres s’acosta, doncs, als espais que preserven un caràcter autònom (tant per l’ús, com pel tractament formal), però que romanen plenament articulats al seu entorn, a través, entre d’altres mecanismes, de la inserció en recorreguts que els vinculen a la trama urbana (veure apartat 3.2.2.3).

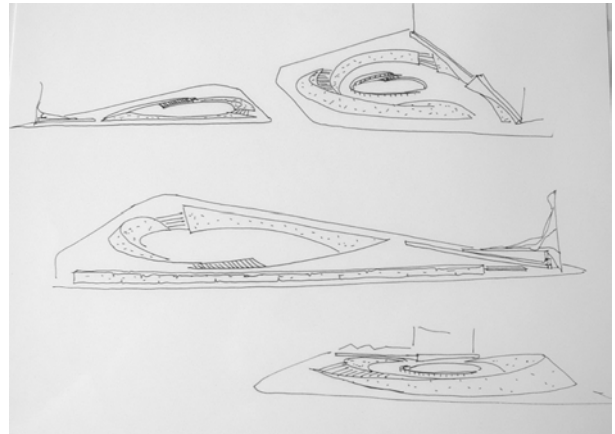

1

2

Les places Hipanitat (1989) i Neruda (1990) reforcen els seus límits per crear espais aïllats protegits del tràfic

3

4

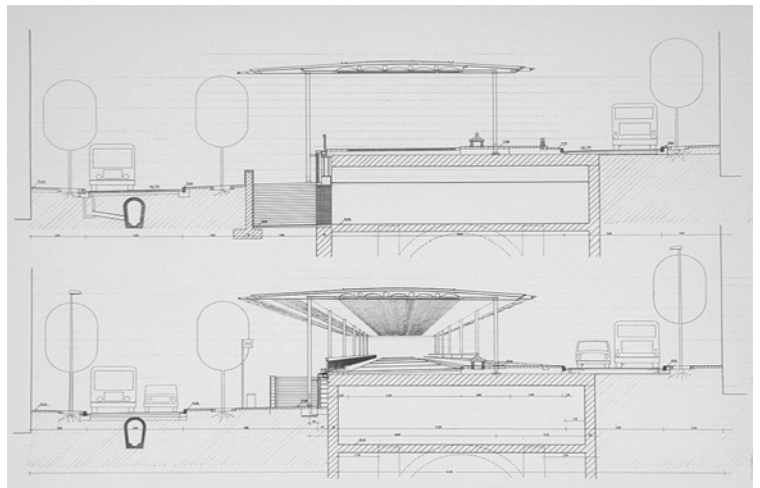
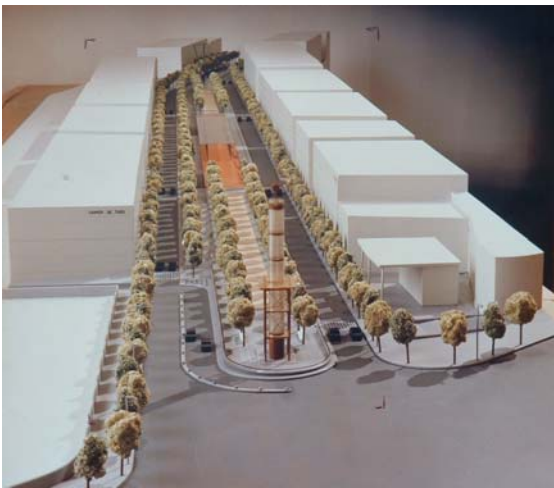
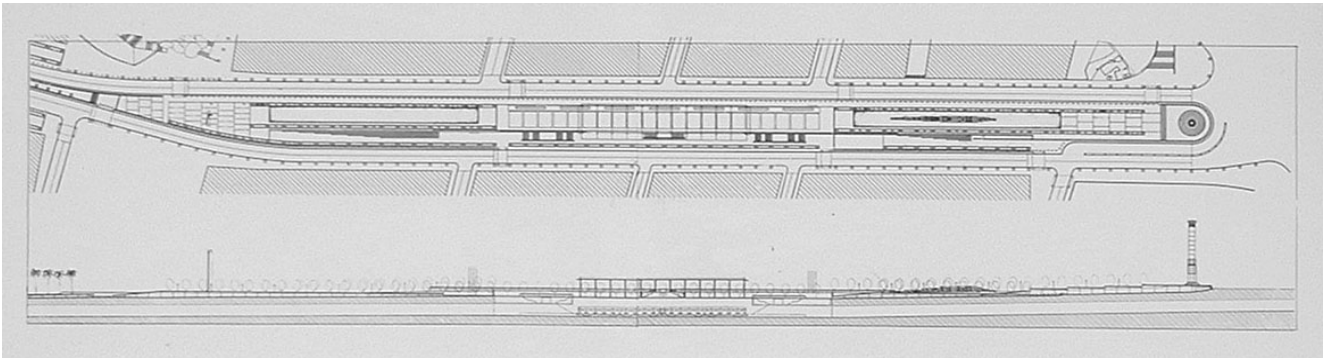
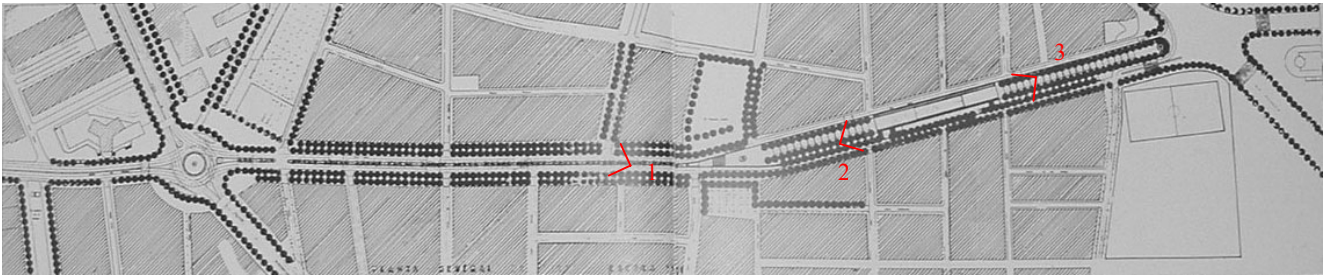
3.2.1.2 L'experimentació en la integració de desnivells preexistents

En l'exploració dels mecanismes de la unitat espacial, durant els anys vuitanta, van jugar un paper destacat aquells projectes que es van haver d'enfrontar a unes condicions preexistents complicades, en espais amb importants diferències de nivell (degudes normalment a infraestructures) i que constituïen un obstacle a la integració espacial.

Però en aquests primers anys, les experiències d'articulació espacial encara no formen part d'una cultura de l'espai públic compartida. Així sembla evidenciar-se en alguns projectes que pateixen justament d'una manca d'articulació, malgrat afirmar de manera explícita una voluntat d'unitat espacial.

La Rambla del Carmel (projecte concebut des de 1982 en el marc dels treballs preliminars dels PERI del Carmel i executat el 1985) és un exemple de les dificultats de tractar unes grans diferències de cota, tot i tenir una voluntat explícita d'assolir la màxima unitat espacial. El projecte pretén dissenyar un "espai unitari, llegible i simbòlic", un autèntic espai cívic. El problema de partida rau en les grans diferències de cota entre les rasants de les edificacions existents, degudes a l'abrupta topografia del Carmel, incrementades per l'esvoranc obert en previsió de la connexió entre la boca nord del túnel de la Rovira i la depressió de la Clota. El projecte opta per intentar integrar aquests desnivells a través d'un passeig central elevat d'entre 3 i 8 metres respecte les rasants dels fronts edificats laterals. Sota d'aquesta estructura central estava pensat inicialment construir un aparcament i un polisportiu, mentre que en el seu darrer tram cobreix els vials que salven el gran desnivell cap a la Clota, tot creant un mirador sobre aquesta barriada. Però d'aquesta manera s'estableix una important separació entre els teixits urbans del sector i la nova Rambla, que només pot dissenyar-se com un espai reclòs en si mateix. La voluntat de crear un espai unitari i llegible es tradueix en el disseny i ordenació dels elements urbans. Mitjançant una imatge comuna i distintiva dels elements urbans, el projecte vol generar unitat i marcar unes clares directrius que afavoreixin la llegibilitat. Però la consolidació de grans desnivells impedeix una veritable unitat espacial.

En canvi, els projectes de la Via Júlia (1982) i de Rio de Janeiro (1986) són exemples d'aquesta exploració sobre com integrar importants diferències de cota de manera a no fragmentar l'espai i assolir la màxima articulació en la secció dels espais lineals. En el cas de la Via Júlia, a les diferències de rasants de les edificacions a banda i banda dels carrers, s'hi afegeix la presència de l'estació de metro, la coberta de la llosa de la qual sobresurt per damunt del carrer. Totes les disposicions del projecte responen a la voluntat de crear un espai ben articulat malgrat aquests desnivells.

2

3

1

El projecte de la Via Júlia (1986) destaca per l'acurada integració dels desnivells preexistents...

i contrasta amb l'impacte de les diferències de cota a la Rambla del Carmel (també de 1986)

En primer lloc, la via passa de la secció en amples voreres laterals que privilegien la relació del vial amb els fronts edificats, a una secció amb passeig central que permeti integrar la diferència de cota deguda al túnel del metro. En segon lloc, la secció amb passeig central és asimètrica, amb una vorera costat muntanya molt més estreta per permetre que el passeig central se situï exactament damunt la coberta del metro i l'integri. Damunt aquesta llosa es crea l'espai més estàtic del passeig, i sota la coberta s'habilita l'accés al vestíbul del metro. Les alineacions d'arbres del passeig central acompanyen els dos grans itineraris, l'un que es manté a la cota superior i s'encamina a l'espai estàtic central, i l'altre que, a través d'unes escales, salva el desnivell donant accés a la cota inferior, a l'entrada del metro i a la vorera del costat mar.

El cas de Rio de Janeiro (1986) constitueix encara avui un referent en aquesta experimentació de la integració de diferències topogràfiques i del treball d'una secció en vistes a la consecució de la unitat espacial. Mentre les amples voreres laterals que procuren articular-se amb els espais que es van obrint entre els blocs dels polígons afavoreixen la unitat entre el carrer i l'entorn edificat, la creació d'una mitjana en forma d'element escultòric lineal basat en una seqüència de plans que adquireixen un dinamisme quan són observats des d'un cotxe en moviment permet absorbir les diferències de cota variables i integrar els passos de vianant entre un cantó i l'altre del vial.

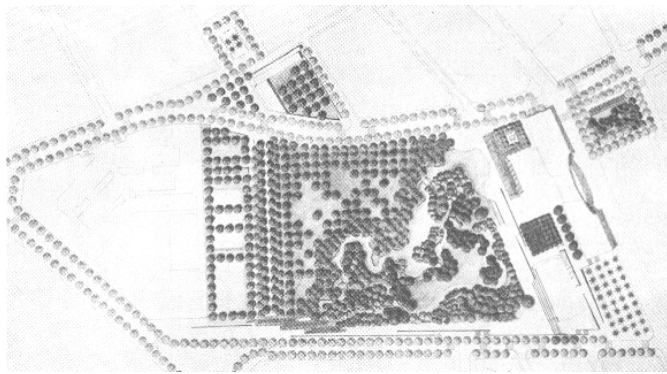
Aquestes primeres experimentacions sobre la integració de desnivells preexistents contribuiran decisivament a la cultura de la unitat espacial en espais condicionats per infraestructures, ja es tracti de simples aparcaments subterranis o d'importants túnels viaris i ferroviaris.

3.2.1.3 Entre la urbanització fragmentada i els intents d'articulació d'espais

En molts projectes dels anys vuitanta, la voluntat de crear diferents ambients dins un mateix espai es tradueix sovint en una fragmentació interna de l'espai, ja que no sempre s'aconsegueix articular i integrar completament les parts diferenciades que es projecten, les quals tendeixen a juxtaposar-se. La plaça Sòller es divideix en dues parts clarament diferenciades, una plaça dura envoltada per l'estructura porticada i la meitat parc que intenta trobar en el llac central un element d'encontre amb la plaça sense acabar d'articular ambdós espais. En el parc de l'Escorxador, la plaça dura, el palmerar i el bosc mediterrani s'organitzen de manera concèntrica. El projecte és plenament conscient del risc de fragmentació i intenta evitar-lo construint un element com és la pèrgola que els connecta tots tres. En el parc de la Pegaso es juxtaposen la franja destinada als equipaments construïts al llarg del carrer de la Sagrera, el jardí de vegetació exuberant al voltant de la muntanya artificial i l'arbreda regular que integra les pistes de joc. El fil d'aigua que fa de transició entre jardí i arbreda es planteja més com límit diferenciador que com a nexa articulador. Així mateix, en el parc de l'Espanya Industrial distingim la part del llac amb les grades que l'envolten, de la zona boscosa, dins la qual encara trobem el subrecinte dels equipaments.

En el cas del parc esportiu de Can Dragó (1986), es tracta d'un espai, no ja fragmentat, sinó totalment compartimentat en tres illes independents. Per una banda, la voluntat d'anivellar el parc tant amb l'avinguda Meridiana com amb el carrer Andreu Nin (de nova obertura), i el reforçament d'aquestes alineacions mitjançant les plantacions d'arbrat podia haver suposat un pas cap a la integració del parc en la trama urbana. Però la desaparició de la lògica més estructurant del pla parcial de 1984 que havia ordenat el sector entorn una plaça cívica on convergien les traces històriques dels camins del nucli de Sant Andreu al seu cementiri, va convertir el projecte de parc en la mera juxtaposició de tres programes funcionals: un pista d'atletisme, una piscina coberta i un llac tancats i un jardí al costat d'un camp de futbol. Els principis i els mecanismes d'integració i articulació de l'espai que més tard els propis autors del projecte (encapçalats per Enric Pericas) emprarien en d'altres espais públics encara estaven per desenvolupar.

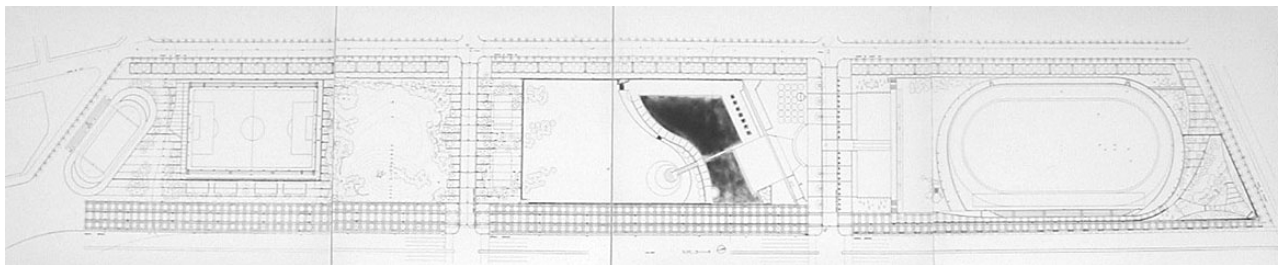
La fragmentació de l'espai no és exclusiva dels projectes de parcs, sinó que de vegades no s'aconsegueix evitar ni en projectes sensibles a la unitat espacial. El projecte de la boca sud del túnel de la Rovira de 1985 vol transformar un espai marcat per la presència de grans infraestructures viàries (sortida túnel, dos viaductes...) en un espai més cívic i urbà. En la decisió d'enderrocar el viaducte costat mar de la Ronda del Guinardó es manifesta clarament la consciència de l'efecte nociu per a la unitat i llegibilitat de l'espai urbà que suposa la consolidació d'estructures a nivells diferents dins la ciutat. D'aquesta manera, s'opta per conservar el viaducte costat muntanya, situat en bona part del seu traçat al mateix nivell de les edificacions dels fronts edificats d'aquell cantó, i enderrocar el viaducte del costat mar, que passant a poca distància del front edificat sud a una alçada entre el primer i segon pis generava un impacte visual molt més gran.

Parc de la Pegaso (1982)

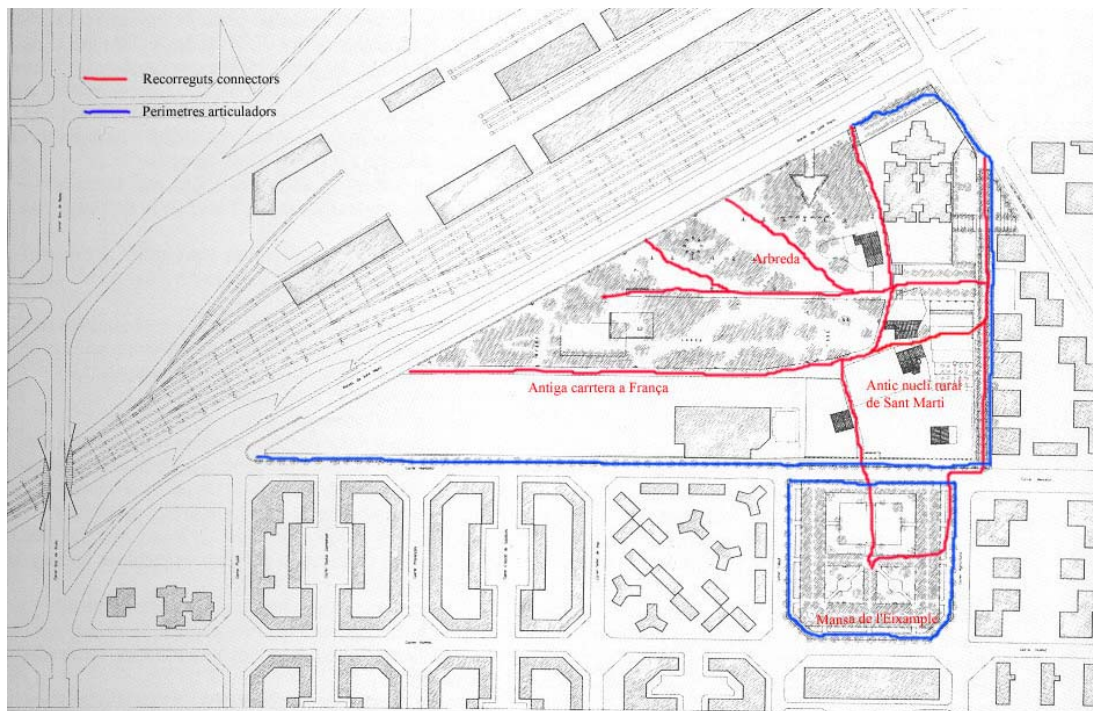
Parc de Can Dragó (1986)

La diferenciació d'àmbits és un aspecte fonamental en molts del projectes de parcs urbans dels anys vuitanta

El projecte d'urbanització té en compte la importància de minimitzar les diferències de nivell, i és per això que suprimeix els diferents passos subterranis, organitza tots als accessos a l'únic nivell del carrer i afavoreix el pas entre ambdós costats de la sortida sud del túnel de la Rovira a través de la llosa que salva el desnivell. Però és en la urbanització de l'espai que aquesta lògica d'unitat espacial falla, i el projecte opta per crear fins a onze espais d'urbanització diferent, provocant una fragmentació que contradiu la resta d'esforços d'articulació. La recerca sobre la consecució de la unitat espacial encara estava lluny de concretar-se en els criteris d'uniformitat i estandardització de la urbanització que es desenvoluparan al llarg de la dècada dels 90 i en la consolidació dels quals, el propi autor del projecte de la boca sud del túnel de la Rovira, Màrius Quintana, jugarà un paper determinant.

En el cas del parc de Sant Martí (1984) també coexisteixen la fragmentació derivada de la creació de diversos espais i ambients, amb uns esforços clars d'articulació d'aquests espais entre si i amb l'entorn edificat. El parc es divideix en tres àmbits ben diferenciats en funció de les condicions de l'entorn i de les preexistències: l'illa geomètrica de l'Eixample, l'antic nucli rural de Sant Martí, l'arbreda que separa el parc de l'espai ferroviari. El tractament de cada una d'aquestes parts vol ser contextual amb les especificitats de l'entorn.

El parc de Sant Martí (1984-1990), fragmentat en tres àmbits, explora diversos mecanismes de connexió i articulació

En la mansana Cerdà, la urbanització emfasitza la geometria de la malla. En l'antic nucli rural, es configura una plaça cívica. L'extensió verda i l'arbreda contraresten la platja de vies. Se'n deriva una fragmentació interna, però el projecte avança alguns mecanismes d'articulació espacial que es consolidaran en els anys següents, com són la inserció de l'espai en recorreguts urbans i el tractament de les voreres a fi de vincular l'espai projectat a la trama urbana. Per una banda, mentre es manté la traça de l'antiga carretera a França que passava pel nucli de Sant Martí, es potencien nous itineraris connectors: un camí sentit mar muntanya lliga la mansana Cerdà, l'antic nucli i l'arbreda; un eix parteix de la nova plaça cívica per prolongar-se al llarg de tota l'arbreda; es crea un nou passeig entre el parc i els polígons a llevant que vol prolongar, malgrat una sensible translació de l'eix, un dels carrers de la malla Cerdà (el de l'Agricultura). És justament en aquest passeig on s'observa l'esforç per utilitzar les voreres com elements d'articulació. En la mesura que la vorera al llarg del parc és tractada alhora com a part d'aquest i com a part d'un carrer de l'Eixample mitjançant les alineacions d'arbrat, actua no com a límit d'un recinte, sinó com a vincle del parc amb la trama urbana. I el mateix succeeix amb la vorera al llarg de la ronda de Sant Martí, del tot integrada al vial i alhora lligada als marges de l'arbreda, o amb el tractament del carrer de Menorca, amb el qual s'intenta articular el parc amb les mansanes Cerdà situades al sud.

Però malgrat aquests tímids intents d'articulació a través de recorreguts urbans i del tractament de les voreres, la consecució de la unitat espacial en aquests espais de dimensions considerables, poc configurats per l'entorn edificat i amb parts i usos diversos al seu interior, no s'assolirà plenament fins al desenvolupament del llenguatge sintàctic d'elements urbans, que pel seu caràcter extensible mostra una gran capacitat integradora (veure apartat 3.2.2.3).

3.2.2 La consolidació dels mecanismes de la unitat espacial.

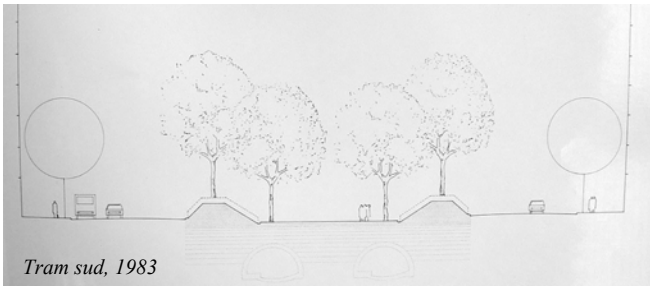
A finals dels anys vuitanta, les directrius impulsades des del Servei de Projectes Urbans no només s'encaminaran a assolir una major contenció expressiva i obertura a l'entorn urbà del projecte d'espai públic, sinó també una major unitat espacial. Els projectes ja esmentats de la Rambla Prim i de l'Avinguda de la Catedral il·lustren el moment en què la política de renovació de l'espai públic assumeix explícitament el criteri d'unitat espacial.

El primer projecte per a la reurbanització de la Rambla Prim data de 1984 i afectava el tram comprès entre Cristòbal de Moura i Lull. La idea central del projecte és la creació d'un passeig central aïllat, que cerca tant defugir l'entorn poc qualificat com crear unes condicions d'ús pròpies d'un espai d'estar i de repòs. Els mecanismes emprats per aïllar el passeig central són múltiples. En primer lloc, el passeig queda deprimat i separat de les vies laterals per grans talussos superiors a l'alçada d'una persona. En segon lloc, els límits del passeig lateral es tanquen amb una reixa i una alineació d'arbustos mitjans "cómo si tratara de la fachada de un parque lineal". En tercer lloc, els trams del passeig central són de 250 metres, generant un ritme aliè al de la trama viària del sector.

El 1989, davant les protestes dels veïns (contraris a l'excessiu aïllament d'una rambla que s'amagava dels seus propis barris, al considerar l'entorn edificat massa poc qualificat), el projecte es reforma. Es manté el principi d'autonomia de l'espai central respecte l'entorn, però els límits se simplifiquen dràsticament: se suprimeix la reixa i la tanca d'arbustos, es conserven els talussos, però reduïts a plans de gespa envoltats d'un mur baix que pot ser utilitzat com a banc, i es garanteixen accessos a l'interior del passeig central des de tots els carrers de la trama que hi desemboquen. En la memòria del nou projecte, l'autor es refereix a la necessitat de les modificacions introduïdes al·ludint directament "al canvi de criteris de l'Ajuntament". Un canvi favorable a la unitat espacial de l'espai públic que propugna la supressió de límits en lloc de la seva creació, i que es manifesta en el projecte d'urbanització de la resta de la Rambla Prim, realitzat pels propis arquitectes municipals, concretament per Pedro Barragan. S'urbanitzarà segons el criteri no de l'aïllament del passeig central, sinó de la màxima permeabilitat entre la rambla central i les voreres laterals, optant per seccions pràcticament planes.

La Rambla Prim, pel canvi d'orientació en el projecte, representa la incorporació del criteri d'unitat espacial en la política l'espai públic. Seguint aquest criteri, els diversos mecanismes d'articulació i integració dels espais experimentats parcialment en els projectes dels anys vuitanta es consolidaran i s'incorporaran a una cultura compartida de l'espai públic: l'extensió del paviment continu experimentats en les places de Gràcia, l'articulació de voreres i la integració de desnivells preexistents treballats en la Via Júlia i Rio de Janeiro, la inserció en recorreguts urbans explorada mínimament en alguns projectes de jardins i parcs.

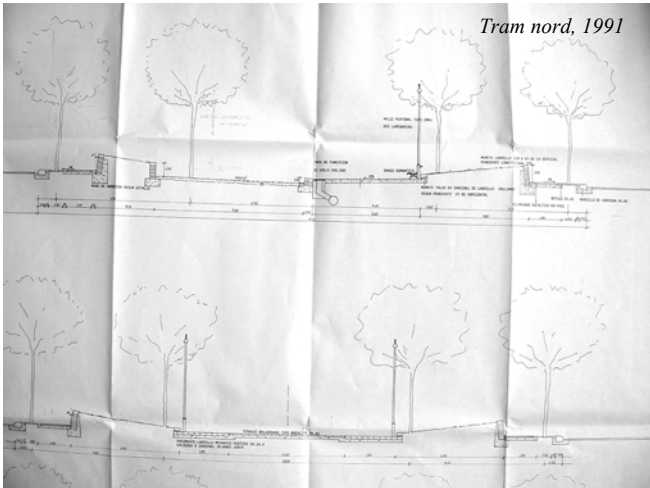

Tram sud, 1983

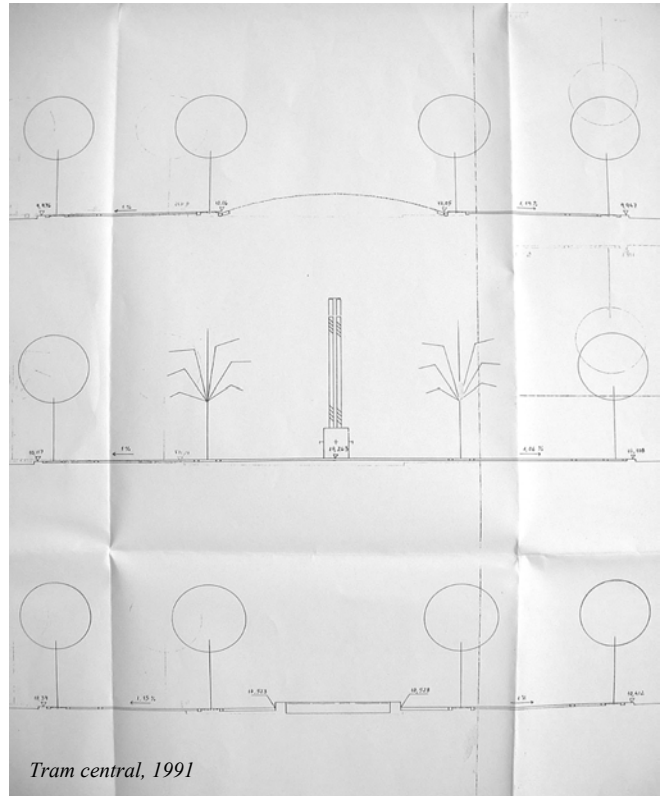
Tram sud, 1989

Tram nord, 1991

Tram nord, 1991

Tram central, 1991

Les seccions de la Rambla Prim van explorar a finals dels vuitanta la integració espacial del passeig central a través del tractament dels seus límits. Aquesta integració espacial ha esdevingut una constant en projectes posteriors.

Avinguda Tarradelles, 2003

Carrer Guipúzcoa, 1997

3.2.2.1 Paviment continu, articulació de voreres i ordenació d'elements urbans

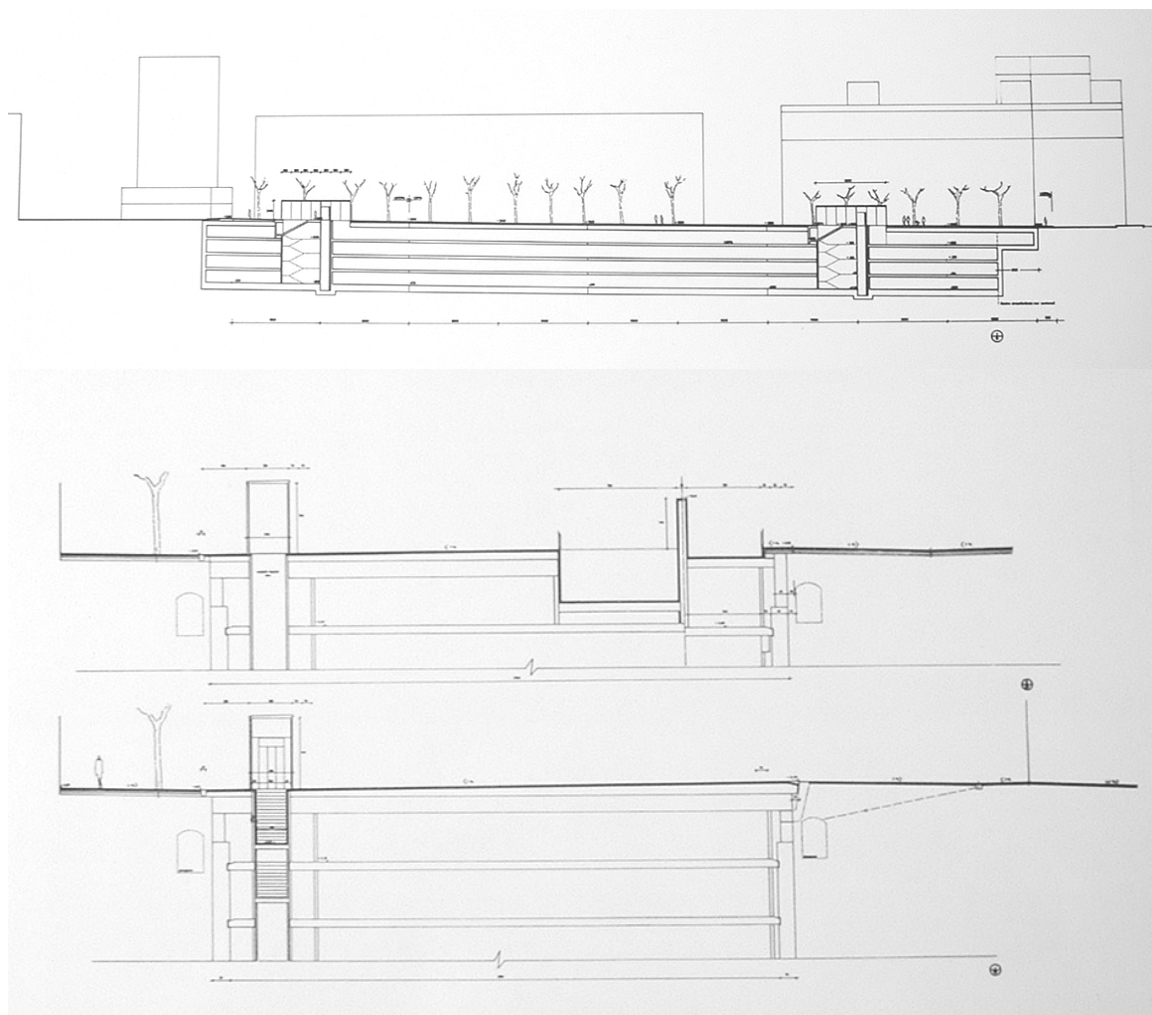
El disseny de l'Avinguda de la Catedral és plantejat des del Servei de Projectes Urbans de l'Ajuntament com un projecte emblemàtic de la recerca de la unitat espacial. La memòria del projecte el defineix com “una intervenció unitària, articuladora i integradora d'un espai plaça concebut com extensió del pla de la seu i avant sala del Barri Gòtic”. Es tracta d'un autèntic projecte manifest no només de la contenció expressiva (com hem vist en l'apartat 3.1), sinó també de la lògica de la unitat espacial.

En aquest espai la recerca de la unitat espacial reposa sobre tres principis. En primer lloc, es produeix una extensió màxima del paviment pla i continu fins als límits de les edificacions, suprimint totes les voreres que fins aleshores prolongaven els carrers de l'entorn fins a l'interior de l'espai central. Es tracta amb una atenció especial l'articulació dels punts singulars: s'unifiquen les escalinates de la Catedral i es renova la rampa d'entrada al carrer del bisbe.

En segon lloc, la unitat del paviment a un únic nivell implica una màxima coexistència d'usos que reforça la percepció unitària de l'espai (un simple esglaó de pocs centímetres marca el límit de l'antiga plaça Nova que es fa coincidir amb l'espai de càrrega i descàrrega dels vehicles que entren pel Portal de l'Àngel, es preveu un nombre mínim de fitons per indicar el pas de vehicles...). En tercer lloc, s'allibera el pla horitzontal de qualsevol element urbà, els quals s'ordenen i es concentren en una gran alineació paral·lela a les façanes enfront de la Catedral, on s'agrupen arbres, bancs, accessos al pàrquing, enllumenat... Aquest esforç per endreçar els elements urbans té un efecte doble. El primer efecte resulta de la transparència espacial que es genera a través de la contenció expressiva: l'agrupació dels elements urbans afavoreix la percepció unitària de l'espai, neutralitzant el seu impacte visual. D'altra banda, la col·locació dels elements urbans crea límits interns a l'espai del tot permeables, però amb una gran capacitat d'ordenació que diferencien àmbits diversos al seu interior. En el cas de l'Avinguda de la Catedral, la localització dels elements urbans en una única alineació davant el front edificat nord distingeix el gran espai lliure central, de l'espai lineal que recorre el peu de les façanes, vinculat a l'activitat comercial, i alhora espai estàtic on es concentren bancs i terrasses. Igualment, a l'avinguda del Portal de l'Àngel (1991), l'ordenació dels elements urbans (bàsicament enllumenat, més arbres i bancs en el tram superior) en dues grans alineacions paral·leles als fronts edificats permeten diferenciar l'espai en tres àmbits lineals: el central, on esporàdicament poden circular els cotxes, i els laterals vinculats a l'activitat comercial.

Seguint aquests criteris d'extensió del paviment continu, de coexistència d'usos i d'ordenació dels elements urbans, en l'Avinguda de la Catedral reformada, el pla horitzontal adquireix una màxima transparència i el pla vertical una màxima presència. La unitat espacial de l'avinguda de la Catedral, juntament amb el seu entorn edificat altament qualificat, la converteix en un espai cívic per excel·lència i un dels més utilitzats a la ciutat per a la celebració d'actes col·lectius.

Després de la reurbanització de 1991, l'avinguda de la Catedral s'ha consolidat com un dels principals espais per a la celebració d'esdeveniments col·lectius, actuant alhora com la plaça major de Barcelona (molts dels actes de les festes de la Mercè com la sortida del correfoc, les ballades de sardanes o l'arribada de les cavalcades que tenien lloc en d'altres indrets foren traslladats a l'avinguda de la Catedral) i com un dels millors espais escènics de la ciutat (apte per a celebracions diverses que van des de concerts a actes litúrgics)¹⁴⁷. Com a resultat de la transparència i la unitat espacial, l'Avinguda de la Catedral constitueix avui en dia un espai emblemàtic d'una nova manera d'entendre la dimensió cívica de l'espai públic, no com a signe monumental en si mateix, fàcilment identificable com a símbol de l'esfera pública, sinó com a escenari qualificat on pren cos la vida col·lectiva de la ciutat (visió que desenvoluparem en parlar dels discursos teòrics que han acompanyat la renovació de l'espai públic en el capítol 6.2).

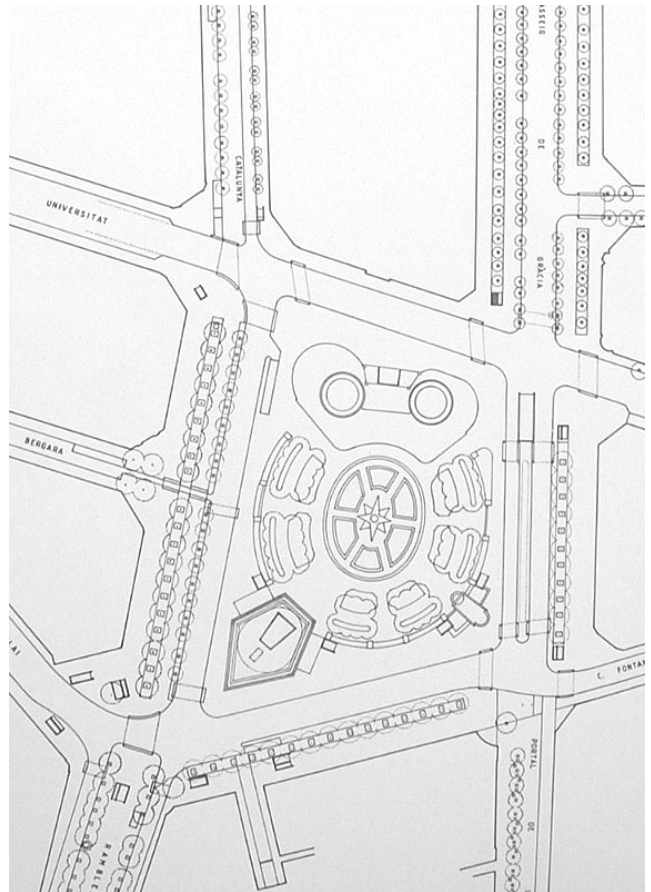

L'Avinguda de la Catedral (1990) aconsegueix la unitat espacial a través d'una màxima continuïtat del pla horitzontal

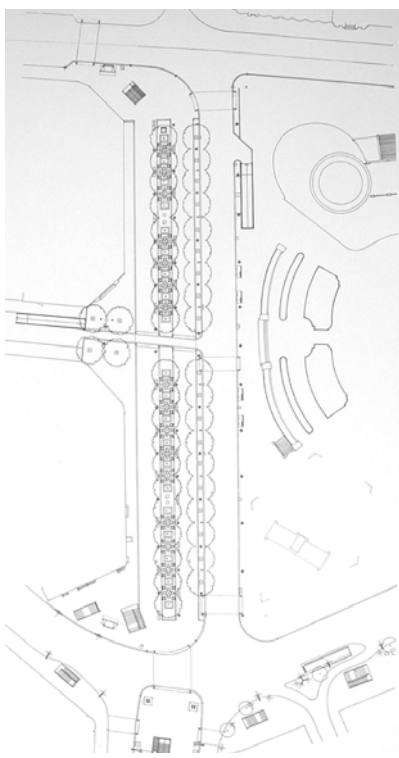
¹⁴⁷ Martí, Miquel. *Algunas lecciones de los Event Places. Tiempo, lugar y comunidad: enriqueciendo el imaginario colectivo*. Ponència presentada al seminari Llocs memorables / Paisatges culturals celebrat a Barcelona el 23-24 de gener de 2004.

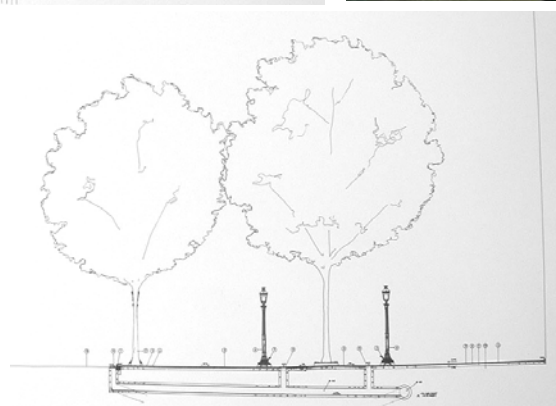
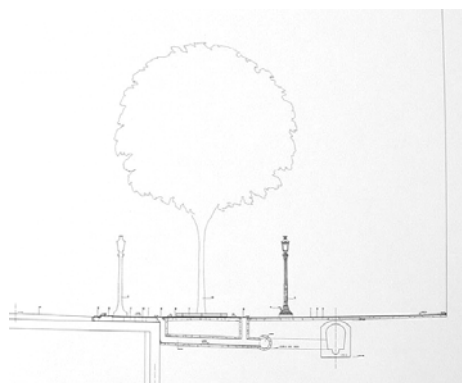
Estat inicial abans de 1989

Estat final 1992

Ampliació vorera de ponent (1991)

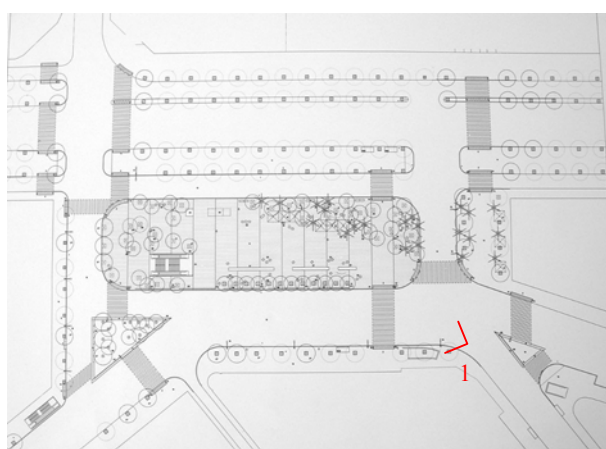
A través de l'eixamplament i articulació de les voreres, la plaça Catalunya ha assolit la unitat espacial

Aquests principis d'unitat espacial basats en la supressió de límits artificials i l'extensió del paviment continu alliberat d'elements urbans es traduiran en la majoria de projectes dels anys noranta en un treball sobre l'articulació de les voreres, utilitzant l'ordenació dels elements urbans tant per vincular, com per diferenciar parts d'un mateix espai completament integrat i unitari.

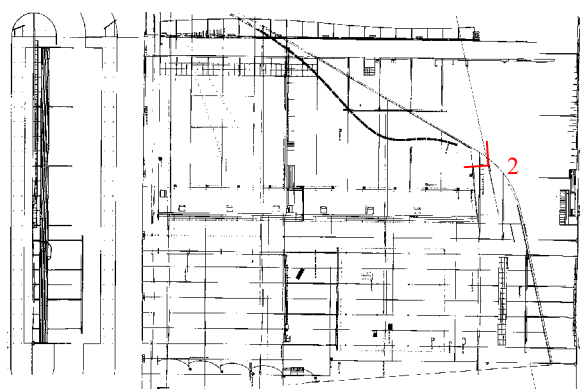
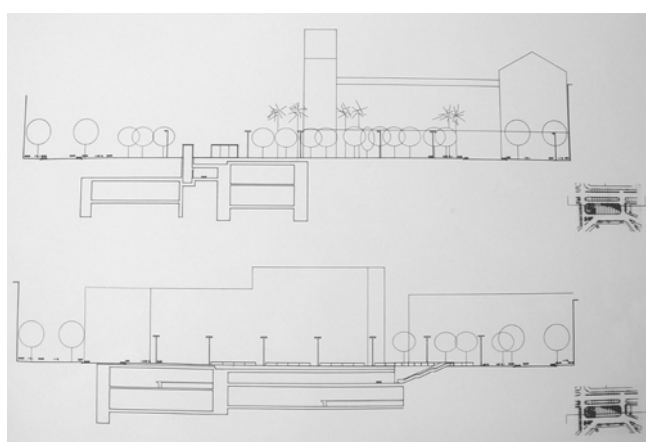
La reforma de la plaça Catalunya (1989-92) és un clar exemple d'aplicació del principi d'extensió del paviment en la forma d'eixamplament de voreres, combinat amb la reordenació dels elements urbans. Encara que sembla un canvi poc significatiu, suposa una millora substancial de l'articulació entre els espais perimetrals i l'espai central, que era un dels principals problemes d'aquesta plaça. D'aquesta manera, el 1989 es projecta l'eixamplament de la vorera de ponent de 16 a 28 metres, seguint un principi de concentració de l'espai destinat a vianants (en lloc de la fragmentació de les illetes interviàries pre-existents). S'opta per una vorera lateral única que afavoreix la relació amb el front edificat, en lloc d'un passeig central que tipològicament hauria pogut unir la Rambla amb Rambla de Catalunya, però que hauria trencat aquest principi de la màxima continuïtat possible del paviment. El 1992 s'eixamplen les voreres sud i llevant i es reordenen els accessos als aparcament soterrats, les parades d'autobusos i taxis, i els passos de vianants, per tal de facilitar i clarificar l'accés a l'espai central de la plaça. L'aplicació de mecanismes tant simples com l'extensió del paviment continu (traduït en l'eixamplament de les voreres laterals i la supressió de qualsevol vorera residual) i la reordenació dels usos i elements urbans, ha produït una millora substancial de la integració espacial de la plaça Catalunya.

La reurbanització de la plaça Universitat (1994) es basa també en aquest disseny contingut de les voreres, presidit per la voluntat d'unificar l'espai. La continuïtat dels paviments minerals i la minimització i agrupació dels elements urbans proporciona una visió unitària de l'espai. L'ordenació del tràfic i els passos de vianants afavoreix la connexió entre totes les parts de l'espai. La utilització d'unes lògiques de conjunt en la selecció i col·locació dels elements urbans reforça l'articulació de les diferents parts, tot permetent-hi la coexistència d'usos diferenciats (passeig al llarg de la Gran Via, descans, joc i accés al metro en l'espai central, activitat comercial en les voreres laterals...). Aquest exemple de recerca i consecució de la unitat espacial que és la plaça Universitat ressalta encara més si el comparem amb el tractament de dos espais en entorns similars, com són la plaça Urquinaona i la plaça del Països Catalans. La plaça Urquinaona, també un espai de transició entre la trama de la ciutat emmurallada i la malla Cerdà, mostra un exemple d'urbanització previ a l'inici de la renovació de l'espai públic. La funcionalitat del tràfic determina una configuració fragmentada de la plaça, creant dos espais centrals envoltats de carrils i dues petites illetes interviàries del tot residuals, mentre que alguns itineraris a peu no són possibles per la ubicació dels passos de vianants. El tractament dels espais més estàtics respon a la lògica pròpia del Servei de Parcs i Jardins fins els anys vuitanta, basada en l'ajardinament de parterres mitjançant arbustos, un mecanisme que contribueix a fragmentar encara més el pla horitzontal i que dificulta una visió unitària del conjunt.

Al seu torn, la plaça dels Països Catalans, també en una confluència de vies importants i situada damunt d'una llosa de formigó com la plaça Universitat, és del tot representativa dels projectes centrats en el propi disseny i poc amatents a l'articulació de l'espai (malgrat la transparència que genera el llenguatge minimalista de la plaça). El projecte no només es focalitza en el tractament de l'espai central (per oposició al tractament de conjunt de la plaça Universitat, on les voreres laterals es dissenyen simultàniament a l'espai central amb la voluntat d'articular-les), sinó que en alguns trams el projecte reforça els límits de l'espai central a través de murs baixos. La fila d'aparcaments que envolta la major part de l'espai central acaba de consolidar aquesta percepció del seu aïllament. A través d'aquests tres exemples, la recerca de la unitat espacial apareix clarament com una evolució dins la cultura de l'espai públic.

Plaça Universitat (1994)

Plaça dels Països Catalans (1983)

2

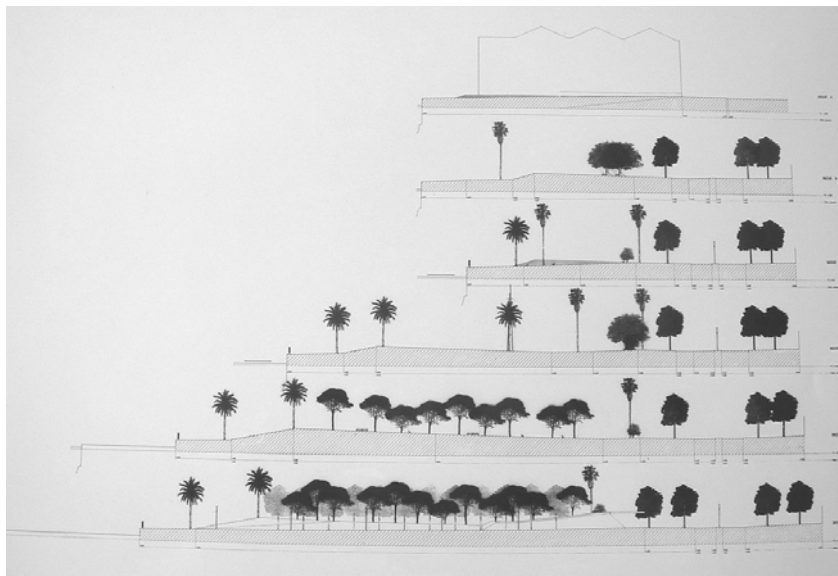
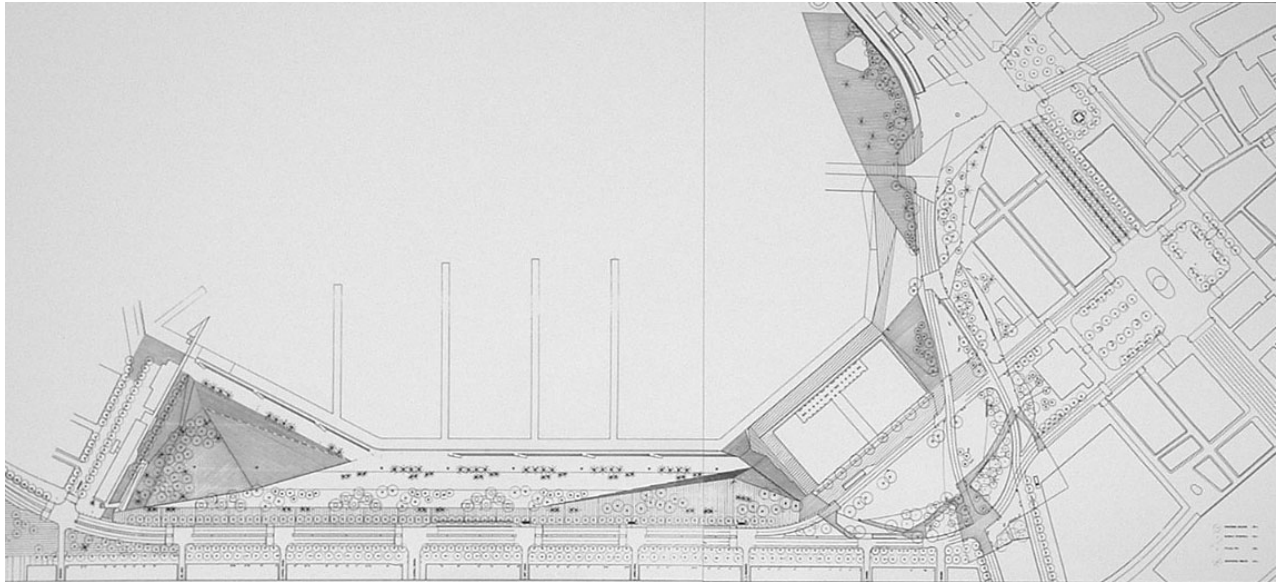
1

A través d'un tractament del conjunt de les voreres, el projecte de la plaça Universitat aconsegueix articular les diverses parts que la conformen, contrastant amb el projecte de la plaça dels Països Catalans, centrat en l'àrea central i amb voluntat de delimitar-la.

Aquest treball sobre la unitat dels espais urbans no només afecta els espais puntuals, sinó que serà una constant en la reforma dels grans eixos viaris de la ciutat partir de mitjans dels anys 1990. A través del disseny de la secció, els projectes cercaran sempre la màxima articulació entre els fronts edificats i el pla horitzontal, entre els espais laterals i els centrals, entre ambdós costats de les avingudes. El projecte del Moll de la Barceloneta (1990) és exemplar d'aquesta exploració sobre com articular les diferents parts de la secció d'un espai lineal a través, no només del redimensionament de les voreres, sinó de la selecció i disposició dels elements urbans. Tot el projecte es basa en una gradació pensada per articular entre si espais diferenciats. En primer lloc, al llarg del front edificat de la Barceloneta s'eixampla la vorera per crear un ample passeig. A l'altra banda de la calçada es dissenya també una vorera on es combinen dos tipus d'arbrat. Per una banda, una alineació de plàtans segueix el vial i integra aquesta vorera en el passeig Joan de Borbó, creant un primer espai en forma de bulevard. D'altra banda, comencen a aparèixer tocant a la vorera agrupacions d'arbres de dimensions més reduïdes que es van disseminant per la part més interior de la plataforma del moll, creant un segon espai més estàtic, destinat al joc i al descans. En la part del moll propera a l'aigua, dels arbres que poblen la franja més estàtica del conjunt només queden alguns exemplars de palmeres esveltes, amb la intenció de generar àmplies vistes sobre el port i la façana marítima de la ciutat, i afavorir el caràcter contemplatiu d'aquest tercer espai. Als extrems del moll, l'esplanada s'aixeca lleugerament (en un gest típic de la incorporació de lògiques paisatgístiques contingudes) amb la voluntat d'establir un diàleg amb les edificacions Marina Port i el Museu d'Història, i la plantació singular de pins pretén establir una relació a través d'aquests arbres amb els del Pla de Palau i els que es podrien plantar en la futura plaça del Mar, al final del passeig Joan de Borbó, pendent d'urbanització definitiva.

Sobre un paviment mineral continu, que també juga amb diferents materials per distingir els diversos àmbits de l'espai, la plantació d'arbres apareix com el principal recurs per facilitar una percepció unitària de l'espai i per contribuir a l'articulació dels espais. Els elements urbans, tots ells de disseny simple, s'ordenen en relació a les alineacions i plantacions d'arbres, afavorint la màxima transparència de l'espai. La comparació del Moll de la Barceloneta amb el Moll de la Fusta, situat al davant, permet visualitzar aquesta evolució d'un projecte amanerat, basat en l'arquitecturització singular de l'espai, cap a un projecte contingut que troba en la recerca de la unitat espacial la font principal d'inspiració.

És a través de projectes com aquests que la supressió de límits artificials, l'extensió del paviment continu, la integració de diferències de nivell, l'articulació de voreres, la selecció i ordenació dels elements urbans s'han anat consolidant com a mecanismes de projecte al servei de la unitat dels espais públics.

Espai estàtic

Espai bulevard

Espai moll

El Moll de la Barceloneta (1990) cerca l'articulació entre els diversos àmbits de l'espai a partir del treball amb els elements urbans i l'arbrat.

3.2.2.2 El projecte d'espais públics infraestructurals

En aquesta recerca sobre la unitat espacial, un cas particular el constitueixen els projectes en què les infraestructures juguen un paper important. La presència d'aquestes infraestructures es tradueix en unes condicions de projecte singulars, ja es tracti de diferències de cotes importants dins de l'espai que cal integrar, o de la presència d'estructures d'obra que condicionen les plantacions. Les primeres experiències més reeixides d'integracions de desnivells dels anys vuitanta, com a la Via Júlia, van culminar en un projecte com el de la Ronda de Dalt¹⁴⁸ (dissenyada entre d'altres per Bernardo de Sola, autor de la Via Júlia), paradigma a nivell internacional de la integració urbanística i arquitectònica d'una via segregada en la trama i els teixits urbans. Aquest coneixement acumulat s'ha incorporat a la cultura de l'espai públic com un tipus de projecte singular, fins al punt que, al llarg dels anys noranta, Barcelona Regional, l'empresa que es va crear un cop dissolts els holdings olímpics per dirigir els grans projectes estratègics de ciutat, d'escala sovint supramunicipal (veure aparta 6.1, dedicat als agents de la renovació de l'espai públic) s'ha distingit pel seu *know-how* específic en aquest camp. Però com a part d'una cultura compartida de l'espai públic, la integració dels condicionants infraestructurals és visible en molts projectes dins la ciutat, des les continuades actuacions al llarg de la Ronda del Mig, per integrar el que en molts trams encara era una via segregada que creava un fort impacte ambiental i un gran efecte de barrera i ruptura entre teixits urbans, fins a les innumerables construccions d'aparcaments subterranis que han acompanyat la reducció de la presència de vehicles en superfície i que han estat a l'origen de moltes renovacions d'espais públics.

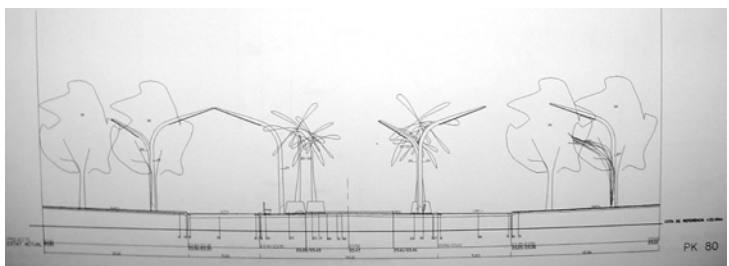
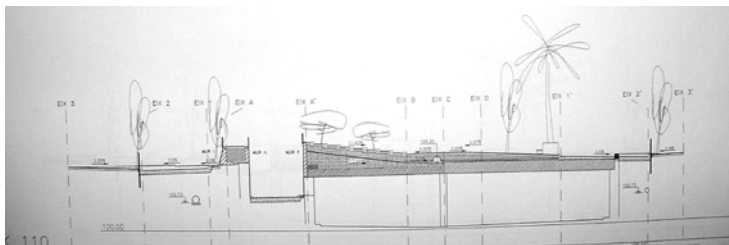
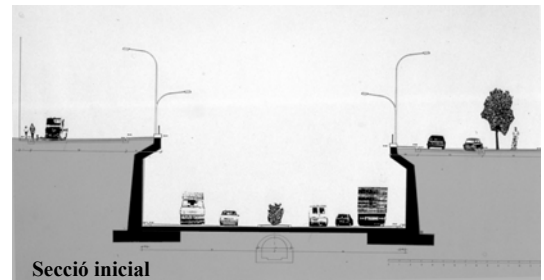
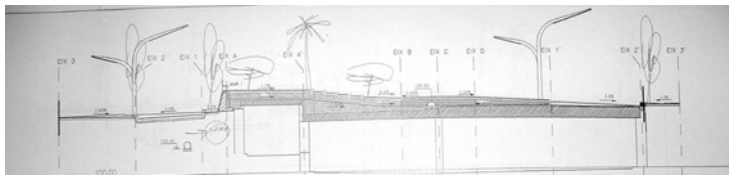
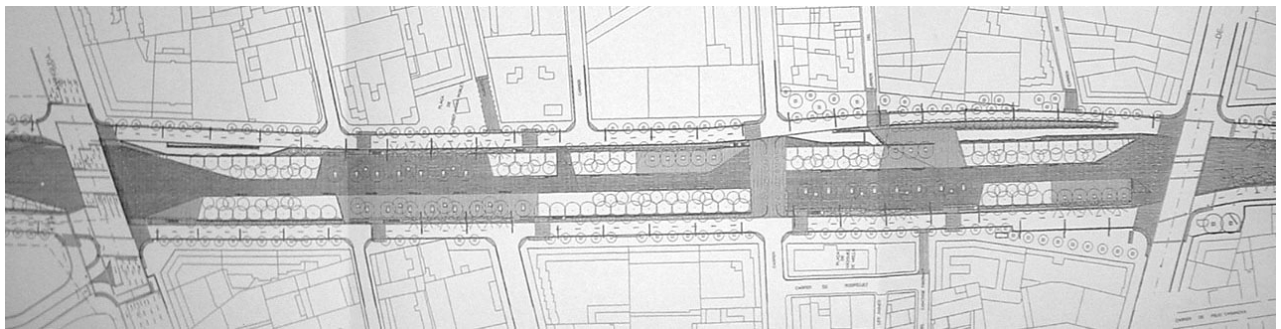
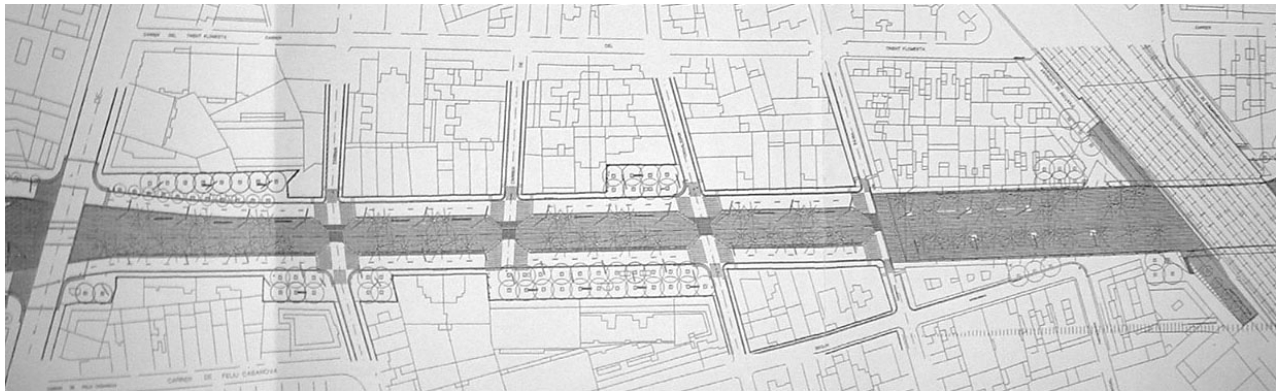
El projecte d'espai públic infraestructural es caracteritza pel seu caràcter multidisciplinar. La configuració formal de l'espai públic, el tractament epidèrmic, com li agrada anomenar-lo a Bernardo de Sola, és només una dimensió del projecte. Les dimensions funcionals, normalment vinculades a temes de mobilitat, i les qüestions tècniques d'estructures i enginyeria són al cor del projecte. Ara bé, la integració de la infraestructura passa per considerar la configuració formal de l'espai públic des del primer moment, simultàniament a la seva concepció a nivell funcional i tècnic. Les cotes de la infraestructura, i en especial de les lloses de cobertura, determinen la creació de desnivells més o menys importants en superfície, o les àrees de possibles plantacions. La capacitat de càrrega de les estructures condiciona també el tipus de plantacions i de mobiliari urbà admissibles. La posició dels accessos a túnels, aparcaments o estacions, ja es tracti de rampes o vestíbuls, és clau per a l'ordenació d'una superfície que afavoreixi l'articulació de l'espai, o estigui condemnada a la fragmentació. Es tracta de maximitzar l'espai d'ús públic en superfície, d'evitar la generació d'espais residuals, de facilitar els passos i els itineraris que garanteixen la continuïtat i vertebració de la trama urbana.

---

¹⁴⁸ Alcalà, Laura. *El anillo de contornos cambiantes. Hacia la asimilación de vías segregadas en el espacio urbano: patrones e instrumentos de diseño*. DUOT, Projecte de Tesi, 2002.

Si no es tenen en compte aquestes consideracions des de l'inici, en decidir la solució tècnica i funcional, el projecte de tractament del pla horitzontal per si sol no pot aconseguir un espai integrat i unificat. Un cop definits els condicionants de la infraestructura en superfície, el disseny del pla horitzontal recorre als diferents mecanismes de contenció expressiva, contextualitat i unitat espacial que ofereix el llenguatge sintàctic d'elements urbans. En molts casos, es creen subespais autònoms integrats a través de la lògica del “verd creuat”, la introducció de materials i directrius formals alienes a l'entorn urbà. Un darrer aspecte específic dels espais públics infraestructurals és el disseny particular dels espais singulars que sempre es generen (sortides de túnels, rampes, accessos a vestíbuls...), amb l'objectiu de subratllar la singularitat d'aquests punts, però al mateix temps d'integrar-los plenament en la lògica de conjunt.

La cobertura de la Ronda del Mig al seu pas pels barris d'Hostafrancs i Sants constitueix un dels projectes d'espai públic infraestructural més rellevants realitzats durant els anys noranta. El projecte de cobertura, que en alguns trams ha suposat, fins i tot, rebaixar la cota inicial de la calçada de la ronda, ha procurat situar la llosa a nivell de les rasants dels carrers laterals i les edificacions, ha previst la possibilitat d'unes mínimes plantacions damunt la llosa i ha ubicat les rampes de manera a garantir la continuïtat dels recorreguts transversals, no només de vehicles, sinó també de vianants. La Rambla del Brasil (1995-97) és un dels trams que presenta major interès des del punt de vista infraestructural, ja que la necessitat de col·locar un aparcament de dos pisos entre la coberta de la ronda i la superfície per tal de finançar el projecte feia que fos inevitable generar desnivells en superfície. El projecte és conegut pel tractament de la rambla central, basat en un joc de talussos laterals amb lleugeres inclinacions que van creant espais de repòs. La combinació de materials durs i tous i el disseny d'un mobiliari específic i distintiu constitueixen signes d'identitat d'un espai autònom, però integrat, on es combinen lògiques contextuais i autoreferents. Però des del punt de vista de la consecució de la unitat espacial davant els condicionants infraestructurals, el projecte destaca pel treball d'integració dels desnivells i d'articulació entre el passeig central i les voreres laterals. Totes les singularitats derivades de la presència de les infraestructures (rampes d'accés a l'aparcament i a la ronda, accessos de vianants al passeig central) s'adossen al passeig central, i es dissenyen en conjunt. Accessos de vianants (amb escales i rampes), murs de contenció del passeig, baranes al llarg de les rampes de cotxes, tots els elements estan tractats amb el mateix material i dins una mateixa lògica formal. La ubicació d'accessos per a vianants al passeig central és estratègica, per potenciar recorreguts urbans transversals que vinculin la trama urbana a banda i banda de la rambla, més enllà dels carrers que la travessen. Les variacions en l'alineació d'arbres i enllumenat als marges del passeig central s'utilitzen com un element d'articulació amb les voreres laterals (com a detall, en els trams amb rampes, l'alineació d'arbrat es conserva en una minúscula vorera a la part exterior de la rampa, per reforçar la seva integració en un passeig central permanentment articulat a les voreres laterals). La recerca de la unitat espacial davant els condicionants de la infraestructura es troba al cor del projecte de la Rambla del Brasil.

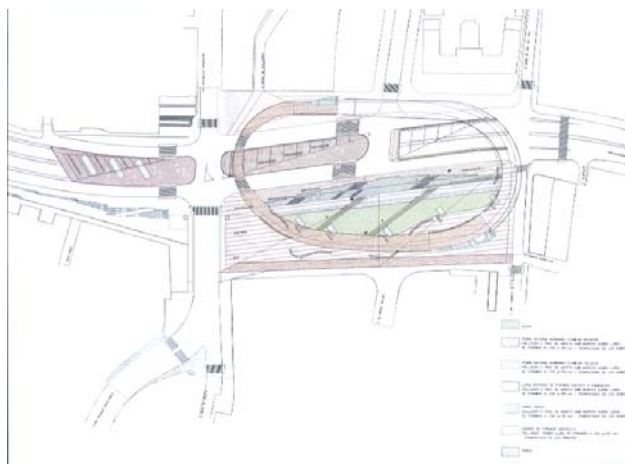
La Rambla del Brasil (1995-97) integra la presència de les infraestructures en un espai unitari, integrat i articulat a la trama urbana.

També la plaça Lesseps (amb un projecte en curs d'execució), és un clar exemple d'espai públic infraestructural. Les diverses propostes per a la reforma de la plaça que s'han succeït en els darrers anys s'han centrat en la consecució de la màxima unitat de l'espai, trencada pels desnivells introduïts pel pas semi-soterrat del primer cinturó. En el seu estat actual, les diferències de cota i la presència de túnels i rampes impedeixen la llegibilitat de l'espai. La circulació a través de la plaça Lesseps només és possible mitjançant escales, rampes, passos subterranis i passarel·les, convertint-la en el màxim exponent d'espai públic desarticulat i desconfigurat que queda a la ciutat.

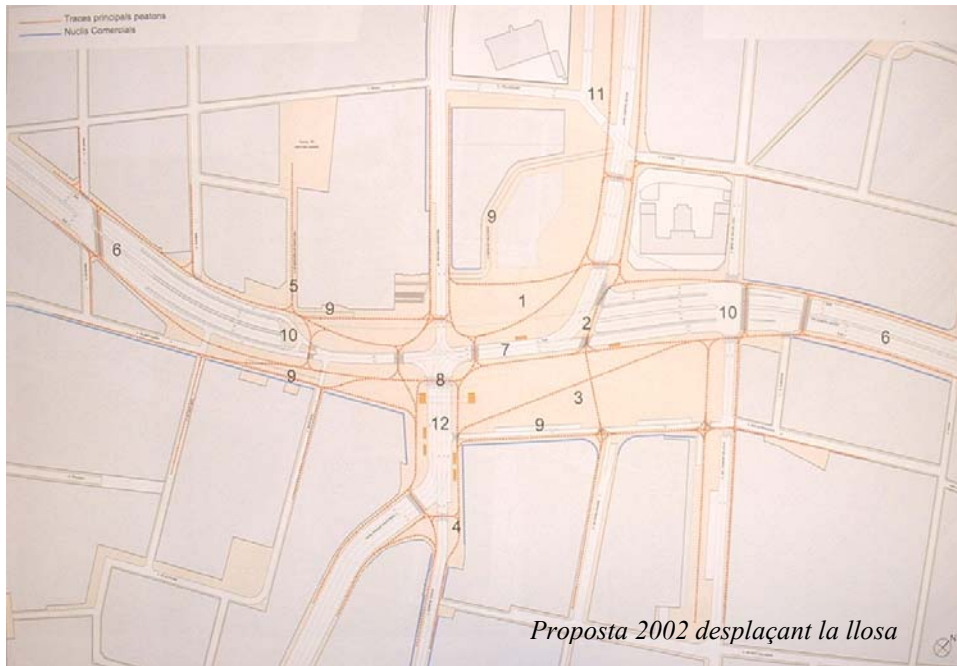
Un primer projecte de 1998 pretenia restablir la pendent natural del terreny i suprimir tots els desnivells existents, desplaçant el túnel cap al cantó nord de la plaça. Desestimada aquesta opció per l'alt cost que suposava desmuntar les lloses, l'equip d'Albert Viaplana guanyà un concurs de reforma de la plaça amb la condició de mantenir el túnel actual del primer cinturó. A través d'augmentar la pendent d'algunes rampes, el projecte aconseguia minimitzar l'impacte dels seus murs de contenció. La rampa amb major impacte visual, la que uneix República Argentina amb Príncep d'Astúries, es tractava de manera que acollís sota seu l'accés al vestíbul del metro, la qual cosa permetia alhora eixamplar la vorera, alliberar la perspectiva sobre l'església dels Josepets i integrar la rampa com un element construït amb una funció més urbana, tal i com ja s'havia fet a Via Júlia. Malgrat aquestes millores, els veïns rebutjaren el projecte argüint que el desnivell subsistent que dividia en dues parts la gran plaça generada al cantó sud seguia essent excessiu. Després del procés de concertació celebrat al llarg de l'any 2002, el projecte acordat preveu desmuntar la llosa del túnel i recuperar la pendent natural del terreny, en una continuïtat visual i de pas cabdal per a la recuperació de la unitat de l'espai. No només s'elimina qualsevol desnivell resultant del pas de les infraestructures, sinó que l'ordenació del tràfic en superfície no genera cap espai aïllat. Tots els espais lliures estan vinculats a una o altra de les mansanes que envolten la plaça, minimitzant els desnivells de voreres i potenciant la màxima continuïtat del paviment. És un cas extrem, on la dimensió tècnica i funcional de la infraestructura s'han subordinat a la configuració formal de l'espai públic.

Estat inicial (projecte anys 70s)

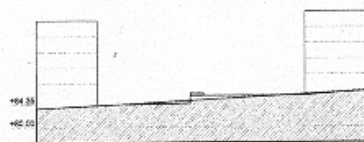

Projecte any 2000 conservant la llosa

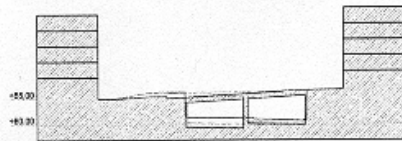

SECCIONS DE LA PLAÇA

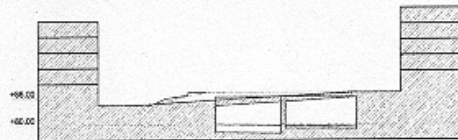
Seccions 1,2,3,4,5 i 6

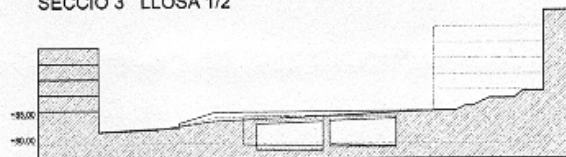
SECCIÓ 1 Rda. G. MITRE - C. DE BERNA

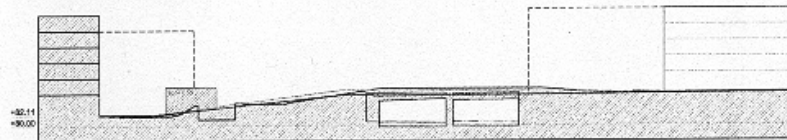
SECCIÓ 2 C. M. STA ANNA

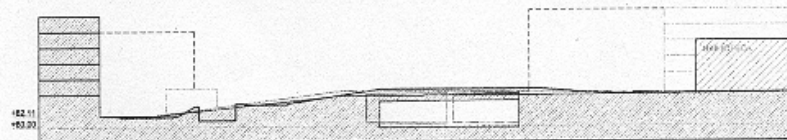
SECCIÓ 3 LLOSA 1/2

SECCIÓ 4 JOSEPETS

SECCIÓ 5 RIERA H. MILITAR

SECCIÓ 6 C. PEREZ GALDOS - H. MILITAR

— Estat Actual
- - - Solució Conservant Llosa 1
— Solució Reconstruïnt Llosa 1

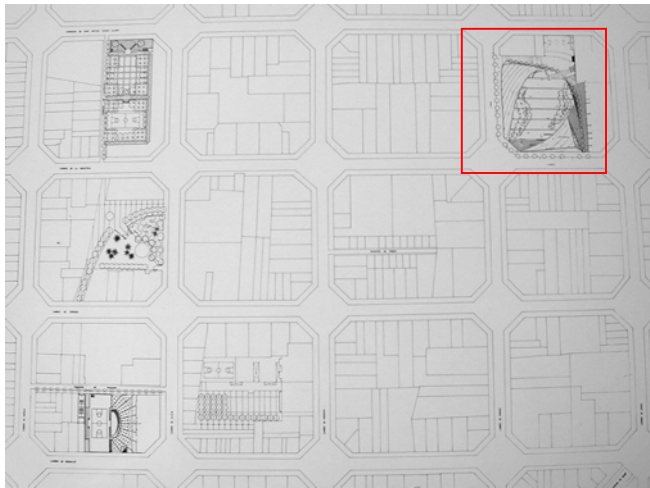
Els projectes de la plaça Lesseps han evolucionat fins a recuperar la pendent natural del terreny, alterada per la construcció del túnel durant els anys setanta.

3.2.2.3 De la integració d'espais autònoms a la d'espais residuals

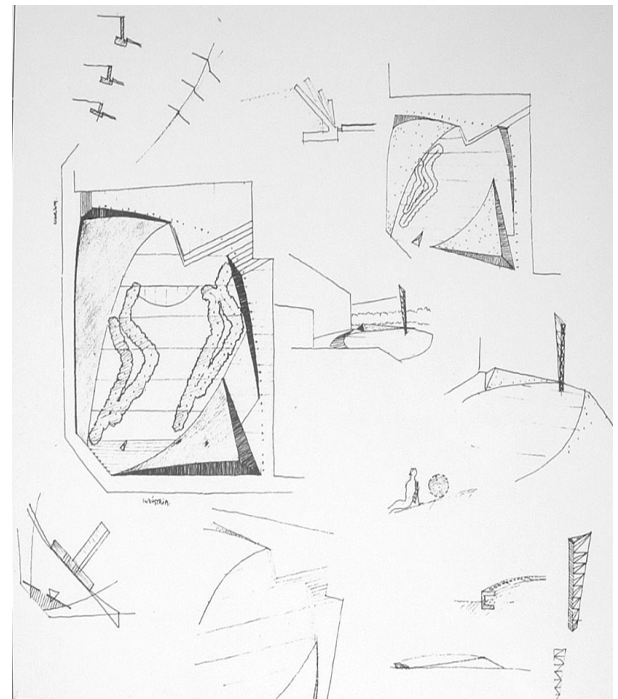
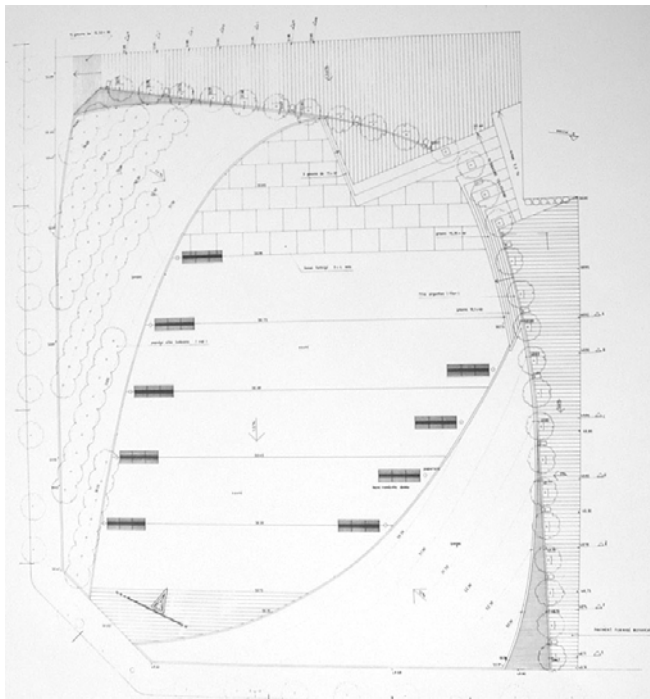
De la mateixa manera que l'existència d'infraestructures introdueix condicionants específics en els projectes d'espais públics, també d'altres circumstàncies requereixen un esforç suplementari de cara a la consecució de la unitat espacial.

Per una banda, trobem aquells espais que funcionalment i formal cerquen una autonomia a l'interior de la trama urbana, com poden ser els parcs i jardins. Tal i com hem vist en l'apartat 3.1.2, la integració de lògiques paisatgístiques en espais urbans de petites dimensions a través del recurs a elements naturals i a variacions geomètriques (la idea del "verd creuat"), o la mateixa contenció expressiva de molts llenguatges paisatgístics contemporanis, afavoreix que la configuració de parcs i jardins no sigui sinònim des de finals dels anys vuitanta de replegament i aïllament, sinó que sigui compatible amb una obertura a l'entorn urbà. Ara bé, el pas d'aquesta obertura conceptual a una articulació concreta d'aquests espais autònoms amb la trama urbana ha implicat la consolidació d'uns mecanismes de projecte concrets en el treball sobre els límits, els accessos i els recorreguts. Els límits de l'espai autònom tendeixen a diluir-se, a convertir-se en elements frontissa, que estenen el tractament del parc fins a la trama viària o les edificacions pròximes. El disseny dels marges del parc segueix els principis de l'articulació de voreres, en què els elements urbans (en el sentit ampli de paviments, mobiliari urbà i elements vegetals) s'utilitzen alhora per articular i diferenciar. En segon lloc, la integració en el disseny dels espais autònoms de recorreguts urbans (des de carrers que es prolonguen a l'interior d'un parc, fins a nous itineraris que es creen a través d'un jardí) és l'altre gran factor d'articulació dels espais autònoms a la trama urbana.

A l'Eixample, el tractament dels espais estàtics generats en algunes illes obertes ofereix bons exemples d'aquesta combinació d'espais autònoms i alhora ben articulats. El projecte dels Jardins de la Indústria, a l'illa delimitada pels carrers Marina, Pare Claret, Lepant i Indústria, combina els mecanismes que limiten i diferencien l'espai interior de l'exterior, amb els elements que permeten articular l'espai interior amb les edificacions i els carrers, de manera que el principi d'autonomia i el d'unitat espacial esdevenen compatibles. Per una banda, es formen dos grans talussos al llarg dels fronts no edificats d'Indústria i Marina (de forta pendent i paviment mineral al cantó del carrer i de pendent molt més suau i amb gespa al cantó interior), els quals delimiten i protegeixen el jardí creat a l'interior dels sorolls del carrer. Un tancament tan manifest és contrarestat per la ubicació dels accessos, pensats per generar determinats recorreguts. Per una banda, l'accés situat a la cantonada dels dos talussos i el pas en planta baixa obert al mig del front edificat de Lepant permeten un recorregut en Diagonal de la mansana que integra el jardí en un eventual itinerari de vianants a l'escala del barri. D'altra banda, es creen dos passatges al peu dels fronts edificats que donen accés a diverses activitats comercials i les apropen al jardí.

El Jardins de la Indústria (1988) combinen perímetres articuladors, límits diferenciadors i recorreguts connectors per generar un espai autònom però integrat.

Aquest mateix esquema es repeteix a una escala menor en els jardins del Doctor Puigvert (a l'illa delimitada per Indústria, Sicília, Còrcega i Nàpols), en què al seu centre es genera un petit espai de joc delimitat per suaus talussos de gespa, però que queda del tot integrat en la trama urbana a través dels múltiples accessos i recorreguts que es produeixen a l'interior de l'illa. Aquest mecanisme basat en el manteniment d'unes voreres perimetrals que identifiquen el carrer típic de l'Eixample i l'articulació d'aquestes voreres amb l'espai interior mitjançant la disposició estratègica dels accessos, la generació de recorreguts interns, l'accés a activitats diverses des de l'interior de l'illa o el propi joc projectual dels elements urbans (seguint el model de les combinacions d'arbrat com l'utilitzat al moll de la Barceloneta) és recurrent en la creació d'espais autònoms integrats, i pot aplicar-se a mansanes senceres de la trama Cerdà, com és el cas dels Jardins del Clot de la Mel (1993) o els Jardins del Príncep de Girona (1995).

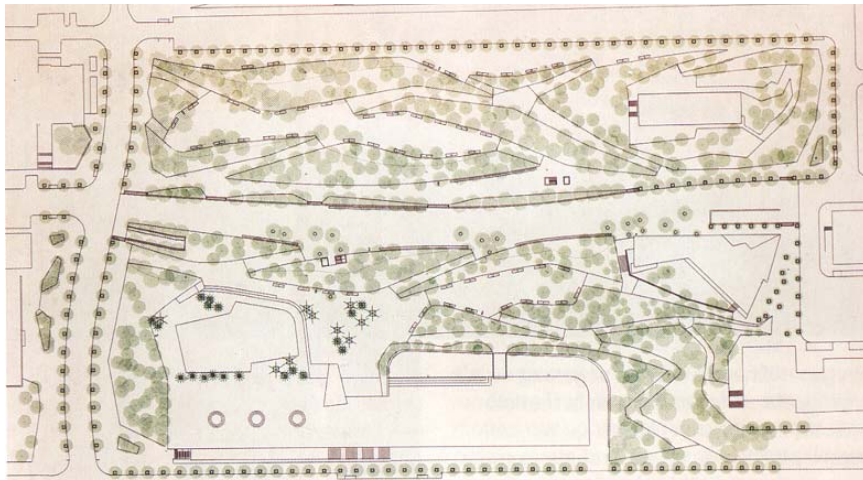
També els patis interiors d'illa de l'Eixample constitueixen espais autònoms per definició. En aquest cas, no es tant la seva autonomia el que cal cercar (en molts casos es tracta d'espais tancats pels murs cecs de les plantes baixes edificades als darreres de les parcel·les), sinó la seva integració a la resta del sistema d'espais lliures. La possibilitat d'un doble accés a l'interior de l'illa és un element essencial per crear uns fluxos de pas que puguin integrar el pati en un itinerari, com és el cas de l'interior d'illa de Montserrat Roig. La possibilitat de crear accessos des de l'interior de l'illa als edificis d'aquesta i a les activitats en planta baixa també és un factor d'integració, però són condicions que en els projectes duts a terme fins ara es donen en una minoria de casos.

Al costat de l'articulació d'espais autònoms, el risc de fragmentació de determinats espais és un altre aspecte que ha requerit una atenció particular en la recerca de la unitat espacial. La coexistència d'ambients i usos diferents en molts parcs pot ser un factor de fragmentació a falta d'una lògica integradora forta. Però és en entorns que generen espais residuals, on l'efecte de la fragmentació és més punyent. Els teixits oberts de molts polígons, en què l'ordenació de les edificacions aïllades no aconsegueix configurar molts dels espais lliures resultants, ofereixen abundants exemples d'espais residuals fragmentats. Una fragmentació que també es pot derivar de la presència d'infraestructures quan no han estat concebudes des d'un projecte d'espai públic integral, com són els casos ja comentats de la plaça Lesseps o dels accessos al túnel de la Rovira. Al llarg dels anys noranta, el desenvolupament del llenguatge sintàctic d'elements urbans ha demostrat una gran capacitat d'unificació d'espais fragmentats i residuals. El disseny del pla horitzontal a partir d'una determinada selecció d'elements urbans combinats seguint unes lògiques identificables, fa que la llegibilitat de l'espai no depengui exclusivament de la percepció d'uns límits construïts, sinó de la comprensió d'aquesta sintaxi en la qual reposa el projecte. D'altra banda, el disseny concebut com a llenguatge sintàctic és extensible a àmbits urbans sencers que inclouen espais diversos. La identificació dels principis de selecció i combinació d'elements urbans que inspiren aquests projectes introdueix una percepció d'unitat espacial en tot l'àmbit on el llenguatge s'estén. En aquest sentit, la capacitat d'unificació espacial d'un llenguatge formal basat en la uniformitat dels elements urbans i de l'arbrat, i en unes lògiques compositives constants que el fan identificable ha permès augmentar la integració de l'espai en els parcs dels anys noranta. Parcs tractats a partir d'un determinat llenguatge d'elements urbans poden integrar al seu interior parts i usos ben diferents que resulten unificats per la comprensió del tractament comú. De la mateixa manera, el disseny de tots els espais lliures intersticials d'un polígon seguint uns mateixos criteris contribueix a la unificació espacial d'aquests teixits urbans.

El parc de Josep Maria Serra Martí (1990-96) és alhora un exemple d'articulació a la trama urbana i l'entorn edificat, i del recurs a un llenguatge formal extensible com a factor d'unificació espacial. El parc s'obre als carrers que l'envolten a través de les voreres perimetrals a les quals desemboquen els múltiples itineraris del parc. En l'únic angle en què el parc no està delimitat per un carrer sinó que entra en contacte directe amb els blocs del polígon d'habitatges, el tractament del límit s'adapta, formant un eixamplament de la vorera i connectant diversos recorreguts del parc amb els espais residuals entre blocs. El manteniment d'un ampli pas central garanteix la continuïtat visual i per a vianants del carrer d'Antonio Machado (que vertebrava el polígon a banda i banda del parc), i contribueix a articular el parc a la trama urbana. Simultàniament, el recurs a un llenguatge propi basat en un joc de talussos de gespa i arbrat s'utilitza per conferir unitat al conjunt del parc i per integrar-hi diversos elements edificats (una escola bressol, una església, els accessos a un aparcament subterrani). Tot i així, el fet que el llenguatge estigui tan basat en materials naturals (gespa i sauló), dificulta que la plataforma de formigó que cobreix l'aparcament i que constitueix l'espai mineral del parc quedi del tot ben integrat. En el llenguatge contingut de les ondulacions i els talussos hi trobem aquesta ambivalència entre uns jocs topogràfics que volen allunyar els blocs dels polígons de Canyelles i unes columnes de llum pensades per a dialogar-hi, generant un espai alhora autònom, unitari i contextual.

El parc central de Nou Barris és paradigmàtic en la creació d'un llenguatge del tot propi i singular, "un llenguatge cubista", que cerca l'apropiació activa de tot l'espai. Aquest llenguatge es basa en la combinació de lleugers jocs topogràfics, en l'ús de diversos paviments i plans d'aigua, en el treball sobre la vegetació en forma de parterres, zones d'arbustos i plantacions d'arbrat, i en la implantació d'elements urbans singulars, com ara les pèrgoles en forma de palma característiques de la urbanització de Nou Barris. Tot i aquest llenguatge tan propi, tan autoreferent, el tractament dels diferents àmbits del parc es concep a partir del diàleg amb l'entorn, ja sigui a l'hora de crear una plaça cívica vinculada als equipaments integrats al parc o tenint en compte l'alçada de les edificacions més pròximes. Els criteris semàntics i sintàctics uniformes del llenguatge que s'estén en tot l'àmbit del parc permeten no només una lectura unitària del conjunt de l'espai, sinó la integració de múltiples elements aïllats, des de diversos equipaments com el mercat de la Guineueta, la Seu del Districte o el Fòrum Nord, fins a blocs aïllats d'habitatges, passant per infraestructures com el pas elevat del carrer Fabra i Puig, i preexistències rurals i natural com un parell de masies i la riera de Can Carrera. El parc no es replega sobre si mateix, sinó que afavoreix una màxima accessibilitat continuada al llarg de tot el seu perímetre, i s'articula amb els teixits de l'entorn, ja sigui articulant les voreres dels vials perimetrals, donant continuïtat i integrant carrers que travessen el parc (com és el cas de l'eix viari de Fabra i Puig), o incorporant, fins i tot, els espais residuals d'alguns polígons adjacents. En aquest sentit, el projecte del parc modifica l'ordenació prevista en el pla especial del sector de 1994, que preveia el pas d'un vial a sota de l'antic Institut Mental i del Fòrum Nord. Finalment, el parc envolta aquests equipaments i integra els espais verds residuals, en una clara voluntat de potenciar la unitat espacial.

El parc de J.Mª Serra Martí (1990-96) i el parc Central de Nou Barris (1997-03) s'articulen amb la trama urbana

El carrer Fabra i Puig (que el travessa) i la via perimetral nord (que l'articula amb els polígons de la Guineueta) estan integrats en el disseny del parc de Nou Barris

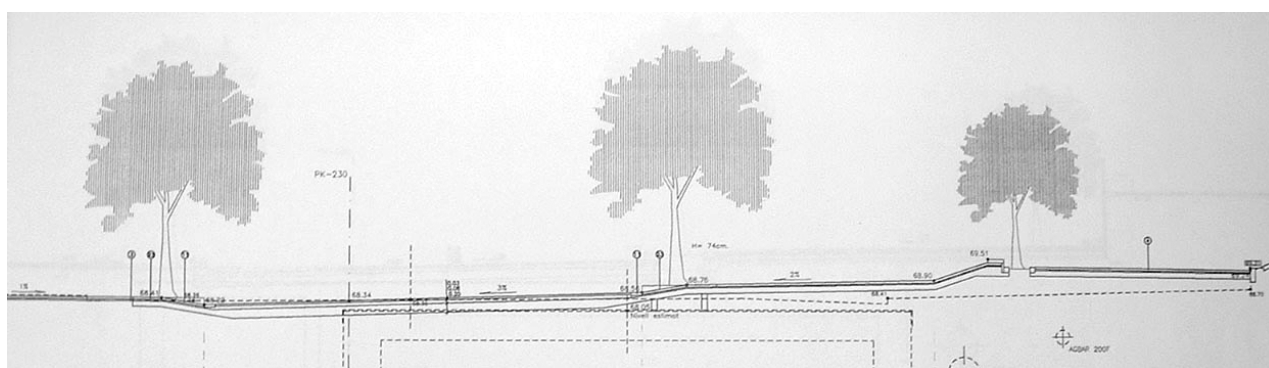

1

2

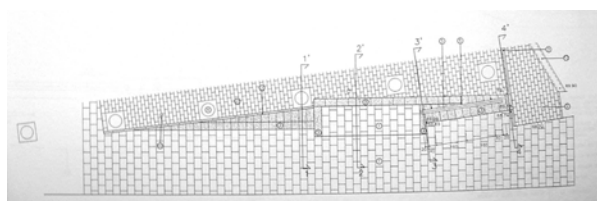
Aquest mecanisme que combina la unificació d'espais residuals i la seva articulació a un element estructurant com pot ser un parc, ha estat també emprat a l'hora de vertebrar els espais intersticials d'alguns polígons a través de vials estructurants. El projecte dels entorns de la plaça dels Porxos (1988-1994) és un dels primers on s'intenta unir els espais residuals entre blocs aïllats mitjançant uns criteris uniformes d'urbanització i vertebrar-los al voltant d'un vial central. La plaça forma part d'un conjunt de blocs aïllats d'habitatges dels anys seixanta edificats entre la Gran Via i els carrers Fluvià, Guipúscoa i Selva de Mar. L'ordenació originària preveia una circulació perimetral amb accés a espais destinats a aparcament i un espai central lliure al qual es podia accedir des dels diversos espais residuals deixats entre blocs. El projecte de renovació d'aquests espais públics inverteix aquest esquema, creant un nou pas viari pel centre del conjunt, al qual s'articulen els diferents espais laterals.

El projecte del passeig de Verdum (1997) integra els espais residuals laterals en el disseny de conjunt del bulevard

Detalls de la urbanització dels espais residuals laterals al passeig de Verdum (1997)

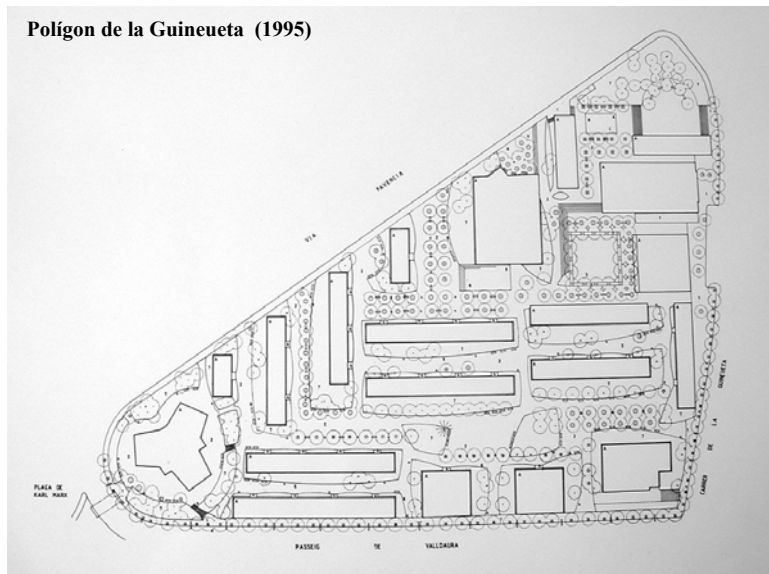
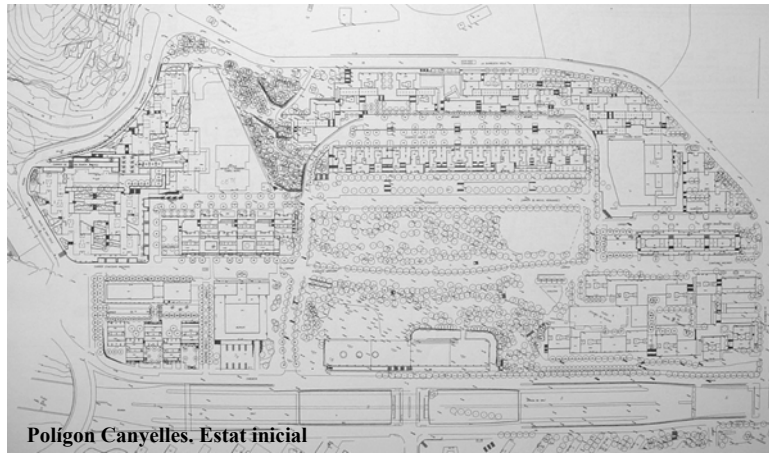

El mecanisme d'articulació es basa justament en un llenguatge d'urbanització amb unes constants fàcilment identificables: parterres inclinats amb gespa que marquen camins i uneixen les voreres del nou vial amb la resta d'espais. A través d'aquest tractament uniforme dins l'àmbit del projecte s'intenta oferir una lectura unitària del conjunt dels espais.

Aquest principi serà aplicat de manera sistemàtica en molts dels teixits oberts de Nou Barris. Molts dels bulevards de Nou Barris estan flanquejats per polígons de blocs d'habitatges aïllats, que generen molts espais residuals laterals tractats de manera ben diversa i amb múltiples solucions que permetien salvar els petits desnivells. El projecte dels bulevards (1997) té entre els seus objectius articular aquests espais residuals a l'espai general dels bulevards, de manera que s'originin en el passeig i no en els blocs. Per aconseguir-ho, es dissenya un element comú de transició entre els bulevards i els espais laterals que s'utilitzarà sistemàticament. Es tracta d'un element lineal que integra un petit muret, un talús, un banc, una rampa, graons i una alineació d'acàcies. El recurs a criteris uniformes de tractament dels espais fa possible aquesta articulació dels espais intersticials.

Aquesta unificació de l'espai públic en teixits oberts a partir de la uniformitat de la urbanització no es limitarà als espais residuals laterals dels grans eixos viaris, sinó que s'utilitzarà en el projectes de reurbanització global de nombrosos polígons d'habitatges (des del de la Pau al Besòs, fins als de la Guineueta o Canyelles a Nou Barris, entre molts d'altres). Un dels casos més paradigmàtics és el del polígon Canyelles. El projecte de 2001 transforma un espai triturat per les múltiples terrasses a diferents nivells que donen accés als blocs i per les diverses escales i murs de contenció, mitjançant un llenguatge homogeni d'urbanització basat en la utilització d'unes mateixes combinacions d'elements urbans.

Aquests diversos mecanismes d'articulació i integració en les condicions particulars que presenten els espais autònoms i residuals constitueixen una culminació d'aquesta recerca de la unitat espacial en la cultura de l'espai públic.

En els polígons d'habitatges, com en els de Nou Barris, a través de la uniformitat de la urbanització s'intenta unificar els espais residuals.

3.3. Les transformacions de l'entorn edificat

La consecució de la unitat espacial al llarg dels anys 80 a través de l'articulació entre el pla horitzontal i el pla vertical i la contenció del llenguatge en el tractament del pla horitzontal fan que l'entorn edificat retrobi un paper protagonista en la configuració de l'espai públic barceloní (un paper que històricament sempre havia jugat). Aquesta concepció tradicional de l'espai públic com un espai configurat per l'entorn edificat, ja és present a Barcelona a inicis dels anys vuitanta, quan la ciutat endega la seva renovació urbana, en un moment en què, en el marc de la revisió dels postulats del moviment modern, les tipologies de l'espai públic del segle XIX exerceixen una clara influència. N'és una mostra la defensa de les tipologies del carrer i la plaça, espais formalitzats pel seu entorn edificat, que fa Oriol Bohigas en la *Reconstrucció de Barcelona*, en aquesta visió que J.Mª Montaner anomena neo-noucentista. En els PERI de la primera meitat dels vuitanta també s'observa aquesta voluntat de formalització de l'espai des de l'edificació. El PERI de Gràcia vincula sistemàticament les operacions d'edificacions de nova planta amb la conformació de nous fronts edificats als carrer perllongats o a les places obertes. Al seu torn, en el PERI del Raval, la configuració del buidat central mitjançant dos edificis porticats als seus extrems (amb al·lusions explícites a la plaça Navonna) constitueix un emblema d'aquesta concepció de l'espai públic configurat per l'entorn edificat com ho havia estat històricament. Fins i tot, alguns projectes d'espais públics del centre històric, com els de la plaça Reial o el de la Mercè, es conceben plenament des d'aquest protagonisme del pla vertical, ja es tracti d'emfasitzar la homogeneïtat de les façanes porticades, en un cas, o la presència de la basílica en l'altre.

Ara bé, a la pràctica, el procés de renovació dels espais públics s'inicià en el marc d'un projecte de ciutat com a conjunt d'actuacions puntuals estratègiques. Això farà que les intervencions sobre els espais públics s'entenguin al llarg dels anys vuitanta com a projectes molt autònoms, sinó independents, d'altres transformacions dels teixits edificats. Per una banda, els projectes d'urbanització dels espais públics podien executar-se en terminis molt més breus que les transformacions de l'entorn edificat, i oferien unes condicions d'oportunitat propícies per a ser el primer pas en la renovació de la ciutat. En segon lloc, existia la profunda convicció de la capacitat revitalitzadora d'un espai públic renovat per actuar com a motor regenerador del teixit que l'envoltava. En tercer lloc, la voluntat de qualificar els barris perifèrics, on l'entorn edificat era sovint desconfigurat i degradat, va conduir, tal i com hem vist, a cercar els elements de qualificació de l'espai en el propi projecte d'urbanització. Tot plegat va fer que, malgrat la concepció teòrica de l'espai públic com un espai configurat per l'entorn edificat, a la pràctica, la renovació dels espais públics es reduís sovint als projectes de tractament del pla horitzontal i exclogués la reflexió sobre la transformació d'aquest entorn edificat.

Tot i així, les actuacions sobre l'entorn edificat no només formen part íntegrament del procés i les polítiques de renovació de l'espai públic, sinó que al llarg dels anys han anat adquirint un major pes dins l'experiència de Barcelona, al costat dels projectes de configuració del pla horitzontal. Aquest apartat analitza aquestes transformacions de l'entorn edificat amb una incidència sobre l'espai públic, distingint aquelles que suposen una rehabilitació i millora d'edificacions existents, d'aquelles que suposen modificacions dels volums construïts, ja es tracti de crear-ne de nous o d'enderrocar-ne d'existents. En la consolidació i evolució de les actuacions sobre l'entorn edificat, s'observa com van apareixent alguns mecanismes que busquen articular-les amb els projectes d'urbanització dels espais que configuren. Entre aquestes dues vessants de la renovació de l'espai públic que són el tractament del pla horitzontal i el de l'entorn edificat, sovint tan diferenciades i autònomes, s'han anat explorant possibilitats d'integració en els projectes d'espais i àmbits urbans concrets.

3.3.1 Actuacions de rehabilitació i millora

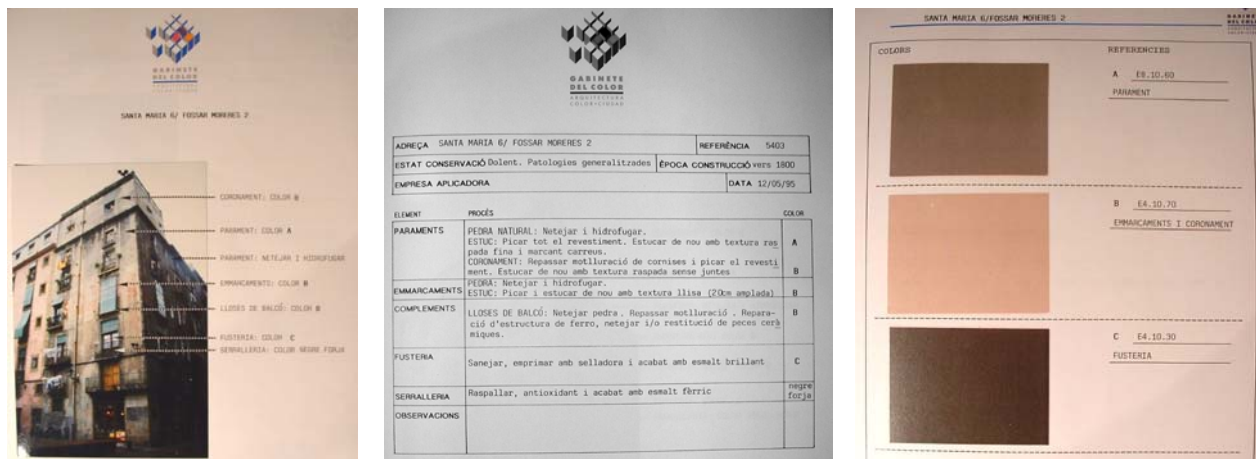
Des de 1986, l'Ajuntament de Barcelona ha anat potenciant de forma creixent unes polítiques de millora del paisatge urbà i de rehabilitació que han acabat jugant un paper central en la qualificació de l'espai públic de la ciutat. Amb els anys s'ha desenvolupat una reflexió i una experimentació sobre la possibilitat d'articular aquestes polítiques genèriques amb la renovació d'espais públics concrets, la qual cosa, en alguns casos, ha donat lloc a veritables projectes d'espais públics integrals, que tracten simultàniament la reurbanització del pla horitzontal i la millora de l'entorn edificat.

3.3.1.1 La revalorització del paisatge urbà

Des de la primera campanya de *Barcelona, posa't guapa* el 1986, les iniciatives per promoure la rehabilitació de façanes han donat lloc a unes 16.000 actuacions, corresponent al 20% del parc d'habitatges (un important esforç, tot i que encara està lluny dels nivells de rehabilitació de moltes ciutats europees).

Aquestes polítiques de rehabilitació suposen, en primer lloc, una millora de la qualificació estètica del pla vertical de l'espai públic. En una primera fase, els intents per bastir una reflexió general capaç d'esbossar algunes directrius per a la millora del paisatge urbà es van plasmar en el document del Pla del Color, elaborat entre 1988 i 1992 per Joan Casadevall per a alguns districtes de Barcelona (Ciutat Vella, l'Eixample, Horta, Sant Andreu i Sant Martí). La concepció estètica del paisatge urbà que sosté el Pla del Color es basa en la restauració de les constants tipològiques de l'edificació, d'entre les quals, les tonalitats cromàtiques són de les més vistoses. El Pla del Color resulta de l'anàlisi (tant compositiu, com constructiu) de 5.000 façanes agrupades en quatre grans estils arquitectònics (pre-modernistes, modernistes, noucentistes i modernes, tot i que en un recent estudi del color per al Prat de Llobregat s'hi ha afegit la tipologia de façanes contemporànies). Tot i que no es va traduir en un instrument urbanístic operatiu, el Pla del Color va fer diverses aportacions que han contribuït a la millora del paisatge urbà a Barcelona. Per una banda, va definir juntament amb les indústries del sector de la pintura, una carta del color que estableix unes gammes de referència a la ciutat. D'altra banda, va donar lloc a la pràctica dels informes cromàtics (obligatoris en aquelles actuacions de rehabilitació subvencionades, però aconsellats en tots els casos). En aquests informes, darrera l'assignació d'una determinada gamma de colors a una façana, trobem una reflexió sobre la valorització de les seves constants tipològiques i compositives com a base de la seva qualificació estètica. D'aquesta manera, els informes cromàtics s'han anat erigint en l'instrument operatiu, cada vegada més estès dins l'àmbit professional dedicat a la rehabilitació, per tal de garantir unes actuacions de millora que, si bé no estan estrictament regulades per disposicions generals, resultin fonamentades en criteris que tinguin en compte, no només les singularitats de cada façana, sinó el seu valor com a part d'un conjunt urbà.

Exemple d'informe cromàtic difós arran del pla del color (1988-92)

Les Oficines de Rehabilitació d'alguns Districtes, inaugurades a Ciutat Vella quan el conjunt del centre històric va ser declarat Àrea de Rehabilitació Integrada el 1987, i posteriorment esteses a d'altres districtes com ara l'Eixample, Gràcia o Sants-Montjuïc, han estat un complement important a les campanyes “Barcelona, posa't guapa” comunes a tota la ciutat. Aquestes oficines han tingut una clara incidència en els seus respectius districtes, a l'hora d'incentivar la rehabilitació amb ajudes i programes suplementaris i de vetllar per la qualitat de les actuacions de millora.

Si bé el 1993 es van cloure les campanyes iniciades el 1986, a partir de l'any següent, es van reprendre les polítiques de millora del paisatge urbà amb la voluntat d'impulsar-les amb noves iniciatives al costat de les campanyes de rehabilitació. L'elaboració del codis del paisatge (que intentaven sistematitzar i consolidar uns criteris de referència a partir dels resultats del Pla del Color), la realització d'inventaris (d'elements d'interès, de zones de protecció, d'elements publicitaris), o la definició de rutes dins la ciutat són algunes d'aquestes noves iniciatives plantejades en el Pla d'Actuació del Paisatge Urbà de 1996. La creació el 1997 de l'Institut Municipal del Paisatge Urbà suposa dotar a la ciutat d'un ens capaç d'impulsar i concretar aquestes polítiques de millora, i de fer-ho a partir d'una reflexió conceptual i instrumental. En la mesura que el Servei de Projectes Urbans ha anat perdent pes i lideratge al llarg dels anys noranta (veure capítol 6.1), l'Institut del Paisatge Urbà apareix en l'actualitat com un dels organismes amb major incidència en el procés de renovació de l'espai públic, posant de manifest que el tractament de l'entorn edificat ha adquirit una importància equiparable a la de la configuració del pla horitzontal.

L'Ordenança d'Usos, aprovada el 1999 per unanimitat de tots els grups municipals, constitueix el resultat d'aquesta reflexió conceptual i instrumental duta a terme des de l'Institut del Paisatge Urbà, i la principal eina urbanística per a posar en pràctica i emmarcar les polítiques de millora del paisatge urbà. L'Ordenança d'Usos es basa en la mateixa voluntat de contenció expressiva i de transparència de l'espai que va animar la Instrucció de l'Alcaldia de 1991 sobre la instal·lació d'elements urbans a l'espai públic.

L'Ordenança d'Usos associa qualitat del paisatge urbà a la idea d'una ciutat "endreçada", que és més que una ciutat ordenada, i implica un aspecte de cura, aprecí i apropiació de l'espai. A través de l'Ordenança d'Usos es regula la col·locació de qualsevol element que pot ser vist des de l'espai públic, des de les terrasses exteriors de bars i restaurants, fins a la rotulació dels comerços i la publicitat, passant pels aparells d'aire acondicionat o les persianes, i en els casos d'edificacions històriques, fins i tot pot contemplar la restitució de certs elements tipològics (com per exemple els ritmes verticals a nivell de les plantes baixes en algunes cases de l'Eixample, que els comerços han tendit a suprimir). En aquest moments, la regulació sobre la instal·lació d'elements a la via pública és molt més normativa i estricta quan es tracta dels usos privats, que quan es tracta de les actuacions públiques.

En aquest sentit, l'Ordenança d'Usos representa la màxima reivindicació del caràcter públic de l'espai urbà: no només el sòl d'ús compartit és públic, sinó que tots aquells elements d'ús i propietat privada que incideixen en la imatge urbana tenen també una dimensió pública. És aquesta dimensió pública la que justifica que puguin ser regulats segons uns criteris col·lectius, reduint així possibles apropiacions particulars de l'espai públic, fins i tot, quan es tracta d'apropriacions visuals. Salvant les distàncies, l'esperit de l'Ordenança d'Usos fa pensar en les *Servitudes Spéciales d'Architecture* del segle XIX, i, tal i com reconeix Manel Clavillé, Director de l'Institut del Paisatge Urbà, s'erigeix en una visió del tot alternativa i antitètica al paisatge urbà que resulta de la superposició indiscriminada de signes mediàtics, simbolitzat per la imatge icònica de Las Vegas.

Des d'un punt de vista operatiu, l'Ordenança d'Usos regula els usos de manera diferenciada segons una zonificació que contempla quatre categories: la zona general; la zona de protecció, que no només afecta àrees amb valor patrimonial, sinó sobretot eixos representatius de la ciutat; la zona de prohibició; i finalment unes zones de transició T1 i T2 especials (en les zones T1 es permet un ús més intensiu de l'espai públic per intentar reactivar-lo i en les T2 s'estableix una regulació específica). Però al costat dels usos naturals regulats de manera genèrica, l'Ordenança preveu uns usos excepcionals, aprovats de manera singular per una Comissió Assessora Mixta (amb representants dels diferents districtes i àrees municipals). Els acords de la Comissió es concreten en convenis de durada limitada que els precisen minuciosament (i que en molts casos poden ser impulsats des del propi Institut per adequar determinades situacions existents, com ara els grans anuncis publicitaris, als nous criteris). Amb aquesta mesura, l'Ordenança es concep com una eina oberta. L'Ordenança d'Usos s'obre a la diversitat de situacions que ofereix la ciutat, les quals es contemplen en la distinció de zones, la definició de figures especials o la possibilitat de decisions singulars. I l'Ordenança també roman oberta a l'evolució i els canvis, i es concep com una eina capaç de respondre a noves demandes i de constituir un instrument eficaç en el temps al servei de la millora estètica del paisatge urbà des de l'òptica de la contenció.

3.3.1.2 L'articulació entre polítiques de paisatge urbà i projectes d'espai públic

Davant d'aquesta importància creixent de la política de millora del paisatge urbà una qüestió que es planteja és la seva relació amb els projectes de renovació de l'espai públic: han existit mecanismes d'articulació entre unes i altres actuacions, o bé s'ha tractat d'un procés que ha tingut lloc en paral·lel, tot i que amb una clara incidència sobre la qualificació de l'espai públic?

Durant els anys vuitanta, la millora del paisatge urbà i els projectes d'espai públic foren processos independents. La tendència a reduir el projecte d'espai públic a actuacions d'urbanització ha fet que en moltes de les intervencions no es considerés la necessitat de rehabilitar l'entorn edificat de l'espai públic. I és així com apareixien casos d'espais en què, malgrat la radical transformació del pla horitzontal, la degradació del seu entorn immediat perjudicava clarament la seva qualificació. Des del cas del parc de l'Espanya Industrial, en què vint anys després del projecte de Luís Peña-Ganchegui, bona part d'edificacions del seu entorn romanen en un estat molt deficient, fins al projecte de la plaça de la Hispanitat, que ignorà completament l'impacte de les parets mitgeres que dominen l'espai, passant per la plaça de George Orwell, un buidat de Ciutat Vella urbanitzat el 1990 i que durant anys ha exhibit unes façanes molt degradades (actualment en curs de rehabilitació), són nombrosos els exemples d'aquesta manca d'articulació entre els projectes d'espai públic i la millora de la imatge del seu entorn edificat.

El cas del Fossar de les Moreres representa un canvi de tendència en aquest sentit. El projecte de renovació de la plaça executat el 1989 cedia el màxim protagonisme a l'entorn edificat, per la qual cosa considerava que "la rehabilitació de les façanes és fonamental per a qualificar l'espai" i preveia un projecte ulterior en relació a aquesta rehabilitació. La falta de cultura urbanística en aquest sentit va fer que anessin passant els anys sense que aquest estudi tingués lloc, i els actes cívics de la Diada posaven de manifest any rera any la degradació de l'espai, malgrat la renovació del seu pla horitzontal, i donaven un ressò mediàtic a la qüestió. És així com el 1995 es va convocar des de l'Oficina de Rehabilitació de Ciutat Vella un primer concurs per a una rehabilitació de conjunt de l'entorn d'un espai públic, obrint un nou període en l'articulació incipient entre renovació de l'espai públic i millora del paisatge urbà.

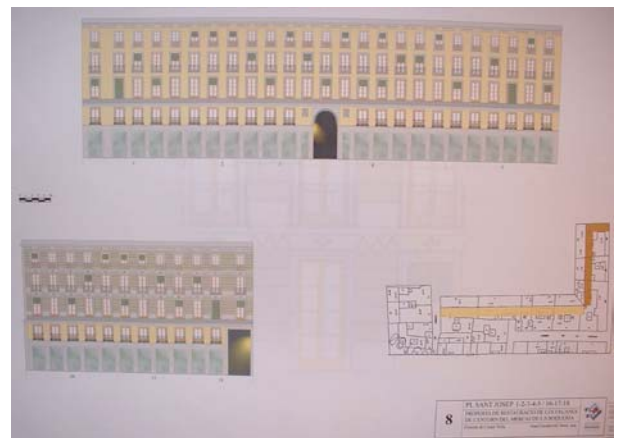
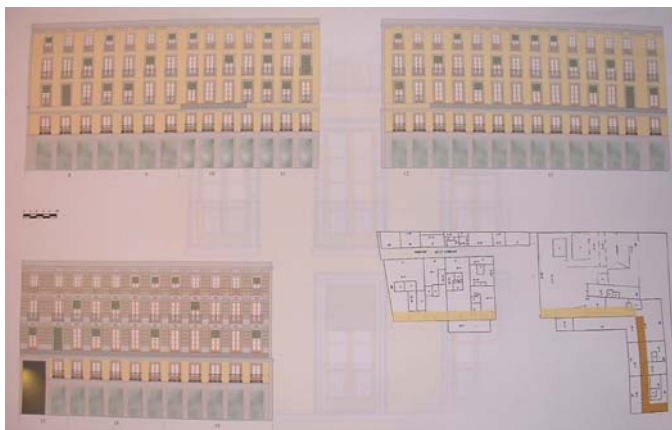
Aquesta simbiosi entre ambdues polítiques es concreta en alguns casos en iniciatives puntuals de l'Institut del Paisatge Urbà, que rehabilita a posteriori l'entorn d'alguns espais ja renovats (un exemple seria el *trompe l'oeil* creat damunt la mitgera de la plaça de la Hispanitat). Però per a forjar aquesta mentalitat d'un projecte integral de l'espai públic que contempli simultàniament la millora del pla horitzontal i del pla vertical, resulta fonamental la col·laboració entre l'Institut del Paisatge Urbà (IPU), les Oficines de Rehabilitació i els serveis tècnics dels districtes municipals (des de la descentralització de 1995, responsables de gran part de projectes d'urbanització).

A tall d'exemple, una forma de col·laboració entre l'IPU i l'Oficina de Rehabilitació de l'Eixample es concreta en el fet que, paral·lelament als projectes d'urbanització dels interiors d'illa, s'informa a tots els veïns de les finques del voltant sobre les ajudes existents per a la rehabilitació de les façanes interiors. Es tractaria d'un primer pas de cara a les grans possibilitats de qualificació d'aquests patis que oferiria un projecte d'espai públic que integrés plenament la transformació de l'entorn edificat a l'interior de les mansanes. La recent iniciativa del districte d'Horta, que arran de la important inversió en la reurbanització del passeig Maragall ha promogut a través de l'IPU uns convenis amb les associacions de comerciants per la millora de la rotulació i la imatge general de les plantes baixes, és un altre exemple d'aquesta articulació entre projecte d'urbanització i millora del paisatge urbà.

La voluntat i les iniciatives de col·laboració entre ens públics i particulars és un punt de partida indispensable per a l'articulació de projectes d'espais públics i actuacions de millora del paisatge urbà, però existeixen també instruments urbanístics concrets que poden afavorir-la. En aquest sentit, la figura prevista en l'Ordenança d'Usos dels àmbits de transició T2 pot resultar un instrument eficaç, ja que permet en un espai públic renovat establir convenis amb els comerços i activitats que l'usen amb l'objectiu de millorar-ne la imatge (per exemple, unificació de rètols o del mobiliari de terrasses de restauració...). Una altra possibilitat la trobem en la gestió dels fons de subvenció a la rehabilitació, que permeten dissenyar campanyes específiques. D'aquesta manera, al costat de les ajudes generals per a qualsevol rehabilitació, es poden obtenir ajudes suplementàries per a la supressió de barreres arquitectòniques, per a la recuperació d'elements patrimonials, per a actuacions que suposin un guany mediambiental com ara l'estalvi energètic, etc... En el cas de Ciutat Vella, en els darrers anys s'ha començat a experimentar una campanya d'ajudes específiques destinada a la millora d'entorns urbans preferents. Associant a un projecte d'espai públic la categoria d'entorn urbà preferent, els veïns d'aquell àmbit poden rebre ajudes suplementàries que incentiven la rehabilitació de l'entorn edificat. És a través d'experiències com aquestes que Ciutat Vella és un dels districtes on més s'ha avançat en aquesta visió integral del projecte d'espai públic, que vincula el projecte d'urbanització amb un pla de conjunt per a la rehabilitació de les façanes.

3.3.2.3 Els projectes d'espai públic integrals

Si el Fossar de les Moreres constitueix l'exemple més il·lustratiu del caràcter progressiu d'aquesta evolució cap a una major articulació entre els projectes d'espai públic i la millora de l'entorn edificat, el tractament de la Rambla del Raval, el gran buidat obert al cor del Raval, representa un dels casos fins ara més complet d'un tractament integral de l'espai públic. El Pla Especial de Millora i Ordenació del Pla Central de 2000 resulta d'una concepció unitària de l'espai públic: el projecte d'espai públic ha de treballar simultàniament i de manera articulada el tractament del pla horitzontal i el tractament de l'entorn edificat.

A Ciutat Vella, els projectes de conjunt per a la rehabilitació dels entorns d'espais públics, com la Rambla del Raval (2000) o la plaça de Sant Josep (2002), o la definició d'entorns urbans de rehabilitació preferent com al barri de Santa Caterina (2004), han permès avançar cap a una major articulació entre les actuacions d'urbanització i les de rehabilitació de l'entorn edificat.

En el cas de la Rambla del Raval, el pla especial defineix la urbanització de la Rambla mitjançant el llenguatge de la contenció expressiva i contextual (incorpora referències a la parcel·lació pre-existent) i inclou un projecte de conjunt per a la rehabilitació de les façanes de l'entorn de la Rambla. S'elabora una fitxa detallada finca per finca amb uns criteris de rehabilitació sorgits de la investigació sobre els criteris de composició de les façanes aplicats pels mestres d'obres en la formació d'aquest sector del Raval a mitjans del segle XIX (criteris que eren molt precisos pel que fa a les tonalitats cromàtiques). En la Rambla del Raval queda pal·lesa la presa de consciència que les façanes són un element essencial en la qualificació de l'espai públic i presenta el projecte del pla especial de millora com un mecanisme per fer una Rambla del Raval "llegible, i alhora bella per la seva complexitat basada en la repetició amb variacions". La integració projectual del pla horitzontal i el pla vertical ha d'anar acompanyada de mesures de gestió, ja que mentre el tractament del primer depèn exclusivament de la iniciativa pública, la millora del segon depèn de la iniciativa privada i respon a uns ritmes més lents. La comunicació directa i personalitzada des de les oficines de rehabilitació a cada un dels afectats i la possibilitat d'oferir ajudes suplementàries seguint el concepte de millora d'entorns urbans apareixen com a mecanismes importants per endegar el procés de rehabilitació. Comparat amb el Fossar de les Moreres, on les dificultats d'implicar els veïns van endarrerir l'actuació de millora, a la Rambla del Raval ja s'han constatat els efectes de les mesures incentivadores.

Actualment, el projecte de renovació de l'espai públic en l'àmbit de Santa Caterina ofereix un exemple d'una actuació en curs d'execució en què s'aborda alhora la urbanització i la millora de l'entorn edificat. Paral·lelament a la finalització del projecte d'urbanització (concebut al voltant de la importància dels itineraris urbans), s'ha endegat el procés de rehabilitació. S'han definit sectors delimitats on seran d'aplicació les ajudes suplementàries a la millora de l'entorn urbà, les quals es comuniquen de forma personalitzada als veïns afectats; s'han analitzat una per una les finques de l'àmbit perfilant les actuacions de rehabilitació en cada una d'elles; s'han firmat convenis amb les companyies de servei (electricitat, aigua...) per a la modernització de les escomeses. Aquestes accions ja han començat a donar fruit, i algunes edificacions han iniciat la rehabilitació abans que comencin les obres d'urbanització.

Aquesta concepció integral del projecte d'espai públic (que a Ciutat Vella retrobem en d'altres projectes, com la rehabilitació en curs de l'entorn del Mercat de la Boqueria) suposa un canvi radical respecte a la tendència a reduir el projecte d'espai públic al tractament del pla horitzontal. Aquest canvi encara no s'ha generalitzat a la majoria d'actuacions sobre l'espai públic, però podria estendre's a espais ben diversos, des dels patis interiors de l'Eixample (amb un entorn edificat clarament identificable i perceptible), fins a alguns polígons d'habitatges amb projectes d'urbanització extensius. Es tracta d'un darrer pas en aquesta evolució cap a una configuració unitària de l'espai públic.

3.3.2 Actuacions de transformació dels volums edificats

Al costat de les polítiques de millora del paisatge urbà, les actuacions de transformació dels volums existents han anat adquirint una major importància en la cultura de l'espai públic. S'ha anat estenent la idea que la renovació del pla horitzontal de l'espai públic no és suficient davant una falta de configuració formal de l'entorn, i que, per tant, resulten imprescindibles actuacions destinades a conformar i completar els fronts edificats dels espais. D'entre les moltes d'aquestes actuacions realitzades al llarg i ample de la ciutat, els buidats de Ciutat Vella constitueixen un cas d'estudi especial, ben il·lustratiu del pas d'una lògica més quantitativa centrada en la generació de nous espais a una lògica més qualitativa que prima la seva configuració formal.

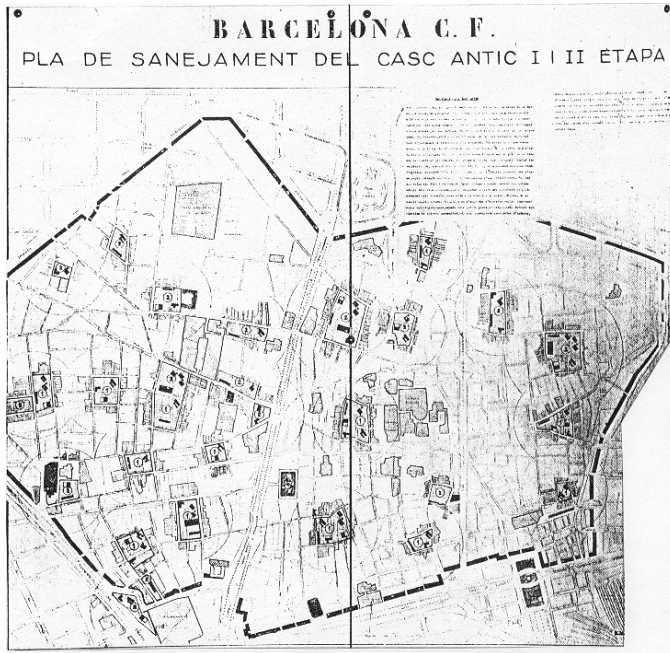
El projecte de revitalització de Ciutat Vella presenta una important singularitat respecte altres projectes d'intervenció en centres històrics europeus: la voluntat d'esponjar el teixit mitjançant la creació de nous espais públics que impliquen un nombre important d'enderrocs d'edificacions existents. És a dir, la transformació de Ciutat Vella projectada des d'inicis dels anys 1980 i actualment en curs de finalització, comptava, entre les seves principals propostes, amb projectes de grans esventraments, desestimats en la renovació de la majoria de centres històrics europeus iniciada als anys seixanta. Els grans buidats al cor del Raval i del Sector Oriental constituïen les principals operacions d'esponjament, a les quals se n'hi afegien d'altres de menors com les previstes als voltants de la Casa de la Caritat i l'Illa Misericòrida amb els Jardins de Valldonzella i de Montalegre, o l'ampliació dels Jardins dels Horts de Sant Pau fins al carrer Nou de la Rambla, amb l'enderroc de pràcticament una illa sencera.

Darrera aquesta idea d'esponjament de Ciutat Vella hi trobem essencialment tres elements. En primer lloc, una visió del tractament del patrimoni històric poc conservacionista (veure apartat 5.3), en què la voluntat de no convertir el centre històric en un espai museïficat, sinó d'incorporar-lo a la gran transformació que la ciutat es disposava a emprendre, justificava teòricament intervencions tan contundents. En segon lloc, el principi d'esponjament tenia com a rerefons els principis higienistes de sanejament de Ciutat Vella, un dels projectes més divulgats del GATCPAC, el qual parteix de la premissa que la creació d'espais oberts té automàticament efectes revitalitzadors pel teixit urbà que els envolta. La reivindicació ideològica del GATCPAC que va tenir lloc als anys setanta afavoria que la seva proposta de generar buidats estratègicament situats a Ciutat Vella constituís un clar referent. Finalment, l'existència d'afectacions centenàries vinculades als projectes d'obertures de noves vies, projectats des del propi pla Cerdà i mantingudes amb variacions fins a la Modificació del Pla General per a la supressió d'aquestes vies aprovada definitivament el 1983, oferia unes facilitats de gestió per a l'obtenció de sòl públic que feien plausible la política d'esponjament.

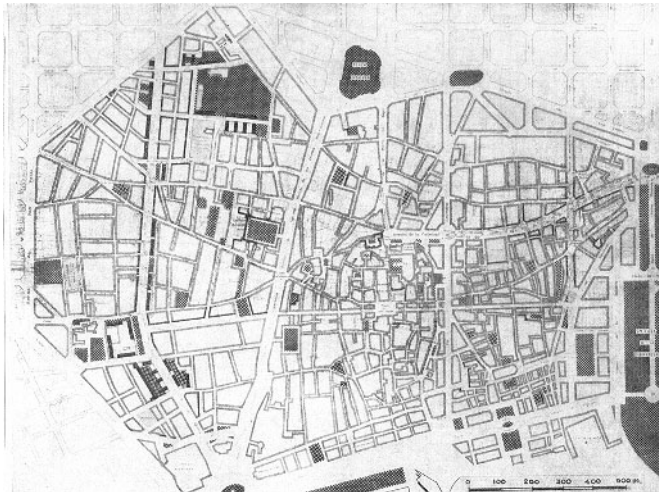
En aquest marc, els espais públics de nova creació proposats en els PERI de Ciutat Vella de 1986 són concebuts com a buits dins la trama urbana. La complexitat de la gestió urbanística per a l'obtenció de les múltiples finques afectades ha suposat que la majoria d'aquests nous espais no comencin a estar en disposició de ser urbanitzats fins a inicis de la dècada del dos-mil. En aquest moment, l'evolució de la cultura de l'espai públic fa que aquests nous espais ja no s'entenguin com a simples buits a urbanitzar, sinó que la reflexió sobre les transformacions del seu entorn edificat hagi esdevingut central en la seva configuració.

Aquesta experimentació, a Ciutat Vella i a la resta de la ciutat, resultant de les actuacions de transformació puntual dels entorns edificats en vistes a millorar la configuració dels espais urbans, ha consolidat una cultura del microurbanisme, de les operacions de bisturí en els teixits urbans, de gran incidència en la renovació de l'espai públic.

Pla de Sanejament del GATCPAC (1931-34)

Pla Parcial del Casc Antic de 1959 que manté la idea d'obrir noves vies a través de Ciutat Vella

La Modificació del PGM de 1982 suprimeix l'obertura de noves vies i defineix àrees de remodelació on es concentraran les propostes d'esponjament dels PERI dels anys vuitanta.

3.3.2.1 La conformació de fronts edificats i espais acotats

L'augment al llarg dels anys noranta de la consciència que la renovació de l'espai públic no pot obviar la transformació del seu entorn edificat immediat es concreta en un seguit d'intervencions de conformació de noves façanes que configuren els espais públics de la ciutat. El projecte d'espai públic ja no s'associa únicament al tractament del pla horitzontal, sinó que en molts casos passa per modificacions puntuals del planejament en àmbits més o menys reduïts (circumscriu de vegades a l'entorn estricte d'un espai públic). A través de figures urbanístiques com els Plans Especials o els Plans de Millora Urbana, aquestes modificacions del planejament tenen entre les seves prioritats la configuració de l'entorn edificat dels espais.

La configuració del pla vertical de l'espai públic presenta una doble dimensió, formal i funcional. La consolidació dels fronts edificats té òbviamment uns efectes directes sobre la llegibilitat i la qualificació de l'espai, però també resulta clau a l'hora de vincular de manera efectiva els espais amb les activitats del seu entorn, que són les que garanteixen en la majoria dels casos la seva vitalitat i bon funcionament. La mixicitat funcional, la barreja d'usos, és una de les principals condicions que fan possible l'experiència cívica en l'espai urbà, ja que indueix la diversitat i la interacció social. Aquesta mixicitat funcional deriva bàsicament d'un model de ciutat, basat en la no segregació d'usos i en mesures específiques que contraresten certes tendències a l'especialització funcional (podem pensar, per exemple, en les mesures per evitar la terciarització de l'Eixample prohibint la instal·lació d'oficines en els pisos superiors, en les disposicions per fomentar la coexistència de residència i activitat productiva "neta" vinculada a les noves tecnologies en el districte 22@, o en la idea d'impulsar eixos comercials on es concentri el petit comerç per evitar la seva disminució en els teixits urbans davant la competència de les grans superfícies). Si bé la mixicitat funcional depèn d'aquest model i d'aquestes polítiques a escala de ciutat (i en el cas de Barcelona és una condició àmpliament garantida en la majoria de teixits urbans), la manifestació concreta d'aquesta barreja d'usos a l'escala de l'espai públic depèn en gran part d'una configuració de l'entorn edificat que permeti una màxima relació entre l'espai i les activitats que tenen lloc en les edificacions. Per tant, les modificacions puntuals de conformació dels entorns de l'espai públic no es regeixen només per la perspectiva de la configuració formal, sinó pel principi de fer possible una màxima articulació entre l'ús de l'espai i les activitats de l'entorn.

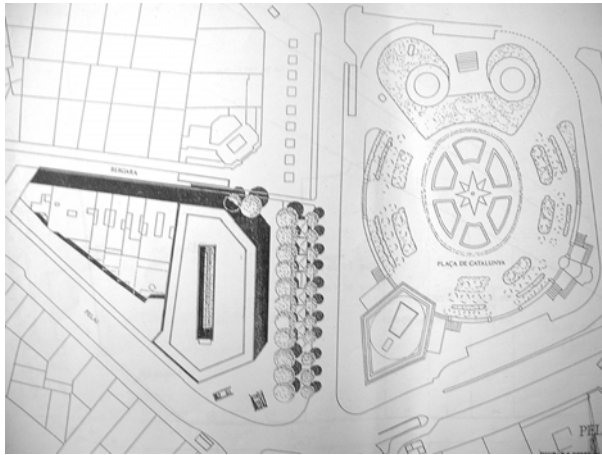
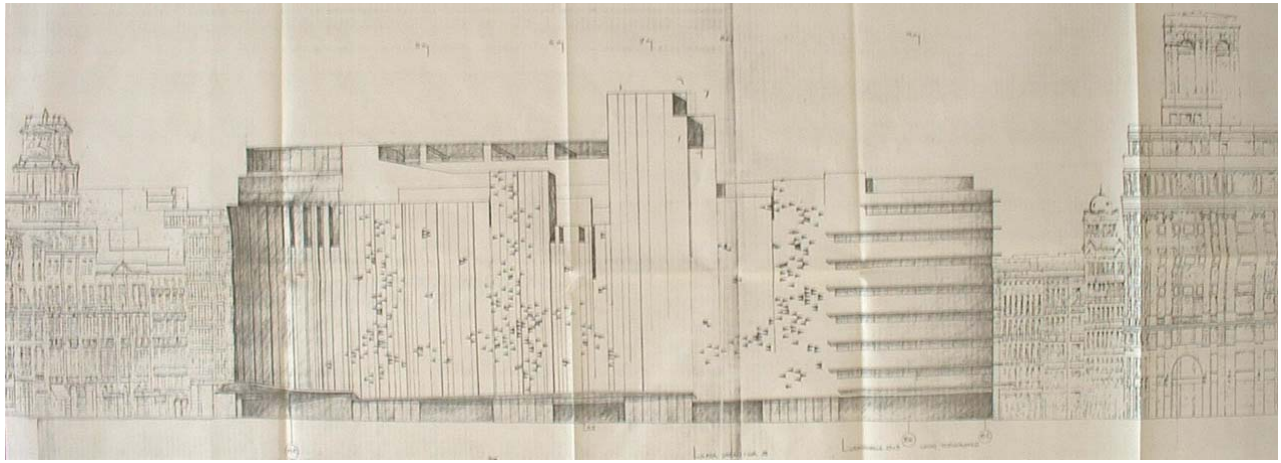
El cas de la plaça Sòller és novament paradigmàtic en aquest sentit. El projecte d'urbanització del 1981 és representatiu de la renovació de l'espai públic basada en dissenys que es tanquen sobre si mateixos per aïllar-se de l'entorn poc qualificat, amb l'esperança d'esdevenir un motor de revitalització pel barri de Porta, del qual en constitueix el centre. Però amb el pas dels anys s'ha constatat que no s'assoleix aquest objectiu de regeneració del barri.

El PERI del barri de Porta (1994) preveu la reconstitució dels fronts edificats de la plaça Sòller, com un element indispensable per a la qualificació de l'espai públic i la revitalització del sector.

Les intervencions puntuals i aïllades de renovació de l'espai públic no són suficients per a dinamitzar els teixits degradats. D'aquesta manera, el 1994 s'impulsà el PERI de la Porta, per fer front als problemes de desestructuració d'un barri on se superposen espais residuals no edificats al voltant del cementiri de Sant Andreu, antigues implantacions suburbanes de cases unifamiliars, i blocs aïllats d'habitatge de gran alçada sorgits del Pla Parcial de 1960. Al costat de les propostes per donar continuïtat a la xarxa viària i millorar l'articulació del barri a l'estructura general de la ciutat, entre les propostes principals del PERI trobem la conformació de tres de les quatre façanes que donen a la plaça Sòller a través de l'edificació de nous blocs. “En la disposició dels nous blocs s'ha potenciat la creació de front de façana al llarg dels carrers i en especial als voltants de la plaça Sòller per tal d'afavorir l'activitat comercial en planta baixa”. L'entorn edificat apareix no només com un element indispensable de qualificació de l'espai, sinó també com un factor d'activitat que en garanteixi el bon funcionament.

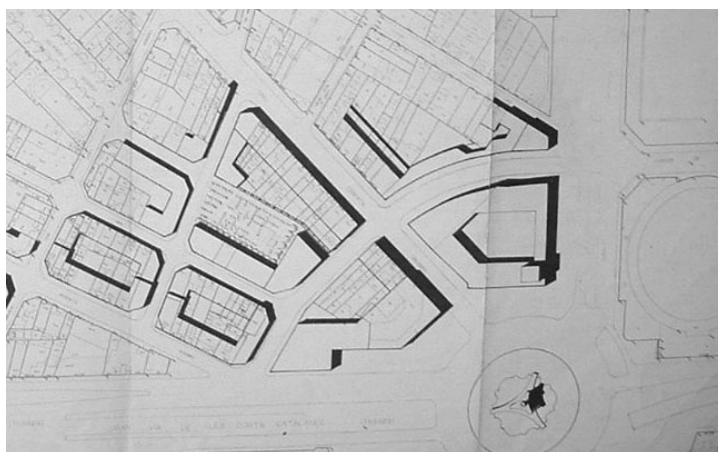
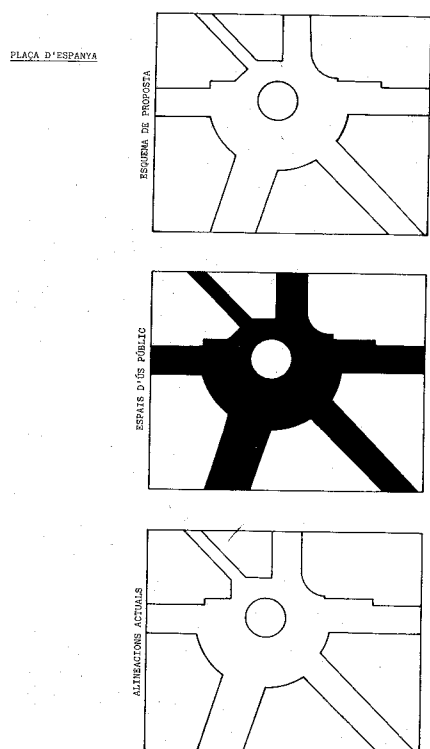
La plaça Catalunya constitueix un altre bon exemple de la importància de la conformació de façanes en la configuració de l'espai públic, en aquest cas una plaça no pas perifèrica, sinó el centre per excel·lència de la ciutat, que històricament ha tingut dificultats per a configurar-se com a plaça. L'ampliació de l'edifici del Corte Inglés (1990), l'edificació de l'illa del Triangle (1992-94) i diverses rehabilitacions de façanes en el front sud han transformat considerablement l'entorn edificat de la plaça.

Els projectes edificatoris del Corte Inglés (1990) i del Triangle (1992-94) han canviat d'escala la configuració de l'entorn edificat de la plaça Catalunya a partir d'actuacions puntuals i autònomes, però que intenten dialogar amb els volums preexistents..

El projecte d'ampliació de El Corte Inglés integra el nou edifici amb l'edificació existent mitjançant una façana única de granit i un sòcol comú, amb la intenció de constituir un front unitari a la plaça que a través d'un esglaonament de l'alçada s'articula amb les edificacions més baixes del carrer Fontanella. La torre central a l'eix de la façana vol dialogar amb la resta de torres que apareixen com un tret distintiu de la majoria d'edificis monumentals de la plaça i el gir a la cantonada amb Fontanella respon al gir existent a la Ronda de Sant Pere, mostrant una atenció a la composició de conjunt de l'espai públic. El projecte de la mansana Bergara – Pelai es basa també en un canvi d'escala. En l'operació es van substituir quatre cases de pisos històriques (la més antiga de 1868) per un nou volum unitari que dialoga millor amb la resta d'edificis corporatius de la plaça, i que s'ajusta més a l'escala del propi espai, “la plaça urbanitzada més gran d'Espanya i la més representativa de la ciutat”. La façana contínua i neutre vol actuar de teló de fons, cedint el protagonisme als usos, activitats i esdeveniments de la plaça, si bé la solució final resulta una mica anodina, a l'abandonar les idees inicials d'un lleuger joc de volums que reprengui també el diàleg amb la resta de torres de la plaça. Aquestes actuacions no només han suposat una consolidació visual dels fronts edificats que tanquen la plaça Catalunya, sinó que per les activitats comercials dels nous edificis han reforçat la seva vocació de centralitat, induint una major intensitat d'ús en un àmbit on la mixicitat funcional roman garantida. Malgrat la polèmica generada en el seu moment per l'enderroc de les cases de pisos, les actuacions puntuals de conformació de l'entorn edificat, sumades a la important transformació del pla horitzontal (veure apartat 3.2), han completat la renovació de la plaça Catalunya, dotant-la d'una configuració més pròpia d'una plaça tan cèntrica de la ciutat.

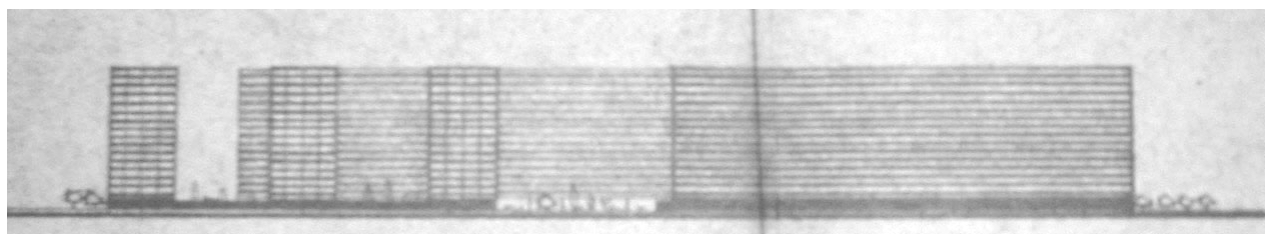
La plaça d'Espanya constitueix un espai públic que presenta unes condicions de partida amb similituds amb les de la plaça Catalunya. En el PERI d'Hostafrancs aprovat definitivament el 1994, la voluntat de configurar l'entorn edificat de la plaça d'Espanya és pal·lesa, i es dedica tot un capítol a la seva formalització, “encara que se situa fora de l'àmbit”. Es constata que la plaça està envoltada per un conjunt de peces inconnexes que no la configuren (el nou hotel, la plaça de les Arenes, l'edifici administratiu amb un radi de curvatura diferent del dels pavellons de la Fira, els propis pavellons, monumentals, però sense cap activitat oberta a la plaça, i una escola amb alineacions i alçades alienes a les de la resta del conjunt). El PERI vol contribuir a la reconfiguració de la plaça substituint l'equipament escolar per un nou volum que fa la transició entre l'alineació de l'hotel i la dels pavellons firals. Concretant, així, un interès per a la formalització de l'espai públic a través de l'ordenació de l'edificació. Aquest interès és present en el conjunt del PERI, i és una de les seves característiques distintives respecte a versions anteriors, més centrades en la problemàtica de la continuïtat dels carrers de l'Eixample (Aragó, Consell de Cent i Diputació) a través del barri d'Hostafrancs. En aquest sentit, tal i com constata el PERI, l'entorn edificat de la plaça d'Espanya encara segueix requerint actuacions de millora, centrades potser no tant en la formalització de l'espai, com en la reactivació de les activitats perimetrals i la seva vinculació amb l'espai públic i els seus usos (el proper reciclatge de la plaça de braus de les Arenes en centre lúdic pot ser un primer pas, com també es podria incrementar la relació entre la plaça i els pavellons firals). I el propi PERI d'Hostafrancs senyala l'interès de plantejar aquestes millores de l'entorn edificat des de projectes de conjunt, i no a partir de successives actuacions puntuals, com les que van tenint lloc a les places de Catalunya o d'Espanya.

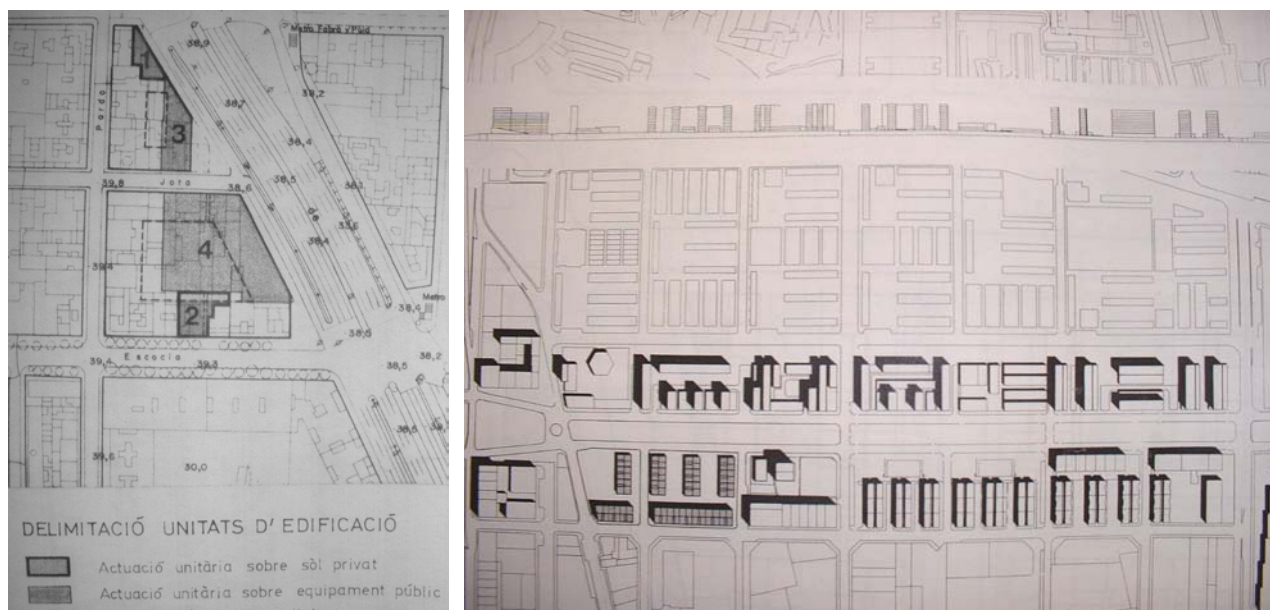
El PERI d'Hostafrancs de 1994 introdueix una extensa reflexió sobre la necessitat de reconfigurar l'entorn edificat de la plaça d'Espanya, i de fer-ho a partir d'una visió de conjunt, i no només de successives actuacions puntuals.

Aquesta atenció a la conformació de fronts edificats que configuren l'espai públic també ha incidit en els espais lineals, i es que la preocupació per l'efecte façana, especialment en les vies principals, mai havia deixat de tenir-se en compte. En el cas de l'avinguda Meridiana, per exemple, aquesta preocupació per la façana urbana d'una de les artèries d'accés a la ciutat existeix des de ben abans de la renovació urbana de Barcelona. El 1959 s'havia aprovat el "Proyecto rectificado de la Avenida Meridiana entre la plaza de las Glorias y el Paseo de Fabra y Puig", que regulava l'edificabilitat de les franges residencials a banda i banda de l'avinguda, i en el marc del qual es van anar ordenant en les dècades següents diversos trams amb una clara atenció a la constitució de fronts edificats. El projecte de 1960 d'ordenació de les mansanes a la confluència de la Meridiana amb els carrer Olesa i Garcilaso proposa un "criterio general de ordenación para los bloques inmediatos a la avenida consistente en disponer bloques únicos en cada manzana, alineados o retranqueados, evitando otras soluciones de manzana abierta que repercuten en desorden de volúmenes y falta de interés de los espacios huecos".

També en el cas d'un altre eix important com és la Rambla Prim constatem que les ordenacions en blocs aïllats pròpies dels anys del desenvolupisme, en d'altres casos tan insensibles a la configuració formal de l'espai a través de l'edificació, aconseguen si més no conformar façanes. El 1994 es proposa a través d'un pla especial la reordenació de les illes situades sota la Gran Via entre la Rambla Prim i el carrer Maresme. Es tracta de l'únic àmbit no executat del Pla Parcial del Levante Sur (1961-1966), el qual havia ordenat els polígons a banda i banda de la Rambla Prim. En aquesta àrea subsistia una edificació deficient de gra petit i no massa consolidada que contrastava amb els imponents blocs d'habitatges. El pla especial de 1994 reconeix com a vàlida l'ordenació en blocs aïllats pròpia de la Rambla Prim ("basada en els principis del Moviment Modern, utilitzant el tipus edificatori corresponent al bloc en alçada col·locat paral·lelament o transversalment a la Rambla") i recull aquest criteri (que en la visió del primer projecte d'urbanització de la Rambla de 1981 semblava inadequat per constituir un entorn qualificat) a l'hora de completar la façana de la Rambla i donar continuïtat al teixit.

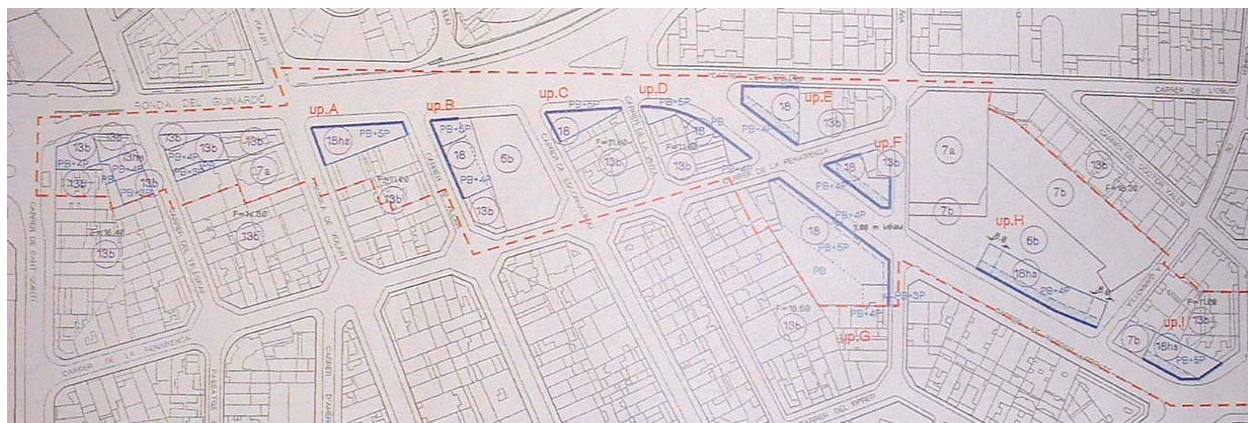

Els projectes per a la illa Hipercor (1971) i per a la prolongació del carrer de la Jota (1986), al llarg de la Meridiana, o el Pla Especial del carrer Maresme (1994), al llarg de la Rambla Prim, mostren com la voluntat de constituir façanes urbanes a les principals vies ha estat una constant històrica, fins i tot quan s'ha recorregut a ordenacions volumètriques obertes.

Però al llarg dels anys noranta, aquesta associació quasi automàtica entre vial important i efecte façana si que ha anat donant pas a alguns plans específics de requalificació de vials amb fronts edificats consolidats, però incomplets o degradats. Els primers d'aquests plans de reordenació de conjunt de les façanes de vials sorgeixen arran de l'entrada en funcionament de les Rondes i afecten inicialment a vies connectades amb la ronda de Dalt, com el tram superior de la Via Augusta o el carrer Esteve Terrades. Però aquesta pràctica de formalització d'espais públics lineals ha seguit vigent, amb plans com la Modificació del PGM en l'àmbit del I Cinturó (2001).

Aquest pla redimensiona la connexió prevista en el PGM entre la Ronda del Guinardó i la Meridiana a través del carrer d'Olesa, i precisa amb exactitud els volums que cal formalitzar per tal de configurar el carrer de nova obertura “amb un caràcter essencialment cívic”. Aquesta precisió no la trobem, per exemple, en el projecte de connexió de la ronda del Mig entre la Ronda del Guinardó i l'avinguda Rio de Janeiro, el qual, a mitjans dels anys vuitanta, assenyalava minuciosament les poques edificacions fora d'ordenació que calia expropiar per donar continuïtat al vial i els límits del futur espai viari, però no especificava la importància de formalitzar nous volums per completar també la conformació dels fronts edificats. Encara més recent, la Modificació del Pla General Metropolità en l'àmbit de l'avinguda Hospital Militar – Farigola (2002) redimensiona també aquesta avinguda (que en el PGM havia de connectar amb la Via O) i emfasitza la importància de completar els fronts edificats, en una mostra de la mentalitat que associa sistemàticament qualificació de l'espai públic amb formalització dels seu pla vertical.

El redimensionament de l'enllaç entre la Ronda del Guinardó i el carrer Garcilaso (2001)

precisa els volums necessaris per formalitzar el nou vial.

Aquesta voluntat de conformar façanes als vials apareix també de manera sistemàtica en la majoria d'actuacions que tenen per objecte mansanes de la trama Cerdà. Els projectes d'illes obertes de l'Eixample (com ara els que han tingut lloc als jardins anteriorment citats de la Indústria o d'Antoni Puigvert) resulten, en molts casos, de petits plans de compensació que combinen la creació d'un nou espai lliure amb l'edificació d'un o diversos fronts de la mansana. Es tracta de projectes que resulten interessants no només per l'atenció a la configuració formal, sinó perquè aborden conjuntament l'espai lliure i l'entorn edificat (a diferència, per exemple, de les intervencions a la plaça Catalunya, centrades exclusivament en projectes d'edificació, per bé que els dissenys considerin la formalització de l'espai). Tant els Jardins de la Indústria com els del Doctor Puigvert defineixen la forma de l'espai i la seva inserció en la trama a través de la disposició dels blocs, dels fronts oberts, de les andrones o els passos en planta baixa. En el cas dels Jardins del Doctor Puigvert, el projecte de compensació afecta només una part de la mansana, de manera que el nou espai i un nou bloc, coexisteixen amb dos fronts edificats preexistents. El projecte insisteix en la necessitat de preveure un tractament per a les parets mitgeres i les façanes posteriors d'aquests fronts edificats que s'obren al nou espai, però en la mesura que el seu àmbit no els inclou no adopta cap mesura en aquest sentit. És una constant que es repeteix en moltes intervencions de micro-urbanisme sobre l'entorn edificat dels espais públics: la reflexió sobre la configuració formal de l'espai hi és present, però les figures de planejament utilitzades no permeten concretar-les plenament.

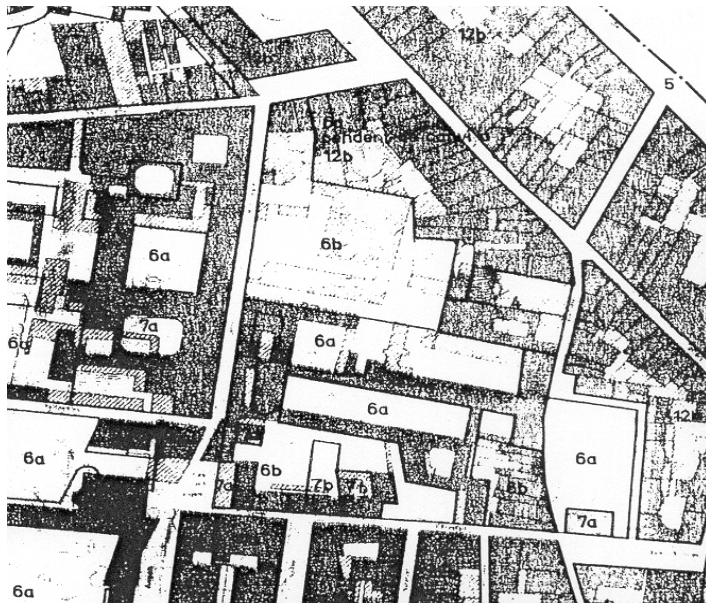
Amb aquests projectes, al llarg dels anys vuitanta, s'inicia, doncs, una reflexió sobre la composició contemporània de la mansana Cerdà que retrobem en tot el procés de renovació del sector de llevant de la ciutat fins a l'actualitat, on la majoria d'espais públics creats resulten d'aquesta reinterpretació de la trama Cerdà i experimenten noves formes de mansanes obertes (des de la Vila Olímpica fins als concursos per a les mansanes del Front Marítim o Diagonal – Poblenou, passant per la reordenació del Clot de la Mel). D'alguna manera, la “segona renovació” trasllada als projectes de regeneració del teixit urbà a gran escala (com molts dels diversos plans del 22@) i als projectes de creació de grans artefactes urbans (com el Fòrum 2004) aquesta reflexió sobre la configuració de l'espai urbà des de la disposició i formalització dels volums edificats, que en el procés de renovació de l'espai públic ha animat la conformació dels fronts edificats al voltant d'espais existents.

Justament, l'experiència dels buidats de Ciutat Vella ofereix alguns dels exemples de projectes pròpiament d'espai públic en teixits urbans totalment consolidats (en aquest cas de creació de nous espais en la lògica de l'esponjament del centre històric) que més han aportat a aquesta reflexió sobre la configuració formal. La progressiva concreció dels projectes d'esponjament a Ciutat Vella mostra una clara evolució que subratlla la importància de l'entorn edificat en la configuració de l'espai. Tant o més important que la quantitat d'espai lliure generat és la possibilitat de qualificar-lo a través del seu pla vertical, i això suposa que cal projectar no només els enderrocs, sinó sobretot la conformació d'aquelles edificacions que facilitin la llegibilitat dels espais i els converteixin en episodis urbans de qualitat. En el cas de Ciutat Vella, la reflexió tipològica sobre el caràcter dels seus espais (veure apartat 4.2) ha conduït a donar molta importància a la constitució d'espais acotats, amb límits perceptibles. Aquesta tendència s'observa clarament a través de l'evolució dels projectes de diversos buidats al Raval.

Des dels seus inicis, el PERI del Raval aposta per una formalització de l'espai públic basada en l'entorn edificat tractat "de manera coherent i homogènia", un criteri que és presentat per oposició a la concepció d'un espai públic desconfigurat, pròpia dels teixits oberts, i present en el Raval des de l'operació d'obertura de l'avinguda de les Drassanes. Però malgrat la defensa teòrica d'aquest principi, a la pràctica, la proposta del pla no és del tot coherent, i es polaritza entre un intent de configuració historicista del buidat central i el manteniment d'esponjaments com el de l'Illa Misericòrdia o el dels Jardins de Sant Pau del Camp. La consolidació d'una cultura de l'espai públic ha permès fer evolucionar els projectes d'aquests diversos buidats del Raval en el sentit d'una major formalització de l'espai públic des de l'edificació.

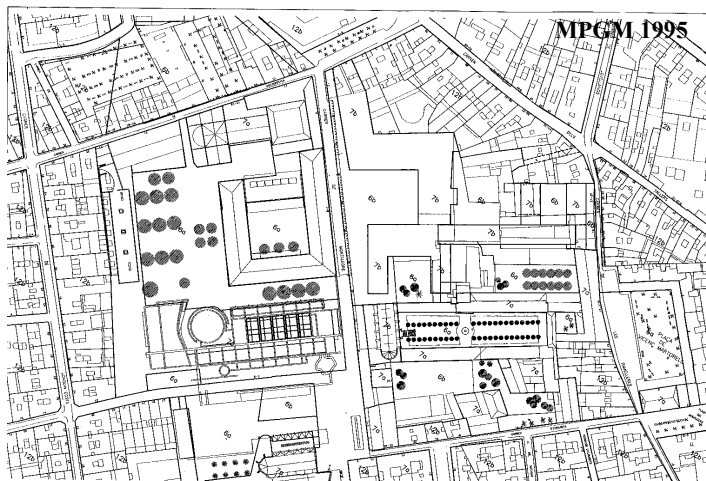
A l'Illa Misericòrdia, el PERI del Raval preveu crear un gran espai obert ajardinat, lateral al carrer de Montalegre, davant mateix de la casa de la Caritat, i diversos buidats puntuals de petites dimensions al llarg dels carrers Elisabets i Ramelleres. A través de successives modificacions, el planejament evolucionarà cap a l'acotament de l'espai a través de noves edificacions. La modificació del PERI de 1993 per a la Ubicació de la Universitat i la Descongestió del Pla Central permuta edificabilitat entre els dos àmbits per tal de permetre la implantació d'un nou equipament universitari, que, al col·locar-se davant els fronts edificats posteriors dels carrers Valldonzella i Ramelleres, permeti una major qualificació del futur jardí de Montalegre. La MPERI de 1995 per a la reordenació del Pla Central, en ampliar l'espai lliure previst a la Rambla del Raval, permet suprimir els petits buidats que trencaven la continuïtat dels fronts edificats dels carrers Ramelleres i Elisabets. Finalment, la modificació del PGM a l'Illa Misericòrdia del 2000 canvia dràsticament l'ordenació del futur equipament universitari al constituir un front edificat al llarg del carrer Montalegre i convertir el jardí obert inicialment previst en un seguit de patis interiors de menors dimensions, però encadenats els uns amb els altres. La memòria d'aquest darrer inclou una justificació específica de la transformació dels espais lliures que és un autèntic manifest a favor de la concepció de l'espai lliure no com a buit sinó com a resultat d'una configuració de l'entorn edificat que permet crear espais públics acotats i articulats entre si, espais propis d'un casc antic.

PERI 1985

MPERI 1993

MPGM 1995

MPGM 2000

L'ordenació de l'Illa Misericòrdia ha evolucionat cap a un acotament progressiu dels espais públics

En el mateix Raval, actualment es troba en curs una modificació del planejament per tal de suprimir el buidat previst al costat dels Jardins de Sant Pau del Camp entre els carrer de les Tàpies i Nou de la Rambla (supressió contemplada a través d'un trasllat de sòl d'espai lliure a un altre àmbit del sector). El criteri de mantenir els fronts edificats, especialment el del carrer Nou de la Rambla, amb la intenció de conservar tant la configuració formal de l'espai com les activitats, s'imposa a la voluntat de fa 20 anys d'augmentar tant com fos possible la superfície d'espai lliure.

Aquestes modificacions de l'Illa Misericòrdia i dels Jardins de Sant Pau del Camp són significatives de com aquest principi de configuració de l'espai públic a través de l'entorn edificat s'ha anat reforçant al llarg d'aquestes dues dècades a Ciutat Vella. "L'anàlisi del desenvolupament del PERI del Raval i proposta d'actuació futura", realitzat pels seus propis autors el 1998, corrobora aquesta tendència al presentar com a principal línia d'actuació la realització de set plans especials "d'ordenació de l'espai públic", entre els que destaquen la plaça Gardunya darrera la Boqueria, els jardins de Vallonzella entre les esglésies de Montalegre i Sant Pere Nolasc, i el dispensari antituberculós, o la permeabilització del teixit urbà entre la plaça Folch i Torres i la Rambla del Raval. Amb aquesta proposta, no només s'afirma una concepció del projecte d'espai públic vinculada al tractament de l'entorn edificat, sinó que s'apunta la necessitat d'abordar-lo a partir d'instruments adequats a la reordenació puntual del pla vertical, com ara uns plans especials d'escala reduïda circumscrits a espais públics.

Tot i així, en la formulació d'aquests plans (tots ells en curs, però alentits per dificultats de gestió), s'observa la dificultat d'avançar cap a una concepció de les modificacions del planejament a petita escala des de l'òptica de la configuració de l'espai públic, el que podríem anomenar un micro-urbanisme de l'espai públic. Es tractaria d'actuacions que integrin les diverses vessants de la configuració de l'entorn edificat de l'espai públic: les noves alineacions, però també l'obertura de passos que generin itineraris, la creació d'obertures en fronts edificats existents, o l'articulació dels usos en plantes baixes... Uns projectes que, anant molt més enllà d'uns canvis de qualificació necessaris per a l'obtenció d'espais i aprofitaments, aprofundeixin i desenvolupin les seves possibilitats normatives per tal d'incidir positivament en la qualificació de l'espai públic.

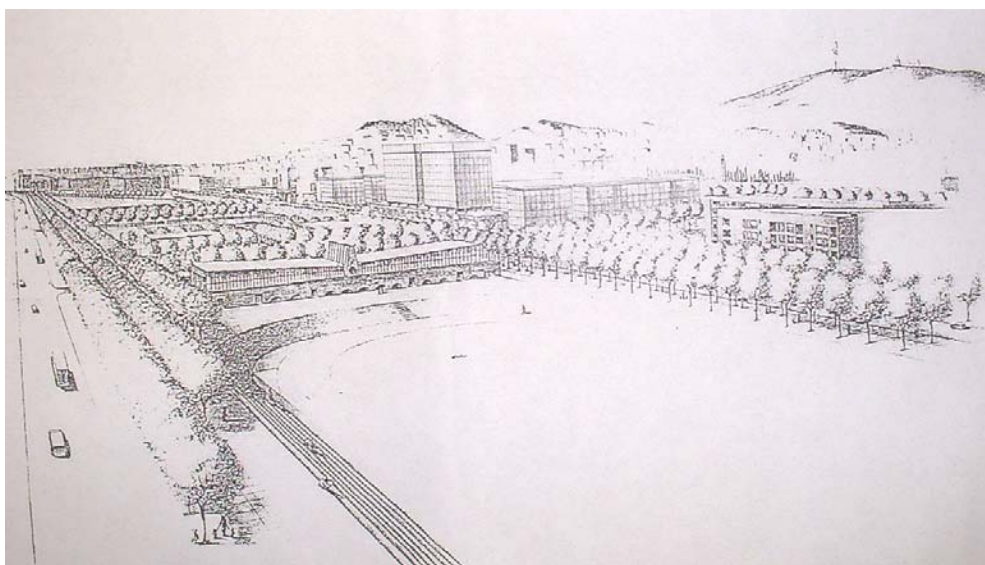
Aquestes experiències de modificació dels entorns edificats de places, de reordenació dels fronts d'alguns vials, de composició de mansanes Cerdà o de configuració dels buidats a Ciutat Vella mostren com la conformació del pla vertical s'ha integrat de manera creixent al procés de renovació de l'espai públic. Tot i així, no s'ha acabat de consolidar, generalitzar i instrumentalitzar una aproximació al projecte d'espai públic com a operació de micro-urbanisme que concep en el seu conjunt les transformacions puntuals de l'entorn edificat d'un determinat espai.

3.3.2.2 De l'espai verd quantitatiu a la configuració de l'espai urbà

La configuració de l'espai públic des de l'entorn edificat implica una visió complementària a la que pensa l'espai lliure urbà com espai verd, com espai que permet evadir-se de les condicions pròpies de la densitat i la intensitat d'ús de la ciutat compacta. La concepció de l'espai lliure com espai verd, hereva de la tradició higienista, suposa una aproximació quantitativa: la quantitat d'espai és proporcional a la qualitat de vida urbana, i per tant, com més millor. Aquesta visió segueix profundament arrelada en l'imaginari ciutadà. Però al mateix temps, la legislació i el planejament urbanístic vigent també conceben l'espai lliure en termes quantitius. Sorgides en un període històric en què era urgent aturar les derives especulatives i els creixements mancats dels mínims exigibles d'espais lliures i dotacions que havien marcat els anys del desenvolupisme, la noció d'estàndard, i la necessitat de mantenir-los en qualsevol modificació, segueixen presidint el marc normatiu vigent (des del PGM a la Llei d'Urbanisme, passant per la Carta de Barcelona, que estableix uns procediments d'aprovació més estrictes per tots aquells plans que suposin modificacions del que continuen anomenant-se "zones verdes").

En front d'aquesta visió, la concepció de l'espai públic des de la seva configuració formal suposa una aproximació qualitativa que no sempre resulta fàcil d'integrar i introduir en les actuacions sobre l'espai públic. Aquesta concepció implica una reflexió sobre la ubicació més adequada dels grans espais lliures urbans, els quals, per les seves grans dimensions, renuncien en bona mesura a una configuració formal. Els espais situats en punts estratègics de la trama urbana, els espais amb caràcter representatiu, els espais que formen part de paisatges urbans distintius poden requerir una configuració formal que difícilment es pot assolir si es planteja l'espai com a gran parc urbà. La concepció qualitativa sobre l'espai públic implica també una reflexió sobre l'adequada dimensió dels espais lliures una vegada ubicats. La introducció d'alguns elements edificats, amb la conseqüent disminució de la quantitat d'espai lliure, pot contribuir a l'augment de la seva qualitat en termes de configuració. L'experiència de Barcelona ofereix exemples clars d'aquesta confrontació de lògiques quantitatives i qualitatives en la concepció de l'espai públic.

Un primer cas el trobem en el pla parcial de RENFE – Meridiana de 1984, que afecta un tram important de l'avinguda Meridiana, entre el passeig de Valldaura i Fabra i Puig, amb una certa vocació de porta d'entrada a la ciutat. El primer concurs d'idees per a implantar un centre terciari en les antigues instal·lacions de RENFE data de 1969, i el projecte guanyador ja avisava del risc que un programa singular a escala de ciutat pogués aprofundir la ruptura amb els barris dels entorns, en lloc d'integrar-los. D'aquesta manera, el programa d'aquest àmbit (que el PGM qualifica com a centre direccional) es va modificant al llarg de la dècada dels setanta en el marc de la concertació amb els veïns. Finalment, el 1981, l'avanç de pla especial ordena el sector com un parc equipat de grans dimensions que inclou equipaments culturals, esportius i educatius, molts d'ells a escala de barri. El procés de concertació es traduí, doncs, en un gran augment del sòl d'espai lliure.

A RENFE – Meridiana, la ubicació del parc al llarg de l'avinguda limita la voluntat del pla de 1984 de formalització d'una façana urbana

El pla de 1984 contempla entre els seus objectius primordials “la remodelació física d’una avinguda avui no precisament gloriosa per la seva manca de qualitat ambiental”, en referència a l’avinguda Meridiana. Però el pla parcial ha de respondre al repte a partir de la configuració d’un gran parc urbà, i és conscient dels perills que la gran quantitat d’espai lliure suposa en termes de configuració, amb el risc de “fragmentació i de pèrdua de potència formalitzadora d’espais lliures i edificis”. Davant d’aquest risc, el pla opta per agrupar l’edificació en una franja i l’espai lliure en una altra. Però el fet de situar la franja d’espai lliure tocant a l’avinguda amb la intenció de millorar-ne el paisatge urbà (associant, doncs, qualitat d’aquest paisatge a abundància de verd) disminueix fortament la capacitat de formalització de l’ordenació (si més no, en relació a l’avinguda). Es tracta d’una opció oposada a la que anys més tard s’adoptarà per a una altra àrea de centralitat situada també al llarg d’un eix representatiu de la ciutat, com és l’Illa Diagonal. En aquest cas, la solució escollida, d’entre totes les propostes presentades al concurs, és justament una que apareix com la màxima expressió del treball sobre la façana alineada a vial, i on l’espai lliure (certament molt inferior) es col·loca a l’interior de la mansana. En el cas de RENFE – Meridiana, la feble capacitat de formalització de l’avinguda acabarà de desaparèixer amb el projecte del parc, centrat en el seu programa funcional i el qual limita la relació amb l’avinguda a la plantació de frondoses alineacions d’arbrat que constitueixen una certa façana verda.

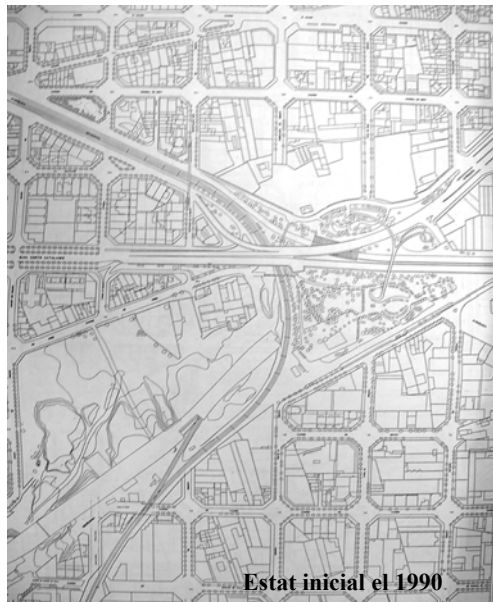
Aquesta dificultat de conjugar una formalització important de l’espai públic i l’ordenació d’un parc urbà es troba també al cor de la problemàtica de la plaça de les Glòries, un espai amb una màxima vocació de centralitat, amb un paper cabdal en la comprensió de l’estructura urbana de la ciutat (al trobar-se a la confluència dels tres eixos ordenadors de la malla Cerdà), i que no ha aconseguit una configuració definitiva, tot i ser objecte de projectes permanents al llarg dels anys noranta.

En el PGM, l'espai de les Glòries és tractat com un nus viari amb infraestructures pròpies d'autopista, col·locat enmig d'un gran espai lliure obert, urbanitzat com a jardí. I aquesta qualificació del sòl com a gran parc equipat, en aquest cas d'infraestructures viàries, segueix pesant damunt tots els intents de configuració de l'espai.

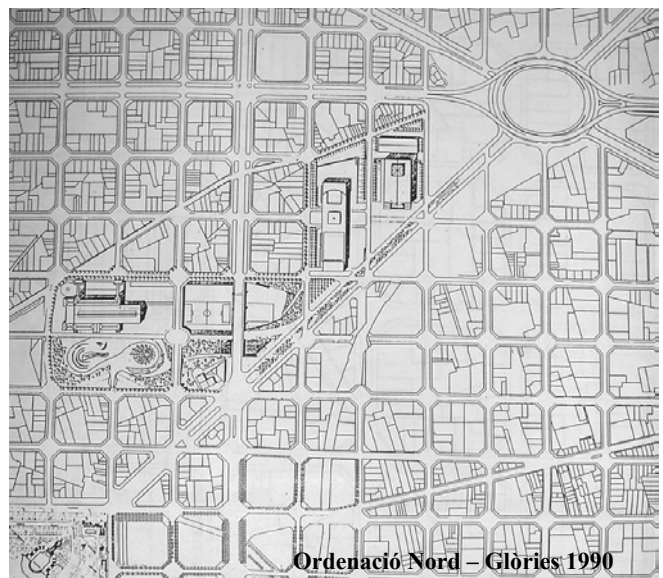
La concepció de l'espai com a parc equipat és reafirmada pel Pla Especial del Sistema d'Espais Lliures i Equipaments del sector Nord – Glòries de 1990: “el pool de grans equipaments públics, ciutadans i nacionals, emplaçats en el parc que s'estendrà des de l'estació del Nord a la plaça de les Glòries constituirà l'Eix de Llevant, en relació a l'Eix de Ponent format per la plaça d'Espanya – carrer Tarragona – Estació de Sants”. Tot i que en el decurs de la memòria, el pla fa referències retòriques al nou centre que imaginaven Cerdà i Jaussely a la plaça de les Glòries, la principal proposta del pla es concreta en la implantació del Teatre Nacional i l'Auditori en la gran plataforma sorgida damunt l'antiga platja de vies ferroviàries. La plaça de les Glòries, que deixa d'aparèixer en molts dels plànols (centrats en l'ordenació dels dos grans equipaments), segueix presidida únicament per un nus viari modificat.

El projecte de 1989-1992 suposa una modificació del nus viari, la qual permet clarificar les connexions entre els diferents eixos que conflueixen a la plaça de les Glòries i afavoreix la posterior transformació i prolongació d'aquests (de la Meridiana i de la Diagonal). La solució adoptada, estretament lligada al projecte coetani del nus de la Trinitat, crea un nus viari elevat i quasi circular molt més llegible que el preexistent (sobretot des d'una vista aèria), però el conjunt de l'espai segueix essent un nus viari enmig d'un entorn totalment desconfigurat. La decisió de construir un pàrquing de dos pisos sota l'anella viària elevada és una modificació introduïda en el decurs de l'execució, ja que l'aparcament no apareix en el projecte constructiu inicial de 1990. No només no es tracta d'un element ordenador de l'espai, sinó que converteix el nus en una estructura totalment opaca que impedeix qualsevol lectura del conjunt, i en particular de la confluència dels eixos vertebradors. Al mateix temps, l'interior del nus queda totalment reclòs, i és urbanitzat des d'una lògica paisatgística del tot autoreferent (al·legòrica als forats negres i a l'expansió de les galàxies!). La construcció de l'aparcament és un error que no amaga, però, el fet que la configuració de l'espai Glòries presenta molts d'altres problemes.

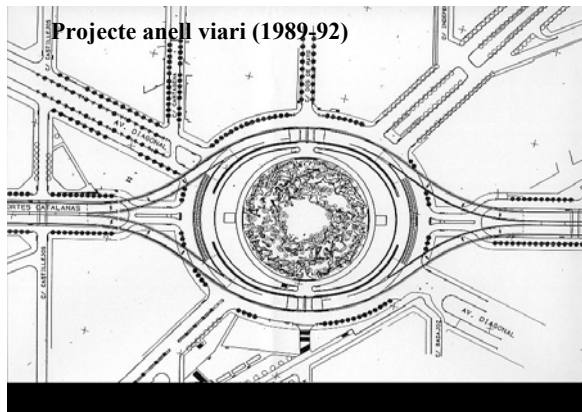
La modificació del PGM de 1999 té justament com a principal objectiu la configuració de l'entorn edificat de la plaça de les Glòries. Les principals aportacions del Pla són la qualificació com a edificables de les dues peces de sòl a banda i banda de la prolongació de la Diagonal cap al Poble Nou, la conformació de noves façanes a les illes situades al sud de la Meridiana (façanes que no se situen damunt l'avinguda, sinó que deixen les mansanes obertes cap a la Meridiana), i l'eixamplament de l'anella viària inferior, amb l'objectiu de facilitar, tant les incorporacions dels vehicles, com la percepció visual de l'anella superior.

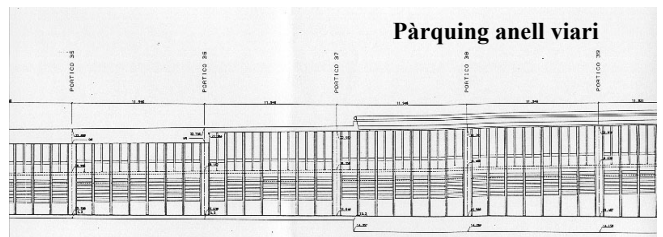
Estat inicial el 1990

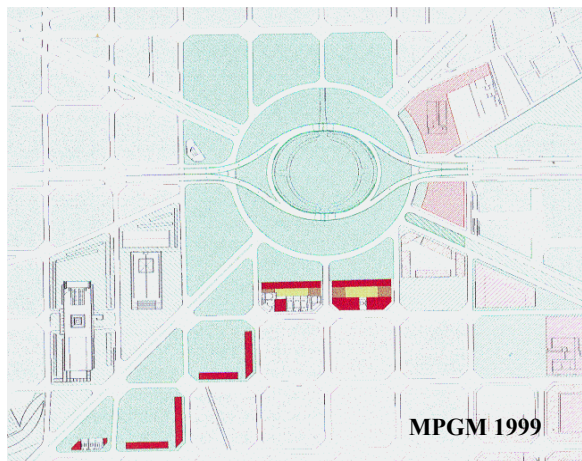
Ordenació Nord - Glòries 1990

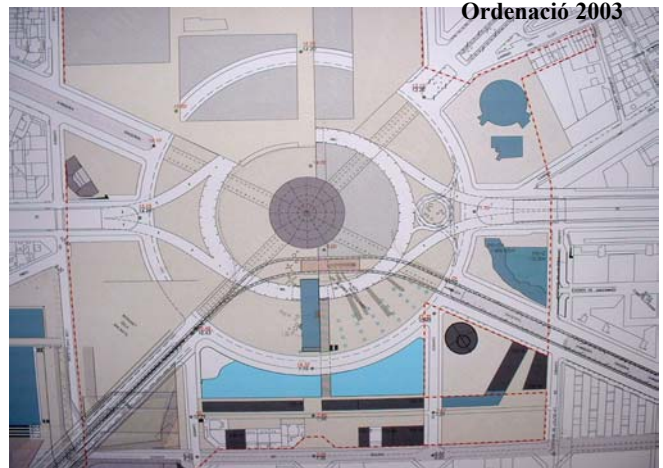
Projecte anell viari (1989;92)

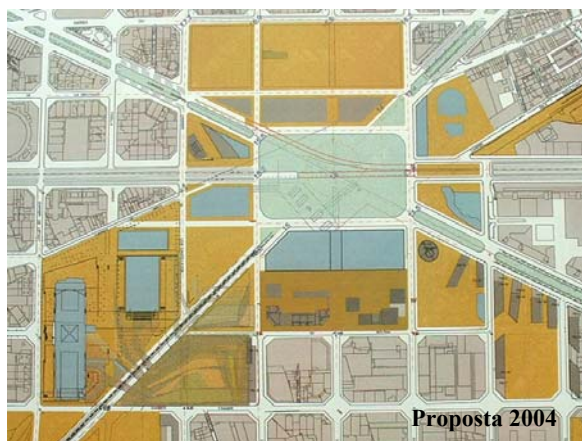
Pàrquing anell viari

MPGM 1999

Ordenació 2003

Proposta 2004

Des de 1999, els projectes d'ordenació de la plaça de les Glòries intenten configurar el seu entorn mitjançant la definició de nous volums edificats, després que el projecte de l'anell viari (1989-1992) perjudicàs la llegibilitat de l'espai.

D'aquesta manera, l'espai de les Glòries continua definint-se en el planejament vigent com una estructura viària edificada en el punt de confluència dels tres eixos principals de la ciutat, envoltada per tres del quatre costats per grans extensions d'espai lliure. La gran distància existent entre l'espai central i la majoria de les edificacions dificulta configurar l'espai Glòries des de l'entorn edificat. Únicament en el cantó est, a l'inici de la prolongació de la Diagonal, el canvi de la qualificació d'espai lliure a espai edificable facilita la configuració formal.

El projecte de la torre AGBAR en aquest punt és el primer intent d'aquest procés de formalització de la plaça. La construcció d'un gratacel de 33 plantes es justifica "per la seva situació específica a l'inici de la Diagonal i la seva relació amb la plaça de les Glòries". La tendència a la conformació de la plaça a través de la singularitat de noves construccions és la tònica dominant en les versions considerades des dels serveis d'urbanisme en el mandat 1999-2003. Aquestes propostes contempnen, entre d'altres, la construcció d'un nou gratacel per a un hotel a l'altra banda de la Diagonal davant la torre Agbar, del museu del disseny damunt mateix de l'anell viari en la part sud, d'un parc que s'alçaria fins el nivell de l'anell viari superior en la part nord, etc... Aquest recurs a la singularitat projectual també el trobem en el cas de RENFE – Meridiana, amb la construcció del complex comercial Heron – City, i, tot i que no hi ha dubte que té un efecte formalitzador, la juxtaposició d'elements singulars difícilment aconseguirà generar un entorn edificat capaç de configurar el conjunt de l'espai. En el cas de Glòries s'observa com la singularització arquitectònica de l'espai tendeix a imposar-se a una configuració de l'espai entesa com una ordenació de conjunt basada en lògiques i directrius urbanes (veure apartat 5.2).

Les darreres versions sobre la reforma de la plaça de les Glòries contempnen la creació d'una nova estació intermodal subterrània que permetria reordenar les moltes infraestructures que ocupen el subsòl de la plaça i organitzar el tràfic viari sense necessitat d'un nus elevat. L'enderroc de l'anell viari (i el pàrquing sota seu) faria possible una llegibilitat de l'espai imprescindible. Ara bé, la configuració d'un entorn que resulti realment llegible i qualificat continua condicionat per la dificultat de conciliar l'existència d'una gran quantitat d'espai lliure amb una voluntat de definició del pla vertical. La possibilitat de traslladar una part del parc de Glòries a una altra part de la ciutat, augmentant el sòl edificable en els entorns de la plaça, planteja amb claredat el debat al voltant de la ubicació, dimensió i configuració dels espais lliures.

A una escala del tot diferent de la de Glòries, el gran espai lliure de l'àrea central del Sector Oriental presenta la mateixa problemàtica, i ofereix un exemple d'una actuació on s'ha intentat reduir la quantitat d'espai lliure amb la intenció de millorar-ne la qualificació.

El PERI del Sector Oriental preveia que el gran buidat central s'estengués des del carrer Princesa fins al carrer de Sant Pere més Baix, amb dos equipaments de reduïdes dimensions al capdamunt i a l'alçada del carrer Carders. En la concreció d'aquest espai es produeix una tendència cap a la seva reducció a través de la implantació de noves edificacions no previstes inicialment, que permetin millorar-ne la configuració.

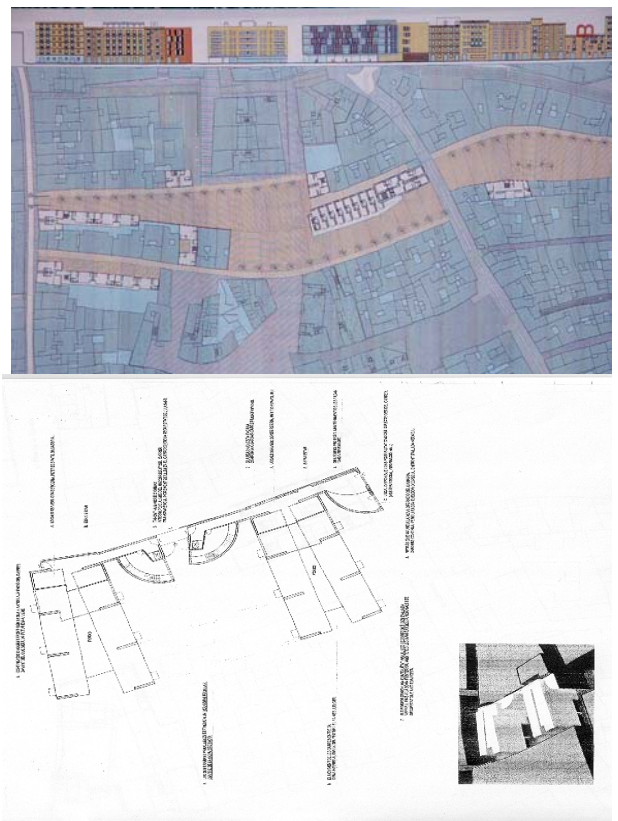
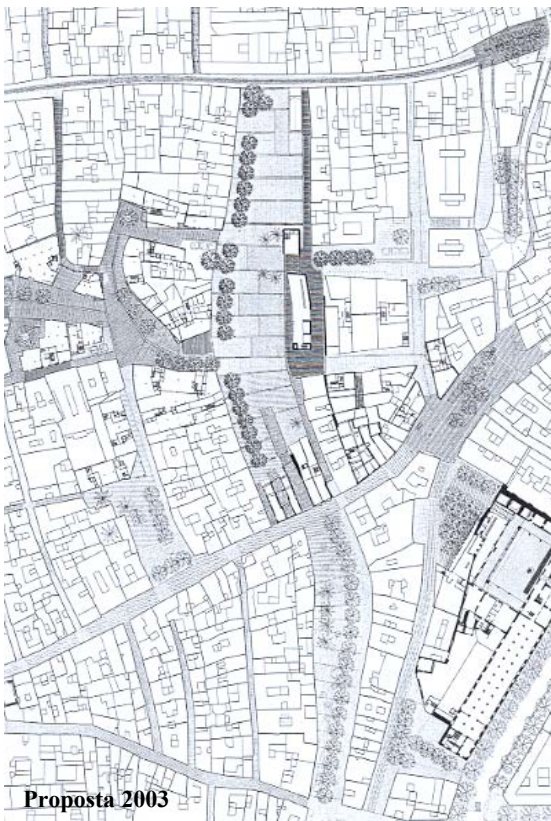
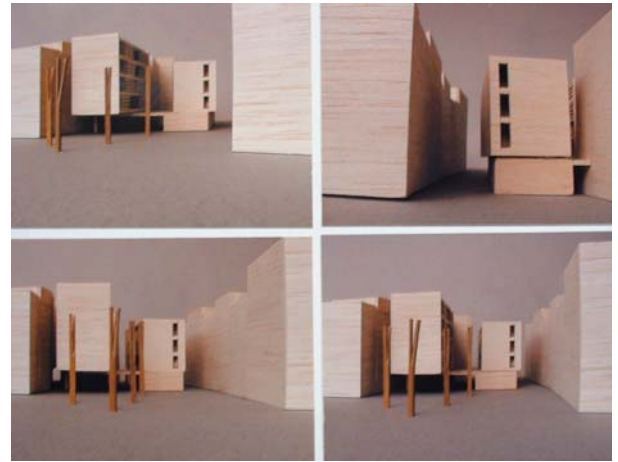

PERI St. Cugat – St. Agustí (2001)

Concursos edifici Carders 2000

Malgrat els intents d'aportar sòl edificable al buidat central del Sector Oriental i de configurar l'espai a través de nous projectes d'edificació, la pressió per mantenir l'espai lliure s'ha imposat.

La modificació del PERI en l'àmbit de Sant Cugat – Sant Agustí de 2001 trasllada tot l'espai lliure comprès entre Carders i Pou de la Figuera cap a dues placetes al voltant del proper convent de Sant Agustí i el substitueix per sòl destinat a equipament. Aquesta mateixa solució s'arriba a plantejar per a la part superior del buidat tocant al carrer Sant Pere més Baix al llarg de l'any 2001, quan des de Foment de Ciutat Vella es realitzen informes sobre la viabilitat de traslladar el sòl d'espai lliure cap a d'altres punts del Sector Oriental. D'aquesta manera, el gran buidat central previst en el PERI s'anava acostant a la idea d'un espai de menors dimensions i molt més acotat.

Aquesta tendència, però, s'ha vist frenada a partir de l'any 2002 davant les protestes de veïns en contra del trasllat o la fragmentació de l'espai lliure, i també davant la dificultat de justificar des d'un punt de vista polític, que els grans esforços de gestió que ha suposat l'expropiació de tantes finques acabi amb la construcció d'edificacions de nova planta. Al concurs d'idees convocat a finals del 2000 per a l'edifici d'equipament del carrer Carders (habitatges per a joves), s'hi van presentar múltiples propostes, però la majoria d'elles amb fronts edificats tant al carrer Carders com a Pou de la Figuera i a l'espai central. Però el projecte guanyador de Jordi Garcés s'ha anat transformant amb el pas del temps, fins a reduir la superfície ocupada per la nova edificació a la de les finques donant a Carders i deixant com a espai no edificable gran part del sòl d'equipament que hi havia estat traslladat. El mateix ha succeït amb la possibilitat d'implantar un altre equipament al cantó nord, que s'ha acabat reduint a l'emergència en superfície del petit cos edificat ja contemplat en el PERI, deixant la resta de l'àmbit com espai lliure. Actualment, existeix una nova modificació de planejament en curs per tornar a traslladar la part del sòl qualificat d'equipament no edificada sota el carrer Pou de la Figuera i conferir-li novament la qualificació d'espai lliure que ja tenia amb el PERI.

D'aquesta manera, la tendència a recórrer a l'edificació per tal de millorar la configuració de l'espai públic s'ha vist en gran part frenada en el cas de l'àrea central del sector oriental per una concepció, per part d'un sector dels veïns, de l'espai lliure com a sinònim d'espai verd com més extens millor (al marge dels interessos particulars lògicament afectats per un trasllat de l'espai públic). El principi segons el qual una bona configuració de l'espai públic pot exigir una reducció de les dimensions de l'espai lliure o bé la seva relocalització genera encara una important incomprensió per part de molts ciutadans, o fins i tot de responsables polítics, constituint el nucli d'un dels debats que acompanyen la formació d'una cultura de l'espai públic, el debat entre l'espai lliure entès com un espai verd extens o com un espai més urbà i acotat (veure capítol 6.2).

A l'escala de Ciutat Vella retrobem la tensió entre aquesta doble comprensió de l'espai públic, la mateixa que hi ha darrera el debat sobre la configuració d'espais representatius qualificats de parcs urbans com a la plaça de les Glòries. Aquests exemples mostren com el projecte de l'espai públic que incorpora una reflexió sobre la conformació de l'entorn edificat ha de contemplar aquestes qüestions sobre la dimensió i ubicació de l'espai lliure, que sobrepassen l'escala del propi espai a projectar, i que troben en les modificacions del planejament un possible instrument per donar resposta a aquesta problemàtica (veure capítol 6.3).

3.3.2.3 De la qualificació arquitectònica a la incidència sobre les activitats

Un darrer aspecte relacionat amb la configuració de l'entorn edificat de l'espai públic és la incidència que la formalització arquitectònica de l'ordenació de l'edificació té, tant en la qualificació de l'espai públic, com en els seus usos i funcionament. La política de construcció d'edificacions d'habitatge social de nova planta a Ciutat Vella, molt sovint vinculades a les operacions d'esponjament, permet il·lustrar les problemàtiques relacionades amb les solucions arquitectòniques de l'entorn edificat.

Al costat de la tendència en favor d'espais més acotats, l'evolució cap a una atenció creixent envers els volums edificats en les actuacions d'esponjament a Ciutat Vella també s'ha manifestat en la qualificació de les edificacions de nova planta. La construcció d'habitatges de protecció social per al real·lotjament dels afectats per les expropiacions dels buidats era un criteri fonamental del projecte de transformació de Ciutat Vella, amb el qual es pretenia mantenir les característiques de la població pròpia del districte i evitar un procés massiu de *gentrification*. Aquesta política, però, ha suposat l'aparició de nombrosos immobles d'habitatge social construïts amb uns criteris de cost mínim per l'INCASOL que han repercutit sovint en la qualitat dels projectes. En molts casos es tracta d'edificis d'un gra molt superior al dels habitatges tradicionals del casc antic, amb unes composicions i uns tractaments de façana que trenquen l'homogeneïtat de les tipologies tradicionals, sense constituir referències de qualitat d'una nova arquitectura contemporània. L'impacte en el paisatge urbà de Ciutat Vella d'aquestes edificacions de nova planta ha estat important, especialment en el cas d'aquelles construïdes al voltant dels buidats de nova creació, on adquireixen una presència protagonista. L'evolució del tractament d'aquests edificis de nova planta al voltant de l'àrea central del Sector Oriental mostra l'atenció creixent per la seva qualitat formal.

Juntament amb el gran buidat central, el PERI del sector oriental preveia l'obertura d'un pas transversal, la prolongació de l'avinguda Cambó, que augmentés la permeabilitat cap a l'interior del barri de Santa Caterina. Aquesta obertura havia de ser definida mitjançant tres edificacions de nova planta. En el document de "Criteris, objectius i solucions generals", les edificacions completaven mansanes parcialment enderrocades, però en el PERI aprovat definitivament es tractava de tres unitats aïllades i autònomes, ordenades de manera simplista amb plantes quasi quadrades. Aquest canvi es justificava en la voluntat de facilitar la gestió per fases del pla.

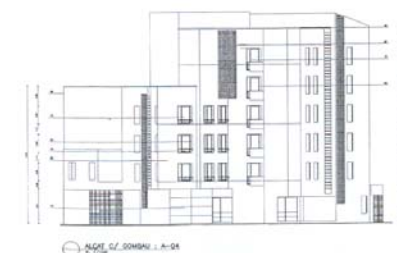
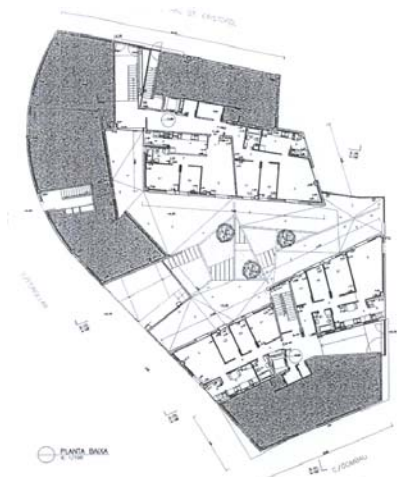
Quan el procés de gestió del sòl permet ja la construcció dels primers edificis, es realitza un estudi de detall de 1995 per a l'ordenació de l'àrea central. Aquest estudi de detall canvia l'edifici porta del PERI per sota del qual s'havia de prolongar l'avinguda Cambó i introdueix algunes alineacions obliqües en els altres dos volums, però l'ordenació general segueix essent simplista i basada en tres volums aïllats.

El primer edifici, el més proper a les Basses de Sant Pere va ser executat des de l'INCASOL segons una volumetria cúbica sense pràcticament cap reflexió sobre com aquest nou edifici podia contribuir a qualificar el gran espai lliure que estava a punt d'obrir-se davant seu. No només la composició de les façanes és força insulsa, sinó que les plantes baixes no estan pensades per acollir activitats que generin usos a nivell dels nous espais lliures. La rampa del pàrquing se situa en la façana que dona al gran buidat central, convertint-la a nivell de la planta baixa en una paret cega!

Davant d'aquesta problemàtica, l'Ajuntament va decidir encarregar a Enric Miralles la reordenació volumètrica de la resta d'edificacions. La proposta de Miralles, basada en una reflexió tipològica sobre els espais dels teixits medievals i sobre el seu valor patrimonial (veure apartats 4.2), introdueix una major complexitat i riquesa volumètrica. Per a l'edifici central proposa un treball elaborat de jocs i alineacions pensats per crear diverses visuals que atraguin el vianant cap a l'espai central. El tercer edifici, la porta Cambó, es fragmenta en dos per poder configurar un nou carrer, i la seva volumetria, a l'igual que l'edifici central, també cerca a generar itineraris i visuals, però ho fa més des de l'articulació amb les edificacions contigües.

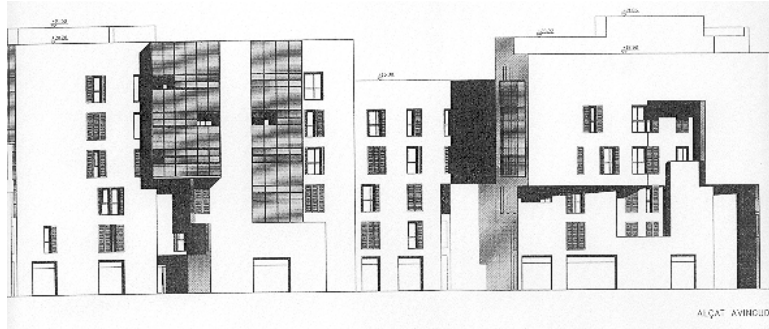
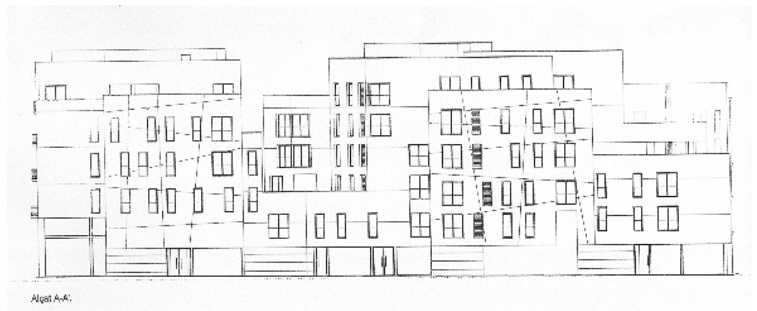
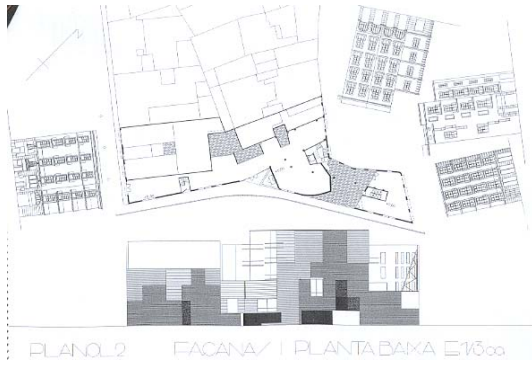
L'edifici central va ser projectat d'acord amb la volumetria de Miralles per l'INCASOL, que ja havia iniciat un projecte amb la volumetria anterior. Malgrat les millores substancials introduïdes per la modificació de l'estudi de detall, la solució arquitectònica va recórrer al model de façana aplicat per l'INCASOL a la majoria d'edificis d'habitatges socials, i no va intentar establir vincles amb els espais que l'envolten a través dels usos i activitats en planta baixa. Els locals comercials previstos es van substituir per habitatges en planta baixa, locals tècnics i accés a l'aparcament, mentre que el pas previst en planta baixa que permetia crear itineraris de major complexitat va desaparèixer i l'espai interior es va vincular als diversos habitatges. Davant d'aquesta situació, l'Ajuntament va convocar un concurs el 1998 per als projectes dels edificis a banda i banda del carrer que ha de donar continuïtat a l'avinguda Cambó cap a l'interior del barri. Els projectes arquitectònics presentats, i entre ells els escollits, oferien solucions més singulars, amb un treball més elaborat en el tractament de façanes i en els jocs de plens i buits, i concretament en les obertures en planta baixa. La mateixa solució d'un concurs d'idees es va utilitzar l'any 2000 per al conjunt d'habitatges per a joves entre Carders i Pou de la Figuera, i la majoria de nous edificis han passat a encarregar-se a arquitectes reconeguts.

El recurs als encàrrecs externs intenta trobar en dissenys arquitectònics contemporanis, singulars i puntuals una resposta al problema de la qualificació de les noves edificacions en el centre històric, que no estava garantida amb les pautes tipològiques de regulació de les substitucions d'edificació que estableixien alguns PERI, com el del Sector Oriental.

Projecte INCASOL per a l'edifici central (1998)

La prolongació de l'avinguda Cambó ha evolucionat cap a una major qualificació de l'entorn edificat, tant pel que fa a les ordenacions volumètriques, com a les solucions arquitectòniques. Mentre que els primers projectes proposen façanes poc treballades i dificulten l'articulació entre edificació i espai públic a través de les plantes baixes, la porta Cambó recorre al disseny d'arquitectures singulars pensades per configurar l'espai públic.

Concursos per a les edificacions de la porta Cambó (1998)

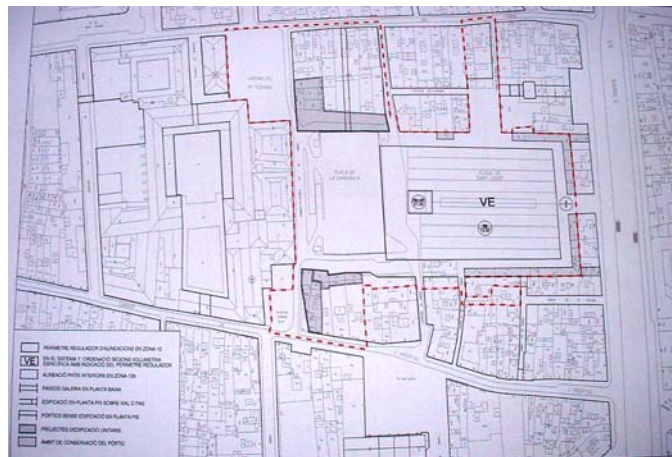
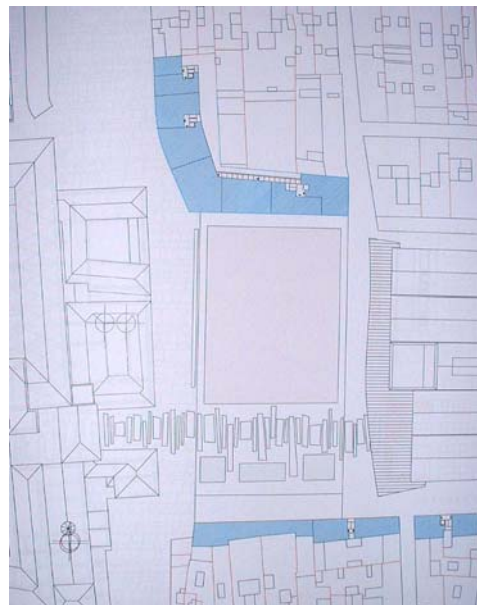
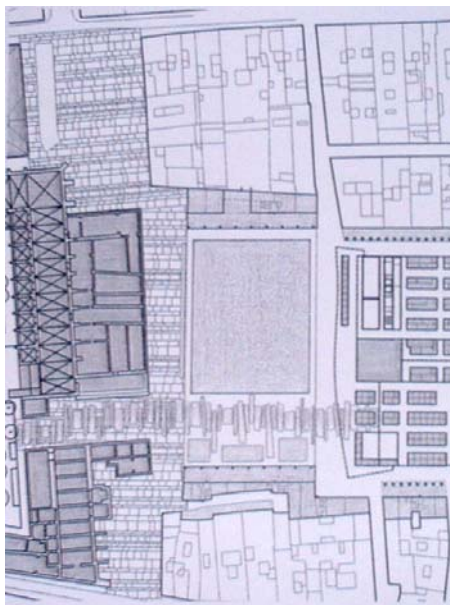
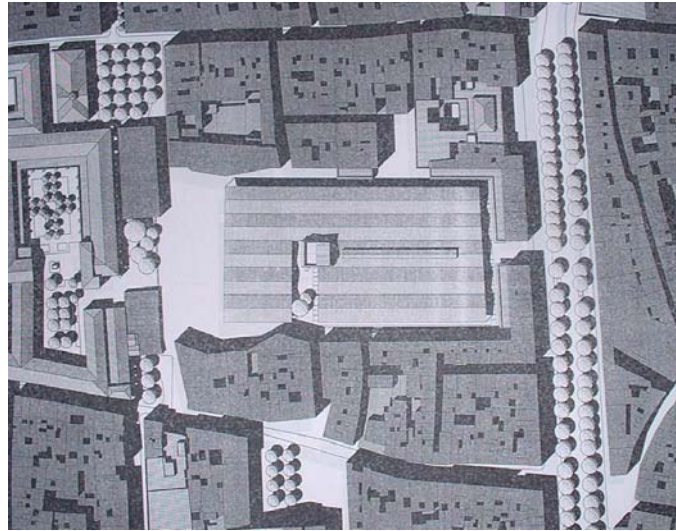
Amb aquestes disposicions relatives als mateixos projectes arquitectònics, l'experimentació en la transformació de Ciutat Vella fa un nou pas en aquesta clara evolució cap a una major qualificació de les edificacions de nova planta com elements centrals en la configuració de l'espai públic (si bé es tracta d'un opció amb els seus costos: el preu del metre quadrat dels dos edificis de la porta Cambó és cinc vegades superior al dels edificis de l'INCASOL).

Ara bé, aquest recurs a la projectació d'edificis específics com a instrument de qualificació del pla vertical porta implícit el risc d'una deriva cap a una transformació de la ciutat basada més en la juxtaposició de singularitats arquitectòniques que en lògiques urbanes. Els edificis de la porta Cambó mostren aquesta ambigüitat. Les seves alineacions i jocs de volums s'inspiren en una reinterpretació de les irregularitats de la trama urbana medieval, però les volumetries introdueixen una tal quantitat de gests i singularitats arquitectòniques que desdibuixen els mateixos criteris urbanístics que les sustenten. Aquesta situació és una constant en la majoria d'actuacions recents a Ciutat Vella (els edificis entre el carrer Carders i Pou de la Figuera, l'edifici de la cantonada de la plaça Sant Agustí Vell, el mateix hotel de l'illa Robador, etc...). El projecte arquitectònic no s'adapta i concreta les disposicions volumètriques de l'ordenació urbanística, sinó que es modifica el planejament per adaptar-se a la singularitat del projecte arquitectònic.

La necessitat d'aquest equilibri entre una solució arquitectònica capaç de qualificar l'espai i una ordenació de l'edificació des d'unes lògiques urbanes de conjunt apareix com un aspecte rellevant de l'experimentació actual en la configuració de l'espai públic.

Al costat de la vessant estètica i de qualificació, l'altre gran incidència de les solucions arquitectòniques rau en la concreció de les relacions entre les activitats de l'edificació i els usos de l'espai. En el cas de Ciutat Vella s'observa com els projectes poden fomentar-les o pràcticament impedir-les. En aquest sentit, els projectes de micro-urbanisme de l'espai públic constitueixen un camp obert a l'experimentació de regulacions destinades a garantir aquesta vinculació de les edificacions, (tant de nova planta, com existents), amb l'espai públic, precisant usos en planta baixa, obertures en façanes posteriors o parets mitgeres, creació de passos, ubicació d'accessos, etc... A tall d'exemple, en un dels projectes en curs a Ciutat Vella com és el de la plaça Gardunya, tant o més importants que la definició d'un nou volum edificable que conformi la façana nord de la plaça (i que implica, per tant, un canvi en la qualificació del sòl), són les reflexions sobre l'obertura de les plantes baixes de les façanes posteriors dels edificis que defineixen la façana sud, la qualificació definitiva de la façana del mercat de la Boqueria, l'eventual creació d'un pas cap al pati interior de l'antic Hospital de la Santa Creu, o l'establiment de possibles vinculacions entre els equipaments que acull aquest antic hospital medieval (com són l'Escola Massana o els arxius de la Biblioteca de Catalunya) i l'espai públic. Es tracta de millores que no alteren la qualificació del sòl, però que poden ser afavorides a través de les disposicions normatives dels plans que ordenin l'entorn dels espais públics. En la recuperació dels interiors d'illa de l'Eixample retrobem aquesta mateixa problemàtica en la relació entre els patis i les façanes interiors dels edificis. En aquests casos es constata no només la importància d'aquesta relació, sinó la dificultat d'integrar mesures que la millorin en els instruments operatius utilitzats. Aquestes modificacions del planejament sovint tendeixen a veure's més com a mecanismes de gestió, que com a eines capaces de concretar un projecte de l'espai públic atent també a la qualificació formal i a l'articulació funcional de l'entorn edificat.

En resum, l'experiència de renovació de l'espai públic a Barcelona ha obert diverses línies de reflexió sobre el projecte de l'entorn edificat del espai en la ciutat ja construïda: l'ordenació unitària i de conjunt d'aquest entorn seguint unes lògiques urbanes, la importància en alguns casos de repensar la ubicació i dimensió dels espais (la qual cosa implica una reflexió a una escala urbana superior a la del propi espai projectat), o la regulació de les solucions arquitectòniques en termes de qualificació del pla vertical i d'articulació d'usos entre l'entorn edificat i l'espai públic. Es tracta, però, d'experiències que, a diferència d'exploracions com la del llenguatge d'elements urbans o la consecució de la unitat espacial, no s'han generalitzat plenament dins una cultura compartida de l'espai públic aportant uns instruments projectuals consolidats. El projecte d'espai públic com a actuació de micro-urbanisme sobre el conjunt del seu entorn edificat és una qüestió que roman oberta.

Les diverses propostes d'ordenació dels entorns de la plaça Gardunya en els darrers anys (2001, 2002, 2003) s'apropen a la idea d'un projecte de micro-urbanisme de l'espai públic, atent a les alineacions i regulacions de l'edificació, atent a l'articulació dels usos, atent a l'obertura de passos i fronts edificats...

Conclusions del capítol

En relació a la configuració de l'espai públic, la tesi mostra com l'experimentació a Barcelona ha consolidat una cultura urbanística que ha evolucionat cap a una concepció més unitària i un tractament més integral de l'espai públic, en què el context urbà i l'entorn edificat de l'espai es consideren elements essencials per a la seva configuració, al costat del tractament del pla horitzontal.

El tractament del pla horitzontal com a projecte autònom i creatiu ha evolucionat cap a un llenguatge sintàctic basat en la selecció i combinació d'elements urbans, en el que constitueix una concepció alternativa al projecte d'espai públic entès com a disseny d'objectes singulars. A través d'aquesta aproximació, s'ha potenciat la contenció expressiva de l'espai públic, mitjançant la minimització dels elements implantats en l'espai públic, la simplificació del seu disseny i una disposició que afavoreixi la transparència de l'espai. Aquest llenguatge d'elements urbans ha conduït també a espais públics oberts al context urbà, en què les lògiques paisatgístiques o artístiques s'integren en una concepció plenament urbana de l'espai públic. Transparència i contextualitat contribueixen a la presència perceptiva de l'entorn edificat, mentre el projecte del pla horitzontal introdueix una complexitat subtil que enriqueix el conjunt de l'espai. En aquest sentit, la recerca presenta l'experiència de Barcelona com una exploració de l'autonomia del tractament del pla horitzontal encaminada envers una major contextualitat urbana.

En segon lloc, el capítol posa de manifest com aquesta concepció més unitària de l'espai ha suposat que al llarg dels anys es consolidessin diversos mecanismes d'articulació i integració espacial: l'extensió del paviment continu i el redisseny i articulació de voreres, la disposició dels elements urbans per a diferenciar i articular parts dins un mateix espai, l'extensió d'un llenguatge d'urbanització identificable per integrar espais amplis de límits incerts, o la supressió o integració de desnivells. La tesi identifica els projectes d'espais públics infraestructurals, l'articulació d'espais autònoms o la integració d'espais residuals com a clars exponents d'aquesta consecució de la unitat espacial.

La consideració de l'entorn edificat com a part integrant de l'espai públic s'ha traduït en un increment de les actuacions de transformació del pla vertical amb l'objectiu de millorar la qualificació de l'espai públic. Per una banda, les accions de millora del paisatge urbà s'han convertit en una vessant fonamental de la renovació de l'espai públic. El capítol analitza les diverses fórmules que s'han experimentat per articular el tractament del pla horitzontal i el de l'entorn edificat. D'altra banda, la tesi mostra que s'ha iniciat una experimentació sobre actuacions de micro-urbanisme de l'espai públic, i n'identifica les principals problemàtiques: la modificació de la ubicació i dimensió dels espais, l'ordenació i conformació dels fronts edificats, i la regulació de les solucions arquitectòniques i els usos de l'edificació.

Aquesta configuració de l'espai públic basada en la transparència i la unitat espacial potencia la seva llegibilitat. Al mateix temps, el tractament del pla horitzontal a partir d'un llenguatge sintàctic d'elements urbans aporta una complexitat afegida a l'espai públic (en els mecanismes d'articulació i integració, en les al·lusions al context urbà, en la incorporació de lògiques paisatgístiques i artístiques...). Aquest equilibri entre llegibilitat i complexitat respon a les condicions perceptives que fan que un espai pugui ser generador de significats i vivències. L'espai públic contingut, contextual i integrat constitueix un escenari idoni per a l'experiència cívica de la convivència en la diversitat que resulta de la coexistència de múltiples usos i públics.

En aquest mateix sentit, l'experiència de Barcelona apareix com una afirmació permanent del caràcter públic de l'espai urbà, no només en el tractament del pla horitzontal (de propietat municipal en la majoria dels casos), sinó també respecte a la imatge que ofereix l'entorn edificat, entès com a paisatge urbà, i per tant, públic. D'aquesta manera, el projecte d'espai públic contribueix a reforçar la dimensió col·lectiva de l'experiència cívica. Al seu torn, el treball sobre la unitat espacial, l'esforç en l'articulació i integració d'espais diferenciats, pot actuar com a metàfora d'una esfera pública contemporània on coexisteixen una màxima diversitat, en el marc d'unes problemàtiques i uns projectes comuns i compartits.

Però, en relació a la configuració dels espais, el capítol remarca com aquesta cultura de l'espai públic roman oberta. Per una banda, persisteix una tendència a abordar el projecte de l'espai públic com un objecte de disseny singular i personalista, que resulta molt sovint amanerat. Aquesta tendència entra en conflicte amb la concepció més urbana de l'espai públic, determinant en l'experiència de Barcelona. Aquesta concepció urbana cerca, doncs, en l'actualitat, a mantenir-se com a referència conceptual davant la multiplicitat de nous agents que intervenen en la renovació de l'espai públic. D'altra banda, el tractament de l'entorn edificat com a part integrant del projecte d'espai públic està supeditat a una consolidació i generalització d'actuacions i d'instruments que abordin en el seu conjunt els diversos aspectes de l'articulació entre espai i entorn (dimensió, ubicació, ordenació d'alineacions, regulacions de volumetries, qualificació formal, vinculació d'usos). En aquests fronts, la cultura de l'espai públic segueix evolucionant.

“La llibertat és l'única d'entre totes les idees de la raó especulativa, la possibilitat de la qual coneixem a priori, perquè és la condició de la llei moral”

Immanuel Kant.
Crítica de la raó pràctica. Pròleg. 1788.

L'espai públic com estructura urbana

CAPÍTOL 4

4. L'espai públic com estructura urbana

4.1. La visió sistèmica: continuïtat i articulació de l'espai públic

4.1.1 La gènesi d'una visió estructural sobre l'espai públic

4.1.1.1 La incidència dels PERI en l'articulació dels espais públics

4.1.1.2 El Pla de Vies: la influència de la nova visió estructural a escala de ciutat

4.1.2 La consolidació de la visió estructural sobre l'espai públic

4.1.2.1 De la xarxa de recorreguts urbans...

4.1.2.2 ... a l'Avanç del Pla d'Espais Lliures

4.1.3 Concrecions parcials de la visió estructural sobre l'espai públic

4.1.3.1 Vies vertebradores i verds estratègics a escala de ciutat

4.1.3.2 Itineraris i percepció de la continuïtat urbana a escala de barri

4.2 El recurs a les tipologies en el disseny dels espais públics

4.2.1 La configuració de tipologies lineals vinculades al sistema d'espais públics

4.2.1.1 De la tipologia històrica de Rambla...

4.2.1.2 ... a la consolidació de noves tipologies de bulevards i carrers

4.2.2 La reflexió tipològica sobre espais puntuals vinculada als teixits urbans

4.2.2.1 La recerca tipològica a Ciutat Vella

4.2.2.2 De les places de cascs antics suburbans als patis interiors d'illa de l'Eixample

4.3 Principis d'uniformitat en el tractament de l'espai públic

4.3.1 La reurbanització extensiva de l'espai públic

4.3.1.1 L'estandardització dels elements urbans

4.3.1.2 Els projectes de conjunt sobre l'espai públic d'àrees urbanes

4.3.2 Generació d'imatges i identitats urbanes

4.3.2.1 Identitats diferenciades en la imatge unitària de la ciutat

4.3.2.2 La superposició d'imatges urbanes davant el risc d'uniformitat excessiva

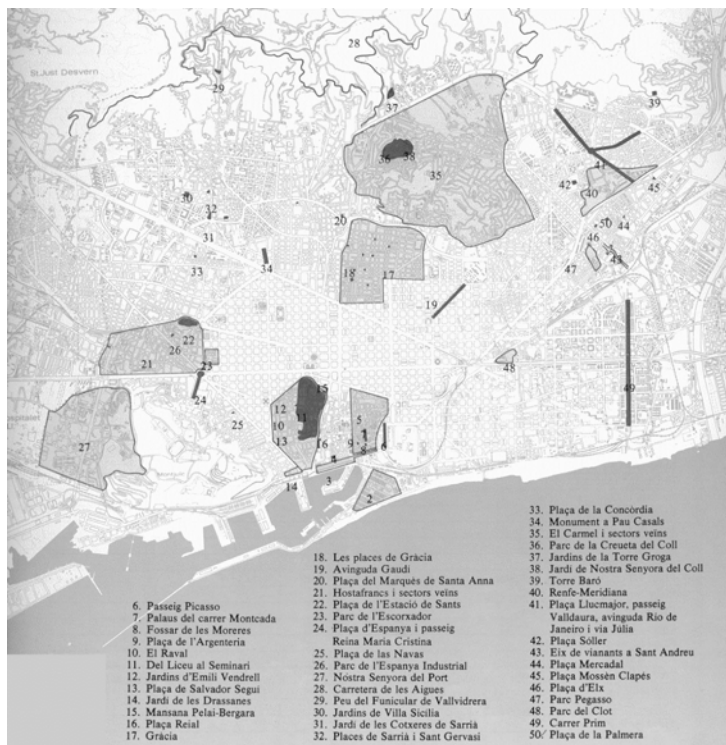
Aquest capítol cerca de verificar la segona hipòtesi de la recerca: el procés de renovació dels espais públics ha generat una visió estructural. És a dir, en el projecte de l'espai públic ha anat adquirint un pes creixent el paper que cada un d'ells juga en el conjunt de la trama urbana. Al costat de la seva configuració formal, s'ha anat posant més èmfasi en les diferents formes de relació entre espais. Tot i així, l'anàlisi de l'evolució de les intervencions sobre l'espai públic mostra com aquesta visió estructural no ha acabat de culminar en un projecte de conjunt per als espais públics de la ciutat, ni s'ha aconseguit concretar-la de manera sistemàtica en les actuacions de renovació. Darrera la consolidació incerta d'aquesta aproximació estructural al projecte de l'espai públic radica una qüestió cabdal com és la capacitat de la trama urbana per ser matriu generadora, ordenadora i vertebradora de la ciutat.

D'una banda, el reforçament de la visió estructural de l'espai públic s'ha traduït en una extensió dels àmbits de projecte: de les actuacions puntuals s'ha passat a les lineals i a les intervencions en àrees senceres de la trama urbana. D'altra banda, l'aproximació estructural ha anat acompanyada del desenvolupament de mecanismes de projecte adaptats a l'extensió dels àmbits de les actuacions (com ara el treball sobre les seccions dels vials, els criteris d'uniformitat del llenguatge d'urbanització o el recurs a tipologies). Es tracta de mecanismes que fan possible la percepció de l'estructura urbana des de l'espai públic.

El capítol aborda el desenvolupament de la visió estructural en el procés de renovació de l'espai públic seguint justament els tres mecanismes de percepció de l'estructura urbana emprats en la definició dels criteris d'anàlisi (capítol 2.2). En primer lloc, s'analitza com les actuacions han afavorit l'articulació i la inserció dels espais públics en un sistema continu i unitari. En segon lloc, s'estudia fins a quin punt els projectes sobre l'espai públic han utilitzat i consolidat diverses tipologies d'espais. En tercer lloc, es valora com la renovació de l'espai públic ha anat creant diferents imatges urbanes que es complementen, aportant una visió de la unitat de la ciutat en la diversitat de les seves parts.

4.1. La visió sistèmica: continuïtat i articulació de l'espai públic

El procés de renovació de l'espai públic tal i com s'inicia a començaments dels anys vuitanta respon a una lògica d'actuacions puntuals, fonamentades en la idea dels efectes regeneradors que determinades intervencions estratègicament seleccionades poden tenir per als teixits urbans de l'entorn. El plànol de la publicació *Plans i Projectes per a Barcelona 1981-1982* il·lustra diàfanament aquesta lògica puntual inicial: de l'avinguda Gaudí al parc de l'Escorxador, passant per les petites places de Gràcia, Sarrià o Sant Andreu, els projectes d'espais públics es conceben aïlladament. Però des dels mateixos anys vuitanta comença a forjar-se una visió estructural de l'espai públic. El valor de l'espai públic, més que en la qualitat intrínseca de cada espai individual, radica en la riquesa de les relacions que es poden establir entre espais, en els seus encadenaments i articulacions, en el fet que l'espai públic constitueix una xarxa contínua. La gènesi d'aquesta visió estructural la trobem ja a la primera meitat dels anys vuitanta, amb l'elaboració de diversos Plans Especials de Reforma Interior i sobretot amb la reflexió a escala de ciutat que va suposar el Pla de Vies. En el canvi de dècada entre els anys vuitanta i noranta, la visió de l'espai públic com a relació entre espais s'afirmarà a través de la idea de recorregut urbà i d'eix cívic, la qual donarà lloc a la reforma de les principals vies de la ciutat que encara continua avui en dia. A inicis dels noranta, aquesta visió estructural intenta plasmar-se i consolidar-se a través de l'elaboració d'un Pla d'Espais Lliures que no acabarà de concretar-se, impedint que s'hagi assolit una autèntica visió de conjunt i un projecte global per al procés de renovació de l'espai públic. Tot i així, al llarg dels anys noranta, diverses actuacions parcials, tant a escala local de barris i districtes, com a escala de ciutat, han anat cristal·litzant aquesta visió estructural.

Les actuacions sobre l'espai públic a inicis dels anys vuitanta responien a una lògica bàsicament puntual

4.1.1 La gènesi d'una visió estructural sobre l'espai públic

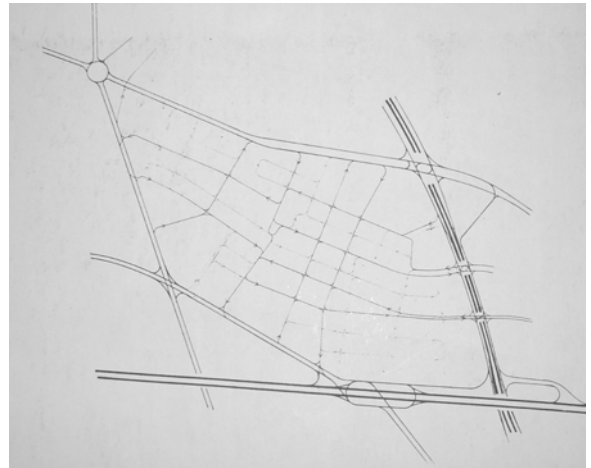
Durant la primera meitat dels anys vuitanta, el projecte urbanístic de Barcelona, caracteritzat aleshores per la lògica de les actuacions estratègiques, va començar a desenvolupar una visió estructural que marcava el projecte de ciutat en el període olímpic entre 1987 i 1992. Aquesta visió estructural es va anar forjant simultàniament a dues escales diferents, l'escala de barri, a través dels Plans Especials de Reforma Interior (PERI), i a escala de ciutat, a través de les reflexions de conjunt sobre l'estructura viària o l'estructura de centralitats. Tant els PERI com les reflexions a escala de ciutat van incidir en la gènesi d'una visió estructural pròpia de la política de renovació de l'espai públic.

4.1.1.1 La incidència dels PERI en l'articulació dels espais públics

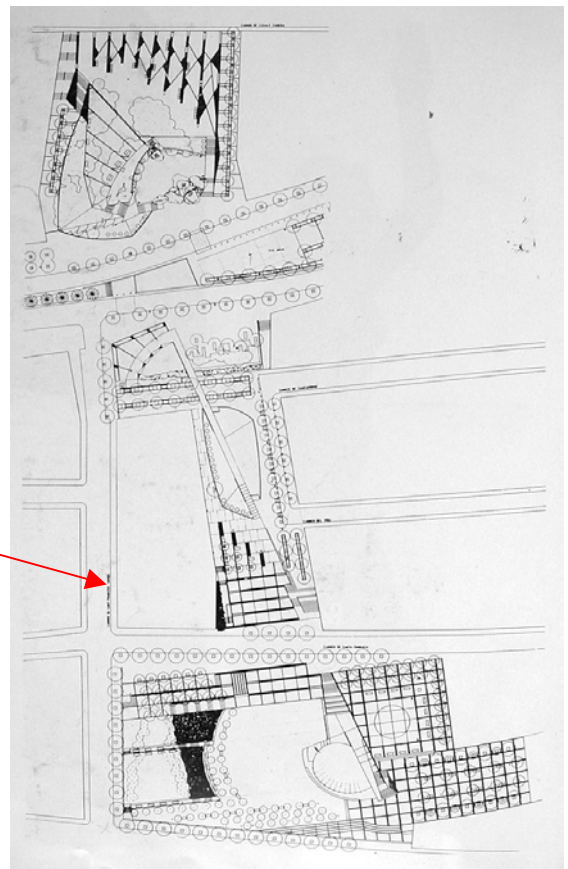
Durant la primera meitat dels anys vuitanta es van redactar nombrosos PERI que van completar a l'escala de diversos barris l'estructura general proposada pel PGM, o bé que van modificar aquesta estructura, especialment en el cas de l'obertura de noves vies a través dels cascs antics. Cada un d'aquests PERI va implicar una ordenació dels sistemes viari i d'espais lliures que va afavorir l'articulació entre espais públics, però que només va quedar parcialment reflectida en els projectes de renovació d'aquests espais.

Un exemple clar d'una de les primeres aproximacions estructurals a la renovació de l'espai públic el trobem al barri de Prosperitat. Els projectes de les vies perimetrals d'aquest barri (Rio de Janeiro, passeig de Valldaura, plaça Lluchmajor i Via Júlia) són els únics del període 1981-1982 que s'escapen de la lògica estrictament puntual i que es plantegen des de la mútua articulació. Aquesta visió no impedirà que es resolguin mitjançant tres projectes autònoms, singulars i ben diversos (una opció ben allunyada de la política dels bulevards de Nou Barris que en la segona meitat dels anys noranta ha reurbanitzat els principals vials del sector seguint uns criteris d'uniformitat que afavoreixen la percepció de l'estructura de l'espai públic –veure apartat 4.3). Tot i així, la reflexió estructural inicial sí que tingué un impacte en el disseny de cada un d'aquests espais, que trobaren en la recerca de l'articulació espacial, tant transversal com longitudinal, un dels criteris principals (veure apartat 3.2).

L'elaboració del PERI de Prosperitat (l'avanç del qual fou presentat el 1987), va permetre afegir a l'estructura perimetral que vincula el barri amb la resta de la ciutat, una estructura interna d'espais públics basada en dos recorreguts que es creuaven a la plaça Àngel Pestaña: el que venia de la plaça Layret (en el punt en què la Via Júlia canvia de secció), i continuava a través de Baltasar Gracián fins a Rio de Janeiro, i el que travessa el barri en l'altre sentit, unint la Via Favència amb la cantonada entre passeig de Valldaura i Rio de Janeiro (on el PERI preveu una porta del barri envoltada d'equipaments). El projecte de la plaça Àngel Pestanya de 1984 ja gira entorn d'aquest caràcter d'espai central articulador de recorreguts, fins al punt que en la publicació municipal "*Barcelona, espai públic*" no apareix en la categoria de plaça, sinó integrat en l'eix urbà format per la concatenació d'espais que permeten crear el barri.

EL PERI de Prosperitat formula una clara estructura interna del barri, al centre de la qual se situa la plaça d'Àngel Pestaña

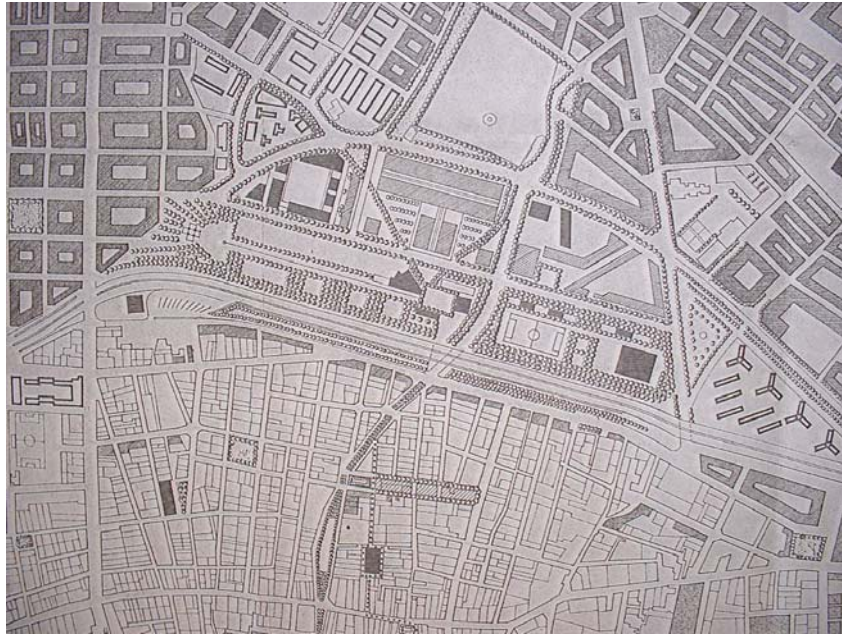

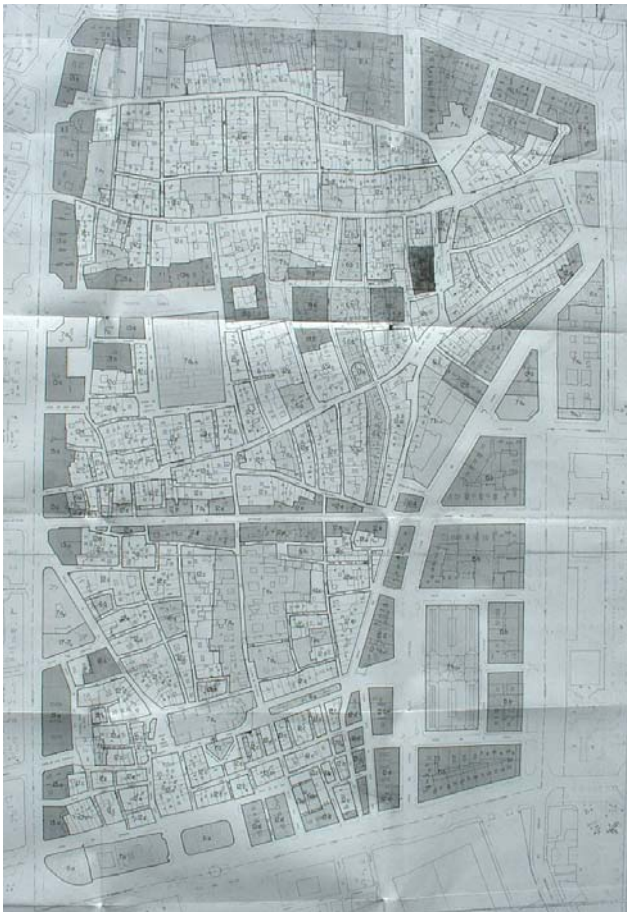
No totes les visions estructurals a escala de barri incidiran tan directament en els projectes d'espai públic. Així, l'estudi inicial de "Reconeixement" dels barris del Carmel, la Clota i la Teixonera de 1982 proposa una potent estructura d'espais públics basada en tres vies-parc. La Rambla del Carmel forma part d'una d'aquestes vies-parc, però el projecte de 1985, autònom i no massa ben articulat amb la resta de la trama urbana, no aconsegueix traduir la continuïtat entre espais públics. Un cas encara més flagrant d'aquest desdibuixament d'una visió estructural inicial el trobem en el sector RENFE – Meridiana. El pla parcial de 1984, més enllà d'una clara ordenació de l'àmbit en sis illes, tres destinades a la nova edificació i tres destinades al parc equipat, presenta una rica proposta d'estructura d'espais públics pensats per articular l'àmbit, tant amb els barris veïns, com amb d'altres espais públics a escala de ciutat. D'aquesta manera, els recorreguts per a vianants que prolonguen les traces històriques dels carrers de Piferrer i de Garrofers es creuaven en una plaça cívica central i articulaven l'àmbit amb el barri de Porta i el cementiri de Sant Andreu. A través de la connexió prevista del nou carrer Rosselló Porcel amb la riera de Sant Andreu mitjançant un pas per sota la Meridiana es pretenia retrobar la comunicació perduda amb el casc antic de Sant Andreu. L'articulació en diferents punts amb el passeig de Valldaura afavoria la relació no només amb el barri de Prosperitat, sinó amb d'altres espais, com el Parc de la Guineueta ja al peu de Collcerola. El plànol d'estructura del pla de RENFE - Meridiana posa, com pocs al llarg dels anys vuitanta, l'èmfasi en la creació d'una xarxa d'espais públics. La posterior execució del pla esborrarà quasi completament aquesta visió estructural inicial, tant en la realització del parc a la segona meitat dels anys vuitanta, com en la definició de les illes edificades que continuarà al llarg dels anys noranta. La connexió amb la riera de Sant Andreu o els recorreguts de vianants que prolongaven les traces dels carrers de Piferrer i Garrofers desapareixen i només es conserva l'ordenació bàsica de les illes.

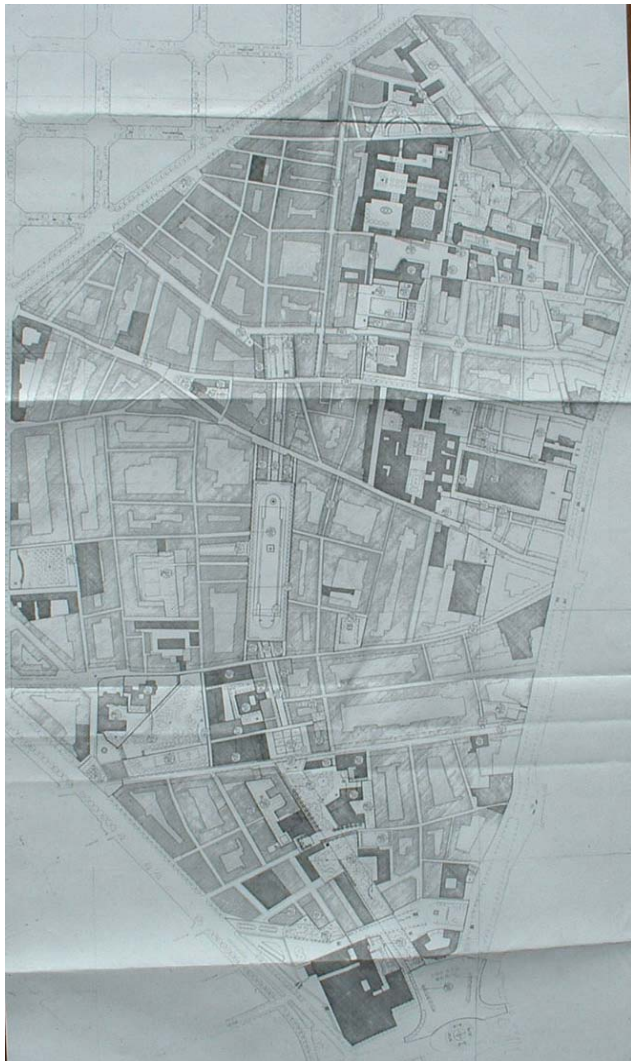
El Pla Parcial de RENFE Meridiana proposava una articulació estructural entre els diversos espais públics del sector

Però sens dubte, els principals PERI realitzats durant els anys vuitanta foren els de cases antics, com el Raval, el Sector Oriental o la Barceloneta a Ciutat Vella, o el de Gràcia. Centrats en la regeneració del teixit edificat o en la remodelació de les àrees afectades històricament pels projectes d'obertures de noves vies, l'aportació d'aquests PERI a una visió estructural dels espais públics va ser desigual.

En el cas del PERI del Sector Oriental, centrat en la protecció del teixit històric i en la profunda remodelació de l'àrea central, el paper de la xarxa d'espais públics hi apareix com a secundari. Consolida l'estructura viària en doble bucle formada per les vies perimetrals i el carrer Princesa, i preserva la resta de la trama, a excepció de l'àrea central, on crea el gran buidat lineal i la penetració de l'avinguda Cambó cap a l'interior del barri de Santa Caterina. El PERI no conté cap reflexió sobre el gran potencial de recorreguts urbans que pot generar una trama formada per una multitud de petits espais encadenats, sinó que l'articulació dels nous espais creats a l'àrea central respecte al teixit existent resulta problemàtica, tal i com mostra la posterior evolució de la tipologia d'aquests espais (veure apartat 4.2).

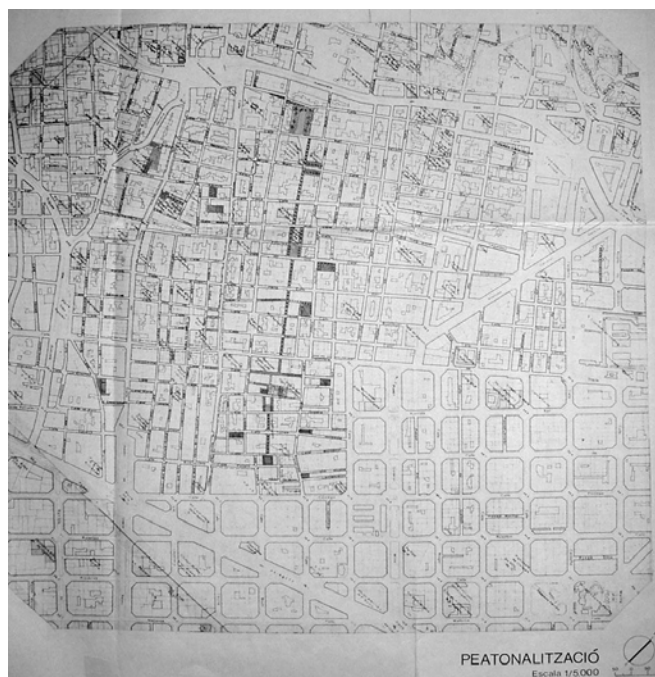
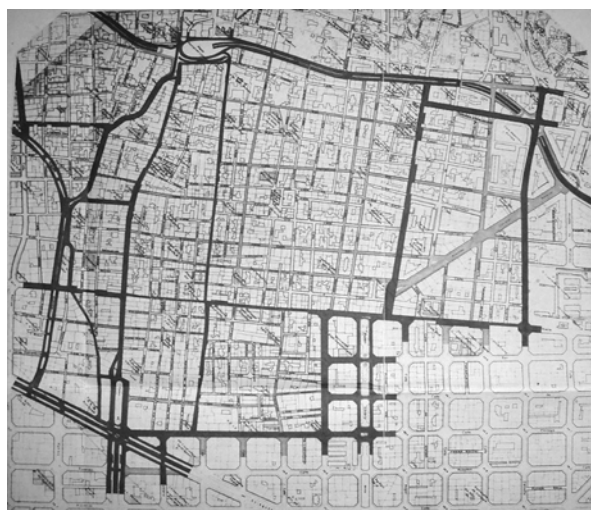
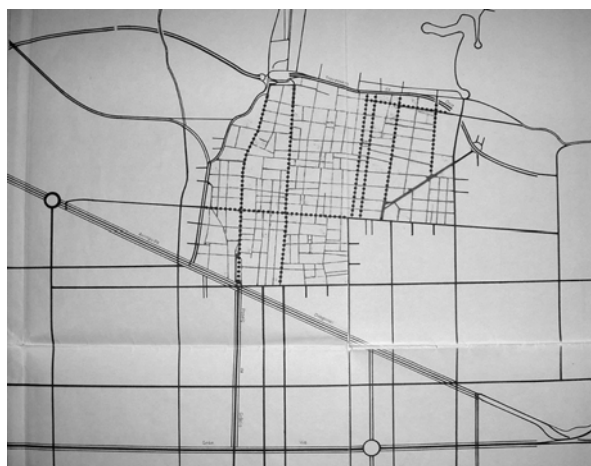

En el cas del PERI del Raval, la reflexió teòrica sobre l'articulació dels espais públics hi és més present. Per una banda, integra l'esperit del document del "Liceu al Seminari", basat justament en la idea de l'encadenament d'espais públics vinculats a grans equipaments monumentals. En segon lloc, el PERI obre una comunicació viària al centre del Raval amb la intenció de crear una estructura per al tràfic rodat en forma d'H. Aquest nou viari es configura i es llegeix com una seqüència d'espais acotats capaç de generar un nou recorregut urbà en el sentit mar-muntanya, en un sector marcat pels camins històrics transversals. Justament, la nova estructura viària en H pretén alliberar aquests camins històrics que comunicaven les portes de les muralles medievals (carrers del Carme, Hospital i de Sant Pau) per potenciar el seu caràcter cívic, aprofitant l'activitat comercial que acullen.

El PERI subratlla l'articulació d'aquests tres carrers entre si i respecte a la resta de la ciutat a través del pla de la Boqueria i del mercat de Sant Antoni, apostant clarament per una estructura d'espais públics cívics complementària de l'estructura viària principal.

Finalment, el PERI també esmenta la importància d'altres recorreguts urbans a l'interior del barri, però es limita a indicar alguns passatges puntuals que proposa mantenir, en lloc de plasmar la xarxa d'aquests recorreguts. Tot i que és innegable que el PERI del Raval té present la importància de l'articulació dels espais públics, aquesta no es traduirà immediatament en els projectes d'espai públic duts a terme al Raval. Els mateixos autors del PERI, en revisar-lo el 1998, comenten que el tractament dels espais públics al llarg del període d'execució del PERI no havia potenciat la llegibilitat de la seva articulació i continuïtat.

Per últim, el PERI de Gràcia no proposa cap modificació substancial de l'estructura viària del barri, tot i constatar-ne les deficiències. La voluntat de conservar la morfologia del teixit com a reacció a l'esventrament que hauria suposat l'obertura de la Via O fa que el PERI conservi l'estructura existent basada en els pocs eixos amb continuïtat que creuen el barri (Gran de Gràcia, Torrent de l'Olla, Torrent de les Flors o Travessera de Gràcia). Al mateix temps, el PERI suprimeix per motius patrimonials algunes de les afectacions previstes per l'eixamplament d'aquests eixos i no es pronuncia sobre algunes actuacions importants com ara la prolongació de la Rambla del Prat fins al carrer de l'Or per constituir un segon eix transversal. Al costat d'aquest conservacionisme respecte a l'estructura viària, el PERI aprofita la singularitat de la trama urbana de Gràcia, amb les seves places disseminades (a les quals n'hi afegeix algunes de noves, de tipologia semblant, en l'àrea situada per sota de la Travessera) i la malla de petits carrers, per proposar una estructura de recorreguts per a vianants que van enllaçant aquests espais públics. Es tracta d'una de les propostes més clares d'articulació d'espais públics formulada a aquesta escala en els anys vuitanta, i que sobretot, trobarà en els projectes de peatonalització de certs carrers de Gràcia, el mecanisme per plasmar-se en el procés de renovació de l'espai públic.

El PERI de Gràcia inicia una reflexió sobre l'articulació d'espais peatonals, embrió d'una estructura cívica complementària a l'estructura viària.

En resum, els PERI dels anys vuitanta van contribuir a l'articulació dels espais públics en la mesura que van completar, ordenar i jerarquitzar les trames dels respectius àmbits d'intervenció, i en alguns casos, van utilitzar la idea de recorreguts urbans per crear unes xarxes parcials d'espais públics complementàries a la xarxa viària principal. Però també sovint, en l'execució d'aquests planejaments, la visió estructural de l'espai públic es va desdibuixar, o no va trobar la manera de traduir-se en actuacions concretes, ja que els mecanismes projectuals utilitzats en la renovació de l'espai públic en aquells anys es basaven encara en la lògica de projectes puntuals de reurbanització. En aquest sentit, la incidència de les reflexions de conjunt sobre l'estructura del projecte de ciutat seran més decisives que no pas els PERI, a l'hora d'impulsar una renovació més estructural dels espais públics.

4.1.1.2 El Pla de Vies: la influència de la nova visió estructural a escala de ciutat

A mitjans dels anys vuitanta té lloc la inflexió cap a una visió més estructural del projecte de ciutat que caracteritzà el període urbanístic comprès entre 1987 i 1992, coincidint amb el projecte Olímpic. El Pla de Vies i el Pla d'Àrees de Nova Centralitat seran els instruments que dotaran el projecte de Barcelona d'una estructura més potent.

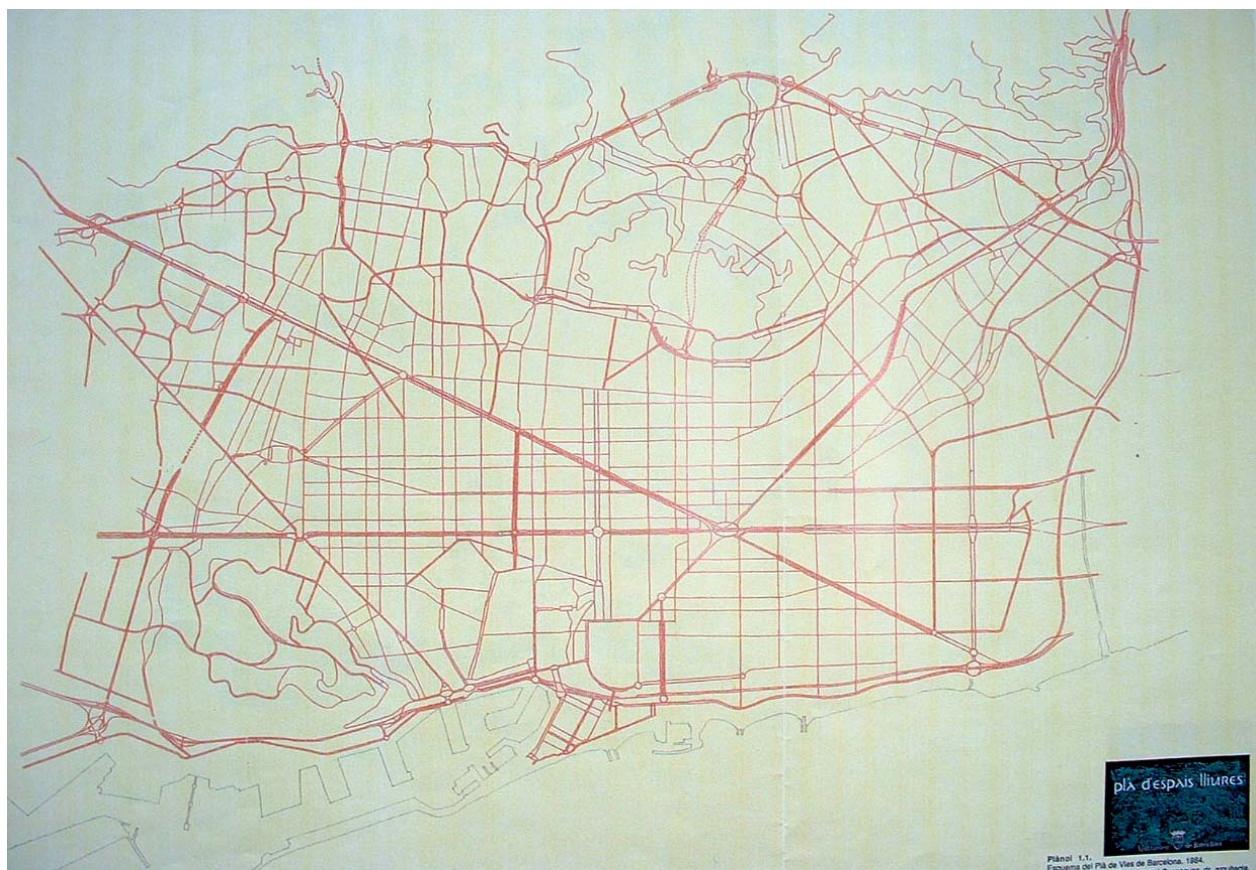
El Pla de Vies, elaborat el 1984, el mateix any en què se celebrà un seminari sobre vialitat, s'emmarca en una doble reflexió. Per una banda, calia replantejar les vies urbanes ràpides que el PGM encara preveia, en molts casos, seguint el model ja superat de les autopistes urbanes, trencadores dels teixits consolidats de la ciutat. D'altra banda, es feia necessari resoldre les greus deficiències viàries que encara patia la ciutat en aquell moment. Les aportacions del Pla de Vies que tingueren una major incidència en el posterior desenvolupament de la visió estructural en la renovació de l'espai públic foren tres.

En primer lloc, el Pla de Vies desenvolupa la teoria de les vies bàsiques. Les principals artèries viàries de la ciutat, a més d'assumir una gran capacitat de tràfic, han de ser autèntiques vies cíviques, espais públics on sigui possible la coexistència del trànsit amb l'ús peatonal, amb el passeig. El model teòric dels bulevards del segle XIX, que en el cas de Barcelona troben en la Diagonal o la Gran Via la seva màxima expressió, serveix de referència com alternativa al model de l'autopista urbana. Tal i com són formulades en el Pla de Vies, les vies bàsiques presenten les següents característiques:

- Són vies importants dins la xarxa viària, però entre moltes d'altres igual d'importantes
- Són vies integrades al seu entorn, articulades amb els carrers dels barris que creuen
- Integren demandes molt diferents: ambientals, contextuals, cíviques, estructurals, a més del tràfic
- Són elements definidors de la imatge i l'estructura de la ciutat
- Tenen una imatge unitària i global, però construïble per fragments diferenciats

Aquesta idea de la via bàsica cívica serà fonamental en el procés de renovació de l'espai públic, ja que conduirà a la reurbanització intensiva de l'espai viari de la ciutat que tindrà lloc durant els anys noranta, basada en la concepció del carrer com un espai de coexistència equilibrada entre vehicles i vianants. El Pla de Vies va contribuir decisivament a la reivindicació de l'espai viari com l'espai públic per excel·lència de Barcelona.

En segon lloc, el Pla de Vies proposarà una determinada xarxa viària bàsica que implicarà un seguit d'intervencions infraestructurals de gran envergadura. Les Rondes seran la més important d'aquestes actuacions, però el Pla de Vies també preveu donar continuïtat a determinats vials establint algunes connexions, entre els que destaquen els eixos mar-muntanya del sector de llevant de la ciutat, molts d'ells interromputs pel corredor ferroviari. Aquestes actuacions transformaran radicalment el sistema de tràfic de la ciutat, distribuint-lo de forma més equilibrada en el conjunt de la xarxa i permetent reduir la intensitat en les que fins aleshores havien estat les principals artèries viàries. Sense aquesta modificació funcional del sistema circulatori, la renovació de l'espai viari dels anys noranta, consistent en guanyar espai per al vianant, no hauria estat factible.

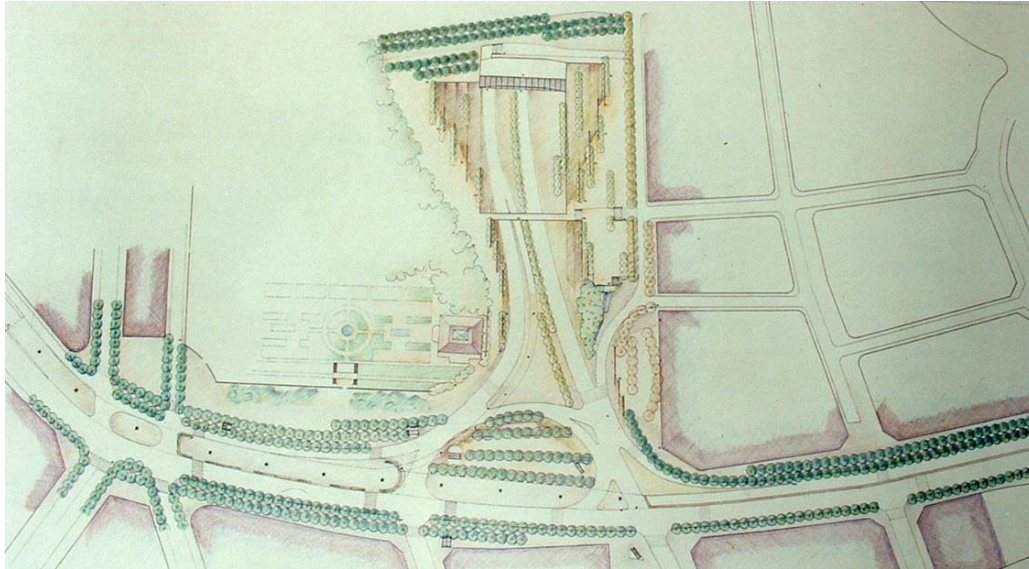
El Pla de Vies proposa una xarxa d'espais d'ús preferentment peatonal, complementària a la xarxa viària bàsica

En tercer lloc, el Pla de Vies proposa juntament amb la xarxa viària bàsica, un plànol de la xarxa d'espais públics d'ús predominantment peatonal, que inclou els parcs, els grans passeigs, els carrers dels cascos antics, alguns eixos singulars amb poc trànsit. Fou un primer intent de plasmar a escala de la ciutat aquesta visió estructural de l'espai públic com un sistema d'espais articulats complementari al sistema viari, una temptativa que malgrat d'altres propostes posteriors encara no ha culminat en una visió de conjunt de la xarxa d'espais públics de Barcelona.

Aquesta visió teòrica estructural no es traduirà directament en els projectes d'espais públics de la segona meitat dels anys vuitanta. Els projectes d'aquests anys recullen abastament en les seves memòries aquests principis teòrics, però no acaben de plasmar-los en les seves propostes, que segueixen dominades per la lògica puntual i autònoma.

És el cas del projecte de la boca sud del túnel de la Rovira de 1985, que va comportar l'enderroc del viaducte costat mar, en una actuació simbòlica d'aquest nou paradigma de la via cívica en substitució de l'autopista urbana. La memòria del projecte fa una defensa encesa d'aquest concepte: "el primer cinturó no pot seguir considerant-se com una autopista urbana i cal considerar-lo com una via bàsica a nivell, lligada a la xarxa viària dels barris que travessa i amb la màxima permeabilitat transversal possible.

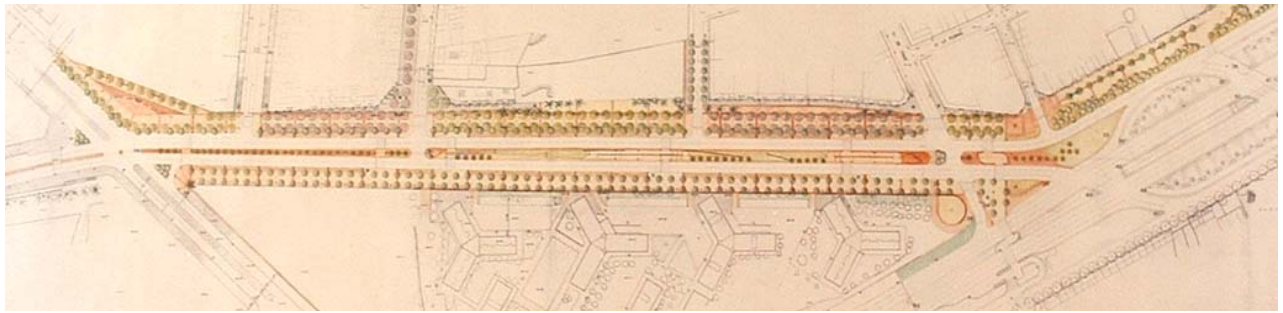

L'ordenació de la boca sud del túnel de la Rovira es planteja com l'articulació de dos eixos urbans vertebradors

Amb aquest plantejament, la intersecció del túnel de la Rovira amb la Ronda del Mig no s'ha de plantejar com un enllaç entre autopistes (I i II cinturó), sinó com una cruïlla important d'unió entre diferents barris, el tractament de la qual ha de recuperar el caràcter de les vies de la Il·lustració". En canvi, la proposta d'urbanització (basada, com hem vist, en el tractament diferenciat d'onze espais bastants arquitecturitzats) no aconsegueix traduir plenament aquests principis d'articulació.

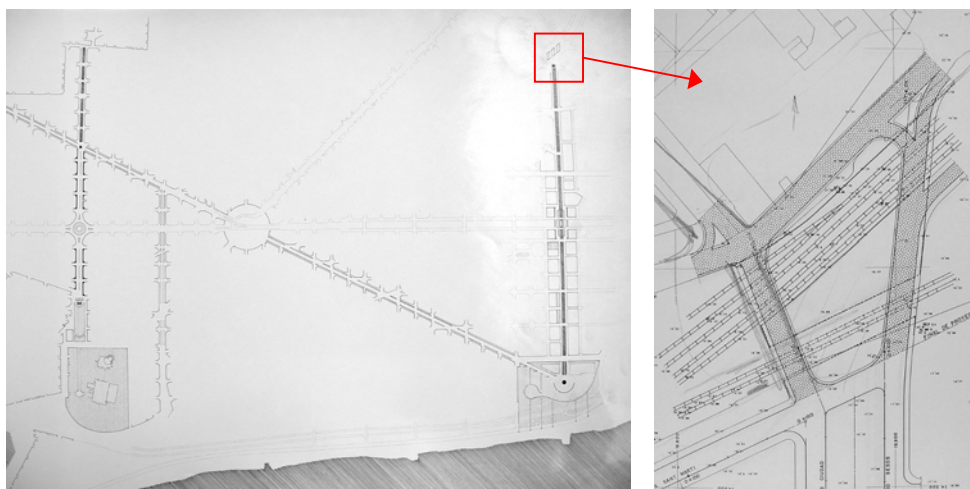
El projecte de Rio de Janeiro (1986) recull en la seva memòria les conclusions del seminari de vialitat de 1984, i tot i que la proposta d'urbanització es limita al tram comprès entre el passeig de Valldaura i la Meridiana, la memòria justifica la necessitat d'obrir la Ronda del Mig per enllaçar la Ronda del Guinardó amb la Meridiana i amb el passeig de Santa Coloma. Aquell mateix any, els mateixos autors del projecte de Rio de Janeiro (C. Teixidó i P. Bardají) feren una proposta per a l'obertura d'aquest tram oriental de la Ronda del Mig, la qual es planteja com una successió de trams tractats de manera autònoma (una avinguda parc darrera l'Hospital de Sant Pau, un carrer major al seu pas pel Guinardó, un vial vertebrador de la trama ortogonal dels teixits entre el Guinardó i el barri de la Porta, un vial que integra elements diversos fins arribar al passeig de Valldaura, i finalment la pròpia Avinguda Rio de Janeiro com a vial escultòric). Si comparem aquest projecte de 1986 amb l'obertura definitiva de la Ronda del Mig del 1997-99 (segons un projecte d'urbanització dels mateixos autors), veurem com, inspirant-se de la mateixa visió estructural que ja animava el projecte de 1986, finalment s'han emprat una sèrie de recursos desenvolupats entre finals dels vuitanta i mitjans dels noranta (com ara el treball de la secció com instrument genèric de projecte, o el recurs a criteris d'uniformització del mobiliari urbà). El cas de Rio de Janeiro posa de manifest com la visió estructural ja té una incidència sobre els projectes d'espai públic en els anys vuitanta, però com encara no s'han desenvolupat els mecanismes projectuals que permeten traduir en el disseny de l'espai públic el seu valor estructurant.

El projecte de Rio de Janeiro (1986) soluciona de forma singular un tram limitat d'un eix estructurant a escala de ciutat

Des d'aquest punt de vista, en el projecte de la Rambla Prim (1989-92), un dels grans eixos de la xarxa viària bàsica definida pel Pla de Vies, observem ja una inflexió respecte els projectes de mitjans dels vuitanta. El projecte, gestionat per l'IMPU, forma part de les grans millores infraestructurals olímpiques i constitueix un exemple de la necessitat de crear continuïtats urbanes establint connexions puntuals. L'articulació amb la Ronda del Litoral, l'enllaç amb els eixos Onze de Setembre i Fabra i Puig a través de dos nous ponts que havien de superar el corredor ferroviari (una de les propostes centrals del projecte de l'IMPU, encara avui pendent d'execució) i la prolongació del tram final de Fabra i Puig fins al Passeig de Valldaura, insereixen la Rambla Prim dins un dels eixos mar-muntanya més importants de la ciutat, unint la Ronda del Litoral amb la Ronda de Dalt. Com hem vist en el capítol 3.2, en el projecte d'urbanització de la rambla trobem trams clarament diferenciats: el comprès entre els carrers Llull i Cristòbal de Moura (projectat per J. Sanjosé des de 1984, que emfatitza l'autonomia del passeig central), el situat entre Cristòbal de Moura i la Gran Via (molt influït per la idea de d'espais estàtics centrals derivada del projecte tècnic) i el tram per sobre la Gran Via (on els jocs de paviments i alineacions recuperen l'autonomia de la Rambla). Però malgrat aquestes diferències, els diversos trams responen a exploracions projectuals comunes (al voltant de les combinacions de materials i elements urbans), de manera que no apareixen com a projectes puntuals i autònoms, sinó com a variacions que anticipen el treball sobre seccions tipus que es desenvoluparan en els anys següents.

El valor estructurant de la Rambla Prim com un dels principals eixos mar – muntanya de la ciutat fou reconegut des dels primers projectes de 1983, i el projecte de doble pont de 1989 per superar el corredor ferroviari (encara no realitzat) intentava garantir una màxima connectivitat al llarg de tot l'eix.

4.1.2 La consolidació de la visió estructural sobre l'espai públic

A partir del 1987, la posada en marxa del projecte Olímpic, sustentat en un model de ciutat fortament estructural, i la nova voluntat del Servei de Projectes Urbans d'aprofitar la internalització del disseny de la major part dels espais públics per definir uns criteris generals d'intervenció, van contribuir a la consolidació de la visió estructural en la política d'espais públics. Si la idea de recorregut urbà potenciada a escala de ciutat va ser el fonament d'aquesta visió estructural, l'elaboració d'un Pla d'Espais Lliures va intentar definir un marc integral per a la política d'espais públic a partir de la visió estructural. Però tant importants com aquestes reflexions teòriques, van ser les exploracions projectuals sobre el desenvolupament de seccions tipus i l'articulació d'espais puntuals, a través de les quals, la visió estructural va incidir de forma concreta en la transformació de molts espais al llarg dels anys noranta.

4.1.2.1 De la xarxa de recorreguts urbans...

...a l'Avanç del Pla d'Espais Lliures

En el canvi de dècada, al mateix temps que culmina la primera gran evolució en la cultura de l'espai públic en la consolidació d'un llenguatge sintàctic d'elements urbans que afavoreix la transparència, contextualitat i unitat espacial, es constitueix un discurs estructural sobre l'espai públic. La publicació "Barcelona Espacio Público" de 1993, que exposa la política del Servei de Projectes Urbans des de 1987, és un manifest en favor del pas d'una política d'actuacions puntuals, de renovació de places i creació de parcs, a una política que posa l'èmfasi en l'articulació d'espais, en la generació de recorreguts urbans.

Aquesta idea de recorregut urbà reposa també en la voluntat de potenciar l'activitat del passeig, tan pròpia del tarannà mediterrani, com acte cívic per excel·lència, que permet alhora experimentar l'estructura de la ciutat. En el moviment que implica el passeig es percep la continuïtat i l'articulació de l'espai urbà. En una ciutat densa com Barcelona, amb poca tradició de grans parcs urbans i amb poques possibilitats d'augmentar els seus espais lliures, el passeig permet utilitzar la trama urbana com un autèntic espai públic cívic, espai d'encontre, espai de lleure.

A la pràctica, la voluntat de crear recorreguts urbans es concretarà en projectes d'eixos cívics i representatius, que passaran a ser les actuacions més emblemàtiques de la política de renovació de l'espai públic al llarg dels anys noranta. D'una banda, la progressiva i continuada transformació de l'espai viari s'ha regit per una voluntat d'incrementar l'espai de vianants, amb l'objectiu de recuperar un equilibri com a mínim proper al 50% entre espai destinat a vianants i a vehicles en les artèries viàries bàsiques, i de generar nous espais viaris amb un predomini dels vianants.

D'aquesta manera, s'anirà fent realitat aquest ideal del carrer com a espai públic cívic per excel·lència, tan present en el pensament d'Oriol Bohigas¹⁴⁹ i en els principis del Pla de Vies. D'altra banda, els projectes d'eixos viaris entesos com a recorreguts urbans constitueixen una primera extensió de l'àmbit dels projectes d'espai públic: es passa del punt a la línia.

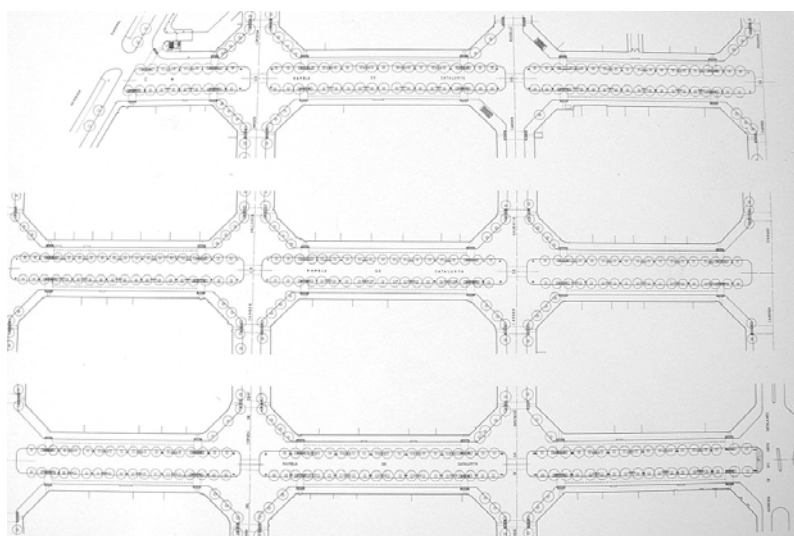
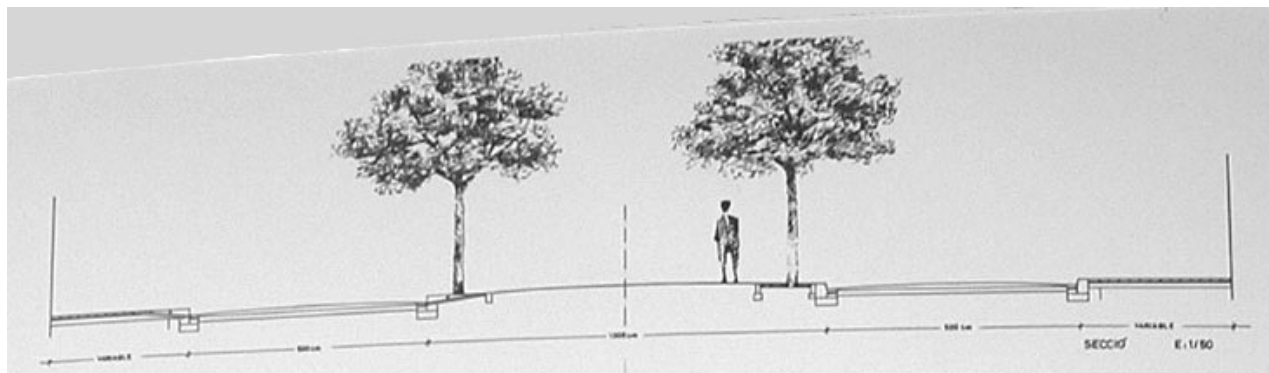
Aquest canvi en l'àmbit de projecte té conseqüències a nivell dels instruments de projecte, que han de ser més genèrics, per tal de poder-se aplicar a espais extensibles linealment. El treball sobre una secció tipus, característica i distintiva de l'eix projectat a través d'unes constants que es mantenen al llarg de tot el seu traçat, però variable segons les condicions de contorn, és el principal d'aquests instruments genèrics. És un instrument de projecte ben diferent dels utilitzats en les actuacions sobre alguns espais lineals dels anys vuitanta coma ara la Via Júlia, l'avinguda Rio de Janeiro, la Rambla del Carmel o el Moll de la Fusta entre d'altres, on les condicions de contorn concretes d'un espai lineal limitat donen lloc al disseny d'unes seccions específiques.

En una primera fase, abans de l'entrada en funcionament de les Rondes el 1992, els projectes d'eixos cívics se centraren en els anomenats eixos singulars. El projecte de la Rambla de Catalunya (1990) es presentà com el paradigma d'aquests eixos cívics singulars. S'escull com a model un dels espais de passeig més històrics de la ciutat, tant pels espais que enllaça (l'avinguda Diagonal, la plaça de Catalunya i les Rambles), com pel fet de disposar d'un dels entorns edificats més qualificats de Barcelona. A la Rambla de Catalunya s'inaugura en certa manera aquest treball sobre la secció com a instrument genèric de tractament dels espais lineals. El projecte defineix una secció molt simple, en què l'ampliació de l'espai destinat als vianants és mínima (eixampla uns 30 cm. les voreres del passeig central per separar-les de l'alineació d'escossells i produir així un efecte òptic de major amplitud) i basada en la màxima transparència de l'espai a través de la minimització dels elements urbans i la seva ordenació seguint les alineacions de l'arbrat (veure capítol 3.1).

Al costat de la Rambla de Catalunya, seran molts d'altres els eixos singulars renovats. L'Avinguda Josep Tarradellas (1989) representa la singularitat de les diagonals de l'Eixample, ja identificades en el Pla de Vies com a vials amb un gran potencial de transformació en espais públics més cívics. La Rambla del Poble Nou (1990) i la Rambla de Sant Andreu de 1988 (al llarg de l'avinguda Onze de Setembre, part central de l'eix Rambla Prim – Fabra i Puig) presenten la singularitat dels carrers estructurants dels cascs suburbans i que sovint corresponen als espais d'antigues rieres. El Moll de la Barceloneta (1990) o el projecte del Passeig Marítim (1990) constitueixen eixos singulars de la façana marítima de la ciutat. Finalment, l'Avinguda del Portal de l'Àngel (1991) serà una de les actuacions estel·lars sobre un eix singular que uneix el centre contemporani que és la plaça Catalunya amb el cor del centre històric.

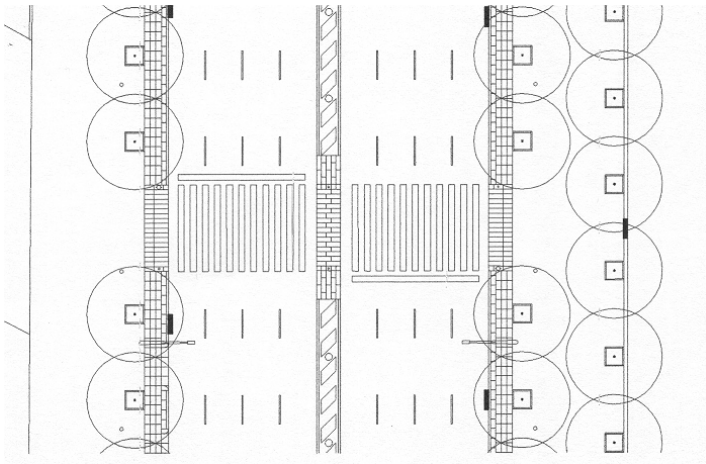
---

¹⁴⁹ Bohigas, *La reconstrucció de Barcelona*

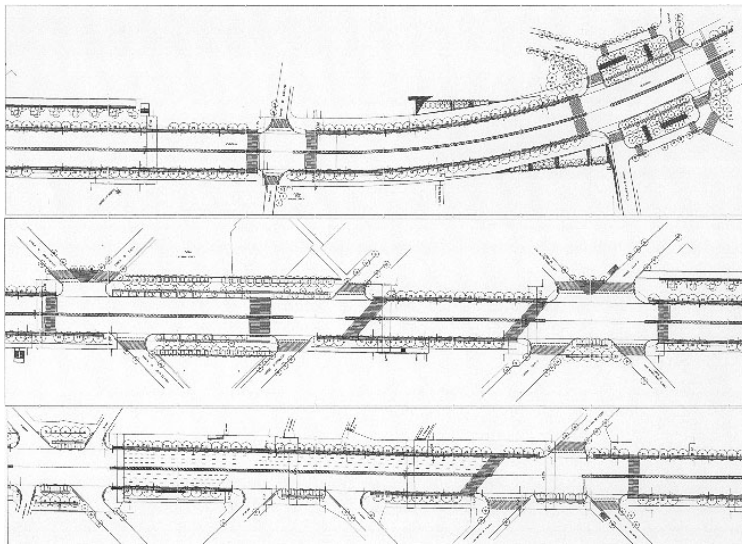

El projecte de la Rambla Catalunya redefineix una secció tipus que s'aplica en tots els trams d'aquest eix cívic.

Després de l'entrada en funcionament de les Rondes el 1992 i del canvi en el sistema de tràfic de la ciutat que això va comportar, la visió estructural sobre l'espai públic basada en la generació d'eixos cívics i de recorreguts urbans entrarà a mitjans dels anys noranta en una segona fase, centrada en la renovació de les principals artèries viàries de la ciutat, procés que en la publicació municipal "1999. Urbanisme a Barcelona" s'anomena "la transformació dels eixos representatius". Ja no es tracta de recuperar el caràcter cívic dels eixos singulars i tradicionals de la ciutat, sinó de convertir en autèntiques vies cíviques les artèries viàries de la ciutat. El projecte de la Meridiana (iniciat el 1994) constitueix el paradigma d'aquestes actuacions. El tram entre la plaça de les Glòries i el carrer València s'havia urbanitzat en forma de rambla central el 1991 en el marc del projecte olímpic del nus viari de les Glòries, coincidint amb la renovació dels primers eixos cívics singulars que van utilitzar quasi de manera automàtica la secció en passeig central. La renovació de la Meridiana iniciada el 1994 en el tram Escòcia – Cardenal Tedeschini i estesa de Fabra i Puig fins a València a través d'actuacions successives fins el 1998, canvia la secció i aposta per una secció boulevard. La nova secció presenta amples voreres laterals, dues úniques alineacions d'arbrat, mobiliari urbà i carrils bici, i una mitjana que només es formalitza mitjançant vorades i guals en els passos de vianants, amb la intenció d'afavorir l'articulació entre ambdós costats en una secció tan àmplia, minimitzant la presència d'element construïts.

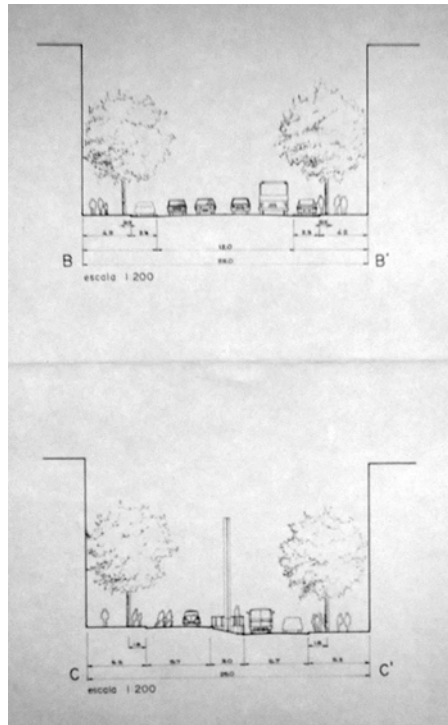
La secció tipus definida el 1994 per a una travessia de l'avinguda Meridiana servirà de referència per a la transformació de la major part de l'avinguda en els anys posteriors.

Les actuacions sobre eixos representatius com la Meridiana, s'han estès a moltes altres vies: el carrer Guipúscoa (1994-1997), la Gran Via (1995-97), el passeig de Sant Joan (1998-99), el tram central del carrer Aragó (1994-97), i també els eixos vertebradors dels barris suburbans com ara el carrer Gran de Gràcia (1997) o la carretera de Sants i el Passeig Maragall (2002).

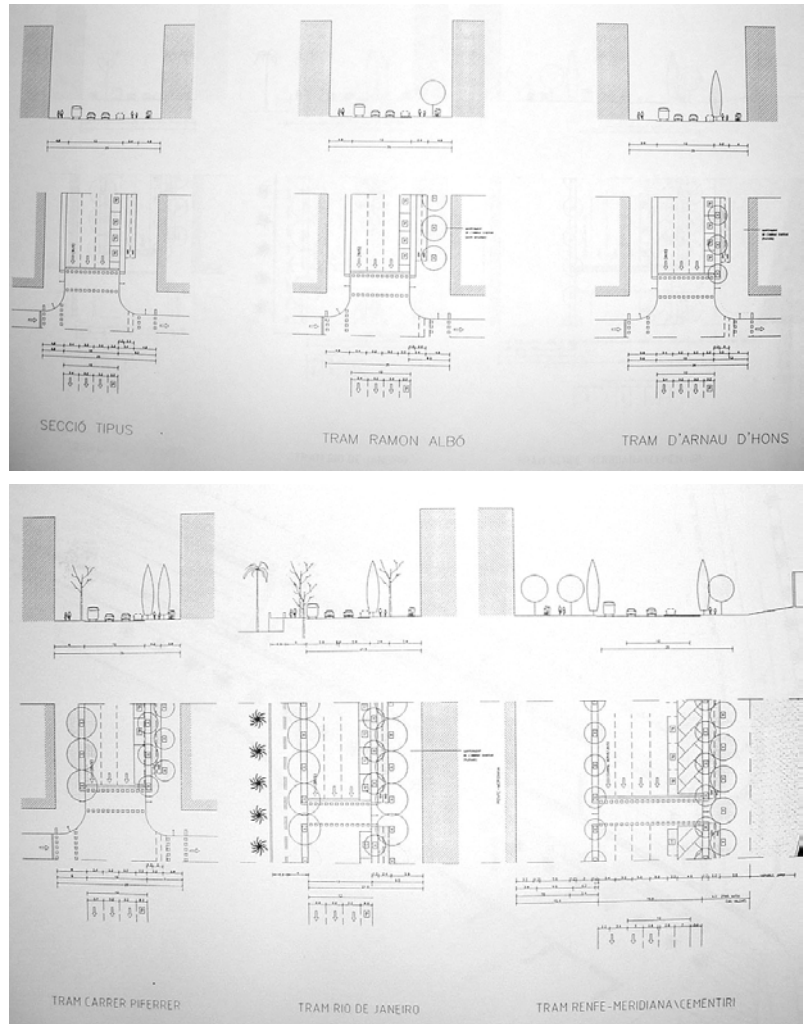
A través d'aquests projectes, el treball sobre les seccions tipus s'anirà enriquint. El joc de les alineacions d'arbrat i elements urbans s'utilitzarà tant per ordenar els usos en l'espai (separar els carrils bici o significar la presència de petits espais estàtics), com per aportar un tret distintiu a la secció tipus de cada eix.

Un dels exemples més nítids del recurs a una secció tipus com a instrument de projecte l'ofereix l'obertura de la Ronda del Mig entre el carrer de Cartagena i el passeig de Valldaura a partir de la connexió de diversos carrers preexistents (Ramon Albó, Arnau Oms, Piferrer). Donades les importants diferències morfològiques dels teixits que creua la ronda al llarg d'aquest traçat, la primera idea projectual de 1986 es basava en una successió de projectes concebuts per a cada un dels trams. En canvi, el projecte de 1997 finalment realitzat es basa en el mecanisme de la secció tipus. La secció varia per adaptar-se i respondre a la diversitat dels entorns, però manté unes constants invariables: és una secció asimètrica, amb una vorera costat muntanya més ampla que inclou un carril bici paral·lel a la calçada; als marges de cada una de les voreres trobem unes alineacions idèntiques d'arbrat i enllumenat, mentre que a la vorera muntanya, trobem una segona alineació d'arbrat més baixa, amb enllumenat propi i amb una major profusió de bancs, que separa el carril bici de la resta de vorera, la qual adquireix un caràcter més tranquil. Aquest esquema es manté al llarg de tot el nou traçat de la ronda i permet llegir-la com un veritable recorregut urbà unitari que articula espais i barris diversos.

Seccions projecte 1986

El treball sobre la secció tipus i les seves variacions caracteritza el projecte de 1999 per a l'obertura de la Ronda del Mig al seu pas pel Guinardó i Nou Barris.

Seccions projecte 1999

Ara bé, establir recorreguts urbans amb la intenció d'enllaçar els eixos cívics de la ciutat i els espais lliures puntuals té una forta implicació estructural. El recorregut urbà introdueix una jerarquia en aquesta trama urbana contemplada com espai públic de passeig. Es tracta d'una jerarquia que utilitza el mateix espai que el sistema viari, però que segueix uns criteris diferents: en lloc de la capacitat d'absorció de tràfic, es valoren les condicions favorables al passeig. A través dels recorreguts urbans es va generant un sistema continu d'espais públics cívics que constitueix una estructura urbana complementària i articulada amb l'estructura viària. Si la definició de recorreguts urbans suposa el pas d'una aproximació puntual a una de més lineal, la reflexió sobre la interconnexió de recorreguts suposa un pas suplementari per anar teixint aquesta xarxa vertebradora d'espais públics cívics. El plànol d'espais públics singulars que acompanya la Instrucció de l'Alcaldia per a la Instal·lació d'elements urbans sobre l'espai públic de 1991 dibuixa els principals recorreguts urbans que van connectant els espais lliures de la ciutat. Constitueix una de les expressions més clares d'aquesta recerca d'una estructura pròpia dels espais públics que es pot traduir tant en la selecció de les actuacions com en la coherència de les solucions. La redacció aquell mateix any de l'Avanç del Pla d'Espais Lliures intentà formular clarament aquesta estructura.

*Plànol d'eixos singulars inclòs en la Instrucció de l'Alcaldia
per a la Instal·lació d'elements urbans sobre l'espai públic de 1991*

4.1.2.2 De la xarxa de recorreguts urbans...

...a l'Avanç del Pla d'Espais Lliures

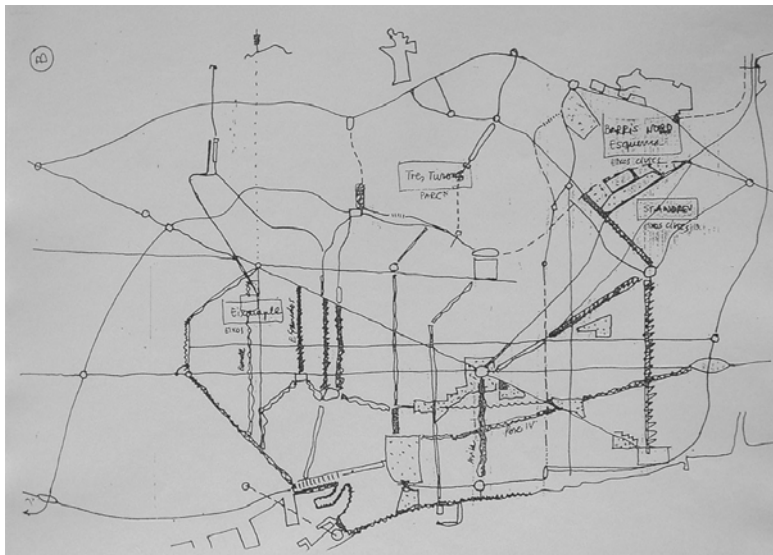
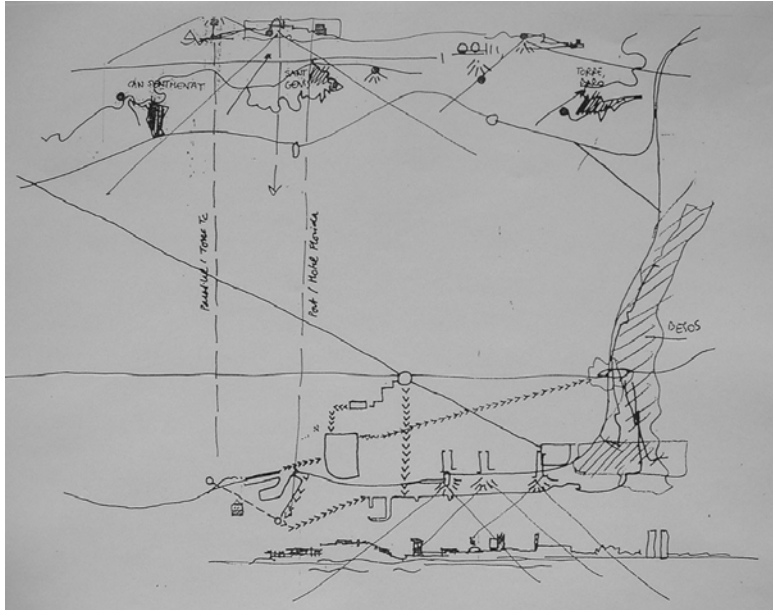
A partir de la idea de recorreguts urbans, l'Ajuntament pretén a inicis dels anys noranta establir un veritable sistema d'espais públics estructurat. Amb aquest objectiu, el març de 1991 s'organitzà un seminari sobre espais lliures que va conduir a la redacció del "Avanç del Pla d'Espais Lliures de Barcelona", encarregat a l'arquitecte Rosa Barba i presentat el juliol de 1991. Tot i que la tramitació d'aquest pla no va continuar, representa la principal reflexió global sobre el sistema d'espais públics, i el màxim intent dut a terme fins ara per formular una visió de conjunt sobre la política de renovació de l'espai públic.

L'avanç del Pla d'Espais Lliures tradueix essencialment un treball d'anàlisi. El Pla estudia per a cada un dels espais lliures de la ciutat el projecte històric en el qual apareixen per primera vegada, així com el moment en què foren realment executats. També compara el sistema d'espais verds de la ciutat (espais amb una forta presència de vegetació) amb el de cinc altres ciutats (Amsterdam, Boston, Chicago, París i Viena), tant des del punt de vista quantitatiu, com estructural. Però l'avanç del Pla presenta també una segona vessant molt més propositiva, orientada a la definició, per una banda, d'una estructura del sistema d'espais lliures i, d'altra banda, d'uns criteris generals d'intervenció (veure apartats 4.2 i 4.3).

La proposta d'estructura del sistema d'espais lliures està directament influenciada per la noció de recorregut urbà que s'havia anat forjant des dels recorreguts peatonals proposats en alguns PERI, la xarxa de vials amb prioritat per a vianants del Pla de Vies o el plànol d'eixos singulars de la Instrucció de l'Alcaldia per a la Instal·lació d'Elements Urbans del mateix 1991. El Pla d'Espais Lliures basa la seva proposta estructural en la diferenciació de dues grans categories d'espais lliures (els recorreguts urbans i els àmbits) i l'articulació de tres escales (la territorial, l'escala de ciutat i la local).

Darrere la classificació de tots els espais lliures en recorreguts urbans o en àmbits trobem la distinció conceptual entre espais públics i espais verds, que plana sobre la majoria de capítols del Pla d'Espais Lliures. A l'espai públic, el pla hi associa les idees d'espai representatiu, d'espai dinàmic, de visió de la imatge urbana, de coexistència d'activitats (entre elles el tràfic). A l'espai verd, el pla hi associa les idees d'espai amb abundant vegetació, d'espai estàtic d'esbarjo, de contacte amb elements naturals. El Pla, però, no planteja una dicotomia irreductible entre aquests dos tipus d'espais, ja que en la mesura que l'espai verd és un espai amb una forta presència de vegetació que introdueix la natura a la ciutat, garantint la seva qualitat higiènica, ambiental i ecològica, els carrers arbrats també són parcialment espais verds. Tant és així, que a l'hora de comptabilitzar els espais verds de la ciutat, el Pla d'Espais Lliures considera les 425 ha de carrers arbrats de Barcelona.

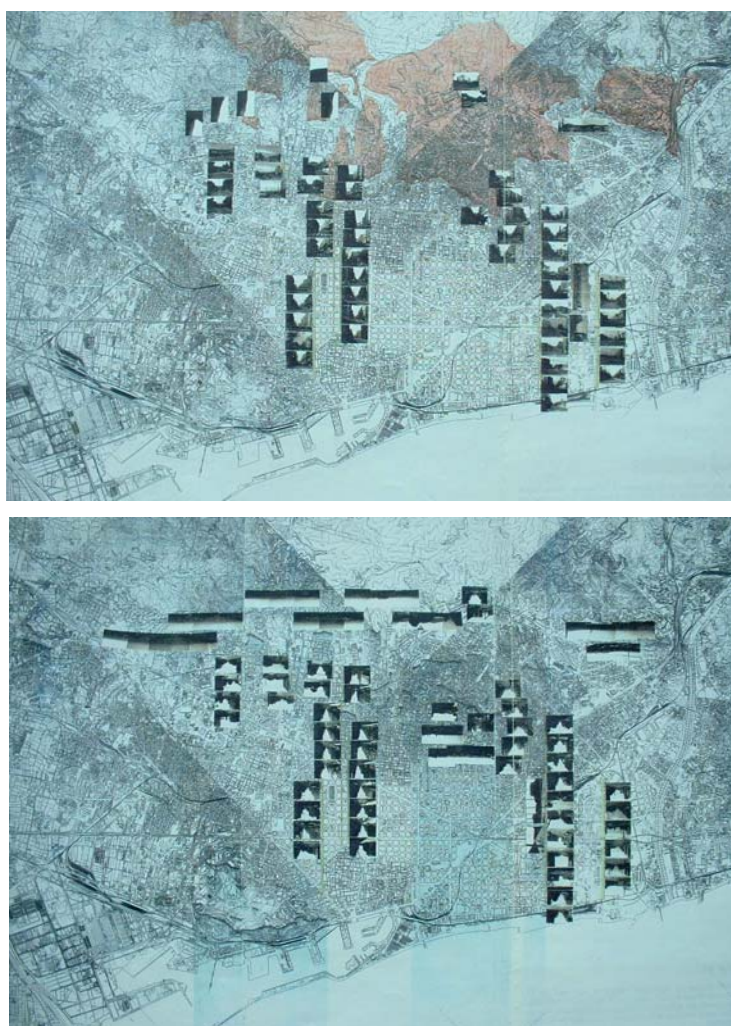

Esquemes d'estructura general i plànol d'espais lliures de l'Avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991

En canvi, la distinció entre recorreguts urbans i àmbits si que és operativa des del punt de vista del paper que uns hi altres juguen en la definició de l'estructura del sistema d'espais lliures. Aquesta estructura reposa essencialment sobre els recorreguts urbans, els espais públics lineals que van enllaçant els diversos àmbits (des de les places-jardí fins a la serra de Collcerola, passant pels parcs urbans de dimensions diverses). La memòria del pla ho expressa en els següents termes: “Hem arribat al punt en què el recorregut urbà, el sistema d'espais pensats per ser vistos i disfrutats s'erigeix en el leitmotiv per llegir la ciutat, en l'element que enllaça, com el sistema de parcs de Boston en versió mediterrània, els espais públics urbans”. Recorreguts urbans que integren des d'àrees peatonals fins autopistes urbanes, passant per carrers i eixos viaris principals, i als quals es van articulant els diversos espais puntuals, els àmbits.

D'aquesta visió estructural del Pla de Vies se'n poden destacar tres punts. En primer lloc, la importància que el pla dóna al fet que l'estructura del sistema d'espais públics no només existeixi sobre els plànols, sinó que pugui ser llegida i experimentada a través del passeig per la ciutat. A tall d'exemple, el Pla presenta algunes seqüències de les vistes que ofereixen alguns recorreguts mar-muntanya per indicar la importància de les lectures cinètiques de la ciutat.

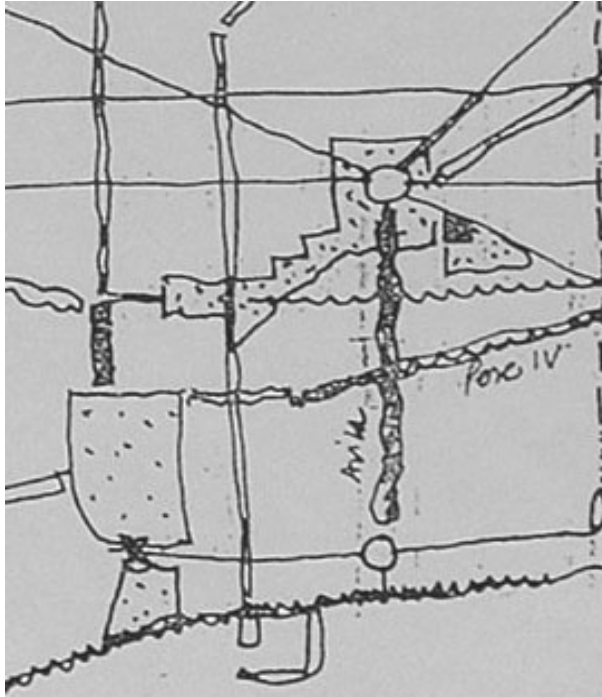
*Importància donada a les visuals mar – muntanya
en l'avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991*

En segon lloc, el Pla integra totalment en el sistema d'espais lliures la trama viària, i per tant, molts espais públics que en el PGM estan qualificats com a viari (clau 5) i no com a espais lliures (clau 6), posant de manifest la inoperància d'aquesta distinció en el marc d'una visió que ha reivindicat l'espai viari com un dels principals espais públics de la ciutat.

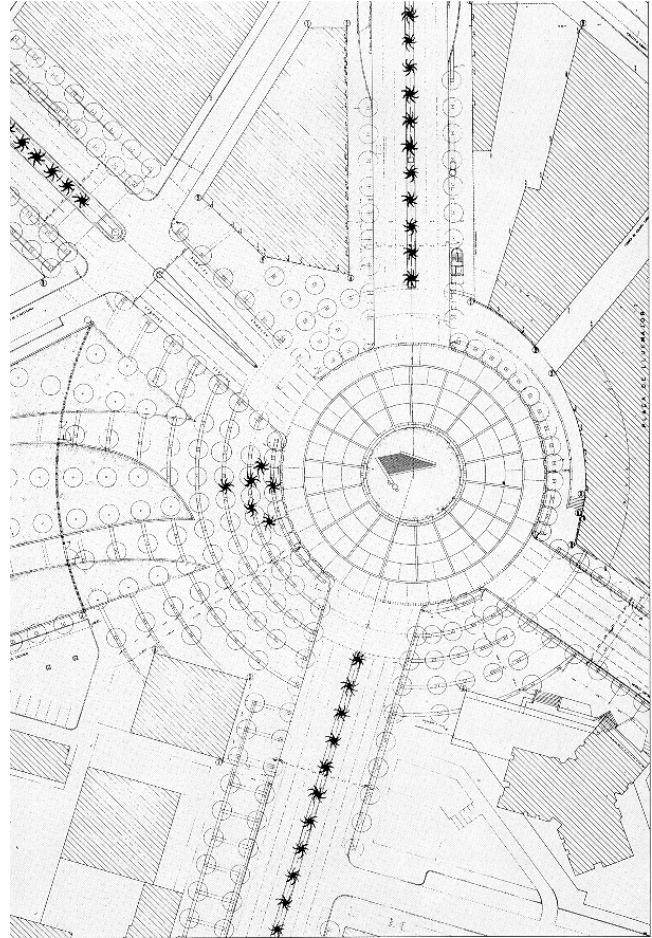
En tercer lloc, en la referència a un sistema d'espais lliures com el de Boston però en versió mediterrània, trobem un posicionament important sobre la necessitat a Barcelona d'eixos verds, caracteritzats per la profusió de vegetació i el baix volum de trànsit. Segons el Pla, en aquest sistema mediterrani d'espais lliures no es justifica la creació d'eixos verds que uneixin sistemàticament els àmbits, sinó que són aquests els que s'articulen a un rica xarxa d'eixos urbans cívics. Això no exclou la creació d'algun eix verd, però aquests haurien d'estar adientment integrats a l'estructura d'un sistema d'espais lliures pensat des d'una altra lògica, donant, per exemple, accés als àmbits d'escala més territorial integrats a la ciutat, com ara els turons, les rieres, els espais fluvials o el litoral.

Aquesta reflexió sobre els eixos verds troba una aplicació ben concreta en el cas de la plaça de les Glòries, que donada la seva actual qualificació de parc urbà apareix com un espai susceptible de connectar-se alhora amb alguns eixos verds i amb els grans eixos cívics que hi conflueixen (la Gran Via, la Diagonal i la Meridiana). En el Pla d'Espais Lliures, el carrer Àvila es planteja com un eix singular que enllaçaria directament amb el mar. Actualment, el tram de la Meridiana entre la plaça de les Glòries i el parc de la Ciutadella, passant pel parc de l'Estació del Nord, presenta un caràcter indefinit entre l'eix cívic i el parc urbà equipat. L'arribada a la plaça de les Glòries a través del parc del Clot de l'actual corredor ferroviari reconvertit en corredor verd ha estat una constant en els projectes de renovació del sector de llevant de la ciutat durant els anys noranta. Uns projectes on, de vegades, fins i tot la mateixa prolongació de la Diagonal pot aparèixer com un eix amb un caràcter més verd en la mesura que s'emfatitzen els grans parcs (a la intersecció amb Pere IV i a Diagonal Mar) i es presenta com la vinculació entre els grans espais del Front Litoral i l'eix verd Sagrera – Ciutadella.

En aquest sentit, l'Avanç del Pla d'Espais Lliures posa l'accent en la importància que la lectura de la posició estratègica i estructurant de l'espai de Glòries ha de tenir en la seva resolució. I enriqueix la visió tradicional d'aquest àmbit com a punt d'intersecció dels tres grans eixos viaris de la ciutat, plantejant com la noció d'eix verd pot contribuir a configurar i articular l'espai de Glòries, sempre i quan cada un d'aquests eixos s'integri en un sistema global d'espais lliures i el seu tractament permeti llegir la lògica estructural de la qual forma part.

Les diverses propostes per a la plaça de les Glòries no han aconseguit traduir el paper estructurant de l'espai en la seva ordenació i urbanització. En canvi, el disseny d'una plaça com la de Lluchmajor (1987-89) es basa en una lectura de l'espai com a confluència de diversos tipus d'eixos urbans, teixits i espais lliures.

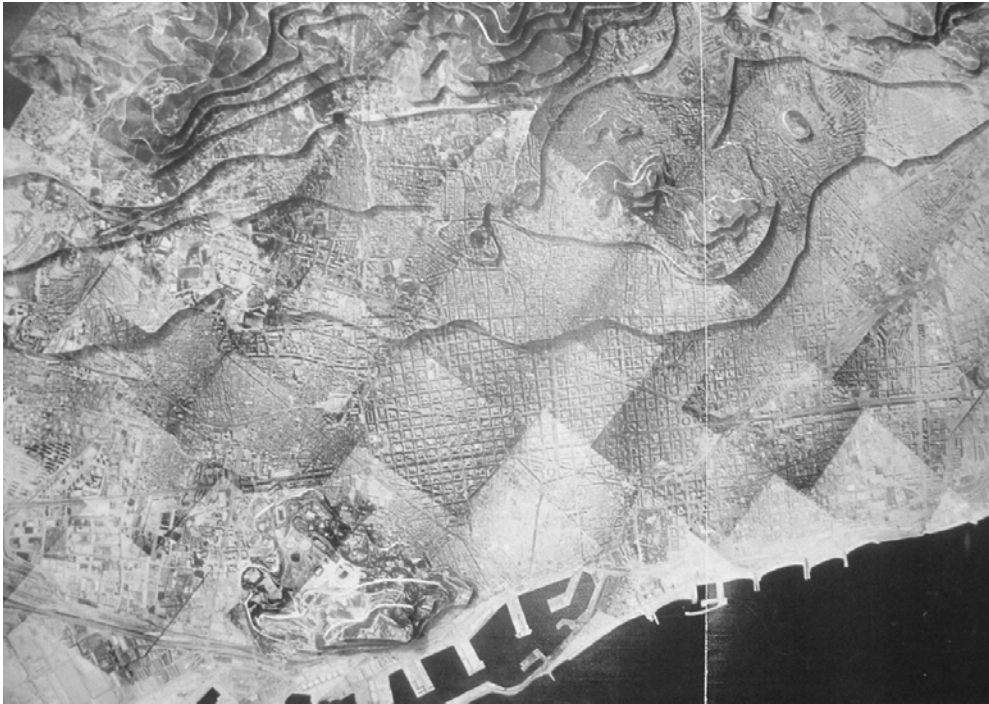

En canvi, els projectes plantejats fins al moment no aconsegueixen, malgrat les referències retòriques, traduir en l'ordenació de Glòries el seu paper estructurant. La implantació del volum edificat de l'anell viari i el pàrquing en el mateix punt d'intersecció dels tres eixos representatius més importants de la ciutat, i l'ordenació com a espais lliures dels entorns de la plaça, desconfigurant els eixos en el seu punt de trobada, fan que l'espai Glòries avorti la seva vocació d'espai de confluència entre grans eixos cívics i no assoleixi una adequada articulació amb la trama urbana i amb els eventuais recorreguts urbans i eixos verds que hi arriben. A l'igual que succeïa a nivell de la seva configuració formal, els projectes de la plaça de les Glòries no han aconseguit fins ara resoldre aquest espai d'acord amb el principi estructural dels recorreguts urbans que enllacen els principals espais públics de la ciutat, aspecte central de l'Avanç del Pla d'Espais Lliures.

El cas de la plaça de les Glòries mostra com la visió estructural de l'espai públic no es redueix a un treball d'identificació de recorreguts urbans en el plànol de la ciutat, sinó que pot tenir implicacions en el disseny d'aquests espais. Si la definició d'una secció tipus permet caracteritzar un determinat recorregut urbà, en el cas d'espais puntuals (els àmbits del Avanç del Pla d'Espais Lliures), la seva ordenació i urbanització resulten claus a l'hora d'articular-los a la trama urbana i al sistema de recorreguts urbans puguin enllaçar-los els uns als altres per acabar configurant un veritable sistema continu d'espais públics.

En alguns projectes, el posar en valor el rol neuràlgic de l'espai dins el sistema d'espais públics es troba al cor de la proposta. És el cas de la Plaça Lluchmajor, concebuda com una veritable plaça ròtula a la confluència d'alguns dels principals bulevards de Nou Barris. Al seu torn, la plaça Catalunya constitueix un dels millors exemples de voluntat d'articulació d'un espai públic puntual a diversos recorreguts urbans objecte de projectes d'eixos cívics. Arran de la seva remodelació, la plaça ha quedat configurada com un espai de confluència de recorreguts. La renovació de les seves voreres ha estat presidida per la voluntat d'articular l'espai amb els importants eixos que hi convergeixen. La modificació de la cantonada amb Canaletes, l'eixamplament de la vorera de ponent i el projecte de renovació del tram de Rambla Catalunya entre la plaça i la Gran Via foren tres intervencions pensades per unir la Rambla Catalunya i les Rambles a través de la plaça. L'eixamplament de la vorera de llevant tenia entre els seus principals objectius connectar el Passeig de Gràcia i el Portal de l'Àngel, ambdós eixos cívics objecte de projectes de renovació. Finalment, la implantació del monument a Francesc Macià va considerar el fet que constituís una fita que afavorís l'articulació visual entre els dos principals recorreguts que conflueixen a la plaça Catalunya, el Passeig de Gràcia i les Rambles. En lloc de cercar unes relacions de frontalitat respecte alguna de les façanes, el monument cerca a emfasitzar la idea de recorregut en una plaça històricament sorgida, no d'un projecte unitari, sinó d'aquesta confluència d'itineraris.

Al costat d'aquesta distinció entre recorreguts i àmbits urbans que s'articulen en un sistema continu d'espais públics, la proposta estructural del Pla d'Espais Lliures es completa amb referències a les tres escales projectuals. La introducció de l'escala territorial, en la qual el Pla d'Espais Lliures posa molt d'èmfasi, és una de les seves principals aportacions. L'estructura d'espais lliures ha de fer possible una lectura de les característiques geogràfiques del territori on es localitza la ciutat. I això s'aconsegueix articulant correctament el conjunt de l'estructura a aquells espais de caràcter més geogràfic. En el cas de Barcelona es tractaria de la Serra de Collcerola i de Montjuïc, de les línies de cota on es produeix una inflexió significativa del pla de Barcelona, dels diversos turons de la part alta de la ciutat, les traces de les antigues rieres o el mateix riu Besòs, i el front litoral. A través d'un primer esquema estructural a aquesta escala, el Pla d'Espais Lliures apunta alguns recorreguts que afavoririen una millor integració i lectura d'aquests espais geogràfics, especialment amb la serra de Collcerola, un espai l'accessibilitat i l'articulació del qual estaven plantejats com una prioritat des de 1980 i que encara no ha estat resolt. Al costat d'aquesta primera escala dels elements geogràfics que vinculen la ciutat amb el territori, el Pla proposa un esquema d'estructura urbana (en la línia de les esbossades pel Pla de Vies o des del Servei de Projectes Urbans) que defineix els principals recorreguts urbans dins el sistema d'espais lliures i en el qual la diferenciació de la ciutat en diverses parts és un aspecte clau. Finalment, el pla planteja la necessitat de completar aquesta estructura en una fase ulterior a l'escala més local de cada una d'aquestes parts o barris de la ciutat.

*L'espai geogràfic adquireix un paper estructurant
en l'avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991*

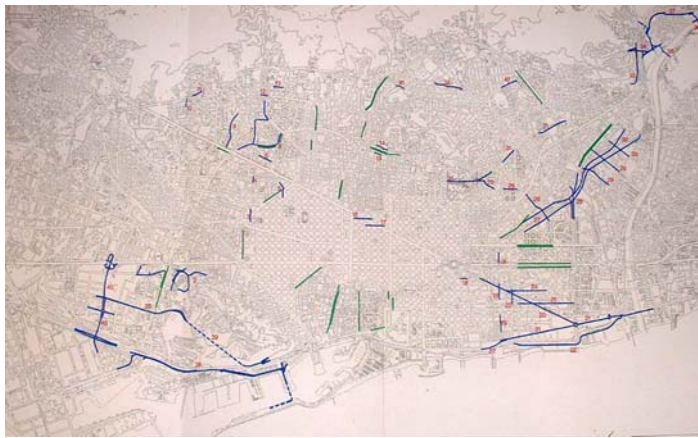
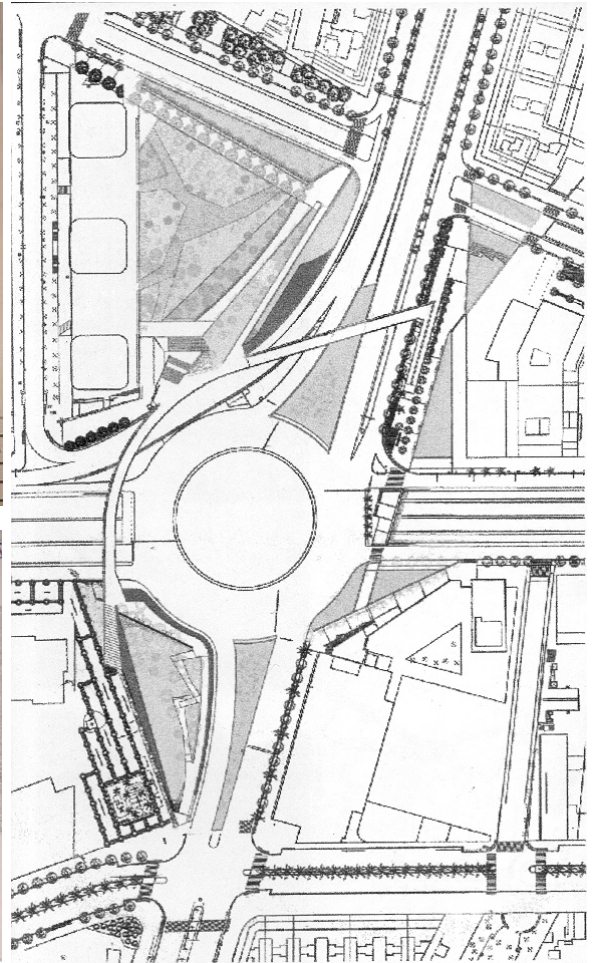
El fet que el Pla quedés aturat va suposar un fre per a la concreció d'aquesta visió estructural tan clara. Però al llarg dels anys noranta, de manera fragmentada i parcial, diverses propostes han suposat un avanç, tot i que indecís, cap a una consolidació d'un sistema d'espais públics amb una vertebració més decidida i llegible.

4.1.3 Concrecions parcials de la visió estructural sobre l'espai públic

Com veurem en el capítol 6.1 dedicat als agents de la renovació de l'espai públic, les reformes administratives dels anys noranta (com ara la descentralització dels districtes o la modernització dels mecanismes de gestió) han suposat una multiplicació d'ens amb atribucions urbanístiques. Aquest fet no ha facilitat la vessant estructural del projecte d'espai públic, la qual requereix precisament una visió el més unitària i de conjunt possible. Tot i així, a través de diverses propostes, la visió sistèmica sobre l'espai públic ha conegut algunes concrecions, tant a escala de ciutat com a l'escala més local de barris i districtes.

4.1.3.1 Vies vertebradores i verds estratègics a escala de ciutat

Barcelona Regional és l'empresa creada en el moment de la dissolució del *holding* olímpic per continuar abordant aquells projectes estratègics d'escala metropolitana i de major complexitat (tant tècnica, com financera, com de gestió), que la ciutat havia de continuar afrontant després dels Jocs Olímpics. De la mateixa manera que els projectes olímpics havien servit per plasmar algunes de les grans apostes estructurals que la ciutat havia anat perfilant al llarg dels anys vuitanta, els projectes que Barcelona Regional assumeix tenen també una forta repercussió en l'estructura de la ciutat. El Projecte Picasso, elaborat des de Barcelona Regional el 1996, constitueix un estudi sobre la mobilitat a la ciutat, que proposa tant mesures de millora de la gestió del tràfic, com actuacions puntuals per completar la connectivitat de la xarxa viària. Des d'aquest punt de vista, es tracta d'un document que reactualitza l'esperit del Pla de Vies, a través del quals s'havia plasmat la visió estructural dels vuitanta. En el Projecte Picasso adquireixen rellevància algunes operacions de vialitat vinculades a les futures centralitats de la ciutat: la plaça Cerdà com a porta oriental de la ciutat, l'àmbit de Diagonal Mar com a culminació de la prolongació d'aquesta avinguda fins al mar, o el sector Sagrera-Maquinista com a reconversió d'una àrea marginal a partir de transformar la barrera ferroviària en una centralitat vertebradora. Es tracta d'algunes de les àrees de projecte clau en el desenvolupament post-olímpic de la ciutat. No en va, el Fòrum 2004, la reconversió de la Gran Via al seu pas per l'Hospitalet o la nova estació del tren d'alta velocitat a la Sagrera són actuacions que tot just comencen a materialitzar el seu potencial com a àrees de renovació. Bernardo de Sola, actual director de projectes de BR i un dels impulsors del Projecte Picasso, subratlla com les operacions de vialitat (i infraestructurals en un sentit més ampli) considerades en aquest projecte es contempen, no des de la vessant estrictament tècnica i funcional, sinó en la seva dimensió plenament urbana, en la seva capacitat de transformar l'estructura de la ciutat. En l'experiència acumulada en aquestes operacions, Barcelona Regional ha desenvolupat un *know-how* indiscutible en projectes infraestructurals. Tal i com il·lustren els projectes d'espais públics infraestructurals com els cobriments de la Ronda del Mig (veure apartat 3.2.2), la resolució dels problemes tècnics i funcionals vinculats a les infraestructures s'integra sempre amb consideracions d'ordenació urbanística i configuració formal.

El Projecte Picasso identifica operacions de millora puntual de la xarxa viària que impliquen una reflexió estructural a escala de ciutat. La plaça Cerdà, concebuda com a porta urbana a ponent de la ciutat és una de les principals actuacions considerades en el Projecte Picasso.

Ara bé, més enllà de la seva posició estratègica, les actuacions vinculades originàriament al Projecte Picasso no sempre han aconseguit incorporar la visió estructural a les solucions concretes proposades. Si la plaça Cerdà es dissenya des de la lectura de l'espai com entrada a la ciutat i com a intersecció de dos dels eixos vertebradors de la ciutat (la Gran Via i la Ronda del Mig), en el Fòrum 2004 la comprensió estructural de l'espai com a confluència de l'eix de la Diagonal, del front litoral i del corredor fluvial del Besòs, de la Ronda del Litoral i d'un dels principals eixos mar-muntanya del qual forma part la Rambla Prim no ha estat un element decisiu en l'ordenació proposada. La reflexió estructural que pot resultar operativa a l'hora de seleccionar les operacions estratègiques, no sempre s'aconsegueix incorporar a nivell propositiu, al costat de les dimensions formal, funcional i tècnica que resulten molt més integrades.

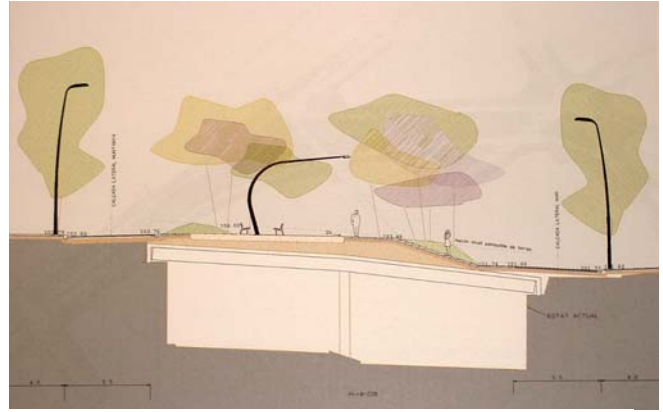
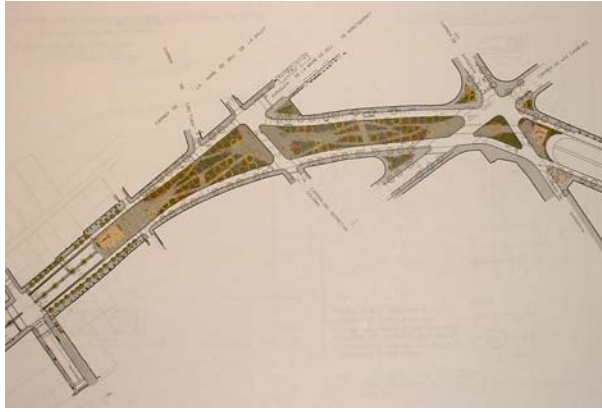
La Ronda del Mig és un cas exemplar de la situació de l'aproximació estructural al projecte d'espai públic a partir dels anys noranta. A través de l'Institut Municipal d'Urbanisme, ens responsable de la gestió de la pràctica totalitat d'actuacions realitzades en els darrers anys a la Ronda del Mig, s'ha anat forjant una reflexió més de conjunt sobre aquesta via, vertebradora, com poques, de la ciutat. Però aquesta reflexió unitària encara no ha acabat de concretar-se en uns criteris d'intervenció comuns i coherents al llarg de tot el traçat.

La transformació de la Ronda del Mig culmina un traçat centenari que vertebra la ciutat. En el tram occidental s'ha optat per la cobertura de la via segregada. En el tram central s'alternen les cobertures puntuals amb seccions en boulevard. L'obertura del tram oriental ha anat enllaçant diversos carrers preexistents.

La transformació de la Ronda del Mig, el fins aleshores anomenat I Cinturó, és present en les reflexions des dels primers moments de la renovació en els discursos sobre la supressió de les autopistes urbanes. Però en els anys vuitanta, aquesta reflexió es concreta només en projectes puntuals aïllats, com els de la boca sud del túnel de la Rovira o el tram final de Rio de Janeiro. L'autèntica transformació de la Ronda del Mig ha tingut lloc (i encara està en curs en molts trams) durant la segona meitat dels anys noranta, a través de diversos projectes al llarg del seu traçat. Per una banda, s'ha optat pel cobriment de la ronda en els trams de General Mitre al seu pas per Sarrià i del tram entre la plaça Cerdà i la Diagonal, amb el projecte iniciat amb la Rambla del Brasil (1995-2002). D'altra banda, l'obertura de la Ronda del Mig entre l'Hospital de Sant Pau i Rio de Janeiro ha permès completar el traçat d'aquesta via un segle després d'haver estat projectada per primera vegada, i li ha conferit un caràcter de via cívica. Finalment, s'ha iniciat la remodelació del tram central, que comprèn la Ronda del General Mitre a partir de Muntaner i la Travessera de Dalt. Es tracta d'un tram que requereix actuacions ben diverses, com el cobriment parcial de la Travessera de Dalt (2002) entre Escorial i Sardanya i de General Mitre entre Balmes i Muntaner (en projecte), o bé la remodelació de la plaça Lesseps i la boca sud del Túnel de la Rovira (amb l'eventual supressió del viaducte restant), o la reurbanització del conjunt de la Travessera de Dalt (tots ells projectes considerats de cara al període 2003-2007).

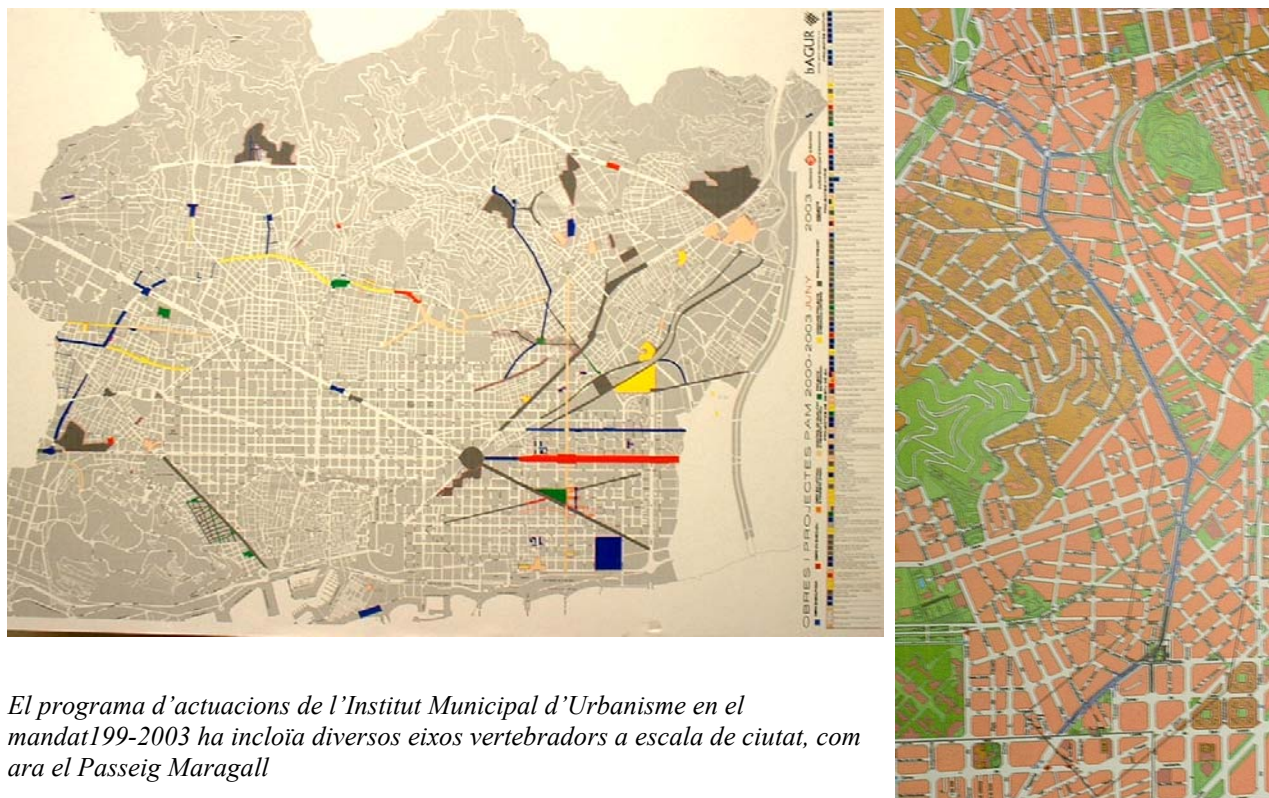

El cobriment de la Travessera de Dalt entre els carrers Escorial i Sardanya ha donat lloc als Jardins de Pere Calders i és una de les darreres actuacions de transformació de la Ronda del Mig en un recorregut urbà cívic.

Si d'una banda, Bernardo de Sola subratlla la falta d'un criteri unificador en relació al cobriment de la via (passant d'una visió més pròxima a la de la Ronda de Dalt, on trams curts coberts se succeeixen amb els trams de les rampes descoberts, a una extensió del cobriment a la major part del traçat segregat), el seguit d'actuacions dirigides per l'IMU van introduint una coherència formal en el tractament de la Ronda. Els successius projectes de cobriment entre el ferrocarril al seu pas per Sants i la Diagonal han anat respectant les lògiques d'urbanització establertes en la Rambla del Brasil. En el conjunt de projectes coordinats per l'IMU en el tram central s'obre la possibilitat d'establir una lògica formal unitària que vagi enllaçant els trams en bulevard amb els cobriments puntuals al llarg de General Mitre, Travessera de Dalt i Ronda del Guinardó (ja prolongada fins a la Meridiana).

Aquesta progressiva visió de conjunt en la formalització de la Ronda del Mig contribuiria a la visualització de l'excel·lent potencial vertebrador d'una via inspirada en els principis del Beaux Arts en la concepció de Jaussely, començada a executar com autopista urbana, i reconvertida paulatinament en un eix cívic paradigmàtic de la renovació de l'espai públic a la ciutat.

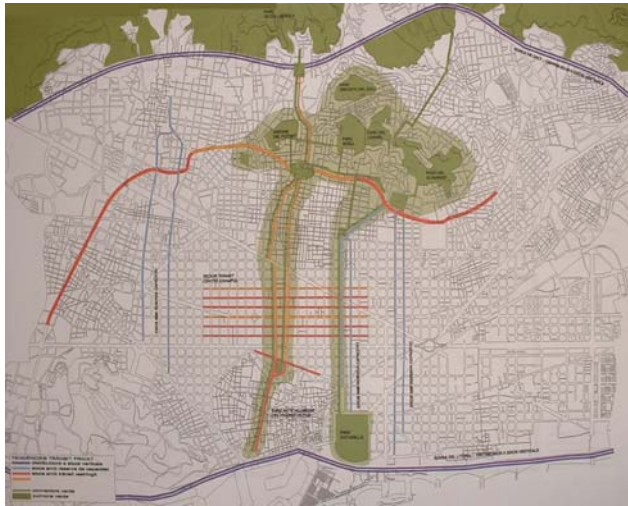
Aquesta capacitat de l'Institut Municipal d'Urbanisme de formular i concretar una visió estructural de la política d'espai públic es posa de relleu en els projectes d'eixos urbans que afecten més d'un districte. Entre les actuacions de l'IMU durant el darrer mandat 1999-2003 destaquen actuacions en vies que connecten diversos barris i districtes com ara l'Avinguda de Madrid, la Travessera de les Corts i sobretot el Passeig Maragall. Assumint aquestes actuacions i dissenyant-les a partir d'una secció tipus constant al llarg del traçat que permet identificar l'eix i emfasitza la seva continuïtat estructurant, l'IMU prossegueix d'alguna manera el dibuix d'aquesta estructura d'espais públics que l'Avanç del Pla d'Espais Lliures situava a escala de ciutat com a recorreguts que connecten les seves diverses parts.

El programa d'actuacions de l'Institut Municipal d'Urbanisme en el mandat 199-2003 ha inclòia diversos eixos vertebradors a escala de ciutat, com ara el Passeig Maragall

Dels diferents projectes de vies vertebradores programades per l'IMU en el darrer mandat, Carles Sanfeliu, Director de Projectes d'aquest organisme, assenyala com la gran majoria s'han dut a terme, a excepció feta de les vies parc previstes al llarg del corredor ferroviari de la Sagrera – Sant Andreu, i que estan pendents de la reordenació definitiva del sector. Justament, la reflexió sobre les vies verdes ha començat a prendre cos en els darrers anys, contribuint al desenvolupament d'una visió estructural sobre l'espai públic.

La reforma de la plaça Lesseps és un cas representatiu d'un projecte molt atent a la seva dimensió estructural, la qual es tradueix en l'articulació d'aquest espai puntual a diversos recorreguts urbans. El llarg procés fins assolir un projecte consensuat amb el veïns ha girat al voltant de la possibilitat de recuperar la pendent natural del terreny traslladant l'actual túnel de la Travessera de Dalt. L'objectiu d'aquesta recuperació de la pendent natural, aconseguida amb el projecte finalment adoptat el 2002, és recuperar l'articulació entre els diferents barris que envolten la plaça. Es tracta de donar continuïtat, no només de pas, sinó sobretot visual, a les connexions en sentit mar – muntanya (Gran de Gràcia, Torrent de l'Olla, Pérez Galdós – Hospital Militar) que havien quedat greument afectades pel pas semisoterrat de l'I Cinturó. El plànol síntesi de la proposta emfatitza els múltiples recorreguts que el nou projecte fa possibles, ja que en el procés de concertació amb els veïns, la reivindicació essencial fou recuperar itineraris que permetessin enllaçar teixits trencats per la ferida infligida de la via ràpida. En aquest sentit, el projecte de la plaça Lesseps entra de ple en la definició d'itineraris com a mecanismes de concreció de l'estructura urbana a escala local (veure apartat següent).

El projecte per a la plaça Lesseps de 2002 es fonamenta en una reflexió estructural basada en l'articulació d'espais tant a una triple escala de ciutat, de barris i local

Però d'entre els diferents eixos articulats en el projecte de la plaça Lesseps, un d'ells es planteja amb un caràcter singular i amb una vocació estructural a escala de ciutat. Es tracta de l'avinguda Hospital Militar, reivindicada com un eix verd (amb gran profusió de vegetació) que esdevindria un dels principals accessos a Collcerola. La plaça Lesseps, connectada amb el cor de la ciutat central a través dels eixos Gran de Gràcia - Passeig de Gràcia i Príncep d'Astúries – Via Augusta – Rambla Catalunya (entesos com a recorreguts cívics), es convertiria en una de les portes urbanes al gran pulmó de la ciutat. Els eixos verds es conceben plenament integrats en un sistema d'espais lliures urbans constituït per recorreguts de caràcter ben divers.

Aquesta reflexió sobre eixos verds, vies parc i grans pulmons urbans que en el projecte de la plaça Lesseps apareix de forma incipient adquireix una gran rellevància en el concepte del "verd estratègic", que ha estat una de les principals línies d'actuació del Servei de Projectes Urbans de l'àrea central del Sector d'Urbanisme en relació a l'espai públic entre 1999 i 2003. Joaquim Espanyol (director d'aquest servei en aquests anys) insisteix en el fet que, en una ciutat densa com Barcelona, amb poca tradició de parcs urbans i amb un llarga vivència de l'espai públic com espai de passeig, la qualitat mediambiental no ha de passar tant per introduir la natura en els petits espais urbans, sinó per qualificar els grans espais verds i vincular-los a la ciutat.

Els projectes dels verds estratègics (Tres Turons, Montjuïc i Collcerola) presenten una forta dimensió estructural, tant pel que fa a la vertebració interna d'aquests grans espais lliures, com a la seva articulació amb la trama urbana de la ciutat.

Collcerola, els Tres Turons i Montjuïc són els “verds estratègics” de Barcelona. Per a cada un d’aquests grans espais lliures s’ha endegat una reflexió que en tots els casos ha combinat una aproximació més teòrica sobre la vocació d’aquests espais amb una aproximació més propositiva. Cada un d’aquests espais requereix tractaments ben diferenciats: com vertebrar la muntanya de Montjuïc després d’una colonització històrica en forma de mosaic fragmentat, com garantir una veritable continuïtat i unitat entre els Tres Turons, com preservar Collcerola de l’expansió urbana i ordenar la serralada en funció del paper diferenciat que juguen les seves diverses cotes en alçada.

Però tots els projectes posen l'accent en la importància del tractament dels límits perimetrals, dels accessos i de l'articulació d'aquests grans espais lliures amb la trama urbana a través d'eixos verds (s'utilitza el terme de parcs verticals en el cas de Collcerola o directament de vies parc en el cas dels Tres Turons, mentre que a Montjuïc, la connexió de Miramar amb les Drassanes o del carrer del Foc amb el Passeig de la Zona Franca i el nou recinte firal són aspectes destacats). D'aquesta manera, els projectes dels "verds estratègics" reintrodueixen en la reflexió estructural sobre l'espai públic l'escala quasi territorial que incorpora els grans espais geogràfics, i en la qual l'Avanç del Pla d'Espais Lliures havia posat tant d'èmfasi.

4.1.3.2 Itineraris i percepció de la continuïtat urbana a escala de barri

Si a escala de ciutat les actuacions de Barcelona Regional, de l'Institut Municipal d'Urbanisme o de l'àrea central del Sector d'Urbanisme han tingut certes implicacions estructurals, a nivell dels diversos districtes (que en el marc de la descentralització han assumit la major part dels projectes d'espais públics) la visió estructural també ha estat present a l'escala més local. En aquesta tercera escala de les xarxes de recorreguts proposades per l'Avanç del Pla d'Espais Lliures, també s'han produït algunes concrecions parcials. Les nocions de continuïtat, de recorregut i d'articulació dels espais públics han estat presents en les propostes dels districtes i s'han traduït sovint en la idea d'itinerari. Moltes de les actuacions sobre l'espai públic estan, cada vegada més, pensades per tal de generar itineraris urbans, que en alguns casos poden consolidar recorreguts urbans estructurants, però que sempre afavoreixen una lectura i una vivència de l'espai públic basada en la relació entre espais, una lectura que aporta complexitat i que és la base de la percepció de l'estructura urbana.

El cas de Ciutat Vella és paradigmàtic d'aquesta atenció creixent a la conformació d'itineraris urbans. La importància dels itineraris en un centre històric ha estat present des dels inicis de la renovació. Ho posa de manifest el projecte "Del Liceu al Seminari", basat justament en un encadenament seqüencial d'espais. Però aquesta idea de generar itineraris no ha esdevingut central en el procés de renovació de l'espai públic a Ciutat Vella fins a la segona meitat dels noranta. És en aquest moment que es passa d'una òptica d'actuacions puntuals inscrites en els PERI i hereves de la lògica de l'esponjament, al desenvolupament d'una xarxa de recorreguts que vinculin els espais i donin lloc a uns itineraris i a una vivència dinàmica del centre històric.

El treball recent sobre itineraris urbans a Ciutat Vella s'ha traduït en les propostes d'urbanització

La recent investigació de Joan Busquets¹⁵⁰ sobre la transformació de Ciutat Vella posa l'èmfasi en el valor estructural de les traces dels antics camins i d'altres elements lineals. Diversos plànols elaborats en els darrers anys per Foment de Ciutat Vella grafien les seqüències d'imatges visuals percebudes al llarg d'alguns recorreguts. En ambdós casos es posa de manifest la importància de la noció d'itinerari en l'actual fase de la renovació de l'espai públic a Ciutat Vella.

En molts dels espais de Ciutat Vella trobem exemples d'aquesta voluntat d'inserir-los en itineraris. En el cas de la plaça del MACBA, les actuacions en curs o en projecte als seus entorns milloren substancialment la seva articulació. El projecte dels Jardins de Valldonzella afavoreix la relació amb la plaça de Castella i amb l'Eixample a través de la plaça Universitat. Els encadenaments de patis i accessos a través de la Illa Misericòrdia, amb la construcció de passos a través dels edificis universitaris, crearà nous itineraris des de la Rambla. També s'estudia la millora del recorreguts pel carrer de Ferlandina, que reforçaria la relació amb l'Eixample a través de la Ronda Sant Antoni. No només es tracta d'obrir el pas, sinó de crear les visuals que insinuïn l'existència dels itineraris.

Al barri de Santa Caterina trobem un cas encara més clar d'aquest tractament de l'espai públic des de la noció d'itinerari. L'obertura d'un accés a l'interior del barri des de l'avinguda Cambó significa inserir-lo en un dels primers itineraris formulats explícitament en la renovació de l'espai públic del centre històric, com és el que enllaçaria el portal de l'Àngel i l'Avinguda de la Catedral amb el carrer Montcada i Santa Maria del Mar a través del barri de Santa Caterina. Els estudis sobre els projectes d'urbanització del barri s'han plantejat com seria possible a través del tractament del paviment indicar aquest itinerari principal. Si les constants de les seccions permeten identificar un eix vertebrador i llegir el seu paper estructurant, en el centre històric el treball sobre la pavimentació cerca aquest mateix objectiu de fer llegibles els itineraris. Però en el barri de Santa Caterina la idea d'itinerari s'ha emprat encara amb més profusió per tal d'afavorir una màxima permeabilitat a través d'aquest teixit entre la Via Laietana i el Passeig de Sant Joan i entre els barris de Sant Pere i la Ribera. Els passos oberts en planta baixa en les edificacions que configuren l'anomenada prolongació de l'avinguda Cambó són una clara mostra d'aquesta voluntat de crear itineraris múltiples que molt més enllà de facilitar els desplaçaments, generen sobretot una experiència complexa i rica de l'espai.

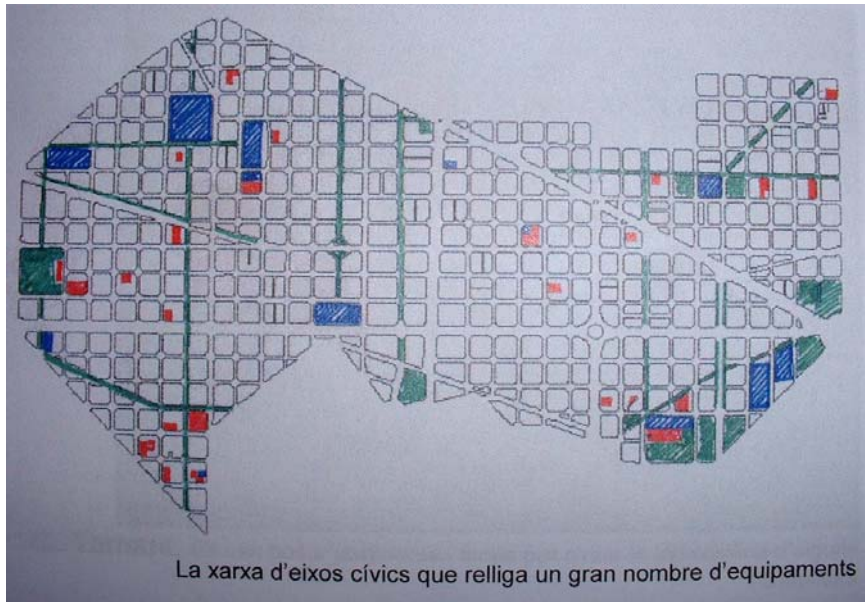
¹⁵⁰ Busquets. *La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur.*

També a l'Eixample, la noció d'itinerari és molt present en la reflexió en curs sobre la renovació de l'espai públic, i en el cas d'aquest districte, aquesta reflexió presenta una dimensió estructural forta. La política de pacificació dels carrers de l'Eixample (que trobaria en la renovació del carrer Enric Granados el 2000-01 la seva primera realització acabada) reposa sobre una visió estructural teòrica molt clara, consistent en crear una xarxa de carrers de l'Eixample transformats en eixos cívics. L'articulació d'aquests eixos en un sistema continu acabaria conformant una estructura diferenciada i alhora complementària de l'estructura viària, una estructura invertida (si considerem que un carrer pacificat és un carrer de prioritat invertida, on l'espai per als vianants és preponderant).

Aquesta visió teòrica troba una de les seves formulacions més explícites en el document "Sobre l'Eixample i els seus carrers" redactat el febrer de 2002 per Jordi Carbonell (gerent del Districte) arran de la polèmica suscitada per la transformació del carrer Provença. Aquesta polèmica girava entorn de dues qüestions. Per una banda, la solució singular proposada en el cas de Provença, amb una alineació d'elements urbans (contenidors, jardineres, aparcaments de motos...) al mig de l'espai central del carrer (normalment destinat a la calçada), era llegida com una fragmentació i una pèrdua de transparència de l'espai pels detractors del projecte. Però més enllà del rebuig d'una solució concreta de disseny, la crítica a la política d'eixos pacificats troba un argument més de fons en el fet que podria trencar la isotropia inherent a l'Eixample.

Ara bé, la trama urbana de l'Eixample ha estat des dels seus orígens rica en una diversitat de vies, malgrat la uniformitat de la quadrícula i la secció constant i característica de la majoria dels seus carrers. Només cal pensar en els grans eixos cívics com el Passeig de Gràcia o la Rambla Catalunya, en els grans eixos viaris d'amplada variable com la Gran Via, Aragó o el carrer Urgell, en els múltiples passatges, o en les diagonals singulars com l'avinguda Gaudí, entre altres irregularitats a una pretesa perfecta isotropia. Certament que en la majoria de casos, el diferent paper d'un carrer es tradueix en una amplada també singular, mentre que en el cas dels eixos pacificats es tracta de carrers estàndards de 20 metres que canvien de secció i ús. Tot i així, històricament, la noció de super-mansanes delimitades per una malla formada per cada tres carrers de l'Eixample que actuarien com a xarxa viària bàsica ja havia introduït la idea de diferenciar funcionalment la malla Cerdà, i el fet que en la reordenació del sector del Poble Nou només un de cada tres carrers en direcció mar-muntanya tingui continuïtat a través de la Gran Via n'és una concreció ben actual. Per tant, l'Eixample podria admetre una nova categoria de vial corresponent als eixos pacificats sense perdre la seva isotropia, ni a nivell d'accessibilitat (que pràcticament no es veuria afectada), ni a nivell formal (àmpliament garantida per la regularitat de les mansanes).

Les reflexions en curs sobre itineraris cívics a l'Eixample no han culminat en una visió de conjunt sobre una xarxa d'espais públics a l'Eixample que articuli carrers pacificats, patis interiors d'illa, passatges i equipaments.

Tot i així, aquests eixos pacificats haurien de respondre a una visió estructural que els integri en una xarxa lògica de recorreguts urbans vinculats a espais públics i equipaments (fins al moment s'ha considerat la possibilitat de pacificar els carrers Compte Borrell, Enric Granados, Nàpols en sentit mar-muntanya, i Provença i Consell de Cent en sentit Llobregat –Besòs). En segon lloc, si el disseny d'aquests carrers pacificats manté unes constants que permetin llegir-los com una tipologia diferenciada d'eixos urbans (veure apartat 4.2.1), no només no debiliten la contundència ordenadora de la trama Cerdà, sinó que n'enriqueixen la complexitat.

D'aquesta manera, els carrers pacificats constitueixen, per una banda, espais de repòs en un districte amb molt pocs espais lliures puntuals, la majoria de petites dimensions i amb moltes dificultats per crear-ne de nous, insistint en la idea d'una ciutat de passeig. Però d'altra banda, els carrers pacificats es conceben com a eixos que connecten els diferents barris de l'Eixample i els seus principals equipaments, constituint recorreguts urbans realment estructurants. La implantació de carrils bici està estretament lligada amb aquesta visió d'una xarxa de carrers pacificats i contribueix a reforçar la percepció de la continuïtat d'aquest sistema.

Al costat dels eixos pacificats, la renovació de l'espai públic a l'Eixample contempla un segon nivell d'itineraris urbans, el que enllaçaria els nombrosos passatges i els patis interiors d'illa recuperats. En aquest sentit, per exemple, l'actuació model del passatge Vilaret, l'insereix en un projecte de camí escolar que connecta diversos equipaments del barri. En el mateix sentit, les diferents rutes proposades per Pro-Eixample (que van des de dues rutes del Modernisme fins a una ruta verda, passant per rutes que relliguen els elements singulars de cada un dels cinc barris de l'Eixample) afavoreixen aquesta creació d'itineraris que articulen espais públics i equipaments.

Tot i així, aquestes nocions d'itinerari, de continuïtat i d'articulació dels espais públics presents darrera moltes de les actuacions, no acaben de traduir-se en una visió estructural global. No existeix un plànol de conjunt dels eixos pacificats, els patis interiors, els passatges i els principals itineraris que visualitzi la futura estructura del sistema d'espais públics de l'Eixample i faciliti la definició de prioritats (sinó que es van programant actuacions en funció de criteris estratègics i d'oportunitat).

La principal aproximació a una visió estructural d'aquestes característiques es va produir en ocasió de l'Anàlisi de l'Eixample de 1994, el qual va donar lloc a la modificació de l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample d'aquell mateix any. En aquest estudi es plantejava gràficament una primera estructura viària cívica que incloïa la renovació dels eixos representatius (Gran Via, Diagonal, Passeig de Gràcia i Passeig de Sant Joan), els eixos singulars diagonals (Tarradelles, Mistral, Gaudí) i els possibles carrers pacificats (l'eix Consell de Cent – Enamorats aniria enllaçant els diversos eixos mar – muntanya com ara la Rambla Catalunya, Enric Granados, Comte Borrell...). Aquest document d'anàlisi de l'Eixample també proposava un inventari dels interiors d'illa potencialment recuperables, on figuraven els de totes les illes amb alguna afectació d'espai lliure o equipament, amb propietats municipals o amb una estructura de la propietat prou simple.

Aquesta estructura cívica posteriorment ha estat objecte de noves reflexions com la de Salvador Rueda, basada en la idea de macro-illes de nou mansanes, cada una de les quals hauria de disposar d'un mínim de patis interiors d'illa. Aquesta visió, en alguns casos, ha estat entesa com a incompatible amb l'estructura articuladora dels eixos pacificats i no ha permès acabar de consolidar l'estructura dels espais públics cívics de l'Eixample.

La manca d'una visió sistèmica completa es tradueix en el fet que en les actuacions de recuperació de patis d'illa no es planteja de manera sistemàtica la inserció d'aquests espais en futurs itineraris a través d'accessos múltiples, o en el fet que el pla de passatges consisteixi en una sèrie de fitxes individuals sobre l'estat i el cost de reurbanització de cada passatge, però sense cap reflexió sobre la seva eventual inserció en itineraris urbans.

Enric Pericas, Director de Projectes de Pro-Eixample els anys 2000 i 2001, corrobora aquesta paradoxa que suposa el fet que a nivell dels Districtes es tingui ben present la importància dels recorreguts urbans en la política de l'espai públic, però que no s'acabi de formular una visió de conjunt de les xarxes d'espais públics a l'escala local dels barris. La descentralització dels districtes tampoc afavoreix la consolidació d'aquestes xarxes, ja que molt sovint els recorreguts urbans entre barris afecten més d'un districte, mentre que els programes d'actuacions d'aquests estan molt circumscrits als seus propis límits administratius. Tot i així, també a l'escala local, al llarg dels anys noranta, s'ha explorat el potencial estructurant que existeix darrera les actuacions actuals sobre espais públics centrades en la creació d'itineraris urbans.

Aquest apartat de la tesi mostra, doncs, com les primeres articulacions d'espais proposades en alguns PERI, la consideració de l'espai viari com espai públic i cívic en el Pla de Vies, la xarxa de recorreguts urbans proposada per l'Avanç del Pla d'Espais Lliures, i les concrecions parcials d'aquestes xarxes amb eixos vertebradors a escala de ciutat i itineraris a escala local han anat desenvolupant una visió estructural sistèmica en la renovació de l'espai públic a Barcelona, basada en l'articulació i continuïtat dels espais.

Aquesta visió sistèmica ha fet inevitable les referències a Olmsted. Rosa Barba¹⁵¹ ens parla de l'estructura dels espais públics de Barcelona com una versió mediterrània del sistema de parcs d'Olmsted. Enric Batlle¹⁵² recupera el terme de vies parc, associant-lo a la recuperació dels espais lliures urbans en les ciutats compactes. Al seu torn, Manuel de Solà-Morales¹⁵³, en la seva valoració de la transformació dels espais públics durant els anys vuitanta, constata aquesta influència de la visió sistèmica d'Olmsted que qualifica de poc innovadora. Però la reflexió estructural sobre l'espai públic a Barcelona ha anat força més enllà de la connexió dels grans parcs urbans mitjançant vies amb una singular profusió de vegetació. Els eixos verds són tan sols una petita part dins la noció de recorreguts urbans que ha sustentat la reflexió estructural barcelonina. L'experiència de Barcelona planteja la contemporaneïtat d'una estructura pròpia al sistema d'espais públics urbans, diferenciada i al mateix temps complementària i indestruïble de l'estructura viària i de centralitats.

---

¹⁵¹ Barba, *Avanç del Pla d'Espais Lliures*.

¹⁵² Batlle, *El Jardí de la Metròpolis*

¹⁵³ Solà-Morales, M. *Espacios públicos y espacios colectivos*.

A través d'aquesta xarxa de recorreguts urbans de categories i jerarquies diverses es reivindica el valor de la trama de carrers i l'experiència del passeig com aspectes cabdals de l'espai públic en la ciutat compacta. A més, l'existència d'un sistema d'espais públics incideix en les actuacions de renovació d'aquest, en la mesura que els projectes procurin reflectir el paper estructural d'un determinat espai, ja sigui mantenint unes constants distintives en els espais lineals o treballant l'articulació dels àmbits puntuals. Ara bé, la concreció d'aquesta aproximació estructural exigeix una visió de conjunt sobre la política de renovació de l'espai públic que s'ha anat afeblint en el període post-Olímpic, per la qual cosa constitueix un aspecte de la cultura de l'espai públic a Barcelona ben obert a futures evolucions.

4.2 El recurs a les tipologies en el disseny dels espais públics

L'establiment de tipologies d'espais públics constitueix un mecanisme estructural en la mesura que permet associar a determinats tipus d'espais uns criteris de disseny que serveixen de referència a l'hora de projectar-los. D'aquesta manera, el fet de percebre característiques comunes en el tractament d'espais semblants des d'un punt de vista formal, funcional o vertebrador contribueix a forjar una imatge mental de relacions entre espais, i per tant, del seu valor estructural, més enllà de la seva continuïtat i articulació.

L'Avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991 utilitzava el concepte de tipologia com a instrument de projecte, i associava a cada una de les dues grans categories d'espais que establí (els recorreguts urbans i els àmbits) diverses tipologies. Segons l'esquema avançat el 1991, el Pla d'Espais Lliures havia de constar de quatre parts. La primera i la segona definirien l'estructura general i l'estructura local del sistema d'espais lliures (veure apartat 4.1). La tercera part estaria consagrada a associar a cada un dels espais públics identificats en aquesta estructura la tipologia corresponent. La quarta part havia de definir uns criteris de disseny propis a cada tipologia que orientessin el disseny de tots els espais lliures de la ciutat. La tesi s'interessa a la noció de tipologia en aquest sentit d'instrument de projecte amb vocació estructural, i no com a simple mecanisme de classificació dels espais (que és com molt sovint s'utilitza i que el mateix treball del Gabinet d'Estudis Urbanístics de 1995 sobre el Sistema d'Espais Lliures Públics a Barcelona fa servir per quantificar els espais diferenciant-los en places i placetes, parcs i jardins, eixos i passeigs, jardins entre blocs i entorns d'elements significatius).

L'anàlisi dels projectes d'espais públics a Barcelona mostra que la reflexió tipològica en el disseny dels espais públics augmenta en els anys noranta, però que no ha donat lloc a l'establiment de tipologies sistemàticament emprades. El fet que en la publicació municipal "Barcelona, Espacio Público" de 1993, les diferents actuacions es presentin organitzades per grans tipologies d'espais (els parcs, els passeigs i eixos urbans i les places i jardins) posa de manifest que aquesta reflexió tipològica era ben present en el moment en què la reflexió estructural sobre els espais públics va assolir el seu punt àlgid. En aquest apartat, la tesi argumenta que el recurs a tipologies com instrument projectual en el disseny d'espais lineals permet fer llegible la xarxa de recorreguts urbans resultant d'una visió estructural sistèmica. En canvi, el recurs de tipologies en projectes d'espais puntuals no està tan lligat al rol de cada espai en el sistema d'espais públics, sinó a la seva inserció en les trames urbanes d'alguns teixits que presenten imatges singulars i distintives, com poden ser els cascs antics o l'Eixample. En el cas particular dels espais de nova creació a Ciutat Vella, la reflexió tipològica presenta una gran riquesa.

4.2.1 La configuració de tipologies lineals vinculades al sistema d'espais públics

En el Pla d'Espais Lliures, les tipologies lineals corresponen a la categoria dels recorreguts urbans. L'avanç de pla estableix sis tipologies lineals: les àrees de carrers peatonals, les rambles, els carrers, les grans avingudes urbanes, els nous eixos viaris (que corresponen a connexions verdes creades amb els nous espais d'esbarjo com els Tres Turons, Montjuïc, Collcerola o el Besòs) i les autopistes urbanes. El Pla precisa que el criteri d'establiment d'aquestes tipologies lineals radica en el fet que cada una d'elles ofereix una lectura cinètica diferent i és possible associar-hi una secció tipus.

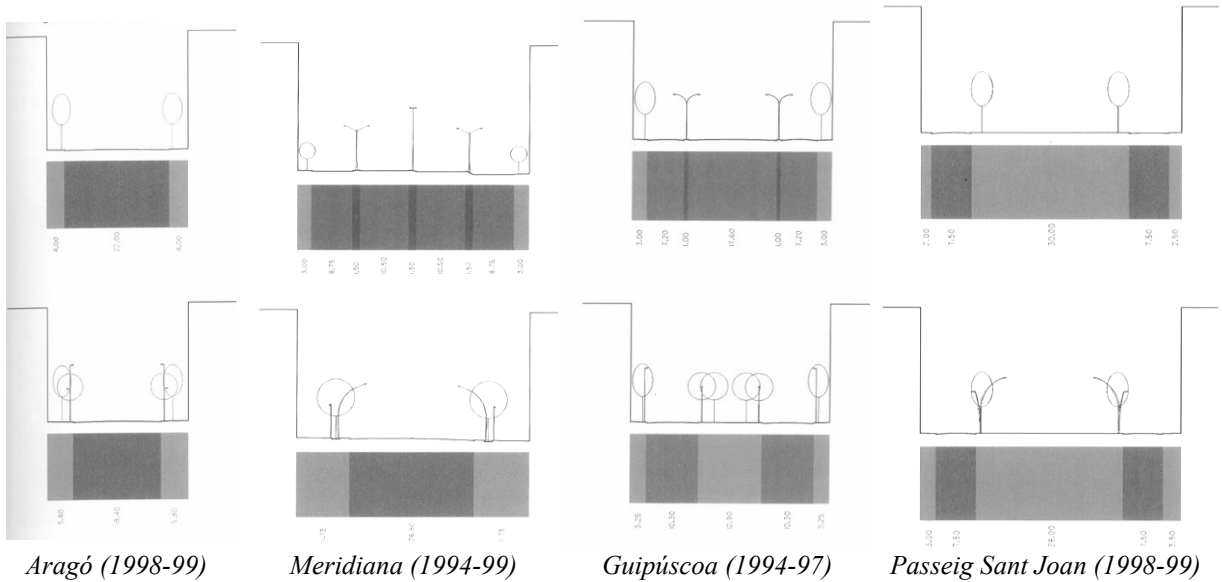
Com que el pla d'espais lliures no sortí a la llum, les tipologies que en ell s'avançaven no es van concretar, però en canvi, la mateixa profusió d'experiències en la transformació d'eixos urbans i carrers a partir dels anys noranta ha fet que es consolidessin unes certes referències tipològiques lineals (rambles, bulevards, passatges, carrers pacificats...). No sempre s'han definit uns criteris per cada un d'aquests tipus d'espai, però el fet de poder referir un nou projecte a una determinada categoria d'espai lineal, a la qual el projectista pot associar d'altres actuacions anteriors, sí que té una incidència en la concepció de l'espai. En el procés de traduir formalment la visió estructural sobre l'espai públic, la definició d'una secció tipus permet identificar un determinat recorregut urbà, posar de relleu la seva continuïtat i la seva capacitat vertebradora. El recurs a tipologies lineals significa a la pràctica que les seccions tipus d'eixos urbans de característiques comparables comparteixen trets comuns que permeten associar-los. D'aquesta manera, no són només recorreguts urbans particulars que es poden identificar, sinó les xarxes de recorreguts, les seves categories, les seves jerarquies, en definitiva, l'estructura sistèmica de l'espai públic en la seva complexitat.

4.2.1.1 De la tipologia històrica de Rambla...

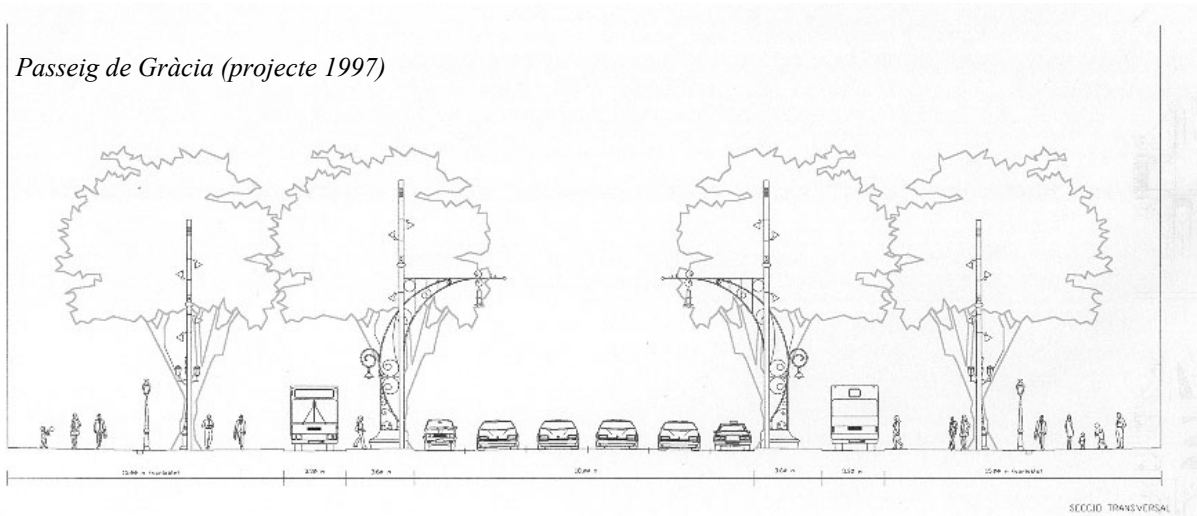
... a la consolidació de noves tipologies de bulevards i carrers

A partir del moment en què s'inicien les primeres transformacions d'eixos singulars a finals dels anys vuitanta, la tipologia de la rambla va consolidar-se com a referència de molts d'aquests projectes. Associada a la idea cívica de passeig i a la personalitat històrica de la ciutat, la rambla s'esqueia amb la voluntat de potenciar els recorreguts urbans. Els projectes de la Rambla Prim i la Rambla Catalunya donaran peu a la renovació o creació de múltiples rambles. Algunes d'aquestes rambles eren històriques, com la Rambla del Poblenou o l'antiga Rambla de Sant Andreu (nom que utilitza el projecte de 1988, tot i que actualment s'anomena avinguda de l'Onze de Setembre). Però en d'altres projectes d'aquest període, l'adopció d'una secció amb passeig central sembla resultar en gran part de la influència de la tipologia de rambla associada a la idea d'eix cívic. És el cas de l'avinguda Josep Tarradellas i, sobretot, del tram de l'avinguda Meridiana entre plaça de les Glòries i el carrer València, on la simplicitat del projecte de 1991, concebut en el marc de les obres del nus de les Glòries, resulta d'una aplicació quasi automàtica de la tipologia de Rambla que no va ser mantinguda en la renovació de la resta de l'avinguda a partir de 1994.

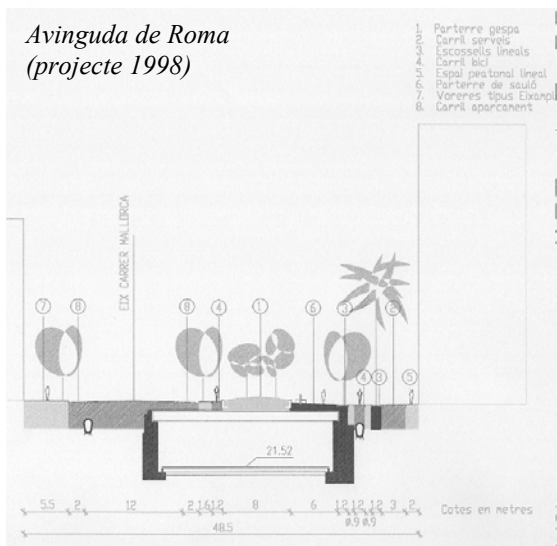
Fins a quin punt durant la primera meitat dels anys noranta la tipologia de rambla va constituir una referència projectual en les actuacions d'eixos cívics ho posa de manifest el projecte per a l'avinguda Mistral (1994-95), en la memòria del qual l'autor es proposa "reinterpretar el tema del passeig tipus rambla, massa repetit a Barcelona, i introduir un concepte que pot ser innovador a la ciutat com és el de parc lineal", en una clara mostra del recurs a la tipologia com a mecanisme projectual.

Passeig de Gràcia (projecte 1997)

Avinguda de Roma (projecte 1998)

La transformació dels eixos singulars i representatius de la ciutat ha suposat una experimentació de les tipologies lineals en rambla i bulevard

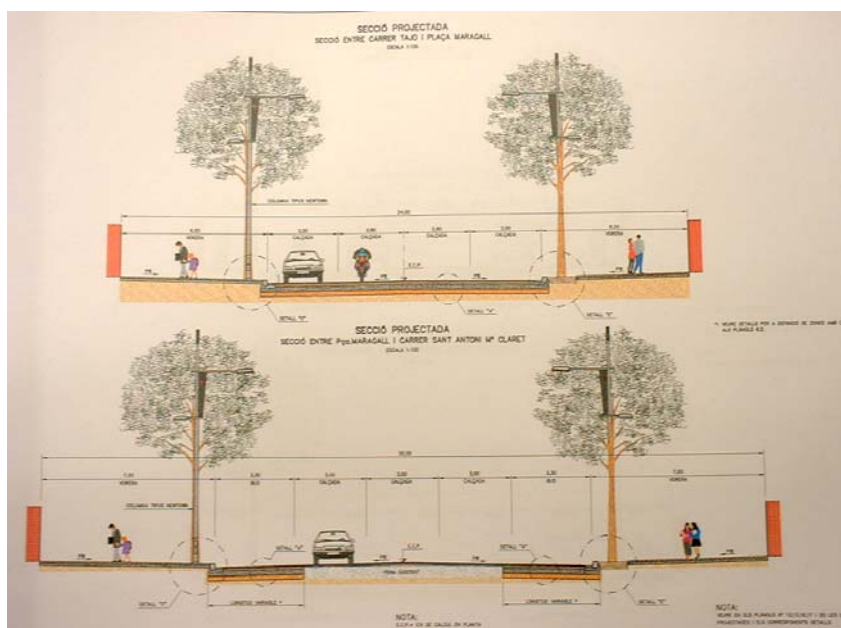

4.2.1.2 De la tipologia històrica de Rambla...

... a la consolidació de noves tipologies de bulevards i carrers

La utilització sistemàtica de la secció amb passeig central canviarà a partir dels primers treballs sobre la renovació dels grans eixos representatius de la ciutat (que, a diferència dels primers eixos singulars, són artèries fonamentals del sistema viari). L'avinguda Meridiana exemplifica l'entrada en escena d'una nova tipologia, ja que en el tram comprès entre València i Fabra i Puig deixarà de ser urbanitzada com a rambla i constituirà el paradigma de la urbanització en bulevard. La secció en bulevard esdevingué una referència tipològica per a les actuacions de la majoria d'eixos representatius, des dels precisament batejats com a bulevards de Nou Barris (Fabra i Puig, passeigs de Vallldaura i Verdum, Pi i Molist...), fins a l'obertura de la Ronda del Mig al seu pas pel Guinardó, passant pel carrer Aragó o pels eixos vertebradors dels cascs suburbans (passeig Maragall, carretera de Sants...).

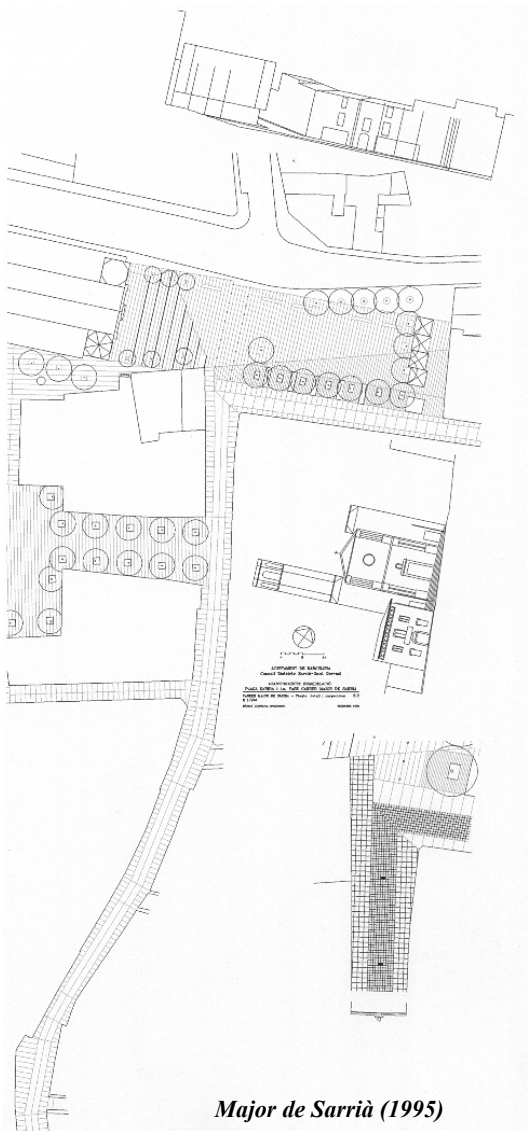
L'extensió del procés de renovació dels eixos viaris principals a àrees senceres de teixits urbans (veure apartat 4.3) suposarà una reflexió sobre el disseny de les seccions per eixamplament de les voreres en vials d'escala menor, i donarà lloc a la consolidació de la tipologia de carrer. Concretament, es recorrerà a la tipologia de carrer de l'Eixample, entesa com a referència per a la renovació de carrers que, sense ser artèries vials principals com els bulevards, acullen una circulació de tràfic destacable. En el projecte de renovació de l'avinguda Mistral, que proposa la reconstitució de la malla Cerdà a partir de la recomposició dels carrers transversals seguint els criteris comuns als carrers de l'Eixample, trobem una referència explícita a aquesta tipologia. En la reurbanització del carrer Gran de Gràcia es fa referència a un carrer de Barcelona, amb voreres com un carrer de l'Eixample, i aquest referent tipològic és també present en les actuacions en d'altres barris. De fet, la renovació de les vies vertebradores dels nuclis suburbans (Gran de Gràcia, Gran de Sant Andreu o carretera de Sants) no acabarà de generar una tipologia de carrer major, ja que apareixeran com a casos singulars del carrer de Barcelona.

La reurbanització extensiva de la xarxa viària de la ciutat ha explorat la tipologia del carrer, influenciada per l'arquetip del carrer de l'Eixample.

Passeig Maragall (2001)

Al seu torn, el procés de pacificació d'alguns carrers de l'Eixample, si que ha donat lloc a referències a una tipologia específica. En el document "Sobre l'Eixample i els seus carrers"¹ (2002) es proposa un secció tipus per a la tipologia de carrer pacificat: voreres laterals eixamplades a 7,5 metres, col·locació de bancs perpendiculars o paral·lels en els 2,5 metres exteriors de les voreres, calçada amb un únic carril de circulació, carril destinat a càrrega i descàrrega, contenidors i aparcaments de motos. És un dels casos on de forma més explícita es planteja la tipologia com a instrument de projecte associant-hi uns criteris de disseny específics. També a l'Eixample, la progressiva renovació dels passatges en el marc del Pla de Passatges pot contribuir a consolidar una tipologia de referència en el tractament d'aquests espais amb predominància dels vianants (superfície a nivell amb una única alineació lateral d'arbrat de petites dimensions i mobiliari urbà). En el cas de Gràcia, on la singularitat tipològica de la seva trama urbana ja és subratllada en el PERI de 1985, trobaríem un antecedent de la tipologia de carrer pacificat en l'aplicació sistemàtica des de finals dels anys vuitanta de la secció asimètrica, que permet la plantació d'una alineació d'arbres en carrers estrets, la qual és preferida a la secció totalment a nivell que ha estat la dominant a Ciutat Vella.

Major de Sarrià (1995)

Enric Granados (2000)

Els carrers pacificats i els passatges de l'Eixample o els projectes de peatonalització en els cases antics, han explorat tipologies de carrers de vianants.

D'aquesta manera, tot i no haver-se produït una definició precisa de tipologies, tal i com proposava l'Avanç del Pla d'Espais Lliures, s'observa que de les sis tipologies lineals plantejades en aquest document, les quatre primeres han aparegut com a referències en els projectes dels noranta: els carrers amb tràfic exclòs o restringit, que correspondrien a les diverses variants de carrers pacificats; la rambla, ha estat una referència operativa per a molts dels eixos cívics singulars; la tipologia del carrer ha presidit la renovació de la trama viària de molts barris; les grans avingudes urbanes han trobat en la tipologia del bulevard un element de referència. La possibilitat que el disseny de les vies verdes de connexió amb els grans espais oberts de la ciutat (i que encara estant pendents de concretar-se) estableixi una nova tipologia lineal roman oberta. En aquest sentit, la tipologia com a instrument projectual ha incidit en les actuacions sobre els espais públics lineals. I ho ha fet de manera molt més flexible que el que hauria suposat intentar definir uns criteris normatius rígids per a unes tipologies de via preestablertes. La simple consolidació d'unes categories de vies (que poden admetre múltiples variacions i anar-se ampliant) fa possible la constitució d'un corpus de projectes que contribueixen a difondre uns tractaments anàlegs per espais lineals semblants. Al mateix temps que la política d'espais públics pot fomentar una visió estructural sistèmica, també pot contribuir a la consolidació d'aquestes categories de vies constitutives de la xarxa d'espais públics.

4.2.2 La reflexió tipològica sobre espais puntuals vinculada als teixits urbans

El recurs a tipologies serà menys usual en el cas de la renovació d'espais puntuals. Per una banda, els espais puntuals es presten més a projectes singulars. Carles Sanfeliu, Director de Projectes de l'IMU, en parlar de la necessitat d'enfortir en els propers anys criteris comuns d'urbanització davant la multiplicació d'operadors que intervenen en la renovació de l'espai públic, distingeix clarament els espais lineals, més propensos a la regulació del disseny, dels espais puntuals, sempre més propicis a una creativitat singularitzadora. D'altra banda, la història urbana de Barcelona manca d'una tradició de grans projectes de plaça i parcs, en una ciutat en què la trama de carrers domina l'espai públic, tal i com reflecteix la idea de "ciutat de passeig" propugnada pels responsables municipals de la política d'espais públics. Mentre existeixen nombroses referències històriques del disseny d'avingudes i carrers, aquest imaginari projectual és menys ric en el cas d'espais puntuals.

Tot i així, l'Avanç del Pla d'Espais Lliures proposava cinc tipologies dins de la categoria dels àmbits, que correspon als espais lliures no lineals: les places-jardí urbanes, els petits parcs urbans de barri (entre els que considerariem la majoria de parcs realitzats a inicis dels anys vuitanta), els parcs urbans (com ara la Ciutadella o els turons), els parcs metropolitans (com ara Montjuïc) i els parcs forestals – naturals (Collcerola). El criteri de la dimensió de l'àmbit es troba a la base d'aquesta classificació, tot i que a cada tipologia corresponen una freqüència d'ús i unes activitats diferents, i per tant, seria possible associar-los criteris de disseny específics. Malgrat aquesta reflexió tipològica del Pla d'Espais Lliures, el recurs a tipologies com a instrument projectual en espais puntuals, quan s'ha produït, no ha respost al seu paper funcional o estructural dins el sistema d'espais públics.

En els projectes de les places –jardí podem trobar similituds en el seu tractament, però això es deu més a l'aplicació d'uns principis compartits en el marc d'una cultura comuna de l'espai públic que s'ha anat formant, més que no pas a la utilització d'una determinada tipologia de plaça. A tall d'exemple, a l'Eixample coexisteixen tipus de places-jardí diverses, però que no acaben de constituir tipologies. Algunes són espais intervianis, com ara les places Neruda – Hispanitat, que han estat tractats com a jardins per crear espais de repòs. En d'altres ocasions, aquestes places intervianies són tractades amb el llenguatge sintàctic d'elements urbans que s'ha anat aplicant en el procés de reurbanització extensiva de l'espai viari, com és el cas de la plaça Universitat, i apareixen com espais fusionats amb la trama viària. D'altres places de l'Eixample són les mansanes no edificades que combinen espais ajardinats articulats als carrers de l'Eixample, creant espais autònoms integrats (seguint el model de les places Gaudí i Sagrada Família, que retrobem en projectes recents com els de la plaça de la Palmera i els Jardins del Clot de la Mel).

Finalment, algunes places es defineixen a partir de l'articulació de recorreguts i eixos diversos, com és el cas de la plaça Francesc Macià i la de plaça Catalunya, no constitueixen una tipologia de plaça ròtula pròpiament dita, que en cas d'existir hauria pogut actuar com a referent en la concepció de la plaça de les Glòries, amb un potencial excepcional per ser tractada com a tal, i que s'està intentant projectar no com a plaça, sinó com a parc equipat.

El mateix succeeix amb alguns espais intersticials, ja es tracti d'espais intervianis dissenyats com a jardins que es diferencien de l'entorn viari (jardins de Diagonal – Sarrià), o d'espais entre blocs de teixits oberts articulats a l'espai viari a través del projecte d'urbanització (com als bulevards de Nou Barris). Les similituds dels projectes responen més a aspectes de configuració propis de la cultura de l'espai públic (com ara la integració de lògiques paisatgístiques en un llenguatge d'elements urbans o el recurs a criteris uniformitzadors de la urbanització), que no pas a l'existència de veritables tipologies projectuals.

En el cas dels parcs també és possible a posteriori trobar criteris comuns en els projectes, però això no significa que les referències tipològiques hagin estat un mecanisme central en el disseny d'aquests espais. Certament, que els parcs urbans d'inicis dels vuitanta (Escorxador, Espanya Industrial, Clot, Pegaso...) presenten unes característiques compartides (la juxtaposició d'ambients diversos, la superposició de lògiques diferents o l'arquitecturització), però aquestes s'expliquen més per l'existència d'un estil propi dels projectistes d'espais públics (el que alguns van anomenar l'escola paisatgística de Barcelona), que no pas per l'existència a priori d'una tipologia de parc urbà de barri que hagués incidit en el seu disseny. Molts projectes de parcs equipats dels anys noranta (Josep Maria Serra Martí, Parc Central de Nou Barris, Diagonal Mar...) coincideixen a l'hora de cercar a articular-se al seu entorn i d'emprar un llenguatge formal propi amb una gran capacitat integradora. Aquest fet respon a l'evolució de la cultura de l'espai públic cap a una major unitat espacial i no implica que a través d'aquests projectes s'hagi anat construint una tipologia de parc urbà que s'utilitzi explícitament com a referència en el disseny de nous projectes.

En aquest sentit, quan el recurs a tipologies de referència ha estat utilitzat en el disseny d'espais puntuals, aquest fet no ha respost tant a les característiques intrínseques de l'espai, ni a la seva relació amb el sistema d'espais públics, sinó a la seva inserció en un determinat teixit urbà. El fet que els espais públics responguin a les tipologies pròpies dels teixits amb una trama urbana distintiva apareix com un factor central per a preservar la imatge i la qualitat ambiental d'aquests teixits. Ciutat Vella ofereix el cas més clar d'una reflexió tipològica sobre els espais públics vinculada al teixit urbà.

4.2.2.1 La recerca tipològica a Ciutat Vella

La reflexió tipològica ha tingut una influència important en l'evolució de les actuacions sobre l'espai públic a Ciutat Vella al llarg dels anys noranta. Aquesta reflexió tipològica ha afectat principalment les operacions d'esponjament de grans dimensions, entre les quals destaquen la Rambla del Raval i el buidat central del Sector Oriental, i en segon terme, la transformació de la Illa Misericòrdia. A diferència de les actuacions de recuperació d'espais existents o de buidats puntuals de petites dimensions, les operacions de grans buidats impliquen una profunda transformació de la trama urbana i del teixit del centre històric, per la qual cosa, la qüestió de com aquests espais de nova creació s'integren i s'articulen en la trama existent i constitueixen unes tipologies d'espais adequades al teixit de Ciutat Vella adquireix una gran rellevància.

En el moment de la redacció dels PERI durant de la primera meitat dels anys vuitanta, la reflexió tipològica sobre aquests nous espais va ser pràcticament inexistent. Es partia d'un refús teòric de la política d'esventrament. Era un refús recolzat en la reacció contra les polítiques de renovació urbana que havien suposat la destrucció de nombrosos centres històrics. En el cas de Barcelona, aquest refús també recollia les tesis del GATCPAC, que havien contraposat els esponjaments a base de buidats puntuals, a l'obertura de noves vies. Però més enllà d'aquest discurs contrari als esventraments, els grans espais de nova creació van quedar definits com a buits resultant de la concentració del nou espai lliure en els àmbits de les afectacions històriques, més que com a espais dissenyats tenint en compte el seu impacte sobre el teixit històric.

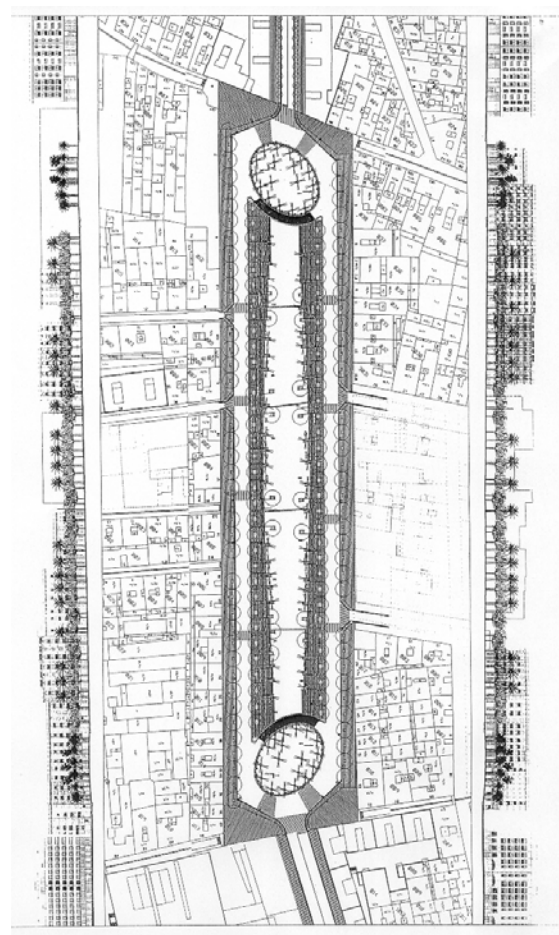
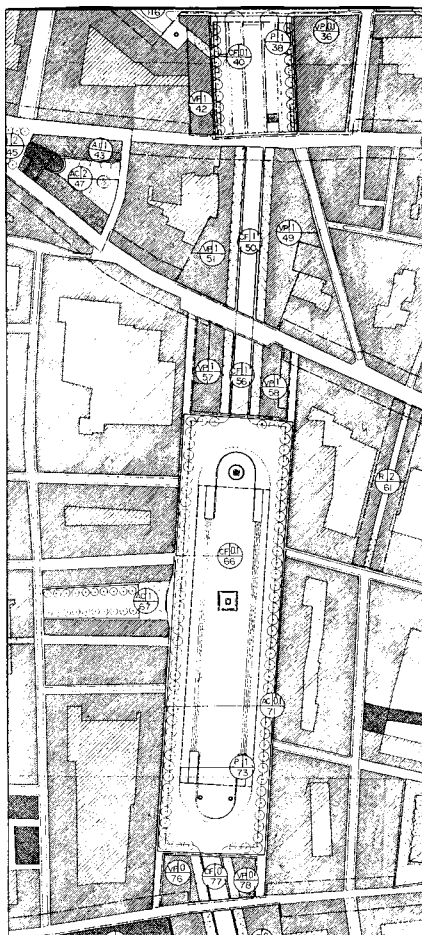
Si al voltant de la realització de la Rambla del Raval (la primera de les tres grans operacions de buidat finalitzada) pren forma el debat tipològic en relació a aquestes actuacions, en el cas de l'Illa Misericòrdia i de l'àrea central del Sector Oriental observem com el recurs a les referències tipològiques ha fet evolucionar substancialment els espais projectats.

En el PERI del Raval, el buidat previst al cor del barri es concep com una plaça saló a la italiana tancada en els seus extrems per dos edificis de nova planta ("l'espai central tindrà una dimensió de 60x250 metres, semblant al de la plaça Navona"). Aquest nou espai central havia d'articular-se amb quatre altres espais (dues places als extrems i dues vies porticades) per constituir el primer recorregut viari que permetés creuar bona part del Raval en la direcció mar – muntanya. El disseny del buidat estava condicionat pel fet que l'espai formava part de l'estructura viària fonamental proposada pel PERI, però responia sobretot al criteri formal que cerca a configurar l'espai públic a partir d'un entorn edificat que el delimita i l'acota.

Així doncs, la proposta inicial del PERI no es fonamentava en una reflexió tipològica sobre els espais públics propis del Raval. En conseqüència, des que els primers enderrocs van fer més tangible l'impacte de l'operació, sorgiren les crítiques sobre la inadequació tipològica de l'espai projectat. Per les seves dimensions excessives, per la seva forma geomètrica regular i per la seva articulació rectilínia amb la resta de la trama urbana, el buidat central del Raval trencaria amb el teixit tradicional del barri, caracteritzat per espais de dimensions més reduïdes, de formes més irregulars i encadenats els uns als altres creant efectes sorpresa.

El buidat al cor del Raval ha evolucionat d'una plaça saló a la italiana fins a l'actual Rambla del Raval

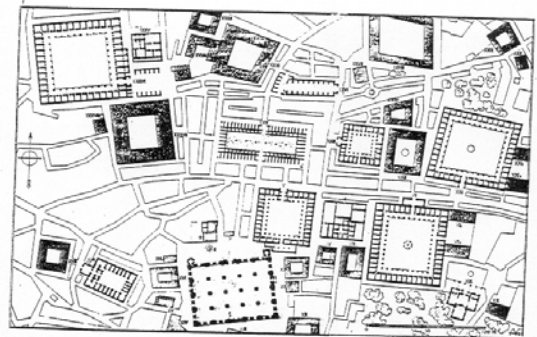
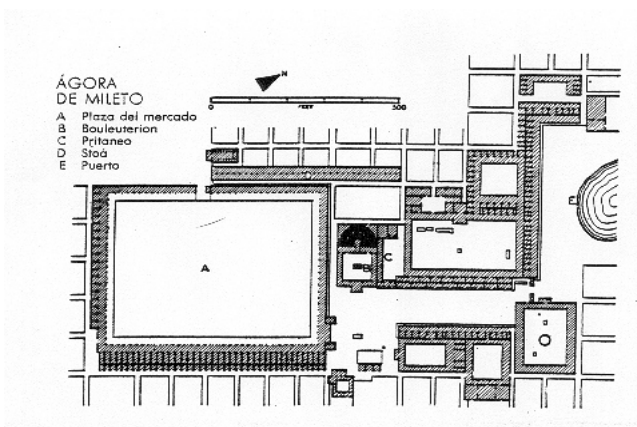
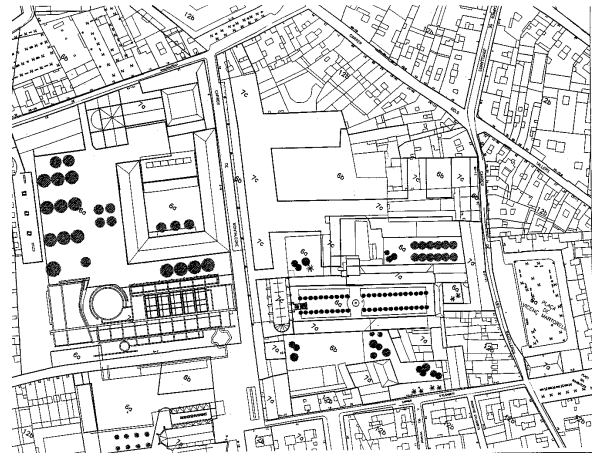
El 1995, la Modificació del PERI per a la reordenació del Pla Central canviarà profundament la concepció del buidat. Al suprimir la plaça prevista entre els carrers de la Riera Alta i Peu de la Creu, els porxos de les dues vies d'accés que són eixamplades, i els dos edificis porticats que tancaven la plaça, l'espai central s'integra definitivament en un "gran vial d'obertura que prolonga l'avinguda de les Drassanes fins al carrer Peu de la Creu", el qual passa a ser batejat com a Rambla. Les justificacions d'aquest canvi es basen en la millora de l'accessibilitat, la supressió de solars difícils d'edificar (en referència als edificis porticats) i l'eliminació d'afectacions innecessàries. Tot un conjunt de raons pragmàtiques, darrera les quals la reflexió tipològica és nul·la.

Tot el contrari succeeix en el Pla Especial de Millora i Ordenació del Pla Central del 2000, el discurs del qual integra plenament la qüestió de la tipologia del buidat, posant de manifest com aquesta reflexió s'ha anat gestant a Ciutat Vella durant la segona meitat dels anys noranta. El PEMO del Pla Central reconeix explícitament la manca de reflexió tipològica en la gestació de la Rambla del Raval. Aquest document exposa que les comparacions que es van fer en el moment de redactar el PERI entre la Rambla del Raval i la plaça Navona no només no tenien cap fonament, sinó que simplement amagaven el fet que els nous espais no resultaven de criteris de configuració urbanística, sinó de l'actitud pragmàtica de concentrar els esponjaments en les zones on les afectacions seculars per a l'obertura de les vies històriques feien que la propietat municipal fos més gran i on el grau de degradació de l'edificació facilitava la gestió. Es tractava d'uns buidats "més creditors de l'obertura de grans avingudes que de la idea d'esponjaments distributius del GATCPAC".

El Pla Especial de Millora i Ordenació no canvia la tipologia ja definida de l'espai central, però intenta referir-lo a una tipologia pròpia de Ciutat Vella. La Rambla del Raval no és una plaça, ni un passeig, sinó un Pla, un espai de distribució de fluxos com ho havien estat històricament el Pla de la Boqueria o el Pla de Palau. Aquesta necessitat de trobar una referència tipològica indica que a finals dels anys noranta, la reflexió tipològica sobre els nous espais a Ciutat Vella ha adquirit una gran importància, que es concretarà en l'evolució de dos dels altres grans buidats, l'Illa Misericòrdia i l'àrea central del Sector Oriental.

Les successives modificacions de l'Illa Misericòrdia són el més clar exemple de com la reflexió tipològica ha anat transformant el disseny dels nous espais del centre històric. Com ja hem avançat en parlar de la configuració dels espais públics a partir de l'entorn edificat (veure apartat 3.3.2), l'ordenació de l'Illa Misericòrdia ha conegut successius canvis a partir de 1993 respecte al PERI del Raval. En primera instància es van suprimir els buidats inicialment previstos al llarg dels carrers Elisabets i Ramalleres per tal de conservar els fronts edificats d'aquests carrers. En segon lloc, es va invertir l'ordenació de la futura Universitat, de manera que davant de la Casa de la Caritat no s'obris un espai públic, sinó que s'aixequés un front edificat que configurés el carrer de Montalegre. Al seu torn, l'ordenació dels edificis de la universitat a l'interior de l'illa genera nous patis que es van encadenant amb els ja existents a la Casa de la Misericòrdia i amb els diferents passatges que els uneixen als carrers perimetrals.

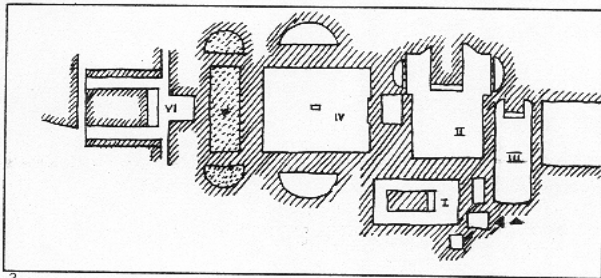
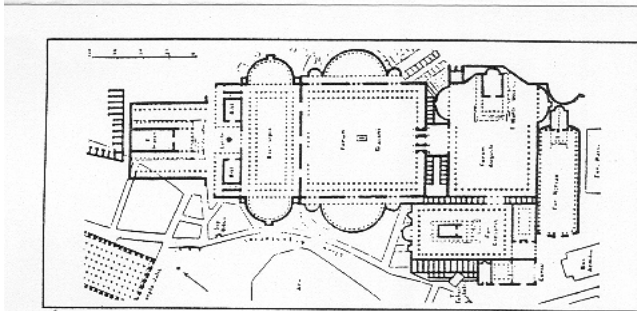

Bursa (Turquia), 1860. Els grans complexos d'espai col·lectiu de la ciutat islàmica tenen com a referència les agora.

Les agora d'Hipodamus de Mileto. Seclè V a.C.

C. Sitte. Proposta d'ordenació d'una part del Ring de Viena. 1889.

Els forum imperials de Roma finalitzats per l'emperador Traianus.

*La proposta per a l'Illa Misericòrdia del 2000
recorre als models d'espais públics històrics*

Aquests canvis es justifiquen a partir d'una reflexió tipològica sobre els espais propis del centre històric que queda diàfanament exposada en el document de Justificació de la Modificació dels Espais Lliures que acompanya la Modificació del PGM en l'àmbit de la Casa de la Misericòrdia del 2000. Amb referències il·lustrades a l'àgora de Milet, els Fori Imperiali de Roma, el centre de Bursa, les propostes de Sitte per al Ring de Viena i els projectes de Krier per al centre de Londres i Stuttgart, la modificació del planejament defensa la conservació de la trama històrica i la seva recreació a partir dels nous espais inspirats de les tipologies presents a Ciutat Vella.

“La millora dels espais lliures en un nucli antic no pot fer-se mitjançant la destrucció sistemàtica dels espais viaris històrics, sinó mitjançant delicades intervencions que donin preferència a la qualitat ambiental i el respecte a l'edificació sobre els guanys quantitius”. En el cas concret de l'Illa Misericòrdia, es vol “recuperar el caràcter de carrer, tancar espais oberts, connectar jardins i patis, establir una seqüència d'espais públics a través de recorreguts de vianants”. Les tipologies del carrer estret definit pels seus fronts edificats i sobretot dels petits espais acotats i encadenats són reivindicades com a signes d'identitat de la trama urbana de Ciutat Vella que cal preservar.

Aquests mateixos criteris tan clarament defensats en el cas de l'Illa Misericòrdia també han incidit en l'evolució dels projectes del gran buidat central del Sector Oriental. A l'igual que al Raval, la reflexió tipològica sobre la inserció dels espais de nova creació en la trama històrica és absent en el PERI i no apareixerà fins la segona meitat dels anys noranta. Per una banda, el PERI generava un gran buit que s'estenia des del carrer Princesa fins al carrer de Sant Pere més Baix, puntuat per dos equipaments aïllats en l'extrem superior i a l'alçada del carrer Carders. D'altra banda, s'obria un pas transversal des de l'avinguda Cambó fins al cor del barri de Santa Caterina.

L'absència d'una referència tipològica sòlida ha provocat justament que l'ordenació d'aquest pas mitjançant tres edificis de nova planta (conegut com la prolongació de l'avinguda Cambó), canviés successivament. Va variar entre l'avanç del PERI i el propi PERI, i fou objecte d'un primer intent de millora a través de l'Estudi de Detall de l'Àrea Central del 1995, el qual tampoc va donar lloc a una solució satisfactòria. L'ordenació definitiva de la prolongació de l'avinguda Cambó no s'assoliria fins el 1997, amb un nou estudi de detall d'Enric Miralles. El projecte de Miralles es fonamenta tot ell en la reinterpretació contemporània de la trama medieval, per la qual cosa es van elaborar una gran quantitat de croquis que intentaven captar el caràcter i la personalitat pròpia dels espais públics del sector. El resultat es va concretar en la creació d'un carrer d'inspiració medieval definit per tres nous edificis caracteritzats per les alineacions no rectilínies i els jocs de volums. D'aquesta manera, es proposa un carrer acotat pels fronts edificats, amb un traçat trencat que genera visuals diverses i efectes sorpresa, amb retranqueigs i obertures laterals inesperats que ofereixen simultàniament la possibilitat de seguir itineraris múltiples. A partir d'edificacions de nova planta es vol reproduir la complexitat de la trama històrica.

125 PERI SO 1984

PERI SO 1986

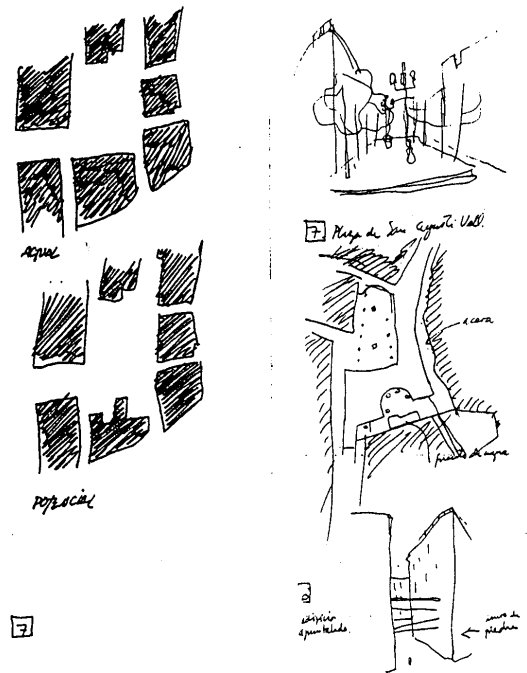

Estudi detall 1995

Estudi de detall 1997

L'ordenació de l'àrea central del Sector Oriental va evolucionar fins a reinterpretar les tipologies típiques del teixit medieval a partir de volumetries contemporànies

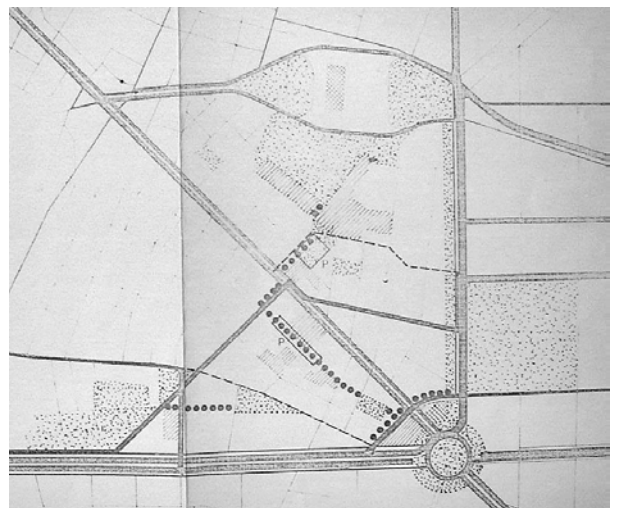
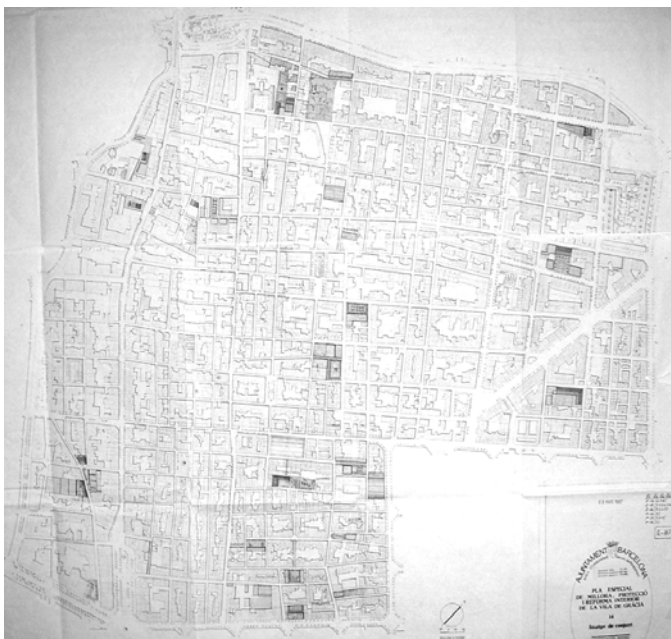
La contundència expressiva (que sovint deriva en un autèntic excés de disseny) d'Enric Miralles fa que les volumetries proposades resultin recarregades, quan possiblement els criteris tipològics que les sustenten (la irregularitat de les alineacions trencades o els jocs de visuals i itineraris) es podien assolir amb gests arquitectònics més simples i menys nombrosos. Aquest barroquisme formal es troba a la base d'algunes reaccions crítiques amb la prolongació de l'Avinguda Cambó proposada per Miralles, que la veuen com un passeïsmo neo-sitteà o com una interpretació molt simplista del valor patrimonial d'una trama urbana històrica. Tot i així, aquesta ordenació resol la penetració d'un recorregut cap al cor del barri de Santa Caterina amb major fortuna que la majoria d'intents anteriors, i ho fa gràcies al recurs a les referències tipològiques.

En el mateix estudi de detall de 1997 per a la prolongació de l'Avinguda Cambó s'avança la possibilitat de mantenir algunes de les edificacions que està previst enderrocar per generar el gran espai lliure central. Es tractaria d'evitar els espais lliures de grans dimensions que trenquen el caràcter propi de la trama del centre històric. És amb aquesta intenció de crear espais que responguin a la tipologia de les petites places del centre històric, acotades, configurades per l'edificació, perfectament integrades en la trama urbana, i articulades en una rica successió d'espais públics complexes, que al llarg del 2001, des de Foment de Ciutat Vella, s'intenta traslladar l'espai lliure de l'àrea central a d'altres àmbits del Sector Oriental i substituir-lo per sòl destinat a equipament que podria ser edificat (veure apartat 3.3.2). L'objectiu és fragmentar i formalitzar els nous espais que es creïn per tal que tipològicament respectin i integrin el caràcter propi de la trama medieval. L'oposició dels veïns davant un procés que és presentat com una reducció de l'espai públic ha frustrat en part aquesta evolució tipològica del buidat de l'àrea central. El manteniment del front edificat del carrer Carders permetrà un encadenament més subtil entre l'espai ja obert d'Allada – Vermell i els futurs Jardins del Pou de la Figuera, que es crearan a l'espai central. Però, tot i que l'ordenació definitiva d'aquests jardins no està definida, ara per ara, sembla difícil que es pugui avançar cap a una fragmentació d'aquest espai, que finalment restarà com un espai públic tipològicament singular dins Ciutat Vella, com també ho és la Rambla del Raval.

En tot cas, l'experiència de Ciutat Vella apareix com un dels casos on la reflexió sobre la tipologia dels espais, tot i que tardana, ha acabat tenint una clara incidència en l'evolució dels projectes dels grans buidats. En una concepció del patrimoni històric en què el valor dels cascs antics reposa en la imatge del teixit urbà en el seu conjunt, en la pervivència de la trama urbana, en l'homogeneïtat de les edificacions, més que no pas en determinats monuments arquitectònics, el fet de concebre les intervencions sobre l'espai públic des d'una inserció en la trama urbana respectuosa amb les tipologies d'espais pròpies del teixit constitueix una aportació fonamental a la preservació i valorització patrimonial.

4.2.2.2 De les places de cascs antics suburbans als patis interiors d'illa de l'Eixample

Aquest recurs a les tipologies d'espais estretament vinculats a un teixit urbà, tan explícit en el cas de Ciutat Vella, també s'esbossa en d'altres teixits amb una morfologia i una imatge ben consolidades i distintives. En les places de Gràcia, les referències tipològiques són recurrents en el seu tractament. Els projectes de Bach i Mora de 1982 es basen en establir un patró comú per a totes les places, basat en un tractament homogeni (extensió del paviment mineral pla fins al peu de les façanes, alliberament de l'espai mitjançant l'agrupació i ordenació del mobiliari i l'arbrat...), combinat amb la voluntat d'al·ludir a la personalitat singular de cada una d'elles. El PERI de Gràcia de 1985 insisteix novament en el valor tipològic de les places del barri, no tant pel que fa a la seva configuració, sinó per la seva inserció en una trama que ordenen i vertebrin. En aquest sentit, el PERI preveu la creació de noves places que segueixin la tipologia de les existents i puguin articular-se també en una xarxa de recorreguts. La singularitat de la trama urbana de Gràcia fa que la referència tipològica fos casi ineludible en el cas de les places d'aquest barri. Però també en el cas d'altres cascs antics suburbans, com ara les Corts, Sarrià, Sant Gervasi o Sant Andreu, els projectes de renovació comparteixen trets comuns com ara l'extensió d'un paviment mineral continu o la relació amb edificis singulars que presideixen l'espai. No sempre aquestes analogies responen a una reflexió tipològica prèvia, però el PERI d'Hostafrancs (1994), en proposar diverses creacions de nous espais públics puntuals "seguint la lògica dels espais tradicionals existents en el sector com les places d'Herenni, Osca i la Farga", indica que els teixits de cascs antics són propicis a la incorporació de referències tipològiques, com ho demostra el cas de Ciutat Vella, on han estat més riques.

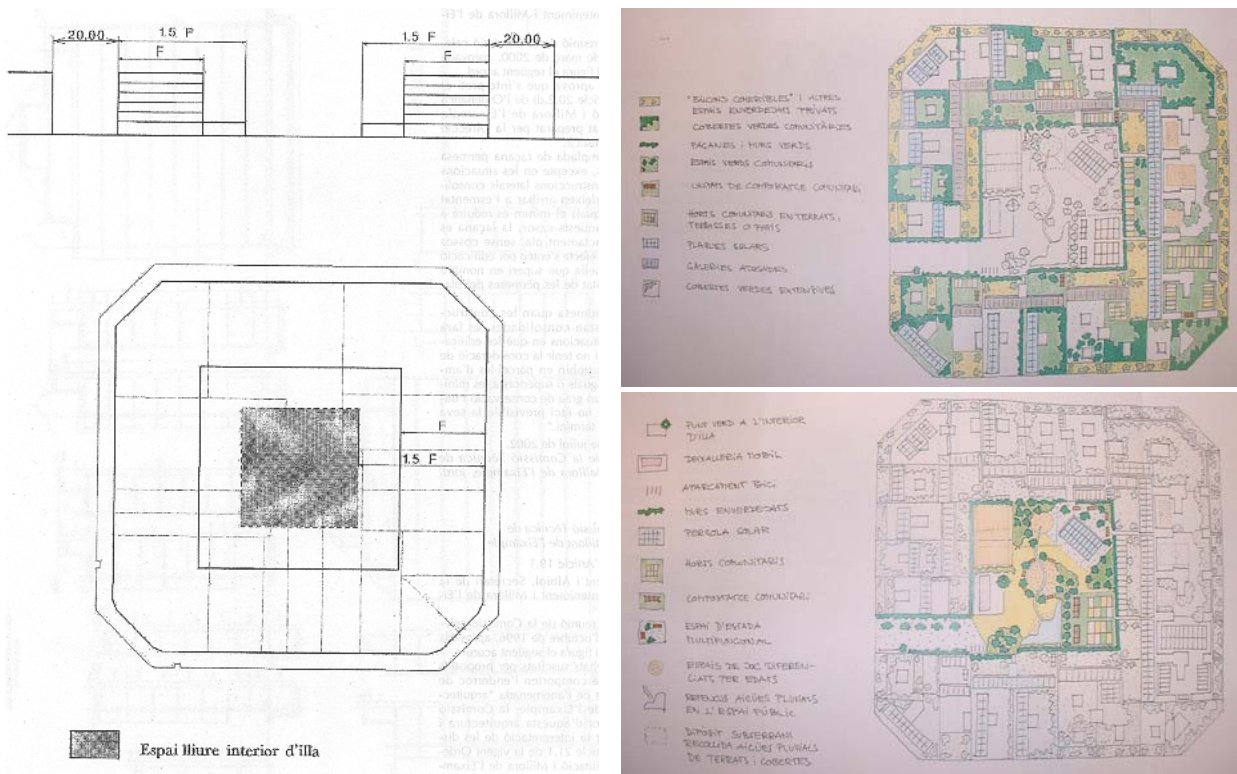

Les actuacions dels PERI de Gràcia i d'Hostafrancs tenen en compte el valor tipològic de les places disseminades pel barri

Al seu torn, en els espais interiors d'illa de l'Eixample la reflexió tipològica també es fa present, si bé no de manera totalment sistemàtica. Es tracta d'espais amb unes característiques de configuració tan singulars i repetides en el teixit de l'Eixample, que des dels primers estudis sobre l'Eixample de 1983 (els quals van donar lloc a l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de 1986), els patis interiors d'illa apareixen com una tipologia d'espais públics definida i diferenciada. Si l'Ordenança de 1986 es limitava a prohibir l'edificació en superfície i en subsòl més enllà d'1,5 vegades la profunditat edificable, la modificació de l'Ordenança de 1994 introdueix noves disposicions relatives als espais interiors, preveient la possibilitat de construir el subsòl, sempre que a través d'un estudi de detall es garanteixi l'alliberament de la totalitat del pati interior i l'ajardinament com a mínim del 30% de la superfície.

La darrera Modificació de l'ORME del 2002 va molt més enllà, i crea una qualificació específica per als espais lliures d'interiors d'illa a l'Eixample (clau 6E). De fet, la definició d'una qualificació urbanística associada a cada tipologia d'espai lliure que es pogués reglamentar a través de normatives que condicionessin el tractament d'aquests espais hauria pogut ser la conseqüència lògica del plantejament proposat pel Pla d'Espais Lliures, en voler definir la tipologia de cada espai i uns criteris propis a cada tipologia. Fins ara, la traducció de la noció de tipologia d'espai públic en una qualificació urbanística només s'ha produït en aquest cas dels patis interiors d'illa de l'Eixample. L'ORME de 2002 augmenta el nombre de supòsits que obliguen a alliberar l'interior de la parcel·la, i defineix el Pla de Millora Urbana com la figura de planejament apropiada per obtenir els espais interiors amb els seus corresponents accessos (a través dels diversos sistemes de gestió, inclosa la reparcel·lació discontinua) i per regular els usos i activitats vinculats al pati interior. En aquest sentit, l'ORME ofereix la possibilitat de normativitzar els plans de millora urbana dels espais interiors d'illa, per incidir en qüestions tan rellevants com la multiplicitat d'accessos que permetin inserir l'espai en itineraris, com la necessitat d'elaborar projectes de conjunt de rehabilitació de les façanes interiors o com el fomentar activitats obertes a l'espai interior. És a dir, els plans de millora dels interiors d'illa podrien convertir-se en veritables actuacions de micro-urbanisme de l'espai públic que integressin el tractament de l'espai, de l'entorn edificat i urbà.

Al seu torn, l'estudi realitzat per BCNEcologia i dirigit per Salvador Rueda (*La recuperació d'interiors d'illa de l'Eixample de Barcelona: proposta de criteris i actuacions en el procés cap a la sostenibilitat*, 2002) proposa diversos criteris de tractament del pati interior i de les cobertes basats en principis de sostenibilitat. És una mostra de com l'existència d'una tipologia espacial pot anar traduint-se en múltiples normes i criteris sobre el disseny d'aquells espais que s'hi refereixen. En el cas concret dels patis interiors d'illa, fins ara sovint tractats individualment i a partir de projectes singulars, la tipologia concretada en una qualificació urbanística específica podria constituir un instrument de projecte decisiu en actuacions futures.

La definició d'una qualificació específica per a l'espai lliure interior d'illa de l'Eixample afavoreix l'establiment de criteris tipològics específics, com els relatius als criteris de sostenibilitat.

D'aquesta manera, si en el disseny d'espais lineals les referències tipològiques estaven sovint vinculades al paper d'aquests en el sistema d'espais públics, en d'altres casos podem observar com el recurs a tipologies està relacionat amb la morfologia dels teixits urbans. En aquest sentit, introduir aquesta reflexió tipològica suposa reconèixer i fomentar des del projecte d'espai públic les morfologies i imatges diverses dels teixits urbans.

En els cascs antics, la majoria dels projectes d'espais públics han valorat i potenciat els espais de dimensions reduïdes, acotats per l'entorn edificat i encadenats els uns als altres en el marc de trames urbanes de carrers estrets, ja es tracti dels buidats a Ciutat Vella (des d'actuacions inicials com les de la plaça de la Mercè inspirades en les places sorgides amb la supressió dels cementiris contigus a les esglésies durant la segona meitat del segle XVIII, fins a l'evolució tipològica comentada de la Rambla del Raval o els esponjaments del barri de Santa Caterina) o de les places de nova creació a Gràcia i Hostafrancs. També les actuacions de renovació de les antigues vies al voltant de les quals s'havien constituït els cascs antics suburbans, com ara la carretera de Sants, el carrer Major de Sarrià o el carrer Gran de Gràcia, han redonat a aquests espais la imatge pròpia dels vials vertebradors d'aquests teixits.

També a l'Eixample, la potència configuradora, estructurant i formal de la trama Cerdà facilita que els seus espais responguin a unes tipologies distintives que els projectes d'espai públic han reconegut i en alguns casos potenciat. D'aquesta manera, l'aplicació d'uns criteris d'urbanització uniformes a partir dels anys noranta ha consolidat la noció de carrer de l'Eixample, basada en una secció, uns materials, un mobiliari i una disposició dels elements urbans determinats. Des de mitjans dels anys vuitanta, tant els eixos singulars (bàsicament pel seu traçat diagonal respecte l'ortogonalitat de la malla), com sobretot els espais lliures interiors d'illa, han estat objecte d'una política específica d'espais públics, tot i que per ara no han donat lloc a constants projectuals comunes a tots ells. Més recentment, en el procés de constitució d'una xarxa d'espais cívics invertida respecte la xarxa viària bàsica, tant els carrers pacífics com els passatges són tractats com a tipologies característiques de l'Eixample. Els espais ajardinats en mansanes obertes, autònoms, però articulats amb els carrers perimetrals, completen aquest conjunt d'espais propis de l'Eixample.

En un districte com Nou Barris, marcat històricament per la fragmentació entre els diferents barris (que seguint, en molts casos, les lògiques d'autonomia dels polígons d'habitatge havien anat colonitzant el territori de forma desarticulada), els nous espais públics concebuts per afavorir la integració espacial adquireixen un caràcter de tipologies representatives. Els eixos articuladors pensats per suturar barris adjacents, a través del treball de la secció i el tractament uniforme dels espais laterals, van erigint-se en espais característics de Nou Barris. Des dels primers projectes de la Via Júlia i de Rio de Janeiro, fins als projectes dels bulevards de Nou Barris (Fabra i Puig, Pi i Molist, Verdum, Valldaura, Ronda del Mig...), la xarxa d'eixos urbans distingeix el districte, potenciant la imatge de la nova vertebració interna assolida. Un altre tipus d'espais integradors que s'han anat difonent a Nou Barris són els resultants de projectes que intenten articular els nombrosos espais residuals dels teixits oberts a través d'un llenguatge d'urbanització clarament identificable. Nou Barris és el districte on, al llarg dels anys noranta, aquest instrument projectual ha estat emprat amb més assiduitat, en els projectes de conjunt per a la urbanització de polígons sencers com els de Canyelles o el Turó de la Peira, o en el mateix projecte del Parc Central de Nou Barris, que cerca a integrar-se amb els polígons d'habitatges que l'envolten.

En definitiva, aquest apartat de la tesi argumenta que el recurs a tipologies de referència pot tenir una doble incidència en la percepció de l'estructura urbana. Per una banda, quan les tipologies estan relacionades amb el paper que els espais públics juguen en la xarxa de recorreguts urbans contribueixen a reforçar i reflectir el caràcter sistèmic de l'estructura urbana. D'altra banda, quan les tipologies dels espais estan relacionades amb la morfologia i imatge dels diversos teixits urbans apareixen com un mecanisme que expressa un altre aspecte de l'estructura urbana: les diferents parts constituents de la ciutat. Teixits urbans diferenciats i identificables, i un sistema d'espais públics que els articula i vertebrava conformen una part fonamental de l'estructura urbana, i a través del recurs a tipologies d'espai públic es pot incidir tant en l'una com en l'altra.

En l'experiència de renovació de l'espai públic a Barcelona, l'exploració del recurs tipològic com a instrument de projecte tan sols ha estat abordada de forma molt parcial, però hi és present en aquesta doble vessant de llegibilitat del sistema d'espais, per una banda, i dels teixits urbans, de l'altra. És una exploració oberta a futures evolucions de la cultura de l'espai públic.

4.3 Principis d'uniformitat en el tractament de l'espai públic

Al costat de la definició d'un sistema d'espais públics i de la reflexió tipològica, la tercera vessant estructural de la renovació de l'espai públic a Barcelona des de finals dels anys noranta ha estat la defensa dels principis d'uniformitat i estandardització en el procés d'urbanització de l'espai públic. La consolidació d'aquests principis d'uniformitat ha tingut una doble incidència en la transformació de l'espai públic. Per una banda, ha suposat una nova extensió de l'àmbit dels projectes, amb l'aparició de projectes de conjunt per a la reurbanització d'àrees senceres de la ciutat. D'altra banda, el tractament dels espais públics a partir de principis d'uniformitat apareix com un mecanisme potent alhora de crear imatges urbanes, que contribueixen a la identificació del ciutadà amb l'espai urbà i enriqueixen la seva percepció.

4.3.1 La reurbanització extensiva de l'espai públic

La voluntat de fixar uns criteris d'uniformitat del procés de reurbanització de la ciutat va ser un dels aspectes més contundents de la visió estructural que va presidir la política de renovació de l'espai públic a inicis de la dècada dels noranta. Aquesta voluntat de sistematitzar la política de l'espai públic es va concretar d'entrada en un procés d'estandardització dels elements urbans.

4.3.1.1 L'estandardització dels elements urbans

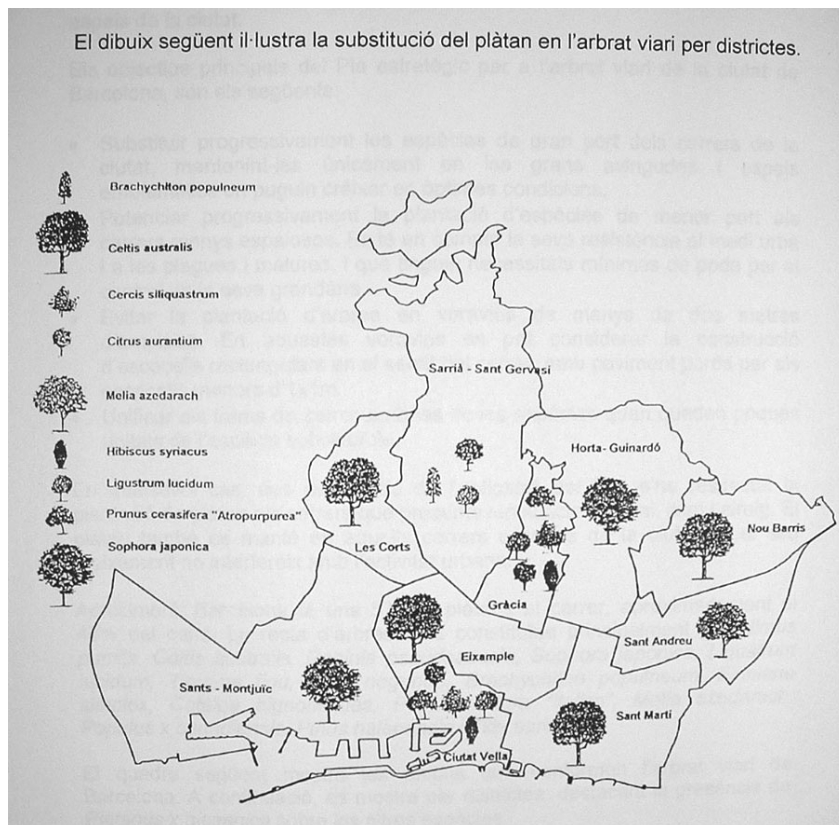
La creació de la Unitat d'Elements Urbans, l'establiment del Catàleg de Mobiliari Urbà i la redacció de la Instrucció de l'Alcaldia per a la Col·locació del Mobiliari Urbà sobre l'Espai Públic foren els mecanismes utilitzats per endegar l'estandardització dels elements urbans a començaments dels anys noranta. Al costat de l'objectiu d'afavorir la contenció expressiva dels projectes d'espai públic i la transparència dels espais resultants (tal i com hem vist en el capítol 3.1), la nova política sobre els elements urbans cercava una uniformitat de l'espai públic que avantposava la imatge unitària de la ciutat a la singularitat de cada un dels seus espais. Al mateix temps, aquesta política responia a uns criteris de màxima operativitat i reducció de costos, en un període en què el disseny de l'espai públic es va internalitzar completament i la major part de recursos es destinaven als grans projectes olímpics.

Darrera aquest intent d'uniformització dels elements urbans i dels seus criteris de disposició sobre l'espai públic, existia una veritable voluntat de sistematització de la política dels espais públics. El que la creació de la Unitat d'Elements Urbans, el Catàleg i la Instrucció de l'Alcaldia proposaven a nivell del mobiliari urbà, el Pla d'Espais Lliures havia de permetre fer-ho a nivell de la política global d'espais públics. A partir de l'experimentació que suposaven els múltiples projectes d'espais públics dels anys vuitanta, es tractava d'extreure'n unes conclusions, d'identificar-ne els encerts i els errors, per tal de consolidar una autèntica cultura compartida de l'espai públic (terme utilitzat al llarg dels anys noranta en el Servei de Projectes Urbans).

Aquest salt definitiu en el pas d'una concepció puntual de la transformació de l'espai públic basada en projectes autònoms a una visió global basada en criteris generals suposa també una evolució en els instruments de projecte. La importància donada a la idea de recorregut urbà i a l'articulació dels espais públics en el mateix període es va traduir en el treball sobre les seccions tipus en la transformació dels grans eixos viaris. L'aplicació dels principis d'uniformitat i estandardització en la selecció i col·locació dels elements urbans permet fer un pas més, i fixar un llenguatge d'urbanització aplicable al conjunt de la ciutat o a àrees més o menys àmplies d'aquesta, constituint un mecanisme projectual comú en molts projectes dels anys noranta.

Aquesta voluntat sistematitzadora també va afectar a inicis dels noranta l'altre gran "element urbà" implantat a l'espai públic (al costat dels elements d'urbanització i del mobiliari urbà), com és l'arbrat. El servei de Parcs i Jardins va elaborar el 1992 un Pla d'Espais Verds que donava una gran importància a l'arbrat viari, proposant un inventari de l'arbrat existent, un catàleg dels arbres d'interès i un pla estratègic de substitucions per districtes (un exemple d'aquests plans de districtes el trobaríem en el Pla de Gestió de l'Arbrat de l'Eixample de 1998).

A través d'aquests plans, el tractament de l'arbrat apareix com un aspecte de la transformació de l'espai públic en què els criteris d'uniformitat presenten tantes possibilitats projectuals com succeeix amb el tractament dels elements urbans. Els plans de l'arbrat van més enllà que el mateix Catàleg de Mobiliari, en la mesura que no ofereixen simplement un llistat d'espècies pròpies de l'espai públic de Barcelona, sinó que associen les espècies a la tipologia d'espais o al sector de la ciutat. D'aquesta manera, cada districte té associada una espècie arbòria dominant que el distingeix (en el cas de l'Eixample, per exemple, seria el lledoner). D'altra banda, dins de cada districte, en funció de les seccions tipus, s'associa una o altra espècie als vials. Així, per exemple, a l'Eixample, en els grans eixos de voreres superiors a 6 metres es mantenen els plàtans, però en els carrers majoritaris amb voreres de 5 metres es preveuen substitucions progressives per lledoners, mentre que es proposen arbres de floració als xamfrans i espècies de port petit per als passatges.

El Pla de l'Arbrat associa una espècie dominant a cada un dels districtes

En aquest sentit, els plans de l'arbrat introdueixen un nou element en la utilització dels principis d'uniformitat en el tractament de l'espai públic (el qual resultarà ben controvertit, com veurem en l'apartat 4.3.2). L'estandardització propugnada a través del Catàleg de Mobiliari Urbà afectava al conjunt de la ciutat. En canvi, en els Plans de l'Arbrat els principis d'uniformització consisteixen, no en utilitzar de manera repetitiva uns mateixos elements, sinó en implantar els elements, en aquest cas els arbres, d'acord amb unes lògiques comunes a un determinat àmbit d'intervenció. I aquest àmbit i les seves lògiques d'uniformitat poden ser variables: la ciutat, un districte, un barri, un eix urbà... En tot cas, aquests criteris d'uniformitat que animen la política d'elements urbans i d'arbrat es contraposen als projectes de caràcter autònom basats exclusivament en el recurs a les singularitats i són un factor que aporta complexitat i enriqueix l'espai.

A l'igual que ha succeït amb l'intent de definir un sistema dels espais públics, la voluntat de sistematització de les actuacions en l'espai públic tampoc ha acabat de culminar-se. La importància de la Unitat d'Elements Urbans s'ha vist limitada a partir de la segona meitat dels anys noranta. El procés de descentralització ha cedit les competències d'urbanització als districtes; les diferents companyies i serveis tècnics (electricitat, telecomunicacions, circulació, enllumenat...) dissenyen nous elements per respondre a noves demandes o millorar-ne l'eficàcia i el manteniment; les empreses que conceben, fabriquen o exploten publicitàriament el mobiliari urbà són el principal actor d'aquest sector, i el principi de lliure competència impedeix que des de l'Administració es pugui regular de forma estricta el mobiliari urbà a implantar a l'espai públic.

Avui en dia, el Catàleg de Mobiliari Urbà ofereix un llistat d'uns 90 elements urbans estàndards no imperatiu; els districtes poden variar els elements d'urbanització, els projectistes o els serveis tècnics poden dissenyar els seus propis elements, o escollir-los entre la varietat que ofereixen els catàlegs de les empreses especialitzades.

Resulta significatiu que al llarg de l'any 2003 s'hagi dut a terme un estudi impulsat pel FAD sobre el mobiliari urbà a Barcelona amb la intenció d'elaborar-ne un Llibre Blanc. Aquest estudi ha partit de la constatació de la necessitat d'endregar el mobiliari urbà de la ciutat i millorar-ne el disseny, davant el gran nombre d'elements implantats, la gran diversitat de solucions formals no sempre reeixides i una col·locació no sempre racionalitzada. Aquestes eren les mateixes premisses i objectius que el 1991 van donar lloc al procés d'estandardització del mobiliari urbà des del Servei de Projectes Urbans. El fet que deu anys després es plantegi novament una actuació tan semblant posa de manifest que els resultats encara no s'han assolit.

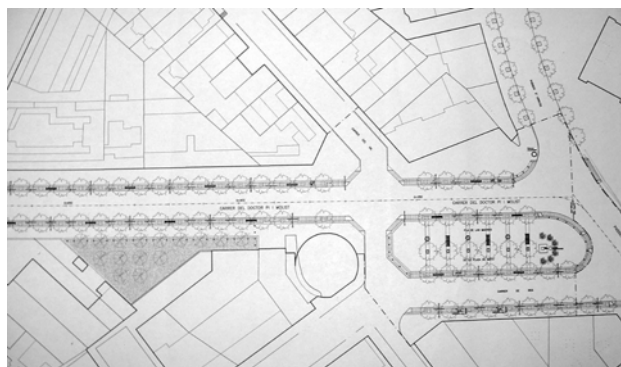
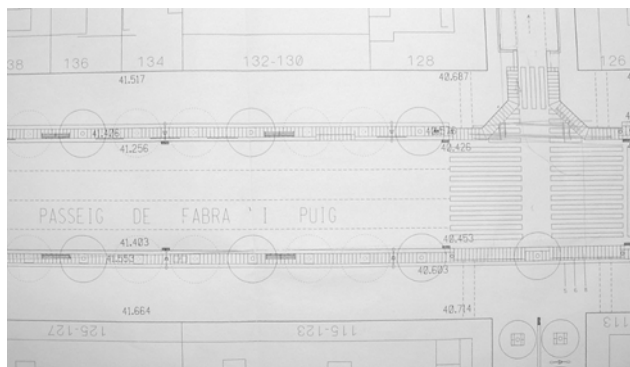
Tot i així, els principis d'uniformització dels elements urbans han romàs sòlids en la visió municipal sobre la política d'espais públics. La negociació sobre la concessió dels suports publicitaris a la ciutat (bàsicament les marquesines d'autobusos i les columnes d'anuncis) són importants en la política del mobiliari urbà, ja que moltes de les empreses d'explotació publicitària ofereixen, a canvi d'obtenir el contracte, el subministrament i manteniment de bona part dels elements urbans de la ciutat. En la darrera negociació d'aquesta concessió el 1997 amb la multinacional d'explotació publicitària Decaux, l'Ajuntament va corroborar la vigència dels principis d'un mobiliari urbà comú a tota la ciutat (la nova marquesina Foster s'implantaria només en eixos singulars, mantenint la Pali per a la resta de vials), de vincular la publicitat a l'espai públic a elements molt concrets del mobiliari urbà, i d'afavorir la contenció expressiva del elements urbans. En el darrer mandat 1999-2003 s'ha renovat el Catàleg de Mobiliari Urbà a partir dels criteris de contenció expressiva i uniformitat posant de manifest la incidència que té (malgrat no ser d'obligat compliment) en els diferents agents del sector (projectistes, empreses de mobiliari, serveis tècnics...). Finalment, Carles Sanfeliu, Director de Projectes de l'IMU, afirma que una de les prioritats en la política d'espais públics en l'actual mandat 2003-2007 hauria de ser el retorn a una vigilància més estricta en relació a la uniformització del mobiliari urbà.

En aquest sentit, els criteris d'uniformitat en la selecció i disposició dels elements urbans, més enllà del grau en el qual vagin permetent qualificar el paisatge de l'espai públic en el conjunt de la ciutat, s'han consolidat com a mecanisme de projectació present en el disseny de molts espais.

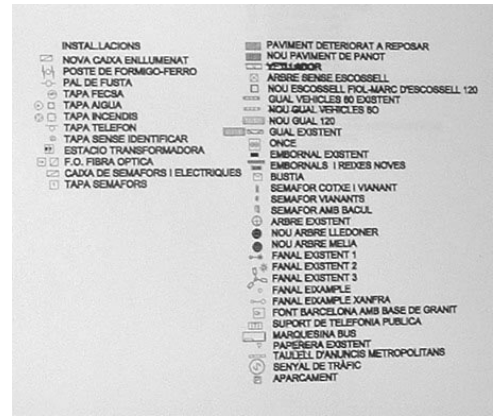
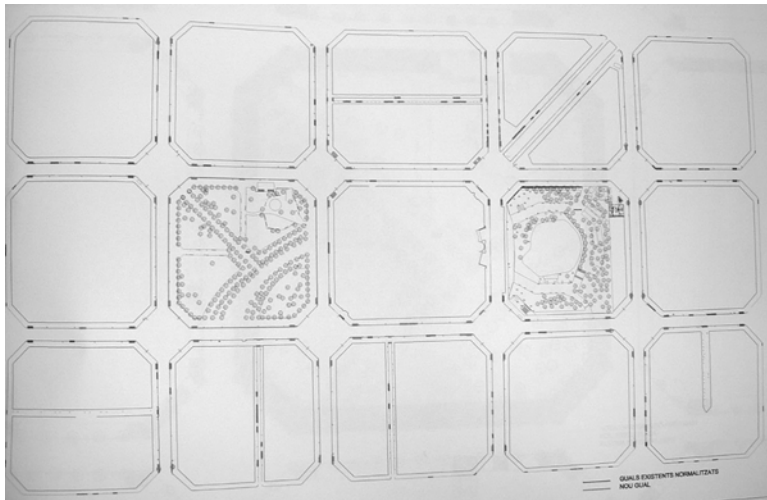
4.3.1.2 Els projectes de conjunt sobre l'espai públic d'àrees urbanes

Aquesta consolidació de lògiques uniformes en el tractament dels elements urbans i de l'arbrat ha culminat el procés d'extensió de l'àmbit dels projectes d'espai públic, passant dels projectes puntuals inicials i dels projectes d'eixos viaris, a un procés de reurbanització de l'espai públic en àrees senceres de la ciutat. Ignasi de Lecea, que ha seguit de prop la política de l'espai públic des dels seus inicis com a responsable del Sector d'Urbanisme, parla de la progressió del punt, a la línia i a la malla per descriure la paulatina extensió de l'àmbit del projecte d'espai públic. Aquesta extensió té fortes implicacions en la manera de concebre la transformació de l'espai públic. No es tracta ja només d'una política d'espais públics únics, singulars, representatius, sinó d'una política que millora l'escenari de la vida urbana de cada dia (els *everyday places*, tants i tants metres de voreres renovades), i ho fa en molts casos amb la discreció pròpia de la quotidianitat. Aquests projectes de conjunt sobre diversos espais públics els trobem en tota la ciutat.

Els projectes dels bulevards de Nou Barris (1997-2001) són una clara mostra d'aquest procés. Al llarg d'aquests anys s'han renovat les principals vies del districte (passeig de Verdum, Pi i Molist, Fabra i Puig, Passeig Valldaura...) aplicant uns criteris comuns a tots ells: alineacions i amples continus, paviments i mobiliari estàndards... El fet que alguns dels nous bulevards ja haguessin estat objecte de reurbanitzacions recents (com era el cas del passeig de Valldaura, durant la primera meitat dels anys vuitanta, i sobretot de Pi i Molist, durant la primera meitat dels noranta), mostra la importància que el nou projecte dels bulevards dóna a la utilització d'uns criteris comuns, d'unes lògiques constants. És un mecanisme projectual ben diferent del projecte singular i autònom dels vuitanta o de la secció tipus aplicada a un determinat vial, també utilitzada al llarg dels noranta. Aquesta aplicació estricta del principi d'uniformització dels elements urbans està directament lligada en el cas de Nou Barris amb la formació d'imatges i identitats urbanes (veure apartat 4.3.2).

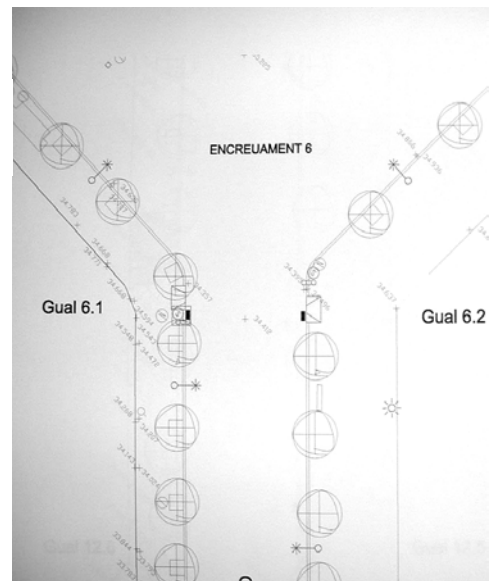

Els passeigs de Fabra i Puig i Pi i Molist han estat reurbanitzats segons les lògiques pròpies dels bulevards de Nou Barris

El projecte d'urbanització de 15 illes entorn de la Sagrada Família es basa en la substitució d'elements urbans segons uns criteris comuns

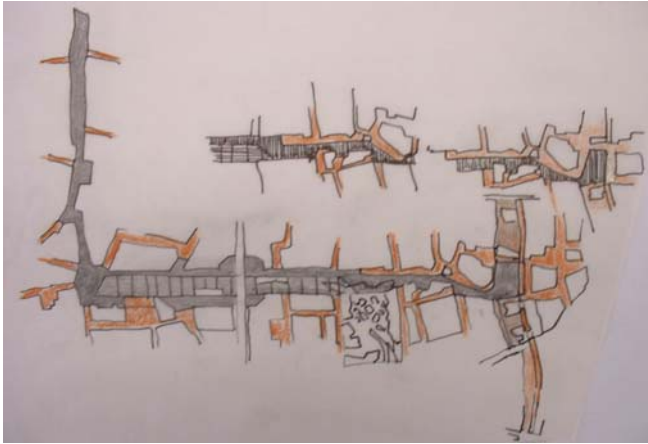
També a l'Eixample, a partir de la reconstitució de les constants tipològiques dels seus carrers (amplades de voreres, alineacions d'elements urbans i arbrat, resolució dels xamfrans...), que ja s'observen clarament en el projecte de l'avinguda Mistral (1994), es passarà a projectes de reurbanització de l'espai viari d'àrees que comprenen múltiples mansanes d'acord amb criteris d'uniformització dels elements urbans i l'arbrat.

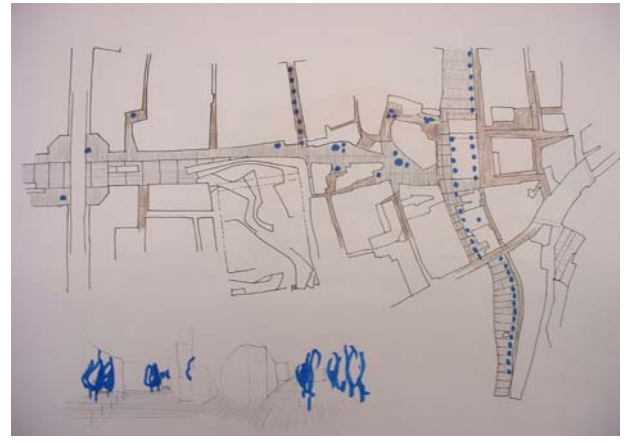
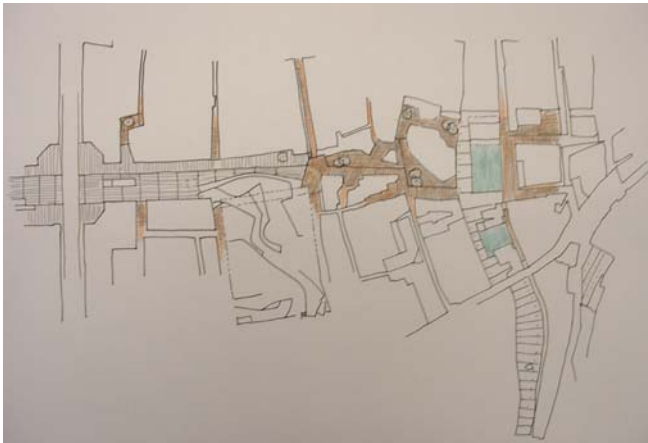
Un exemple paradigmàtic el constitueix la renovació de l'entorn de la Sagrada Família (2000), que afecta 15 mansanes Cerdà al voltant del temple, i que consisteix en reurbanitzar els carrers aplicant els criteris d'uniformitat tant pel que fa a les voreres, com als elements urbans (s'aprofita per una primera col·locació massiva del nou fanal Eixample), com a la substitució d'arbrat. Segons la memòria del projecte, "es tracta de retirar els elements de mobiliari urbà dispers i dispers i substituir-los per uns altres que donin un caràcter homogeni i específic".

Els projectes de reurbanització extensiva d'àrees senceres també els trobem en els cascs antics. A Ciutat Vella, l'evolució cap aquest caràcter extensiu de la renovació de l'espai públic és especialment clara. Un dels primers projectes dels vuitanta fou el de remodelació i urbanització del Passeig Picasso, el Born i els entorns de Santa Maria del Mar (1981), del qual en formava part la transformació del Fossar de les Moreres. Tot i partir d'una visió de conjunt, a la pràctica, la renovació es va produir mitjançant projectes autònoms. Des d'aleshores, els projectes de pavimentació de carrers han estat nombrosos a Ciutat Vella al llarg de dues dècades, però fins a finals dels anys noranta s'ha tractat de projectes encara força individuals.

En canvi, actualment, es consolida una nova visió sobre la reurbanització extensiva d'àrees senceres del centre històric. Un projecte ja realitzat és el del Born i els entorns de Santa Maria del Mar, mentre que la futura reurbanització del barri de Santa Caterina es contempla en el seu conjunt, permetent un tractament guiat per criteris d'uniformitat. El mateix succeeix en un altre casc antic com el de Gràcia. La remodelació de la plaça del Nord (2001) es presenta integrada dins el projecte de reurbanització del carrer Verdi i entorns. Dels projectes puntals de les places de Gràcia, s'ha passat als projectes de reurbanització extensiva que les inclouen.

Els projectes de reurbanització a Ciutat Vella es concebendes d'inicis dels anys dos-mil a una escala més de conjunt

4.3.2 Generació d'imatges i identitats urbanes

El recurs a criteris i lògiques uniformes en el tractament de l'espai públic ha anat vinculada des d'inicis dels anys noranta a la voluntat de crear imatges urbanes a partir de l'associació perceptiva de múltiples espais tractats amb una certa homogeneïtat. Les imatges urbanes contribueixen a formar identitats urbanes i, per tant, són fonamentals en l'apropiació i la vivència de l'espai públics per part dels ciutadans. La identificació de l'espai públic ha estat una problemàtica present de forma constant en l'experiència de Barcelona. La creació d'espais públics com "episodis urbans reconeixibles" era una de les prioritats dels projectes dels primers vuitanta. La singularitat formal i la contundència expressiva volien contribuir a aquesta identificació de l'espai. Els criteris d'uniformitat dels elements urbans permeten també assolir la identificació dels espais, però ho fan des d'una òptica compatible amb la contenció expressiva. La utilització reiterada d'unes lògiques constants en el tipus d'elements urbans i en la seva combinació genera unes imatges perceptives que no només permeten identificar un espai, sinó que poden vehicular molts d'altres significats: el paper d'un espai dins la ciutat, les relacions entre espais, la pertinença d'un espai a un o altre teixit urbà...

En aquest sentit, el fixar uns determinats criteris de tractament de l'espai públic comuns a tot un àmbit urbà obre múltiples possibilitats projectuals. Per una banda, permet generar imatges urbanes a diferents nivells: identificades amb el conjunt de la ciutat, amb un dels seus districtes o amb un barri. D'altra banda, també és possible jugar amb la superposició de diferents imatges urbanes en el disseny d'un espai públic particular, creant una complexitat que contraresta el risc d'una uniformitat excessiva.

4.3.2.1 Identitats diferenciades en la imatge unitària de la ciutat

Un dels principals motius darrera la introducció d'uns criteris comuns d'urbanització a través de la creació del Servei d'Elements Urbans, del Catàleg de Mobiliari i de la Instrucció de l'alcaldia de 1991 va ser la voluntat de forjar una imatge de l'espai públic comuna a tota la ciutat. En una de les ponències que van obrir el seminari sobre espais lliures celebrat el març de 1991, Rafael de Cáceres, aleshores responsable del Servei de Projectes Urbans manifesta obertament aquesta intenció: "El tractament coherent del disseny dels elements urbans conforma la idea d'un territori, d'una ciutat. Són els elements de la seva urbanitat. Barcelona no té una consciència de ciutat en relació al seu espai públic. Per posar alguns exemples, tot Londres utilitza la vorada de granit i Roma es distingeix pel travertí, però a Barcelona encara es discuteix si ha de ser de granit o de formigó".

I ha estat justament en els elements comuns d'urbanització (vorades, paviments de vorera, guals...), on els criteris d'uniformitat i estandardització s'han definit i aplicat amb més decisió per tal de conformar aquesta nova imatge de l'espai públic a escala de tota la ciutat. Ja hem comentat que arran de la descentralització i la multiplicació dels agents del projecte de l'espai públic, durant la segona meitat dels anys noranta, els criteris d'uniformitat en la selecció i disposició dels elements urbans s'han flexibilitzat o afeblit. Però pel que fa específicament als elements comuns d'urbanització, en la gran majoria de projectes, s'ha mantingut l'estandardització propugnada el 1991, i segueixen fomentant una imatge conjunta de l'espai públic de Barcelona. Si hi ha algun element comú d'urbanització que simbolitza aquest procés és el gual de granit per a vianants, amb la paperera Barcelona a un costat i el semàfor a l'altre. En aquest element tan senzill i que passa quasi desapercebut es troba resumida la política de tractament dels elements urbans: simplificació del disseny que difon una cultura de la contenció expressiva, una disposició constant dels elements urbans que endreça l'espai, i una estandardització que genera una imatge urbana comuna.

Però aquesta lògica de creació d'imatges urbanes a partir del tractament uniforme dels elements urbans, durant la segona meitat dels anys noranta, ha estat aplicada també en parts de la ciutat amb la intenció de reforçar les seves respectives identitats. El cas més clar és el del districte de Nou Barris, que ha dissenyat alguns elements urbans propis que s'utilitzen sistemàticament en tots els projectes d'urbanització dins el districte. Els fanals de Nou Barris implantats al llarg de tots els bulevards, les pèrgoles escultòriques en forma de palma associades a les portes i altres punts nodals del districte, les lloses de formigó negre i vermell són alguns dels elements urbans emprats per crear una imatge que s'identifiqui amb el districte. Aquesta voluntat s'observa amb claredat en l'obertura de la Ronda del Mig entre Ronda del Guinardó i Rio de Janeiro. Malgrat tenir una secció tipus que permet identificar-la com un tot, en entrar a Nou Barris els bàculs d'enllumenat i el paviment canvien per poder distingir el tram pertanyent a aquest districte, de la resta.

Des d'aquest punt de vista, a falta d'un patrimoni històric que qualifiqui el teixit urbà i vehiculi una identitat col·lectiva, la política d'espais públics ha jugat a Nou Barris un paper cabdal a l'hora de fer possible que els habitants s'identifiquin amb uns barris i un districte fins fa poc marginals, se'ls apropiïn i se'n sentin orgullosos. Al costat dels elements emblemàtics que introdueixen molts projectes (de les escultures dels vuitanta, a les pèrgoles dels noranta), Nou Barris ha elaborat el llenguatge d'urbanització més singular i distintiu de tota la ciutat. Amb el disseny d'un mobiliari propi aplicat al conjunt de carrers, Nou Barris construeix una imatge unitària per al conjunt del districte, una nova identitat, integradora de barris que històricament han estat molt autònoms. El parc central de Nou Barris (2003), amb la implantació de la Seu del Districte en el conjunt monumental de l'antic Hospital Mental, amb la recuperació de diverses masies antigues i amb l'explosió d'un llenguatge expressiu que incorpora els elements d'urbanització típics de Nou Barris, constitueix el gran espai emblemàtic a escala del districte. És el punt culminant d'aquest procés de construcció d'una identitat distintiva a través del projecte d'espai públic que Nou Barris ha promogut com cap altre districte a Barcelona.

El gual de vianants comú a tota la ciutat i els fanals de l'Eixample i de Nou Barris forgen imatges urbanes a diferents escales

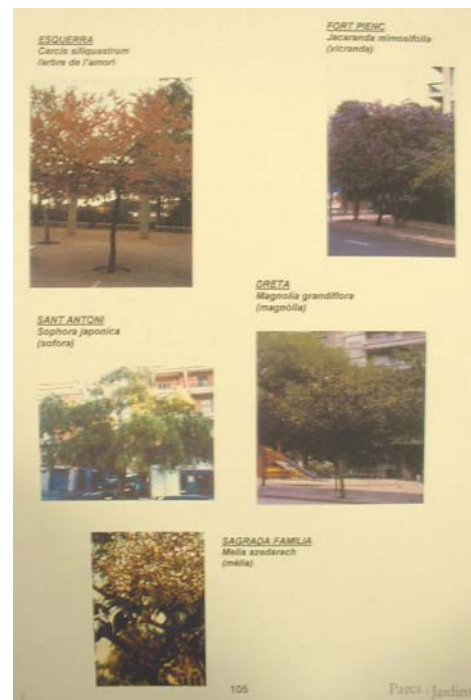

El cas de Nou Barris és extrem, ja que la voluntat de crear una imatge diferenciada és indissociable de l'afirmació d'autonomia política que el primer regidor del districte en el marc de la descentralització va voler imprimir a l'exercici del seu càrrec. Però així i tot, la utilització de llenguatges d'urbanització uniformes per a generar imatges i identitats pròpies s'ha produït també en d'altres parts de a ciutat.

En el cas de l'Eixample, el disseny del fanal Eixample compleix exactament la mateixa funció, la d'un element que utilitzat sistemàticament en tot el districte n'esdevingui un signe d'identitat (i en aquest cas fou promogut no des del districte, sinó des de la mateixa Alcaldia). Però a l'Eixample, a més de reforçar la imatge del districte, també s'ha volgut potenciar la imatge dels seus cinc barris històrics: la Dreta i l'Esquerra de l'Eixample, la Sagrada Família, el Fort Pienc i Sant Antoni. Aquests barris són presents en la concepció de la majoria de polítiques del districte (des de la distribució dels equipaments, fins a la definició de rutes pels edificis i espais singulars de cada un d'ells), i han trobat en el Pla d'Arbrat de l'Eixample un mecanisme per dotar el seu espai públic d'una imatge pròpia. Els arbres de floració que el pla preveu plantar als xamfrans de tot l'Eixample seran d'una espècie diferent en cada barri (cada una d'elles amb una flor de color característic).

El pla de gestió de l'arbrat de l'Eixample associa un arbre de floració diferent a cada un dels cinc barris del districte per potenciar-ne una imatge urbana pròpia

En aquest sentit, l'Eixample és un dels districtes on la consideració del fenomen de les imatges i identitats urbanes ha estat més important. En primer lloc, la imatge de l'Eixample com a teixit històric d'alt valor patrimonial ha estat preservada com un element d'identitat (a través de l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample, un dels instruments urbanístic més eficient elaborat a Barcelona de cara a regular la transformació d'un teixit històric –veure capítol 5.3). En segon lloc, l'Eixample ha potenciat una imatge pròpia del conjunt del districte a través del projecte d'espai públic, amb uns criteris comuns d'urbanització de tots els seus carrers que troben en el disseny del fanal de l'Eixample el seu principal signe d'identitat. Finalment, el districte ha potenciat les imatges de cada un dels seus barris, la Dreta i l'Esquerra, Sagrada Família, Sant Antoni i Fort Pienc. Es tracta de barris amb identitats molt menys fortes que les d'altres districtes, i la voluntat de potenciar-les mostra fins a quin punt aquest joc d'identificacions múltiples a diferents nivells (ciutat, districte, barri) ha estat valorada positivament.

En els casc antics, la consolidació de la seva identitat ha passat més pel manteniment del caràcter patrimonial d'aquests teixits, que no pas per un tractament específic i distintiu de l'espai públic. En el cas de Ciutat Vella, el conjunt del centre històric constitueix un teixit clarament diferenciat de la resta de la ciutat, però la identificació a l'interior del districte dels diversos barris no ha estat objecte d'una especial atenció, ni en la transformació del teixit, ni en la renovació de l'espai públic. El tractament del centre històric medieval en tres grans àmbits des del moment de la redacció del PERI (Raval, Barri Gòtic i Sector Oriental) no ha afavorit la reflexió entorn dels barris històrics.

L'anàlisi del desenvolupament del PERI del Raval (1998) assenyalava que el PERI tenia com a objectiu aportar una estructura al conjunt d'un sector, però que aquest sector no és unitari, i que per tant, les futures actuacions haurien de pensar-se des de cada un dels seus diferents barris (l'eix institucional entre Pelai i les Rambles, els barris centrals de la Riereta i Robadors al voltant de la Rambla de Raval, el Raval Sud al voltant de l'avinguda de les Drassanes o el barri de ponent estructurat pel carrer Joaquin Costa). També en el Sector Oriental, el pes dels barris es fa cada vegada més evident, i la Ribera, Santa Caterina o Sant Pere afirmen la seva identitat pròpia. Queda per veure si els projectes en curs d'urbanització extensiva d'àrees senceres de Ciutat Vella (els quals ja incorporen reflexions sobre imatges urbanes, com per exemple, el manteniment d'un tractament constant per marcar un itinerari) tendiran a fomentar una imatge distintiva dels diversos barris.

El recurs a la uniformitat dels elements urbans per diferenciar barris i districtes ha resultat polèmica, i al llarg d'aquests anys ha rebut l'oposició dels successius responsables del Servei de Projectes Urbans, pels quals s'ha de seguir potenciant la imatge unitària de la ciutat mitjançant un tractament el més homogeni possible de la urbanització.

Ara bé, a través d'aquesta creació d'imatges urbanes a escales diferents (escala de ciutat, de districte, de barri), el tractament dels elements urbans segons criteris i lògiques uniformes pot contribuir a la percepció d'aquest aspecte fonamental de l'estructura urbana d'una ciutat que és la relació entre el conjunt de la ciutat i les seves parts. El reforçament de les personalitats diferenciades dels barris i districtes de la ciutat introdueix un element de diversitat que complexifica i enriqueix la ciutat en el seu conjunt, i afavoreix la identificació ciutadana amb la realitat urbana, creant unes unitats de límits llegibles en un fet urbà de límits difosos. Si el patrimoni històric és una font important d'aquestes identitats, l'experiència a Barcelona mostra que els llenguatges d'urbanització també poden incidir decisivament en aquests processos d'identificació. El paper del projecte d'espai públic en una consolidació d'identitats urbanes que equilibri unitat i diferenciació és una qüestió oberta en el marc de la cultura de l'espai públic.

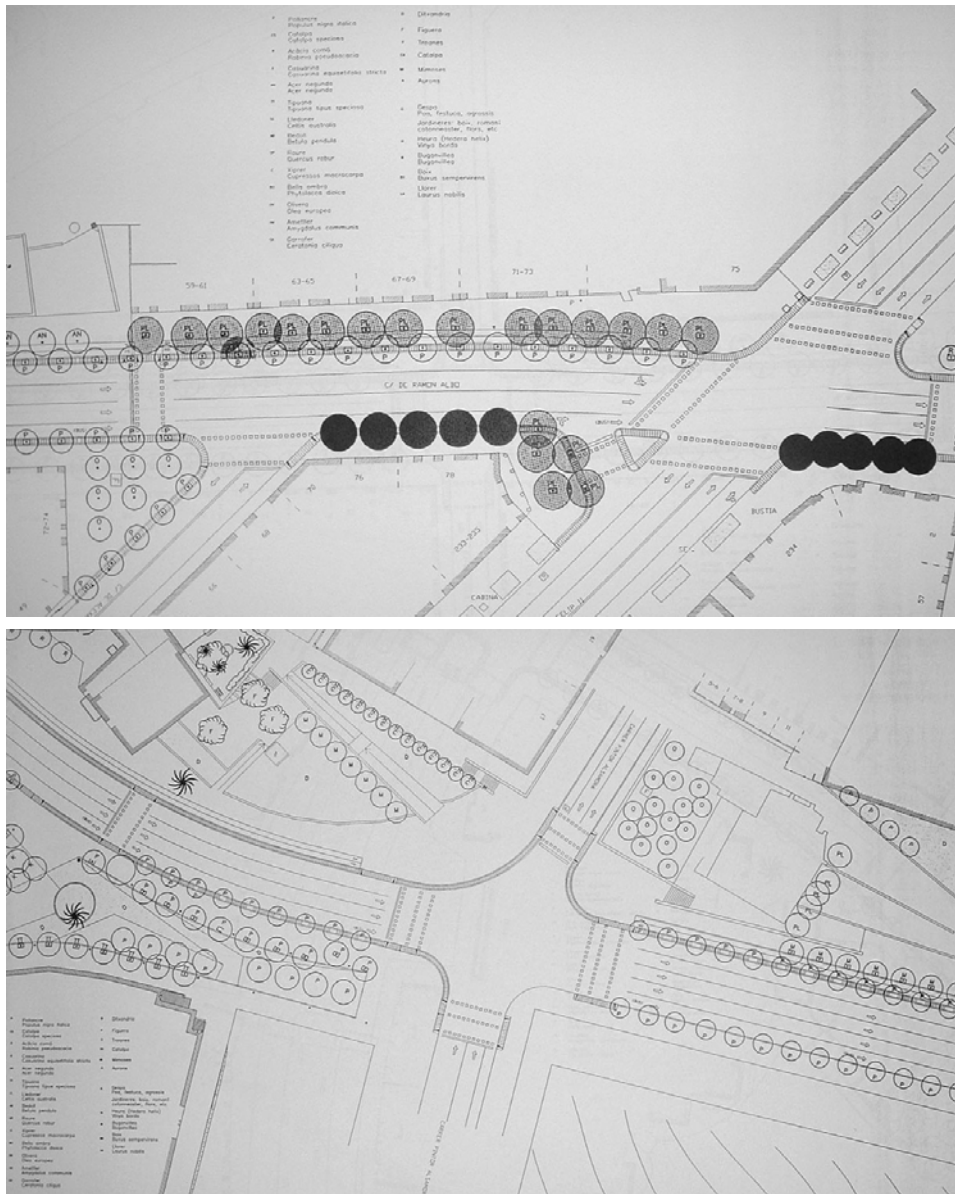
4.3.2.2 La superposició d'imatges urbanes davant el risc d'uniformitat excessiva

L'aplicació de criteris uniformes d'urbanització planteja la necessitat d'un equilibri entre uniformitat i diferenciació, entre identificació i singularitat, per evitar el risc que la uniformitat esdevingui sinònim de paisatge monòton. Aquest risc ha estat argüït en certs projectes per defensar el retorn al tractament autònom i singular de l'espai. És el cas del projecte d'Enric Miralles de 2001 per a la reurbanització de la plaça Àngel Pestaña, que reintrodueix un llenguatge manierista, amb excés de recursos expressius i de disseny en un projecte autoreferent propi d'un parc, justificant-lo com una reacció al procés uniformitzador de la renovació de l'espai públic entès com a empobridor: “la plaça d'Àngel Pestaña serà un punt excepcional de Barcelona; no unificar-ho tot, no tenir por de les excepcions; hi haurà elements urbans, però d'una qualitat excepcional”.

Però en realitat, l'aplicació de criteris uniformes d'urbanització no només no implica una monotonia avorrida, sinó que en la mesura que permet generar en un mateix espai públic diferents imatges urbanes i nivells d'identificació que se superposen i s'articulen esdevé un factor de complexitat que enriqueix l'experiència de l'espai. Ja hem vist com en un mateix espai públic poden coexistir simultàniament la imatge general de la ciutat que permet identificar un carrer com a carrer de Barcelona, i la imatge pròpia d'un determinat districte o barri. Però, la uniformitat dels elements urbans també pot servir per identificar un espai com a tram d'un eix urbà més ampli que juga un paper determinat dins l'estructura urbana, o per generar una imatge vinculada a un determinat entorn patrimonial.

Un exemple d'aquesta superposició d'imatges urbanes el trobem en els mateixos bulevards de Nou Barris, i en el cas concret de la prolongació de la Ronda del Mig. La utilització dels elements comuns d'urbanització estàndards correspon a la d'un vial de Barcelona. La utilització d'elements urbans específics com els fanals de Nou Barris indiquen la seva pertinença a aquest districte. El respecte a les constants de la secció tipus (asimetria, doble alineació al llarg del carril bici, enllumenat singular a les cruïlles) genera una imatge pròpia a tota l'avinguda. Finalment, el tractament uniforme dels espais laterals més o menys residuals permet identificar-los com integrats en un teixit obert i articulats a la trama urbana general.

En comparació amb el projecte de Rio de Janeiro de 1986 (que constitueix el darrer tram d'aquesta prolongació de la Ronda del Mig fins a la Meridiana, però el primer en ser executat), observem que el recurs a criteris d'uniformitat en la urbanització pensats per generar imatges i identitats urbanes hi era del tot absent, la qual cosa posa en evidència que aquest ha estat un mecanisme de projecte consolidat al llarg dels anys noranta.

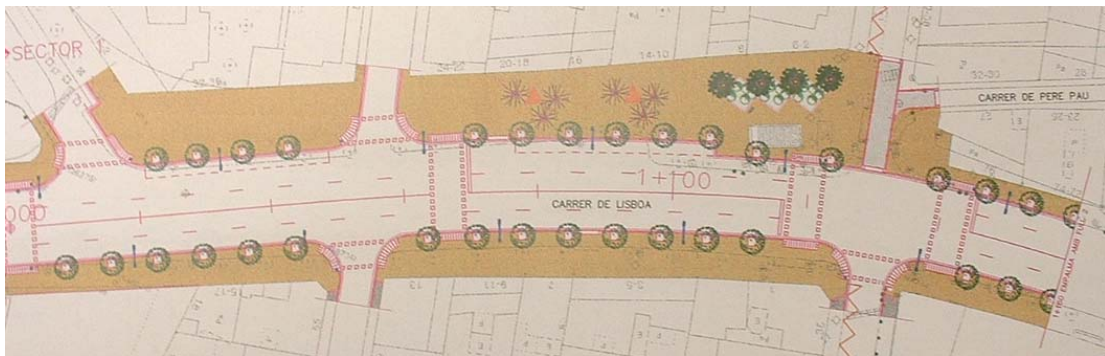
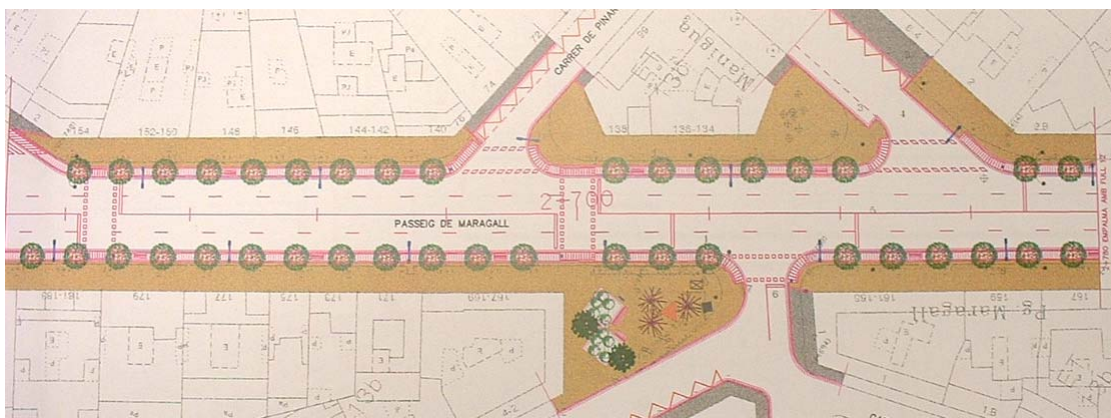

El projecte de la Ronda del Mig combina múltiples criteris d'uniformitat en la urbanització com a mecanisme per articular diverses imatges urbanes

Un altre exemple d'aplicació d'aquest principi de superposició d'imatges urbanes el trobem en el carrer Gran de Gràcia, on es juga amb els criteris d'estandardització dels elements urbans per crear una via identificable simultàniament com a carrer de Barcelona i com a espina dorsal singular del barri de Gràcia (fanals de fosa penjats de les façanes, plantació de magnòlies...). Al seu torn, en el cas passeig Maragall, els criteris d'uniformitat s'apliquen en el tractament de tots els espais residuals laterals: tots ells comparteixen un disseny basat en combinacions d'un mateix tipus de jardineres, bancs, enllumenat i pavimentació. D'aquesta manera, en aquest cas, la uniformitat en la urbanització serveix per emfasitzar la identitat de l'eix urbà, però d'altres casos, el tractament dels espais laterals hauria pogut servir per diferenciar els barris al llarg dels quals transcorre l'eix, ja caracteritzat per la secció tipus.

En el Passeig Maragall, les lògiques d'uniformitat en la urbanització han estat emprades per reforçar la identificació d'aquest eix urbà.

En definitiva, el procés de reurbanització extensiva de l'espai viari que ha tingut lloc durant la segona meitat dels anys noranta ha mostrat la correlació entre aplicació de criteris uniformes i formació d'imatges urbanes. Les possibilitats projectuals que s'obren al voltant d'aquesta generació d'imatges urbanes són múltiples. Entre d'altres, les imatges urbanes apareixen com un nou mecanisme per fer més llegible l'estructura urbana. Per una banda, poden contribuir juntament amb les seccions tipus, i les tipologies lineals a caracteritzar els diferents eixos i recorreguts del sistema d'espais públics. D'altra banda, aquestes imatges urbanes poden generar identitats urbanes a diferents escales que incideixen directament en la recomposició dels límits de la ciutat contemporània.

Conclusió del capítol

El procés de renovació de l'espai públic a Barcelona va evolucionar al llarg dels anys vuitanta des d'una visió d'actuacions puntuals a una visió estructural que va assolir el seu punt culminant a inicis dels anys noranta amb l'intent de redacció d'un Pla d'Espais Lliures. Aquesta evolució ha quedat, però, en part estroncada durant la darrera dècada, al llarg de la qual, si més no, han seguit tenint lloc concrecions parcials d'una concepció estructural de la transformació de l'espai públic. La consecució d'una visió de conjunt i sistemàtica de la política de renovació de l'espai públic és un procés que segueix obert.

Aquest capítol mostra que l'experimentació duta a terme a Barcelona ha explorat el paper estructural del projecte d'espai públic en una doble vessant: la sistèmica, i la de la identificació d'àmbits urbans (de la ciutat en el seu conjunt i de les seves parts diferenciades). L'aproximació estructural ha anat acompanyada d'una extensió de l'àmbit de les actuacions (d'intervencions puntuals, a operacions lineals i a projectes de conjunt sobre àrees senceres) i del desenvolupament d'instruments de projecte més genèrics (seccions tipus, tipologies d'espais, criteris d'urbanització uniforme), que permeten incorporar la dimensió estructural en el disseny de l'espai públic i que contribueixen a fer més llegible l'estructura urbana des de la vivència de l'espai públic.

Al llarg d'aquest període s'ha avançat en la concepció d'un sistema d'espais públics continu, entès com una xarxa de recorreguts urbans amb una estructura pròpia, diferenciada, complementària i articulada amb l'estructura viària bàsica. En aquesta concepció, l'espai viari és reivindicat com l'espai públic cívic per excel·lència de Barcelona. El sistema d'espais públics ha estat pensat a la triple escala dels espais territorials, de la ciutat i dels seus barris, però no ha acabat de definir-se. Tot i així, la consolidació de la noció de recorregut urbà com element vertebrador de l'estructura cívica de la ciutat s'ha concretat en les actuacions de renovació de molts eixos viaris de la ciutat. A través de projectes com els itineraris en els barris, els eixos vertebradors de la ciutat o les vies verdes plantejades com accés als grans espais geogràfics s'ha anat construint parcialment aquesta estructura sistèmica.

El treball sobre les seccions tipus associades als eixos urbans ha acompanyat aquest procés de renovació dels espais lineals i ha contribuït a fer llegibles els recorreguts urbans estructurants. El recurs a tipologies lineals, que fomenten unes constants per a les seccions tipus característiques de les diferents categories d'eixos urbans (carrers pacificats, rambles cíviques, carrers, avingudes vertebradores, vies verdes...), permeten anar més enllà, i visualitzar el sistema d'espais públics, amb les seves jerarquies i xarxes. D'altra banda, el recurs a tipologies d'espais associades a la morfologia distintiva d'alguns teixits urbans (patis interiors d'illa i passatges a l'Eixample, espais acotats, irregulars i encadenats als cascs antics...) ha contribuït a consolidar la imatge diferenciades de les parts de la ciutat. En el cas concret de Ciutat Vella, la reflexió tipològica ha estat decisiva en la transformació dels projectes de buidats per tal d'afavorir la seva integració en la trama urbana històrica.

La visió estructural ha trobat un vehicle destacat en la difusió de criteris i lògiques uniformes de tractament dels espais públics. Aquests principis d'uniformitat i estandardització, aplicats sobretot als elements urbans, han afavorit una nova extensió de l'àmbit dels projectes, amb l'aparició d'actuacions de conjunt que transformen els espais públics d'àrees senceres de la ciutat. L'aplicació d'uns criteris d'urbanització comuns ha estat emprada per generar imatges urbanes, les quals permeten prendre consciència de la unitat de la ciutat com a conjunt, però també identificar-ne les seves diferents parts.

D'aquesta manera, les tendències estructurals en l'evolució de la transformació de l'espai lliure no només afecten el seu disseny, sinó la percepció d'aquest espai per part dels ciutadans. En potenciar una ciutat de passeig amb un sistema d'espais públics consolidat, s'afavoreix la comprensió de l'espai públic des de l'articulació seqüencial d'espais. En generar noves imatges urbanes (ja estiguin associades a un determinat espai, a una categoria d'espais, a una part de la ciutat o al seu conjunt), es fomenta la comprensió de relacions entre espais a múltiples nivells.

En aquest sentit, la incorporació d'elements estructurals en el disseny de l'espai públic és un factor que hi introdueix alhora llegibilitat i complexitat, propiciant l'experiència cívica de l'espai públic. La percepció de l'estructura urbana, de les lògiques ordenadores, vertebradores, unificadores, articuladores de la ciutat, pot actuar com a metàfora al·lusiva de la dimensió col·lectiva de la societat, del marc comú i compartit en el qual té lloc l'experiència cívica de convivència en la diversitat.

“Allò que és bell, és tan útil com allò que és útil.
Potser més i tot.”

Victor Hugo
Les Misérables. 1ª part. Llib.I, VI. 1862

La monumentalització de l'espai públic

5. La monumentalització de l'espai públic

5.1 Els monuments escultòrics

5.1.1 La significació de l'obra escultòrica

5.1.1.1 Les escultures enteses com a obra d'art

5.1.1.2 L'exploració del simbolisme commemoratiu

5.1.2 La relació espacial entre escultura i entorn urbà

5.1.2.1 Entre la integració d'escultures en el projecte d'espai públic...

5.1.2.2 ...i l'espai públic com a museu d'escultures

5.2 La singularització arquitectònica de l'espai

5.2.1 La vinculació entre equipaments col·lectius i espais públics

5.2.1.1 La incidència de la implantació d'equipaments col·lectius

5.2.1.2 Les lògiques d'ubicació dels equipaments en relació a l'espai públic

5.2.2 La recerca de la singularitat icònica en el paisatge urbà

5.2.2.1 L'articulació de les arquitectures singulars amb l'espai públic

5.2.2.2 Les fites arquitectòniques alienes a la configuració de l'entorn urbà

5.3 La valorització del patrimoni històric

5.3.1 La valorització del patrimoni històric des del projecte d'espai públic

5.3.1.1 Exposició d'entorns patrimonials i referències històriques

5.3.1.2 L'espai públic com a patrimoni històric i com a recorregut patrimonial

5.3.2 Renovació dels teixits històrics i caràcter patrimonial de l'espai públic

5.3.2.1 La dicotomia entre conservació i transformació

5.3.2.2 La integració de criteris patrimonials en la renovació dels teixits urbans

Aquest capítol cerca de verificar la tercera hipòtesi de la tesi sobre l'evolució dels diferents mecanismes de monumentalització de l'espai públic. La voluntat de monumentalització de la ciutat és una de les raons que impulsen la renovació de l'espai públic a inicis dels anys vuitanta. En el projecte urbanístic d'Oriol Bohigas, monumentalitzar la perifèria significa introduir amb elements contemporanis aquells valors d'urbanitat que els monuments i l'escultura pública havien vehiculat històricament. És un procés que reivindica, en primer lloc, la imatge de l'espai públic, la seva necessària requalificació estètica i artística. En segon lloc, la monumentalització de l'espai públic reivindica també la seva dimensió simbòlica, el seu paper com intermediari entre el ciutadà i determinats valors col·lectius, que a principis dels anys vuitanta no s'associen tant amb la memòria històrica, sinó amb el projecte polític de futur que s'iniciava amb l'adveniment de la democràcia.

Inicialment, aquesta voluntat de monumentalització es va concretar en una política singular d'implantació d'escultures contemporànies en la remodelació dels espais públics. Però al llarg d'aquestes dues dècades, també s'han explorat dos altres mecanismes de monumentalització: d'una banda, la relació entre l'espai públic i arquitectures singulars, que eventualment poden acollir usos col·lectius i representatius; d'altra banda, la importància de la valorització del patrimoni històric, un dels elements urbans contemporanis amb major força simbòlica.

5.1 Els monuments escultòrics

Històricament, el monument escultòric ha estat la forma de monumentalització per excel·lència de l'espai públic. Es tractava d'elements urbans amb una gran càrrega simbòlica, ja que interpel·laven directament la memòria afectiva del ciutadà, afavorint la seva identificació amb esdeveniments històrics o valors col·lectius que fonamentaven la cohesió social. En paraules de Lluís Permanyer, “una escultura plantada amb propòsit de monument és destinada a conservar la memòria d'alguna cosa que constitueix un signe d'identitat d'una urbs i d'un poble”. La política d'implantació d'escultures impulsada des de 1980 ha tingut ben present aquesta dimensió simbòlica, que al·ludeix a la identitat col·lectiva i que constitueix les bases de la memòria del futur, i ha explorat una doble línia de significació del monument escultòric: la significació basada en el contingut commemoratiu (la pròpia dels monuments històrics) i la presència purament artística de l'escultura. Paral·lelament a aquest debat sobre la significació de l'obra escultòrica, l'altra gran qüestió que s'ha plantejat és la relació entre l'escultura i l'espai que l'acull.

5.1.1 La significació de l'obra escultòrica

La proliferació d'escultures artístiques a l'espai públic va constituir fins a inicis dels anys noranta una experiència innovadora reconeguda a nivell internacional. En molts casos, es tractava d'obres que trobaven en l'art la seva única raó de ser al marge de qualsevol simbolisme col·lectiu. Però al mateix, el caràcter commemoratiu dels monuments escultòrics no ha deixat mai de fer-se present, fins al punt d'impregnar la política d'implantació d'escultures durant la segona meitat dels anys noranta.

5.1.1.1 Les escultures enteses com a obra d'art

El procés d'incorporació d'escultures contemporànies als projectes de renovació dels espais públics va ser impulsada des del primer Ajuntament democràtic amb el suport entusiasta de l'alcalde Narcís Serra, el responsable de projectes urbans J.A. Acebillo, l'escultor català Xavier Corberó i el galerista d'art novaiorquès Blum Helman. El resultat d'aquesta política sostinguda durant més d'una dècada ha constituït un dels punts que més s'ha destacat de la renovació de l'espai públic al llarg dels anys vuitanta, fins al punt que la primera publicació municipal dedicada monogràficament a l'espai públic es va titular "Barcelona, espais i escultures" (1987), i que un dels principals cronistes de la ciutat com és Lluís Permanyer dedicaria novament un llibre al tema, sota el títol "Barcelona, un museu d'escultures a l'aire lliure" (1991). També la crítica internacional se'n va fer ressò, i Robert Hughes ha celebrat una proliferació d'obres d'art escultòriques per tota la ciutat que havia permès superar la simple noció d'homenatge del monument històric i introduir els llenguatges de la plàstica moderna a l'espai públic.

Les escultures d'aquesta primera fase (veure apartat 5.1.2 per referències explícites a algunes d'elles) intenten qualificar l'espai públic a través de l'estètica i la força suggestiva de l'obra d'art, capaç de despertar significats en la interacció entre l'espectador i l'obra. Però de retruc, són escultures sense cap dimensió simbòlica relativa als valors o a la identitat col·lectiva. És la mateixa presència de l'escultura com element formal, i no pas la seva significació simbòlica, la que qualifica l'espai, per la qual cosa es tracta sovint d'escultures molt expressives, i de vegades, fins i tot de dimensions considerables. Això no impedeix que amb el pas del temps, i a mesura que els ciutadans s'hi identifiquen i se les apropien, aquestes escultures que foren concebudes i implantades sense cap intenció simbòlica, acabin adquirint un autèntic caràcter monumental, un significat col·lectiu, associat a la identitat del barri on es troben.

Arbre-font d'Enric Pladevall a la plaça d'Àngel Pestaña

El cas de les escultures del barri de Prosperitat a Nou Barris n'és el millor exemple. Les escultures de la Via Júlia (Júlia de Sergi Aguilar i Torre Favència d'Antoni Roselló) ben aviat foren batejades pels veïns, i en el moment de la remodelació de la plaça Àngel Pestaña (2002), una de les condicions de partida reclamades pels veïns ha estat que es torni a col·locar l'escultura arbre-font d'Enric Pladevall instal·lada el 1984.

Al costat d'aquestes escultures enteses a partir del seu valor artístic, la implantació de monuments amb una explícita càrrega simbòlica col·lectiva no ha deixat mai de produir-se.

5.1.1.2 L'exploració del simbolisme commemoratiu

Durant el període de la Transició democràtica, la reposició a l'espai públic d'alguns monuments històrics que havien estat suprimits durant el franquisme fa que la dimensió monumental de l'escultura com a símbol de la història col·lectiva es tingui ben present. La recuperació de les estàtues de Rafael de Casanova (de Rossend Nobas), de Pau Claris (de Rafael Atché), del Doctor Robert (de Josep Llimona) i de Francesc Layret (de Frederic Marés) van servir per reivindicar una història, una cultura i un projecte polític propis de Catalunya.

Si bé durant els anys vuitanta va quedar eclipsada per la implantació de nombroses escultures purament artístiques, la tradició de monuments escultòrics d'homenatge a personatges cèlebres reviscudada amb la reposició d'estàtues durant la Transició va perllongar-se amb noves escultures dedicades a Pau Casals (d'Apel·les Fenosa), a Josep Mª Folch i Torres (de Josep Ricart) o a Francisco de Goya (de José Gonzalvo), entre d'altres. En alguns casos, aquestes obres no tenien relació amb l'espai on s'ubicaven, ni tan sols a través del nom (el monument a Goya es troba a la plaça del Gall, el monument a Francesc Layret a la plaça Goya, i així successivament...).

Monument a Pau Casals d'Apel·les Fenosa a l'avinguda homònima

Però en d'altres casos, la dimensió simbòlica de l'escultura va anar més enllà de la referència a alguns personatges més o menys cèlebres, i va intentar condensar la memòria històrica, de vegades vinculada a un determinat espai o barri, de vegades representativa de la identitat col·lectiva.

En els projectes de 1982 per a les places de Gràcia, un dels criteris comuns és la disposició d'un element urbà al·lusiu a la personalitat específica de cada plaça (una pèrgola que recorda l'envelat a la plaça del Sol, escenari històric dels balls de Festa Major, unes estàtues a la plaça del Diamant o a la plaça Rovira, unes fonts d'època...). Es tracta d'una vessant monumental d'aquests projectes que estableix un vincle entre l'espai físic i l'imaginari col·lectiu que trobarà una de les seves millors concrecions en la col·locació a la plaça del Diamant de l'escultura *La Colometa* de Francesc Medina (en record de l'heroïna de la novel·la de Mercè Rodoreda que té per títol el nom d'aquesta plaça, al voltant de la qual transcorre el relat).

El cas de la Via Júlia mostra com també en els barris perifèrics, on la monumentalització dels primers anys va tendir sovint a recórrer a elements escultòrics autoreferents, es va explorar amb èxit la col·locació d'escultures simbòliques de la història i els valors col·lectius. Puntuada per les fites del monument a Pi i Margall a la plaça Lluchmajor, per l'escultura Júlia col·locada en el punt en què el passeig canvia de secció, i per la gran Torre de Llum pròxima a Via Favència al seu extrem, la Via Júlia esdevé un exemple d'eix en un barri perifèric amb una important dimensió monumental.

Si bé la torre Favència és un element urbà sense cap referència simbòlica explícita, les altres dues escultures tenen una forta càrrega commemorativa. En primer lloc, al punt central de la Via Júlia es va col·locar l'escultura *Júlia* de Sergi Aguilar. Dedicada "Als altres catalans", Júlia és un homenatge a tots els immigrants arribats a Catalunya, i en especial a tots aquells que provenint d'altres regions d'Espanya van poblar els barris que envolten la Via Júlia. Al sòcol de l'escultura s'hi pot llegir la inscripció d'un vers de la *Pell de Brau* de Salvador Espriu: "Fes que siguin segurs els ponts de diàleg i mira de comprendre i estimar les raons i les parles diverses dels teus fills".

*Júlia de Sergi Aguilar i Torre Favència
d'Antoni Rosselló a la Via Júlia*

En segon lloc, el 1990 es col·locà finalment l'estàtua La República de Viladomat a la plaça Lluchmajor. Durant la II República, aquest monument d'homenatge a Pi i Margall (president de la I República espanyola) havia estat instal·lada a la confluència del Passeig de Gràcia amb la Diagonal. Acabat el Franquisme, després que fos impossible col·locar-la al capdamunt del carrer Balmes per l'oposició dels veïns degut al seu simbolisme polític, el monument va trobar una bona ubicació al cor d'un dels districtes més populars de la ciutat. Un altre exemple d'aquest recurs a monuments escultòrics commemoratius en contextos urbans poc qualificats el constitueix l'obra de Roy Shifrin, titulada *David i Goliat*, i col·locada al capdamunt de la Rambla del Carmel en homenatge a la Brigada Internacional Lincoln, que partí d'aquell punt per anar a lluitar al front durant la Guerra Civil.

Si el període Olímpic es va distingir per les nombroses escultures artístiques exposades en l'espai públic, també va produir alguns dels monuments amb major càrrega simbòlica i col·lectiva realitzats a la ciutat. El projecte Olímpic va concentrar bona part de les il·lusions i els esforços col·lectius de Catalunya i va constituir una ocasió immillorable no només per projectar a l'exterior la pròpia identitat, sinó per palpar-la i valorar-la positivament per part dels mateixos catalans. Algunes de les actuacions sobre l'espai públic van traduir monumentalment aquest moment singular d'experiència col·lectiva. El projecte de 1988 concep el Fossar de les Moreres com un espai públic monumental en el seu conjunt. L'espai triangular de la fossa comuna on foren enterrats els darrers defensors de la ciutat durant el setge de 1714 es tracta de manera diferenciada, amb un paviment inclinat de totxos vermellosos que es lliura al mur que separa la plaça del carrer de Santa Maria i en el qual es pot llegir una inscripció al·lusiva a l'heroisme dels ciutadans que lluitaren per les llibertats de Catalunya. També a l'interior de l'anell viari de les Glòries, envoltant uns jardins dissenyats des d'una lògica completament autoreferent, es va col·locar durant el període olímpic un monument seqüencial format per una successió de murs de marbre dedicats a través d'inscripcions a les Glòries Catalanes, enteses no pas com a personatges històrics, sinó com els valors constitutius d'una identitat catalana, i com les principals expressions històriques d'aquesta identitat.

Però si hi ha algun exemple per excel·lència d'aquesta voluntat d'implantar escultures commemoratives de la identitat catalana en el moment en què la ciutat es prepara a celebrar els Jocs Olímpics, aquest és el monument a Francesc Macià aixecat el 1991 a la plaça de Catalunya. L'obra de Josep Mª Subirachs aporta a la plaça de Catalunya una autèntica dimensió monumental en el sentit propi del terme, relatiu a la identitat col·lectiva d'un poble. L'escultura en forma triangular representa la silueta de Catalunya, els esglaons invertits que pugen i la textura rugosa del pla superior, que sembla deixar inacabada l'escultura, indica que Catalunya és un poble que segueix evolucionant i creixent, mentre que la inscripció al peu de l'obra recorda el desig formulat pel president Macià d'una Catalunya, "econòmicament pròspera, socialment justa, políticament lliure i espiritualment gloriosa".

En el període post-Olímpic, la col·locació d'obres d'art escultòriques a l'espai públic es va veure reduïda, però a mitjans dels anys noranta es va reprendre la política municipal que vol continuar enriquint el patrimoni artístic de l'espai públic de Barcelona, la qual trobà en Ignasi de Lecea, en aquella moment director del Servei de Projectes Urbans, un dels principals valedors. La dimensió simbòlica i commemorativa de les escultures fou un dels criteris que van presidir aquesta nova fase. Un altre criteri que s'ha seguit és que l'element commemorat per l'escultura estigui relacionat amb l'espai on es col·loca, ja sigui simplement a través del nom de l'espai, o de la seva història. D'aquesta manera es potencia l'efecte simbòlic de l'obra. L'escultura col·locada el 1996 a l'avinguda Mistral (remodelada el 1994) fou de les primeres d'aquesta nova etapa. Al llarg dels parterres del cantó sud de l'avinguda s'estén una obra escultòrica, conceptual i minimalista, de Lawrence Weiner, que a través de les referències a les lletres, ret homenatge al gran escriptor provençal Frederic Mistral. Aquestes noves escultures són, doncs, principalment commemoratives, i es col·loquen en l'espai públic que porta per nom l'objecte de commemoració; es basen en un llenguatge formal més contingut, i cerquen el seu valor estètic en una poètica subtil més que no pas en les dimensions o l'estrident visual; s'insereixen i es relacionen amb l'espai que les acull contribuint a la complexitat espacial. D'aquesta manera, s'intenta promoure un nou monument commemoratiu plenament contemporani, amb la mateixa càrrega simbòlica que els monuments històrics, però amb una presència molt menys hieràtica.

Els monuments d'homenatge a Frederic Mistral de Lawrence Wiener i a Lluís Companys (de Francisco López), situats en els espais públics homònims, són exemples de l'escultura commemorativa contemporània conceptual i figurativa respectivament

En aquest sentit, l'experiència de Barcelona sobre la significació de l'escultura a l'espai públic ha posat de manifest la vigència contemporània de monuments amb una càrrega simbòlica, commemorativa i col·lectiva. Les identitats locals constitueixen un fenomen tan contemporani com l'atomització social o les modes globals, i segueixen oferint ocasions per celebrar i rememorar esdeveniments, principis i personatges compartits i valorats col·lectivament. Aquesta identificació amb l'obra commemorativa pot afectar un col·lectiu més o menys ampli, però sempre constitueix un factor que enriqueix semànticament l'espai públic. Fins i tot per aquells que no formen part de la comunitat que s'identifica directament amb el monument, aquest esdevé signe de l'existència d'una identitat col·lectiva. Al mateix temps, aquesta vigència del monument simbòlic ha coexistit amb la recerca del valor de l'escultura com a obra d'art contemporània. Si durant anys s'han implantat simultàniament monuments commemoratius i escultures enteses exclusivament com a obres d'art, en la segona meitat dels anys noranta s'ha cercat una síntesi d'aquestes tendències, en què la majoria d'obres col·locades fossin una manifestació artística de qualitat i plenament contemporània, però amb una explícita significació simbòlica.

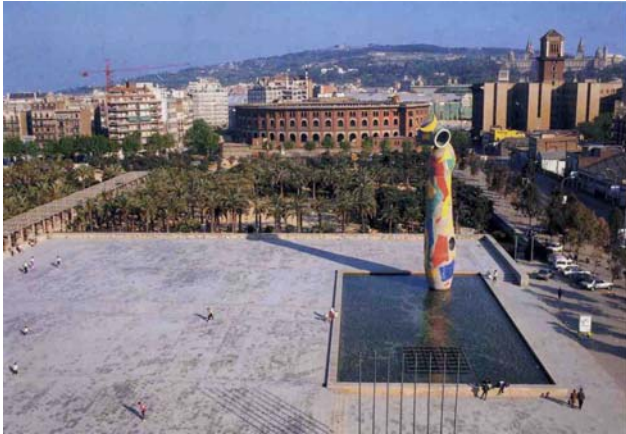
5.1.2 La relació espacial entre escultura i entorn urbà

El segon gran eix de debat sobre la implantació d'escultures a l'espai públic gira al voltant de la relació entre l'obra i l'espai que l'acull. Si durant la primera meitat dels anys vuitanta, els elements escultòrics formaren part integrant de molts projectes d'espais públics, a partir del període olímpic la implantació d'escultures es va anar autonomitzant.

5.1.2.1 La integració d'escultures en els projectes d'espais públics

Tal i com ha quedat exposat en el capítol 3.1, els projectes d'espai públic de la primera meitat dels anys vuitanta es van caracteritzar per un tractament del pla horitzontal basat en la combinació de lògiques diverses (articulades en el millor dels casos, simplement juxtaposades en els projectes menys reeixits). La incorporació d'elements escultòrics s'integra perfectament en aquests projectes com una més de les possibles lògiques, al costat del treball sobre la topografia, del disseny d'elements arquitecturitzats, del tractament dels elements naturals, etc. La implantació d'escultures s'adiu plenament amb la voluntat de qualificar l'espai públic, sobretot en els entorns més degradats, a partir de projectes que no dialoguen amb l'entorn edificat, que es repleguen sobre el tractament del propi pla horitzontal de l'espai, i que recorren sovint a un llenguatge amanerat, amb un excés de disseny. En aquests casos, l'indispensable col·laboració entre els arquitectes i els escultors constitueix un tret distintiu d'aquests projectes. L'obra escultòrica forma part indestriable del projecte d'espai públic, fins arribar-ne a ser un element central

La plaça de Sòller fou dissenyada al voltant del llac central on es troben la plaça dura i el parc i en el qual s'implanta l'escultura de Xavier Corberó, *Homenatge a la Mediterrània* (en al·lusió al mateix nom de la plaça i al nom d'alguns dels carrers que l'envolten referits a les Illes Balears). També la plaça d'Àngel Pestaña situa un petit llac al mig, articulat amb el centre cívic i al qual s'associa una escultura d'Enric Pladevall, una *Font mutant* (arbre-font). La presència de l'equipament, la seva posició al punt de convergència de dos eixos vertebradors del barri de Prosperitat, el disseny de les escales que puguen a la plaça situada damunt la coberta del centre cívic, són elements als quals s'afegeix la implantació de l'escultura per subratllar la monumentalitat de l'espai. La plaça de la Palmera es projecta al voltant de l'escultura de Richard Serra el *Mur*, que serveix per separar l'espai arbrat del jardí mediterrani, de l'espai cívic completament nu. També al parc de l'Escorxador, les escultures de Miró s'integren en la superposició de lògiques de projecte, associant una escultura esvelta i monumental com *Dóna i ocell* a la nuesa de la plaça dura, i distribuint d'altres escultures de dimensions menors al llarg dels recorreguts sinuosos del bosc mediterrani. Però si hi ha dos espais públics en què aquesta integració de l'element escultòric en el projecte de l'espai esdevé quasi una fusió total, aquests serien l'avinguda Rio de Janeiro (en què l'escultura lineal d'Agustí Roqué constitueix la mitjana de l'avinguda) i el parc de l'estació del Nord (en què les escultures minimalistes de Beverly Pepper defineixen els jocs topogràfics seguint la tendència del land art).

L'escultura Dóna i Ocell de Joan Miró s'integra com una lògica més en el parc del 'Escorxador. La plaça de la Palmera s'organitza al voltant del Mur de Richard Serra. A l'Avinguda de Rio de Janeiro i el parc de l'Estació del Nord, les escultures d'Agustí Roqué i de Beverly Peppers es fusionen en l'espai públic.

Al costat de la integració directa de l'obra en el disseny de conjunt de l'espai públic, en d'altres projectes la relació entre l'escultura i l'entorn urbà radica en la ubicació estratègica del monument. L'escultura s'utilitza com a fita urbana, que emfasitza la lògica formal o estructural de la ciutat. És el criteri que històricament ha presidit la col·locació de molts monuments. Si l'escultura ajuda a llegir la ciutat (generant visuals, marcant punts nodals...), la posició privilegiada de l'obra en l'entorn urbà n'afavoreix la monumentalitat.

La Via Júlia és un clar exemple d'aquest ús de les escultures com a fites urbanes que pauten i ritmen longitudinalment el projecte. Com hem comentat en parlar del valor simbòlic d'aquestes escultures, la Via Júlia està puntuada per tres fites: el monument a Pi i Margall a la plaça Lluchmajor a un extrem de la via, l'escultura Júlia col·locada en el punt central en què el passeig canvia de secció i la gran Torre de Llum pròxima a Via Favència a l'altre extrem.

El caràcter de fita urbana és present en les tres escultures, totes elles elements d'una gran verticalitat, per la seva posició en relació a la via (als extrems o al mig) i en relació a les principals interseccions de la trama urbana. La torre Favència marca l'encontre amb la Ronda de Dalt. L'escultura Júlia se situa a l'encreuament del recorregut urbà que uneix les places de Francesc Layret i d'Àngel Pestaña, un dels dos eixos vertebradors del barri de Prosperitat. Finalment, la plaça Lluchmajor constitueix una veritable plaça ròtula, a la confluència d'importants eixos com són el passeig de Valldaura, el passeig de Verdum i la Via Júlia. L'ordenació circular de la plaça (1987-89), amb l'eixamplament de la rotonda central i de les voreres laterals, emfasitza la percepció de la confluència i de la centralitat, i converteixen el centre de la rotonda en un punt idoni per a la implantació d'un monument entès com a fita urbana. L'estàtua *La República* ha estat situada en una estructura metàl·lica obra d'Helio Piñon i Albert Viaplana que reinterpreta de forma avantguardista els motius clàssics de l'escalinata i l'obelisc, i que amb la seva alçada de 30 m. atrau les múltiples visuals que convergeixen a la plaça.

La República de Viladomat actua com a fita visual al centre de la plaça Lluchmajor i a l'inici de l'eix monumental de la Via Júlia.

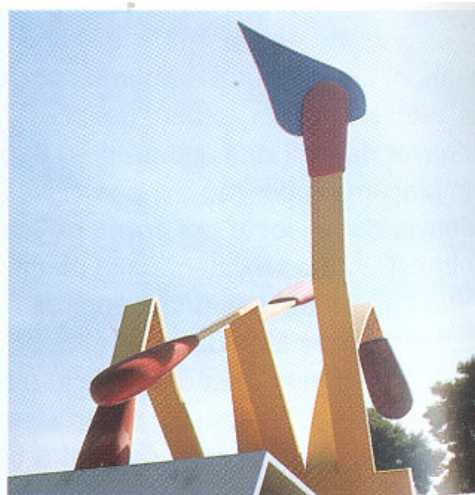
A escala de ciutat, la col·locació del monument a Macià a la plaça Catalunya també es va regir per aquests criteris d'ubicació estratègica de l'obra en relació a l'entorn i la trama urbana. En lloc d'una relació de frontalitat amb alguna de les façanes, el monument s'erigeix com a fita visual que puntua el recorregut entre les Rambles i el Passeig de Gràcia.

5.1.2.2 L'espai públic com a museu d'escultures

Però al costat d'aquestes escultures integrades en els projectes d'espais públics dels primers anys vuitanta, o situades com a fites urbanes dins la ciutat, en trobem d'altres que es col·loquen sense pràcticament cap relació amb l'espai que les acull. Aleshores, l'espai públic esdevé un autèntic museu d'escultures, un espai lliure on s'exposen obres d'art. La col·locació a l'avinguda Gaudí de l'escultura d'Apel·les Fenosa, *El bon temps perseguint la tempesta*, o el *Cub a Picasso* d'Antoni Tàpies al Passeig Picasso serien alguns dels primers exemples d'aquesta tendència, que continua al llarg de tota la dècada dels vuitanta, amb exemples com *El submarí soterrat* de Josep Mª Riera, col·locat damunt la boca sud del túnel de la Rovira. Aquesta tendència assolí el seu punt culminant en el període Olímpic. Entre 1987 i 1993 es van col·locar fins a 50 escultures a Barcelona, entre les quals, algunes de representatives dels corrents contemporanis com el pop-art de Claes Oldenburg, amb els *Mistos* a l'àrea olímpica de la Vall d'Hebron, *Barcelona's Head* de Roy Lichtenstein, situada al capdavant de la Via Laietana, o *Tòtem* d'Ellsworth Kelly, que presideix la plaça del General Moragues. L'escultura d'Antoni Llena de la Vila Olímpica en homenatge als Voluntaris Olímpics representa aquesta culminació de la política d'implantació d'obres d'art escultòriques en ocasió de la celebració dels Jocs Olímpics. Oriol Bohigas assenyala com en la col·locació de moltes d'aquestes obres no es va tenir prou en compte la seva relació amb l'entorn urbà, perdent part del potencial que tenen per qualificar l'espai públic, i posa com exemple concret *Els Mistos*, una obra de valor artístic, però que aporta poc degut a la seva ubicació gens estratègica. És per això que, passats els Jocs, aquesta política d'implantació indiscriminada d'escultures a l'espai públic no serà recuperada en els mateixos termes.

Lichtenstein

Oldenburg

Les escultures Barcelona's Head, al final de la Via Laietana, i Mistos, a la Vall d'Hebron, s'exposen en l'espai públic com en un museu a l'aire lliure

Els principis de contenció expressiva i de minimització dels elements urbans que han presidit el procés de renovació de l'espai públic de la ciutat al llarg dels anys noranta no resulten compatibles amb la proliferació d'escultures poc vinculades als espais que ocupen i que sovint tenen un impacte visual considerable.

En aquest context, una primera reacció serà valoritzar el paper del mateix mobiliari urbà en la qualificació estètica de l'espai públic. Més que afegir nous elements a l'espai públic en forma d'escultures, cal treballar en la qualitat artística del disseny dels elements urbans, funcionalment necessaris. Concretament, l'enllumenat públic ha esdevingut un element important de qualificació de l'espai públic, com ho havia estat històricament durant el període Modernista. Aquesta tradició ja havia estat valorada a inicis dels anys vuitanta amb la restauració dels fanals de la plaça Reial, obra d'Antoni Gaudí, i dels fanals del Cinc d'Oros, obra de Pere Falqués, col·locats a l'avinguda Gaudí en el moment de la seva remodelació el 1982.

En el marc de la renovació dels eixos singulars i representatius, aquest procés de rehabilitació de fanals històrics va ser reprès amb l'enllumenat del Passeig de Gràcia (1988-91) i del Passeig Lluís Companys (1991-98), ambdós obra de Pere Falqués, i amb el del Pla de Palau, dissenyat per Antoni Gaudí. La convocatòria del concurs per al disseny del fanal de l'Eixample el 1995 tradueix una voluntat explícita de renovar, des d'un llenguatge contemporani, aquesta tradició que fa de l'enllumenat un element artístic que contribueix a la qualificació estètica de l'espai, adient-se amb els principis de transparència de l'espai i contenció expressiva.

Recol·locació dels fanals de Pere Falqués a l'avinguda Gaudí.

En segon lloc, per tal de garantir la continuïtat d'una política d'escultura pública, evitant al mateix temps una proliferació imparable de nous objectes sobre l'espai públic, el 1997, l'Ajuntament creà un Consell del que formaven part els sectors d'Urbanisme i de Cultura, juntament amb les fundacions Miró i Tàpies, i els museus MACBA i MNAC. El Consell tenia per objectiu establir un mecanisme de control que permetés posicionar-se davant la gran quantitat de propostes que la ciutat rep, des dels grups i sectors més diversos, per introduir-hi noves obres escultòriques.

El Consell tenia per missió informar sobre l'oportunitat de commemorar certs personatges o esdeveniments (un aspecte que en ocasió de la col·locació dels monuments a la República i a Macià, ja havia resultat controvertit), i sobre l'artista més adient per a cada projecte, avançant uns criteris estètics mínimament consensuats que evitessin polèmiques, com la generada per la col·locació del bust de Cambó a la Via Laietana. Ignasi de Lecea, promotor d'aquest primer Consell, propugna que davant d'un entorn mediatitzat amb sobredosis d'informació, l'escultura no ha de voler competir a través de la contundència formal, sinó que ha d'intentar recórrer a la discreció i a la subtilitat poètica. Una vegada presentats els projectes, el Consell podia fer suggeriments per a una millor implantació de l'obra en l'espai que se li havia atribuït. D'aquesta manera, a través del Consell s'intenta implementar una política que limita el nombre de noves escultures a l'espai públic, que en fomenta el caràcter commemoratiu, que aposta per la contenció expressiva i que vol afavorir la relació entre l'obra i l'espai que l'acull. Fruit d'aquesta política, a finals dels anys noranta el patrimoni de monuments commemoratius de la ciutat es va continuar enriquint. La discreta estàtua de la noia amb el mocador de Francisco López en homenatge a Lluís Companys al peu de l'Arc de Triomf, l'obelisc reinterpretat per Xavier Corberó i dedicat a Josep Tarradellas que puntua l'avinguda homònima, o la línia de la Verneda de Francesc Torres, que desplega la història del districte de Sant Martí de Provençals al llarg del carrer Guipúscoa, en són alguns exemples.

La Línia de la Verneda de Francesc Torres es desplega al llarg del carrer Guipúscoa

Si bé l'elaboració en curs d'un catàleg d'elements artístics de l'espai públic sota la direcció del propi Ignasi de Lecea és una mostra d'aquesta voluntat municipal de seguir posant en valor l'art públic de Barcelona, la política d'implantació d'escultures ha estat novament revisada el 2001. El Consell creat el 1997 s'ha convertit en una Comissió que ha estat ampliada a representants del món artístic, a arquitectes externs a l'Ajuntament i a membres de les Comissions de Qualitat que avaluen els principals plans i projectes de la ciutat. El criteri de minimitzar els elements presents a l'espai públic, i per tant, el nombre d'escultures, ha estat reforçat. En paraules de Joaquim Espanyol, promotor d'aquestes noves directives, ni la bellesa del projecte d'espai públic pot dependre d'un element escultòric, com havia succeït sovint durant els anys vuitanta, ni les escultures poden ser la cirereta que s'afegeixi a un espai, com ha estat sovint el cas durant els anys noranta.

La presència d'una escultura a l'espai públic ha de justificar-se des d'una concepció integral d'aquest espai i el seu entorn urbà. En aquest sentit, la implantació de noves escultures en els darrers anys ha quedat molt reduïda, i la reflexió sobre l'art públic s'ha concentrat en bona part en els elements erigits en l'espai del Fòrum 2004.

Aquest apartat de la tesi, mostra, doncs, com l'experiència de Barcelona al voltant de la col·locació d'obres d'art a l'espai públic es pot llegir com una exploració d'aquesta relació entre l'escultura i el lloc. Contràriament a una visió força estesa que considera que la presència d'una obra d'art qualifica automàticament l'espai públic, el valor de l'art públic estaria condicionat per una adequada integració en l'entorn urbà. Aquesta integració passaria, en primer lloc, per una justificació de la presència del monument, ja es tracti d'una motivació commemorativa vinculada a l'espai d'acollida, d'una motivació funcional de l'objecte artístic (com ara una pèrgola necessària per crear ombra), o d'una motivació urbana de l'obra com a fita que marca visuals, ritmes o recorreguts. En segon lloc, la integració de l'obra passaria per l'elecció d'una ubicació òptima en l'espai en funció del paper que hi juga. Finalment, la formalització del monument escultòric, més enllà de la seva qualitat artística intrínseca i del fet que es dissenyi o no conjuntament amb l'espai, hauria de considerar i dialogar amb la configuració de l'entorn urbà, tenint en compte la posició que hi ocupa.

5.2 La singularització arquitectònica de l'espai

La relació entre espai públic i un element d'arquitectura singular que presideix l'espai i hi introdueix una polaritat que estructura la composició és un dels principals mecanismes històrics per monumentalitzar l'espai públic. En la mesura que aquest edifici tingui un ús social o institucional, adquireix una dimensió simbòlica que reforça el seu caràcter monumental. Aquest vincle entre espai públic i arquitectura singular representativa és una de les característiques que Sitte recull com a pròpia dels espais públics històrics i com una condició necessària per a la bona configuració dels espais urbans. Barcelona és una ciutat on la tradició d'una monumentalitat derivada dels grans edificis públics presidint l'espai urbà ha estat històricament més aviat pobre, si més no en comparació amb d'altres ciutats on la capitalitat i l'escenificació del poder hi han tingut un major pes. Tot i així, la renovació dels espais públics a Barcelona des de 1979 ha estat vinculada amb dos altres processos que han incidit en aquesta singularització arquitectònica de l'espai urbà. Per una banda, la continuada política de reequipament de la ciutat ha posat en relació molts nous equipaments col·lectius amb l'espai públic dels voltants. D'altra banda, i de forma creixent a partir dels anys noranta, el recurs a projectes arquitectònics singulars ha contribuït a monumentalitzar certs espais públics.

5.2.1 La vinculació entre equipaments col·lectius i espais públics

Si la política de millora de l'espai públic ha estat un dels pilars de la renovació urbana de Barcelona, la política de reequipament a les diverses escales de ciutat ha estat un altre puntal igualment fonamental. La implantació de nous equipaments distribuïts per tota la ciutat (equipaments que sovint s'associen a la reutilització d'edificis històrics o a construccions de nova planta més o menys singulars) ha tingut, des de les primeres experiències, una incidència directa en la configuració més o menys monumental dels espais públics pròxims. Ara bé, aquesta vinculació entre equipaments col·lectius i espai públic, molt clara en el discurs teòric, no s'ha traduït sistemàticament en una lògica d'ubicació dels equipaments presidida per la importància d'aquesta relació amb l'espai públic i del seu paper potencialment monumentalitzador.

5.2.1.1 La incidència de la implantació d'equipaments col·lectius

A l'iniciar-se la reconstrucció de Barcelona a començaments dels anys vuitanta, el principi de relació entre espai públic i equipament representatiu era ben present tant en el discurs teòric, com en algunes propostes.

Ciutat Vella, degut a l'abundància d'edificis singulars històrics i al fet que una de les millors maneres de mantenir-los sigui reutilitzant-los amb un nou ús contemporani, constitueix un teixit idoni per a projectes que han establert relacions entre espai públic, arquitectura singular i ús col·lectiu. És així com una de les primeres actuacions exemplars fou el buidat de l'illa de cases davant la basílica de la Mercè.

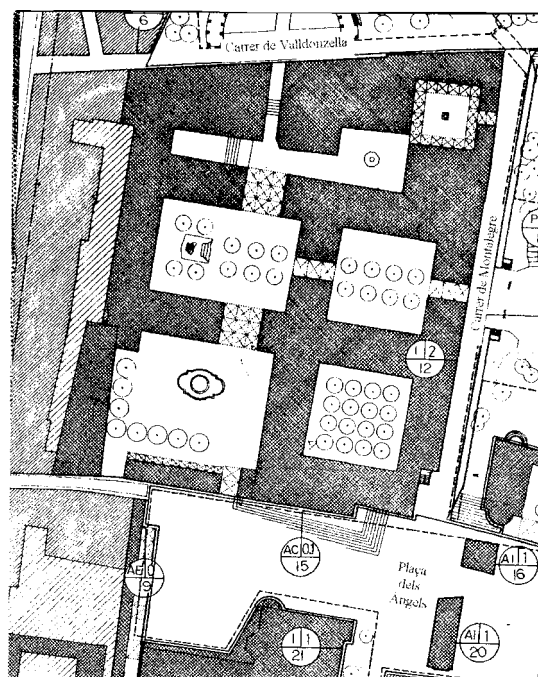
La relació entre equipament i espai públic es troba al cors dels projecte de la plaça de la Mercè (1981) i Del Liceu al Seminari (1979).

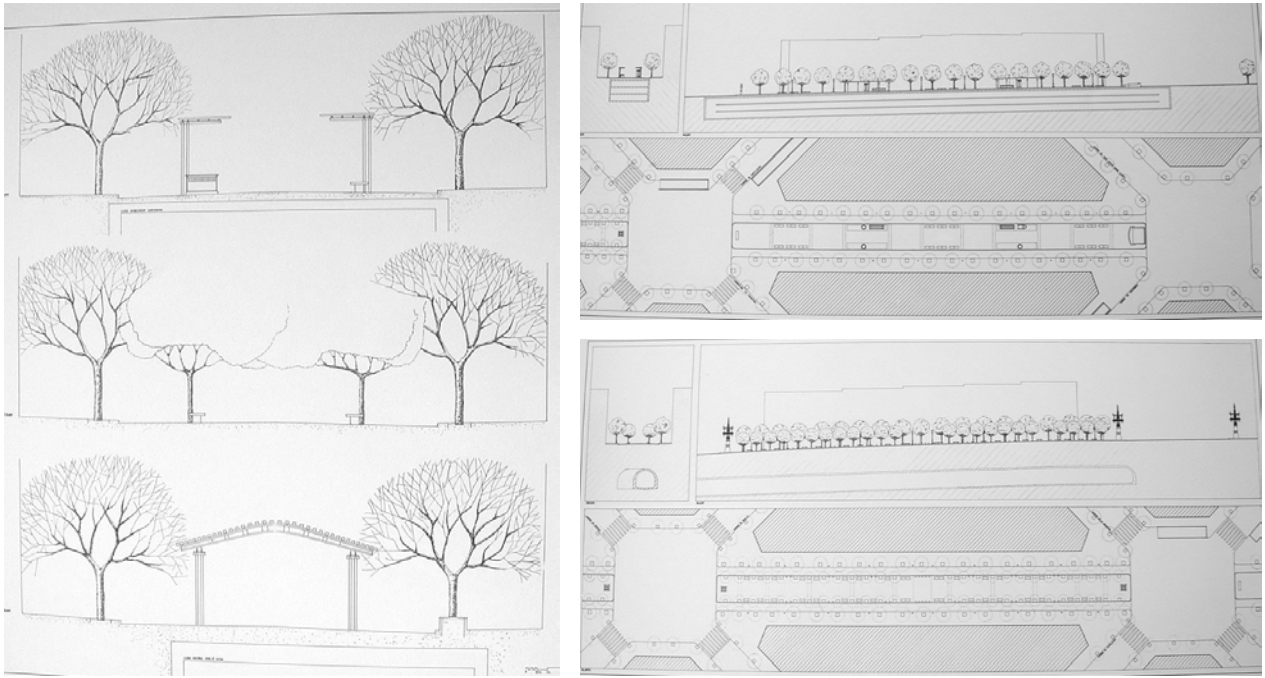

La plaça fou urbanitzada segons un projecte que utilitza els principis del paviment pla, la contenció del llenguatge i l'ordenació del mobiliari urbà (molt abans que aquests criteris es generalitzin) amb la intenció principal de compondre l'espai en relació a la basílica. Situant l'espai arbrat i la font monumental al costat oposat de l'església, es genera un espai transparent i unitari en què el temple adquireix una màxima presència.

El PERI del Raval és un dels documents de la primera meitat dels anys vuitanta que millor recull aquest principi d'articulació entre espai públic i equipament. El PERI integra la idea subjacent de l'estudi del "Liceu al Seminari" que justament es basava en aquesta relació entre espais i equipaments encadenats. L'actuació d'implantació d'equipaments culturals a les antigues Cases de la Caritat i de la Misericòrdia (on ja s'havia originat la reflexió que va conduir a l'estudi esmentat) i al convent dels Àngels és una de les propostes centrals del PERI del Raval en la qual cristal·litza aquest principi. Un dels criteris del PERI és precisament la reconversió d'edificis públics per a equipaments representatius, especificant la importància que aquests "donin a una plaça o tanquin una perspectiva". Les escalinates que en el plànol d'ordenació del PERI es dibuixen entre la casa de la Caritat i la plaça dels Àngels (de nova creació) il·lustra aquesta voluntat de relació.

En el PERI del Raval, el vincle entre equipaments i espai públic arriba a formalitzar-se en alguns casos, com ara en la Casa de la Caritat.

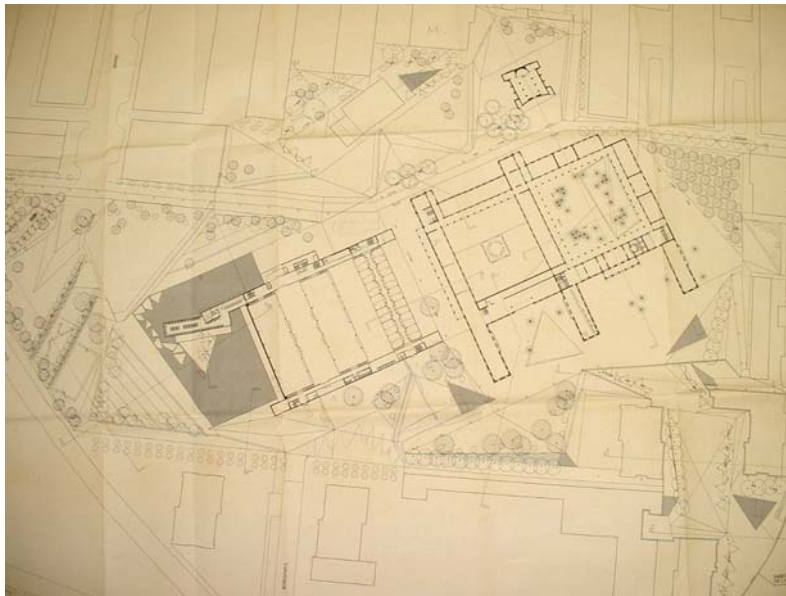

El projecte de l'Avinguda Gaudí (1982) canvia de secció davant la presència dels edificis monumentals dels extrems

Però no només a Ciutat Vella es tindrà en compte aquest criteri. Un projecte d'aquesta primera etapa com és el de l'Avinguda Gaudí intenta establir relacions visuals amb els dos grans monuments que la clouen, l'Hospital de Sant Pau i la Sagrada Família. Mentre que tres trams centrals de l'avinguda disposen de quatre alineacions d'arbres (que, sobretot quan tenen fulles, generen un espai tancat per la vegetació), els dos trams dels extrems presenten únicament dues alineacions laterals d'arbres, obrint la perspectiva cap als monuments.

Aquesta presa en consideració de la presència d'equipaments col·lectius a l'hora de projectar l'espai públic s'ha mantingut al llarg al llarg dels anys vuitanta i noranta en projectes tan dispars com el de la plaça Àngel Pestaña (organitzada al voltant del nou centre cívic del barri de Prosperitat), el parc de Sant Martí (que proposa places articulades a les diverses peces de l'antic nucli rural utilitzades com equipaments) o el moll de la Barceloneta (que té en compte la presència del palau de Mar, recuperat com a Museu d'Història i edifici institucional, com un dels focus d'activitat del sector cap al qual orienta els fluxos de vianants). Un dels casos on aquesta relació entre equipament i espai públic revesteix un caràcter més monumental és entre el parc central de Nou Barris i la seu d'aquest districte, traslladada a l'edifici de l'antic Hospital Mental de la Santa Creu, rehabilitat a mitjans dels anys noranta. El conjunt en si ja fou creat segons criteris de monumentalitat decimonònics, tant pel que fa a l'arquitectura de l'edifici, basada en una potent geometria de cossos articulats al voltant de patis, com a la seva ubicació, tancant la perspectiva del carrer de Pi i Molist, que hi desemboca en un darrer tram peatonal marcat per una doble alineació de grans plàtans.

El projecte del parc central de Nou Barris crea una plaça cívica davant la nova seu del districte

El projecte del parc emfasitza la relació directa entre espai públic i equipament institucional i dissenya davant la nova seu del districte una plaça cívica pensada per acollir celebracions col·lectives i batejada com la plaça de Nou Barris. El projecte fins i tot proposa col·locar la sala de plens, visible des de l'exterior, al centre de la perspectiva per augmentar el simbolisme representatiu, i preveu un recorregut que des de la nova plaça i a través del pati central de l'antic hospital arribi fins a la plaça de Can Ensenya, al voltant de la qual també s'articulen diversos equipaments, com l'antiga masia que li dóna el nom (ara destinada a usos culturals), l'antiga capella de l'Hospital i el mercat de la Guineueta.

Aquest principi que integra en el projecte d'espai públic la presència d'un equipament col·lectiu es manté vigent en molts projectes en curs. La revisió del PERI del Raval duta a terme el 1998, proposava continuar la transformació del sector a partir de plans especials d'escala menor, basats "en l'ordenació dels espais públics entorn d'edificis públics" (ja que un dels diagnòstics de l'anàlisi era justament que al Raval no s'havien integrat prou les polítiques d'implantació de nous equipaments i de renovació dels espais públics). La darrera proposta de remodelació de la plaça Lesseps genera un generós espai lliure al cantó nord de la plaça (que no existia en les propostes precedents) i que permetrà afavorir la relació amb el front d'equipaments format per l'església dels Josepets, la nova biblioteca del districte i un centre educatiu. També a l'Eixample, un dels criteris considerats a l'hora de definir la xarxa d'eixos pacificats és la voluntat de vincular-los amb els principals equipaments dels diversos barris.

Ara bé, aquest reflex d'associar espai públic i equipament que ha funcionat des de bon començament quan s'ha tractat de projectar l'espai en relació a un determinat equipament, no sempre ha estat operatiu en sentit invers, quan s'ha tractat d'ubicar els equipaments amb la intenció expressa de qualificar un espai.

5.2.1.2 Les lògiques d'ubicació dels equipaments en relació a l'espai públic

Certament que a escala de ciutat, la lògica estructural que en la segona meitat dels anys vuitanta va anar imbuïnt el projecte urbanístic de Barcelona, va establir sòlids vincles entre la trama urbana i els punts neuràlgics on es trobaven o calia situar els grans equipaments i àrees d'activitat. La relació entre els documents del Pla de Vies i d'Àrees de Nova Centralitat posa de manifest aquestes vinculacions, que encara marquen molts dels grans projectes de renovació urbana en curs. Ara bé, a l'escala més local de la configuració formal de l'espai públic, la lògica d'ubicació dels equipaments com elements qualificadors i monumentalitzadors ha estat molt menys present, i en molts casos del tot absent. Aquest fet queda particularment il·lustrat en dos projectes d'escala ben diferent. D'una banda, en el tractament dels grans buidats a Ciutat Vella, la creació de nous espais públics no ha anat acompanyada fins molt recentment d'una reflexió sobre la necessitat de qualificar-los amb equipaments públics. D'altra banda, en un espai com el de Glòries, on a nivell de ciutat la relació entre centralitat de primer ordre i punt neuràlgic de la trama urbana ha estat sempre ben establerta, la configuració formal no ha aconseguit fins ara vincular adequadament els importants equipaments implantats amb l'espai urbà.

Les places Xirau i Sabartés pràcticament no estan articulades amb els importants equipaments que hi donen

A Ciutat Vella, els casos de buidats petits, com el de les places Joaquim Xirau darrera la Rambla, a l'alçada de la plaça del Teatre, i la plaça de Jaume Sabartés, darrera del Museu Picasso, mostren com, durant anys, els projectes d'espais públics i els projectes d'equipaments han pogut coexistir sense articular-se. Es tracta de dues places de nova creació, adossades a dos equipaments de gran importància a escala de ciutat com són la Universitat Pompeu Fabra i el propi Museu Picasso, però amb els quals no estableixen cap simbiosi. La Universitat Pompeu Fabra ocupa tot l'edifici de la façana nord de la plaça Xirau, però es tracta d'una façana sense pràcticament cap accés (excepte una petita porta lateral abans d'entrar a la plaça), de manera que la plaça no es beneficia plenament de l'activitat generada per la Universitat, ni els usuaris de la Universitat de la presència de la plaça. Al seu torn, la plaça de Jaume Sabartés ha estat un solar buit durant més d'una dècada, pràcticament en desús, que l'actual reforma del Museu Picasso (que crearà un nou accés en la seva part posterior) pot finalment convertir en una autèntica plaça. Aquests dos casos exemplifiquen la dificultat pràctica de coordinar els projectes d'espai públic i els projectes d'equipament. L'articulació entre ambdós passa per una recíproca reflexió sobre l'obertura de l'equipament a l'espai públic i sobre els accessos des de l'espai públic a l'equipament, reflexió que encara no es produeix en molts projectes, impeding que equipaments i espai públic aprofitin al màxim el potencial de qualificació mútua.

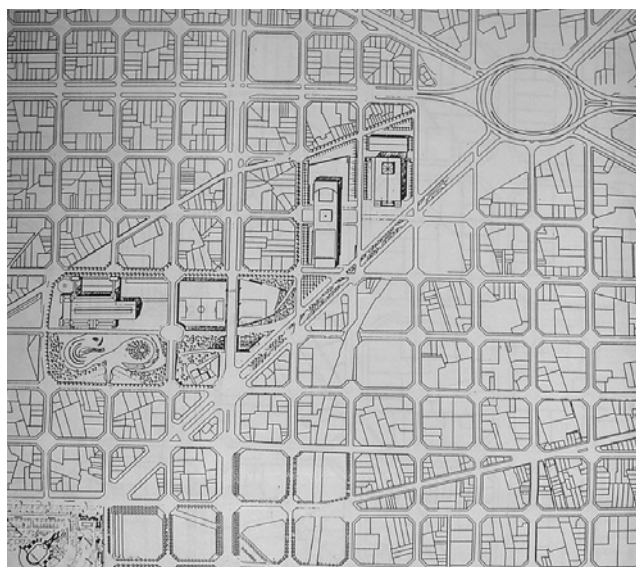
Els grans buidats del Raval i del Sector Oriental també posen de manifest aquesta dificultat de recórrer a equipaments col·lectius en l'ordenació i configuració de l'espai públic. En el PERI del Raval, la Rambla del Raval, malgrat constituir un dels espais públics de majors dimensions dins el centre històric i malgrat les nombroses actuacions de reequipament previstes en aquest sector, no quedava vinculada a cap equipament col·lectiu. El 1993 es planteja la descongestió del Pla Central i es proposa una renovació exhaustiva (que suposa la substitució de la totalitat dels edificis existents) de l'illa Robador, situada al costat oriental del tram central de la Rambla del Raval. L'emplaçament ofería una oportunitat idònia per construir un edifici capaç de presidir, per la seva arquitectura i ús, la Rambla del Raval, però el front edificat es qualifica exclusivament de zona residencial, i un primer projecte de 1993 preveu la construcció d'un edifici d'habitatges que tanca la Rambla del Raval de manera anodina. No serà fins el 2001, que es canvia el programa de l'illa Robador (amb nous usos administratius i comercials) i que s'encarrega a Oriol Bohigas una nova ordenació que apostarà per una màxima singularització arquitectònica. Aquest projecte suposa una inflexió significativa amb importants repercussions de cara a la monumentalització de la Rambla, però que s'inscriu no tant en la lògica d'ubicació d'equipaments col·lectius, com en la tendència a la recerca de la singularitat icònica en el paisatge urbà (veure apartat 5.2.2).

Un cas anàleg el constitueix el buidat de l'àrea central del Sector Oriental, en què el PERI preveia dos petits equipaments quasi testimonials aïllats als seus extrems. Des de finals dels anys vuitanta, el buidat s'ha anat fent realitat i s'ha renovat bona part del seu entorn mitjançant edificis d'habitatges sense cap preocupació per qualificar, estructurar i monumentalitzar l'espai central. La reflexió sobre la importància d'articular l'espai amb equipaments col·lectius es rellança també el 2001, quan la qualificació del sòl comprès entre els carrer Pou de la Figuera i Carders es canvia d'espai lliure a equipament, oferint la possibilitat de monumentalitzar l'espai a través d'un nou edifici singular d'ús col·lectiu. El mateix any es comença a treballar sobre la possibilitat d'ampliar la superfície de l'equipament del cantó nord, i sobre la seva ubicació òptima en vistes a qualificar i ordenar l'espai. Finalment, aquest intent de reubicació d'equipaments pensada des del projecte d'espai públic haurà quedat en gran part avortada. La superfície de l'equipament donant al carrer de Carders s'ha vist dràsticament reduïda i s'ha concretat en una petita dotació d'habitatges per a joves, un ús residencial amb poc potencial monumentalitzador. Al seu torn, l'equipament previst a l'alçada del carrer Baix de Sant Pere no augmentarà les seves dimensions, del tot insuficients per jugar un paper configurador de l'espai. La falta d'una lògica d'ubicació d'equipaments que integrés la idea de monumentalització de l'espai públic continua pesant en la configuració dels futurs jardins del Pou de la Figuera.

Aquesta dificultat de concretar de forma operativa en el projecte d'espai públic el principi de relació amb equipaments col·lectius queda plasmat a una escala molt superior en el cas de la plaça de les Glòries. Per la seva posició central i per la quantitat d'espais lliures encara disponibles al seu entorn, la plaça de les Glòries hauria pogut constituir un cas paradigmàtic d'espai configurat a partir de la relació entre espai públic, arquitectura singular i equipaments col·lectius. El 1992, en presentar en un article¹⁵⁴ els grans projectes urbans duts a terme a Barcelona des de 1979, J.A. Acebillo es refereix a l'entorn de la plaça de les Glòries com “una assignatura pendent, i el major i més central espai residual de la ciutat, com a conseqüència de no haver estat mai objecte d'un projecte d'ordenació i urbanització unitari”, i cita com a referència “el pla Jaussely, que el 1907 plantejava la plaça com un centre administratiu i monumental, situant en ella una biblioteca, l'edifici de Correus, el Palau de la Indústria, l'Acadèmia de Belles Arts i fins i tot el propi Ajuntament”.

Malgrat aquests referents, les actuacions realitzades entre els anys 1989 i 1992, no només no van contribuir a monumentalitzar la plaça mitjançant equipaments col·lectius, sinó que van hipotecar considerablement aquesta possibilitat de cara al futur. Per una banda, el fet que l'espai de les Glòries s'integrés en la idea d'un Eix Cultural que començaria a l'estació del Nord i acaba a la pròpia plaça explica que alguns dels grans equipaments ciutadans com l'Arxiu de la Corona d'Aragó, el Teatre Nacional i l'Auditori (els quals haurien pogut monumentalitzar la plaça) fossin implantats en el sector de Meridiana sud.

En aquesta decisió van pesar molt les presses del projecte olímpic i el pragmatisme derivat de la necessitat d'ocupar l'antiga platja de vies de l'estació del Nord, que, per les seves dimensions, oferia l'oportunitat de disposar d'un solar idoni. D'altra banda, la construcció de l'anell viari elevat i tancat per l'aparcament va acabar de dificultar la relació amb qualsevol edificació de l'entorn.

La implantació de l'Auditori i el Teatre Nacional es desvincula de la plaça de les Glòries i no contribueix a monumentalitzar-la.

¹⁵⁴ Acebillo. *El progresivo cambio de escala en las intervenciones urbanas de Barcelona.*

Entre 1993 i 1995, el projecte i la construcció del centre comercial i administratiu de Barcelona Glòries entre la Gran Via i la Diagonal van introduir en l'entorn de la plaça nous usos col·lectius, però el seu emplaçament allunyat de l'espai central fa que no tingui un efecte realment configurador de la plaça. La Modificació del PGM de 1999 es va dur a terme amb l'objectiu d'aportar aquesta visió unitària que mancava a les Glòries, i va recórrer a la presència d'equipaments col·lectius, concentrant-los a tocar de l'anella viària exterior entre l'avinguda Meridiana i la prolongació de la Diagonal. Però mentre aquests equipaments encara estan pendents d'acabar de concretar-se, des del 2000 la reflexió sobre la qualificació i monumentalització de la plaça de les Glòries ha derivat cap a la projectació d'arquitectures singulars que en la seva espectacularitat aspiren a compensar la manca de configuració i d'ordenació del conjunt.

Aquesta recerca de la singularitat en el paisatge urbà és una tendència internacional que s'ha anat consolidant a Barcelona al llarg dels anys noranta i que incideix directament en la monumentalització de l'espai públic.

5.2.2 La recerca de la singularitat icònica en el paisatge urbà

La proliferació en la ciutat contemporània de grans edificis d'arquitectura singular concebuts per constituir autèntiques fites visuals en l'espai metropolità és un dels fenòmens urbans actuals més significatius. Per a Françoise Choay, aquests nous signes arquitectònics que actuen com a veritables icones del nou paisatge urbà són un dels principals mecanismes potencialment transmissors de significat en la ciutat contemporània¹⁵⁵. Des de la competitivitat entre ciutats que atrauen grans fluxos financers i que cerquen una màxima projecció exterior en un món globalitzat, fins a la importància dels efectes mediàtics (que impliquen tant la classe política condicionada per ritmes i presses derivades dels cicles electorals, com un *star system* de l'arquitectura ansiós de publicitat), són molts els fenòmens socials contemporanis que incideixen en aquesta tendència a fomentar la singularitat arquitectònica en el paisatge urbà. Es tracta d'una tendència que va molt més enllà de la política de renovació de l'espai públic, però que resulta determinant en la configuració i monumentalització de l'entorn urbà.

A diferència dels equipaments col·lectius, l'ús dels nous edificis singulars no sempre és públic o social, la qual cosa suposa una variació en la seva càrrega representativa. Si els grans equipaments culturals i recreatius visualitzen els esforços d'unes societats de l'oci per difondre l'accés a la cultura i a les activitats lúdiques, els centres de convencions, els hotels o les seus de grans empreses són altres exemples típics d'aquestes arquitectures icòniques, simbòliques del pes de l'economia, de les finances, però també del turisme i la mobilitat global en el món contemporani. El disseny d'aquestes arquitectures respon essencialment a la voluntat de destacar-se, de sobresortir (la qual cosa es tradueix sovint en l'augment de la seva alçada).

És per això que la tendència a la singularització icònica és un dels principals factors d'aquest procés que pensa i construeix la ciutat no des d'una òptica i una reflexió urbanes, sinó estrictament des d'una aproximació arquitectònica. En molts casos, aquestes fites arquitectòniques singulars són molt autònomes, quasi autistes, objectes aïllats que emergeixen per dominar la ciutat. Aquestes fites dibuixen nous perfils i siluetes a escala de la ciutat, o fins i tot, del territori, però molt sovint sense considerar l'espai públic a una escala més local. La necessitat d'integrar les arquitectures singulars en una lògica plenament urbana implica ubicar-les adequadament en relació a l'estructura de la ciutat (exactament igual com succeeix amb la col·locació de monuments escultòrics), de manera que no només posin de relleu la seva pròpia imatge, sinó que visualitzin l'ordenació de la ciutat. Però aquesta integració exigeix també treballar l'articulació de les edificacions singulars amb el seu entorn més immediat. L'experiència de Barcelona mostra les dificultats, d'una banda, per articular les arquitectures icòniques amb l'espai públic que les envolta, i de l'altra, per articular-les amb la resta del teixit edificat de manera a configurar l'entorn urbà.

5.2.2.1 L'articulació de les arquitectures singulars amb l'espai públic

És arran del projecte olímpic que Barcelona comença a participar decididament en aquesta dinàmica de construcció de grans fites urbanes encarregades a arquitectes de reconegut prestigi internacional. Els grans projectes de l'anella olímpica o les dues torres de comunicacions en serien els primers exemples, però tots ells se situen en entorns no edificats, en els grans parcs metropolitans de la ciutat.

En canvi, la implantació del Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA) al cor del Raval ofereix un clar exemple de les dificultats d'articular les noves arquitectures singulars amb l'espai públic (i també amb un teixit dens i plenament consolidat). Construït el 1993 per Richard Meier al mig del conjunt històric format per la Casa de la Caritat, la Casa de la Misericòrdia i el Convent dels Àngels al sector nord del Raval, el Museu d'Art Contemporani és quasi un manifest d'aquesta voluntat de recórrer a grans arquitectes internacionals per augmentar el patrimoni d'edificis singulars de la ciutat.

L'actual plaça del MACBA, entre el nou museu i el convent dels Àngels, neix directament vinculada al projecte del museu, que els mateixos autors complementen amb un projecte d'urbanització de l'espai públic. Existia, doncs, una oportunitat idònia per crear un espai públic de gran riquesa. L'existència de nombrosos edificis històrics amb valor patrimonial (convent dels Àngels, Capella dels Infants Orfes, la mateixa casa de la Caritat...) permetia establir un diàleg entre l'arquitectura contemporània i l'arquitectura històrica. Al mateix temps, els abundants equipaments al voltant de la plaça (el FAD, una Escola Vedruna, el propi museu, el Centre de Cultura Contemporània, els diversos centres universitaris...) aportaven un gran potencial per a l'ús de l'espai públic. La utilització d'un llenguatge contingut en el tractament mineral de la plaça cedeix el protagonisme als diversos edificis que hi donen, però la proposta no aconsegueix articular adequadament els múltiples equipaments amb l'espai públic.

Les rampes que salven el desnivell entre la façana frontal del museu i la cota de la plaça constitueixen un gest arquitectònic de l'edifici envers l'espai públic, però més enllà de fer les delícies dels aficionats al *skateboard*, el nou museu, sense cap ús en planta baixa fora de la petita botiga en un extrem, no estableix cap vincle funcional amb la plaça. Si la petita placeta dels Àngels queda animada per l'accés a la sala d'exposicions del convent homònim i per l'entrada a l'Escola Vedruna, l'accés al FAD (l'altre gran equipament que dona a la plaça del MACBA) queda aïllat de l'espai central, enclotat sota un desnivell que només s'explica per l'existència de la coberta de l'aparcament i que no contribueix gens a la unitat de l'espai. Si l'articulació del nou museu amb l'espai de la plaça i d'aquest amb la resta d'equipaments preexistents ja no és del tot reeixit, la solució dels espais posteriors i laterals mostra una absència total de voluntat d'integració. El MACBA s'erigeix en l'espai que ocupava un últim cos de la Casa de la Caritat, però la relació del nou edifici amb la part conservada de l'antic hospici es redueix a un pas del tot residual, fins al punt que està tancat amb reixes per ambdós extrems.

---

¹⁵⁵ Choay. *Verso un nuovo statuto dei segni urbani* in *L'orizzonte del porturbano*.

El projecte de la plaça del MACBA no aconsegueix articular plenament l'espai públic i els equipaments que l'envolten

De la mateixa manera, el gran espai interior que queda entre l'Església de Montalegre, la Casa de la Caritat, la mansana on s'ha adossat l'edifici de la Universitat Ramon Llull i el propi MACBA respira un aire residual, malgrat la possibilitat d'un accés funcional a tots els equipaments que l'envolten. Ni el projecte del museu ni el de l'espai públic al seu voltant no han aconseguit contribuir a la configuració i articulació d'aquest gran espai posterior i interior. Les diferències de cota no s'integren adequadament i es tradueixen en un desnivell que fragmenta l'espai i el desvincula del museu. L'espai entre el museu i les edificacions de la cantonada amb el carrer de Ferlandina queda per resoldre, presidit per parets mitgeres i façanes posteriors degradades, sense que el museu hagi previst vincular-s'hi, ni com espai d'accés, ni com espai eventualment edificable en un futur. Aquests déficits en l'articulació del nou museu amb l'espai i amb les edificacions preexistents repercuteixen en la configuració formal i en la vitalitat de l'espai públic, però també en el seu potencial com espai narratiu del temps històric, que podia ser potenciat pel contrast entre l'arquitectura contemporània i el llegat patrimonial. El contrast certament existeix, però més per una simple juxtaposició, que per un veritable diàleg entre volumetries.

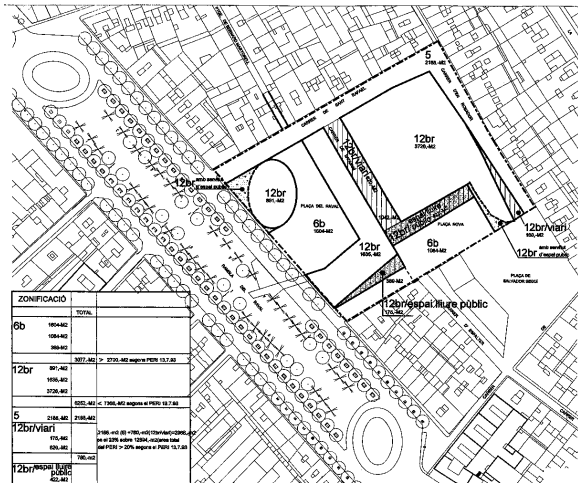
No hi ha dubte que el reequipament d'aquest sector del Raval ha contribuït decisivament a la seva revitalització, fins al punt d'esdevenir un actiu centre cultural dins la ciutat. Però malgrat aquest fet, des del punt de vista del projecte d'espai públic, la falta d'una articulació funcional i formal de la nova plaça amb els equipaments de l'entorn i en concret amb l'edifici singular del MACBA ha impedit aprofitar el gran potencial d'aquest espai per convertir-lo en el veritable cor palpitant i monumental d'un nou pol cultural a escala de ciutat. Fins al punt que l'associació nord-americana *Project for Public Space*, en el seu anàlisi de l'espai públic a Barcelona, situa la plaça del MACBA dins el grup d'espais infernals, ja que la pobresa d'ús que es deriva d'aquestes mancances en l'articulació entre l'espai públic i les arquitectures singulars de l'entorn pesa molt en aquesta valoració.

5.2.2.2 Les fites arquitectòniques alienes a la configuració de l'entorn urbà

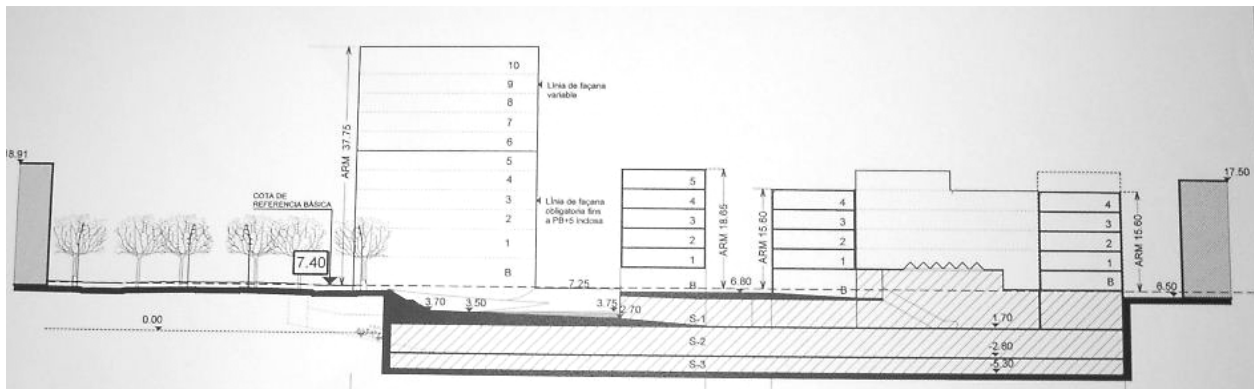
Si la plaça del MACBA ofereix un clar exemple de com el recurs a arquitectures singulars pot anar en detriment de l'articulació entre l'espai públic i l'entorn edificat, els projectes de fites arquitectòniques singulars també mostren sovint una total falta de relació amb la resta d'edificacions de l'entorn urbà. La recerca cada vegada més acusada de la pròpia singularitat publicitadora es tradueix en una despreocupació per la configuració de l'espai urbà en el seu conjunt.

Un primer exemple, també a escala dels espais de Ciutat Vella, el trobem en el projecte de remodelació de l'illa Robador (2001), al lateral de la Rambla del Raval. Aquest projecte respon a un canvi en el programa d'usos d'aquesta illa situada al cor del Raval i renovada íntegrament, de manera que el destí únicament residencial es diversifica amb la introducció d'un centre comercial-terciari amb la voluntat de dinamitzar una de les àrees més degradades de Ciutat Vella. El projecte situa les activitats comercials i terciàries donant a la rambla del Raval i proposa unes arquitectures i una ordenació del tot singulars: un nou hotel amb una alçada de deu plantes (en relació a les cinc comunes al Raval) i de planta el·líptica; una plaça deprimida que obre un espai lateral a la Rambla; uns blocs d'oficines col·locats en L al voltant de la plaça deprimida i amb passos oberts a diferents nivells; una passarel·la que connecta el conjunt amb el centre de la Rambla del Raval.

La recerca de la singularitat és primordial en aquest projecte i no hi ha dubte que l'impacte visual d'aquesta proposta marcarà la Rambla del Raval (el projecte guanyador del concurs per a l'hotel s'encarrega d'emfasitzar aquest aspecte proposant una façana luminiscent). Però la proposta arquitectònica del conjunt està del tot tancada en si mateixa, subordinada al seu propi programa funcional i a la seva lògica d'ordenació interna, més que no pas pensada per completar la configuració de la Rambla del Raval. En la justificació de la proposta no apareix cap referència a l'impacte d'aquests canvis arquitectònics sobre la Rambla, ni a l'oportunitat que representa la renovació de l'illa Robadors per monumentalitzar aquest espai.

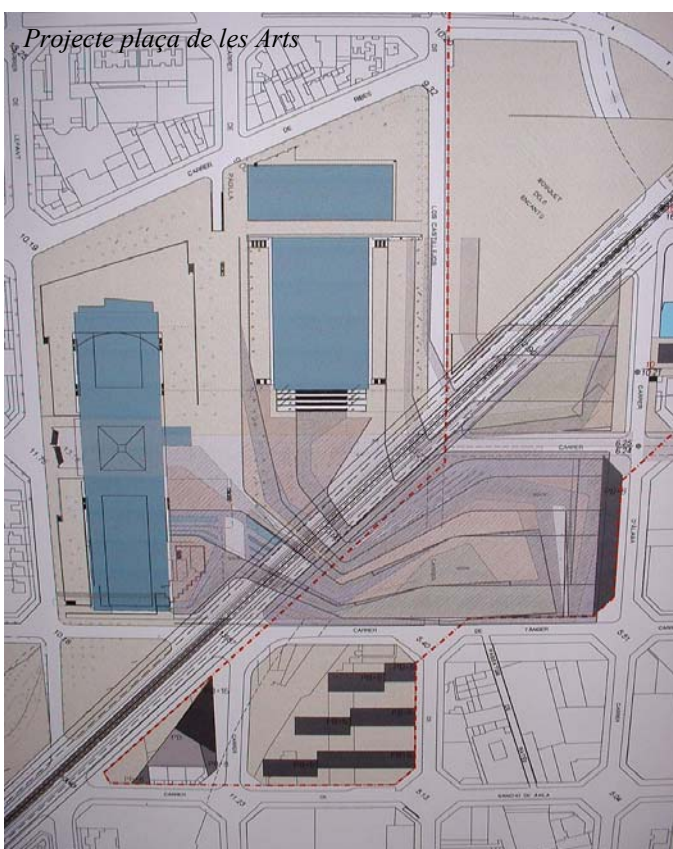
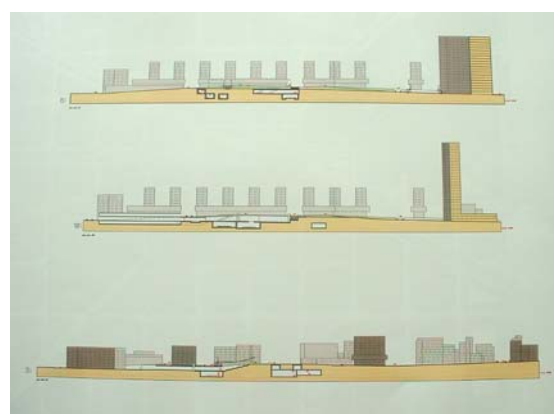
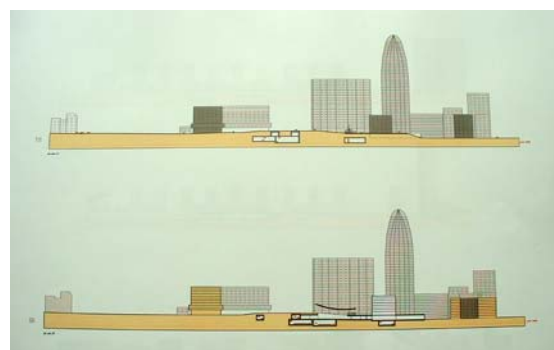
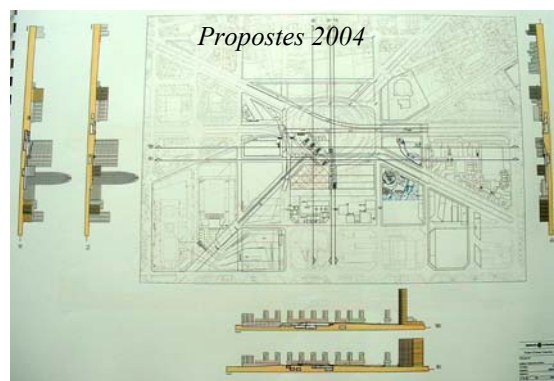
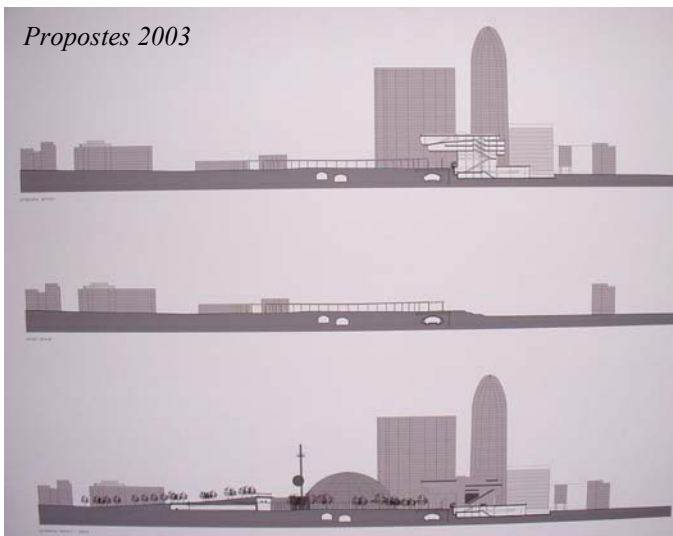

El complex hotel·er, comercial i administratiu projectat a l'illa Robadors (2001) introdueix arquitectures singulars a la Rambla del Raval

Ni es genera una façana sobre la Rambla, ni s'analitza l'efecte de l'obertura d'un espai lateral al costat d'un esventrament ja considerable, ni es valora l'impacte de crear artificialment desnivells i canvis de cota, ni es planteja una màxima articulació entre els diferents espais de l'àrea (la Rambla del Raval, però també la plaça de Salvador Seguí o el passatge que prolongant el carrer de Sadurní constituïa un itinerari històric dins el Raval). La reflexió en curs sobre la possible requalificació com equipament del bloc donant a la Rambla, l'intent finalment abandonat de substituir l'edifici el·líptic per una façana longitudinal, i la supressió del caràcter deprimit de la nova plaça lateral són indicadors del debat existent entorn d'aquest projecte, i de la necessitat de conjugar la singularització arquitectònica amb una configuració urbana de l'espai públic.

Els projectes recents per a la plaça de les Glòries recorren a la singularització de l'espai, tant a través d'arquitectures com de projectes d'espais públics autònoms.

En el cas de la plaça de les Glòries, el recurs a noves arquitectures singulars és un dels principis fonamentals de les propostes que s'han anat succeint des de la Modificació del PGM el 1999. La construcció en curs de la torre AGBAR a la cantonada amb la Diagonal és la primera d'un seguit d'actuacions que singularitzaran l'espai de Glòries i que en molts casos constituïran fites visibles des de bona part de la ciutat. La proposta del nou museu del disseny damunt mateix de l'actual nus viari i d'un nou gratacels (de més de 100 metres i de planta totalment irregular, destinat a un hotel) davant la Torre Agbar a l'altre costat de la Diagonal, posen en evidència aquesta tendència a cercar la qualificació de l'espai en la singularitat projectual.

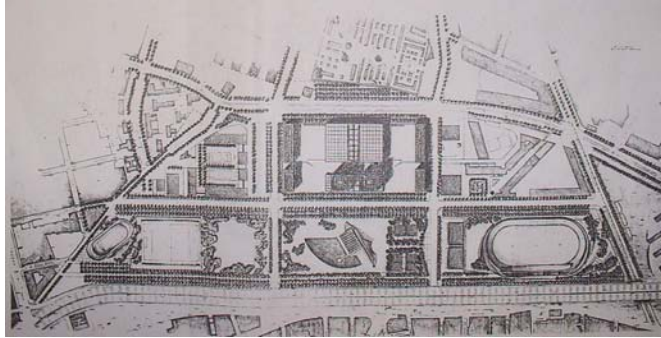
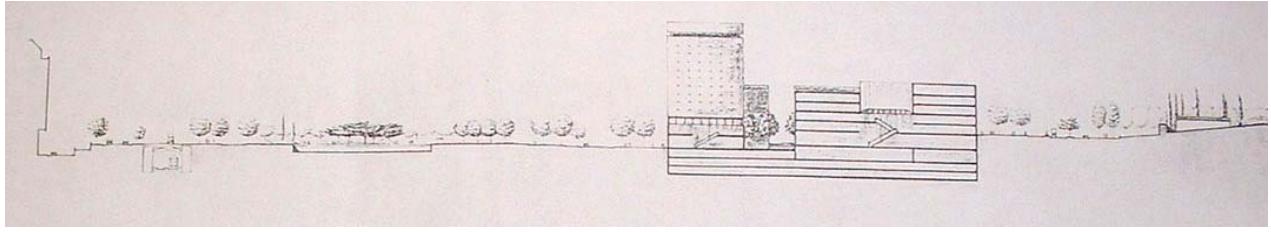
I certament, la plaça de les Glòries és un espai que es presta a acollir grans fites urbanes singulars que poden tenir un efecte monumentalitzador per la mateixa plaça, sempre i quan no es plantegin com una simple juxtaposició d'elements singulars, sinó que s'integrin entre ells, en relació a l'espai i al conjunt. Els projectes de fites urbanes han de ser pensats també des de l'escala local de l'espai públic, i no només des del seu impacte visual a escala de ciutat, que els permet construir un nou perfil de Barcelona, com pregonen els cartells que promocionen la nova Torre Agbar. Aquest projecte, l'únic en construcció de moment, no resulta massa encoratjador pel que fa a la integració de consideracions sobre la configuració urbana. La forma circular de la torre, tancada en si mateixa i aliena a qualsevol altra edificació, és quasi un emblema d'aquesta introversió de moltes arquitectures singulars davant l'entorn urbà.

Així mateix, en l'entorn de la plaça de les Glòries, el recurs a projectes singulars i autònoms, firmats per figures internacionals, fins i tot comença a traduir-se en algunes propostes d'urbanització originals. Es planteja un eventual parc que s'aixecaria fins a l'anell viari damunt l'actual emplaçament del Encants. També es preveu la plaça de les Arts, entre el Teatre Nacional i l'Auditori i els futurs equipaments a l'altra banda de la Meridiana, que intentaria articular aquestes diverses peces mitjançant un tractament formal singular basat en moviments topogràfics.

Però en el conjunt de l'àmbit de Glòries, difícilment s'assolirà una satisfactòria configuració urbana des de la fragmentació derivada de projectes d'edificació o d'espais públics puntuals i autònoms, per més singulars i originals que resultin.

Un cas anàleg és el de RENFE – Meridiana, on el pla parcial de 1984 preveia una plaça cívica com a centre del conjunt: “el sector central tindrà un contingut cultural i simbòlic. Acollirà la biblioteca, l'auditori, el casal cultural al voltant d'una gran plaça, a la confluència dels carrers Piferrer i Garrofers, cruïlla de pas al llarg dels 150 darrers anys de la història urbana de Sant Andreu”. Es tractava d'una proposta d'espai públic monumental en el ple sentit del terme, que s'ha anat desvirtuant fins que la formalització definitiva d'aquest sector central a finals dels anys noranta ha recorregut a la fita urbana singular a través del complex lúdic – comercial d'Heron City.

El projecte inicial ja preveia un conjunt de blocs terciaris i de torres residencials que s'aixequessin per damunt la massa arbrada del parc de Can Dragó i fossin visibles des de la Meridiana, però simultàniament, aquests edificis estaven pensats com a façana a la plaça cívica central i s'ajustaven a una ordenació de conjunt que respectava les traces dels camins històrics i responia a una estructura global del sector.

El pla parcial de RENFE – Meridiana de 1984 preveu una arquitectura singular, però articulada a una ordenació general de l'espai públic

La Modificació de l'Àrea Central del Pla Parcial del Sector RENFE – Meridiana de 1990 allibera l'àmbit de les disposicions del pla de 1984, deixant l'ordenació volumètrica a mans del futur projecte arquitectònic, en una evolució que respon a la tendència a construir la ciutat a partir de peces arquitectòniques singulars i autònomes. En aquest sentit, al marge de la valoració del resultat arquitectònic final, la proposta del centre comercial Heron City és molt menys rica en reflexions sobre la configuració de l'espai públic i l'estructuració de l'espai urbà. La fita urbana que constitueix la torre de l'hotel que s'alça en aquest punt d'entrada a la ciutat és una de les poques aportacions urbanístiques del projecte.

Així doncs, en aquest apartat la tesi argumenta com el recurs a la singularització arquitectònica pot contribuir a la monumentalització de l'espai públic, sempre i quan no signifiqui un projecte completament autònom i aliè a l'entorn urbà, sinó que consideri els principis d'integració al teixit urbà, d'articulació i configuració de l'espai públic, d'estructuració i ordenació de la trama urbana. A escala local de l'espai públic, retrobem el debat ben actual sobre el risc de construir la ciutat i particularment les noves àrees centrals (com el Fòrum, la Sagrera o la Gran Via al seu pas per l'Hospitalet) a partir de la juxtaposició d'espectaculars arquitectures singulars en lloc d'un projecte d'ordenació urbanística en el qual tinguin cabuda les fites urbanes en els emplaçaments més adients.

5.3 La valorització del patrimoni històric

L'interès creixent pel patrimoni històric és un fenomen contemporani de gran rellevància que té unes implicacions directes en la transformació de les ciutats. Tal i com hem desenvolupat en el capítol 2 (apartat 2.2.3) una actitud exclusivament conservacionista del patrimoni tendeix a museïficar els vestigis del passat, amb el risc de convertir els teixits històrics en parcs temàtics al servei del turisme cultural. Aquesta actitud de venerar indiscriminadament tot allò que és més o menys antic pel simple fet de ser-ho, traduiria, en part, un malestar antropològic de la civilització occidental. Les nostres societats, fonamentades en el mite del progrés i en una modernitat entesa com a canvi permanent i accelerat, viuen en una relació més difícil amb la tradició, el temps històric i la memòria que les societats pretèrites més holistes. En canvi, la integració del patrimoni històric en el procés de transformació permanent de la ciutat permet valoritzar-lo en plenitud. Aleshores, l'espai urbà esdevé un espai narratiu d'un temps històric obert: la coexistència harmoniosa de vestigis d'èpoques diverses expressa la continuïtat d'un temps històric que s'enriqueix quan cada generació renova el projecte de convivència, la *civitas*, transformant l'*urbs*. És en aquest sentit que el patrimoni històric pot ser considerat com un dels principals mecanismes de monumentalitat contemporanis.

A Barcelona, aquesta visió segons la qual el tractament del patrimoni s'ha d'integrar en el procés global de transformació de la ciutat ha estat molt clara des de l'inici de la renovació urbana dels anys vuitanta, fins al punt que en teixits de gran valor patrimonial s'han dut a terme transformacions urbanes, singulars i polèmiques en el context europeu per la seva envergadura i contundència (i que en alguns casos potser no han considerat prou el valor del patrimoni històric). La Modificació del PGM de 1982-83 que suprimeix les afectacions dels projectes històrics d'obertura de noves vies a través de Ciutat Vella i Gràcia és un dels documents on més explícitament s'exposa aquest posicionament: tot i considerar el seu valor patrimonial, els cases antics són part integrant de la ciutat i han de seguir evolucionant i transformant-se amb la resta d'aquesta ciutat. És així com el projecte urbanístic de renovació de Ciutat Vella es regirà per uns objectius de regeneració social i econòmica d'un districte que es trobava en un greu estat de degradació, més que per uns criteris de conservació patrimonial. Les actuacions dràstiques d'enderrocs, destinades a esponjar els teixits i dotar-lo d'un parc d'habitatges socials que evités un procés de *gentrification*, distingeixen el projecte de Ciutat Vella del de molts altres centres històrics europeus que des de la dècada dels anys seixanta han anat endegant processos de rehabilitació integral. Al costat de la transformació emblemàtica de Ciutat Vella, són molts els projectes que s'inscriuen en aquesta lògica que integra el tractament del patrimoni arquitectònic a un projecte de ciutat, des d'actuacions puntuals com ara l'enderroc de diverses cases de pisos de la plaça Catalunya per dotar-la d'una nova configuració formal, fins a la política global de rehabilitació de l'Eixample, que tot valoritzant al màxim el seu patrimoni històric i artístic ha permès mantenir-lo com el veritable centre neuràlgic de la metròpolis.

En canvi, en la renovació del Poble Nou, començant per la Vila Olímpica fins als projectes més recents, la transformació de la ciutat no ha estat capaç d'integrar suficientment el patrimoni històric, i una política pròxima a la *tabula rasa* ha malmès en part un conjunt excepcional d'arquitectura industrial (els projectes en curs del 22@, així com diversos estudis patrimonials recents estan corregint actualment aquesta tendència).

El tractament del patrimoni històric és una política urbanística autònoma, però interrelacionada amb moltes altres, i entre elles amb la de renovació de l'espai públic. L'espai públic constitueix el lloc per excel·lència de contemplació del patrimoni històric urbà. En l'espai narratiu del temps històric, on les traces de l'evolució de la ciutat són perceptibles a través la coexistència de vestigis d'èpoques diverses, el patrimoni arquitectònic adquireix el seu màxim valor. Els projectes d'espai públic poden dialogar amb el patrimoni històric i contribuir a posar-lo en valor, integrant-lo i exposant-lo.

Però és sobretot a l'escala del conjunt dels teixits històrics on aquest vincle entre patrimoni i espai públic és més important. Podríem dir que l'espai públic és el principal patrimoni dels teixits històrics. Més enllà de la contemplació d'elements patrimonials catalogats (incloent-hi els mateixos conjunts urbans protegits per la seva homogeneïtat), és recurrent l'espai públic de cada teixit que és possible copsar el seu caràcter urbà propi, percebre la seva identitat originària i reconèixer-hi les aportacions successives de la història. Tant els projectes de creació de nous espais públics basats en l'esponjament de teixits existents, com les permanents substitucions de l'edificació que canvien la configuració de l'entorn edificat de l'espai públic afecten directament el patrimoni urbà. És a nivell d'aquestes actuacions on es constata un augment de la sensibilitat patrimonial al llarg dels anys noranta, especialment en el cas de Ciutat Vella.

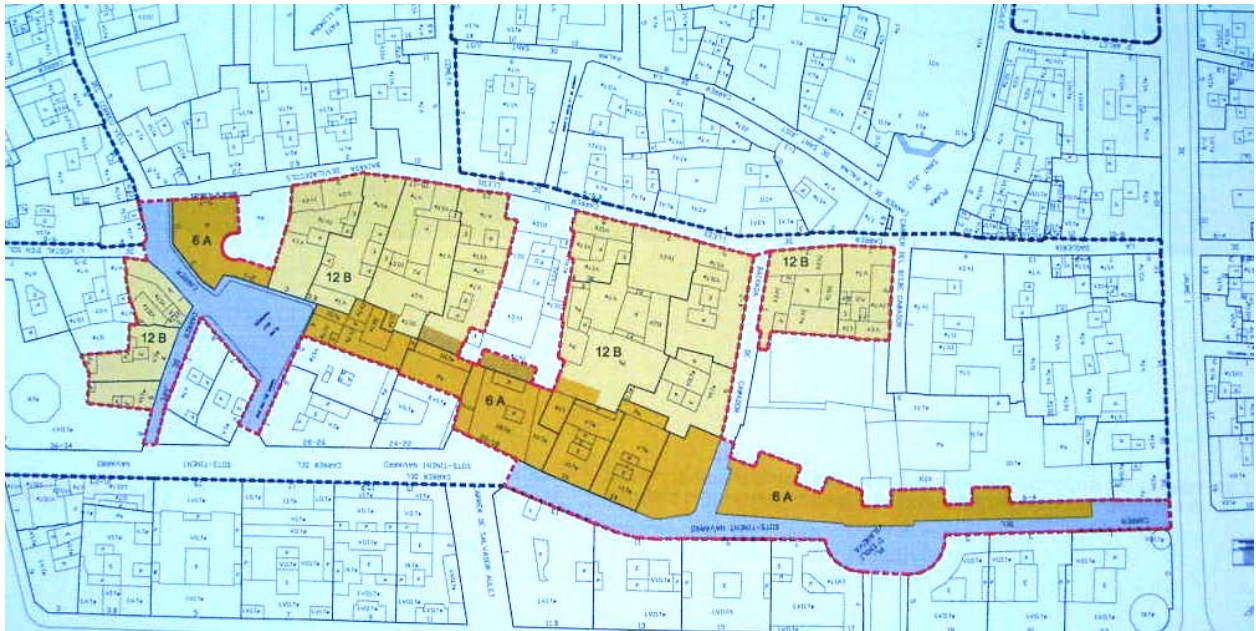
5.3.1 La valorització del patrimoni històric des del projecte d'espai públic

El projecte d'espai públic pot contribuir a posar en valor el patrimoni històric a partir d'actuacions puntuals que integren referències històriques en entorns patrimonials determinats, o bé a partir d'actuacions a una escala més general que reforcen el valor de la trama urbana com a patrimoni històric i que utilitzen la noció de recorregut urbà per apropar-lo i donar-lo a conèixer.

5.3.1.2 Exposició d'entorns patrimonials i referències històriques

La sensibilitat patrimonial dels projectes d'espais públics concebuts per posar en valor entorns històrics va en primer lloc lligada al tractament del pla horitzontal. Reprenent els termes que hem utilitzat en capítol 3 relatiu a la configuració de l'espai públic, el projecte que integra l'entorn patrimonial és un projecte contextual, que s'obre i dialoga amb el seu entorn edificat, per oposició als projectes autoreferents, que es repleguen sobre si mateixos potenciant unes lògiques pròpies alienes a l'entorn. En aquest sentit, la tendència dominant des de finals dels anys vuitanta cap a una major contenció expressiva i cap a la recerca d'una transparència de l'espai que dona més protagonisme a l'entorn edificat afavoreix el caràcter patrimonial d'aquells espais situats en entorns històrics. En segon lloc, es tracta de projectes que van associats al tractament dels elements històrics de l'entorn. Aquest tractament de l'entorn patrimonial pot anar des de les rehabilitacions arquitectòniques d'edificis catalogats, fins a la rehabilitació del conjunt de façanes en el marc de projectes d'espais públics integrals (que tracten simultàniament el pla horitzontal i pla vertical), passant pels projectes que integren elements patrimonials aïllats o incorporen referències històriques utilitzant mitjans subtils dins els principis de minimalisme expressiu. D'aquesta manera, el projecte d'espai públic concebut des de la sensibilitat històrica esdevé un complement de les polítiques sobre el patrimoni arquitectònic.

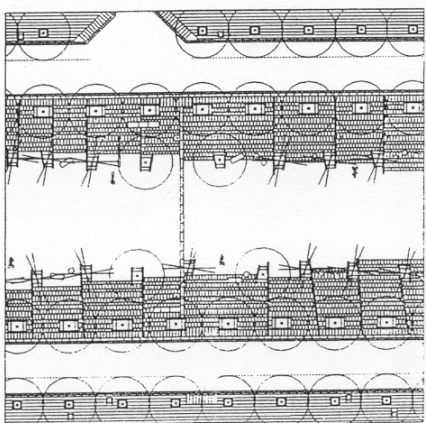
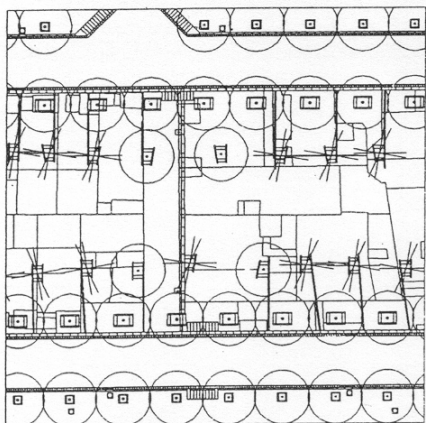
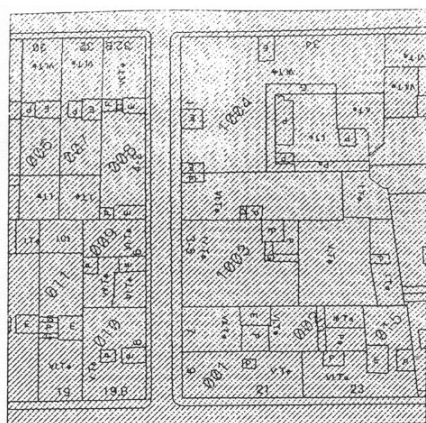
L'avinguda de la Catedral, màxim exponent dels projectes d'espai públic basats en la unitat, contenció i transparència espacial, gaudeix d'un entorn patrimonial excepcional. Les actuacions de rehabilitació de diversos dels monuments que presideixen l'espai (com ara la Pia Almoina, la casa de l'Ardiaca o la muralla romana) han contribuït a posar en valor aquest ric patrimoni, que fa de l'avinguda de la Catedral un magnífic exemple d'espai narratiu del temps històric, gràcies a la coexistència en un mateix espai de vestigis romans, de monuments medievals, de façanes neoclàssiques, de cases de pisos del segle XIX i d'exemples de l'arquitectura moderna. El projecte d'espai públic dialoga amb aquest entorn històric a través de petits recursos com un tractament singular del sòl al peu de la muralla (que originàriament havia de ser una combinació de lloses i gespa) o l'agrupació de les escalinates de la Catedral i la implantació de bancs únicament davant seu per posar de relleu el temple com element que domina l'espai.

El futur Pla de Millora Urbana en l'àmbit de la muralla romana entre les places l'Àngel i Traginers podria instrumentar un projecte d'espai públic de conjunt per a valoritzar aquest entorn patrimonial.

En aquest mateix sentit, el perímetre oriental de la muralla romana, que s'estén des de l'avinguda de la Catedral fins a la plaça de Traginers, passant per les places de Berenguer IV i de l'Àngel, constitueix un àmbit de gran valor històric que un projecte d'espai públic amb sensibilitat patrimonial podria contribuir decisivament a posar en valor. De moment, és dels pocs espais a la ciutat on existeixen panells explicatius dels diferents vestigis que es van trobant. Aquest simple mecanisme, habitual en d'altres capitals europees en què pràcticament cada edifici o espai catalogat o escenari d'un esdeveniment històric significatiu és ressenyat, mostra la capacitat de l'espai públic com espai de vivència privilegiat del patrimoni urbà. La modificació del planejament en curs que preveu donar continuïtat al recorregut al peu de la muralla en el seu darrer tram fins a la plaça de Traginers podria ser l'ocasió per a un projecte d'espai públic unitari per a tot l'àmbit de la muralla romana oriental, en què també des de la urbanització, els jocs de materials i les combinacions d'elements urbans és dialogués amb els valors patrimonials, amb la noció de recorregut, amb els espais singulars que el puntuen, amb el contrast entre els vestigis mil·lenaris i l'operació d'obertura de la Via Laietana ara fa un segle. Es tracta de projectes d'espai públic en què les lògiques d'urbanització generadores d'imatges urbanes (veure apartat 4.3) estan presidides no per la voluntat d'identificació d'àmbits urbans o d'eixos vertebradors, sinó per la comprensió i exposició de l'entorn patrimonial. Existeix realment un camp obert a la valorització del patrimoni històric des del projecte d'espai públic.

La Rambla del Raval és un exemple on també s'observa l'augment de la sensibilitat patrimonial i els mecanismes de què disposa el projecte d'espai públic per vehicular-la. En el tractament d'aquest buidat es passa d'una política de substitucions i construcció d'edificis de nova planta sense cap consideració per la tipologia tradicional del barri, a una política de gran sensibilitat patrimonial concretada en el Pla Especial de Millora i Ordenació del Pla Central. Alguns edificis d'habitatges socials com els dels carrers Mª Aurèlia Capmany i Sant Oleguer, o d'altres edificis de promoció privada com el de la cantonada amb el carrer de l'Hospital, il·lustren aquesta manca inicial de criteris patrimonials. Es tracta d'edificis que trenquen el ritme de la parcel·lació històrica, així com la tipologia compositiva de les façanes tradicionals, introduint elements del tot aliens al teixit del Raval com els entresols. En canvi, el pla especial del 2000 mostra una gran sensibilitat patrimonial tant pel que fa al tractament del pla horitzontal, com de l'entorn edificat.

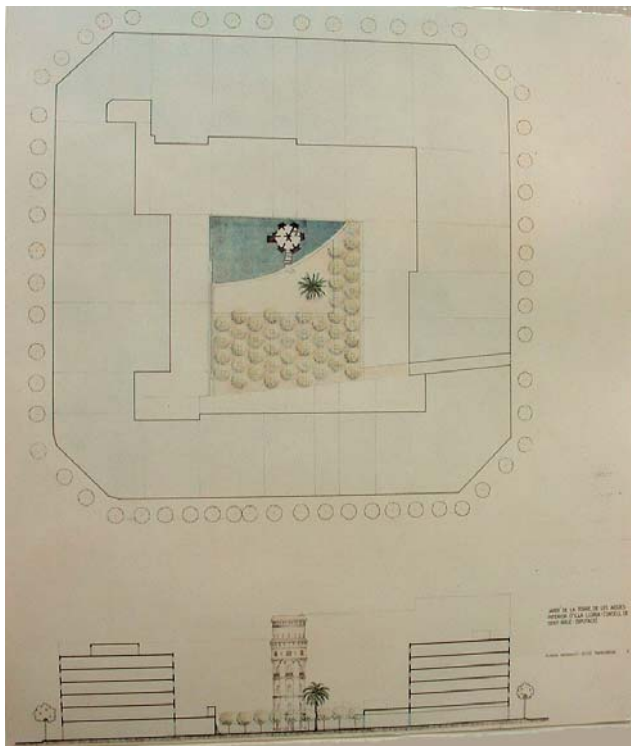

Per una banda, el projecte d'urbanització utilitza franges de lloses en el paviment per reproduir els límits parcel·laris de les edificacions enderrocades, i col·loca part de l'arbrat en relació a aquests antics límits. D'altra banda, el pla proposa un projecte de conjunt per a la rehabilitació de les façanes de les cases de pisos que envolten l'espai, el qual es basa en un rigorós treball d'investigació cromàtica, compositiva i històrica sobre l'arquitectura dels mestres d'obres de la primera meitat del segle XIX. A través de la revalorització d'aquestes façanes, la Rambla del Raval adquireix un valor patrimonial malgrat l'absència de cap monument històric singular, i pot consolidar-se com un espai narratiu del temps històric quan el projecte de l'illa Robador juxtaposi a l'arquitectura tradicional una mostra d'arquitectura contemporània (malgrat que el projecte considerat de l'hotel i el centre comercial-administratiu no destaca pels seus esforços per dialogar i articular-se amb l'entorn edificat preexistent).

*La urbanització de la Rambla del Raval
recull les traces de l'antiga parcel·lació*

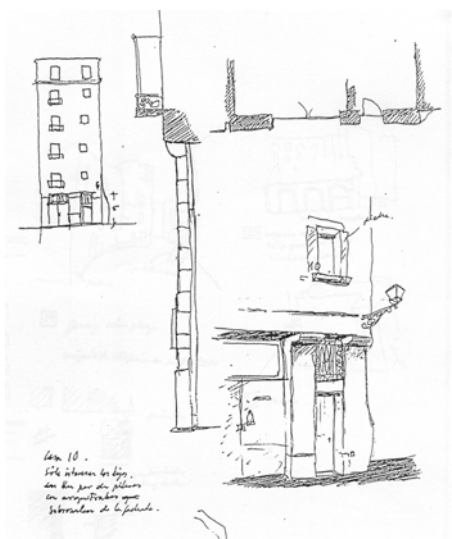
Un tercer mecanisme pel qual el projecte d'espai públic pot valoritzar el patrimoni urbà és la integració d'elements patrimonials singulars. En alguns casos, es pot tractar de vestigis arqueològics que són parcialment exposats, o dels quals se'n comença a fer sistemàticament un aixecament planimètric en ocasió de cada actuació de reurbanització amb la intenció d'anar elaborant un plànol del subsòl arqueològic de la ciutat. Però en molts casos, es tracta d'incorporar al projecte d'espai públic elements o edificacions puntuals que rememoren l'existència d'uns teixits urbans o d'unes estructures rurals desaparegudes. Els vestigis d'antigues indústries conservades en moltes mansanes Cerdà (des de les arquetípiques xemeneies, fins a l'antic dipòsit de cervesa de la fàbrica Damm conservat al pati Montserrat Roig, passant per la torre de les Aigües que presideix el pati homònim), o les masies integrades en molts projectes (des de l'antic nucli rural de Sant Martí de Provençals, a les diverses masies del Guinardó i Nou Barris articulades al llarg de la Ronda del Mig, passant per les masies integrades al parc central de Nou Barris) són manifestacions de sensibilitat patrimonial en entorns on s'ha perdut la imatge i la identitat de les formes urbanes pretèrites.

Alguns espais lliures interiors d'illa de l'Eixample, com és el cas dels patis de les Aigües i de Montserrat Roig, integren elements patrimonials singulars com l'antiga torre de les Aigües o un dipòsit d'una fàbrica de cervesa

5.3.1.2 L'espai públic com a patrimoni històric i com a recorregut patrimonial

Però l'espai públic, a més de ser un espai escènic privilegiat per a la contemplació d'entorns patrimonials, és també patrimoni històric en la mesura que la trama urbana constitueix una de les principals permanències de la ciutat al llarg dels segles. La definició de conjunts urbans protegits per la seva gran homogeneïtat ha estat un mecanisme tradicional de les polítiques patrimonials, que dels primers llistats de monuments històrics elaborats al llarg del segle XIX ha anat estenent la noció d'element a protegir a àrees urbanes cada vegada més àmplies. En el cas de Barcelona, la figura dels conjunts històrics ja apareix en el Catàleg de 1979 realitzat per Hernández-Cross, i la revisió d'aquest catàleg mitjançant el Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic aprovat al llarg del 2001 incorpora nous conjunts protegits a partir de les reflexions conjuntes amb els serveis tècnics del diferents districtes. L'augment del nombre de conjunts patrimonials protegits, la majoria dels quals corresponen a traces urbanes, és justament un dels aspectes destacats d'aquest Pla. Però molt més enllà d'augmentar el nombre d'aquests conjunts, la consideració de l'espai públic com a patrimoni històric s'observa en el respecte a les tipologies dels espais tradicionals del casc antic, a l'hora de crear-ne de nous, però també en el tractament diferenciat d'algunes traces urbanes històriques.

Els croquis de l'estudi de detall de 1997 per a la prolongació de l'avinguda Cambó tracten l'espai públic com a patrimoni històric

Al seu torn, les traces de les antigues vies de comunicacions són algunes de les permanències més durables en les ciutats, adquirint amb el pas dels segles un veritable valor patrimonial urbà. El projecte d'espai públic pot valoritzar aquestes traces conferint-los un tractament diferenciat i un paper singular en l'estructura d'espais públics cívics. En el procés de renovació de l'espai públic de Barcelona, trobem diversos actuacions en què aquest valor de les traces històriques es té en compte, tot i que no sempre aconsegueixen traduir-lo a nivell projectual.

El pla parcial del sector RENFE – Meridiana de 1984 atorgava una gran importància a la recuperació de les traces peatonals dels carrers Piferrer i Garrofers que durant dècades havien unit l'antic nucli de Sant Andreu amb el seu cementiri, però aquesta idea estructurant del pla desapareixerà progressivament en el decurs de la seva execució. Igualment, el parc de Sant Martí reconeix les traces dels antics camins rurals i especialment de la carretera que unia el nucli amb Barcelona, però el projecte del parc, tot i mantenir-les, no aconsegueix donar-los un tractament que les faci ben llegibles. A partir de la segona meitat dels anys noranta, trobem nous projectes que renoven traces històriques. És el cas del projecte de l'Avinguda Mistral, que emfasitza el fet de tractar-se del tram que unia la porta de Sant Antoni del recinte medieval amb el punt de bifurcació de les carreteres de Sants i la Bordeta (l'actual plaça d'Espanya) que es dirigien cap al Delta i el corredor del Llobregat respectivament.

El projecte del carrer Bofarull (1995) rememora la traça de l'antic Rec Comtal

Els projectes de les antigues carreteres de Ribes i del Clot també reconstitueixen fragments de la traça de la via que empenia el corredor del Besòs, mentre que tal i com ja recollia l'avanç del Pla d'Espais Lliures, el carrer Pere IV, antiga traça de la carretera a França pel corredor litoral, pot jugar un paper vertebrador del sistema d'espais públics cívics del Poble Nou. Però si hi ha algun teixit on el paper d'aquestes traces històriques és especialment rellevant, aquest és el del centre històric medieval. Pere Cabrera, Director de projectes de Foment de Ciutat Vella, considera que una de les principals línies d'actuació patrimonial en aquest districte en els propers anys ha de ser la valorització efectiva d'aquestes traces urbanes històriques reiteradament reconegudes. La identificació de les traces a través de projectes unitaris d'espai públic, la seva eventual senyalització en forma d'itineraris, o la seva inclusió en àmbits urbans amb ajudes preferents a la rehabilitació són alguns dels mecanismes per fer possible aquesta valorització.

Darrere aquests projectes en antigues traces urbanes apareix la importància de la noció de recorregut urbà també per a l'experiència del patrimoni històric. Els projectes de rutes culturals que impulsa des de finals dels anys noranta l'Institut del Paisatge Urbà, amb propostes com la ruta del Modernisme, la ruta Gaudí, la ruta Domènech i Muntaner, la ruta Verdaguer, i a les quals s'afegeixen d'altres iniciatives de ProEixample com les rutes d'edificis modernistes, les rutes de museus o els recorreguts pels barris, mostren com a través dels itineraris urbans es pot fomentar la simbiosi entre espai públic i patrimoni històric. La possible senyalització d'aquests itineraris en l'espai urbà i les formes més adequades per fer-ho (des del marcatge en el propi espai, fins al recurs a tecnologies de la comunicació) és un camp que s'obre al projecte d'espai públic. És a través de la vivència del caràcter propi dels teixits històrics considerats en el seu conjunt a través del recorregut urbà, que el patrimoni històric adquireix la seva màxima expressió.

Projectes d'espais públics unitaris presidits per lògiques inspirades en la comprensió d'entorns patrimonials, incorporació d'elements patrimonials o de referències històriques en el disseny de l'espai públic, identificació de traces urbanes i senyalització d'itineraris patrimonials són alguns dels recursos a partir dels quals el projecte d'espai públic pot contribuir a posar en valor el patrimoni històric. Però la qualitat del llegat patrimonial de la ciutat, dependrà en gran part de com els processos de renovació dels teixits històrics mantenen el caràcter del seu espai públic com a conjunt.

5.3.2 Renovació dels teixits històrics i caràcter patrimonial de l'espai públic

En la mesura que la identitat urbana dels teixits històrics constitueix el principal valor patrimonial d'una ciutat, els projectes de renovació d'aquests teixits, tant pel que fa a les eventuals creacions de nous espais públics com als processos de substitució de l'edificació, incideixen profundament en la mutació d'aquesta identitat a través dels canvis en la imatge del teixit percebuda des de l'espai públic. Si durant els anys vuitanta, la voluntat de fer compatible el respecte al patrimoni històric i la transformació urbana va conduir a una dicotomia d'actituds entre projectes que donaven prioritat a la conservació del patrimoni, i d'altres que potenciaven la transformació en detriment de l'herència històrica, al llarg dels anys noranta s'ha avançat cap a mecanismes projectuals que permeten integrar els criteris patrimonials en els projectes de renovació.

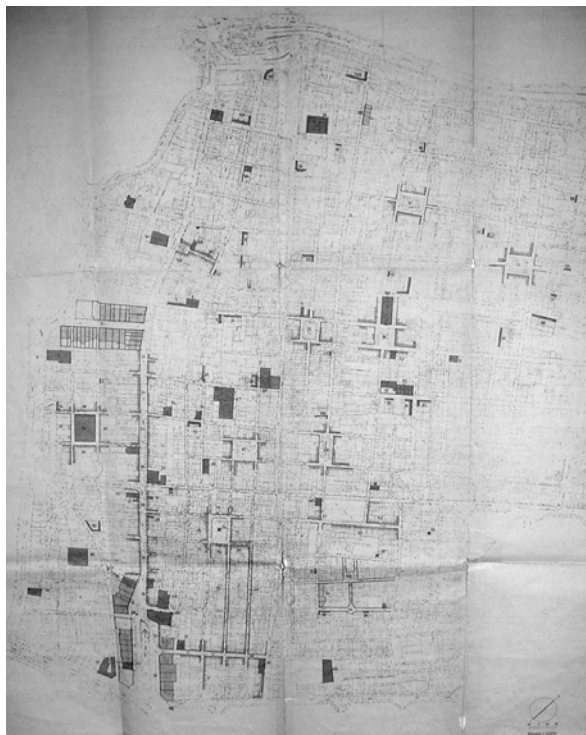
5.3.2.1 La dicotomia entre conservació i transformació

La política de valorització del patrimoni arquitectònic té una certa tradició a Barcelona, des dels projectes de Puig i Cadafalch i Domènech i Muntaner per a l'obertura de la Via Laietana que posaven l'èmfasi en la creació de perspectives visuals sobre diversos monuments del casc antic, fins al Catàleg d'elements protegits de 1962 (el primer d'una ciutat espanyola), passant per la ingent tasca de restauració de monuments medievals duta a terme per Adolf Florensa després de la Guerra Civil. Per tant, en el moment en què a finals dels anys setanta, la ciutat es prepara per a una profunda renovació urbana, aquesta sensibilitat patrimonial heretada roman present. Però el fet que es tendeixi a una dicotomia entre projectes que posen més l'accent en la conservació i d'altres que el posen en la renovació, farà que en algunes àrees no es tingui prou en compte el valor patrimonial del teixit urbà. Aquesta dicotomia es produeix a dos nivells, ja sigui entre teixits en què es minimitzaren les transformacions i teixits en què la renovació s'apropà a la política de *tabula rasa*, o bé a l'interior d'un mateix teixit, entre àrees a rehabilitar quasi integralment i àrees a remodelar en la seva totalitat.

Si el Poble Nou representa un dels casos on durant anys la renovació urbana s'ha acostat més a una política de *tabula rasa* que ha afeblit considerablement la identitat del sector com antic teixit industrial, Gràcia ofereix l'exemple d'un teixit en què la valorització del patrimoni constitueix el fonament del projecte de transformació plantejat pel PERI de 1985. Donant la prioritat al patrimoni, el PERI de Gràcia limita les seves propostes de transformació, reduïdes a actuacions puntuals de creació d'alguns espais públics.

Ni aprofita les oportunitats que oferien les afectacions històriques per a l'obertura de la Via O, ni dóna resposta a algunes problemàtiques concretes com l'acabament del Passeig de Sant Joan o l'obertura de nous trams de vial (com ara l'enllaç entre la Rambla del Prat i el carrer de l'Or), en vistes a completar l'estructura viària amb un nou eix transversal paral·lel a la Travessera de Gràcia. A partir del convenciment que “el respecte al patrimoni no actua en detriment de la transformació de la ciutat contemporània, sinó que esdevé un element indispensable per a la seva comprensió”, una de les principals propostes del PERI serà la identificació i protecció d'aquells elements que transmeten la identitat urbana del barri, donat que el Catàleg d'elements protegits de 1979 pràcticament només considerava edificis de Ciutat Vella i l'Eixample, i els pocs elements de Gràcia catalogats corresponien a tipologies de l'Eixample. El PERI, “en un cas com el de Gràcia, en què precisament la trama urbana n'és un dels protagonistes indiscutibles, ha fet un esforç per orientar la protecció cap a trams del teixit o operacions històriques valorats com a conjunt”, ja es tracti de trams amb coherència formal com la Rambla del Prat o el mateix perímetre de les places. El mateix PERI es preocupa d'evitar la superposició d'instruments urbanístics i preveu la inclusió dels elements que proposa protegit en el catàleg existent.

Des d'aquest punt de vista, el PERI de Gràcia s'avança en quinze anys al Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic elaborat a partir de 1996 i aprovat al llarg de l'any 2001, les aportacions principals del qual seran justament l'extensió de la protecció als elements representatius de la identitat dels diversos barris i districtes de la ciutat (passant de 860 elements protegits el 1979 a més de 3000), el potenciar la protecció dels conjunts i ambients urbans, i la integració de les mesures de protecció patrimonial en el planejament urbanístic, evitant superposicions que en alguns casos esdevenien contradiccions (com ara edificis alhora protegits, i fora d'ordenació).

La valorització del patrimoni històric urbà és una prioritat del PERI de Gràcia de 1985, que identifica els principals entorns patrimonials del barri.

En aquest sentit, el Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic amplia el catàleg, afina els instruments de protecció i els integra en el corpus de normes urbanístiques, però no aprofita per definir uns criteris d'actuació patrimonial davant la problemàtica entre conservació de les identitats urbanes i renovació dels teixits històrics latent al llarg dels anys vuitanta i desclosa durant els noranta.

Si entre el cas de Gràcia i el cas del Poble Nou s'observa aquesta dicotomia entre conservació i transformació a nivell de dos teixits urbans diferents, en el cas de Ciutat Vella, aquesta dualitat s'observa entre àrees diferents d'un mateix teixit. En el cas del PERI del Raval la valoració del patrimoni apareix com el primer dels seus criteris, però a la pràctica, el pla proposa únicament la rehabilitació dels fronts edificats dels antics camins definits pel PERI com a eixos cívics i comercials, i dels antics conjunts monumentals reutilitzats com equipaments. Al costat de la gran operació d'esponjament que representa la Rambla del Raval, la resta del teixit edificat entra dins la categoria de "fons deprimits", on la substitució de l'edificació és possible sense que les Ordenances incloguin disposicions ni per regular les rehabilitacions, ni les edificacions de nova planta (en especial les noves promocions d'habitatge públic), amb el risc de rompre progressivament una certa homogeneïtat tipològica de bona part del teixit residencial del Raval. D'aquesta manera, mentre algunes actuacions concretes preveuen la rehabilitació dels monuments i conjunts urbans de major interès, en la major part del Raval no es preveuen mecanismes per orientar el procés de substitució de l'edificació.

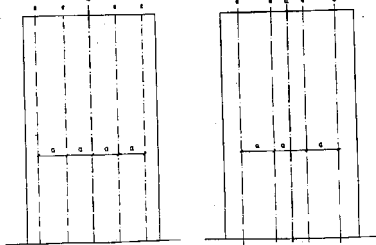
El Sector Oriental representa un cas invers d'aquesta dicotomia entre àrees de transformació i àrees de renovació. La major part del teixit urbà és objecte d'un acurat anàlisi tipològic que es tradueix en múltiples mecanismes de conservació. En primer lloc, s'afinen les qualificacions per tal de distingir els diferents tipus de teixit dins el casc antic. En segon lloc, amplia enormement els elements protegits a conservar, definint cinc nivells de protecció més precisos que els del Catàleg de 1979. En tercer lloc, defineix unes normes de regulació de la substitució de les edificacions no protegides. Aquestes normes inclouen l'assignació d'una secció característica a cada mansana i unes ordenances que no només afecten la tipologia dels habitatges, sinó que inclouen tot un apartat de disposicions estètiques. Es tracta d'una normativa sobre la composició de les façanes molt influïda per una visió historicista que fa l'elogi dels períodes arquitectònics en què l'edificació resultava d'una "imposició normativa i de l'acord cultural col·lectiu de l'època", per oposició "al deteriorament morfològic de les darreres dècades". D'aquesta manera, les ordenances estètiques s'elaboren a partir de l'anàlisi de "l'evolució de l'arquitectura residencial del sector i de les característiques dels edificis de finals del segle XIX entenent-los com l'últim pas d'aquesta evolució".

Art. 67. Eixos compositius.

1. Els eixos compositius (e) de la façana són aquelles virtuals línies rectes verticals que ordenen la situació dels forats de façana, dels cossos sortints i dels elements ornamentals.

2. La seva distribució en el pla de la façana serà equidistant i simètrica respecte a l'eix central de la façana (E).

3. La separació (a) entre aquests eixos serà constant i la seva dimensió es limita a 3 m. com a màxim i 2,10 m. com a mínim.

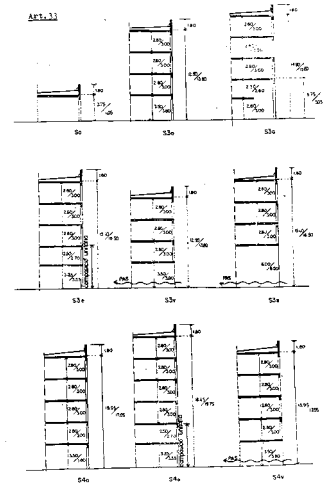
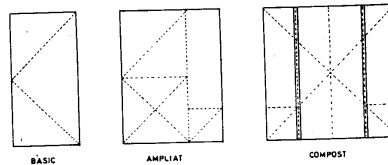
Art. 68. Forats de façana.

1. En la composició de les façanes es partirà sempre de la elecció d'un forat bàsic ajustat a les proporcions que disposa el paràgraf 4 d'aquest article.

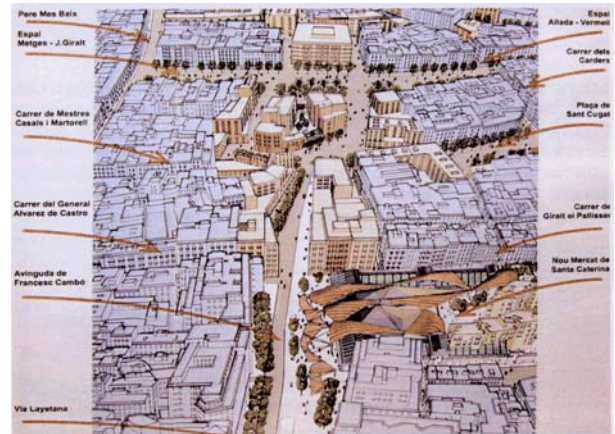
2. En una mateixa façana però, podran coexistir junt amb el forat bàsic, dos tipus de forats més, derivats del bàsic, ajustats a les regles que disposen els paràgrafs 5 i 6 d'aquest article.

3. Els tres tipus de forat que com a màxim podran coexistir en una mateixa façana són:

- a) Forat bàsic o fonamental de la composició.
- b) Forat ampliat.
- c) Forat compost.

Les ordenances del PERI del Sector Oriental de 1986, que estableixen paràmetres estrictes per regular la composició i l'estètica de les noves façanes, contrasten amb la dràstica remodelació proposada al cor del barri de Santa Caterina.

Entre les diverses pautes d'aquestes ordenances trobem des dels ritmes i simetries dels eixos verticals, fins a la modularitat de les obertures, passant per la regulació dels cossos sortints i les seves baranes. Però al costat d'aquest minuciós treball per preservar les constants tipològiques del teixit i, per tant, la seva imatge i identitat urbanes, el mateix PERI preveu la més gran actuació d'esponjament de Ciutat Vella a l'àrea central del Sector Oriental, amb la creació d'un gran buidat i la substitució de moltes edificacions al cor del barri de Santa Caterina per nous habitatges socials destinats a acollir els residents afectats per les expropiacions. La gran quantitat d'enderrocs que ha suposat aquesta operació encara no acabada ha simbolitzat la imatge d'un projecte urbanístic que destrueix el patrimoni històric i ha donat lloc a importants mobilitzacions veïnals contràries a aquesta política.

La reacció ciutadana davant els enderrocs a Ciutat Vella cristal·litza a mitjans dels anys noranta amb el naixement el 1995 de l'associació "Veïns en defensa de la Barcelona Vella". Aquesta entitat té per objectiu informar dels diferents projectes urbanístics en curs al centre històric, tot propugnant una reforma urbana més respectuosa amb el patrimoni en una línia molt crítica amb la manca de sensibilitat patrimonial que atribueixen a la política municipal, tal i com es posa de manifest amb el mateix nom de la revista d'aquesta associació: PERIllem. Des d'aleshores, pràcticament totes les noves propostes urbanístiques formulades per l'Ajuntament a Ciutat Vella han rebut per part d'aquest sector dels veïns al·legacions crítiques i propostes alternatives centrades al voltant de la qüestió patrimonial.

Un exemple en són les al·legacions contra el pla especial de prolongació de l'Avinguda Cambó del 2000 (que perfila les volumetries dels edificis previstos en l'estudi de detall d'Enric Miralles de 1997 després dels concursos arquitectònics). Aquest pla intentava canviar les disposicions de rehabilitació integral dels edificis existents afectats, per la simple conservació de les seves façanes. En aquestes al·legacions es pot llegir: "La manca de consideració envers els edificis que conformen el teixit urbà del Centre Històric, i que s'han traduït en la manca d'estudis previs a les actuacions urbanístiques o la revocació de la protecció establerta, constitueix una constant en l'actuació de l'Ajuntament en els últims 10 anys, essent la proposta d'Enric Miralles, l'única excepció".

Aquest esforç per part d'algunes associacions cíviques per aprofundir en el valor patrimonial de molts edificis afectats per reformes urbanístiques va conduir a la publicació l'any 2000 del "Catàleg de la Destrucció del Patrimoni Arquitectònic Històric – Artístic del centre històric de Barcelona", i la crítica frontal a les polítiques d'esponjament queda recollida en el llibre de 2002 titulat "La remodelación de Ciutat Vella. Un análisis crítico del modelo Barcelona" (si bé es tracta d'una publicació amb una falta considerable de rigor i amb nombroses inexactituds).

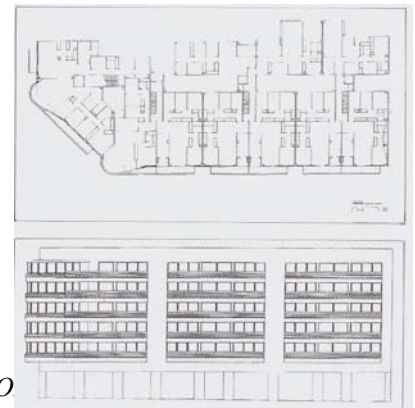
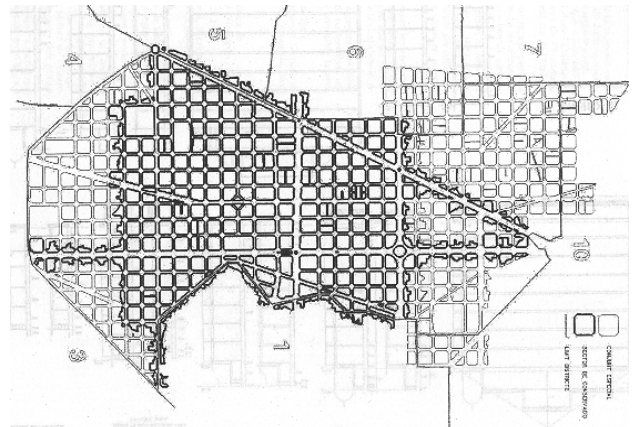
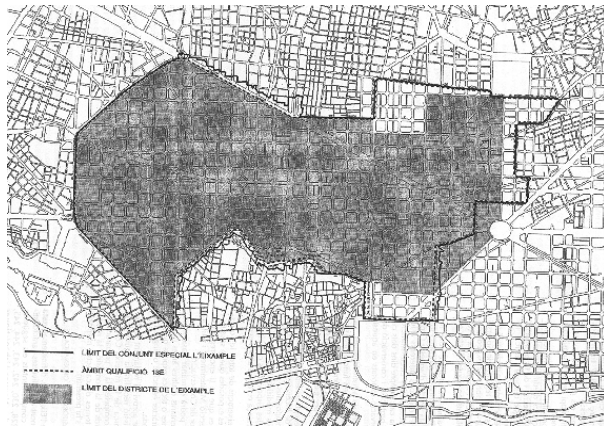
Al marge del fet que aquestes mobilitzacions responguin a una part minoritària dels veïns de Ciutat Vella (veure capítol 6.1.3), que vehiculin darrera seu interessos particulars, o que no sempre recorrin a arguments rigorosos, el cert és que la reacció ciutadana ha contribuït a la inflexió cap a una major sensibilitat patrimonial que ha tingut lloc a Ciutat Vella a finals dels anys noranta.

5.3.2.2 La integració de criteris patrimonials en la renovació dels teixits urbans

Davant el risc que suposa per a la protecció del patrimoni arquitectònic de determinats sectors la dicotomia entre conservació i transformació, resulta necessari desenvolupar instruments capaços d'integrar els criteris de valorització del patrimoni en un projecte global de renovació d'un teixit urbà històric.

L'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample, aprovada per primera vegada el 1986 i revisada periòdicament el 1994 i el 2002, constitueix el millor exemple dut a terme a Barcelona amb aquest objectiu. En primer lloc, l'ORME parteix de la voluntat de conciliar conservació i transformació a l'Eixample no des d'una protecció individualitzada d'elements patrimonials singulars, sinó des d'una visió general que entén la imatge de conjunt d'aquest teixit com el seu principal valor patrimonial. En aquest sentit, l'ORME recorda que al llarg del segle XX, el concepte de patrimoni arquitectònic ha passat del monument singular al centre històric, i que l'Eixample, com a "part significada de la ciutat" ha de ser considerat com a tal. En segon lloc, l'ORME no es concep com un instrument de protecció determinista, sinó com un instrument obert a possibles evolucions del procés de renovació del teixit urbà. D'aquesta manera, al costat de les disposicions generals, l'ORME institueix una Comissió Tècnica per al Manteniment i Millora de l'Eixample on es troben representats, a més de l'Ajuntament, el COAC, l'ETSAB, el FAD i l'Associació de Promotors Immobiliaris, i que s'encarrega de dictaminar de forma vinculant sobre els projectes d'enderrocs i de composició de façanes dels edificis de nova planta.

Pel que fa a les mesures generals de protecció, l'ORME defineix dos àmbits. En el conjunt especial de l'Eixample (que s'estén més enllà dels límits del districte per incloure parts de la malla Cerdà adscrites a d'altres districtes) s'apliquen les disposicions generals de l'ordenança. En el sector de conservació (comprès entre el Passeig de Sant Joan i el carrer Urgell, i que inclou també els eixos de la Diagonal i la Gran Via al seu pas per l'Eixample) existeixen normes suplementàries de protecció. Dins el sector de conservació, és obligatori mantenir totes les façanes anteriors a l'ordenança de 1932 (moment en què es considera que s'inicia el procés de densificació especulativa, de manera que són les úniques on la substitució de l'edificació podria donar lloc a un augment de l'edificabilitat aplicant la normativa vigent), mentre que s'estableixen uns paràmetres relatius a les façanes de nova planta. A l'igual que succeeix en el cas de les ordenances tipològiques del Sector Oriental (aprovat el mateix any 1986), aquests paràmetres prenen com a referència "la façana de replè" de les cases de pisos de finals del segle XIX i principis del XX. Es tracta d'uns paràmetres de composició que limiten les variacions del pla de façana alineat, que potencien la jerarquització vertical a través d'eixos, ritmes i simetries (fins al punt de prohibir les façanes composades a partir de franges horitzontals massisses), i afavoreixen el predomini del ple sobre el buit (prohibint també les façanes totalment de vidre). Ara bé, tant pel fet que els paràmetres reguladors són més indicatius que quantitius, com per l'existència de la Comissió Tècnica, l'ORME és un instrument molt més flexible que les ordenances del PERI del Sector Oriental, capaç d'integrar els criteris patrimonials en un projecte obert de renovació d'un teixit urbà històric.

renovació del teixit urbà en què cohabitin les tipologies edificatòries històriques i l'arquitectura contemporània

En el cas de l'Eixample, més que les regulacions estipulades per l'ORME, són els criteris aplicats per la Comissió Tècnica els que determinen que el procés de transformació del teixit tingui un caràcter més o menys innovador. Fins al moment, la Comissió ha mantingut una visió més aviat conservadora, afavorint les composicions de façanes inspirades en les tipologies clàssiques i propugnant progressivament el manteniment de les façanes, fins i tot en projectes que enderroquen tot l'interior de l'edifici (aquesta pràctica força contestada, s'havia limitat a 7 edificis entre 1987 i 1991, però s'ha estès durant els anys noranta). Aquest posicionament de la Comissió ha generat una certa polèmica (recollida per Josep Mª Montaner¹⁵⁶ en un article de 1991 titulat *La nova arquitectura de l'Eixample*), en la mesura que dificulta l'experimentació d'una arquitectura autènticament contemporània que permeti seguir enriquint puntualment el patrimoni urbà de l'Eixample, en lloc que mantenir com a model unes façanes que responien a unes lògiques socials i constructives anacròniques.

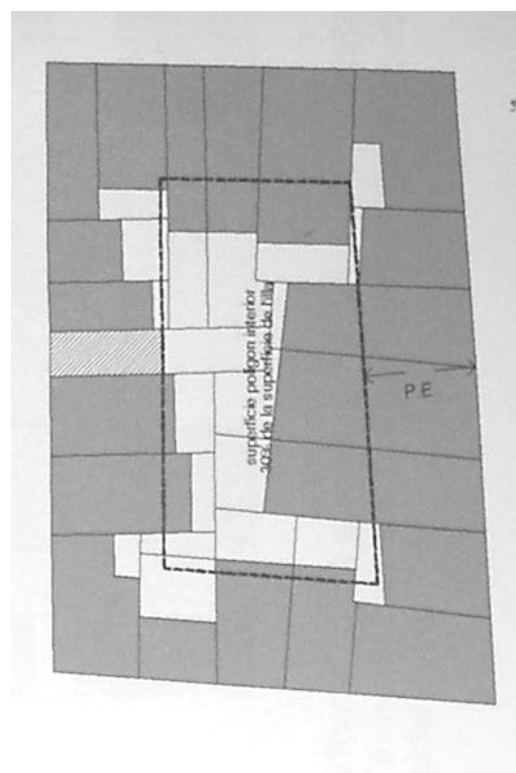
¹⁵⁶ Montaner. *La nova arquitectura de l'Eixample* en Ajuntament de Barcelona, *La rehabilitació de l'Eixample*, 1987-91

Davant d'aquest debat, la revisió de l'Ordenança del 2002 reafirma els criteris respectuosos amb les tipologies decimonòniques, incloent en annex un acord de la Comissió Tècnica al respecte: "Arrel dels debats suscitats per propostes de projectes que comporten l'enderroc de façanes d'edificis de l'anomenada arquitectura de replè de l'Eixample, la Comissió confirma el valor d'aquesta arquitectura i decideix reforçar la interpretació de les disposicions de l'ORME en el sentit que les façanes dels edificis construïts d'acord amb les Ordenances anteriors a l'any 1932 s'han de mantenir a menys que es demostrï la impossibilitat de fer-ho". Però més important que el debat sobre una actitud més o menys conservacionista envers el patrimoni, resulta el fet que l'ORME constitueix un instrument flexible capaç d'introduir canvis en l'orientació del procés de renovació del teixit històric de l'Eixample.

A Ciutat Vella, el centre històric per antonomàsia de Barcelona, no existeix un instrument de regulació integrada de la transformació i la protecció patrimonial del teixit comparable a l'ORME, però a partir de la segona meitat dels anys noranta es pot observar un clar augment de la sensibilitat patrimonial en els dos sectors on la renovació urbana ha estat més intensa. En el cas del Raval, aquesta inflexió es constata en la modificació de les Ordenances Reguladores del PERI del Raval de novembre de 2000, que resulten de l'anàlisi del desenvolupament del PERI realitzada pels seus propis autors el 1998. El principal motiu de la modificació de les ordenances és textualment "l'augment de la sensibilitat ciutadana respecte a la necessitat de conservar el caràcter físic i la fisonomia dels barris vells de la ciutat". Els dos objectius principals de la modificació seran afavorir els processos de rehabilitació i limitar els de substitució de l'edificació, i conservar el caràcter de l'espai públic, mantenint les seves proporcions i evitant nous buidats que trenquin la trama tradicional. Per tal d'assolir aquests objectius, la modificació de l'ordenança introdueix noves disposicions.

En primer lloc, es canvia la regulació de la profunditat edificable, que resultarà de deixar lliure un pati interior a la mansana equivalent al 30% de la seva superfície. D'aquesta manera, el criteri de l'esponjament, tan necessari en algunes àrees especialment denses, es manté, però es passa a una lògica d'esponjament de l'interior de les mansanes, en lloc d'un esponjament exterior basat en buidats i creació de nous espais públics. En segon lloc, les ordenances afavoreixen les rehabilitacions integrals i el manteniment de la façana en cas de substitució.

La modificació de les Ordenances del PERI del Raval el 2000 té molt presents els criteris patrimonials.

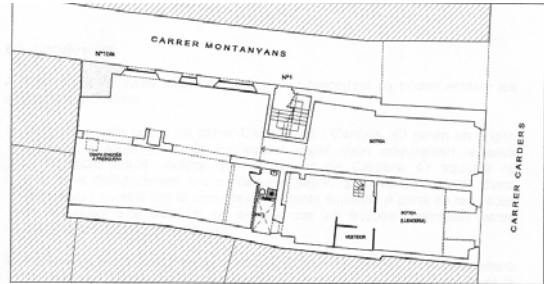

Finalment, s'introdueixen algunes disposicions en relació a la composició de les noves façanes, algunes de genèriques com la necessitat d'harmonitzar-les amb les tipologies històriques, d'altres de més concrets, com la prohibició dels entresols o la necessitat de tenir en compte les dimensions inferiors de les parcel·les tradicionals.

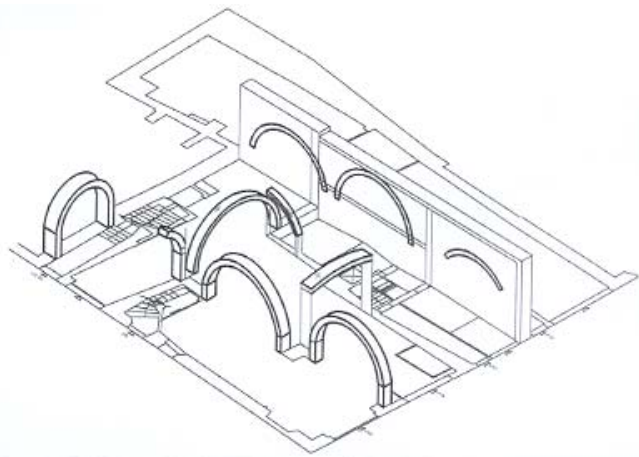
En el cas del Sector Oriental, el canvi de la política de substitucions generalitzades també s'ha posat de manifest en el barri de Santa Caterina, el més afectat de tot Ciutat Vella, on els enderrocs han estat realment massius, motivant la principal reacció ciutadana contra la falta de sensibilitat patrimonial. L'estudi de detall de 1997 per a la prolongació de l'avinguda Cambó és l'inici d'aquesta inflexió. Tot i proposar noves volumetries que flanquegen el nou tram de carrer, el pla planteja la rehabilitació integral de moltes de les finques afectades, i s'aconsella que aquest criteri se segueixi en bona part de l'àrea central on encara quedaven molts enderrocs pendents. Finalment, les edificacions en curs de construcció no han suposat una veritable rehabilitació integral de les preexistents, però s'han conservat bona part de les antigues façanes.

De cara a la resta del barri, l'increment de la sensibilitat patrimonial s'ha traduït en l'elaboració d'estudis arqueològics exhaustius i dels corresponents informes del servei de patrimoni abans de procedir a nous enderrocs. Fins ara, aquest procediment ha afectat sobretot el front edificat del carrer Carders, que en el Catàleg d'elements protegits estava considerat com un conjunt urbà a preservar. Tot i així, justificant-se en l'interès de la reforma urbana, el PERI del Sector Oriental va preveure el trencament d'aquest front entre els carrers Jaume Giralt i Muntanyans. Però abans que l'enderroc d'aquestes finques es fes efectiu, la modificació del PERI en els àmbits de Sant Cugat-Sant Agustí el 2001, que va qualificar d'equipament tot aquest sòl, va obrir la possibilitat del manteniment d'aquestes edificacions.

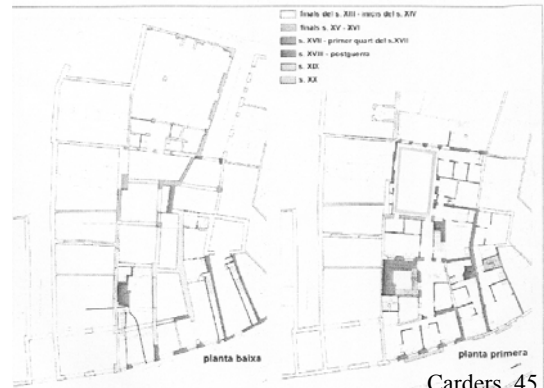
Les decisions adoptades han estat diverses, però sempre en funció dels resultats dels estudis arqueològics. Les finques números 39, 41 i 43, a banda i banda de l'arc del carrer Muntanyans (amb un nivell C i B de protecció respectivament) es conserven en el marc d'una dotació d'habitatges per a joves que en manté la façana i la volumetria. Les finques 45 i 49 són objecte d'un projecte de rehabilitació integral de promoció privada. Les finques 33 i 35 es conserven parcialment a nivell de la planta baixa i dels elements arqueològics d'interès descoberts al primer pis. En canvi, la finca número quatre del carrer de Jaume Giralt, l'antiga casa Vallescà, es va enderrocar després que l'informe arqueològic no la considerés ni d'un gran valor intrínsec, ni singularment representativa de la tipologia del barri.

Carders, 41

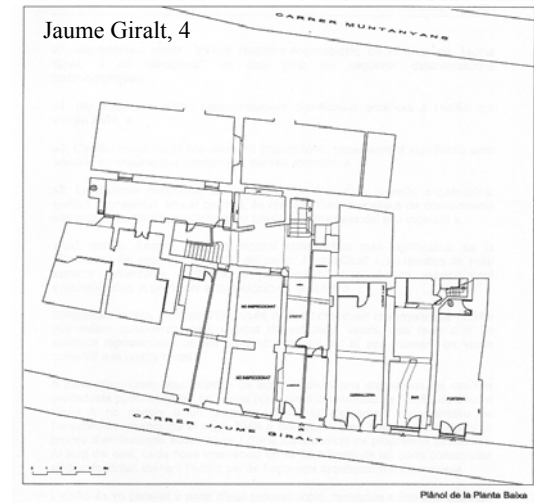

Croquis amb indicació dels arcs identificats al ras de planta baixa del conjunt. En color vermell els que pertanyen a la cronologia més antiga (circa, tercer quart del segle XIII). En color verd els arcs corresponents a les reformes que de manera versemblant situaríem vers el final del segle XVI inici del XVII.

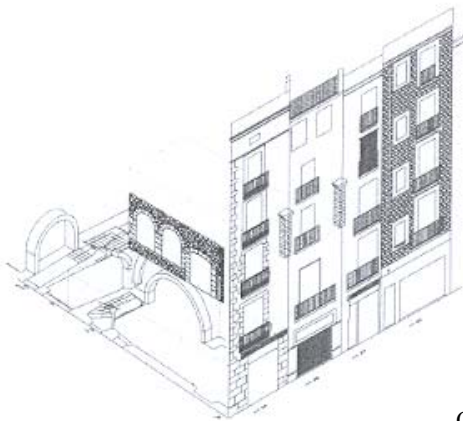

Carders, 45

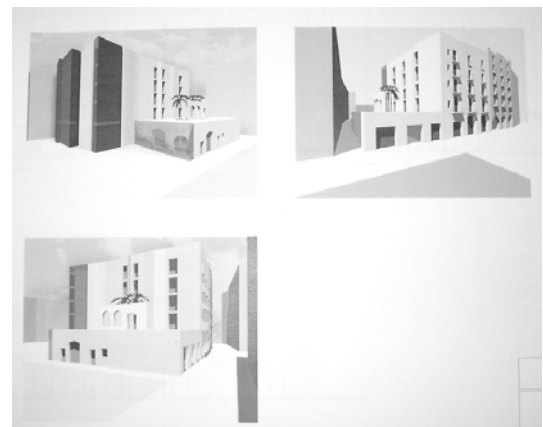
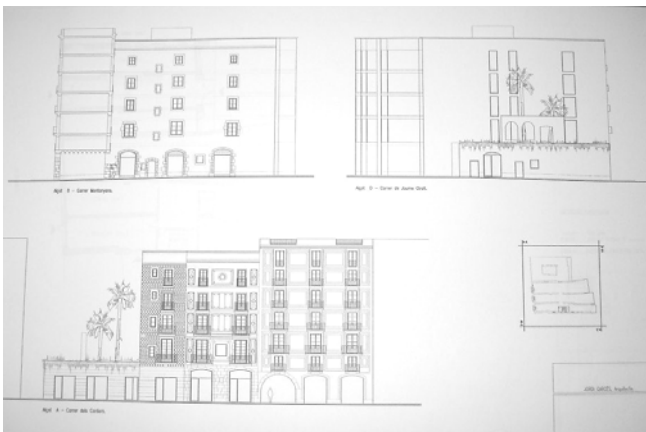
Jaume Giralt, 4

Plànol de la Planta Baixa

Carders, 33-39

Els estudis arqueològics han permès augmentar la sensibilitat patrimonial en la transformació de l'àrea central del Sector Oriental.

Els estudis arqueològics i les decisions d'enderroc o conservació cas per cas, d'una banda, i el control dels projectes arquitectònics per part de Foment de Ciutat Vella, de l'altra, es van consolidant com els mecanismes a través dels quals és possible la integració dels criteris patrimonials en un procés de transformació del casc antic que es vol alhora respectuós del llegat històric, contemporani i obert. Pere Cabrera subratlla com l'acord assolit amb el sector d'urbanisme perquè no es concedeixi cap llicència d'enderroc i edificació de nova planta al centre històric sense previ avís als serveis de projectes de Ciutat Vella és un pas important. Amb aquesta mesura, es pot establir un diàleg amb promotors i arquitectes que garanteixi la integració patrimonial de les futures edificacions, sotmetent els projectes als dictàmens del Servei de Patrimoni o de les pròpies Comissions de Qualitat de la ciutat quan es cregui necessari.

D'aquesta manera, al costat de la identificació de conjunts urbans especialment representatius del caràcter d'un determinat teixit històric (en els quals cal potenciar les rehabilitacions integrals de l'edificació), l'experiència de Barcelona en la transformació dels seus teixits històrics condueix a una consideració individualitzada de les substitucions d'edificacions a la llum de criteris patrimonials. Els coneixements sobre les constants tipològiques i les lògiques urbanes de les trames històriques, consolidats i concretats amb cada nou estudi arqueològic sobre el valor de les peces a transformar, constitueixen no tant les bases d'unes ordenances estrictes que prescriuen les condicions de futures edificacions, sinó els criteris a partir dels quals avaluar la idoneïtat patrimonial dels projectes contemporanis proposats. En aquest sentit, els estudis urbanístics sobre els cascs antics de la ciutat duts a terme durant el darrer mandat (els de Ciutat Vella, Sarrià, Sant Gervasi i Sant Andreu ja han estat acabats, i el de Gràcia està en curs) resulten de gran vàlua a l'hora de definir aquests criteris generals d'intervenció en els teixits històrics.

En el marc d'aquesta voluntat permanent d'evitar la museïficació dels teixits històrics, l'aproximació individualitzada i oberta a la problemàtica de les substitucions de l'edificació fomenta la contemporaneïtat d'aquestes àrees, tot intentant evitar la proliferació d'arquitectures insensibles als valors del patrimoni històric. El paper central que l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample atribueix a la discrecionalitat de la Comissió Tècnica, o el control i avaluació sobre cada una de les edificacions de nova planta plantejats a Ciutat Vella, són manifestacions d'aquesta actitud que Joaquim Espanyol defineix com una renovació urbana dels teixits històrics cèl·lula a cèl·lula. És un procés del tot obert, en què l'experiència acumulada amb la valoració de cada substitució podria enriquir els criteris de projectació en entorns històrics i, sobretot, incrementar la sensibilitat envers un patrimoni urbà entès, no com l'herència closa del passat, sinó com l'expressió d'un temps històric sempre evolutiu.

Conclusions del capítol

La voluntat de monumentalitzar l'espai públic, present des de l'inici del procés de renovació urbana de la ciutat a començaments dels anys vuitanta, ha anat explorant al llarg de més de dues dècades diversos mecanismes, des de la implantació d'escultures públiques, fins a la relació entre espai públic, arquitectures singulars i usos col·lectius, passant per la valorització del patrimoni. En aquest capítol, la tesi mostra els diversos principis i mecanismes sorgits d'aquesta exploració sobre la monumentalitat urbana contemporània.

La política d'implantació d'escultures a l'espai públic es va mantenir amb intensitat fins als Jocs Olímpics, combinant escultures integrades en projectes d'espais públics basats en la superposició de lògiques projectuals múltiples, obres d'art escultòriques que utilitzen l'espai públic com un museu a l'aire lliure, i monuments commemoratius portadors d'un simbolisme col·lectiu. El capítol exposa com al llarg dels anys noranta, la política d'implantacions d'escultures públiques ha girat entorn de dues grans qüestions. Per una banda, la vigència del valor simbòlic i commemoratiu de l'escultura, del tot compatible amb una formalització artística plenament contemporània. D'altra banda, la importància de la relació espacial entre l'obra escultòrica i l'entorn urbà. Tant pel seu rol (comemoratiu, funcional o de fita urbana), com per la seva ubicació, com pel seu disseny s'ha tendit a integrar l'obra escultòrica en una concepció global de l'espai públic, en lloc de constituir un simple element que s'hi afegeix, la qual cosa ha reduït sensiblement el nombre d'escultures introduïdes.

La monumentalització de l'espai públic a partir de la seva articulació amb arquitectures singulars i usos col·lectius ha estat experimentada des d'inicis dels anys vuitanta a través de la relació d'alguns equipaments comunitaris amb el seu entorn. Tot i així, la relació conceptual entre equipament col·lectiu i espai públic no s'ha traduït en una lògica sistemàtica d'ubicació dels equipaments que consideri la necessitat de monumentalitzar els principals espais públics. Al mateix temps, la coordinació dels projectes d'espai públic amb els projectes d'equipaments per tal d'articular-los a nivell dels accessos i les obertures és un procés progressiu que encara està per consolidar. A partir dels anys noranta, el recurs a arquitectures singulars, obra d'arquitectes de reconegut prestigi, irromp amb força com a mecanisme de monumentalització de l'espai urbà. Centrades en la singularitat dels seu propi disseny i en el seu paper de fites urbanes a escala de la ciutat i el territori, moltes d'aquestes arquitectures no s'integren amb l'espai públic i el teixit urbà del seu entorn immediat, contribuint a construir la ciutat per juxtaposició de peces autònomes que afebleixen la seva estructura i ordenació.

El patrimoni històric és un factor de monumentalitat de l'espai públic en un doble sentit. D'una banda, l'espai públic en el seu conjunt és un dels principals valors patrimonials d'un teixit històric, ja que vehicula la seva imatge i la seva identitat. D'altra banda, la coexistència de vestigis d'èpoques diverses pot convertir l'espai públic en un espai narratiu del temps històric. El capítol mostra que la transformació de l'espai públic ha incidit doblement en aquesta monumentalitat patrimonial. En primer lloc, alguns projectes d'espai públic han contribuït a posar en valor el patrimoni urbà, identificant entorns i traces històriques, definint itineraris patrimonials o incorporant referències al passat dels espais. En segon lloc, en els processos de renovació dels teixits històrics s'han anat integrant criteris patrimonials que preservin el valor de la seva imatge i el seu caràcter en conjunt, superant la dicotomia entre conservació de certes àrees i transformació d'altres que ha suposat la destrucció d'alguns elements patrimonials. Mentre es fomenten les rehabilitacions integrals d'elements tipològicament representatius (façanes anteriors a 1932 a l'Eixample, traces històriques a Ciutat Vella, conjunts urbans protegits en tota la ciutat), es tendeix a avaluar de forma individualitzada les substitucions d'edificacions per projectes de nova planta. Aquesta política patrimonial deixa obert un marge de flexibilitat entre el respecte a unes paràmetres tipològics derivats d'arquitectures pretèrites i una arquitectura plenament contemporània harmoniosa amb el llegat històric.

El recurs a l'escultura pública, la construcció d'arquitectures singulars o la valorització del patrimoni històric mostren la plena contemporaneïtat de la noció de monumentalitat urbana, que sota noves formes, introdueix significats simbòlics i estètics en l'experiència de l'espai públic. Al mateix temps, són tres vessants de la cultura de l'espai públic on resten molts aspectes a consolidar, i que romanen, per tant, del tot obertes a noves evolucions.

“La ciutat és el lloc on els raigs lluminosos, però divergents, de la vida s'uneixen formant un feix més eficient i més ric en significat social. És la forma i el símbol d'una relació social integrada”

Lewis Mumford
The culture of cities. 1957

La lògica projectual

6. La lògica projectual

6.1 Els agents de la renovació de l'espai públic

6.1.1 La creació i consolidació del servei de projectes urbans

6.1.1.1 Les relacions amb els serveis tècnics i els districtes municipals

6.1.1.2 Dels encàrrecs externs...

6.1.1.3 ... als projectes manifest

6.1.2 L'afebliment del lideratge en la política de renovació de l'espai públic

6.1.2.1 La descentralització de les competències de projecte urbans als districtes

6.1.2.2 La multiplicitat d'ens amb atribucions sobre projectes d'espais públics

6.1.2.3 La modernització dels mecanismes de gestió i l'aparició de nous agents

6.1.3 Els mecanismes de participació ciutadana en els projectes d'espai públic

6.1.3.1 La fi dels moviments socials urbans

6.1.3.2 Entre un urbanisme il·lustrat i l'afebliment del moviment veïnal

6.1.3.3 L'exploració de noves formes de concertació ciutadana

6.2 La dimensió discursiva

6.2.1 La teorització del projecte urbanístic municipal

6.2.1.1 L'espai públic cívic com a punt d'arrencada de la renovació

6.2.1.2 La formulació d'una cultura de l'espai públic cívic

6.2.1.3 L'anàlisi retrospectiu de la política d'espai públic

6.2.2 La crítica acadèmica

6.2.2.1 El ressò de l'experiència singular dels primers anys vuitanta

6.2.2.2 Entre l'aproximació paisatgística i la celebració de la *civitas*

6.2.3 Les reivindicacions ciutadanes

6.2.3.1 Reivindicacions utilitàries i programa funcional

6.2.3.2 Imaginari ciutadà i pedagogia urbanística entorn de l'espai públic

6.3 Els instruments de projecte

6.3.1 El projecte d'espai públic com projecte d'urbanització

6.3.1.1 La contextualitat creixent

6.3.1.2 El caràcter sintàctic i extensible

6.3.2 Una concepció integral del projecte d'espai públic

6.3.2.1 Instruments de configuració de l'entorn edificat de l'espai públic

6.3.2.2 Instruments estructurals del projecte d'espai públic

6.3.3 Criteris generals per al projecte d'espai públic

6.3.3.1 Entre els plans sectorials, la normativa urbanística i els projectes manifest

6.3.3.2 La formulació de criteris generals flexibles i evolutius

Els capítols 3, 4 i 5 de la tesi s'han referit al contingut propositiu de les diverses actuacions de transformació de l'espai públic. En canvi, el capítol 6 està dedicat als mecanismes i processos que han fet possible aquesta renovació de l'espai públic. S'hi aborden tres grans aspectes. En primer lloc, s'analitzen els diferents agents que han intervingut en la renovació de l'espai públic. La tesi valora com els canvis en les diverses formes d'organització i gestió han incidit en el paper variable que cada un d'aquests agents ha jugat en aquest procés, i per tant, en les característiques dels projectes d'espai públic. En segon lloc, s'analitzen les reflexions i debats teòrics que han acompanyat les actuacions de renovació de l'espai públic, el que anomenem la dimensió discursiva i la incidència que ha tingut en la formació d'una cultura compartida de l'espai públic. En tercer lloc, s'estudien els instruments de projecte utilitzats en les diferents intervencions.

El capítol desenvolupa, doncs, la quarta hipòtesi de la recerca sobre el fet que la renovació de l'espai públic a Barcelona ha romàs inscrita dins la lògica urbanística plenament projectual que la va originar, la lògica de la ciutat com a laboratori obert a múltiples actors, de l'experimentació pràctica que alimenta la reflexió teòrica i millora els instruments d'intervenció. Per una banda, l'anàlisi del paper dels diferents agents i de la incidència dels discursos teòrics permet comprendre les causes, raons i motius d'alguns dels canvis que ha experimentat la renovació de l'espai públic a Barcelona, els quals han estat constatats en els capítols anteriors. D'altra banda, la tesi acaba amb la identificació dels instruments de projecte utilitzats, desenvolupats i afinats, al llarg de la transformació de l'espai públic. Des del punt de vista de la urbanística entesa com a disciplina experimental, aquests instruments constitueixen els resultats de la renovació de l'espai públic duta a terme fins el moment. Es tracta de criteris i mecanismes derivats de l'exploració projectual que poden constituir un coneixement útil per a la millora de la pràctica del projecte d'espai públic.

6.1 Els agents de la renovació de l'espai públic

Els processos de renovació urbana, i de forma particular, les polítiques de renovació de l'espai públic impliquen una reorganització de les estructures de decisió, coordinació i participació respecte a un urbanisme entès exclusivament com a planificació. En el cas concret de les polítiques d'espais públics, un primer canvi és la necessitat de pensar unitàriament unes actuacions que històricament (i encara avui, en moltes ciutats) havien resultat de les accions independents de diversos serveis tècnics municipals (serveis de circulació, serveis de parcs i jardins, serveis de manteniment...). A efectes organitzatius, convertir l'espai públic en objecte de projecte en si mateix passa sovint per la creació d'un ens o uns instruments que permetin concebre i liderar una política unitària d'espais públics, integrada al mateix temps en un projecte de ciutat més ampli. Cal, per tant, coordinar els diferents agents públics amb responsabilitats sobre l'espai urbà, ja es tracti de serveis tècnics municipals, de serveis dels diferents districtes dins un municipi o de diferents municipis a escala metropolitana, o d'agències i consorcis creats amb finalitats financeres i de gestió. En segon lloc, l'aplicació d'una política d'espais públics implica plantejar-se quin ha de ser el grau de participació de professionals externs als serveis municipals, i a través de quins mecanismes es poden regular aquestes intervencions, per tal de fer compatibles les directrius impulsades des de l'administració, amb les indispensables aportacions dels coneixements d'aquests professionals (urbanistes, arquitectes, paisatgistes, enginyeries i consultories). En tercer lloc, els mecanismes de concertació ciutadana adquireixen una gran rellevància en la renovació de l'espai públic, ja que és a través de la vivència d'aquest espai que els ciutadans s'apropien del seu entorn urbà i s'hi identifiquen, fins al punt que, per a molts, l'eficàcia de la concertació ciutadana contribueix, en part, al caràcter cívic de l'espai públic.

A nivell europeu, la ciutat de Lyon constitueix un exemple en què la política de renovació de l'espai públic destaca justament per la reorganització dels mecanismes de decisió i participació que l'ha acompanyada des d'inicis dels anys noranta, i on trobem reflectides aquestes tres vessants. En primer lloc, es va crear un servei d'àmbit metropolità responsable dels projectes d'espais públics amb atribucions per coordinar els diferents serveis tècnics dels diversos municipis, per fixar periòdicament el programa d'actuacions i per definir una cultura dels espais públics comuna a tots els agents, interns o externs, i concretada en uns criteris generals (sobre el mobiliari, els materials, la simplicitat i transparència...). En d'altres casos, com a París, en què cada un d'aquests serveis té una llarga i rica tradició que fa difícil la creació d'un nou ens, s'ha optat per l'elaboració d'instruccions i criteris, *Le guide de l'espace public parisien*, que assumeixen aquesta funció de coordinació a partir d'uns principis projectuals generals. En segon lloc, una vegada fixades aquestes directrius de la política d'espais públics, Lyon ha optat per encarregar a projectistes externs la pràctica totalitat de les actuacions.

Anualment, s'organitza un concurs per a les actuacions petites que permet als equips que hi participen anar rebent aquests encàrrecs i donar-se a conèixer. Per als grans projectes, s'organitzen concursos tancats per als quals es trien arquitectes de reconegut prestigi. Amb aquesta política s'intenta garantir la màxima qualitat de cada un dels projectes, i combinar una cultura comuna, que es tradueix en els requeriments dels mateixos concursos, amb la diversitat dels estils personals dels projectistes. Finalment, Lyon ha sistematitzat els mecanismes de concertació ciutadana. En elaborar el programa previ a cada projecte s'encarrega un estudi multidisciplinar que inclou enquestes i observacions de camp sobre les expectatives dels veïns i usuaris. Durant l'elaboració del projecte, el projectista es reuneix amb els veïns i les propostes són sotmeses a debat en reunions públiques. Així i tot, els mecanismes de concertació encara estan oberts a evolució, i es tendeix a intentar identificar interlocutors representatius per evitar que els debats i reunions siguin boicotejats per grups que defensen interessos particulars. A Lyon, la voluntat d'implementar una política d'espais públics s'ha traduït clarament en mesures destinades a coordinar els diferents serveis de l'administració pública, a regular la participació dels agents privats i a fomentar i canalitzar la participació ciutadana.

En el cas de Barcelona, la reorganització dels serveis municipals responsables de la política de renovació de l'espai públic fou molt contundent a l'inici, però no s'ha anat afinant i modernitzant suficientment per fer front a un context urbanístic canviant. Durant els anys vuitanta es va constituir un servei de projectes urbans que va liderar clarament aquesta política assumint de forma molt directa les tasques projectuals. Però durant els anys noranta, han estat nombrosos els factors que han afeblit la capacitat d'un lideratge públic d'una política unitària d'espais públics: el procés de descentralització, la modernització dels processos i mecanismes de gestió dels projectes, la reorganització dels serveis municipals d'urbanisme, o la multiplicació dels agents que intervenen en la transformació de l'espai públic. Al llarg d'aquest apartat, la tesi analitza aquests diversos factors amb la doble intenció d'identificar les conseqüències de l'afebliment d'un lideratge en la política d'espais públics i de reflexionar sobre els mecanismes per restablir-lo en el nou context. Pel que fa a la participació ciutadana, al llarg dels anys vuitanta va perllongar-se la inèrcia dels moviments socials, però a partir del període olímpic s'observa un cert urbanisme il·lustrat poc atent a la concertació ciutadana. Aquesta tendència coexisteix, des de mitjans dels anys noranta, amb els esforços decidits per establir uns mecanismes de participació eficaços. L'apartat reflexiona sobre els factors que afavoreixen una participació ciutadana constructiva en relació al projecte d'espai públic.

6.1.1 La creació i consolidació del servei de projectes urbans

Amb l'adveniment dels Ajuntament democràtics, la reorganització dels serveis municipals d'urbanisme sota la direcció d'Oriol Bohigas a partir de 1980 va suposar la constitució d'un potent servei de projectes urbans i obres capaç d'impulsar les nombroses actuacions de renovació d'espais públics que en aquell període inicial podien plasmar de forma concreta i més immediata el projecte general de ciutat basat en actuacions puntuals i estratègiques. Dirigit per Josep Antoni Acebillo fins el 1987, el servei de Projectes Urbans es constitueix en una de les tres grans àrees d'urbanisme, al costat de la de planejament i la de llicències, i s'hi incorporen uns tretze joves estudiants d'arquitectura a punt d'acabar la carrera, que protagonitzaran en la dècada següent la gran producció d'espais públics barcelonins, per la qual cosa se'ls passarà a conèixer com els "làpices de oro". Rafael de Cáceres, director del Servei de Projectes Urbans entre 1987 i 1993, el veu com l'expressió de l'exercici de la responsabilitat pública sobre el projecte de ciutat, i en concret sobre la renovació de l'espai públic, a través d'un equip de professionals funcionaris altament qualificats.

Amb aquestes premisses, de 1980 a 1993 el Servei de Projectes Urbans, que va continuar ampliant els seus efectius, va liderar la política d'espais públics, establint unes relacions de coordinació i cooperació amb els districtes municipals i de coordinació dels serveis tècnics, que fins aleshores s'havien repartit les competències sobre l'espai públic. A mesura que es consolidava, el Servei de Projectes Urbans va assumir cada vegada més la concepció directa dels projectes, i dels encàrrecs externs abundants durant la primera meitat dels anys vuitanta, es va passar a projectes interns presentats com a manifest d'una nova cultura de l'espai públic.

6.1.1.1 Les relacions amb els serveis tècnics i els districtes municipals

La creació del servei de projectes urbans va trencar amb el funcionament tradicionalment del tot autònom dels serveis tècnics municipals. Inicialment, aquest fet va suposar certes friccions, accentuades pel canvi de mentalitat en la concepció del projecte de ciutat, concretada amb l'arribada d'una nova direcció i d'uns nous tècnics constituïts exclusivament per arquitectes, mentre que els enginyers eren majoria en els serveis de circulació, que fins aleshores havien tingut un paper dominant en relació al tractament de l'espai públic (aquesta situació queda clarament exposada per Llätzer Moix en "La ciudad de los arquitectos"). Però ja en la primera meitat dels anys vuitanta s'inicia un procés de recomposició de la cooperació entre els diferents serveis municipals que s'ha mantingut constant i positiva en els anys següents.

El seminari de 1984 sobre les Vies de Barcelona va involucrar tant el servei de projectes urbans com el de planejament, dirigit des de 1983 per Joan Busquets, i va ser el punt de partida d'un nou marc de relació entre els serveis d'urbanisme i els serveis de circulació. L'acord sobre l'enderroc del viaducte costat mar de la boca sud del túnel de la Rovira simbolitza aquesta nova entesa, que resultava indispensable per afrontar el projecte olímpic, a partir de la visió consensuada que plasmava el Pla de Vies. D'aquesta manera, els criteris tècnics de tràfic s'integren dins d'una visió urbanística més àmplia en una relació que perdura fins a l'actualitat i en el marc de la qual ha estat possible la transformació dels eixos viaris de la ciutat a partir de la segona meitat dels anys noranta.

El projecte de reforma del carrer Gran de Gràcia (1996-98) és un exemple de com, fins i tot en aquells casos en què les posicions dels serveis urbanístics i les dels serveis de circulació han estat més enfrontades, ha estat possible assolir el consens a partir d'una visió compartida de la idea de via bàsica formulada en el seminari de 1984, noció basada en la coexistència equilibrada de tràfic motoritzat i vianants. El projecte proposava la reducció de 3 a 2 carrils del carrer Gran de Gràcia aprofitant el canvi de sentit d'1 carril de Príncep d'Astúries, la qual cosa permetria un substancial eixamplament de les voreres. Els serveis de circulació es van oposar repetidament a aquesta proposta. Finalment, s'assolí el compromís salomònic de mantenir lliure el carril destinat a aparcament i càrrega i descàrrega de manera que podria ser utilitzat com a carril de circulació en cas de necessitat. Malgrat la tenaç oposició dels serveis tècnics, la visió urbanística, en aquest cas defensada no ja pels serveis centrals, sinó pel districte de Gràcia, va tirar endavant.

També d'altres serveis tècnics com el de Parcs i Jardins o el d'enllumenat es van veure afectats per la noció d'un projecte d'espai públic integral que incorporava la vegetació o el mobiliari urbà com elements fonamentals del projecte. El paper d'aquests serveis ha continuat essent molt rellevant, en la mesura que han conservat plena responsabilitat en el manteniment de l'espai públic. La importància dels costos del manteniment d'un espai, que al llarg del temps poden superar, fins i tot, els propis costos d'execució del projecte, fa que els criteris de manteniment hagin anat pesant cada vegada més, i que s'incorporin des de la mateixa concepció dels projectes. Les relacions de cooperació amb aquests serveis tècnics establertes inicialment pel Servei de Projectes Urbans s'han mantingut al llarg dels anys. L'estreta col·laboració en la segona meitat del anys noranta, per exemple, amb els serveis d'enllumenat ha estat fonamental en el disseny de diversos nous fanals. Aquests principis de coordinació constitueixen un primer pas fonamental per fer compatibles la voluntat d'un projecte d'espai públic integrat amb la indispensable consideració de les lògiques i coneixements més sectorials.

Un segon nivell de cooperació que d'entrada el Servei de Projectes Urbans va fomentar, fou amb els diversos districtes municipals. És en aquest sentit que Ignasi de Lecea indica que l'esperit de descentralització, de la importància del paper dels districtes, no és nou dels anys noranta, quan es va traduir en una reforma de l'administració municipal, sinó que sota formes diverses ha estat present des dels inicis del procés de renovació urbana. El diàleg dels Servei de Projectes Urbans amb els districtes fou durant els primers anys fluid i continuat (cada districte tenia dins de Projectes Urbans un arquitecte designat com el seu interlocutor), i va afavorir tant el consens a l'hora d'establir la prioritat de les actuacions, com la relació amb les associacions veïnals i els moviments socials (veure apartat 6.1.3). Ara bé, el Servei de Projectes Urbans va conservar sempre la responsabilitat sobre el disseny dels espais públics, preservant la distància projectual necessària respecte a les incidències de la gestió del dia a dia i respecte a les demandes dels usuaris. Jordi Borja, responsable en aquell moment de la Comissió per a Descentralització en el si del Consistori, explica com aquest model de relacions garantia una bona dialèctica entre cultura urbanística, gestió i participació ciutadana. Aquest equilibri entre proximitat a les problemàtiques locals i distància projectual no ha estat assolit en períodes posteriors com ho fou en aquesta primera etapa.

6.1.1.2 Els encàrrecs externs

Al costat de la definició d'atribucions i de formes de col·laboració entre els serveis de projectes urbans, i els serveis tècnics i districtes municipals, l'altra gran qüestió organitzativa gira entorn de l'equilibri entre l'assumpció per part dels serveis municipals del disseny dels espais públics, el que anomenarem una internalització projectual, o el recurs a la intervenció de professionals externs i en especial de projectistes.

Durant la primera meitat dels anys vuitanta, quan el servei de Projectes Urbans encara es trobava en fase de rodatge, els projectes encarregats a arquitectes externs tenen un pes important en les actuacions d'espai públic. La possibilitat de dur a terme aquests encàrrecs de projectes d'espais públics mitjançant concursos es va experimentar en el cas dels primers parcs, com el de l'Espanya Industrial, guanyat per Luís Peña-Ganchegui o el parc de la Pegaso, guanyat pel jove equip format per Joan Roig i Enric Batlle. Però aquesta pràctica, de la qual Oriol Bohigas era poc partidari, pràcticament va quedar descartada després de la polèmica suscitada pel concurs per al parc de l'Escorxador el 1981, en què l'equip guanyador format per joves arquitectes (entre els quals hi havia dos membres del recentment creat servei de Projectes Urbans, Màrius Quintana i Beth Galí) va obtenir el projecte per davant d'equips de reconegut prestigi internacional.

El renunciar a l'organització de concursos oberts no va impedir, però, que en els anys següents se seguissin fent nombrosos encàrrecs directes a projectistes externs. Va ser el cas d'espais tan emblemàtics com el Moll de la Fusta de Manuel de Solà-Morales, la Rambla del Carmel de Ribas Piera, el Passeig Picasso i el projecte no realitzat del Fossar de les Moreres de Roser Amadó i Lluís Domènech, el tram de la Rambla Prim comprès entre els carrers Llull i Cristóbal de Moura de J. Sanjosé, les places de Gràcia de J. Bach i G. Mora, el projecte no realitzat per a l'Avinguda de la Catedral d'Oscar Tusquets o l'avinguda Rio de Janeiro de C. Teixidor i P. Bardají.

Al seu torn, el servei de Projectes Urbans també realitzà alguns projectes emblemàtics d'aquest primer període com l'Avinguda Gaudí de Màrius Quintana o sobretot la Via Júlia de Bernardo de Sola, però en relació als encàrrecs externs foren minoritaris. En aquests primers anys ja es posà de manifest la correlació entre el recurs a projectistes externs i una aproximació a l'espai públic com a objecte de disseny. En paraules d'Ignasi de Lecea, l'arquitecte autònom tendeix molt més a veure la seva actuació sobre l'espai públic com a *opera prima*, que l'arquitecte inscrit en un equip de projectes municipal. En aquest sentit, la internalització projectual que es va produir entre 1987 i 1993 és un factor destacat en la consolidació d'una cultura compartida de l'espai públic a Barcelona.

6.1.1.3 Els projectes manifest

Després que Oriol Bohigas deixés la seva responsabilitat al capdavant del sector d'urbanisme el 1984 i que J.A Acebillo es fes càrrec de l'IMPU el 1987 per centrar-se en els projectes olímpics, el nou mandat municipal s'inicià amb una reorganització interna, amb la creació de la figura del coordinador. Mentre Joan Busquets assumí la coordinació del planejament, la gestió urbanística i les llicències, Rafael de Cáceres esdevingué coordinador de projectes urbans i responsable últim d'aquesta àrea. És en el marc d'aquest màxim estatus del Servei de Projectes Urbans dins l'organigrama d'urbanisme, que des d'aquest servei s'impulsarà la política més sistemàtica de renovació de l'espai públic amb una voluntat explícita de crear, a partir de l'experiència acumulada en els anys anteriors, una cultura comuna de l'espai públic. La realització dels projectes d'espai públics per part de l'equip municipal serà una mesura decisiva en aquest sentit.

La projectació interna al servei de Projectes Urbans va suposar una coordinació dels serveis tècnics municipals pròxima a la integració (Rafael de Cáceres considera que, en el seu punt àlgid, Projectes Urbans comptava amb un equip de 150 persones, en els quals s'inclouen tots els enginyers), una important disminució del diàleg i el consens amb els districtes i la pràctica desaparició dels encàrrecs externs.

Alguns projectes encarregats a projectistes externs durant la primera meitat dels anys vuitanta, i continuats i assumits directament pel servei de projectes urbans a partir de 1987 constitueixen l'exemple més clar d'aquesta tendència. És el cas del Fossar de les Moreres, realitzat segons un nou projecte de Carme Fiol, de l'Avinguda de la Catedral i l'Avinguda Cambó, reprojectades per Màrius Quintana i Montse Periel, de la part encara no reformada de la Rambla Prim, urbanitzada per Pedro Barragan, o d'algunes places de Gràcia com la del Diamant, amb un nou projecte de Jaume Graells.

En aquesta decisió crucial per a la definició de la política de l'espai públic hi convergeixen les raons pragmàtiques amb la voluntat conscient de generar una cultura urbanística. Per una banda, es tracta d'un període de disminució de recursos pel servei de Projectes Urbans, ja que la majoria es destinen als grans projectes olímpics i no pas a les actuacions de menor escala sobre l'espai públic, i fins i tot, quatre dels millors projectistes del servei marxen a l'IMPU. Enric Pericas comenta com ser incorporat a l'IMPU en aquell moment constituïa un premi, i quedar-se a Projectes Urbans es va viure d'entrada com ser descartat. En aquest context de disminució de mitjans, la internalització de la projectació s'explica també per una necessitat de disminuir els costos, sempre superiors quan es tracta d'encàrrecs externs. Però al mateix temps, la voluntat de superar la gran diversitat d'aportacions dels primers anys per anar forjant una cultura comuna hi es ben present. Rafael de Cáceres comenta com els mesos que van transcórrer entre el seu nomenament a inicis de la tardor de 1987 i la seva incorporació al capdavant de Projectes Urbans li van donar l'ocasió de dur a terme una reflexió teòrica sobre quines havien de ser les directrius de la política d'espais públics i les bases de la nova cultura. El valor del buit, de la contenció expressiva, i de la uniformitat seran ja d'entrada dos eixos bàsics de reflexió en la nova etapa. Ignasi de Lecea recorda com, el 1987, en un moment en què les relacions entre Projectes Urbans i els districtes eren molt estretes, la internalització dels projectes d'espais públics podia acompanyar-se d'una descentralització d'aquestes competències als districtes. El fet d'optar per un reforçament del paper del servei central de Projectes Urbans s'explica en gran part per aquesta voluntat de generar una cultura comuna a partir d'un únic equip de professionals cohesionat. Jordi Henrich, Màrius Quintana o Enric Pericas, projectistes destacats d'aquell període, coincideixen en què l'activitat de disseny va anar acompanyada d'una reflexió teòrica sobre el projecte d'espai públic, sustentada en un permanent debat en el si de l'equip, que no havia existit fins aquell moment. Sobre la base d'aquesta reflexió i aquest debat es va anar gestant una cultura comuna, de la qual se sentiren participants els diferents membres de Projectes Urbans, malgrat anar consolidant els seus propis estils personals.

Amb la voluntat de difondre aquesta cultura de l'espai públic més enllà de l'equip municipal, alguns projectes d'aquest període foren concebuts com un autèntic manifest d'aquesta cultura que es propugna, com un model de referència per a d'altres projectes. En tots aquests projectes s'observen els nous criteris de contenció expressiva, unitat i transparència espacial, ordenació del mobiliari urbà que presideixen la política de renovació de l'espai públic des de finals dels anys vuitanta.

Concretament, és el cas del projecte ja citat de l'Avinguda de la Catedral, però també el de la Rambla de Catalunya, de Jaume Graells i Màrius Quintana o el Moll de la Barceloneta, de Jordi Henrich i Olga Tarrassó. Si bé a través del Catàleg del Mobiliari Urbà, de la Instrucció de l'Alcaldia sobre la instal·lació d'elements urbans a l'espai públic o la publicació d'alguns articles sobre la política municipal de l'espai públic (veure apartat 6.2), es van anar establint uns criteris generals d'intervenció, fou sobretot a través de projectes paradigmàtics que s'intentà difondre la nova cultura projectual.

Aquesta concepció de projectes de referència com afirmació d'unes determinades directrius ha continuat al llarg dels anys noranta amb projectes com el de l'Avinguda Mistral de Jaume Graells (referència per a eixos singulars que incorporen espais autònoms integrats), l'avinguda Meridiana de Montse Periel i Antonio Montes (referència dels projectes de bulevards) o alguns jardins de Sarrià com els d'Olga Sacharoff o els de Joan Vinyoli de C. Casamor i M. Gabàs (referència dels jardins en espais residuals). Són anys, però, en què el servei de Projectes Urbans ha perdut el seu rol de lideratge en la renovació de l'espai públic. Tot i així, molts dels principis inculcats entre 1987 i 1993 des d'aquest servei municipal s'han integrat en la concepció del projecte d'espai públic de molts dels professionals que han seguit intervenint a Barcelona. Com diu Enric Pericas, el servei de Projectes Urbans pràcticament ha desaparegut, però de la cultura de l'espai públic que va impulsar n'han quedat moltes coses.

La tesi mostra, doncs, com el Servei de Projectes Urbans ha exercit un lideratge basat en un estricte control sobre el procés projectual, enfront dels districtes, dels serveis tècnics municipals o dels projectistes externs. La internalització del disseny dels espais públics és la màxima expressió d'aquest control. Ara bé, aquesta forma monolítica de lideratge no sempre afavoreix la participació coordinada de múltiples agents (la qual pot ser enriquidora, o fins i tot, necessària, per a la política d'espais públics). De fet, entre 1987 i 1993, el Servei de Projectes Urbans va tendir a excloure tant els districtes, com els professionals externs, i a integrar, més que a coordinar, els serveis tècnics municipals. La qüestió que planteja l'afebliment del Servei de Projectes Urbans és fins a quin punt el manteniment d'una política i una cultura de l'espai públic vives, capaces de continuar evolucionant, necessiten un lideratge, i quina forma pot prendre aquest lideratge en un context de les polítiques urbanes completament diferent.

6.1.2 L'afebliment del lideratge en la política de renovació de l'espai públic

Aquesta capacitat de lideratge del procés de transformació de l'espai públic que el servei de Projectes Urbans va anar consolidant i assumint al llarg dels anys vuitanta ha anat disminuint i difuminant-se al llarg dels noranta. Bàsicament són dos els elements que dibuixen un context totalment diferent i que expliquen aquest afebliment d'un lideratge de la política d'espais públics. D'una banda, el procés de descentralització ha traspassat la major part de competències de projectes urbans als districtes, dificultant una visió unitària sobre la renovació de l'espai públic. D'altra banda, la major complexitat dels projectes urbans (des d'un punt de vista tècnic, de gestió, financer) ha conduït a la creació de múltiples organismes municipals amb atribucions sobre els projectes d'espai públic i a noves formes d'organització que sovint han primat la gestió davant la reflexió sobre el futur de la cultura de l'espai públic.

6.1.2.1 La descentralització de les competències de projectes d'espais públics als districtes

La política de descentralització municipal s'inicia a partir del 1993 i serà plenament efectiva des de 1995. Pensada per afavorir una major proximitat de l'administració municipal als ciutadans, entre d'altres competències, els districtes es faran càrrec dels projectes d'espai públic. Durant els primers dos anys, s'intentà recuperar una fórmula de relació entre els serveis centrals de projectes urbans i els districtes semblant a l'existent abans de 1987. El programa 10x10 assignava un pressupost específic a cada districte destinat a projectes d'espais públics. El servei de Projectes Urbans i els districtes consensuaven el programa d'actuacions, els districtes gestionaven el pressupost, però Projectes Urbans conservava la projectació. Malgrat aquest intent, a partir de 1995 la descentralització va ser total i també va afectar el propi disseny de l'espai públic.

Més enllà de constituir un mecanisme que vol afavorir novament la participació ciutadana, pel que fa a la renovació de l'espai públic, la descentralització pot tenir alguns efectes positius. La vinculació dels districtes en la concepció dels espais públics pot afavorir una consideració més gran de les particularitats de cada un d'ells i dels seus diferents barris. En aquest sentit, el respecte a les tipologies d'espais urbans característiques de cada teixit o la creació d'imatges urbanes a través de llenguatges d'urbanització (veure apartats 4.2 i 4.3) contribueixen a una major integració de les identitats locals en la política d'espais públics. Un altre exemple concret de les aportacions dels districtes pel que fa a la consideració de les diferències urbanes a l'interior de la ciutat, seria el paper que han jugat en l'elaboració del nou pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic, aprovat separatament per cada un d'ells. També pel que fa a les polítiques de rehabilitació, i en particular de façanes, les Oficines de Rehabilitació a escala d'alguns dels districtes constitueixen un instrument eficaç, aptes per potenciar projectes integrals d'espais públics que vinculin la renovació del pla horitzontal i la rehabilitació de l'entorn edificat com ara al Fossar de les Moreres, la Rambla del Raval o els espais lliures interiors de l'Eixample.

Ara bé, la descentralització projectual té tres grans efectes negatius. En primer lloc, dificulta una visió de conjunt, i per tant, la integració d'una dimensió plenament estructural, en la política d'espais públics. Si bé continuen existint d'altres organismes responsables dels projectes d'espais públics a escala de ciutat, fins a l'hora de definir un sistema d'espais públics a l'escala més locals dels barris de la ciutat, les interrelacions entre espais no se circumscriuen a les divisions administratives dels districtes.

En segon lloc, la descentralització suposa en molts casos una pèrdua d'aquesta distància projectual indispensable en tot procés de disseny i creació. La proximitat a les demandes veïnals que de vegades es converteixen en condicions quasi determinants de projecte o el pes més acusat de la gestió quotidiana a escala dels districtes fa que la creativitat projectual passi molt sovint a un segon pla. La importància creixent dels criteris pragmàtics de gestió es un fenomen que repercuteix en tota la política urbanística, però que es fa especialment patent a nivell dels districtes. Si el treball dels projectistes es veu afectat per aquest pragmatisme, la possibilitat de fomentar des dels districtes una reflexió teòrica que acompanyi i orienti les pròpies actuacions és poc habitual. Aquells districtes on la complexitat de gestió dels projectes ha conduït justament a la creació de Societats Mixtes (com ara FOCIVESA, ProEixample o PRONOBA a Ciutat Vella, l'Eixample i Nou Barris respectivament) ofereixen exemples d'aquesta situació. Els criteris financers i de gestió pesen molt en el funcionament d'aquests organismes, mentre que cada vegada és més usual que la direcció d'obres d'espais públics estigui a càrrec d'enginyers, que primen molt més qüestions constructives i de terminis que no pas aspectes projectuals i urbanístics. Màrius Quintana i Enric Pericas coincideixen en posar de relleu el desencantament de molts dels arquitectes que continuen treballant als serveis tècnics dels districtes davant la relegació de l'activitat projectual. Al seu torn, la possibilitat de formular una visió teòrica sòlida sobre la transformació de l'espai públic a escala dels districtes queda supeditada a la personalitat i experiència d'alguns dels seus responsables, com Enric Pericas a ProEixample fins el 2001, Jordi Carbonell al Districte de l'Eixample o de Pere Cabrera a Foment de Ciutat Vella, més que no pas a l'organització dels serveis urbanístics i als seus principis directors. Això fa que en alguns casos el projecte urbanístic es debiliti o no acabi de precisar-se, com succeeix a l'Eixample amb la transformació de passatges i interiors d'illa, en què la visió estructural i de conjunt era més forta uns anys enrere, o a Ciutat Vella, on, davant la creixent irritació d'alguns grups de veïns, en diversos àmbits (com ara l'àrea central del sector oriental) no s'aconsegueix concretar propostes de conjunt convincents.

En tercer lloc, que cada districte realitzi actuacions d'espais públics multiplica el risc que s'abandonin progressivament els criteris comuns de contenció expressiva i ordenació del mobiliari urbà establerts pel servei de Projectes Urbans, i de forma més general, fa difícil consolidar i renovar una cultura compartida de l'espai públic.

Certament, el fet que amb motiu de la descentralització diversos dels projectistes de Projectes Urbans passessin a treballar als districtes i el fet que des de Projectes Urbans se seguissin elaborant projectes emblemàtics que han servit de referència, fa que globalment es mantinguin unes constants en el tractament de l'espai públic. Però l'atenció a les demandes dels veïns que tendeixen a traduir-se en un augment d'elements urbans, la voluntat de crear una imatge pròpia al districte com és el cas de Nou Barris o l'encàrrec de projectes externs sense requerir el respecte dels criteris de contenció expressiva (com és el cas del projecte del 2001 d'Enric Miralles per a la plaça Àngel Pestaña i el carrer Pablo Iglesias) són factors que han contribuït a l'afebliment de la cultura compartida de l'espai públic. El cas de Nou Barris constitueix quasi una caricatura d'aquest efecte de la descentralització que s'oposa a l'existència d'una cultura comuna de l'espai públic. Juan Pablo Jaroslavsky, Director de Projectes a Nou Barris, reconeix com a partir de 1995 hi va haver una voluntat explícita del districte d'oposar-se a la cultura de la contenció expressiva i la uniformitat impulsada des de Projectes Urbans, la qual no havia impregnat particularment Nou Barris, ja que entre 1987 i 1993 les actuacions al districte no havien abundat. Santiburcio, regidor del districte en el marc de la descentralització, impulsa personalment una cultura específica de l'espai públic a Nou Barris que vol retrobar la monumentalitat dels projectes de la primera etapa (en paraules de Jaroslavsky, una cultura exuberant, a l'andalusa, per oposició a la sobrietat lacònica de Cáceres). D'aquesta manera, es fan encàrrecs a aquells projectistes que han conservat un estil amb major contundència expressiva (com Andreu Arriola, i més endavant el propi Enric Miralles), es fomenta la consolidació d'estils individualitzats en lloc de la voluntat d'uniformitat i es dissenyen un conjunt d'elements urbans específics i distintius al districte. La reiterada disconformitat des de Projectes Urbans a la política impulsada pel Districte de Nou Barris posa de manifest la dificultat de fer compatibles descentralització projectual i cultura compartida de l'espai públic.

Davant de les constatacions d'aquests efectes negatius, l'opinió que la descentralització projectual de les actuacions sobre l'espai públic als districtes fou un error que resulta necessari corregir, és una opinió molt estesa entre aquells que han assumit responsabilitats en el Servei de Projectes Urbans (Oriol Bohigas, Rafael de Cáceres, Màrius Quintana, Enric Pericas, Ignasi de Lecea o Joaquim Espanyol). La descentralització política i administrativa que s'aproxima al ciutadà o la descentralització de la gestió que cerca una major eficàcia operativa en projectes de petita escala, no implica la descentralització projectual del disseny de l'espai públic. Des d'aquest punt de vista, el manteniment d'una cultura compartida de l'espai públic passaria per revisar el principi i els mecanismes d'aquesta descentralització projectual, amb la finalitat de garantir simultàniament la consideració de la identitat i la morfologia urbana específica dels diferents barris, l'existència d'una visió unitària, estructural i teòrica, i la distància projectual dels dissenyadors d'espais públics.

6.1.2.2 La multiplicitat d'ens amb atribucions sobre projectes d'espai públic

Al costat de la descentralització, el segon gran canvi que afecta les relacions entre els diversos agents que protagonitzen la renovació de l'espai públic es deu a la complexitat creixent de les intervencions urbanes. La Barcelona post-olímpica ja no és la ciutat que durant la Transició iniciava un procés de renovació urbana per recuperar els dèficits en equipaments i espais lliures, sinó una ciutat global, que atrau grans inversions immobiliàries i grans operadors internacionals, i que afronta projectes urbans de gran envergadura. La creació de diversos organismes urbanístics capaços de donar resposta a aquesta major complexitat dels projectes urbans ha estat una primera conseqüència d'aquest nou context.

L'inici del projecte olímpic, per la seva complexitat tècnica, financera i de gestió, va implicar la creació d'organismes específics, com ara l'Institut Municipal de Promoció Urbanística. Amb l'aparició de l'IMPU es constaten per primera vegada els efectes de l'existència de múltiples organismes a escala de ciutat amb atribucions sobre l'espai públic. L'IMPU va fer-se càrrec d'aquells projectes d'espais públics vinculats a determinades obres olímpiques (el nus de Glòries, la Rambla Prim, la Ronda de Dalt...), i en els quals no sempre es van seguir els principis propugnats des de Projectes Urbans, que paral·lelament assumia la transformació dels espais públics de menor escala. El cas més clar és el de la plaça de les Glòries i els seus entorns, on les solucions adoptades en el marc del nus viari han perjudicat durablement la transformació dels espais públics del sector. Per una banda, els projectes d'espai públic van estar totalment supeditats als projectes tècnics molt més infraestructurals, i de l'altra, en algunes decisions com la col·locació de l'aparcament sota l'anell elevat es constata aquella manca de maduració que Josep Mª Montaner ja considerava un dels riscos que implicava el canvi d'escala del projecte olímpic¹⁵⁷. D'aquesta manera, la urbanització precipitada en forma de rambla del tram de l'avinguda Meridiana entre les Glòries i el carrer València, el projecte autoreferent executat en l'espai completament aïllat de l'interior del nus, o la falta de tractament dels entorns no responen a la política d'espais públics impulsada en el mateix moment des de projectes urbans.

L'IMPU es dissol un cop acabats els projectes olímpics, però el canvi d'escala, d'envergadura i de complexitat dels projectes urbans de Barcelona serà definitiu, per la qual cosa es crearen nous ens amb importants atribucions urbanístiques, i en concret, sobre l'espai públic, donant lloc a una multiplicitat d'organismes de decisió que marcarà el projecte de ciutat dels anys noranta. Al costat dels serveis de Projectes Urbans en el si del sector d'urbanisme de l'Ajuntament, l'empresa Barcelona Regional i l'Institut Municipal d'Urbanisme constitueixen els principals organismes que actuen sobre l'espai públic a escala de ciutat (sense menystenir la importància dels serveis tècnics municipals).

---

¹⁵⁷ Montaner. *El modelo Barcelona*.

Pel que fa al servei de Projectes Urbans, artífex de la política de renovació de l'espai públic des dels seus inicis, els anys noranta han estat un període d'afebliment continuat. A la fi del projecte olímpic, al mateix temps que es posava en marxa la descentralització cap als districtes, també va tenir lloc una profunda reorganització dels serveis centrals d'urbanisme. El 1993 es crea la figura del Gerent d'Urbanisme, a través la qual es potencien els criteris de gestió, i es va suprimir la figura del coordinador, creada a la marxa d'Oriol Bohigas, com a responsable últim de la seva àrea (planejament, gestió i llicències o projectes). Rafael de Cáceres abandonà la responsabilitat de l'àrea de Projectes en el mateix moment que es nomenà el nou gerent. S'inicia un període en què una sèrie de responsables es van succeint després de curts períodes de temps al capdavant del servei de Projectes Urbans (Ignasi de Lecea entre 1993 i 1995, Juli Lavinya de 1995 a 1998 i Manel Villalante, especialista en mobilitat, el 1998-99). Amb tots aquests canvis i coincidint amb la descentralització, el servei de projectes urbans va perdre la capacitat de lideratge de la política de renovació dels espais públics que just abans dels Jocs Olímpics havia arribat al punt culminant amb les disposicions d'estandardització del mobiliari urbà i amb la participació activa en el seminari sobre espais lliures que va donar lloc a l'Avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991. En el darrer mandat entre 1999 i 2003, l'organigrama dels serveis centrals encara es va fer més complex, i al costat d'un doble nivell de direcció (una més estratègica, l'altra més operativa), es va consolidar la figura de l'Arquitecte en Cap, amb el retorn al sector d'urbanisme de Josep Antoni Acebillo, com l'home fort de la política urbanística municipal. Per primera vegada, els serveis de Projectes Urbans i de Planejament s'han trobat sota una única direcció, la de Joaquim Espanyol. Mentre Acebillo ha manifestat la voluntat de desmantellar aquest servei que ell mateix va dirigir en els seus inicis, Enric Pericas constata la pràctica defunció de l'àrea de Projecte Urbans. Recordant l'època en què Rafael de Cáceres estimava en 150 els efectius reals d'aquest servei, actualment només hi queden dos dels projectistes històrics; la resta han anat marxant al llarg de la darrera dècada, a mesura que Projectes Urbans no només perdia el lideratge, sinó fins i tot gran part de les atribucions sobre projectes d'espais públic en favor d'altres organismes.

Barcelona Regional ha assumit la direcció dels grans projectes urbans, d'escala metropolitana i sovint amb unes implicacions tècniques i infraestructurals considerables. Si en l'àmbit del municipi de Barcelona, el Fòrum 2004 o la futura estació del TGV a la Sagrera són projectes en què BR ha tingut una intervenció protagonista, la seva experiència en la integració d'infraestructures en entorns urbans (sense igual en cap ens municipal) fa que participi en projectes on aquesta dimensió estructural és important. La plaça Cerdà, els cobriments de la Ronda del Mig o la transformació en curs de la Gran Via en un eix amb caràcter més urbà en direcció a l'Hospitalet serien alguns exemples d'aquest tipus de projectes. Ara bé, el cas de la Ronda del Mig, on la responsabilitat de la seva transformació ha passat de ser quasi exclusivament de Barcelona Regional en els trams inicials de General Mitre a estar en mans de l'Institut Municipal d'Urbanisme (amb la intervenció de BR per a les qüestions més tècniques), és il·lustratiu del paper que l'IMU ha anat adquirint al llarg dels anys noranta com un dels organismes amb majors atribucions sobre la transformació de l'espai públic a escala de ciutat.

L'Institut Municipal d'Urbanisme es va crear el 1993 com un ens dedicat a la gestió urbanística, però ja a partir del mandat 1995-99 es constata un augment de les seves atribucions. En el projecte d'obertura de la Diagonal, l'IMU assumirà per primera vegada la direcció d'obra (malgrat que el projecte encara és del servei de Projectes Urbans). Al mateix temps, l'IMU també es començarà a fer càrrec de la direcció integral de certs projectes (concepció, gestió i direcció d'obres) que afectaven més d'un districte i que per tant aquests no podien assumir en el marc de la descentralització (un dels primers fou el Passeig Marítim) i de projectes amb infraestructures (en els quals va substituint Barcelona Regional en les tasques de direcció, com la Ronda del Mig). Durant el mandat 1999-03, aquest paper central de l'IMU en els projectes d'espai públic a escala de ciutat quedarà reforçat, fins al punt que resultarà necessari crear una nova entitat (Barcelona Gestió Urbanística, BAGURSA), depenent de l'IMU, per dedicar-se exclusivament a tasques de gestió, en la mesura que l'IMU, creat amb aquesta mateixa finalitat, ha anat assumint moltes competències en la direcció de projectes.

Tot i així, la distribució de competències en relació a l'espai públic entre aquests tres organismes (servei de Projectes Urbans, Barcelona Regional i Institut Municipal d'Urbanisme) no acaben d'estar perfectament definides, tal i com reconeix el mateix Carles Sanfeliu, Director de Projectes de l'IMU. Joaquim Espanyol ho corrobora assenyalant com en els darrers anys, mentre l'IMU es feia responsable de la major part dels projectes sobre la Ronda del Mig, Barcelona Regional encara dirigia la transformació de la part sud d'aquesta via, i mentre Barcelona Regional projectava la part tècnica del traçat dels tramvies, el servei de Projectes Urbans urbanitzava aquests traçats amb les corresponents modificacions de les boques de metro afectades. Però més enllà d'un repartiment d'atribucions més o menys imprecís, la multiplicitat d'organismes amb responsabilitat sobre els projectes d'espai públic impossibilita una direcció i una visió unitàries de la política d'espais públics. Les dissensions d'aquests darrers anys al voltant de criteris d'intervenció són una mostra d'aquest fet. El servei de Projectes Urbans s'ha oposat a la política de carrers pacífics de l'Eixample, a la política de diferenciació de Nou Barris, i al Pla d'Arbrat promogut pel Servei de Parcs i Jardins (perquè també fomentava la diferenciació de l'espai públic segons els districtes i barris més que no pas una imatge de conjunt). Al seu torn, l'IMU i Barcelona Regional han divergit a l'hora d'aplicar al cobriment de la Ronda del Mig fins a la Diagonal, el model de la Rambla del Brasil (projectada des del servei de Projectes Urbans) o el del tram tocant a la plaça Cerdà (projectat per Barcelona Regional).

D'aquesta manera, juntament amb la descentralització, l'absència d'un organisme que pugui exercir un lideratge sobre el procés de renovació de l'espai públic en el seu conjunt dificulta tant la introducció d'una lògica estructural a escala de ciutat, com l'existència d'unes directrius teòriques comunes als diferents organismes.

6.1.2.3 La modernització dels mecanismes de gestió i l'aparició de nous agents

Si la complexitat creixent del projecte urbà s'ha traduït en la creació d'organismes especialitzats que ofereixen una major competència ja sigui tècnica, financera o de gestió, també els mecanismes de gestió dels projectes han hagut de modernitzar-se com a resposta a aquesta complexitat. Una de les iniciatives dels primers anys vuitanta més recordades per alguns dels components de Projectes Urbans en aquell període fou el Pla d'Ocupació Comunitària en el marc del qual, les obres d'alguns dels primers projectes d'espais públics foren realitzades amb mà d'obra inscrita a l'atur, fins al punt que aquestes condicions singulars van conduir a refer sobre la marxa alguns dels projectes en execució. Al seu torn, Bernardo de Sola recorda com s'enduia a casa el projecte de la Via Júlia per acabar-lo. Són fets més o menys anecdòtics, però que posen de manifest l'abisme que separa l'actuació urbanística a l'alba de la renovació urbana i en l'actualitat.

Són múltiples els factors que fan que la concepció, gestió i execució d'un projecte urbà, fins i tot, d'un projecte d'espai públic se situï en un context completament diferent avui en dia que fa 20 anys. Per una banda, hi ha unes noves exigències de qualitat (fixades en el protocol aprovat el 1999 en el cas de Barcelona) que afavoreix l'aparició de serveis especialitzats en el compliment i verificació d'aquests requisits de qualitat. En segon lloc, s'ha produït una tecnificació dels projectes, que requereixen no només un disseny formal, sinó la contribució de múltiples especialistes. Els projectes d'espais públics han d'incorporar estudis de mobilitat, considerar les problemàtiques de la sostenibilitat (des d'estudis acústics a la implantació de carrils bici passant per la recollida pneumàtica d'escombraries), atendre els requeriments de manteniment dels diferents serveis tècnics (clavegueram, enllumenat, xarxes d'infraestructures, jardineria)... Fins al punt que la participació de les enginyeries ha esdevingut pràcticament indispensable en qualsevol projecte. En tercer lloc, en un context d'una economia que fomenta la lliure competència com a base de la competitivitat i d'una societat especialment sensible a la transparència de l'administració pública es tendeix cada vegada més als encàrrecs externs, i una situació en què un equip de funcionaris assumís íntegrament la projectació de l'espai públic com succeí amb el servei de Projectes Urbans entre 1987 i 1993 és difícilment repetible.

Aquest nou context de l'actuació urbanística s'ha traduït en una fragmentació del procés de transformació dels espais i en una multiplicació dels agents que hi intervenen. A l'Institut Municipal d'Urbanisme és on més s'ha avançat en aquesta modernització dels mecanismes de gestió del projecte sobre l'espai públic. Les tres fases de tota intervenció (projecte bàsic, projecte executiu i direcció d'obres) es diferencien clarament. L'IMU impulsa la redacció del projecte bàsic, en una fase caracteritzada pel diàleg i la recerca del consens, amb els serveis tècnics municipals, amb els districtes, amb els veïns. En els projectes més complexos ja es recorre des de l'inici a l'assistència de professionals externs ja es tracti d'enginyeries o d'arquitectes.

El projecte executiu se subcontracta sistemàticament a través de concursos a equips formats per una enginyeria i un despatx d'arquitectura. Finalment, es dissocia la direcció d'obra de la concepció del projecte. Davant la complexitat de gestió que impliquen tants actors i tants tràmits, la figura del Project Manager ha esdevingut clau (es tracta de contractes licitats a certes enginyeries especialitzades a l'inici de cada mandat). El Project Manager organitza els diversos concursos i licitacions que acompanyen els projectes, es fan responsables del control de qualitat i assumeixen la direcció d'obra.

Aquesta subdivisió de l'actuació urbanística i el gran nombre d'agents que hi intervenen pot afavorir una major eficàcia sense anar en detriment de la qualitat projectual, a condició que l'organisme públic que encarrega el projecte assumeixi la seva responsabilitat de definir en el projecte bàsic les directrius urbanístiques fonamentals, de crear ideologia, com diu Bernardo de Sola. Seguidament, com subratlla Joaquim Espanyol, cal garantir una total coordinació entre les successives fases i agents, de manera que no es produeixi un trencament del procés projectual i aquests principis urbanístics es mantinguin fins a l'execució. De no ser així, els organismes municipals es poden veure engolits en la gestió, perjudicant la seva capacitat de formular una veritable política de l'espai públic. Tal i com succeeix a nivell dels districtes, es gestiona més que es projecta, i difícilment es desenvolupa una reflexió teòrica capaç d'enriquir la cultura urbanística. El projecte d'espai públic esdevé novament el resultat d'una addició de consideracions tècniques o l'expressió de la creativitat singular d'un projectista. Carles Sanfeliu és alhora conscient de la responsabilitat que assumeix l'IMU en l'actual distribució de competències sobre l'espai públic, i del fet que en els darrers anys l'adaptació a les noves formes de gestió no sempre ha permès exercir un lideratge en la seva transformació. El reforçar uns criteris d'actuació comuns a tots els projectes apareix com un dels objectius del present mandat.

En resum, la tesi argumenta que la descentralització als districtes, la multiplicitat d'organismes municipals amb competències sobre l'espai públic (sense que cap exerceixi una responsabilitat sobre el conjunt del procés), i el pes creixent de la gestió, en detriment del treball projectual, són tres factors que dificulten l'existència d'una política i d'una cultura renovada de l'espai públic. Per alguns, es podria dir que una política pròpiament dita de l'espai públic va finalitzar el 1996. Però la consciència del risc que suposa prosseguir una transformació de l'espai públic sense una visió teòrica i unitària que l'orienti s'ha començat a estendre en aquests darrers anys. En cap cas es tracta de recuperar les funcions que va exercir el servei de Projectes Urbans entre 1987 i 1993 amb un monopoli sobre els projectes d'espai públic. En aquell moment, es tractava de dur a terme una exploració projectual que permetés generar una lògica formal. I es va generar el llenguatge sintàctic d'elements urbans que s'ha integrat en una cultura compartida de l'espai públic.

En el context actual, no es tracta de repetir una exploració formal, però sí de trobar uns mecanismes de lideratge en la política d'espais públic que permetin uniformitzar els criteris d'intervenció, establir unes directrius teòriques (sobre tants aspectes que continuen oberts, des de la contenció expressiva, fins a la política d'escultures, passant per l'articulació de l'entorn edificat), o reforçar la visió estructural. En els darrers anys s'han apuntat alguns mecanismes que podrien fer possible novament una visió teòrica unitària que dirigís la renovació de l'espai públic.

Com a responsables de l'àrea de Projectes Urbans durant el mandat 1999-2003, Joaquim Espanyol i Cinto Oms han procurat recuperar un cert lideratge dels serveis centrals en la política d'espais públics. La contenció expressiva en la urbanització de l'espai públic, que havia estat propugnada amb tanta força des del servei de projectes urbans a inicis dels anys noranta, reapareix com un dels principis que s'intenta fomentar i consolidar des dels serveis centrals. La realització de reunions semestrals en què es convoquen projectistes dels diversos districtes i es discuteixen i comparen diferents projectes (en alguns casos escollits al voltant d'un tema monogràfic, com ara la peatonalització de carrers) ha estat, juntament amb la renovació del Catàleg de Mobiliari Urbà, un dels mecanismes a través del qual s'ha intentat promoure uns criteris comuns en el tractament de l'espai públic.

En primer lloc, mitjançant aquestes reunions es poden recomposar les relacions entre els serveis centrals i els serveis dels districtes, els quals, progressivament, poden veure, en els primers, un suport, més que un control. En aquest sentit, d'altres entitats municipals com els serveis de Patrimoni o l'Institut de Paisatge Urbà (creat el 1997, quan la descentralització administrativa ja era una fet) mostren el camí d'una relació de col·laboració fluïda amb els districtes, que en paraules del director de l'Institut del Paisatge Urbà, Manuel Clavillé, es basa en actuar com una empresa que ofereix els seus serveis als districtes.

En segon lloc, les reunions en què se sotmeten a debat diversos projectes poden esdevenir una bona eina per continuar generant unes reflexions i directrius que alimentin una cultura compartida de l'espai públic evolutiva i oberta, potser més adequada al context present que l'establiment d'instruccions municipals d'obligat compliment, sempre molt menys flexibles. Les experiències de les Comissions de Qualitat instituïdes per l'Arquitecte en Cap i obertes a la participació de reconeguts professionals internacionals, la Comissió Tècnica per al Manteniment i Millora de l'Eixample, en què hi participen representants del món cultural, universitari i empresarial, o la Comissió Mixta per a la Millora del Paisatge Urbà, són bons exemples de com a través de reunions i debats es pot anar actualitzant una visió teòrica sobre la renovació de l'espai públic.

La generació d'una reflexió teòrica, la possibilitat de difondre-la entre els diferents agents que intervenen en la renovació de l'espai públic i l'establiment de mecanismes de coordinació entre aquests agents són elements importants en la recuperació de la cultura de l'espai públic vers els quals s'encaminen certs passos. La consolidació d'una visió estructural de conjunt n'és un altre aspecte en relació al qual s'han produït menys avenços. Tot i així, la necessitat de retrobar un lideratge en la política de l'espai públic que actuï com a impulsor i garant d'una cultura compartida és una qüestió oberta i pendent, potser, fins i tot, urgent.

6.1.3 Els mecanismes de participació ciutadana

La participació ciutadana és un dels factors en el que més èmfasi han acabat posant aquells corrents que han reflexionat sobre la dimensió cultural i simbòlica del fet urbà, ja que com més participants són els ciutadans de la transformació de la ciutat, més forts són els processos d'apropiació i identificació que aporten significats col·lectius a l'espai urbà. I aquesta correlació és especialment certa en el cas de l'espai públic, on la vivència del fet urbà es produeix de manera intensa i immediata. Al mateix temps, trobar els canals adequats per afavorir la participació ciutadana en el projecte urbanístic no és una tasca fàcil, ja que les legítimes aspiracions d'algunes comunitats es barregen sovint amb les reivindicacions de grups o individus que defensen interessos particulars. Fins i tot en ciutats com Lyon, que han aprofundit la reflexió sobre els mecanismes de coordinació i participació dels diferents agents que intervenen en els projectes d'espai públic, la concertació ciutadana constitueix un dels punts pendents de resoldre.

En el cas de Barcelona, la integració de la participació ciutadana en les actuacions d'espais públics és, en molts casos, una assignatura pendent. Si fins el 1987 moltes de les intervencions estan encara marcades per les últimes dinàmiques dels moviments socials urbans desenvolupats al llarg dels anys setanta, a partir del període olímpic, el projecte urbanístic i la política d'espais públics reivindiquen un model internacionalment alabat i tendeixen a marginar la participació ciutadana, en un exercici d'urbanisme il·lustrat. Al llarg dels anys noranta, el procés de descentralització ha establert, de forma general, nous canals de diàleg entre l'administració municipal i els ciutadans, però els mecanismes concrets de participació ciutadana en l'elaboració dels projectes urbans no han estat suficients per evitar el descontentament de moltes associacions veïnals, obligant a plantejar i cercar noves formes de concertació.

6.1.3.1 La fi dels moviments socials urbans

Tal i com posa de manifest la recerca de Miquel Domingo i Maria Rosa Bonet¹⁵⁸, els moviments socials urbans a Barcelona van assolir el seu punt culminant al llarg dels anys setanta, quan es produïren el major nombre de mobilitzacions d'associacions de veïns i es formularen el màxim de reivindicacions, la majoria de les quals corresponien a la producció d'espai públic. L'etapa Socias al capdavant de l'Ajuntament durant la transició democràtica entre 1976 i 1979 ja va suposar un canvi de tarannà en les relacions entre el consistori i les associacions de veïns, passant de la confrontació al diàleg. Per una banda, l'Ajuntament va recollir moltes de les reivindicacions veïnals, i de l'altra, va iniciar una intensa política d'adquisició de sòl públic, però les realitzacions en aquest període foren poques.

---

¹⁵⁸ Domingo. *Barcelona i els moviments socials urbans*.

D'aquesta manera, moltes de les actuacions d'espais públics dutes a terme entre 1979 i 1987 (i en alguns casos fins el 1993) pel nou Ajuntament democràtic correspongueren a espais en què existien reivindicacions veïnals prèvies, i on per tant, les associacions van tenir un paper actiu de seguiment dels projectes.

Aquesta participació ciutadana hereva dels moviments socials urbans s'inicia amb grans expectatives, en la mesura que molts dels nous responsables municipals havien format part del moviment veïnal. Si durant els anys setanta, l'activisme veïnal havia consistit en reclamar determinades actuacions o impedir-ne d'altres que haurien hipotecat certs sòls públics, durant els anys vuitanta va caldre participar en la discussió dels projectes elaborats pels nous equips municipals. El paper actiu dels districtes en el marc de l'estreta col·laboració amb el Servei de Projectes Urbans durant la primera meitat dels anys vuitanta va oferir les condicions idònies per incorporar l'opinió de les associacions de veïns a través de nombroses reunions.

El resultat d'aquesta concertació ciutadana va ser un bon nombre de projectes en què les opinions veïnals van ser sistemàticament integrades en la concepció dels projectes, amb casos emblemàtics com els del sector RENFE – Meridiana, en què la negociació amb el veïns va conduir a substancials modificacions del programa funcional, el de la Via Júlia o el de Rio de Janeiro, on va costar aconseguir que els veïns acceptessin la secció en bulevard, el del Parc de l'Escorxador, on l'opinió veïnal va pesar en la resolució del concurs, la Rambla Prim, en què la posició veïnal va ser determinant en l'evolució del projecte inicial cap a una reducció de l'aïllament del passeig central, o en un PERI com el del Casc Antic, en què l'associació de veïns homònima va participar activament en la seva elaboració fins al punt de sentir-se'n plenament coautora.

6.1.3.2 Entre un urbanisme il·lustrat i l'afebliment dels moviments veïnals

A mesura que l'experiència urbanística de Barcelona va anar consolidant-se com una referència reconeguda a nivell internacional a finals dels anys vuitanta, les actuacions municipals reivindicaren cada vegada més un model teòric impulsat per l'Ajuntament, al marge de qualsevol moviment social. En el cas concret de la renovació de l'espai públic, la voluntat de definir una cultura urbanística pròpia a partir de 1987 farà que la importància de l'opinió de veïns i usuaris vagi perdent pes. L'actuació municipal passa a tenir com a única referència la seva pròpia visió teòrica. Si Jordi Borja parla directament de despotisme il·lustrat, Juan Pablo Jaroslavsky al·ludeix a un exclusivisme professional que fa que progressivament tant el servei de Projectes Urbans com els arquitectes que rebien encàrrecs tinguessin més i més reticències per exposar els projectes a les associacions de veïns com durant la primera etapa.

En molts casos, i especialment en els dels districtes populars com Nou Barris o Sant Martí, la relació entre veïns i serveis del districte s'ha mantingut sempre oberta, però durant el període olímpic, l'interès envers la participació ciutadana per part dels serveis centrals d'urbanisme va deixar de ser una prioritat. Per il·lustrar aquesta actitud de l'urbanisme il·lustrat, a Andrés Naya, ex-president i responsable d'urbanisme de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, li agrada posar com exemple el cas de la Rambla de Sant Andreu, reurbanitzada el 1989. Com en d'altres projectes semblants dels vuitanta, mentre els veïns reclamaven una rambla central (recuperant el passeig arbrat històric, eliminat en els anys del desarrollisme arran de l'obertura de Fabra i Puig i encara molt present en l'imaginari dels habitants del barri), l'Ajuntament proposava una secció en bulevard. El Consistori va organitzar un referèndum, però pocs dies abans de la seva celebració, i davant l'evidència que l'opció del bulevard quedaria àmpliament rebutjada, el va anul·lar. La Rambla de Sant Andreu es va urbanitzar amb passeig central i des d'aleshores no s'ha tornat a plantejar cap referèndum.

En canvi, a partir de 1993, la política de descentralització municipal vindrà motivada en gran part per una voluntat de major proximitat amb la ciutadania. I certament, la descentralització ha generat nous canals de comunicació amb les associacions veïnals. La institució dels Plenaris de Districte, mensuals o bimensuals, en què el regidor del districte es reuneix amb representants de la resta de partits polítics i de les associacions de veïns, constitueixen plataformes idònies per discutir les problemàtiques dels districtes. Per a moltes associacions de veïns, que no tenen forçosament les qüestions urbanístiques entre les seves màximes prioritats, existeixen actualment vies eficaces per exposar les preocupacions, consensuar solucions i vetllar pel seu compliment. No obstant, Andrés Naya té una opinió menys favorable sobre el diàleg amb l'administració al voltant de temes urbanístics. Per a Naya, no existeix una voluntat sistemàtica de considerar els punts de vista dels ciutadans i usuaris des de l'inici de la concepció dels plans i els projectes. Això es posaria en evidència en la deficient informació que s'ofereix sobre les actuacions municipals, sobretot pel que fa al moment en què es reben. En molts casos, les associacions de veïns s'assabenten dels plans quan ja han estat aprovats inicialment i es troben en procés d'informació pública. Naya considera que en alguns casos es dona, fins i tot, una actitud de falta de transparència, de voler situar les associacions davant de fets consumats, més que no pas incorporar-les d'entrada en un procés de debat i reflexió. A l'actitud de l'urbanisme il·lustrat, s'hi afegeix sovint una desconfiança envers el que poden aportar els processos de participació ciutadana.

Pel que fa estrictament als projectes d'espais públics, la descentralització municipal ha suposat una major proximitat que facilita el diàleg entre serveis tècnics, veïns i usuaris. En molts districtes és usual que els veïns s'adrecin espontàniament als serveis tècnics per informar-se i valorar els projectes en curs. En un districte com Nou Barris, que conserva un dels teixits associatius més viu, les associacions de veïns tornen a estar intensament involucrades en moltes actuacions d'espais públics, com en el cas de la recent remodelació de la plaça d'Àngel Pestaña, en què les trobades amb els veïns han estat freqüents i nombroses.

Fins i tot en districtes amb un tarannà menys popular com ara l'Eixample, existeixen aquests canals d'opinió ciutadana, a través de reunions mensuals on s'exposen els projectes en curs o *mailings* informatius en el cas dels projectes de major envergadura. També per a l'Institut Municipal d'Urbanisme, malgrat no ser un organisme especialment proper al ciutadà, l'establiment d'un diàleg amb els veïns és una premissa en la majoria d'actuacions d'espai públic que emprèn.

I malgrat aquest predisposició municipal per assumir la participació ciutadana com una component de qualsevol projecte d'espai públic, al llarg del darrer mandat (1999-2003), s'ha produït un veritable esclat de protestes veïnals, amb la constitució de més d'una trentena de plataformes d'oposició a diversos projectes municipals. Des de les protestes per la situació de la plaça de les Glòries a escala de ciutat, fins a les mobilitzacions contra la desaparició d'un jardí elevat al carrer Carabassa a l'escala més local, són molts els casos en què novament el descontentament ciutadà s'ha manifestat entorn de projectes d'espai públic.

Resulta difícil explicar aquesta situació atribuint únicament la responsabilitat a l'administració, al seu urbanisme il·lustrat, a la seva falta de sensibilitat envers la participació ciutadana. L'afebliment i fragmentació dels propis moviments veïnals, unànimement reconeguda pels mateixos representants veïnals, és un element que enterboleix els processos de participació ciutadana. Aquesta fragmentació fa que les posicions de determinades associacions siguin cada vegada menys representatives del conjunt de la comunitat, i vehiculin posicions i interessos més o menys particularistes, i com a tals contradictoris, difícils de conciliar o fins i tot incompatibles amb una voluntat de consens. Des dels interessos d'associacions de comerciants, als d'agrupacions d'immobiliàries, als dels partits de l'oposició que volen desgastar el govern, als estrictament particulars, als de grups que cerquen ressò mediàtic i als de mitjans de comunicacions que troben filons informatius en les protestes, són moltes les actituds que es barregen darrera les reivindicacions veïnals en curs, i no sempre fonamentades en motivacions urbanístiques.

Un dels casos on aquesta situació resulta més flagrant és a Ciutat Vella, on des de mitjans dels anys noranta la falta d'uns mecanismes de participació adequats a aquest context de fragmentació del moviment veïnal ha anat generant una oposició sistemàtica a qualsevol actuació municipal per part d'algunes de les associacions veïnals. Aquest enfrontament ha adquirit un ressò mediàtic important en el cas de la reforma del barri de Santa Caterina, l'àrea central del sector oriental, on les protestes veïnals contra l'anomenat "forat de la vergonya" han anat més enllà de les al·legacions habituals per derivar en alguns problemes d'ordre públic.

No sempre les queixes veïnals són fonamentades, com és el cas de les acusacions de no respectar el dret al real·lotjament dels veïns afectats per expropiacions. De vegades, les reivindicacions resulten contradictòries, com és el cas de les que defensen el manteniment dels espais lliures contemplats en el planejament vigent (acusant d'especulació qualsevol intent de modificar el model d'espais públics), davant de les que defensen la conservació de la majoria d'edificacions afectades (acusant la política municipal d'insensibilitat envers el patrimoni històric). En alguns casos, les mobilitzacions, fins i tot, responen estrictament a interessos particulars.

I justament, aquesta situació es produeix en el Sector Oriental, on la fragmentació del moviment veïnal és especialment significativa. Prudenci Sánchez, que fou president de l'Associació de Veïns del Casc Antic durant els anys vuitanta recorda que en aquell moment en l'associació s'hi sentien representats la major part dels habitants del barri, la qual cosa va fer possible el seu actiu paper en l'elaboració del PERI. Actualment, existeixen al Casc Antic set associacions de veïns, en molts casos enfrontades les unes a les altres.

D'entrada s'ha produït una escissió del barri de la Ribera, convertit en un dels més vitals de la ciutat, dels barris de Santa Caterina i Sant Pere, on el procés de revitalització es troba molt més endarrerit. A la Ribera, si la Plataforma d'Entitats de la Ribera és acusada de defensar els interessos de comerciants i propietaris immobiliaris, el Fòrum Veïnal de la Ribera és acusat de ser un instrument al servei dels partits polítics de l'oposició. Per damunt del carrer de la Princesa, davant l'anèmia d'una Associació de Veïns del Casc Antic amputada i dividida, han sorgit a partir de 1995 els moviments d'oposició a la creació del buidat al cor del barri de Santa Caterina, com Forat de la Vergonya i la plataforma Veïns en defensa de Ciutat Vella, que per a moltes de la resta d'associacions de veïns del centre històric no són més que grupúscols gens representatius de les opinions de la majoria dels seus habitants. Aquesta complexitat dels moviments veïnals actuals implica que la participació ciutadana requereix no només una bona voluntat de diàleg per part de l'administració sinó uns mecanismes concrets que la facin operativa.

6.1.3.3 L'exploració de noves formes de concertació ciutadana

En el marc dels ponts de diàleg oberts entre serveis tècnics municipals i associacions de veïns i de la recuperació d'una voluntat i un clima d'escolta per part del Consistori, en els darrers anys s'han pogut experimentar alguns mecanismes i condicions que afavoreixen una participació ciutadana capaç de permetre als moviments veïnals sentir-se identificats i coprotagonistes de la transformació dels seus barris, i en el cas de les actuacions més conflictives avançar cap a posicions consensuades. Juan Pablo Jaroslavsky, amb responsabilitats en els serveis tècnics de Nou Barris des dels anys vuitanta i Andrés Naya, dirigent veïnal habitant de Nou Barris, coincideixen a l'hora d'assenyalar alguns dels requisits d'una participació ciutadana eficaç a partir de l'experiència d'aquest districte, emblema dels moviments veïnals.

En primer lloc, resulta fonamental identificar interlocutors vàlids en el si del teixit associatiu. Es tracta d'interlocutors a qui adreçar la informació, però que també col·laborin en la conducció de les discussions durant els processos participatius. En segon lloc, es tracta d'estipular els mecanismes de participació. L'elaboració del programa d'actuacions dels districtes a l'inici de cada mandat és un moment privilegiat per involucrar les associacions en els projectes urbanístics dels anys següents. D'altra banda, a mesura que els diferents projectes van avançant, resulta fonamental una política d'informació sistemàtica i prèvia a l'adopció d'una proposta ja tancada. Per a Andrés Naya aquest és un aspecte crucial respecte al qual l'actitud municipal encara deixa molt a desitjar. El fet que cada pla o projecte hagués d'incorporar obligatòriament una Memòria participativa que deixés constància de la presa en consideració dels moviments veïnals és una de les idees avançades per garantir aquest dret a una informació a temps. De no regular-se, l'accés a la informació, punt de partida de qualsevol possible participació ciutadana, queda supeditat a la vitalitat de cada teixit associatiu i al tarannà del responsable urbanístic en cada cas. I els mecanismes establerts d'informació pública de plans i projectes ja definits no són una via suficient per incentivi la participació ciutadana. Naya posa l'exemple del Parc Central de Nou Barris, projecte emblemàtic i representatiu de la recuperació d'aquest districte, efectivament sotmès a informació pública, però en l'elaboració del qual no es va donar cabuda a les aportacions veïnals. Segons Naya, si els moviments veïnals haguessin estat involucrats en el seguiment del projecte, difícilment s'hauria pogut tirar endavant la prolongació de Fabra i Puig mitjançant un terraplè que ha interromput totalment la riera de Can Carrera, en lloc d'un pont que la creués. Aquesta solució només s'explica per les presses del regidor del districte d'obrir la via abans d'unes eleccions municipals, i ha donat lloc a la singular solució de donar continuïtat al parc a través d'un pas elevat per damunt de Fabra i Puig. Més enllà d'aportar demandes que contribueixen a configurar el programa dels espais, la participació ciutadana és també una garantia davant aquesta tendència creixent al llarg dels anys noranta d'imposar criteris i lògiques polítiques a les decisions tècniques.

En tercer lloc, en aquells projectes on resulta necessari obrir un procés participatiu específic per assolir un acord, resulta clau conduir les deliberacions de comú acord entre els responsables municipals i els de les associacions de veïns a partir d'argumentacions racionals que minimitzin l'efecte de les reaccions visceralis i els interessos particulars inevitables en qualsevol d'aquests processos. Andrés Naya recorda en aquest sentit el cas de l'Avinguda Rio de Janeiro, a mitjans dels anys vuitanta, on durant mesos, el Servei de Projectes Urbans, que proposava una secció en bulevard, i les associacions de veïns, que reclamaven una rambla, es van enfrontar sense arribar a cap acord. Finalment, es va decidir recomençar de nou, encarregant el projecte a un arquitecte extern al servei de Projectes Urbans, com era Carles Teixidor. En la primera reunió, es van identificar uns quinze arguments que segons els veïns justificaven la secció en rambla. En la següent reunió, Carles Teixidor va presentar un projecte que incorporava tots els arguments dels veïns, n'hi afegia alguns més, però tenia una secció en bulevard. La proposta va convèncer els responsables de les Associacions de Veïns (que tingueren més dificultats per aconseguir que fos aprovada pel conjunt dels membres després de mesos de defensar la solució en rambla), i va quedar com una mostra de la importància de centrar els processos participatius en una argumentació urbanística.

És amb l'objectiu de fer possible aquest diàleg tècnic, que en alguns processos participatius resulta important la figura de professionals independents que actuen de mediadors entre veïns i urbanistes municipals de comú acord per ambdues parts. El mediador ajuda els veïns a entendre les propostes municipals, però també a traduir les seves pròpies demandes en termes urbanístics, fent possible aquesta dinàmica argumentativa. El procés de concertació que va tenir lloc al llarg del 2002 al voltant de la reforma de la plaça Lesseps és un exemple clar del paper clau que poden jugar aquests mediadors.

Després que els veïns s'oposessin a la proposta d'Albert Viaplana, basada en el manteniment de la llosa del túnel i per tant d'un important desnivell, les diverses associacions es van organitzar en la plataforma "Una altra plaça Lesseps és possible" i l'Ajuntament va decidir crear una comissió en la qual hi eren representats els veïns, els consellers dels districtes afectats, l'IMU (com a ens responsable d'aquest projecte) i un grup de tècnics independents (format per cinc arquitectes, un antropòleg, un geògraf, un ecòleg, un enginyer i un enginyer agrònom). Durant mesos, una subcomissió tècnica més reduïda va anar treballant el projecte i consensuant-lo entre les diverses parts, fins a sotmetre'l als suggeriments de tots veïns en unes jornades de tres dies celebrades el setembre del 2002 i conduïdes pels tècnics independents. El projecte resultant, que suposa l'acceptació per part de l'Ajuntament de desmuntar el túnel existent, va ser acordat de forma quasi unànime. Aquesta experiència és rica en mecanismes de concertació, entre els que destaca el paper del grup de tècnics independents i pluridisciplinar que actuen de mediadors, i preparen i orienten els debats, evitant de caure en una confrontació d'interessos particulars per centrar les reflexions en qüestions més projectuals i d'interès general.

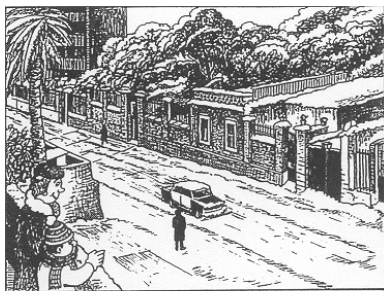
Un darrer aspecte que resulta important en aquests processos participatius és que cada part assumeixi el seu paper. I la responsabilitat projectual recau exclusivament en els projectistes, i no en els veïns, ni tampoc en els mediadors. La formulació de les demandes i opinions veïnals permet tenir-les en compte a l'hora de definir el programa del projecte, però no poden constituir condicions que determinin l'ordenació i formalització finals, suprimint qualsevol autonomia projectual i impeding una adequada integració entre els múltiples aspectes que conformen tota proposta urbanística. És des d'aquesta òptica que, per a Joaquim Espanyol, en el procés participatiu de la plaça Lesseps, els mediadors haurien deixat de jugar aquest paper neutre, per adquirir un excessiu protagonisme projectual sustentat en les posicions dels veïns. En aquest sentit, els processos de concertació ciutadana poden ser útils no només per incorporar els punts de vista dels veïns, sinó per realitzar, per part dels tècnics, una pedagogia que faci possible que els ciutadans s'eduquin en una cultura de l'espai públic més rica i complexa, i puguin participar en la seva pròpia evolució.

Així doncs, en relació a la participació ciutadana, la tesi posa l'accent en la necessitat de desenvolupar uns mecanismes adequats que la converteixin en eficaç i constructiva. La simple predisposició al diàleg no és suficient, i menys en un context d'uns moviments veïnals fragmentats i heterogenis. A Barcelona, l'experimentació sobre aquests mecanismes de participació tot just comença.

LESSEPS INFO

UNA ALTRA
PLAÇA LESSEPS
ÉS
POSSIBLE

Després de mesos de treball de la Comissió Mixta (Veïns/Ajuntament) amb la participació dels tècnics municipals, els autors del projecte anterior (Albert i David Viaplana i Joaquim Pascual), tècnics veïnals i tècnics independents, es considera necessari (com va ser aprovat a l'assemblea de juliol) la preparació d'unes sessions de discussió dels anàlisis realitzats i dels suggeriments dels veïns.

Era encara, un carrer normal a la dècada dels seixanta la nostra Travessera de Dalt.

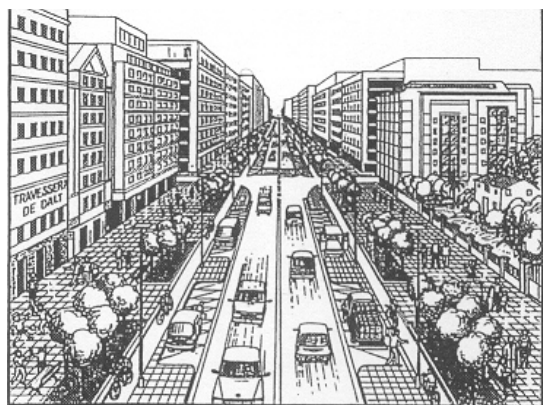
El soroll, quin gran patir! de dia et fa tornar boig, de nit no et deixa dormir.

Reformant la Plaça Lesseps, com ens volien fer creure, tampoc se solucionava res.

Per fer front a la situació, els veïns es reuneixen i creen l'Associació.

Si així vols veure el teu carrer no esperis que ho facin els altres. Col·labora-hi tu també!

Entorn del projecte de remodelació del a plaça Lesseps s'ha produït un procés de concertació ciutadana que posa de manifest l'experimentació en curs per trobar mecanismes per a una participació constructiva i eficaç.

Conclusions sobre els agents de la renovació de l'espai públic

Aquest apartat mostra la incidència que les formes d'organització entre els diversos agents implicats en la renovació de l'espai públic han tingut en la formació d'una cultura de l'espai públic.

En primer lloc, la tesi posa de relleu la importància d'un lideratge en la política d'espais públics. El servei de projectes urbans, creat el 1980 per tractar l'espai públic segons una lògica unitària que integrés els diversos serveis tècnics i districtes municipals, es va consolidar al llarg dels anys vuitanta, fins a exercir un lideratge actiu en la conducció d'una política i la formació d'una cultura de l'espai públic entre 1987 i 1993. La internalització de la major part de projectes d'espais públics durant aquest període va ser decisiva en l'exercici d'aquest lideratge.

En canvi, durant els anys noranta, es constata una progressiva pèrdua de lideratge en la política de renovació de l'espai públic. La tesi reflexiona sobre les causes, efectes i possibles solucions d'aquesta pèrdua de lideratge. La descentralització dels projectes d'urbanització als districtes municipals dificulta el manteniment de criteris unitaris i el desenvolupament de la visió estructural. L'existència de diversos ens a escala de ciutat amb atribucions sobre la política d'espais públics fa que no hi hagi una direcció clara de la renovació de l'espai públic com la que exercia el servei de projectes urbans, dràsticament afeblit en els darrers anys. La modernització dels mecanismes de gestió ha fet que els criteris d'eficiència s'imposessin a la formulació de principis teòrics i, fins i tot, a l'exploració projectual. Actualment, existeix una certa consciència del risc que suposa la falta d'un lideratge en la política d'espais públics, i s'esbossen intents de recuperar-lo sota noves formes. La capacitat de teorització, el manteniment d'uns criteris unitaris d'intervenció, el desenvolupament d'una visió estructural, la coordinació entre els múltiples agents són factors essencials per a l'existència i renovació d'una cultura de l'espai que depenen de l'existència d'aquest lideratge.

En segon lloc, la tesi reflexiona sobre aquelles condicions que afavoreixen una participació ciutadana constructiva en el projecte d'espai públic. Al llarg del procés de renovació de l'espai públic, la participació ciutadana ha existit en la mesura que els veïns i usuaris sempre han pogut manifestar opinions i demandes a través dels districtes. Però aquesta comunicació no sempre ha estat eficaç. Mentre durant la primera meitat dels anys vuitanta encara es feu sentit l'influx dels moviments socials urbans del període de la transició democràtica, a partir del període olímpic s'ha deixat notar més un urbanisme il·lustrat, regit pel propi model teòric municipal, i poc permeable a les aportacions ciutadanes.

A partir de la segona meitat dels anys noranta, amb la descentralització, s'afirma una clara voluntat d'apropament a la ciutadania, però davant d'un teixit associatiu cada vegada més fragmentat, no resulta suficient per si sola. L'apartat mostra com en algunes experiències recents s'estan experimentant mecanismes més eficaços de participació ciutadana, en un procés tot just incipient: informació sistemàtica, identificació d'interlocutors, processos de concertació argumentatius, recurs a tècnics mediadors... Al llarg d'aquesta reflexió, la tesi argumenta la importància de la participació ciutadana, però també la indispensable distància projectual, que garanteixi l'autonomia del disseny i eviti que les demandes ciutadanes determinin els projectes.

6.2 La dimensió discursiva

Si les diferents formes d'organització dels agents que intervenen en la transformació de l'espai públic condicionen els projectes que es van generant, els discursos teòrics que aquests mateixos agents van formulant o els debats que es produeixen al voltant dels projectes són un element fonamental en la formació i evolució d'una cultura de l'espai públic. En el cas de Barcelona, la voluntat municipal d'impulsar des de l'inici de la renovació urbana un projecte urbanístic propi i un model de ciutat explícit ha estat el factor que més ha contribuït a la consolidació d'aquesta cultura de l'espai públic, relegant a un segon terme el debat intel·lectual i la crítica teòrica formulada des del món universitari. Al seu torn, les reivindicacions veïnals expressades a través de la participació ciutadana també han incidit en la cultura de l'espai públic, en la mesura que han condicionat les actuacions municipals o que han permès anar transformant l'imaginari ciutadà sobre l'espai públic.

6.2.1 La teorització del projecte urbanístic municipal

La renovació urbana de Barcelona a partir de 1980 es caracteritza no només per haver formulat un projecte de ciutat que ha anat actualitzant, sinó per haver dut a terme un important esforç per divulgar aquest projecte a través de publicacions periòdiques de l'Ajuntament que han anat donant a conèixer les principals actuacions urbanístiques en els successius mandats municipals. Aquestes publicacions han tingut importància en termes de difusió, però també han afavorit la reflexió des del propi Ajuntament sobre l'evolució del projecte de ciutat i sobre orientacions futures, constituint un dels principals instruments no només per deixar constància de l'obra feta, sinó per formular, actualitzar i teoritzar el projecte urbanístic, consolidant, així, una determinada cultura professional. L'anàlisi d'aquestes publicacions, referenciades en la bibliografia, permet observar l'evolució de la visió municipal sobre la política d'espais públics. Les referències al valor cívic de l'espai públic constitueixen un leit-motiv d'aquest discurs municipal, però les eventuais implicacions que aquesta dimensió simbòlica pugui tenir en el projecte d'espai públic han variat al llarg dels anys.

6.2.1.1 L'espai públic cívic com a punt d'arrencada de la renovació urbana

Les actuacions sobre l'espai públic entre 1980 i 1987 són presentades en les publicacions municipals com un dels principals mecanismes per dur a terme el projecte de ciutat, fonamentat en una voluntat política de traduir a nivell urbà el canvi democràtic i en una teoria urbanística basada en la idea de projecte urbà estratègic.

“Plans i projectes per a Barcelona” de 1982 és la publicació urbanística municipal que recull les primeres iniciatives de la renovació urbana, moltes de les quals eren encara propostes i no pas obres ja realitzades. El llibre comença amb una reivindicació de la dimensió cívica, simbòlica i representativa del fet urbà i del projecte urbanístic. Pasqual Maragall, en aquell moment Alcalde de Barcelona, introdueix el llibre afirmant que “la ciutat és un signe d'identitat, la més completa imatge del passat” i que la renovació urbana que en aquell moment s'inicia ha d'escriure una nova pàgina d'aquesta història: “Voldríem que els nous projectes s'afegissin al testimoni històric de la ciutat, reflectint la recuperació de la democràcia, el fet que la ciutat es recupera al servei dels ciutadans”.

Joan Miquel Abad, Regidor d'Urbanisme en aquest primer mandat, subratlla el paper fonamental de la política d'espais públics per reforçar aquesta dimensió cívica de la ciutat: “L'equip d'urbanisme de l'Ajuntament afirma rotundament que reconstruir la ciutat i tornar-la a la seva escala humana només és possible des d'una òptica molt propera al medi immediat de la persona, tornant un per un la dignitat als espais urbans que formen part de la vida quotidiana”. Aquesta dignificació de l'espai públic està directament lligada a la idea de monumentalitzar-lo, segons la terminologia emprada per Oriol Bohigas.

El mateix Abad defensa el “monumentalisme” que es vol impulsar a través dels primers projectes d'espais públics: “Ningú amb una visió cívica –en termes, no només de bona educació, sinó etimològics, pot negar que es tracta d'actuacions clau per a una regeneració que va molt més enllà de l'espai físic.”

En el seu article “Per una altra urbanitat” inclòs en aquesta primera publicació municipal, Oriol Bohigas exposa la seva visió urbanística, fonament del projecte de ciutat d'aquest primer període (i àmpliament exposat en “Reconstrucció de Barcelona” de 1986). Entre els criteris d'aquest projecte urbà ressalta “el retorn a una ciutat formalitzada a partir de l'espai públic com a resultat de l'arquitectura”. Darrera aquesta afirmació trobem la reivindicació explícita de les tipologies històriques d'espais públics del carrer, la plaça i el jardí urbà (en l'article se citen els postulats de Sitte, Lynch, Cullen i Rossi) per oposició a les autopistes urbanes i els teixits oberts de l'urbanisme racionalista. Més que de rehabilitar tipologies històriques d'espais públics, com recorda el propi Oriol Bohigas, es tracta d'una visió que defensa l'espai públic com a matriu generadora del fet urbà.

Però en la mesura que “els espais públics dels barris perifèrics i l’arquitectura que els envolta i els hauria hagut de configurar no han tingut mai caràcter urbà”, la formalització de l’espai públic a través de l’arquitectura es va traduir en l’arquitecturització distintiva dels projectes d’espais públics barcelonins dels primers anys vuitanta. La política d’implantació d’escultures que s’iniciarà en els anys següents esdevindrà el segon gran mecanisme de monumentalització de l’espai, que cerca a redonar a l’espai públic la seva qualitat d’espai formalitzat, i per tant, identificable.

La publicació “Barcelona, espais i escultures” de 1987 presenta a posteriori les principals realitzacions d’aquesta primera etapa. El fet de tractar-se d’una publicació monogràfica dedicada als espais públics mostra fins a quin punt la renovació d’aquests havia estat un dels capítols més significatius de l’urbanisme barceloní (i el primer que el donarà a conèixer a nivell internacional), i el fet que el mateix títol faci referència a les escultures, indica fins a quin punt la voluntat de monumentalització havia regit les actuacions. Jordi Parpal, regidor d’urbanisme durant el segon mandat, ho manifesta explícitament en introduir el llibre: “Les actuacions sobre els espais públics no només aporten solucions a les deficiències funcionals dels espais, sinó que tracten els espais públics com elements físics de representació i comunicació”, és a dir, com elements simbòlics. Una dimensió monumental que segons el propi Parpal es tradueix en “l’expressivitat artística dels projectes, recolzada tant en el seu disseny arquitectònic com en les escultures”. En el mateix sentit s’expressa Josep Antoni Acebillo en recordar el 1992 en un article publicat a la revista del COAM¹⁵⁹ les actuacions del Servei de Projectes Urbans que ell mateix dirigia entre 1980 i 1987: “los proyectos prestaban una gran atención a los problemas morfológicos y de significación, con objeto de que los espacios urbanos recuperasen el carácter sustantivo que habían perdido, produciéndose de manera relativamente autónoma de las arquitecturas de su entorno, como episodios reconocibles. El grado de intervención era similar al de la arquitectura de la edificación, siendo los límites económicos los encargados de disuadir el over-design, para evitar que el reencuentro con la cultura del espacio público, abandonada durante años, produjera piezas impropias y ajenas por su estructura y construcción a lo que debe ser el espacio urbano”.

Reivindicació de la dimensió cívica, voluntat de monumentalització, recurs a l’arquitecturització i risc d’excés de disseny constitueixen una seqüència característica de les primeres actuacions d’espais públics, alhora propugnada i resumida per les publicacions municipals. La possibilitat d’identificació d’un espai esdevé una condició de la seva capacitat representativa i simbòlica de la comunitat de ciutadans.

---

¹⁵⁹ Acebillo. *El progresivo cambio de escala en las intervenciones urbanas de Barcelona*.

Al costat de la formalització monumental de l'espai, la segona gran qüestió abordada en les publicacions municipals del primer període és la lògica puntual o estructural de les actuacions d'espais públics. El 1982, en "Per a una altra urbanitat", Bohigas presenta repetidament les actuacions puntuals (entre les quals es compten les dels espais públics, juntament amb la implantació d'equipaments o la rehabilitació d'habitatges) com el gran pilar de la política urbanística al costat dels plans especials dels diferents barris. Les actuacions puntuals s'ajusten a la lògica fonamental en el discurs de Bohigas, al voltant del pas del pla al projecte: són actuacions a una escala on la formalització és possible i són actuacions realitzables a curt termini. La disponibilitat de sòl públic disseminat per la ciutat i adquirit durant el mandat de l'alcalde Socias (1976-79) va afavorir el caràcter puntual i dispers dels projectes d'espai públic, però retrospectivament, el 1987, en el llibre "Barcelona, espais i escultures", Bohigas desenvolupa una justificació teòrica d'aquesta política en l'article "Metàstasi i estratègia". Les actuacions d'espais públics serien puntuals i disperses en la mesura que la seva capacitat regeneradora de l'entorn urbà (metàstasi, per bé que donat que els efectes difosos són benèfics alguns crítics posteriorment han parlat més aviat d'acupuntura) condueix a ubicar-les estratègicament per tota la ciutat. En paraules de Bohigas, "es tracta d'un urbanisme metastàsic, estratègic i reconstructiu, recolzat prioritàriament en la formulació de l'espai públic, que és el que opera més immediatament segons aquests objectius".

Però simultàniament a la defensa de les actuacions puntuals, s'inicia una reflexió més estructural sobre l'espai públic. Com hem vist en el capítol 4.1, aquesta reflexió té el seu origen en l'elaboració del Pla de Vies impulsat per Joan Busquets com a responsable del planejament municipal i en els treballs del seminari que sobre les Vies de Barcelona celebrat el mateix any 1984 (i els materials del qual foren publicats conjuntament pel Servei de Planejament i el Servei de Circulació i Transport). Els resultats d'aquest seminari van tenir un doble efecte sobre la política d'espais públics.

En primer lloc, el seminari sobre les vies de Barcelona va ser el punt de partida de la incorporació de l'espai viari a la política d'espais públics. El seminari insisteix en superar la visió unidimensional i funcional de l'espai viari centrada en el tràfic. En l'article ja citat de 1992, Josep Antoni Acebillo ho explica en els següents termes: "el conflicto entre forma urbana y forma de tráfico es el peor resuelto y el que más negativamente ha marcado las ciudades europeas de este siglo. La funcionalidad de las calles va más allá de su condición de arteria de tráfico. La calle es también un espacio urbano significativo. Barcelona es un buen ejemplo de superación de este especialismo funcional que tanto ha empobrecido la producción urbana desde el Movimiento Moderno."

En segon lloc, la reflexió sobre l'espai viari afavoreix la visió estructural de la política d'espais públics. No en va, el Pla de Vies estableix una jerarquia que emfasitza la importància dels eixos cívics singulars a escala local i esbossa una primera proposta de xarxa d'espais públics per a vianants. D'aquesta manera, la publicació "Barcelona, espais i escultures", es clou amb un article d'Acebilló titulat "L'estructuralitat i la significació de l'espai urbà", on després de constatar el divorci que des finals del segle XIX s'ha produït entre la visió funcional i estructural i la visió formal i estètica de l'espai públic, advoca per recuperar l'equilibri entre ambdues. Tot reafirmant la importància de la formalització dels espais que havia presidit les actuacions entre 1980 i 1987, Acebilló reivindica el paper de l'espai públic com element estructurador del teixit urbà. Juntament amb la identificació formal, el valor estructurant de l'espai públic apareix com un factor vinculat a la seva força significativa. L'un i l'altre seran els dos pilars de la cultura de l'espai públic formulada en els anys següents.

6.2.1.2 La formulació d'una cultura de l'espai públic cívic

La publicació "Barcelona, espacio público" de 1993 recull monogràficament la política d'espais públics duta a terme entre 1987 i 1993, període en què el Servei de Projectes Urbans, sota la direcció de Rafael de Cáceres i amb una màxima autonomia dins el sector d'urbanisme, va exercir un lideratge més clar en la conducció d'aquesta política (veure apartat 6.1). La publicació és un autèntic manifest a favor d'una determinada cultura de l'espai públic cívic. D'una banda, aquesta cultura suposa una certa inflexió respecte a les actuacions dels anys vuitanta, en la mesura que aposta per la contenció expressiva i la uniformitat en el disseny de l'espai públic en lloc d'una formalització amb voluntat monumentalitzadora, i exercirà una important influència com a referent en les actuacions dels anys noranta. D'altra banda, en el marc d'aquesta cultura s'aprofundirà en el valor estructural a nivell de l'espai públic, propugnant amb insistència la idea de recorregut urbà. Es tracta, doncs, d'una publicació crucial en la formació d'una cultura de l'espai públic.

En un dels dos articles de Rafael de Cáceres inclòs en "Barcelona, espacio público", titulat "El diseño del espacio público" (i que havia estat presentat com a ponència al seminari d'espais lliures del 1991), l'autor defensa amb vehemència la necessitat de canviar la política de tractament de l'espai públic respecte a les actuacions de la primera meitat dels anys vuitanta. El projecte d'espai públic ha d'estar presidit per uns criteris de simplicitat minimalista. Cáceres parla del laconisme expressiu dels projectes d'espais públics, per oposició a alguns dels projectes dels anys vuitanta "concebidos como un producto cerrado, acabado, que no deja nada al tiempo de la ciudad ni a la interpretación del usuario" (un risc ja detectat per Ignasi de Solà-Morales en un article de 1987, veure apartat 6.2.2). No és una renúncia ni al caràcter identificable ni, encara menys, a la capacitat semàntica de l'espai urbà, sinó una visió diferent sobre les fonts dels seus significats.

La transparència i el laconisme dels espais públics és el que els fa més expressius, ja que permet l'experiència tant de l'entorn urbà com del seu ús canviant. Rafael de Cáceres explicita més aquesta visió en un article titulat "Notas sobre criterios de diseño del espacio urbano", i presentat a un seminari dedicat a "La configuración del espacio público", celebrat a Granada l'octubre de 1994. En aquest article s'argüeix que "la personalización excesiva aísla el proyecto del entorno urbano: el lenguaje del espacio público debe ser neutro y abierto, libre a la interpretación de los usuarios. La principal cualidad del espacio es el propio espacio, y en Barcelona, los proyectos han ido equilibrando su relación con el espacio disponible a través de priorizar los rasgos que soportan el espacio, evitando la adjetivación formal y funcional excesiva". D'aquesta manera, el principi de la contenció expressiva apareix estretament lligat a la significació cívica de l'espai urbà. Més que un objecte formal que el ciutadà es pot apropiat i llegir com a representatiu de la comunitat social, l'espai públic es valora com l'escenari on aquesta comunitat de ciutadans es manifesta a través de l'activitat quotidiana. El disseny de l'espai públic pensat per afavorir la seva significació cívica troba en la contenció expressiva un criteri per facilitar l'experiència d'encontre, convivència i diversitat que genera l'ús de l'espai públic. Aquesta idea queda diàfanament expressada en un altre dels articles presentats a l'esmentat seminari de Granada (titulat "La escala del espacio público en el planeamiento" i escrit per José Seguí): "el objetivo del proyecto del espacio público no es encorsetarlo con multitud de gestos y diseños arquitectónicos, sino encontrar una adecuada escala a la plataforma sobre la cual la ciudadanía pueda potenciar e improvisar libremente su actividad pública".

En l'article mencionat de Rafael de Cáceres sobre "El diseño del espacio público", l'eina privilegiada per assolir la contenció expressiva propugnada és la selecció i estandardització dels elements urbans. "Después de diez años de experimentar con elementos urbanos dispares, no parece que sea positivo continuar con la dinámica de la invención sistemática. Hay que catalogar y homologar. Buscar la estabilidad y la generalización comporta una cierta renuncia a actitudes experimentales o de moda". La uniformització dels elements urbans apareix al servei d'un segon gran principi de la nova política d'espais públics: la creació d'una imatge unitària de l'espai públic de la ciutat. Amb els anys, per a Rafael de Cáceres aquest és un dels principals valors afegits que ha aportat a la cultura de l'espai públic el període 1987-1993: emfasitzar la coherència formal del conjunt de la ciutat, per damunt de la del propi projecte d'espai públic. Des d'un nou angle, es reprèn la idea de la importància d'un espai públic identificable, però no en la seva singularitat, sinó en la seva unitat.

Màrius Quintana, responsable de la unitat d'elements urbans des de la seva creació el 1988 dins el Servei de Projectes Urbans, exposa en l'article "El mobiliario urbano a debate" les grans directrius de la política seguida en aquest camp. Més enllà d'enunciar els principis ja abastament comentats de minimització del nombre, endreça en la ubicació i "austeritat del llenguatge, rigor dels materials i simplificació de la forma d'acord amb els valors d'integració, funcionalitat i comprensió", aquest article mostra alhora una clara concepció tant de la formalització i significació de l'espai públic, com del paper del lideratge municipal en la formulació d'una cultura de l'espai públic.

“Desde este servicio no sólo creemos que el mobiliario urbano da la idea de un territorio y una ciudad, sino que queremos poner a debate esta situación, aunque en este momento los grandes esfuerzos consisten en la construcción de la ciudad olímpica, y puede parecer un tema menor”. Es tracta d’un lideratge que teoritza, que aspira a divulgar conceptes i criteris, que té clar el paper (ni motor, ni central) del projecte d’espai públic en el conjunt del projecte de ciutat. Si aquesta política d’elements urbans apareix com un instrument al servei dels dos principis, la transparència i uniformitat, que presidiren la reflexió d’aquells anys, també introdueix amb convicció la necessitat de regular les dinàmiques publicitàries, pels riscos que suposen de saturació i privatització del paisatge urbà. “Barcelona no tiene ni tradición ni capacidad para asumir una saturación de elementos urbanos como las ciudades japonesas o americanas”. Es potencia el criteri de regular estrictament els suports publicitaris per convertir la publicitat en una font d’ingressos al servei d’una visió col·lectiva sobre la qualitat paisatge urbà, una política que en l’actualitat, a través de l’Institut del Paisatge Urbà i l’Ordenança d’Usos, constitueix un dels pilars més sòlids de la qualificació de l’espai públic barceloní.

L’altre gran vessant de la reflexió teòrica del canvi de dècada va desenvolupar la dimensió estructural específica a la política d’espais públics. En l’article titulat “La estrategia de la intervención en los espacios públicos”, també publicat a “Barcelona, espacio público”, Rafael de Cáceres destaca la importància de l’estructuració de l’espai públic i el paper dels eixos urbans, com elements que uneixen les parts de la ciutat i generen recorreguts urbans que en donen una visió unitària. Cáceres assenyala que aquesta capacitat vertebradora dels eixos urbans ja havia estat reconeguda durant la primera meitat dels anys vuitanta, amb actuacions com les de l’Avinguda Gaudí, la via Júlia o Rio de Janeiro i amb la definició en el Pla de Vies d’uns recorreguts urbans vertebradors del sistema d’espais públics. El Pla d’Espais Lliures es presenta com una oportunitat per aprofundir aquesta reflexió, definint el concepte teòric de recorregut urbà i establint criteris de disseny per a les seccions dels eixos estructuradors.

En l’article dedicat a les actuacions sobre els espais lineals, “Barcelona, ciudad de paseo”, Enric Pericas insisteix en la noció de recorregut urbà com a mecanisme per articular els espais públics, una articulació que es difícil d’obtenir a través d’actuacions estrictament puntuals i autònomes: “la falta de vertebración entre las sucesivas intervenciones las convierte a menudo en anecdóticas”. A més, en la mesura que Barcelona disposa de poc espai lliure urbà i que és difícil d’obtenir-ne més, la creació de recorreguts urbans de passeig a partir de l’articulació d’espais públics puntuals i lineals és un bon mitjà per millorar l’espai públic de la ciutat, convertida en ciutat de passeig. És “l’alternativa al parc impossible”. Al seu torn, en el seu article sobre “Plazas, jardines y plazas-jardín” (que inclou els petits parcs urbans a escala de barri), Jordi Ferrando corrobora que es passa dels espais puntuals regeneradors a una lògica més estructurant, basada en l’articulació de cada espai respecte el conjunt i on l’important és la relació entre espais.

Exploració conceptual de la contenció expressiva, la uniformitat formal, la identificació d'imatges urbanes unitàries, la força estructurant dels recorreguts urbans... Exploració instrumental del mobiliari urbà com a eina projectual, del rol dels suports publicitaris, de les seccions tipus... Entre 1987 i 1993, l'actuació del servei de projectes urbans serà fecunda en la formulació d'una cultura de l'espai públic, que les publicacions municipals contribuiran a consolidar i a divulgar.

6.2.1.3 L'anàlisi retrospectiu de la política d'espai públic

La política d'espais públics apareix desdibuixada sota la rúbrica "la redefinició de la xarxa viària i els fronts viaris" en la publicació "Barcelona, la segona renovació", que presenta les principals actuacions del mandat 1991-95. Aquest fet reflecteix la reorganització administrativa que va tenir lloc al llarg d'aquest mandat, amb la substitució del responsable de Projectes Urbans a mig mandat, de manera que la publicació de 1996 reflecteix més les actuacions de planejament i gestió que no pas les de projectes urbans. Caldrà esperar al 1999 per veure aparèixer dues publicacions municipals que recullen reflexions sobre la política d'espais públics al llarg dels anys noranta. Es tracta de "1999, Urbanisme a Barcelona", que recull les actuacions del mandat 1995-99 i "Barcelona, 1979/2004, Del desarrollo a la ciudad de calidad", resultant de l'exposició homònima que va tenir com a comissari J.Mª Montaner. D'entrada, cal observar que a diferència del que havia succeït en els períodes anteriors, no existeix una publicació monogràfica dedicada a la política d'espais públics, traduint la pèrdua d'autonomia, protagonisme i capacitat de lideratge del servei de Projectes Urbans arran de la reorganització administrativa. En segon lloc, cal destacar el fet que mentre les publicacions de 1982, 1987 i 1993 tenen una important dimensió propositiva, i postulen una clara concepció de la renovació de l'espai públic, les publicacions de 1999 tenen un caràcter molt més descriptiu, i aporten una mirada retrospectiva que vol ser objectiva i neutra sobre la política d'espai públic. En ambdues publicacions, es combinen les sinopsis històriques sobre diferents aspectes de la política d'espais públics amb reflexions sobre el disseny en les diferents tipologies d'espais. Tant les unes com les altres posen l'accent en la clara evolució en el tractament dels espais públics que s'havia produït en la segona meitat dels anys vuitanta.

Juli Laviña, responsable del servei de Projectes Urbans de 1995 a 1998, i Jaume Barnada signen l'apartat del llibre de exposició "Barcelona, 1979/2004" dedicat a l'espai públic (el penúltim de la mostra), que constitueix una de les visions retrospectives més globals sobre aquest tema realitzades a finals dels noranta. Després de ressaltar la importància de l'espai públic en la ciutat densa i polifuncional mediterrània, l'article defensa que a mitjans dels anys vuitanta es produeix una inflexió en la política d'espais públics consistent en la generalització d'uns criteris de disseny amb la intenció d'oferir una idea unitària de ciutat i de projectar espais públics flexibles, oberts a usos i interpretacions diverses, que estableixen un diàleg amb la complexitat de la ciutat.

A partir d'aquesta consideració genèrica, l'article va desgranant per a cada una de les tipologies d'espais públics una evolució entre els projectes anteriors a 1987 i els projectes posteriors, exemplificats en casos concrets: de la Via Júlia a la Rambla Catalunya, l'Avinguda Meridiana i la Ronda del Mig pel que fa als espais lineals; de les places de Gràcia a l'avinguda de la Catedral pel que fa a les places dels cascs antics; dels parcs urbans d'inicis dels vuitanta als jardins d'Olga Sacharoff pel que fa als espais ajardinats; del Moll de la Fusta al moll de la Barceloneta pel que fa als fronts marítims. Es passa d'una reflexió introductòria molt genèrica, a unes reflexions particulars per a cada tipologia (quan no es refereixen exclusivament a cada projecte), sense treure'n unes conclusions generals. És la tònica que domina els diferents articles dedicats a les diverses tipologies d'espais en la publicació "1999, Urbanisme a Barcelona".

Al costat d'aquesta sinopsis de conjunt sobre l'evolució de la política d'espais públics, Ignasi de Lecea (responsable de Projectes Urbans de 1993 a 1995) proposa dues altres sinopsis relatives al mobiliari urbà i a l'escultura pública, camps en els que l'autor s'ha anat especialitzant a partir de la segona meitat dels anys noranta. La reflexió sobre l'evolució del mobiliari urbà (darrer apartat de la mostra "Barcelona, 1979/2004") contraposa les tendències de la primera meitat dels anys vuitanta, on coexistien la recuperació de models de mobiliari històric del segle XIX i el disseny d'elements urbans singulars (ja fossin minimalistes o amanerats), amb el punt d'inflexió que representa el concurs per al disseny de la marquesina d'autobús del 1986, on comencen a imposar-se els criteris de simplificació formal que predominen des d'aleshores. Segons Lecea, el concurs per al fanal de l'Eixample de 1995 podria constituir un segon punt d'inflexió, en què el disseny dels elements urbans recuperés la tradició històrica d'un mobiliari urbà artístic i representatiu.

Pel que fa a la sinopsis sobre l'escultura pública (publicada a "1999, Urbanisme a Barcelona"), Lecea exposa els criteris d'un major caràcter commemoratiu i una formalització més continguda que s'intenta imprimir a les escultures a partir de mitjans dels anys noranta, mostrant també una clara evolució en aquest àmbit.

Paral·lelament a aquestes sinopsis més generals, les publicacions de 1999 comenten les principals actuacions dutes a terme durant la segona meitat dels anys vuitanta segons les diferents tipologies. I destaca el fet que en molts casos aquestes reflexions estableixen comparacions amb els projectes de la dècada anterior per emfasitzar una clara evolució.

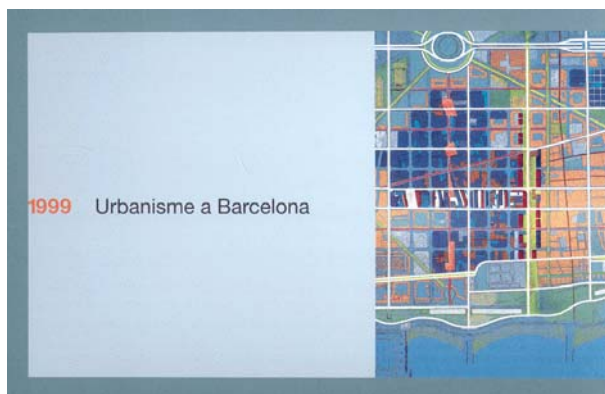
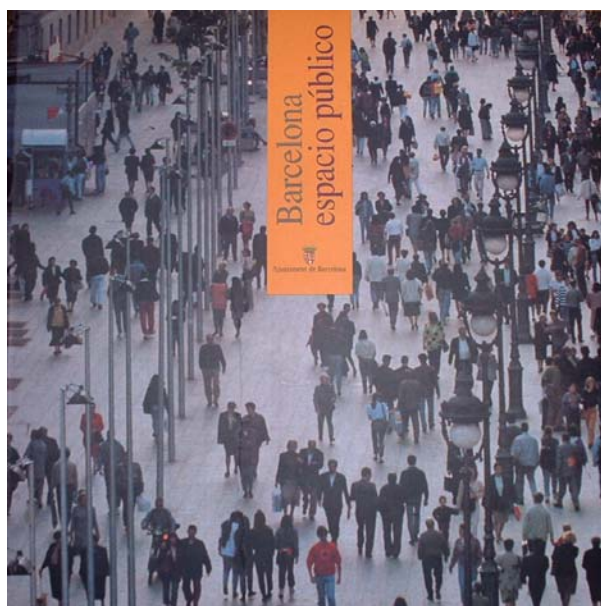
En relació als espais lineals, tant Manuel Villalante (responsable de projectes urbans de 1998 a 1999) i Ignasi de Lecea a "1999, Urbanisme a Barcelona", com Juli Laviña i Jaume Barnada a "Barcelona, 1979/2004", reprenen la idea de la ciutat de passeig, encunyada per Enric Pericas el 1993, per referir-se a les importants transformacions dels eixos viaris de la ciutat, les actuacions més característiques de la renovació de l'espai públic durant els anys noranta.

Els canvis en el sistema de mobilitat que suposa la distribució del tràfic induïda per l'entrada en funcionament de les Rondes, els canvis en les seccions dels eixos urbans principals fins assolir l'equilibri com a mínim de 50/50 entre espais per a vehicles i espais per a vianants, el treball sobre les seccions amb el debat entre rambla o bulevard són els principals temes que exposen els diferents autors. Es tracta d'exposicions molt descriptives amb poques pretensions teòriques o propositives. Enric Pericas, que substituï Màrius Quintana com a responsable de la Unitat d'Elements Urbans, dedica un nou article al mobiliari urbà molt més conceptual que la resta. Però aporta poques novetats, ja que reprèn sense variacions els criteris ja formulats el 1993 d'una cultura de l'espai públic basada en el mobiliari urbà homogeni a tota la ciutat, que segueix pautes de col·locació que afavoreixen la llegibilitat de l'espai i que constitueix un element d'identificació.

Les reflexions sobre els espais puntuals (ja es tracti de places, jardins o petits parcs) tampoc són propositives en el sentit de fixar unes directrius per a les actuacions futures, però si més no, fan una aportació teòrica en constatar una clara evolució en el disseny d'aquests espais. Els diversos autors contraposen els projectes de la primera meitat dels anys vuitanta als projectes dels noranta. En relació als primers projectes, Montse Periel i Antonio Montes ressalten la dicotomia entre places cíviqes i espais més ajardinats, mentre que Ignasi de Lecea subratlla la seva tendència a l'arquitecturització i al replegament en si mateixos, i Jaume Barnada i Juli Laviña posen l'èmfasi en la seva fragmentació. En canvi, els espais puntuals dels anys noranta, apareixen com espais híbrids, que combinen tractament mineral i vegetal (Periel i Montes), més oberts a l'entorn edificat (Lecea), resultat d'un treball més serè (Laviña i Barnada), que podem entendre com més depurat, sobre la topografia i el paviment, la vegetació i el mobiliari urbà. Les publicacions de 1999 certifiquen les tendències cap a una major contenció expressiva d'un llenguatge de l'espai públic basat en les combinacions d'elements urbans i elements vegetals, que afavoreix la unitat espacial.

En relació al darrer mandat 1999-2003, fins el moment només ha sortit publicada la memòria del Sector d'Urbanisme, que, com tota memòria, i a diferència dels llibres anteriors pensats per a una major divulgació, té un caràcter eminentment explicatiu i, fins i tot quantificador, de la tasca realitzada. La política d'espais públics hi queda clarament ubicada en el conjunt de les actuacions urbanístiques municipals, essent el Departament de Projectes Urbans, un dels 9 departaments del Sector d'Urbanisme, en aquest cas integrat en la Direcció de Plans i Projectes. Pel seu mateix format, la memòria no pot desenvolupar el contingut d'una innegable voluntat de teorització que ha presidit les actuacions d'aquesta direcció en el darrer mandat. En un breu comentari, Joaquim Espanyol, responsable de l'esmentada direcció durant el període en qüestió, resalta l'existència d'unes clares directrius conceptuais que han orientat la política de Plans i Projectes: "Es poden explicar alguns criteris que han guiat els treballs. Els responsables del Sector d'Urbanisme han elaborat algunes línies d'actuació, utopies pràctiques, emmarcades en el model de la ciutat contínua i complexa de la tradició mediterrània".

L'aprofundiment de l'articulació entre pla i projecte (la qüestió que ja es trobava a la base dels debats disciplinars a l'inici de la renovació urbana a finals dels anys setanta, i que en els darrers anys s'ha centrat en la formalització arquitectònica de molts plans), el paper de la participació ciutadana, l'encaix territorial del projecte de ciutat o la regulació del factor temps en el ritme de transformació urbana són alguns dels grans eixos de la reflexió duta a terme o apuntada. Alguns dels esforços de reflexió teòric duts a terme estan relacionats amb l'espai públic. Com ja ha estat comentat, el projectes dels verds estratègics (veure capítol 4.1.3) o els estudis sobre els diversos centres històrics (veure capítol 5.3.2) han incidit en la visió estructural de l'espai públic o en la consideració del valor patrimonial de l'espai públic. Però pel que fa estrictament als projectes d'espai públic, l'esforç d'imprimir una orientació comuna a la política municipal s'ha focalitzat en recuperar el principi de la contenció expressiva i del valor del buit espacial: "Aquesta direcció ha suggerit obstinadament una manera d'intervenir en l'obra d'urbanització basada en la contenció, l'economia de recursos i la valoració del buit enfront del progressiu amanerament i la hipèrbole gratuïta que s'observa en el tractament de molts espais". La memòria no pot sinó constatar la dificultat de fer prevaler aquest principi en un context de descentralització i davant "la progressiva demanda social de subdivisió de l'espai per respondre a usos diversos".

Les publicacions municipals han estat mecanismes fonamentals per a la formulació i difusió d'una cultura compartida de l'espai públic

D'aquesta manera, i pel que fa a l'espai públic, la tesi mostra com, a partir de la segona meitat dels anys noranta, les publicacions municipals estan deixat de ser eines per a la formulació, consolidació i difusió d'una cultura compartida de l'espai públic (com ha havien estat, i de forma decisiva, fins aleshores). Moltes de les referències a l'espai públic miren més al passat que al futur, oferint una anàlisi retrospectiva de les evolucions ocorregudes. Les al·lusions en defensa de principis teòrics consolidats a inicis de la dècada dels noranta (com la contenció expressiva o la uniformitat urbanitzadora) mostren una cultura de l'espai públic més atenta a les amenaces, que immersa en un procés de renovació i enriquiment. Alguns esforços de teorització emergents (sobre els cascs antics o els espais geogràfics dels turons) romanen per ara puntuals i parcials. I resten molts aspectes oberts en el procés de renovació de l'espai públic que esperen resposta, com ara la integració en una visió unitària de les diverses aportacions en curs sobre l'estructura de l'espai públic, els mecanismes que permeten traduir aquesta visió estructural en el disseny de l'espai públic, l'articulació de les noves fites arquitectòniques en la lògica d'un espai públic configurat i monumentalitzat, entre d'altres. Coincidint amb l'afebliment d'un lideratge municipal en la política de renovació de l'espai públic (veure apartat 6.1.2), el discurs municipal, decisiu a l'hora de forjar una cultura compartida de l'espai públic fins a inicis dels anys noranta, també ha perdut capacitat a l'hora de renovar-la i actualitzar-la.

Podem veure en els discursos formulats des de la crítica externa dels professionals de l'urbanisme i el món universitari una font alternativa de dinamització d'aquesta cultura de l'espai públic?

6.2.2 La crítica acadèmica

El debat intel·lectual entre professionals i universitaris del món de l'urbanisme entorn del projecte de ciutat que amb decisió ha anat desenvolupant l'Ajuntament ha estat escàs, en la mesura que no ha permès formular gaires reflexions teòriques objectives i metodològicament rigoroses, capaces de reorientar el projecte urbanístic municipal des de la distància crítica d'aquell que no està immers en primera línia en el seu desenvolupament i gestió. Ja el 1990, J.Mª Montaner¹⁶⁰ avisava del risc que aquesta situació representa: “Desde el punto de vista del método y de la gestión es grave que una operación como la de Barcelona tienda a justificarse exclusivamente a partir de los criterios políticos. La argumentación política es necesaria, pero utilizada por los que detentan el poder se basa en triunfalismo electoral y en la negación de los errores. La correcta construcción de la ciudad exige el debate abierto con todos los operadores sociales y una rigurosa discusión desde el punto de vista cultural y urbano. Un debate intelectual que en Barcelona ha escaseado”. Aquesta situació no ha variat substancialment al llarg dels anys noranta, on davant les crítiques recurrents sobre la progressiva pèrdua d'un model teòric de ciutat en l'actuació urbanística de l'Ajuntament, aquest ha defensat en les publicacions municipals la continuïtat del “model Barcelona” impulsat des de l'inici de la renovació urbana (una justificació explícita i insistent en “Barcelona, la segona renovació” de 1996 i en “1999, Urbanisme a Barcelona”).

En el cas de la política d'espais públics, la singularitat de les actuacions de la primera meitat dels anys vuitanta va cridar l'atenció de diversos crítics tant nacionals com internacionals, de manera que els projectes d'aquest període han estat objecte de nombrosos anàlisis i comentaris. En canvi, a partir de finals dels anys vuitanta, la política d'espais públics ha estat relegada per la crítica universitària com un aspecte menor i secundari de la transformació de la ciutat, i les úniques aportacions han estat fetes des de la perspectiva parcial del paisatgisme. La importància de la transformació de l'espai públic a Barcelona i a moltes ciutats europees ha fet que a inicis dels anys 2000 tornessin a aparèixer publicacions sobre el tema, però es tracta més de reculls de casos articulats per un discurs que celebra el potencial cívic de l'espai públic que d'anàlisis crítics sobre el procés de renovació de l'espai urbà.

---

¹⁶⁰ Montaner. *El modelo Barcelona*.

6.2.2.1 El ressò de l'experiència singular dels primers anys vuitanta

Deixant de banda els articles publicats per Oriol Bohigas i Josep Antoni Acebillo (que en la mesura que es tracta dels màxims responsables de la política de projectes urbans entre 1980 i 1987 ja han estat considerats en l'apartat 6.2.1 dedicat a la teorització del projecte urbanístic municipal), Enric Serra fou dels primers a proposar una anàlisi crítica dels projectes dels anys vuitanta, amb dos articles publicats a Quaderns i titulats "Sobre projectes recents de parcs, places, paisatges i d'altres espais lliures" de 1982 i "Notícies de la ciutat recobrada" de 1985. El 1987, la publicació municipal "Barcelona, espais i escultures" inclou múltiples articles de prestigiosos crítics de diversos àmbits i països, com Ignasi de Solà-Morales, Kenneth Frampton, Robert Hughes, Giulio Carlo Argan o Eugenio Trias. Des del punt de vista urbanístic, destaquen les aportacions d'Ignasi de Solà-Morales, "Qüestions d'estil", i de Kenneth Frampton, "La renovació de Barcelona: una apreciació". Aquesta publicació, amb col·laboracions tan destacades, va donar a conèixer a nivell internacional els projectes d'espais públics d'aquesta primera etapa, els quals tornarien a ser objecte de divulgació internacional en anys posteriors. El 1989 es publica "Spazi pubblici contemporanei. Innovazione e identità a Barcellona e in Catalogna", monografia dedicada als projectes dels anys vuitanta, on a més dels comentaris de Renato Cecilia, destaca l'article de Manuel de Solà-Morales, "Eppur si muove. Degli spazi ai servizi pubblici". I quasi una dècada més tard, Peter Rowe dedicarà un capítol del seu llibre "Civic Realism" de 1997 a l'experiència barcelonina d'espais públics entre 1981 i 1987. En totes aquestes reflexions es constata una diversitat irreductible entre els diversos projectes, alhora que s'intenten identificar unes constants comunes a tots ells.

Els diferents analistes dels projectes de la primera meitat dels anys vuitanta coincideixen a l'hora de senyalar la seva diversitat. Si Renato Cecilia opta per classificar els projectes segons les tipologies tradicionals, distingint els parcs en què les lògiques arquitectònica i paisatgística se superposen, les places caracteritzades pel treball dels elements urbans o els carrers basats en les variacions de secció, Peter Rowe estableix una diferenciació bàsica entre espais que s'inscriuen en la tradició de la plaça mediterrània i espais més innovadors, entre els que destaquen els parcs urbans de petites dimensions. Són aquests darrers espais els que esdevindran representatius de l'experimentació duta a terme a Barcelona.

Per a Ignasi de Solà-Morales, el signe distintiu d'aquests nous parcs urbans és el fet que la seva força significativa és d'ordre sintàctic (és a dir, reposa en la confrontació de criteris no jerarquitats de projecte) i no semàntic (a nivell de la forma del llenguatge dels elements de projecte, coexisteixen visions molt diverses). És per això que la riquesa d'aquests projectes, sempre segons Ignasi de Solà-Morales, depèn del fet que aquesta contraposició de lògiques no cerqui un ordre tancat, sinó que sigui una porta oberta a la complexitat: "els projectes barcelonins manquen d'intensitat i de capacitat persuasiva quan apareixen com una peça ben feta, congruent i acabada, on l'ordre plantejat evoca alguna realitat utòpica que no té res a veure amb l'ambigüitat de la ciutat real". Peter Rowe coincideix plenament amb aquest punt de vista al referir-se al disseny d'aquests parcs com un treball de superposició de sintaxis sense síntesi.

A aquesta coexistència de diferents lògiques projectuals, s'hi afegeix la diversitat de llenguatges expressius. Kenneth Frampton i Peter Rowe són els que més èmfasi posen en aquesta pluralitat. Llenguatges inspirats dels espais públics del segle XIX (es parla d'estils neohaussmanians i neohoffmanians), llenguatges minimalistes que esdevenen en alguns casos nihilistes, llenguatges expressionistes, contundents i amanerats comparteixen el protagonisme en els projectes d'espais públics. Més que una diversitat, és una autèntica divergència semàntica dels projectes d'espais públics, que per Ignasi de Solà-Morales havia d'esdevenir objecte de reflexió i d'exploració.

Darrera aquesta diversitat òbvia, i lògica en un procés basat en actuacions puntuals i autònomes d'autors ben diversos, els crítics coincideixen alhora d'assenyalar unes constants comunes. La principal seria la incidència de les referències als espais públics històrics, que s'explicaria com a part de la reacció als postulats del Moviment Modern que va tenir lloc al llarg de la dècada dels anys setanta. Ignasi de Solà-Morales és qui més desenvolupa aquesta tesi, parlant d'un neotradicionalisme, que es manifesta amb un retorn a l'espai públic històric en el cas dels cascs antics o en una extrapolació dels principis compositius tradicionals als barris més recents. "El valor de les noves propostes radica en la manipulació dels codis tradicionals i en la seva utilització lliure i buidada en contextos urbans asèptics, quan no són refractaris a qualsevol formalització". La reafirmació de les tipologies tradicionals del carrer, la plaça i el parc, o l'atenció al detall, comuna a tots els projectes i característica del canvi en el tractament de l'espai públic que es produí al segle XIX, són signes genèrics d'aquest historicisme. Però en molts projectes, les referències històriques són molt més directes i concretes. Kenneth Frampton presenta el Moll de la Fusta i l'Avinguda Gaudí com a projectes neohaussmanians, i la Via Júlia com una versió moderna dels mecanismes projectuals dels bulevards històrics.

La segona gran característica comuna als diferents projectes seria el fet que estan concebuts segons una lògica arquitectònica. Aquesta lògica arquitectònica es manifesta tant en el disseny de múltiples elements construïts (des del mobiliari urbà fins a autèntiques construccions com ara passarel·les, grades, arcs, pòrtics...), com en l'articulació entre els diferents elements de projecte per constituir aquestes sintaxis característiques dels diferents espais.

D'entre les diferents aportacions teòriques sobre els inicis de la renovació de l'espai públic barceloní destaquen pel rigor metòdic i per la recerca de conclusions conceptuals generals els dos articles publicats per Enric Serra, els únics al marge de publicacions monogràfiques més àmplies. En el primer article de 1982, l'autor planteja el context de la renovació i les seves implicacions: com assolir un espai públic contemporani simbòlic a partir de la reinterpretació crítica dels models del segle XIX en uns nous espais amb usos més intensos i diversificats, i definits per nous ordres edificats. I anuncia que la clau de l'anàlisi radica en una bona selecció de casos representatius que permetin superar el "caràcter anecdòtic" de les singularitats de molts dels projectes duts a terme.

En l'article del 1985, l'autor presenta, d'alguna manera, les conclusions a la problemàtica plantejada el 1982. I ho fa exposant els tres grans elements de projecte a partir dels quals es pot construir un espai públic contemporani "funcional, bell i simbòlic": el sòl, el mobiliari i la vegetació. Seguidament reflexiona sobre aquests elements de projecte. La topografia diferencia àmbits dins un mateix espai i modifica punts de vista. El paviment presenta un formidable potencial expressiu "que permet respectar el principi d'unitat en la diversitat que tan bé coneixen els dissenyadors de catifes". El mobiliari urbà és capaç d'atorgar significació a un lloc urbà, però suposa un risc "d'ocupació indiscriminada de l'espai davant el qual l'arquitecte ha d'exigir-se criteris de selecció i ordre". La força d'aquesta reflexió radica en el fet que s'eleva per damunt les particularitats d'unes realitzacions concretes per a identificar uns instruments de projecte i les principals problemàtiques associades a cada un d'ells (com ara la selecció i l'ordre en relació al mobiliari) vàlids per a orientar projectes futurs. I efectivament, el tractament dels desnivells, el treball sobre el paviment i els seus materials, i el projecte dels elements emergents (tant mobiliari com arbrat) seran els elements bàsics a partir dels qual evolucionarà la cultura de l'espai públic cívic a Barcelona a partir de la segona meitat dels anys vuitanta.

D'aquesta manera, la tesi argumenta que la reflexió acadèmica al voltant dels primers projectes d'espais públics sí que va contribuir, en part, a generar uns coneixements que van tenir una incidència real en la formulació de la cultura compartida de l'espai públic que va tenir lloc a finals dels vuitanta: l'èmfasi en el caràcter sintàctic de l'experiència projectual que convidava a aprofundir-lo, l'advertència davant la diversitat de llenguatges que animava a cercar una certa uniformitat estilística, la insistència en les referències historicistes que reptava a concebre projectes plenament contemporanis, la identificació d'elements de projecte propis a l'espai públic que esperaven ser desenvolupats. Però en el mateix moment en què aquestes reflexions cristal·litzaven en una evolució significativa del projecte d'espai públic, es produí una reacció de saturació davant la gran quantitat de publicacions, sobretot internacionals, que continuaven associant l'experiència urbanística de Barcelona a la renovació de l'espai públic. Aquesta reacció va conduir pràcticament a voler considerar com finalitzada l'experiència de transformació de l'espai públic i circumscriure-la al període 1980-1987. Aquesta actitud ha pesat en els anys posteriors, en la mesura que la renovació de l'espai públic ha continuat, però pràcticament no ha estat objecte de reflexió urbanística des del món universitari.

Manuel de Solà-Morales, en el seu article "Eppur si muove. Delli spazi pubblici ai servizi pubblici" de 1989, un cop establertes la lògica arquitectònica i la reinterpretació de la tradició històrica com els dos grans invariants dels projectes d'espai públic entre 1981 i 1987, planteja clarament aquesta necessitat de deixar enrera una experiència ja abastament comentada, per centrar la reflexió en qüestions urbanístiques de major envergadura del projecte olímpic: "L'arquitectura d'un *civic art* renovat, tan important en els anys vuitanta, sembla deixar la preeminència a altres temes. L'experiència en matèria de carrers, de places i de jardins pot ser vista com un repertori ja assumit".

No obstant, una dècada després, es constata que l'*eppur si muove* es pot aplicar també a la política d'espais públics, que respecte a l'experiència dels anys vuitanta ha evolucionat substancialment, sense que des de l'àmbit acadèmic s'hagi analitzat i valorat aquesta evolució.

6.2.2.2 Entre l'aproximació paisatgística i la celebració de la *civitas*

Abans que a començaments dels anys 2000 apareguessin diverses ressenyes de projectes d'espais públics barcelonins i europeus, al llarg dels anys noranta, les principals reflexions sobre els espais públics han estat marcades per una clara lògica paisatgística, ocupant, en certa manera, el buit deixat per la manca d'una reflexió urbanística més general sobre aquest tema. Els articles de Rosa Barba, "Espacio público, paisaje y urbanización", i de Jordi Bellmunt, "Más allá del proyecto de espacio público", ambdós de 1996 i la tesi de Josep Mª Fortià, "L'exploració del pla horitzontal", dedicada als projectes de l'etapa 1981-87 i presentada el 1999, constitueixen les principals aportacions en el marc d'aquesta tendència. La selecció intencionada de casos d'estudi que permet extrapolar a la renovació dels espais públics de Barcelona consideracions paisatgístiques generals influïdes pels debats disciplinars a nivell internacional és una característica comuna d'aquestes reflexions.

Aquestes reflexions paisatgístiques sobre l'espai públic han continuat fent essencialment referència a projectes de la primera etapa dels anys vuitanta, per bé que es tracta d'escrits de la segona meitat dels anys noranta, quan les actuacions de l'etapa entre 1987 i 1993 ja havien estat àmpliament divulgades, i en un moment en què l'evolució entre les intervencions dels anys noranta i les dels anys vuitanta ja era ben evident.

D'aquesta manera, l'article de Jordi Bellmunt, que complementa el de Rosa Barba, publicat en el mateix número de la revista Geometria, només cita espais dels anys vuitanta, com els parcs de la Creueta del Coll, el Fossar de la Pedrera o el parc del Poble Nou, places com la del General Moragues o la de la Palmera o el Nus de la Trinitat.

Pel que fa a la tesi de Josep Mª Fortià, òbviament se centra en els espais entre 1981 i 1987, que és el període d'estudi de la recerca, però eludeix qualsevol referència a l'evolució d'un procés de renovació de l'espai públic que no es va aturar. A més, dins del període analitzat s'exclouen totes les petites intervencions en el centre històric, així com les places de barri, que correspondrien a tots aquells projectes que Peter Rowe emmarca dins la tradició d'espais públic mediterranis i que constitueixen una part essencial de la renovació de l'espai públic durant la primera part dels anys vuitanta.

La tesi justifica aquesta exclusió en la mesura que pels objectius que es proposa “són més útils els espais que mostren de manera més clara i evident les seves característiques, sense mediatitzacions d’ordre històric o local, espais lliures de les imposicions espacials i formals de la ciutat històrica” (per bé que es tracta d’un procés de renovació de l’espai públic en la ciutat consolidada). S’estudien “espais neutres, sense vestigis, autènticament contemporanis”.

Fins i tot l’article de Rosa Barba, on apareixen publicats per única vegada alguns dels continguts de l’Avanç del Pla d’Espais Lliures de 1991, acaba centrant-se en les experiències dels primers anys vuitanta. Al llarg de l’article es resumeixen alguns dels anàlisis duts a terme en l’elaboració de l’esmentat document, com ara la quantificació dels diversos espais lliures existents el 1991 o l’origen històric d’aquests espais en els successius planejaments. Però mentre s’explica el context inicial de la renovació de l’espai públic, s’omet qualsevol referència al període de 1987 a 1993, quan es va encarregar el Pla d’Espais Lliures i al llarg del qual es produí la principal inflexió en la política d’espai públic. L’article s’acaba amb una descripció de la lògica projectual d’algunes actuacions que difícilment poden ser generalitzables o representatives del conjunt de la renovació de l’espai públic fins el 1996: “La atención a los perfiles topográficos dio ideas para apoyar el diseño en el interior de los propios recintos, para cultivar la integración del trabajo escultórico, para inspirar en la visión del espacio interior las mismas formas del proyecto”.

Al costat d’aquesta selecció reductiva dels espais públics considerats, les reflexions paisatgístiques sobre l’espai públic tendeixen a generalitzar unes consideracions que deriven més dels debats i de les tendències pròpies de la disciplina paisatgística, que no pas de l’anàlisi d’un tractament de l’espai públic, que va molt més enllà de l’estricta dimensió paisatgística.

D’aquesta manera, l’article de Jordi Bellmunt analitza els projectes seleccionats des del punt de vista dels diferents mecanismes per crear un paisatge autònom, on l’entorn edificat o la noció d’estructura urbana són del tot absents: “la colaboración con el relieve, la reinención del paisaje urbano, esculpiendo el territorio, las infraestructuras”. Una aproximació força reductiva en relació a alguns dels anàlisis ja formulats a finals dels anys vuitanta sobre aquests mateixos projectes.

En el cas de l’article de Rosa Barba, desapareixen totes les nombroses reflexions estructurals contingudes en l’avanç del Pla d’Espais Lliures, així com el permanent equilibri que al llarg d’aquest document s’estableix entre espai públic simbòlic i espai lliure verd. En els seus aspectes més propositius, l’article es focalitza essencialment sobre la importància del verd. “Existe una preocupación creciente por el paisaje de la ciudad, por la vegetación como realidad y símbolo de la calidad del espacio y su medio ambiente, que ya afloró con la polémica de las plazas duras”.

En realitat, des de mitjans dels anys vuitanta, la intensa política de millora del paisatge urbà s'ha basat en la rehabilitació de l'entorn edificat i la regulació dels usos de l'espai públic, i no ha tingut la vegetació com a principal objecte. Aquesta tendència a convertir en criteris generals aplicables al conjunt de la política de l'espai públic, si no urbana, aspectes parcials del tractament dels espais lliures més directament relacionats amb les lògiques i temàtiques paisatgístiques també s'observa en el moment en què Rosa Barba es refereix a la importància dels elements geogràfics en el sistema d'espais lliures de la ciutat. Aquesta interessant aportació de l'avanç del Pla d'Espais Lliures, que implica una atenció especial al tractament de les visuals i dels horitzons de la ciutat, es presenta pràcticament com un nou paradigma urbà: "una visió de la ciutat alternativa a les lectures de la circulació i la zonificació. La ciutat com a resultat de la tensió entre condicions de paisatge que proposa un lloc natural i geogràfic i la cultura d'aquest lloc".

Finalment, en la tesi de Josep Mª Fortià, a partir de l'anàlisi del caràcter autista i autoreferent dels projectes estudiats i dels seus llenguatges i elements de projecte, es dona a entendre que la renovació dels espais públics a Barcelona presenta importants paral·lelismes amb les experiències americanes, i suposa una ruptura amb la tradició europea d'un espai de relació social i de representació, és a dir, d'un espai cívic. Una afirmació que resulta directament de les riques i ben documentades disquisicions de la tesi sobre les escoles paisatgístiques americanes, però que difícilment es pot atribuir a les actuacions a Barcelona, que el 1997 havien estat justament presentades per Peter Rowe com exemple d'espais públics cívics contemporanis.

En conseqüència, la tesi posa en evidència que la falta d'una reflexió urbanística integral sobre el projecte d'espai públic ha deixat en mans de les aproximacions paisatgístiques els escassos discursos sobre aquesta temàtica al llarg dels anys noranta. Aquestes aproximacions parcials i reductives, no només no han generat una anàlisi fructífera de l'evolució del procés de transformació de l'espai públic, sinó que han tendit a difondre unes lògiques bastant alienes a la cultura de l'espai públic engendrada a Barcelona al llarg d'aquests anys: el caràcter autoreferent dels projectes, el replegament sobre el pla horitzontal que obvia l'entorn edificat, l'absència de qualsevol dimensió estructural, el paper predominant del verd... Es tracta de característiques distintives de la concepció paisatgística que monopolitza el projecte d'espai lliure en moltes ciutats, però que no ha estat predominant en el cas de Barcelona, on precisament la cultura de l'espai públic ha potenciat una aproximació molt més urbana.

Però al marge de les aportacions paisatgístiques, entre 1999 i 2001 s'han publicat de nou nombrosos llibres que recullen molts exemples de projectes d'espais públics catalans i europeus: “La reconquesta d'Europa”, catàleg de l'exposició organitzada pel Centre de Cultura Contemporània, “Els carrers de la Democràcia: l'espai públic de les noves ciutats”, de la Diputació de Barcelona, “L'espai públic metropolità: 1989-1999”, de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i “Espai públic: ciutat i ciutadania”, de Jordi Borja i Zaida Muixi. Aquestes publicacions trenquen la lògica paisatgística que ha presidit la majoria de reflexions universitàries sobre l'espai públic a Barcelona durant els anys noranta, i totes elles posen l'accent en el caràcter cívic d'aquest procés de renovació.

Si moltes d'aquestes publicacions no van gaire més enllà d'un recull de casos comentats, l'obra de Jordi Borja se singularitza per constituir un dels discursos a nivell europeu més nítids sobre el valor i el potencial cívic de la ciutat i l'espai públic. Reiterades en el recent llibre “La ciudad conquistada” (2003), les tesis de Borja són una veritable celebració de la *civitas* i la *polis* contemporànies, que contraresten els nombrosos corrents que continuen predicant-ne la defunció. Darrera l'afirmació tan repetida de “La ciutat és l'espai públic”, l'obra de Jordi Borja és una aportació de gran importància per renovar i mantenir fresc el sentit del valor de l'espai públic, i en concret, del seu valor simbòlic per a la comunitat social: “La ciutat és l'espai públic on el simbolisme col·lectiu es materialitza”. Però més enllà d'aquest discurs – manifest que pot derivar en reflexions més o menys etèries i amalgamades sobre nous drets urbans i sobre vivències de la ciutat, en l'obra de Borja trobem també reflexions de vàlua sobre com aquesta visió d'un espai públic cívic es pot traduir en termes urbanístics. “La responsabilidad principal del urbanismo es producir espacio público, espacio funcional polivalente que relacione todo con todo”. Aquesta idea de reivindicar l'espai públic com espai de relació urbana es troba al cor d'un projecte d'espai públic que integri el seu valor cívic. El projecte d'espai públic no pot ser un producte urbanístic aïllat més, sinó que ha de regir-se per unes lògiques urbanes, que són sempre lògiques de relació. Es tracta d'una concepció ordenadora i estructurant a una doble escala, fonamentada en el que Borja anomena les dues funcions fundacionals de l'espai públic: “dar forma y sentido al conjunto de la ciudad visualizando su continuidad y sus diferencias, y ordenar la relación entre volúmenes y espacios”. És per això que en la “Ciudad conquistada” adquireix un gran protagonisme el debat sobre la ciutat construïda a base de productes urbans autònoms (que tant poden ser edificis com espais públics emblemàtics), per oposició a una ciutat construïda segons lògiques urbanes. La reflexió sobre la relació entre equipaments col·lectius i espais públics apareix com una concreció d'aquesta aproximació relacional al projecte d'espai públic. D'aquesta manera, existeix actualment un discurs crític que celebra el valor cívic de l'espai públic, que tradueix aquesta visió en termes de lògica urbana, que es capaç de concretar aquestes lògiques urbanes en debats sobre aspectes específics del projecte d'espai públic, i que en qualsevol cas, anima a prosseguir i aprofundir la reflexió crítica en aquesta direcció: “Falta analizar las nuevas dinámicas urbanas desde la perspectiva del espacio público y de la relación entre su configuración y el ejercicio de la ciudadanía”. El treball d'aquesta tesi doctoral s'ha inscrit exactament en aquests paràmetres.

En definitiva, el discurs acadèmic, que al llarg del procés de renovació de l'espai públic ha jugat un paper secundari o inexistent en la formulació d'una cultura de l'espai públic, podria trobar en aquesta aproximació cívica i urbana renovada una via per contribuir a regenerar aquesta cultura, en un context en què el projecte urbanístic municipal ha tendit progressivament a veure el projecte d'espai públic com un projecte epidèrmic, i per tant, relegable.

6.2.3 Les reivindicacions ciutadanes

Les reivindicacions de veïns i usuaris poden incidir doblement en la cultura de l'espai públic, condicionant, per una banda, els projectes concrets d'espais públics que materialitzen aquesta cultura, però també suscitant debats que van alimentant i transformant l'imaginari ciutadà entorn de l'espai públic.

De la mateixa manera que com hem vist en l'apartat 6.1.3, els moviments veïnals han experimentat una profunda evolució des dels moviments socials dels primers anys vuitanta, també ho han fet les reivindicacions que emanen d'aquests moviments. La fragmentació que caracteritza actualment molts teixits associatius, es tradueix també en les reivindicacions veïnals. Per a Jordi Borja, aquestes reivindicacions es podrien agrupar en tres grans categories.

En primer lloc, trobaríem les reivindicacions defensives i denunciadores. Es tracta d'actituds d'oposició sistemàtica a qualsevol proposta de transformació urbanística, que per tant no cerquen a assolir un consens amb el municipi. Per a Borja es tracta d'un fenomen que es produeix en moltes ciutats quan assoleixen un determinat nivell de qualitat de vida. En aquest mateix sentit, Joaquim Espanyol considera que els canvis constants introduïts per un projecte de renovació urbanística intensa i de llarg abast afavoreixen l'aparició d'aquestes reivindicacions. La necessitat d'estabilitat, de continuïtat i de permanència sentida per molts ciutadans fa que en una ciutat com Barcelona, sotmesa sense interrupció a profundes transformacions des de fa 25 anys, arribi un moment en què sorgeixi una actitud d'oposició sistemàtica a qualsevol nou canvi. A Ciutat Vella, moltes de les protestes en curs s'emmarcarien en aquesta dinàmica.

En segon lloc, trobaríem les reivindicacions que vehiculen una crítica ideològica al model de ciutat. Es tracta d'oposicions a projectes que simbolitzen una forma de fer ciutat marcada pel tempo accelerat dels ritmes polítics, per la recerca de l'impacte mediàtic, pels interessos del capital immobiliari, per la primacia dels criteris de gestió. A Barcelona, la part més organitzada del teixit associatiu, a través de les federacions i plataformes d'associacions de veïns, és la principal impulsora d'aquest tipus de reivindicacions.

En tercer lloc, trobaríem les reivindicacions relacionades amb demandes concretes sobre projectes determinats per part dels habitants i usuaris directament afectats. Són les reivindicacions que més es presten a processos participatius que permetin incorporar aquestes demandes en la concepció dels projectes. El risc d'aquestes reivindicacions és que moltes vegades poden estar motivades per interessos particulars i no col·lectius (el fet de disposar d'un espai públic davant de la pròpia parcel·la és un privilegi, que en front de certes modificacions del planejament els interessats defensen com si fos un dret).

Aquesta classificació al·ludeix a les reivindicacions entorn del projecte urbanístic en el seu conjunt. Pel que fa a les reivindicacions relacionades específicament amb el projecte d'espai públic, cal dir que actualment no constitueixen la prioritat principal de les associacions de veïns, tal i com ho havien estat pels moviments socials a inicis dels vuitanta. Les dinàmiques especulatives, els canvis en els valors del sòl, les conseqüents variacions en el perfil de les poblacions i en les activitats dels barris, i la manera com l'Ajuntament afavoreix o contraresta aquests fenòmens constitueixen, avui en dia, les principals preocupacions de les associacions de veïns en relació al projecte de ciutat. En relació a la qualitat de la vida quotidiana als barris, l'espai públic hi segueix jugant un paper cabdal, però les reivindicacions de les associacions de veïns se centren molts més en qüestions com el manteniment i els usos de l'espai (sorolls, brutícia...), que no pas en el projecte d'espai públic. En aquest sentit, la valoració del procés de renovació de l'espai públic és globalment positiva per part del teixit associatiu, que d'entrada fa confiança al *savoir faire* dels urbanistes en aquest camp.

En aquest sentit, la incidència de les reivindicacions veïnals en el projecte d'espai públic es dona de manera puntual, i s'inscriu sovint en la categoria de les demandes concretes. Aquestes demandes segueixen una lògica eminentment utilitària necessària per a definir el programa funcional dels projectes, però també són el reflex de l'imaginari ciutadà entorn de l'espai públic i l'ocasió d'enriquir-lo mitjançant una pedagogia de les cultura urbanística de l'espai públic.

6.2.3.1 Reivindicacions utilitàries i programa funcional

El procés participatiu entorn de la reurbanització de la plaça Àngel Pestaña a Nou Barris és un dels exemples més recents que mostra el caràcter principalment funcional i utilitari de les demandes veïnals en projectes d'espais públics. Entre la trentena de punts plantejats pels veïns del barri de Prosperitat destaquen un àmbit per jugar a escacs, una àrea de jocs infantils, la reobertura del casal del barri, la possibilitat de convertir la plaça en "platja" una vegada a l'any per a un campionat que requereix tres pistes de voleibol, evitar les pistes de petanca fixes, mantenir l'escultura implantada als anys vuitanta i l'estany (però amb aigua corrent)... Manifestament, l'aproximació funcional a l'espai públic es tradueix sovint en una demanda d'elements implantats a l'espai públic, des d'àrees de joc fins a més mobiliari urbà passant per l'increment de la vegetació.

Aquesta aproximació utilitària present en tota reivindicació ciutadana sobre l'espai públic és fonamental en l'elaboració del programa funcional de qualsevol espai, i en el marc d'una lògica participativa, hauria de ser un pas imprescindible en tot procés projectual. Tenir en compte aquestes consideracions és clau per a garantir el bon funcionament i la correcta apropiació de l'espai resultant, que és la condició de partida del seu valor com espai cívic d'encontre, abans que qualsevol aspecte del disseny formal o l'articulació estructural.

Des de la presència d'un nombre suficient de bancs ben col·locats, fins a l'existència de prou ombra, passant per un correcte enllumenat i per unes condicions adequades als usos recreatius, les reivindicacions veïnals poden ser de gran utilitat per a l'èxit funcional de l'espai. Concretament, l'equilibri entre l'ampliació de l'espai per vianants i l'existència suficient de places d'aparcament és un tema central en què la concertació ciutadana resulta clau (en el cas d'Àngel Pestaña, els veïns es dividien entre els partidaris de la pacificació dels carrers de l'entorn i els que s'hi oposaven) per a garantir un bon funcionament no només d'un espai concret, sinó de barris sencers.

Però igual d'important que tenir en compte les reivindicacions funcionals dels veïns és integrar-les en el marc d'una idea projectual basada en criteris urbanístics, de configuració, ordenació, vertebració. De no ser així, un projecte d'espai públic excessivament centrat en les demandes utilitàries tendeix a acumular un gran nombre d'elements urbans i àrees funcionalment especialitzades, allunyant-se completament, per exemple, dels criteris de laconisme expressiu del llenguatge d'urbanització i de transparència i unitat espacials, pregonades per la cultura de l'espai públic des de finals dels anys vuitanta. Un altre exemple ben actual el trobaríem en la successió de projectes que van estenent les cobertures de vies més o menys segregades en entorn urbà, com la Ronda del Mig i properament la GranVia. Exclusivament les pressions veïnals en favor dels cobriments expliquen uns projectes que s'allunyen tant de la idea de les grans vies bàsiques integrades a nivell (com la Diagonal o la Meridiana) com del principi d'alternança de trams coberts i descoberts aplicat a la Ronda de Dalt.

Però els processos participatius poden esdevenir també un espai de fecundació mútua entre l'imaginari ciutadà sobre l'espai públic i la cultura urbanística que contribueixi a harmonitzar demandes funcionals i conceptes projectuals.

6.2.3.2 Imaginari ciutadà i pedagogia urbanística entorn de l'espai públic

Al costat dels aspectes més funcionals, les reivindicacions ciutadanes tenen també una dimensió més qualitativa. Des dels primers projectes d'urbanització a Nou Barris fins a la reforma en curs de la plaça Lesseps, l'opinió ciutadana ha tingut molt present, per exemple, la importància de la connexió entre els barris i l'impacte negatiu d'elements infraestructurals com ara les vies ràpides i els túnels urbans, que "creen barreres i fereixen els barris". Les mateixes reivindicacions relatives al verd urbà afavoreixen la qualitat ambiental de la ciutat, sempre i quan s'emmarquin en una visió més àmplia de l'espai públic. La reclamació del manteniment d'escultures amb les quals els veïns se senten fortament identificats o la creixent sensibilitat a favor de la preservació del patrimoni històric són altres mostres d'aquesta vessant qualitativa de la reivindicació ciutadana.

Aquestes reivindicacions qualitatives responen a l'imaginari col·lectiu sobre l'espai públic, el qual no sempre coincideix, i de vegades entra en contradicció, amb la cultura urbanística de l'espai públic cívic. A través de la participació ciutadana, l'un i l'altre s'influeixen recíprocament. L'imaginari ciutadà sobre l'espai públic a Barcelona no constitueix òbviament un conjunt d'idees articulades i explícitament formulades, i en molts casos apareix com difós i amb aspectes contradictoris. Però a través de les reivindicacions qualitatives hi ha dos aspectes que sobresurten en aquest imaginari. Per una banda, la sensibilitat monumental i patrimonial, i de l'altra la permanència de la concepció de l'espai públic com espai verd.

La sensibilitat patrimonial està lligada al fenomen més ampli de la identificació de molts ciutadans amb els signes d'identitat del seu entorn de vida quotidiana. Els vestigis històrics ho són, i les reivindicacions ciutadanes han tendit sempre a preservar-los (Andrés Naya recorda com en un dels primers processos participatius sobre el futur dels terrenys de RENFE-Meridiana, una de les demandes dels veïns era conservar i integrar dues masies, Can Valent i Can Verdaguer, ja que eren un punt de referència pel barri). Però també són signes d'identitat aquells elements amb vocació monumental que s'han implantat més recentment a l'espai públic i que han donat peu a processos d'identificació molts sòlids (fins a deu entitats del barri de Prosperitat tenen com a logo l'escultura arbre-font erigida a mitjans dels anys vuitanta a la plaça d'Àngel Pestaña). Inscrita en aquest marc dels processos identitaris, l'aproximació al patrimoni dins l'imaginari ciutadà no sembla estar presidida per una actitud nostàlgica, conservacionista de qualsevol vestigi del passat. Fins i tot a Ciutat Vella, on la transformació urbanística del centre històric ha comptat amb actuacions dràstiques, la majoria d'associacions de veïns opinen que els habitants del barri estan convençuts que els projectes en curs constitueixen millores. Per Emili Cota, president de la Plataforma d'Entitats de la Ribera, l'actitud patrimonial majoritària al Casc Antic es veu més representada en la demanda de conservar els adoquins del Passeig del Born com a signe de la imatge tradicional de l'espai, que en les protestes que s'oposen a concloure les reformes del barri de Santa Caterina. Des de Nou Barris, l'obertura dels veïns a acceptar dissenys innovadors i trencadors suposa un canvi respecte a actituds de fa alguns anys, formalment molt més conservadores, i es llegeix com un símptoma d'aquesta actitud que fa compatible els vincles als signes d'identitat amb l'acceptació del canvi.

Al mateix temps, en els darrers anys, també s'ha constatat l'aparició del que Joaquim Espanyol anomena un *hipersensibilitat*, directament relacionada amb el fenomen ja esmentat d'oposició sistemàtica a nous canvis en ciutats que assoleixen nivells alts de qualitat de vida i sotmeses a intensos processos de renovació urbana. Aquesta *hipersensibilitat* ha trobat en la defensa conservacionista a ultrança del patrimoni històric un òptim cavall de batalla. Aquesta actitud potser no ha esdevingut dominant en l'imaginari ciutadà, però sí que ha tingut un ressò mediàtic que ha situat a primera plana una sensibilitat patrimonial que sempre havia estat present en les reivindicacions veïnals.

L'innegable augment de la reflexió patrimonial en els projectes urbanístics de transformació de cascs antics en els darrers anys, ja es tracti de Ciutat Vella o del Poble Nou, mostra un àmbit en què l'imaginari ciutadà ha contribuït a introduir una inflexió en la cultura urbanística.

Un segon gran aspecte que apareix repetidament relacionat amb l'imaginari ciutadà sobre l'espai públic és la "imatge pastoral", que pensa l'espai públic com espai verd dominat per la vegetació. Es tracta d'una visió de l'espai públic com oasis naturals enmig d'un entorn urbà agressiu que cada vegada s'ajusta menys al paisatge urbà de qualitat de les ciutats compactes renovades. La polèmica de les places dures a mitjans dels anys vuitanta va posar clarament en evidència l'existència d'aquesta visió (no tant perquè l'imaginari ciutadà fos la causa d'un debat atiat per interessos de desgast electoral, sinó pel ressò que el debat va trobar en l'opinió pública). Certament que l'acceptació de la pavimentació mineral s'ha anat estenent. En alguns casos, per raons merament funcionals, ja que els veïns han constatat que les superfícies dures es degraden menys i admeten una major intensitat d'ús. El recurs a la presència d'aigua apareix en les demandes dels veïns com un atenuant de la duresa dels espais minerals. En certs àmbits veïnals del casc antic, per exemple, s'accepta que l'espai verd es troba al parc de la Ciutadella, i que els espais del teixit històric han de ser minerals. Però tot i així, la demanda d'una major presència de vegetació, d'un paper més actiu del servei de Parc i Jardins o de paisatgistes en els projectes d'espai públic és una constant en moltes de les demandes veïnals. Resulta simptomàtic que en el número de la revista de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, "La veu del carrer", de novembre-desembre 1992 dedicat a un primer balanç del projecte Olímpic, i en el qual es proposa un diccionari dels termes més representatius de la renovació urbana a la ciutat, el terme "espai públic" no hi surt, i l'únic terme relacionat amb l'espai urbà és "espai verd", i es continua abordant en termes quantitativs: "el còmput de verd és fals, no es poden comptabilitzar ni els arbres dels carrers, ni franges d'avingudes, ni tan sols els nous espais durs"! Aquesta permanència de la idea del verd en l'imaginari ciutadà té dues implicacions que poden entrar en conflicte amb la cultura de l'espai públic que s'ha anat forjant a Barcelona.

D'una banda, des de l'òptica de l'espai verd, es parteix de la premissa que com més gran és l'espai públic, millor. La reclamació d'espais públics el més extensos possible dificulta la configuració formal d'aquests espais i genera una oposició a aquelles propostes de fragmentació de l'espai destinades a millorar-ne la configuració. Es tracta d'una actitud que ja s'ha posat de manifest la forta oposició a l'edificació parcial del buidat al cor del barri de Santa Caterina amb l'objectiu de formalitzar-lo, i que també tindria una gran incidència en una eventual reconsideració del model d'espai públic a l'entorn de la plaça de les Glòries. D'altra banda, la visió de l'espai públic com espai verd implica, en paraules de Joaquim Espanyol, "una filosofia clorofil·la", que vol introduir la natura i la vegetació fins als més petits racons de la ciutat. Es tracta d'una filosofia que també impregna el món professional del paisatgisme. És una actitud incompatible amb una concepció de l'espai públic lacònic, contingut, transparent, escenari de la ciutat construïda i de la vida urbana.

En aquesta qüestió del valor del verd i el valor del buit, la cultura de l'espai públic que ha animat l'experiència barcelonina no sembla haver incidit massa en l'imaginari ciutadà. Però l'existència de reivindicacions qualitatives obre la possibilitat que en el marc dels processos participatius es produeixi una pedagogia de la cultura de l'espai públic que permeti als ciutadans sentir-se'n participants i assimilar-la.

Un clar exemple d'aquest debat enriquidor entre professionals i ciutadans el trobem en el procés participatiu sobre la reforma de la plaça Lesseps que va tenir lloc durant l'any 2002. El tema central de la connectivitat va permetre abordar la problemàtica de l'espai públic des d'una perspectiva molt estructural (aspecte sovint absent de les reivindicacions exclusivament utilitàries), fins al punt de situar el projecte de la plaça Lesseps ja no només com una ròtula d'articulació entre els diversos barris que l'envolten, sinó com una porta d'accés al sistema natural de Collcerola a través d'un nou eix verd seguint l'avinguda de l'Hospital Militar. La discussió sobre l'eix verd, amb diverses presentacions referides al treball en secció de les alineacions d'arbrat, obre una via per reflexionar sobre el tractament de la vegetació en la política d'espais públics, que no es regeix per una lògica únicament quantitativa, sinó per una correcta adequació al caràcter de cada espai (ni una plaça és un jardí, ni un parc és un bosc, ni tots els carrers tenen el mateix caràcter segons la presència d'elements vegetals).

El fet d'orientar la participació ciutadana cap a debats disciplinars, degudament preparats i enquadrats, possibilita aquesta pedagogia de la cultura de l'espai públic que podria permetre la divulgació, per exemple, del valor de la contenció expressiva i la configuració formal dels espais, del valor estructural de l'espai públic, o del valor d'un patrimoni històric integrat en uns teixits vius i en transformació. Aquesta cultura que pot sorgir de la teorització del projecte d'espai públic i que pot ser contrastada per la crítica acadèmica, també pot ser compartida i parcialment incorporada a l'imaginari ciutadà a través dels processos participatius.

Així doncs, la reflexió sobre la participació ciutadana entorn del projecte d'espai públic proposada en aquest apartat condueix a considerar que, per ser reeixida, aquesta participació hauria de permetre, no només recollir les demandes veïnals, sinó garantir l'autonomia del projectista a l'hora de dissenyar l'espai, i afavorir una fecundació recíproca entre imaginari ciutadà i cultura urbanística de l'espai públic.

Conclusions sobre la dimensió discursiva de la renovació de l'espai públic

Aquest apartat de la tesi mostra la incidència que les publicacions municipals, les reflexions universitàries i les reivindicacions ciutadanes han tingut en la formació d'una cultura urbanística de l'espai públic.

Les publicacions municipals de l'etapa inicial (1981 i 1987), emfasitzant la monumentalització de l'espai públic, van potenciar l'expressivitat formal distintiva dels primers projectes, i van acabar subratllant el paper estructural de l'espai urbà. La publicació monogràfica *Barcelona, espacio público* de 1993 es presenta com un manifest a favor de la nova cultura de l'espai públic implementada a partir de 1987, basada en la idea estructural del recorregut urbà i en la contenció expressiva iniciada amb la política sobre el mobiliari urbà. La divulgació d'aquestes tesis i criteris afavorirà que es mantinguin fins a l'actualitat com la principal referència teòrica de la política d'espais públics a Barcelona. Les publicacions dels anys noranta (1996 i 1999) ofereixen visions sinòptiques que certifiquen l'evolució del tractament dels espais públics entre els anys vuitanta i noranta, però no aporten noves directrius que reorientin el procés de cara al futur. D'aquesta manera, la tesi mostra la importància de les publicacions municipals en la formulació d'una cultura compartida de l'espai públic i com, en els darrers anys, aquesta capacitat de teorització i divulgació s'ha vist afeblida pel que respecta a la renovació de l'espai públic.

Al seu torn, aquest apartat posa de manifest que la crítica teòrica universitària no ha incidit de manera decisiva en l'evolució de la cultura de l'espai públic. L'experiència singular dels projectes de la primera meitat dels anys vuitanta va ser objecte de nombrosos comentaris per part de crítics, tant nacionals, com internacionals. Aquestes reflexions van posar de relleu el context, la diversitat de llenguatges, les referències historicistes i les lògiques projectuals d'aquestes actuacions, i van abonar el terreny per a la clara inflexió que es va produir el 1987 en la política d'espais públics (impulsada des del Servei de Projectes Urbans). Les reflexions universitàries dels anys noranta han estat marcades per una clara lògica paisatgística. Es tracta d'aportacions teòriques que ofereixen una visió parcial i reductiva de la problemàtica de l'espai públic, la qual cosa accentua el dèficit de reflexió universitària en aquest camp. En els darrers anys, però, ha aparegut amb força un discurs que celebra el caràcter cívic de l'espai públic i que identifica alguna de les problemàtiques urbanístiques del projecte d'espai públic, obrint les portes a una eventual renovació de la cultura de l'espai públic davant la falta de lideratge municipal.

Finalment, la tesi argumenta que en les reivindicacions ciutadanes coexisteixen aspectes funcionals i quantitius, amb aspectes qualitius que posen de manifest l'imaginari ciutadà sobre l'espai públic. Les reivindicacions funcionals i quantitatives, centrades en els usos de l'espai i en les demandes d'elements urbans que se'n deriven, són importants a l'hora de definir el programa de cada projecte, però poden entrar en col·lisió amb la voluntat de configuració formal i amb els principis de contenció expressiva i unitat espacial preconitzats per la cultura de l'espai públic. Les reivindicacions qualitatives, en canvi, ofereixen la possibilitat d'interacció entre professionals i ciutadans que permeti la difusió pedagògica d'una visió més complexa sobre les problemàtiques de l'espai públic: la integració del verd urbà, les articulacions estructurals, el tractament del patrimoni històric...

6.3 Els instruments de projecte

El darrer grup de factors amb incidència en el procés de renovació de l'espai públic, després dels agents i els discursos, són els instruments urbanístics que han estat utilitzats. Des del punt de vista de la disciplina urbanística és un aspecte essencial d'aquesta recerca, ja que és en la identificació i valoració d'aquests instruments que la tesi pot constituir una aportació enriquidora de cara a futurs projectes.

Al llarg de la tesi, les diferents intervencions sobre l'espai públic han estat considerades des del punt de vista de les diverses lògiques i aproximacions urbanístiques que les sustentaven. Per tant, la reflexió sobre l'instrumental urbanístic és subjacent en tot el treball. En aquest apartat, és recullen, s'expliciten i s'aprofundeixen aquests instruments. És per això, que més que tornar a explicar novament alguns dels casos estudiats a tall de demostració de l'argumentació, s'hi fan al·lusions puntuals que remetien als diversos apartats de la tesi on es pot comprovar la utilització dels instruments que s'exposen a continuació.

En relació als instruments, la recerca posa èmfasi en el fet que al costat dels projectes estrictament d'urbanització de l'espai públic, també d'altres figures urbanístiques han incidit en aquesta transformació. A través d'aquests altres instruments, s'integren en la concepció de l'espai públic les diverses escales urbanes, superant el reduccionisme de considerar-lo únicament com un pla horitzontal. En primer lloc, trobem els canvis en els instruments del projecte d'urbanització, els quals han afavorit una major vinculació entre pla horitzontal i pla vertical dels espais, i entre l'espai públic i la trama urbana en la que s'insereix. En segon lloc, trobem aquells plans que configuren un espai públic a partir de la transformació del seu entorn edificat, en el que podríem anomenar actuacions de microurbanisme, però també aquells plans que van dibuixant un sistema d'espais públics a escala de ciutat o de parts de la ciutat. En tercer lloc, trobem aquells instruments que defineixen unes normes genèriques aplicables als espais públics, però prou obertes com perquè la seva aplicació sigui objecte d'interpretació. És en aquest marge interpretatiu que es genera un àmbit de reflexió capaç d'enriquir i renovar una cultura compartida de l'espai públic.

En exposar aquests diversos instruments van aflorant dues idees centrals d'aquesta tesi. En primer lloc, els instruments apareixen, es desenvolupen i es difonen en diferents moments al llarg d'aquests 25 anys d'experiència barcelonina en la renovació de l'espai públic. Al mateix temps, no tots els instruments esmentats s'han consolidat en el mateix grau i s'han incorporat en una pràctica generalitzada del projecte d'espai públic. Alguns han aparegut, s'han difós i mostren símptomes de declivi en el seu ús, d'altres tan sols han estat apuntats i es troben a l'expectativa de ser afinats i consolidats. A través de l'anàlisi dels instruments, la renovació de l'espai públic a Barcelona mostra el seu caràcter evolutiu i obert.

En segon lloc, els instruments presentats posen de manifest com una aproximació al projecte d'espai públic basada en lògiques urbanes es tradueix en les actuacions concretes. Certament que aquestes lògiques urbanes no són les úniques presents, ni en molts casos les dominants, en els projectes d'espai públic. Les lògiques funcionals que responen als requeriments dels nombrosos usos de l'espai públic (des de les diverses formes de mobilitat a les múltiples xarxes d'infraestructura) continuen regint moltes actuacions, especialment les més vinculades a la trama viària. Quan els elements urbans que es deriven dels requeriments funcionals són objecte d'una adequada ordenació, o fins i tot, d'una qualificació estètica, el projecte funcional de l'espai públic s'apropa als exemples de la ciutat industrial decimonònica. En canvi, un projecte d'espai públic resultant de lògiques funcionals no integrades i reduïdes a principis d'eficàcia suposa la degradació d'aquest espai com a lloc, com va experimentar abastament la ciutat europea en les dècades posteriors a la II Guerra Mundial i continua fent-ho la ciutat americana.

Al seu torn, les lògiques paisatgístiques que projecten l'espai públic a partir de la creació d'un nou paisatge inspirat en referències alienes a l'entorn urbà (ja es tracti de la natura o de les arts plàstiques) presideixen molts projectes de parc i jardins, i fins i tot, tendeixen a estendre's al tractament d'altres espais públics, identificant tractament creatiu amb aproximació paisatgística. Però al costat d'aquestes lògiques funcionals i paisatgístiques, no només existents, sinó indispensables, el projecte d'espai públic pot sumar unes lògiques urbanes, que potencien la comprensió de l'espai en relació amb l'entorn edificat, la trama urbana i l'estructura de la ciutat. En la mesura que la tesi ha abordat la renovació de l'espai públic des de la perspectiva urbanística de la morfologia, l'estructura i la monumentalitat, els instruments presentats a continuació reflecteixen sobretot com l'experiència de Barcelona ha incorporat aquesta dimensió urbana en el projecte d'espai públic.

6.3.1 El projecte d'espai públic com projecte d'urbanització

Els projectes d'urbanització han desenvolupat instruments que incideixen doblement en el seu caràcter. Per una banda, s'incrementa la contextualitat de l'espai públic, propiciant el diàleg amb l'entorn edificat i la trama urbana. D'altra banda, el projecte d'urbanització esdevé extensible, generant noves formes d'identificació de l'espai públic.

6.3.1.1 La contextualitat creixent

Tal i com ja s'ha posat de manifest en el capítol 3 dedicat a la configuració de l'espai públic, la primera evolució cap a una major contextualitat en els projectes d'urbanització es produeix amb el pas de projectes centrats, o fins i tot, replegats en el tractament del pla horitzontal, cap a projectes que tracten el pla horitzontal amb la intenció de concedir el màxim protagonisme al pla vertical i la trama urbana.

No es pot dir que els projectes de la primera meitat dels anys vuitanta siguin aliens a qualsevol lògica urbana (veure apartats 3.1.1 i 3.1.2). Ans el contrari, les grans diferències entre projectes situats en entorns de cascs antics ben conformats i d'altres ubicats en barris perifèrics formalment degradats es una mostra de la consideració del context urbà. Ara bé, més enllà de l'aportació cabdal que va suposar l'afirmació del valor de l'espai públic com element motor de la renovació urbana, des del punt de vista del projecte d'urbanització, les actuacions d'aquest període van destacar per crear un espai propi, identificable, diferenciat, si no aïllat, de l'entorn edificat, amb una complexitat intrínseca que qualifiqués per si mateixa l'espai urbà. El tractament dels diversos elements del projecte segons lògiques autònomes que se superposen i es contraposen (moviments acusats de topografia, mobiliari de disseny singular, contrast d'espais minerals i espais vegetals, arquitecturització de l'espai, el recurs a escultures com elements centrals dels projectes...) atorguen la preeminència al pla horitzontal (és el cas de la plaça Sòller o de la majoria de parcs dels anys vuitanta).

D'alguna manera, es podria dir que des d'un punt de vista instrumental, el que va distingir aquells projectes, i en gran part els va fer cèlebres, va ser la renovació original d'un tractament autònom de l'espai públic (com és el cas de totes les lògiques paisatgístiques), basat en la introducció d'elements construïts. Si la influència de les arts plàstiques ha marcat el paisatgisme des de mitjans del segle XX, les referències arquitectòniques esdevenen centrals en els projectes barcelonins dels vuitanta. Es pot parlar d'una arquitecturització del projecte autònom de l'espai públic. Aquesta tendència no continuarà més enllà dels anys vuitanta.

En els anys posteriors, subsistiran projectes d'urbanització autoreferents (més o menys compatibles amb les lògiques urbanes que ha anat explorant la cultura de l'espai públic a Barcelona), i fins i tot, en els darrers anys adquireixen un protagonisme renovat. Però es tracta de dissenys que responen més a la consolidació d'estils personals (dels d'Enric Miralles o Elies Torres, fins als d'Andreu Arriola o Beth Gali, passant pels de projectistes internacionals com Zaha Hadid o Jean Nouvel), que no pas a una experimentació col·lectiva.

Al costat d'aquests projectes en què les lògiques autoreferents dominen, la cultura de l'espai públic a Barcelona ha consolidat diversos mecanismes de cara a reforçar la contextualitat urbana dels projectes d'urbanització.

En primer lloc, trobem la lectura unitària i contínua del pla horitzontal, concretada en la supressió o integració de límits (veure apartat 3.2.2). En el cas de projectes de carrer i places integrats en la trama urbana, la recerca de la unitat del pla horitzontal s'ha traduït en minimitzar el nombre de desnivells derivats de les voreres, estenent paviments continus o suprimint espais intervianis residuals (de les places de Gràcia de 1982 a la plaça Universitat de 1994). En el cas de projectes amb una presència important d'infraestructures, l'esforç se centra en la integració dels desnivells derivats de l'existència de túnels, rampes o viaductes, permetent una experiència tant visual com cinètica el més unitària possible de l'espai (de Via Júlia de 1982 a Rambla del Brasil de 1995 a 2003). En el cas de parcs i jardins urbans, el tractament del perímetre cerca la permeabilitat més que la segregació, i l'interior no es concep des de la divisió en parts sinó des d'un tractament comú al conjunt (per més variat que sigui, de les dunes de gespa d'Olga Sacharoff, a la geometria fractal del Jardí Botànic, passant per un pla horitzontal d'inspiració cubista al parc central de Nou Barris).

En segon lloc, la contextualitat s'expressa en el reconeixement de la trama urbana: reforçant els eixos urbans als quals s'articulen els àmbits puntuals, o disposant els accessos i passos per potenciar recorreguts urbans. Des de la reforma de les voreres a la plaça Catalunya (1989-92), fins al paper ordenador dels eixos viaris i recorreguts urbans en el Parc Central de Nou Barris (1997-2003), passant per la col·locació estratègica dels accessos al passeig central de la Rambla del Brasil, el reconeixement de la trama urbana apareix com un criteri present en molts projectes. Aquests mecanismes de consecució de la unitat espacial (lectura unitària del pla horitzontal, supressió i integració de límits, reconeixement de la trama urbana) ja els trobem en actuacions del primer període dels vuitanta, però en la mesura que s'integrin en una cultura compartida de l'espai públic s'aniran generalitzant i romanen un instrument plenament vigent en projectes d'urbanització, no només de places i carrers, sinó també de parcs.

En tercer lloc, la selecció i combinació d'elements urbans (els materials de la superfície, el mobiliari urbà i l'arbrat) ressalta com l'instrument central de molts projectes d'urbanització (veure apartat 3.1.2). D'entrada, el criteri de minimització del nombre d'elements implantats a l'espai públic potencia la contextualitat en la mesura que el valor del buit dóna protagonisme a l'entorn urbà. Aquesta voluntat de reduir el nombre d'elements afegits a l'espai públic ha estat decisiva en l'evolució del recurs a escultures com a instrument per projectar l'espai públic (veure apartat 5.1.2). La plena integració de l'escultura en una concepció global de l'espai (pel seu valor commemoratiu vinculat al lloc, per la seva ubicació i paper com a referència urbana, per un doble rol estètic i funcional...) s'enfronta a la col·locació d'escultures a l'espai públic com si d'un museu a cel obert es tractés (el monument lineal de Weiner a l'Avinguda Frederic Mistral de 1995 *versus* el Mistos d'Oldenburg al parc de la Vall d'Hebron de 1991).

D'altra banda, el treball de selecció, combinació d'elements urbans constitueix un instrument contextual quan tradueix una lectura de les lògiques compositives de l'espai: formant alineacions que emfasitzen les directrius urbanes, introduint tractaments específics per als àmbits més singulars, o incorporant al·lusions al patrimoni històric a través dels elements urbans (seria el cas de l'avinguda de la Catedral, 1991). Finalment, el treball amb els elements urbans és utilitzat com a instrument per a l'ordenació de la coexistència d'usos en el marc d'espais unitaris. Els canvis de paviments, la disposició de les alineacions, la selecció i col·locació del mobiliari i de l'arbrat serveixen tant per articular parts separades d'un mateix espai (en particular voreres entre si, com en el Moll de la Barceloneta, 1990), com per diferenciar àmbits dins un únic espai (corredors dinàmics d'espais estàtics, àrees de repòs d'espais de joc, etc., contribuint a l'existència d'espais autònoms plenament integrats, com els espais ajardinats en passeigs centrals i places, o els minúsculs espais estàtics de bulevards i carrers pacificats).

El projecte d'urbanització que troba en els elements urbans un instrument per posar en valor l'espai com a buit urbà, per dialogar amb l'entorn edificat i per ordenar els usos, articulant i diferenciant àmbits dins d'espais unitaris, fou explorat a finals dels anys vuitanta fins a consolidar-se com un dels pilars d'una cultura compartida de l'espai públic a Barcelona, que continua actuant com a referent per a molts projectes actuals. Tot i així, el retorn de projectes personalistes que cerquen la singularitat (com el d'Angel Pestaña de 2001), el pes creixent de les demandes funcionals en el disseny dels espais, les quals multipliquen el nombre d'elements urbans i fomenten la subdivisió de l'espai (especialment en projectes dels districtes, amb menys distància projectual en relació als usuaris), o la reaparició en alguns casos d'implantacions autònomes d'elements urbans per part dels serveis tècnics municipals (des dels fanals multifuncionals del carrer Fontanella de 2003 a les substitucions d'arbrat) són tendències inscrites en les lògiques paisatgístiques i funcionals que poden debilitar un treball amb els elements urbans regits per criteris de contextualitat i contenció expressiva.

Aquests projectes d'urbanització que cerquen la unitat i la transparència espacials, i que integren en el seu disseny el pla vertical que envolta l'espai i la trama urbana en la qual s'insereix, generen òbviament espais públics on l'entorn edificat recupera un protagonisme destacat. És en aquest context que les polítiques de rehabilitació i millora del paisatge urbà adquireixen una rellevància especial dins la política d'espais públics. Des del punt de vista de l'instrumental del projecte d'espai públic, en l'apartat 6.3.2.1 (dedicat al projecte de l'entorn edificat dels espais) es consideren aquells mecanismes que permeten vincular les actuacions de rehabilitació del pla vertical amb els projectes d'urbanització d'àmbits concrets.

6.3.1.2 El caràcter sintàctic i extensible

Ara bé, tant en el cas dels primers projectes arquitecturitzats, com dels projectes d'urbanització que han anat cercant una major contextualitat urbana, en ambdós casos es tracta de projectes concebuts per un àmbit de límits definits, de forma que la lògica del projecte seria difícilment extensible fora d'aquest àmbit. Justament, una segona característica de l'evolució dels projectes d'urbanització al llarg dels anys noranta ha estat el seu caràcter extensible, basat en el desenvolupament del que podríem anomenar instruments genèrics, aplicables no únicament a espais de límits determinats.

La visió estructural (que posava l'èmfasi en les relacions entres espais) i la definició de criteris generals, (com ara l'estandardització i ordenació del mobiliari urbà) constitueixen el punt de partida d'aquesta incorporació d'instruments genèrics extensibles als projectes d'urbanització. Uns instruments que reposen no només en la uniformitat dels elements utilitzats, sinó també en unes lògiques de combinació constants i repetibles. Un primer exemple d'aquest salt cap a instruments més genèrics ens els ofereixen els projectes d'eixos urbans, basats en la definició d'una secció tipus que podia ser adaptada amb variacions al llarg de tot l'eix (veure apartat 4.2.1). Però més enllà de la secció tipus, molt lligada als projectes d'espais lineals, es consolida com a instrument genèric de projecte el recurs a un llenguatge de la urbanització (veure apartat 4.3.1), amb la seva pròpia semàntica (els elements urbans, l'arbrat, els materials seleccionats) i la seva pròpia sintaxis (una determinada combinació i ordenació d'aquests elements).

El recurs a un llenguatge d'urbanització s'observa des de projectes extensius en àrees urbanes senceres, des de conjunts de mansanes de l'Eixample, fins a barris de Ciutat Vella (on s'inclouen múltiples espais lineals i puntuals), passant per projectes de parcs, com el parc central de Nou Barris. Es tracta d'un instrument que s'ha anat consolidant al llarg dels anys noranta i que conserva plena vigència en projectes en curs.

El llenguatge d'urbanització sintàctic i extensible introdueix un nou mecanisme d'identificació. La capacitat d'un espai públic per ser identificat ja no recau únicament en la idea de singularitat, sinó en la possibilitat de reconèixer una mateixa sintaxis en el tractament d'aquest espai. Aquesta nova forma d'identificació multiplica les possibilitats integradores i contextuais del projecte d'espai públic (veure apartat 3.2.2.3). D'una banda, l'aplicació extensiva d'un llenguatge d'urbanització uniforme permet llegir com a formant part d'un mateix conjunt unitari espais diversos i distants. Aquest mecanisme ha resultat especialment útil en la integració d'espais residuals poc configurats per l'entorn edificat o en la integració d'àmbits funcionals diferenciats a l'interior de grans espais lliures.

Però d'altra banda, el llenguatge de la urbanització també augmenta el potencial de contextualitat de l'espai públic, ja que permet que el projecte d'espai públic pugui dialogar no només amb el seu entorn edificat immediat, sinó amb altres espais i a escales diferents. La identificació d'una traça urbana, ja es tracti d'un eix ordenador o d'un recorregut històric (des d'un eix vertebrador de múltiples barris com el Passeig Maragall de 2001, fins a un itinerari a través de Ciutat Vella), el tractament unitari de l'espai públic d'un conjunt urbà patrimonial (el peu de la muralla romana, per exemple), la creació d'imatges i identitats urbanes de diferents barris o del conjunt de la ciutat (veure apartat 4.3) són utilitzacions d'un llenguatge d'urbanització uniforme que enriqueixen els significats de l'espai públic. D'aquesta manera, els llenguatges d'urbanització, en la mesura que es basen en la combinació de repeticions i variacions, són un important factor de complexitat, molt més compatible amb la unitat i transparència de l'espai que la contraposició de lògiques autònomes dels primers projectes dels anys vuitanta.

6.3.2 Una concepció integral del projecte d'espai públic

El projecte d'espai públic, i encara més quan es tracta de renovar espais preexistents en la ciutat consolidada, es considera sovint sinònim de projecte d'urbanització, limitat a la transformació del pla horitzontal. Però l'experiència de Barcelona, mostra com la transformació i qualificació de l'espai públic hauria d'implicar necessàriament una reflexió sobre l'entorn edificat que configura aquest espai i sobre el paper de l'espai projectat en el marc d'una estructura pròpia als espais públics. En el marc d'aquesta concepció integral del projecte d'espai públic s'han explorat diversos instruments, alguns dels quals afecten els propis projectes d'urbanització, mentre que d'altres entren en l'àmbit de les modificacions del planejament.

6.3.2.1 Instruments de configuració de l'entorn edificat dels espais públics

Al mateix temps que els projectes d'urbanització incorporaven instruments que afavorien una major contextualitat del pla horitzontal, s'ha anat prenent consciència de la necessitat de tractar el pla vertical com el principal element configurador de l'espai públic. A partir de la segona meitat dels anys noranta, s'observen indicis que s'està superant l'actitud tradicional del projectista d'espai públic que eludeix les consideracions sobre l'entorn edificat de l'espai, actitud que havia donat lloc a tants espais públics renovats, però amb un entorn edificat molt present i poc qualificat (façanes degradades, parets mitgeres no tractades, murs cecs...).

Un primer mecanisme de qualificació de l'entorn edificat consisteix en articular les actuacions de reurbanització dels espais públics amb les actuacions de millora del paisatge urbà (veure apartat 3.3.1). La definició d'àmbits urbans de rehabilitació preferent al voltant d'espais públics renovats han estat explorats a Ciutat Vella, des de la rehabilitació dels entorns del Fossar de les Moreres el 1995, fins al programa de rehabilitació del conjunt del barri de Santa Caterina (actualment en curs), que acompanya el projecte d'urbanització unitari d'aquesta àrea. La mateixa Ordenança d'Usos (1999), el marc normatiu de les polítiques de millora del Paisatge Urbà, preveu les figures d'àmbits especials que poden ser utilitzades per promoure actuacions específiques al voltant d'espais públics, com és el cas del conveni signat entre l'Institut del Paisatge Urbà i les associacions de comerciants del passeig Maragall per a la homogeneïtzació de la rotulació i la publicitat després de la reurbanització d'aquest eix (2002).

Però en d'altres casos, més enllà de promoure rehabilitacions en els entorns d'espais públics renovats, es planteja un veritable projecte integral que contempla simultàniament la reurbanització del pla horitzontal i la millora del pla vertical, pautant les reformes necessàries de l'entorn edificat. Fins ara, un dels casos més clars d'aquests plans de millora integrals seria el de la Rambla del Raval, que incorpora el projecte de conjunt de rehabilitació de les façanes al costat del projecte d'urbanització. Els plans de millora urbana, definits per la darrera modificació del 2002 de l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample com la figura urbanística per l'obtenció i transformació dels espais lliures interiors d'illa, constitueixen uns instruments amb un gran potencial per integrar en un mateix projecte la renovació articulada de l'espai públic i el seu entorn edificat. Aquests plans, que de moment estan pensats per l'alliberament de l'espai lliure i dels seus accessos, per l'ordenació del seu subsòl i la seva urbanització, podrien incorporar noves disposicions relatives a la rehabilitació de les façanes interiors de les finques, o a la progressiva obertura de les plantes baixes interiors.

Es passa, doncs, d'una lògica de qualificar el pla vertical existent, a projectes que es plantegen transformacions més substancials de l'entorn edificat des de l'òptica de la millora de la configuració d'un espai públic (veure apartat 3.3.2). Aquestes actuacions impliquen modificacions del planejament. En alguns casos, es tracta de modificacions del planejament en àmbits prou extensos, com seria la Modificació del PGM de 1999 en el sector de Glòries (que té per objectiu concentrar el sòl edificable per configurar, ni que sigui parcialment la plaça i constituir els fronts sud de l'avinguda Meridiana), o el mateix PERI del barri de Porta (que el 1994 definí els fronts edificats al voltant de la plaça Sòller).

Però en d'altres casos, es tracta de modificacions molt més puntuals, que contribueixen a la configuració parcial d'espais públics molt concrets. Conceptualment, es pot parlar de projectes de microubanisme de l'espai públic, intervencions quirúrgiques de petita escala articulades al voltant de la configuració d'un espai públic. Els plans de compensació d'algunes illes de l'Eixample que van permetre de generar-hi espais públics com els Jardins de la Indústria durant la segona meitat dels anys vuitanta, o els plans espacials de principis dels noranta d'ordenació de les noves volumetries de El Corte Inglés i el Triangle a la plaça Catalunya en són uns primers exemples. A Ciutat Vella, la pràctica del microubanisme com a instrument de configuració de l'espai s'ha consolidat els darrers anys, i la revisió del PERI del Raval del 1998 ja planteja les futures actuacions com a plans especials de petita escala centrats en l'ordenació de l'entorn d'espais públics. Els plans per a la illa Robador (2001), per a la prolongació de l'Avinguda Cambó (1997) o per a la formalització del front del carrer Carders (2001-2003) a l'àrea central del sector oriental serien exemples d'aquestes actuacions de microubanisme determinants per configurar l'espai públic des de l'ordenació de l'entorn edificat.

Aquestes modificacions del planejament destinades a configurar l'espai públic plantegen diverses qüestions projectuals. En primer lloc, parteixen d'una visió qualitativa sobre la formalització de l'espai públic, en front d'una concepció merament quantitativa. Això suposa que en alguns casos, aquestes actuacions de configuració de l'espai hagin de considerar trasllats o reduccions d'espais lliures per tal de poder disposar volums edificats que els acotin. Es tracta de disminucions quantitatives d'un determinat espai, en favor d'una millora de la seva qualificació.

Però el PGM no facilita aquest tipus de modificacions del planejament. El planejament vigent fou concebut per obtenir i garantir el sòl públic després de dècades marcades per l'especulació urbanística i immobiliària. Es mou, per tant, en unes coordenades molt quantitatives, d'estàndards, i les modificacions que afecten els sòls qualificats d'espai lliure estan subjectes a estrictes normes i controls jurídics. Qualsevol disminució de la superfície d'un espai públic ha de venir compensada per un augment equivalent de la superfície d'altres espais públics concrets, ja que no és possible assignar una reserva d'espai públic a un determinat àmbit a l'espera de la seva futura ordenació, sinó que és necessari concretar aquesta superfície en una determinada peça de sòl. A la rigidesa d'aquest mecanisme, cal afegir-hi el fet que des de l'Aprovació de la Carta Municipal de Barcelona (refrendada per la llei d'Urbanisme de 2002), els plans que impliquen una modificació d'espais lliures tenen una tramitació més complexa, han de contenir un apartat suplementari de justificació d'aquestes modificacions i han de rebre els informes positius de la Comissió d'Urbanisme de Catalunya i de la Comissió Jurídica Assessora (no necessaris en els cas d'altres plans) abans de ser aprovats definitivament. Es tracta d'un marc jurídic adient per evitar derives especulatives, però rígid en aquells casos en què la configuració de certs espais requeriria un canvi substancial del model d'espais lliures.

Cal, doncs, recórrer a modificacions del planejament en àmbits sovint discontinus que permetin recolocar el sòl d'espai lliure que es redueix en un determinat punt, alterant en conseqüència l'estructura d'espais lliures en més d'un sector de la ciutat. A escales diferents, el cas de la plaça de les Glòries i el cas de l'àrea central del sector oriental de Ciutat Vella constitueixen dos exemples d'espais, la configuració dels quals suposa plantejar-se una disminució de la concentració d'espai lliure. La complexitat d'abordar una modificació del planejament prou general, com per ordenar el trasllat de l'espai lliure sobrant a d'altres àrees del barri o la ciutat, ha dificultat l'assoliment d'una configuració satisfactòria d'aquests espais. A més, la justificació legal de les modificacions de zones verdes no és només d'ordre quantitatiu, sinó també qualitatiu. La justificació qualitativa està pensada per evitar fragmentacions dels espais, o trasllats en zones on les condicions d'entorn fan que l'espai lliure no hi jugui el mateix paper, però ofereix també l'oportunitat de reafirmar la importància de l'entorn edificat en la qualificació dels espais públics, la qual pot arribar a motivar la reducció de la superfície d'algun d'ells.

La segona problemàtica al voltant de les modificacions de planejament de petita escala amb voluntat de configurar espais públics fa referència a la formalització de les volumetries edificades. En aquesta qüestió resulta important assolir un equilibri entre el projecte urbà de microurbanisme de l'espai públic i els projectes arquitectònics que finalment materialitzaran els volums plens de l'espai. Els processos actuals de creixement i transformació dels teixits urbans recorren en la majoria de casos a volumetries edificatòries específiques, lluny dels processos en què alineacions viàries, parcel·les i tipologies d'edificacions pautaren la gènesi de molts dels teixits urbans de la ciutat consolidada. Fins al punt, que en els darrers anys, aquestes modificacions del planejament de configuració d'espais públics tendeixen a subordinar-se a solucions arquitectòniques prèvies i particulars. En aquest sentit, el projecte de microurbanisme de l'espai públic ha de ser capaç de seguir introduint unes lògiques urbanes a través de la disposició de les edificacions, de la definició d'alineacions i variacions d'alçades màximes reguladores, de la determinació de les preexistències a conservar i integrar. Es tracta de fixar unes condicions d'edificació suficientment flexibles per donar cabuda a projectes arquitectònics que sovint cerquen la qualificació, més en lleugeres variacions volumètriques que en la composició de façanes, però que reposin plenament en una visió urbana de la configuració de l'espai públic. En molts dels projectes de microurbanisme en curs a Ciutat Vella, apareix aquesta tensió entre lògiques urbanes i arquitectòniques. Des del punt de vista de la regulació de les condicions d'edificació adquireix una particular rellevància l'ordenació de la relació entre l'espai públic i l'edificació a través de les plantes baixes. D'una banda, des del projecte de microurbanisme de l'espai públic es poden establir aquells passos en planta baixa necessaris per a l'establiment de recorreguts que articulin l'espai a la trama urbana. De l'altra, aquestes modificacions de planejament a petita escala poden introduir disposicions que fomentin l'obertura de les edificacions a l'espai públic, des de la transformació de parets mitgeres que esdevenen façanes, fins a afavorir que les activitats en planta baixa puguin induir usos a l'espai públic. La transformació dels interiors d'illa de l'Eixample ofereix múltiples exemples de les possibilitats de millorar la configuració de l'espai públic a partir de la regulació de la seva articulació amb l'entorn edificat.

Aquesta importància de les condicions d'edificació a l'hora d'introduir lògiques urbanes en la configuració de l'espai públic s'accentua en el cas de les edificacions singulars, com equipaments i arquitectures icòniques, que poden monumentalitzar l'espai (veure apartat 5.2.2). La integració d'aquestes edificacions en un projecte de microurbanisme de l'espai públic pot, d'una banda, garantir unes mínimes articulacions visuals i volumètriques de les arquitectures singulars entre si o amb els teixits de l'entorn, i de l'altra, potenciar uns espais de transició que afavoreixen les relacions d'accés i obertura entre equipaments i espai públic, generant una qualificació recíproca. A partir de la segona meitat dels anys noranta, l'actuació del Fòrum Nord, la Seu del Districte i el Parc Central a Nou Barris, el pol cultural del CCCB, el MACBA i el FAD al Raval, o la col·locació de fites arquitectòniques autònomes a l'espai de Glòries són exemples on s'observa aquesta problemàtica de relació entre espais públic i arquitectura singular, amb resultats desiguals, i sovint del tot deficientes.

En qualsevol cas, a través de l'articulació d'actuacions de renovació de l'espai públic i de rehabilitació de l'entorn edificat, la formulació de plans de millora integrals o l'elaboració d'alguns projectes de configuració d'espais públics a partir de modificacions puntuals del planejament, a partir de la segona meitat dels anys noranta, la integració del tractament de l'entorn edificat en la renovació de l'espai públic ha començat a produir-se a nivell conceptual, i s'ha iniciat l'experimentació sobre les figures i instruments urbanístics més adequats per a concretar-la en la pràctica, tot i que resta lluny de consolidar-se com un aspecte d'una cultura compartida de l'espai públic.

6.3.2.2 Instruments estructurals en els projectes d'espai públic

En el capítol 4 hem vist com la renovació de l'espai públic a Barcelona ha desenvolupat una certa visió estructural en un doble aspecte: d'una banda, la definició d'una xarxa d'espais públics articulada, diferenciada i complementària a la xarxa viària, de l'altra, una reflexió sobre la ciutat com a conjunt i la relació amb les seves diverses parts. El projecte d'espai públic ha desenvolupat alguns instruments que implementin aquesta visió estructural?

Pel que fa a l'estructura sistèmica dels espais públics (veure apartat 4.1), un primer pas és el plasmar aquesta xarxa de recorreguts urbans, a les diverses escales i amb les diverses jerarquies, de manera que sigui possible identificar el paper que un determinat espai juga dins aquest sistema i que aquest rol pugui trobar un reconeixement en la mateixa urbanització de l'espai. Si l'avanç del Pla d'Espais Lliures (1991) definia el marc de l'elaboració d'aquesta estructura d'espais públics (una triple escala d'espais territorials, de ciutat i locals, i un nombre determinat de categories de recorregut), la concreció d'aquestes xarxes ha quedat frenada i fragmentada. Però accions puntuals com l'ordenació de verds estratègics, la identificació d'eixos vertebradors a escala de ciutat o la definició d'itineraris de barri han seguit plasmant recorreguts amb una incidència sobre la transformació concreta dels espais públics.

D'una banda, la definició de la xarxa d'espais públics permet identificar aquells punts problemàtics pel que fa a la continuïtat o articulació del sistema, i donar lloc a actuacions de millora a través de modificacions puntuals del planejament. El Pla de Vies de 1984 o el Projecte Picasso de 1996 ho feren a escala de ciutat i des de l'òptica de la xarxa viària, però també els plans especials a l'escala intermitja d'un barri han servit per completar i jerarquitzar les trames urbanes, materialitzant la reflexió sobre l'estructura d'espais públics i de les múltiples articulacions entre ells. A tall d'exemple, el PERI del Raval i les seves posteriors modificacions en el pla central han determinat la forma d'inserció de la nova Rambla del Raval en el teixit del barri, el PERI de Gràcia va projectar les operacions de creació de noves places amb la intenció que s'inserissin en recorreguts de vianants, i el pla especial del Port Vell va establir el caràcter dels diferents molls, entre ells el de la Barceloneta.

La majoria d'aquests plans van ser elaborats al llarg dels anys vuitanta, de manera que la majoria d'espais públics de la ciutat van anar quedant inserits en trames urbanes estructurades. El PERI del barri de Porta, entorn de la plaça Sòller, de mitjans dels anys noranta, encara té per objectiu completar la trama urbana, donant continuïtat a alguns carrers i corregint les alineacions d'altres, i posa en evidència la importància d'aquestes actuacions sobre la trama dels barris alhora de garantir la bona articulació dels espais públics.

Ara bé, un cop garantida la continuïtat i articulació de la trama urbana com elements indispensables de l'estructura sistèmica de l'espai públic, la qüestió que es planteja és si els recorreguts de la xarxa i els seus diversos caràcters (itineraris de prioritat per a vianants, rambles lúdiques, bulevards representatius, vies verdes...) han de poder ser percebuts des de l'experiència de l'espai públic. L'establiment de rutes urbanes que poden ser senyalitzades és una forma de plasmar recorreguts. La utilització d'un llenguatge d'urbanització unitari (una lògica de pavimentació, una secció tipus, un tractament uniforme dels espais laterals) permet identificar i singularitzar eixos i itineraris urbans. Però és en el recurs a tipologies lineals, on l'estructura sistèmica dels espais públics pot trobar un instrument d'expressió més complet (veure apartat 4.2.1). En la mesura que el tractament d'un espai al·ludeix a una tipologia de referència, no només és possible identificar el recorregut, sinó també el seu paper i caràcter dins el sistema d'espais públics. En l'experiència de Barcelona, la consolidació de tipologies lineals no ha estat, ni molt menys, sistemàtica, però sí que ha estat operativa en alguns casos. La tipologia de Rambla, la de carrer de l'Eixample, la d'eix pacificat o passatge han actuat com a referents projectuals en alguns casos. No es tracta tant de definir tipologies amb tractaments precisos dels espais públics lineals, sinó de consolidar unes categories a les quals es puguin anar associant projectes successius, enriquint l'imaginari tant del projectista com del ciutadà.

Pel que fa al paper estructural de l'espai públic en la identificació de la ciutat en el seu conjunt i la diferenciació de les seves parts, en el cas de Barcelona s'han explorat dos instruments principals. La creació d'imatges urbanes a través d'un tractament uniforme dels elements urbans ha estat emprada per fomentar la identitat unitària de la ciutat (veure apartat 4.3.2). L'estandardització dels elements bàsics d'urbanització (vorades, guals, embornals...) s'ha consolidat al servei de la identificació de la ciutat com a conjunt. Ara bé, el tractament de la resta d'elements (enllumenat, paviments, arbrat, mobiliari...) ha estat ocasionalment emprat per crear imatges distintives de parts de la ciutat (barris, districtes...). Si bé és generalitzada l'opinió que no es poden utilitzar els llenguatges d'urbanització amb la finalitat de fragmentar la percepció de l'espai públic segons els barris o els districtes, roman oberta la reflexió sobre si és possible superposar en un mateix espai imatges urbanes a escales diferents a través de lògiques d'uniformitat diverses segons els elements urbans (elements d'urbanització i mobiliari comuns a la ciutat, arbrat i enllumenat distintiu d'alguns barris o districtes).

Si el recurs a la uniformització dels elements urbans tendeix més a fomentar la identificació unitària de la ciutat, la consolidació de tipologies de certs espais puntuals característics de determinats teixits pot contribuir a mantenir les identitats diferenciades d'alguns barris (veure apartat 4.2.2). És el cas dels espais acotats, encadenats i d'alineacions irregulars a Ciutat Vella, de les diverses solucions de mansanes obertes a l'Eixample, o fins i tot, de les urbanitzacions unitàries de polígons d'habitatges a Nou Barris. El reconeixement de la morfologia urbana distintiva de cada teixit a l'hora d'intervenir en l'espai públic apareix com un instrument d'identificació de les diverses parts de la ciutat, juntament amb el reforçament dels signes d'identitat, ja sigui a través d'elements escultòrics o patrimonials.

La renovació de l'espai públic a Barcelona ha explorat, doncs, al llarg dels anys noranta, diversos instruments estructurals (definició de xarxes de recorreguts urbans, millores en la continuïtat i articulació de la trama urbana, mecanismes d'identificació de recorreguts, tipologies lineals vinculades al paper dels espais en el sistema d'espais públics, creació d'imatge urbanes, consolidació de tipologies puntuals associades a les morfologies urbanes dels diversos teixits), però ho ha fet de forma fragmentada i dubitativa, sense incorporar-los plenament a una cultura compartida de l'espai públic.

6.3.3 Criteris generals per al projecte d'espai públic

Un darrer tipus d'instruments urbanístics que incideixen en la renovació de l'espai públic són els que estableixen criteris generals aplicables al conjunt d'espais públics de la ciutat, a certes parts de la ciutat o a determinades tipologies d'espais. Entre aquests instruments trobem d'entrada els diferents plans sectorials elaborats des de finals dels anys vuitanta, però també algunes ordenances obertes a l'evolució i a la interpretació de les seves disposicions.

6.3.3.1 Entre els plans sectorials, les normatives urbanístiques i els projectes manifest

La visió estructural sobre la renovació de l'espai públic plenament consolidada a finals dels anys vuitanta es traduirà en una voluntat d'establir uns criteris generals (veure apartat 4.3.1). D'entrada, aquesta recerca de criteris general es produirà sectorialment. El Catàleg de Mobiliari i la Instrucció de l'Alcaldia sobre la instal·lació d'elements urbans a l'espai públic de 1991 estandarditzava certs elements de mobiliari i establia normes d'ordenació i disposició. El Pla de l'Arbrat elaborat pel servei de Parcs i Jardins el 1992 establia criteris per a la substitució de l'arbrat de la ciutat amb espècie diferenciades per districtes i tipologies d'espais. Els plans del color elaborats entre 1988 i 1992 aportaren pautes cromàtiques i estilístiques per a la rehabilitació de les façanes.

Tot i així, l'operativitat d'aquests plans sectorials serà relativa. Amb la descentralització i el protagonisme creixent del sector privat, els criteris sobre el mobiliari urbà passaran a ser molt més discrecionals. Els plans de l'arbrat, necessaris com a instruments de gestió per planificar les campanyes de substitucions, seran dels més operatius i es concretaran a nivell d'alguns districtes com és el cas de l'Eixample. En canvi, els plans del color van aportar una carta cromàtica de referència i van difondre la pràctica dels informes cromàtics, però no es van concretar en uns criteris generals per als processos de rehabilitació de façanes.

A través d'aquestes aproximacions sectorials s'observa el risc de definir uns criteris generals a partir d'aproximacions parcials que poden entrar en contradiccions. Tant és així, que mentre els criteris d'ordenació del mobiliari urbà estaran presidits per la voluntat de reforçar la imatge unitària de la ciutat, en el pla d'arbrat prendrà molta força el caràcter diferenciat de barris i districtes. Des d'aquest punt de vista, l'Avanç del Pla d'Espais Lliures de 1991 ha estat l'únic intent de formular de manera integrada els principis i criteris generals de la política de renovació de l'espai públic a Barcelona.

L'intent d'elaboració del Pla d'Espais Lliures el 1991 representa el punt àlgid d'aquesta recerca de criteris generals per a la renovació de l'espai públic. De fet, el Pla d'Espais Lliures, amb la definició d'una estructura d'espais públics pròpia i diferenciada de l'estructura viària, amb la voluntat d'assignar tipologies a tots i cada un dels espais de la ciutat, i amb la intenció d'establir criteris generals de projecte per a cada una d'aquestes tipologies plantejava no només la necessitat de clarificar i sistematitzar la política d'espais públics, sinó també la idoneïtat de fer-ho a través de normatives urbanístiques. Es podia entendre que en la redacció definitiva del Pla d'Espais Lliures les tipologies d'espai identificades equivaldrien a noves qualificacions urbanístiques (amb les seves pròpies normes específiques).

Cal tenir en compte que les disposicions del P.G.M. en relació a l'espai públic estan clarament desfasades en relació a les problemàtiques plantejades pel procés de renovació de l'espai públic. D'una banda, les dues principals qualificacions que pot rebre l'espai públic en el PGM (espai viari i espai lliure, entès com a espai verd) ni tan sols són operatives a l'hora d'estimar de forma quantitativa l'espai públic de la ciutat, en la mesura que la renovació duta a terme ha potenciat els valors cívics i ambientals de l'espai viari, convertint-lo en el principal espai lliure de la ciutat, tan qualificat per als usos ciutadans, com les considerades zones verdes. D'altra banda, les normes urbanístiques associades als sòls qualificats de viari o d'espai lliure són elementals i no incorporen reflexions entorn als diversos factors que contribueixen a la qualificació de l'espai públic.

L'Avanç del Pla d'Espais Lliures planteja la qüestió de fins a quin punt és convenient normativitzar el tractament de l'espai públic. Segurament, els dubtes sobre la conveniència de redactar un pla excessivament normatiu fou una de les raons que el Pla d'Espais Lliures quedés aturat (posteriorment només s'ha realitzat per part del Gabinet d'Estudis Urbanístics una quantificació dels espais lliures dels diferents districtes segons cinc grans tipologies genèriques i valorant el període en què foren urbanitzats).

Algunes de les experiències dels darrers anys (per exemple, a l'Eixample, el teixit en què aquesta xarxa d'espais públics cívics diferenciada de la xarxa viària que plantejava el pla d'espais lliures es fa més visible, ja que es concep com una xarxa invertida respecte a la xarxa viària bàsica) mostren l'interès d'anar més enllà en la definició criteris generals per a l'espai públic. La definició de la qualificació 6E per als espais lliures interiors d'illa de l'Eixample amb una sèrie de disposicions específiques de l'ORME (introduïda en la modificació de 2002), o el treball sobre una xarxa de carrers pacificats o de passatges, amb unes primeres reflexions sobre tractaments tipus d'aquests espais, posen en evidència que algunes de les intuïcions estructurals, tipològiques i normatives de l'avanç del Pla d'Espais Lliures queden per explorar.

D'aquesta manera, l'intent no culminat de redacció d'un Pla d'Espais Lliures posa sobre la taula dues qüestions. En primer lloc, cal constatar la dificultat que hi ha hagut en el cas de Barcelona per definir uns criteris generals operatius a l'hora de projectar l'espai públic. Són moltes les qüestions que romanen obertes i sobre les quals la política d'espais públics es mostra, fins i tot, indecisa (creació d'imatges i identitats urbanes, definició de tipologies d'espais, integració d'escultures, mecanismes d'articulació amb l'entorn edificat). La redacció d'un Llibre blanc de l'espai públic (semblant al que regeix la política d'espais públics a d'altres ciutats, com ara Lyon, per exemple) és probablement una assignatura pendent, si és que Barcelona vol continuar fomentant una cultura compartida de l'espai públic. En segon lloc, cal plantejar-se fins a quin punt aquests criteris generals s'han de traduir en disposicions normatives concretes. En el procés de renovació de l'espai públic s'ha optat per recórrer a la difusió de projectes manifest que exemplifiquessin i consolidessin determinats criteris generals, més que no pas al desenvolupament de normatives. És una opció que s'inscriu en el marc de la tradició urbanística de la ciutat, més experimental que teòrica. En aquest sentit, la ciutat de Portland, en un context nord-americà en què el disseny de l'espai urbà és sovint el resultat de l'aplicació d'estàndards rígids, ofereix un exemple oposat, en què els criteris generals sobre el tractament de l'espai públic s'han anat concretant en forma de disposicions normatives concretes. Tot i així, l'experiència dels darrers anys en la redacció d'algunes ordenances amb incidència sobre la qualificació de l'espai públic, deixa obertes les portes a què també a Barcelona, alguns dels criteris generals sobre l'espai públic poguessin donar lloc a concrecions normatives.

6.3.3.2 La formulació de criteris generals flexibles i evolutius

Davant la reflexió sobre la conveniència de regular a través de criteris generals la transformació de l'espai públic en un moment en què fins i tot l'ordenació volumètrica dels teixits urbans recorre cada vegada més a solucions específiques, algunes experiències d'ordenances amb incidència sobre l'espai públic aporten elements de resposta. Es tracta d'ordenances que estableixen uns criteris generals no deterministes, sinó que donen cabuda a una diversitat de solucions i interpretacions, l'elecció entre les quals suposa la intervenció d'un òrgan instituït per les mateixes ordenances que marca unes directrius obertes a evolució. L'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample des de 1986 i l'Ordenança d'Usos del Paisatge Urbà des de 1999 són dos exemples d'aquest tipus d'ordenances.

D'entrada, cal subratllar que les ordenances, també en aquelles disposicions referides a l'edificació, constitueixen un instrument urbanístic d'escala general que incideix directament en l'espai públic, en la mesura que regulen la imatge del teixit urbà, que és essencialment la imatge de l'espai públic. En els casos en què es tracti de teixits històrics, aquestes ordenances condicionen el caràcter patrimonial de l'espai públic i la seva valorització. A tall d'exemple, la revisió de les ordenances del Raval del 2000 va introduir una sèrie de disposicions (veure apartat 5.3) pensades des del punt de vista de la composició estètica de les façanes i des de l'augment de la sensibilitat patrimonial.

Però en el cas de l'ORME i l'Ordenança d'Usos, al costat de la regulació de la imatge del teixit urbà com element fonamental de la qualificació de l'espai públic, destaca el seu caràcter flexible i obert. L'ORME institueix la Comissió per al Manteniment i Millora de l'Eixample com un organisme on es troben representats l'administració municipal, i sectors universitaris, culturals, professionals i empresarials relacionats amb l'edificació, i que té per objectiu orientar el procés de transformació del teixit urbà de l'Eixample a través de l'autorització de substitucions i del control dels projectes de nova planta. Segons que la Comissió afavoreixi més rehabilitacions integrals o més substitucions, o que opti per projectes amb composicions més inspirades en les tipologies decimonòniques o més contemporànies, a partir d'uns mateixos criteris generals fixats per l'ORME i que marquen el terreny de joc, la transformació de l'Eixample pot seguir una línia més o menys innovadora. El mateix succeeix amb l'Ordenança d'Usos del Paisatge Urbà, que introdueix la noció d'ús excepcional per permetre que la Comissió Assessora Mixta autoritzi, a través de convenis, usos no contemplats com a usos naturals del paisatge.

Aquest tipus d'ordenances combinen disposicions generals amb una certa discrecionalitat que obre una porta a l'evolució i a l'experimentació. Estableixen, doncs, un marc que al mateix temps que marca unes directrius i evita possibles derives, propicia el debat i la reflexió necessaris per seguir formulant i renovant els criteris generals per a la política d'espais públics. Els encontres de debat organitzats regularment des de projectes urbans amb els districtes al llarg del darrer mandat municipal, o les Comissions de Qualitat del sector d'urbanisme, podrien constituir un primer embrió d'aquest ens capaç de regular els projectes singulars i d'orientar les evolucions futures de la renovació de l'espai públic.

En absència d'unes directrius generals que orientin i coordinin les actuacions dels diversos agents, i que promoguin el debat disciplinar que contribueix a actualitzar-les, l'espai públic de Barcelona continuarà renovant-se, però no ho farà a partir d'una política unitària i coherent, que s'inspira i regenera, a la vegada, una cultura urbanística de l'espai públic.

En el quadre de la pàgina següent se sintetitzen els diversos instruments urbanístics comentats en aquest apartat. En ell es pot observar com el desenvolupament d'aquests instruments s'ha produït en diversos moments al llarg d'aquests darrers 25 anys, mostrant el caràcter evolutiu de la cultura de l'espai públic a Barcelona. S'observa també com el grau de consolidació dels instruments és variable, mostrant el caràcter obert de la cultura de l'espai públic a futures evolucions. Finalment, el quadre expressa com aquests instruments permeten abordar el projecte de l'espai públic des d'una lògica plenament urbana. Aquesta és una de les principals característiques de la cultura de l'espai públic a Barcelona i una de les principals conclusions d'aquesta tesi.

Instruments del projecte d'espai públic

Lògiques

1980

1986

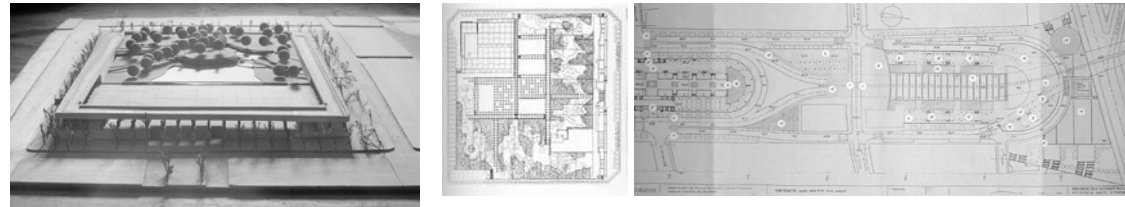
1993

2004

AUTOREFERENTS

L'espai públic com a objecte de disseny: l'arquitecturització historicista

1

2

**Projecte unitari del sòl:
paviment continu, articulació de voreres
integració de desnivells infraestructurals
supressió de límits**

3

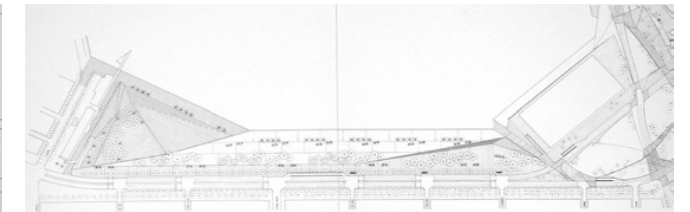
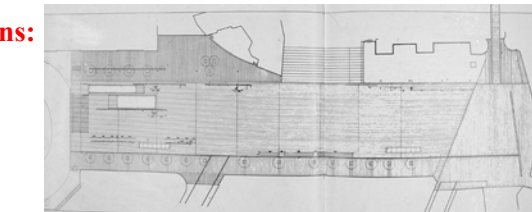
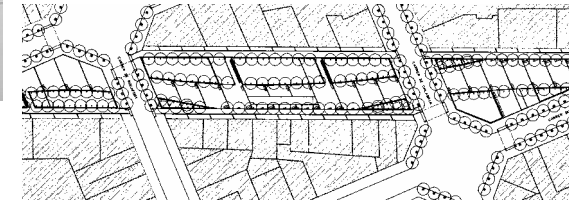
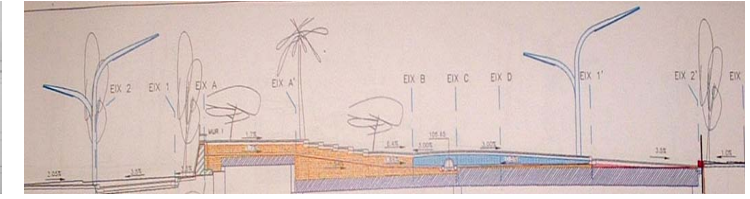
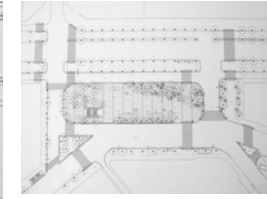
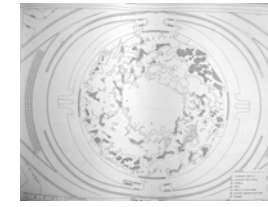
Articulació amb la trama urbana

4

**Llenguatge sintàctic d'elements urbans:
diàleg contextual amb l'entorn urbà
transparència espacial
articulació i diferenciació d'espais
integració d'elements escultòrics**

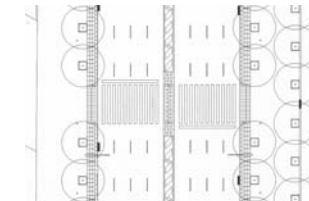
Personalismes estètics

URBANES

5

**Llenguatge extensible:
principis d'estandardització
seccions tipus
llenguatges uniformes d'elements urbans**

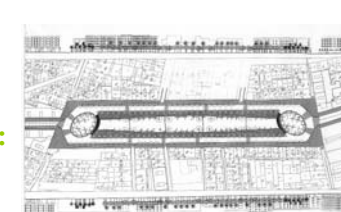

6

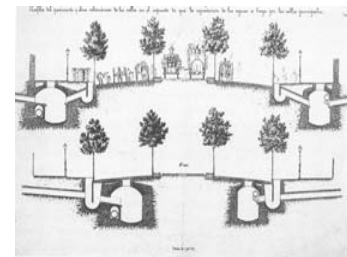
Campanyes de millora del paisatge urbà

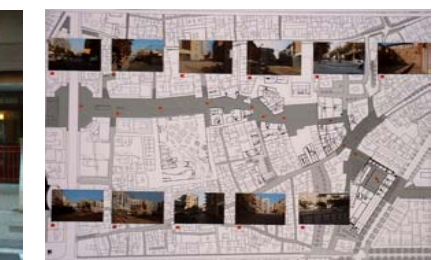
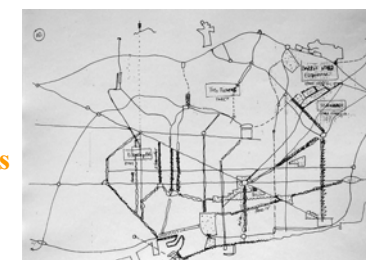
**Tractament de l'entorn edificat:
àmbits de rehabilitació
plans integrals d'urbanització i rehabilitació
actuacions de micro-urbanisme de l'espai públic:
ubicació i dimensionament espai
condicions d'edificació formals i funcionals
integració arquitectures singulars**

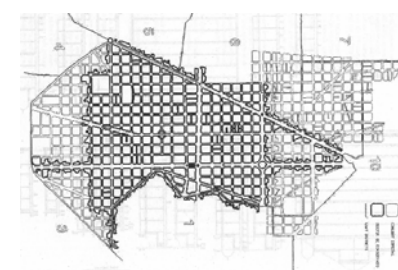
7

**Consideració de l'estructura urbana:
recorregut urbà
xarxa d'espais públics
formalització d'itineraris i tipologies lineals
imatges i identitats urbanes
tipologies puntuals**

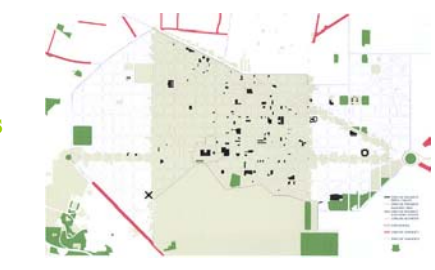

8

Pautes generals de disseny

Ordenances flexibles

FUNCIONALISTES

9

Grau de consolidació dels instruments dins la cultura de l'espai públic:
consolidats   consolidació incerta   pendents de consolidar

**Actuacions autònomes dels serveis tècnics
Respostes a les demandes funcionals dels usuaris**

“La modernitat ha d'estabilitzar-se a partir de l'única autoritat que ha deixat en peu: la raó. Davant les crítiques postmodernes, detranscendentalitzadores i contextualitzadores de la raó, el concepte de raó comunicativa prepara el camí cap a una concepció neoclàssica de la modernitat”

Jürgen Habermas
Sobre l'autocomprensió de la modernitat.1998

Cap a una cultura urbana de l'espai públic

EPÍLEG

Arribat el moment d'extreure algunes conclusions sobre què pot significar la tesi en relació al coneixement del procés de renovació de l'espai públic a Barcelona, però també de forma més general sobre el projecte urbanístic de l'espai públic en la ciutat compacta, no es tracta tant de recopilar les conclusions parcials dels diferents capítols que permeten considerar i matisar cada una de les hipòtesis formulades, sinó d'oferir unes lectures globals sobre les aportacions de la recerca. Aquestes lectures es poden concebre a partir de diferents termes de la pròpia tesi formulada: la renovació de l'espai públic a Barcelona ha donat lloc a una cultura urbanística, compartida i evolutiva de l'espai públic cívic? Trobem, doncs, en primer lloc, la idea que la suma d'experiències puntuals i singulars ha donat lloc a una cultura disciplinar. En segon lloc, reflexionarem sobre el caràcter evolutiu d'aquesta cultura, posant especial èmfasi en aquells aspectes que en aquests moments romanen oberts a noves evolucions. En tercer lloc, convé ressaltar el fet que es tracta d'una cultura urbanística, és a dir, d'una aproximació al projecte d'espai públic des de lògiques urbanes, la qual cosa constitueix una de les aportacions de la tesi amb un abast que va molt més enllà de l'experiència particular de Barcelona. Per últim, ens referirem al terme cívic de la tesi: de la investigació realitzada aflora alguna relació entre el tractament de l'espai públic basat en lògiques urbanes i la seva dimensió cívica?

En relació a la consolidació d'una cultura compartida de l'espai públic, la recerca condueix a verificar-la. El procés de renovació de l'espai públic no ha estat el resultat d'una successió de projectes múltiples i dispars, sinó que ha estat fruit d'una política explícita i d'una cultura comuna que s'observa en els trets que comparteixen projectes de varies tipologies, d'autors diferents i en contextos diversos. Una de les característiques d'aquesta cultura compartida seria la consolidació d'unes lògiques d'urbanització contextuals, basades en llenguatges sintàctics d'elements urbans i en projectes unitaris del sòl, afavorint la transparència i la llegibilitat dels espais. Aquest treball sobre els jocs de lleugeres variacions topogràfiques, sobre els materials i textures del paviment, sobre la selecció, combinació i disposició d'elements emergents (ja es tracti de mobiliari o arbrat) ha permès enriquir la cultura barcelonina de l'espai públic amb lògiques més contextuals, que cedeixen el protagonisme als entorns edificats i que coexisteixen amb les lògiques més autoreferents, més paisatgístiques, que creen espais autònoms i ambients diferenciats. Un altre tret distintiu d'aquesta cultura compartida seria la concepció relacional de l'espai públic, aquella concepció que posa l'accent en la relació, l'articulació, la continuïtat entre espais, en lloc de pensar-los com objecte de projectes aïllats. El recurs permanent a la noció de recorregut i itinerari urbà, la política de mobiliari urbà basada en criteris d'uniformització, el desenvolupament de llenguatges d'urbanització comuns a àrees senceres de la ciutat que permeten generar múltiples imatges i identitats urbanes són signes d'aquesta visió estructural i relacional de l'espai públic.

Una tercera característica de la cultura compartida de l'espai públic seria la voluntat de qualificació, que es manifesta en l'atenció al detall, des del disseny de mobiliari fins als materials emprats, en l'esforç de millora del paisatge urbà, en la persistència i exploració de mecanismes de monumentalització. Davant d'aquestes constants comunes als diversos projectes d'espai públic i distintives de la transformació de l'espai públic en el seu conjunt, el terme "cultura de l'espai públic" ha estat utilitzat des dels anys noranta per les mateixes publicacions municipals per designar l'existència d'aquests principis de referència.

En segon lloc, aquesta cultura de l'espai públic ha evolucionat des de l'inici de la renovació urbana a començament dels anys vuitanta. La cultura de l'espai públic actual s'ha anat formant amb el temps, amb inflexions, descartant, potenciant o avortant algunes tendències. El pas de la diversitat de llenguatges dels primers projectes en què coexistien actuacions historicistes, minimalistes i amanerades, a l'elaboració progressiva d'una nova lògica d'urbanització més contextual ha estat una de les evolucions més diàfanes. La desaparició de la tendència inicial al replegament autista d'alguns projectes en el treball del pla horitzontal a favor d'una recerca de la unitat espacial i d'una major articulació amb l'entorn edificat ha estat un altre canvi rellevant, donant pas a una reflexió encara oberta sobre els instruments de projectes que permeten integrar el tractament del sòl amb les actuacions sobre el pla vertical. La progressiva consolidació d'una visió estructural ha reemplaçat una lògica d'actuacions puntuals autònomes, i s'ha traduït en una extensió de l'àmbit d'intervenció cap a projectes de conjunt com els d'eixos urbans o els d'urbanització d'àrees senceres, amb l'horitzó de crear una veritable ciutat de passeig, una ciutat del vianant.

Aquesta visió estructural també ha donat lloc al desenvolupament d'instruments de projecte més genèrics que no pas els projectes d'urbanització d'espais concrets, com ara la definició de seccions tipus, el recurs a algunes tipologies de referència, els llenguatges comuns d'urbanització, o l'establiment de criteris generals. Una altra evolució important ha estat el paper relatiu dels diferents agents que han intervingut en la renovació de l'espai públic. Si la creació del Servei de Projectes Urbans i el seu reforçament al llarg dels anys vuitanta va ser clau en la formació d'una cultura de l'espai públic, durant els anys noranta la descentralització, la fragmentació dels òrgans de decisió urbanístics, la intervenció de nous agents i el pes creixent de la gestió enfront de la projectació, han afeblit un lideratge clar i unitari de la política d'espais públics.

En aquest context, la cultura de l'espai públic a Barcelona afronta en aquests moments molts interrogants sobre el seu futur. Ha estat una cultura sorgida i enfortida sobre la base d'un projecte urbanístic clar i decidit. L'afebliment d'una visió municipal global condueix a una dissolució d'una cultura compartida de l'espai públic?

El principi de contextualitat basat en una comprensió unitària de l'espai i en una contenció expressiva sembla amenaçat. La consolidació d'una visió estructural ha quedat parcialment estroncada. L'exploració de mecanismes d'integració de l'entorn edificat en el projecte d'espai públic és balbucejant. L'exploració de molts dels mecanismes de monumentalitat és incipient, i difícilment podran incorporar-se a una cultura compartida de l'espai públic a falta d'una visió global que potencii unes directrius generals.

Davant d'aquesta situació, fins a quin punt la reflexió teòrica pròpia d'un treball d'investigació com el d'aquesta tesi pot tenir alguna incidència en l'evolució d'aquesta cultura de l'espai públic? La recerca no és una mirada retrospectiva sobre un procés històric clos, sinó que identifica tendències obertes i canvis en curs en el procés de renovació de l'espai públic a Barcelona, planteja interrogants sobre la orientació que prenen aquests canvis i introdueix alguns elements de resposta. Sense voler ser exhaustius, podríem avançar cinc grans qüestions.

En primer lloc, destaca la poca incidència que les reflexions universitàries han tingut en l'evolució de la cultura de l'espai públic. Els nombrosos comentaris i publicacions que els projectes dels anys vuitanta van suscitar no van ser decisius en la clara inflexió que es produí a partir de 1987, i al llarg dels anys noranta les crítiques acadèmiques sobre la política d'espais públics han disminuït i han seguit una lògica paisatgística, parcial i reductiva. En una disciplina experimental com l'urbanisme, no caldria reivindicar el paper fonamental de la crítica teòrica en la consolidació i difusió d'un saber compartit sorgit de l'anàlisi de la pràctica, en aquest cas la renovació de l'espai públic a Barcelona? Les recents publicacions que celebren la vivència cívica de l'espai públic constitueixen un primer pas a l'hora de revifar la conscienciació sobre la importància de l'espai públic, i la necessitat de tractar-lo des d'una política adient. Caldria, doncs, aprofundir en aquesta línia, avançant cap a una reflexió més projectual que contribueixi a enriquir els debats disciplinars oberts, motor de la formulació i evolució d'una cultura de l'espai públic.

En segon lloc, destaca el paper clau jugat pel Servei de Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona en la formació i evolució de la cultura de l'espai públic. El potent lideratge que el servei de projectes urbans va exercir fins el 1993, s'ha anat diluint des d'aleshores. És indispensable retrobar uns mecanismes de lideratge unitari de la política d'espais públics adaptats al nou context de gestió i organització (descentralització dels districtes, multiplicitat d'ens amb atribucions sobre l'espai públic, participació de molts agents externs en els processos de projectació). Aquests mecanismes haurien de permetre marcar novament les grans directrius de la política d'espais públics, ja es tracti de garantir els principis formals de la contenció expressiva, contextualitat i unitat espacials, de reforçar la visió estructural, o indicar noves tendències.

Un dels aspectes que més perjudicat ha resultat per la pèrdua de lideratge del Servei de Projectes Urbans ha estat la consolidació d'una visió global i estructural, que va quedar estroncada en aturar-se l'elaboració del Pla d'Espais Lliures. La definició d'una estructura del sistema d'espais públics, diferenciada i complementària de l'estructura viària, i atenta a l'articulació amb els grans espais geogràfics, roman una tasca pendent. El sistema dels eixos pacificats de l'Eixample, dels bulevards de Nou Barris, dels itineraris de Ciutat Vella, dels Verds Estratègics mostren la recerca d'aquesta estructura, que no acaba de perfilar-se a escala de ciutat. La possibilitat de consolidar mecanismes que afavoreixin la comprensió d'aquesta estructura d'espais públics (des de la definició de tipologies de referència associades al diferent paper que els espais hi puguin jugar o de tractaments pensats per identificar recorreguts urbans) resta pendent també de concretar-se.

En quart lloc, els instruments de projecte que han anat sorgint a partir de la pràctica projectual han de ser reconeguts i consolidats, perquè es difonguin entre els professionals i s'utilitzin de manera sistemàtica. Els llenguatges d'urbanització que generen i articulen diverses imatges urbanes, els projectes integrals que tracten simultàniament pla horitzontal i pla vertical, les actuacions de micro-urbanisme de l'espai públic que permeten redistribuir l'espai per afavorir-ne la conformació, regular la configuració i articulació de l'entorn edificat (i de manera espacial de les arquitectures singulars), les ordenances processuals obertes que regeixen la transformació dels teixits històrics, els principis d'integració espacial dels elements escultòrics són alguns exemples d'aquests instruments de projectes experimentats i que en cas de ser emprats sistemàticament aportarien solucions a espais amb problemàtiques anàlogues i pendents de renovació.

Finalment, l'aprofundiment dels mecanismes de concertació ciutadana és una altra gran tasca pendent. Es tracta de trobar uns canals de diàleg i uns mecanismes d'informació sistemàtica que afavoreixin unes dinàmiques participatives malgrat la gran fragmentació del teixit associatiu. Es tracta de trobar uns mecanismes de conducció dels processos participatius que recullin les demandes i punts de vista dels veïns i usuaris, tot garantint la distància projectual que eviti reduir el projecte de l'espai públic a una lògica estrictament utilitària. Es tracta també d'afavorir la identificació dels ciutadans amb el procés global de renovació de l'espai públic, de difondre pedagògicament la cultura de l'espai públic cívic de manera que es vagi integrant en l'imaginari col·lectiu sobre l'espai urbà.

Però la tesi, si bé centrada en l'estudi del cas particular de Barcelona, vol contribuir amb una aportació disciplinar al voltant de la importància urbanística i social del projecte d'espai públic i de les diverses lògiques per abordar-lo. La simplicitat dels seus elements de projecte, la facilitat de gestió i el baix cost d'execució són factors que fan que el projecte d'espai públic quedi sovint relegat en la reflexió urbanística. I no obstant, és a través de l'espai públic que el ciutadà viu i es relaciona amb la ciutat. La política d'espais públics apareix com un element cabdal del projecte urbanístic.

Més enllà de raonar el valor del projecte d'espai públic, la principal conclusió de la tesi rau en presentar l'experiència de Barcelona com una aproximació al projecte d'espai públic des d'una lògica urbana, una experiència d'exploració i desenvolupament de diversos instruments de projecte inscrits en aquesta lògica urbana. Es tracta d'una aproximació que es distingeix d'una lògica merament paisatgística, caracteritzada per reduir l'espai lliure al seu pla horitzontal i basar el seu tractament en referències alienes al context urbà (alusives a la natura, a l'art, a geometries abstractes...). L'aproximació urbanística al projecte d'espai públic es distingeix també d'una aproximació merament funcional que el redueix a la superposició de respostes a les demandes de tècniques i d'usuaris. En cap cas, la lògica urbana exclou la lògica paisatgística o funcional, sinó que les integra. El projecte urbà de l'espai públic respon de manera satisfactòria a les demandes funcionals, però sense quedar-hi reduït. Així mateix, el projecte urbà de l'espai públic recorre sovint a les lògiques paisatgístiques (ja es tracti de formalitzar espais lliures de grans dimensions, o d'introduir ambients diferenciats a l'interior de l'espai urbà), però les integra en un sistema de referències ancorat en el context urbà.

En aquest sentit, la tesi va perfilant al llarg del seu desenvolupament la idea d'una lògica urbana de l'espai públic, entesa com a lògica de relació entre els diferents components de la ciutat vinculats d'alguna manera a l'espai públic. El projecte urbà de l'espai públic relaciona l'espai obert amb l'espai edificat, amb la seva composició, la seva imatge i els seus usos, relaciona les diferents parts de l'espai lliure, relaciona diversos espais a través d'una sòlida visió estructural, relaciona les imatges de conjunt de la ciutat i de les seves parts, relaciona funció i significat... La lògica urbana és una aproximació integral a l'espai públic que incorpora plenament la seva configuració formal, el seu paper estructurant i la seva dimensió significativa.

És en aquesta afirmació de l'aproximació urbanística al projecte d'espai públic que l'interès de la tesi sobrepassa, no només l'àmbit local de Barcelona, sinó la mateixa ciutat compacta com a marc de referència de l'estudi. La tesi convida a una aproximació plenament urbana a les altres grans categories d'espais de la ciutat – territori contemporània (els espais col·lectius, els artefactes urbans, els espais infraestructurals, els grans espais lliures metropolitans). Els criteris i instruments de projecte resultant d'abordar aquests altres espais des d'una lògica urbana seran diferents per a cada un d'ells, però contribuiran a un projecte de l'espai públic contemporani que eviti les derives reduccionistes de les lògiques paisatgística i funcionalista. Des d'aquesta perspectiva, la recerca presentada en aquesta tesi i circumscrita a l'anàlisi de l'experiència de Barcelona, s'ha completat amb una investigació a la Universitat de Harvard sobre les lògiques urbanes en aquests altres tipus d'espais i en contextos urbans ben diferents com els que ofereix la ciutat americana. Aquesta investigació es concretarà en una assignatura que sobrevolarà les diverses problemàtiques projectuals de l'espai públic contemporani a partir de l'aproximació urbanística contrastada en aquesta tesi. Sota formes diverses, l'espai lliure contemporani pot seguir essent el vehicle de la percepció i comprensió del caràcter plenament urbà de la ciutat, una ciutat qualificada, estructurada i simbòlica.

I acabem, doncs, retrobant la idea des de la qual hem enfocat la nostra recerca: la dimensió cívica de l'espai públic. Havent definit el sentit cívic d'un espai com l'experiència de convivència en la diversitat a què dona lloc, la tesi sosté que la formalització d'aquest espai és un factor determinant a l'hora de potenciar-lo, al costat d'altres mecanismes per fomentar, gestionar o programar els usos, activitats i esdeveniments que hi tenen lloc. Com advertia Lewis Mumford, "en el futur, a l'hora de projectar ciutats com a unitats socials integrals, l'èmfasi es desplaçarà progressivament de l'escenari al drama, i la direcció de les activitats i de les relacions socials demanarà tota l'atenció del projectista. El propòsit de la planificació de la ciutat serà l'adequada dramatització de la vida social¹⁶¹". Les polítiques culturals urbanes, les regulacions dels usos de l'espai (els sorolls, els vehicles aparcats...), el manteniment de l'espai (amb els serveis de neteja al capdavant), les campanyes cíviques per incidir en els comportaments i actituds dels usuaris de l'espai públic, són, certament, iniciatives que condicionen el sentit cívic de l'espai urbà. Ara bé, això no significa que el disseny de l'espai públic no tingui cap impacte en relació al seu potencial simbòlic. Davant d'aquelles tendències que redueixen la valoració de l'espai públic al seu "bon funcionament" en termes d'ús, la tesi aprofundeix en aquest vincle entre l'aproximació urbanística a l'espai públic i el seu sentit cívic.

Justament, alguns dels corrents post-moderns que propugnen la desaparició d'una esfera pública que inclogui una dimensió col·lectiva, i per tant, plenament cívica, estableixen correlacions entre els seus discursos sociològics i els seus criteris de disseny¹⁶²: a una esfera pública fragmentada, reduïda a interaccions puntuals entre grups socials i individus, correspon un espai públic també fragmentat, subdividit en parts per a cada un dels diferents públics i amb espais d'interacció entre elles. El projecte de l'espai públic basat en lògiques urbanes és l'antítesi d'aquest espai públic fragmentat. És l'espai públic de les relacions múltiples, de l'articulació i la integració dels diferents components del fet urbà. Aquest espai públic pensat des de lògiques urbanes aporta a l'experiència de la convivència en la diversitat un marc i una imatge de coherència i de conjunt que actua com a metàfora de la irreductible esfera col·lectiva present en tota societat malgrat el seu pluralisme radical.

Al llarg de la tesi, hem pogut identificar diverses característiques del disseny dels espais que afavoreixen les condicions formals i estructurals del sentit cívic de l'espai. El tractament dels espais seguint els principis de contextualitat, contenció expressiva, transparència i unitat espacial potencia tant la seva llegibilitat, com la seva adaptabilitat. Es tracta d'espais que es perceben en el seu conjunt, articulats amb l'entorn edificat i amb d'altres espais, i on coexisteixen usos i usuaris diversos, condicions pròpies dels espais cívics. En la defensa d'aquest laconisme del projecte d'espai públic, des del mateix Servei de Projectes Urbans, s'argüeix que es tracta de donar la paraula a la ciutat, a la seva forma edificada, però sobretot als ciutadans que omplen de vida l'espai públic.

---

¹⁶¹ Mumford, *La cultura de las ciudades*

¹⁶² Hajer. *In search of a new public domain*.

Al seu torn, la creació de recorreguts urbans que formen encadenaments seqüencials d'espais fa possible l'experiència de la continuïtat estructurant de l'espai públic. També la superposició de llenguatges d'urbanització que generen imatges i identitats urbanes múltiples ajuda a copsar una altre aspecte estructural de la ciutat, la relació entre el conjunt i les seves parts. L'esforç de qualificació estètica de l'espai urbà i el recurs a formes contemporànies de monumentalitat a través de les escultures, de les arquitectures singulars i de la valorització del patrimoni, reforça l'apropiació col·lectiva de l'espai públic. Aquests diversos mecanismes projectuals són font d'una complexitat que no deteriora la llegibilitat de l'espai, sinó que estimula la percepció i afavoreix una actitud receptiva a la presència de la diversitat. Llegibilitat, coexistència d'usos diversos, comprensió de l'estructura urbana, signes d'identitat col·lectiva i complexitat, condicions del caràcter cívic de l'espai urbà, es troben reforçades en un procés de transformació de l'espai públic presidit per lògiques urbanes. És justament la imatge d'aquest espai públic plenament urbà el que afegeix a l'experiència de l'alteritat i de la pròpia individualitat que propicia tota interacció social, l'experiència de la col·lectivitat.

Aquest espai públic portador de sentit cívic encarna el que Martin Heidegger anomena “el privilegi ontològic de l'acte d'edificar¹⁶³”, el fet que la manera de pensar i projectar la ciutat és el reflex de l'essència d'una societat. Giulio Carlo Argan, en el seu article *La ciutat com a obra d'art*, inclòs en la publicació municipal *Barcelona, espais i escultures* de 1987, ho expressa en els següents termes: “fins avui, una civilització sense ciutat és inconcebible, perquè són la mateixa cosa i la mateixa paraula”. Aquesta correspondència entre ciutat i civilització que es plasma de forma particularment intensa en l'espai públic ha estat el punt de partida i la idea conductora d'aquesta recerca. I és que desenvolupar una cultura de l'espai públic cívic expressa, i al mateix temps fomenta, una visió humanista de la modernitat i un model de civilització basat en els principis de la convivència, la tolerància i la cohesió social.

---

¹⁶³ Heidegger. *Éssais et conférences*.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. *Il disegno degli spazi aperti*. Casabella, nº 597-598. Gener-Febrer, 1993

AA.DD. *Le architetture dello spazio pubblico*. Milano: Electa, 1997

ACEBILLO, Josep Antoni. *El progresivo cambio de escala en las intervenciones urbanas de Barcelona (1980-1992)*. Urbanismo COAM nº17 1992 pg. 11-25

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, espais urbans 1981 - 2001*. Barcelona, 2001

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Plans i projectes per a Barcelona*. Barcelona, 1982

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, espais i escultures 1982-1986*. Barcelona, 1987

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Urbanisme a Barcelona. Plans cap al 92*. Barcelona, 1987

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, espai públic*. Barcelona, 1993

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *La rehabilitació de l'Eixample*. Barcelona, 1993.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, la segona renovació*. Barcelona, 1996

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *1999, Urbanisme a Barcelona*. Barcelona, 1999

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, 1979/2004. Del desarrollo a la ciudad de calidad*. Barcelona, 1999

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona. Escultures*. Barcelona: Polígrafa, 2001

ALEXANDER, Octaviano. *Catàleg de la Destrucció del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic del Centre Històric de Barcelona*. Barcelona: Veïns en defensa de la Barcelona Vella, 2000

ARENDT, Hannah. *La condició humana*. Barcelona: Paidós, 1993

ASHIHARA, Yoshinobu. *El diseño de espacios exteriores*. Barcelona: Gustavo Gili, 1982

AUGÉ, Marc. *Los no-lugares: espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*. Barcelona: Gedisa, 1995

BACON, Edward N. *Design of cities*. Londres: Thames&Hudson, 1958

BAIRD, George. *The space of appearance*. Cambridge, MA: MIT Press, 1995

BARBA, Rosa. *Avance del Plan de Espacios Libres*. Barcelona, Ajuntament (no publicat), 1991

BARBA, Rosa. *Espacio público, paisaje y urbanización. Balance de la experiencia reciente de BCN*. Geometria nº 21 1996 pg. 17-32

BARNADA, Jaume. *La ciutat com a diagrama de llocs públics (tesi doctoral)*. Barcelona: DUOT (no publicat), 2002

- BATLLE, Enric. *El jardí de la metròpolis (tesi doctoral)*. Barcelona: DUOT, UPC (publicació en curs a Gustavo Gili). 2002
- BELLMUNT, Jordi. *Más allá del proyecto de espacio público*. Geometria nº 21 1996 pg. 33-42
- BENEVOLO, Leonardo. *Diseño de la ciudad (6 volums)*. Barcelona: Gustavo Gili, 1977
- BENEVOLO, Leonardo. *La ville dans l'histoire européenne*. Paris: éd. du Seuil, 1993
- BOHIGAS, Oriol. *La reconstrucció de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62, 1986
- BOHIGAS, Oriol. *Spazi per la gente*. Spazio e società. Anno 6 nº24 Dic.1983 pg. 8-28
- BORJA, Jordi i MUIXI, Z. *L'espai públic: ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona 2001
- BORJA, Jordi. *La ciudad conquistada*. Madrid: Alinaza Editorial, 2003
- BORJA, Jordi i MUIXI, Z. *Urbanismo en el siglo XXI*. Barcelona: Edicions UPC, 2004
- BOSCHI, Antonello; BONACCHI, Alberto. *Questioni di forma urbana: la composizione dello spazio pubblico nel rinnovo della città*. Firenze: Alinea, 1999
- BOUDON, Pierre. *Introduction à une sémiotique des lieux*. Montréal: Les presses de l'Université de Montréal, 1981
- BRU, Eduard. *La forma dels jardins*. Quaderns, nº 164, 1984.
- BUSQUETS, Joan. *Barcelona, la construcció urbanística de una ciudad compacta*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 2004.
- BUSQUETS, Joan. *La ciutat Vella de Barcelona: un passat amb futur*. Ajuntament de Barcelona, 2003
- CARMONA, Mathew et al. *Public places. Urban spaces*. Oxford Architectural Press, 2003.
- CARR, Stephen et al. *Public space*. Cambridge University Press, 1992.
- CCCB. *La reconquesta d'Europa*. Diputació de Barcelona, 1999
- CHARBONNEAU, Jean Pierre. *La política de los espacios públicos en Lyon. Objetivo: humanizar la ciudad*. Urbanismo COAM nº31 1997 pg.80-85
- CHOAY, Françoise. *Le sens de la ville*. Paris: Éd. du Seuil, 1972
- CHOAY, Françoise. *La règle et le modèle*. Paris: Ed. du Seuil, 1980
- CHOAY, Françoise. *L'allégorie du patrimoine*. Paris: Éd. du Seuil, 1992
- CRAWFORD, Margaret. *Blurring the boundaries: public spaces and private life*, en J.Chase, M.Crawford and J. Kaliski (ed.) *Everyday Urbanism*. New York: Monacelli Press, 1999
- CULLEN, Gordon. *El paisaje urbano*. Barcelona: Ed.Blume, 1974
- DE LAS RIVAS, Juan Luis. *El espacio como lugar*. Universidad de Valladolid, 1992

DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Els carrers de la democràcia: l'espai públic de les noves ciutats*. Barcelona, 2000

DOMINGO, Miquel; BONET, Mª Rosa. *Barcelona i els moviments socials urbans*. Barcelona: Ed. Mediterrània, 1998

ESPAÑOL, Joaquim. *El orden frágil de la arquitectura*. Barcelona: Fundación Caja de Arquitectos, 2001

FAVOLE, Paolo. *La plaza en la arquitectura contemporánea*. Barcelona: Gustavo Gili, 1995

FONT, Antonio. *La construcció del territori metropolità. Morfogènesi de la regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, 1999

FORTIÀ, Josep Maria. *L'exploració del pla horitzontal (tesi doctoral)*. Barcelona: DUOT (no publicat), 1999

FRAMPTON, Kenneth. *En busca del paisaje moderno*. Arquitectura n° 285. Madrid, 1990

GABINET D'ESTUDIS URBANÍSTICS. *El sistema d'espais lliures públics a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament (no publicat), 1995

GALINDO, Julian. *Cornelis van Eesteren. La experiencia de Ámsterdam. 1929-1958*. Barcelona: Fundación Caja de Arquitectos, 2003.

GEHL, Jan. *New city spaces*. Copenhaguen: Danish Architectural Press, 2000

GEHL, Jan. *Public spaces, public life*. Copenhagen: the Danish Architectural Press, 1996

GHORRA-GOBIN, Cynthia. *Réinventer le sens de la villa: les espaces publics à l'heure globale*. Paris: L'Harmattan, 2001

GIOVANNONI, Gustavo. *L'urbanisme face aux villes anciennes*. Paris: Éd. du Seuil, 1998

GLAZER, Nathan i LILLA, Mark. *The public face of architecture. Civic sculpture and public spaces*. New York: Free Press, MacMillan Inc, 1987

GONZÁLEZ RAVENTÓS, Aquil·les. *L'espai urbà, criteris de disseny*. Barcelona: Edicions UPC, 1993

GOOSSENS, Joahan et al. (ed). *Public space. Design, layout and management public open space in Róterdam*. Rotterdam: 010 Publishers, 1995.

HABERMAS, Jürgen. *The structural transformation of the public sphere*. MIT Press, 1962

HABERMAS, Jürgen. *Teoría de la acción comunicativa*. Madrid: Taurus, 2001

HAJER, Maarten i REIJNDORP, Arnold. *In search of a new public domain*. NAI Publishers, 2001

HEEREN, Stefanie von. *La remodelación de ciutat vella. Un análisis crítico del modelo Barcelona*. Barcelona: Veïns en defensa de la Barcelona Vella, 2002

HEGEMMANN; PEETS. *Manual de Arte Civil. El Vitruvio americano*. Barcelona: Fundación Caja de Arquitectos, 1992

HEIDEGGER, Martin. *Éssais et conférences*. Paris: Gallimard, 1958

HENRICH J., TARRASSÓ O. i DE CÁCERES R. *Espais públics: moll de la Barceloneta*. Quaderns nº 207-208-209 1995 pg. 238-239

JACOBS, Allan B. *Great streets*. Cambridge: the MIT Press, 1993

JACOBS, Jane. *Muerte y vida de las grandes ciudades americanas*. Madrid: Península, 1967

JUNTA DE ANDALUCÍA. *La configuración del espacio público*. Granada,: seminario 5-7 Octubre 1994

KAUFFMAN, Pierre. *L'expérience émotionnelle de l'espace*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1969

KRIEGER, Alex et al. *Public space: from public to social space, a faculty discusssion*. GSD News, Winter-Spring 1995 pg. 3-14

KRIEGER, Alex. *Reinventing public space*. Architecture Revord, June 1995, vol.183, nº6, pg.76-77

KRIER, Rob. *El espacio urbano reinventado. Reconstrucción del centro de Amiens*. Arquitectura y Vida nº 7 1986 pg.38-40

LAGOPOULOS, Alexandros. *Urbanisme et sémiotique dans les sociétés pré-industrielles*. Paris: Anthropos, 1995

LLOP, Carles. *Espais projectuals d'una metropolis*. Barcelona: UPC, 1995 (tesi doctoral)

LYNCH, Kevin. *Planificación del sitio*. Barcelona: Gustavo Gili, 1980

LYNCH, Kevin. *La buena forma de la ciudad* *La buena forma de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili, 1985

LYNCH, Kevin. *La imagen de la ciudad*. Barcelona: Gustavo Gili, 2000 (4ª ed.)

MANCOMUNITAT MUNICIPIS AMB. *L'espai públic metropolità: 1989-1999*. Barcelona, 2001

MOIX, Llatzer. *La ciudad de los arquitectos*. Barcelona: Anagrama, 1994

MONTANER, Josep Mª. *El modelo Barcelona*. Geometria nº10, 2n sem. 1990 pg. 2-19

MONTANER, Josep Mª. *Repensar Barcelona*. Barcelona: Edificons UPC, 2003

MORANDI, Maurizio. *La città vissuta: significati e valori dello spazio urbano*. Firenze: Alinea, 1996

MUMFORD, Lewis. *La cultura de las ciudades*. Buenos Aires: Emecé Editores, 1945

MUNTAÑOLA, Josep. *La topogenèse: fondement d'une architecture vivante*. Barcelona: Económica, 1996

MUNTAÑOLA, Josep. *Places de Barcelona*. Barcelona: edicions UPC, 1998

- PELLEGRINO, Pierre. *Figures architecturales, formes urbaines*. Genève: Anthropos, 1994
- PERMANYER, Lluís. *Barcelona, un museu d'escultures a l'aire lliure*. Barcelona: Polígrafa, 1991
- PICON-LEFEBVRE. *Les espaces publics modernes*. Paris: Le Moniteur, 1997
- RAMÍREZ, Juan Antonio. *Del vacío metafísico a la elocuencia civilizada (espacio público y contenido semántico)*. Geometria nº 6 1988 pg. 2-19
- RAPOPORT, Amos. *The meaning of the built environment*. Tucson: The University of Arizona Press, 1982
- ROBBINS, Bruce (ed). *The phantom public sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993
- ROSSI, Aldo. *La arquitectura de la ciudad*. Gustavo Gili, 1995 (9ª ed.)
- ROWE, Peter. *Civic Relism*. Cambridge: the MIT Press, 1997
- SABATÉ, Joaquim. *El impacto de la economía global en la ciudad y en las estrategias de intervención*. (Mimeo, proyecto de investigación en colaboración con la Universidad de Belgrano de Buenos Aires). Barcelona, 1998
- SABATÉ, Joaquim. *Una discusión estéril, proyecto versus plan* en Proyecto docente y de investigación (concurso para la provisión de una plaza de catedrático). Barcelona, 2001
- SABATÉ, Joaquim. *Consideraciones sobre la estructura y el diseño de los espacios públicos en Jardinería Municipal*. Tratamiento de los espacios públicos. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1985
- SABATÉ, Joaquim. *The evolution of an urban design method*. Bussum: Architectural Design and Composition. THOTH Publishers, 2000
- SABATÉ, Joaquim et al. *Projectant l'eix del Llobregat*. Barcelona: Edicions UPC, 2001
- SEMERANI, Luciano. *Architettura sul limite*. Lotus nº 56 1987 pg. 6-31
- SENNET, Richard. *Carne y piedra: el cuerpo y la ciudad*. Barcelona: Alianza Editorial, 1997 (1ª ed.1994)
- SENNET, Richard. *El declive del hombre público*. Barcelona: Edicions 62, Península, 1978
- SENNET, Richard. *La conciencia del ojo*. Barcelona: Versal, 1990
- SERRA, Enric. *Sobre projectes recents de parcs, places, paisatges i altres espais lliures*. Quaderns nº 153 1982 pg. 68-73
- SERRA, Enric. *El espacio urbano. Noticias de la ciudad recobrada*. Quaderns nº 164 1985 pg. 116-135
- SICA, Paolo. *La imagen de la ciudad. De Esparta a Las Vegas*. Barcelona: Gustavo Gili, 1977
- SITTE, Camillo. *L'art de bâtir les villes selon ses fondements artistiques*. Paris: Ed. du Seuil, 1996

- SOLÀ-MORALES, Ignasi de. *Arte cívica contra ciutat funcional (di nuovo): problematiche actuali dello spazio pubblico*. Lotus, nº 39, 1983 pg. 4-19
- SOLÀ-MORALES, Manuel de. *Espacios públicos y espacios colectivos. Un nuevo reto: urbanizar lo privado*. La Vanguardia, 12 de maig de 1992
- SOLÀ-MORALES, Manuel de. *"Barcelona" en Il centro Altrove. Periferie e nuove centralità nelle aree metropolitane*. Triennale de Milano. Milano: Electa, 1995
- SOLÀ-MORALES, Manuel de. *La segunda historia del proyecto urbano*. UR. Revista de Urbanismo. 1987 pg. 21-27
- SOLÀ-MORALES, Manuel de. *Un nuevo Paseo de Gracia*. Babelia 19. El País. 20 de juny de 1996
- SORKIN, Michael. *Variations on a theme park: the new american city and the end of public space*. New York: Hill and Wang, 1992
- SPINELLI, Luigi. *Espais públics a Barcelona*. Domus nº 738 Maig de 1992
- TEYSSOT, Georges. *Espacio público y la ilusión del ágora*. VIA Arquitectura nº2 1998 pg. 10-19
- TOPOS. *The Netherlands in focus*. Berlin: Callwey, 2002
- TOPOS. *Urban squares*. Berlin: Callwey, 2002
- TORRES E. i MARTÍNEZ LAPENÑA, J.A.. *Espacios públicos*. Croquis Año XII nº61 1993
- TOUSSAINT, J.Y; ZIMMERMANN, M. *User, observer, programmer et fabirquer l'espace public*. Lyon: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, 2001
- TRIAS, Eugenio. *La plaza y su esencia vacía*. Croquis nº 28 1987 pg.8-13
- TULLIO, Maria Cristina (direcció). *Spazi pubblici contemporanei: innovazione e identità a Barcellona e in Catalogna*. Roma: Quaderni di AU. Ed. IN ASA, 1989
- TULLIO, Maria Cristina (ed). Número monogràfic d' *Arredo Urbano* sobre l'espai públic a Barcelona. Anno 11, nº 44 Maig-Juny-Juliol 1991
- VENTURI, Robert. *Aprendiendo de Las Vegas. El simbolismo olvidado de la forma arquitectónica*. Barcelona: Gustavo Gili, 1998 (3ª ed.)
- VENTURI, Robert. *Complejidad y contradicción en la arquitectura*. Barcelona: Gustavo Gili, 1999 (9ªed.)
- ZUCKER, Paul. *Town and square. From the Agora to the village green*. New York: Columbia University Press, 1959

ANNEX

Annex. Recerca documental

El present treball ha estat realitzat a partir de la recerca documental duta a terme sobre els 36 espais públics seleccionats com a casos d'estudi. Per a cada un d'aquests espais s'ha elaborat una fitxa on es recull tant la informació obtinguda a través de la consulta dels documents originals de les actuacions, com l'anàlisi d'aquesta informació a partir dels elements d'anàlisi definits en la metodologia (veure capítol 2.2).

En cada una d'aquestes fitxes es comença llistant les diferents intervencions que hi han tingut lloc, ja es tracti de projectes urbans o de modificacions del planejament. La primera part de cada fitxa correspon a les fonts d'informació, i en ella es presenta un resum molt sintètic dels documents consultats sobre l'espai en qüestió, ordenats en tres grans grups: els projectes urbans, les modificacions del planejament, i les actuacions sectorials (bàsicament intervencions patrimonials o sobre el paisatge urbà). També s'indiquen les referències de les diverses publicacions on es fa esment d'alguna de les actuacions relacionades amb aquell espai públic. De cada un dels documents consultats s'han reproduït imatges dels plànols que han servit per il·lustrar parcialment els capítols 3, 4 i 5 de la tesi. S'han reproduït al voltant d'uns 475 documents gràfics originals (si bé no tots han estat emprats en aquest document).

Aquesta recerca sobre els 36 casos d'estudi ha suposat la consulta d'uns 150 documents originals procedents de diversos arxius i serveis municipals: arxius de projectes urbans dels serveis centrals d'urbanisme, documents de planejament del servei d'Informació Urbanística Municipal, documents facilitats pels serveis de projectes i planejament de Foment de Ciutat Vella, ProEixample, ProNoba i els serveis tècnics dels districtes de Gràcia, els arxius de l'IMPU on es troben els projectes olímpics, i els documents facilitats per l'Institut Municipal d'Urbanisme o l'Institut del Paisatge Urbà.

La segona part de la fitxa correspon a l'anàlisi de la informació recopilada. L'anàlisi segueix l'estructura de les hipòtesis i dels elements d'anàlisi:

1. Configuració formal	2. Estructura
1a. Tractament del pla horitzontal	2a. Continuitats i articulacions
1b. Tractament dels límits	2b. Tipologies
1c. Modificacions de l'entorn edificat	2c. Principis d'uniformitat
3. Monumentalitat	4. Mecanismes i processos de projecte
3a. Escultures	4a. Agents
3b. Arquitectures singulars	4b. Instruments
3c. Patrimoni històric	4c. Obertura al context

El creuament comparatiu dels anàlisis de cada un d'aquests punts entre els diferents casos estudiats ha permès anar construint els capítols d'aquest treball.

A més de consultar els documents directament referits a intervencions en algun dels espais lliures seleccionats, també s'han consultat documents de caràcter més general, però amb una gran incidència sobre la transformació de l'espai públic en el conjunt de la ciutat, o en una de les seves parts: els PERI del Raval, del Sector Oriental, de Gràcia i d'Hostafrancs, l'Ordenança de Rehabilitació i Millora de l'Eixample, el Catàleg d'Elements Urbans, l'avanç del Pla d'Espais Lliures, el Pla de Vies i el Projecte Picasso, l'Ordenança d'Usos i les Campanyes de Millora del Paisatge Urbà, el Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i els recents estudis sobre Collcerola, els Cims de Montjuïc i els tres Turons. El contingut d'aquests documents es presenta seguint l'estructura pròpia de cada un d'ells, però l'anàlisi d'aquesta informació segueix la metodologia de la tesi.

A continuació es mostren, a tall d'exemple d'aquesta tasca de recerca documental, dues fitxes. La primera correspon a les actuacions sobre un dels casos d'estudi com és el buidat de l'Àrea central del sector oriental a Ciutat Vella, i la segona a un document de caràcter més general com és l'Avanç del Pla d'Espais Lliures.

Àrea central del Sector Oriental

Intervencions

1986, PERI Sector Oriental
1995, Estudi Detall Sector Central
1997, Modificació Estudi Detall Àrea Central. Miralles.
2000, PE prolongació Av. Cambó
2001, MPERI Sant Cugat – Sant Agustí.
2002, Projecte Urbanització
2002-03, MPERI Jaume Giralt – Metges / Jardins Pou de la Figuera
2003, MPERI Carders

I. Fonts d'informació

a) Projectes Urbans

- Propostes urbanització de conjunt al barri de Santa Caterina (2002)
Segueix uns criteris de contenció absoluta i d'afavorir al màxim la unitat de l'espai a través d'un paviment a nivell únic (de la desaparició de les voreres a la desaparició de les pilones). Fase inicial executada al carrer dels Llàstics. Reurbanització de la plaça de Sant Agustí Vell (projecte de Rafael de Cáceres a inicis dels 80) paradigmàtica del nou tractament contingut. Esbossos urbanització de conjunt: la força semàntica del paviment (identitat de barri, itinerari..).

b) Planejament

- PERI del Sector Oriental (1986)
Com al Raval, s'aprofiten les afectacions històriques de l'obertura de vies per preveure una gran espai N-S des de Princesa a Sant Pere més Baix. En el sentit E-O es preveuen tres grans edificis d'habitatge públic. L'ordenació de l'àrea central ja varia entre el document de 125 i el PERI. Es passa d'unes primeres edificacions que completen illes parcialment existents, als tres grans edificis autònoms justificant-ho en la voluntat de facilitar la gestió. Apareixen els dos equipaments tancant el parc lineal pels carrers de Sant Pere més Baix i Carders.
- Estudi de detall 1995
Precisa les alineacions de les noves edificacions, introduint unes tímides obliqüitats i obrint l'avinguda Cambó de forma rectilínia (en el PERI la continuïtat de Cambó es produeix a través d'un edifici porta). L'INCASOL realitza el primer dels tres edificis (situat entre el carrer Metges i Serra Xic) segons la volumetria prevista en aquest estudi de detall.
- Estudi de detall 1997
Canvia l'ordenació simplista del precedent estudi de detall. Crea volumetries amb jocs de plens i buits complexes y projecta uns nous traçats trencats. Tant les volumetries com els traçats s'inspiren en les trames medievals. S'aconsella que en el gran espai central es conservin algunes de les edificacions existents. S'acorda amb l'INCASOL la realització d'un nou projecte per a l'edifici situat entre els carrers de Jaume Giralt i Fonollar d'acord amb la nova volumetria (s'havia iniciat un projecte segons la volumetria anterior). El maig del 98 s'organitza un concurs per adjudicar els projectes de les altres edificacions de Cambó, que seran realitzats per arquitectes externs en lloc de l'INCASOL.
- Pla Especial de prolongació de l'avinguda Cambó (2000)
Precisa la volumetria del edificis que configuren la prolongació de l'avinguda Cambó cap a l'interior de l'àrea central en funció dels projectes escollits. Es reforcen els criteris de jocs de volums, traçats trencats i s'emfatitza la idea d'itineraris, ja no només en el sentit E-O sinó creant-ne un nou de secundari en sentit N-S. Preveu la conservació de les façanes dels antics edificis. El document presentat a aprovació inicial canvia totes les qualificacions de rehabilitació integral per conservació de façana o nova planta. Davant les al·legacions molt crítiques sobre la traïció a l'esperit de la MED97 i a la poca sensibilitat patrimonial es recuperen les qualificacions 18b(r): "La manca de consideració envers els edificis que conformen el teixit urbà del Centre Històric, i que s'han traduït en la manca d'estudis previs a les actuacions urbanístiques o la revocació de la protecció establerta constitueix una constant en l'actuació de l'Ajuntament en els últims 10 anys, essent la proposta d'Enric Miralles l'única excepció" (al·legació de l'Associació de Veïns del carrer Flassaders).

- Modificació del PERI en els àmbits de Sant Cugat – Sant Agustí (2000-01)
Permuta el buidat entre Pou de la Figuera i Carders per sòl d'equipament traslladant la superfície d'espai lliure en dues placetes al voltant del convent de Sant Agustí. Els objectius són la conservació del major nombre d'edificis possibles (concretament el front edificat del carrer Carders amb tres edificis inclosos al Catàleg de Patrimoni) i afavorir la formalització de l'espai lliure en petites places en lloc d'un gran buidat central. La MPGM sobre dotacions d'habitatges per a joves atribueix aquesta qualificació a part del nou equipament.
- Modificació del PERI en el conjunt d'habitatges per a joves al carrer Carders (2003)
Ordena l'edificació de la dotació d'habitatges per a joves d'acord amb el projecte de Jordi Garcés guanyador del concurs d'idees convocat l'octubre de 2000 per a la formalització de la nova edificació. El projecte escollit evoluciona d'una simple conservació de façana a una rehabilitació integral arran de la pressió veïnal i dels informes patrimonials sobre les finques del carrer Carders (unitat Carders, 41 – Muntanyans, 1 i arcs s. XIII a Carders, 39). Les versions inicials que preveïen edificacions de nova planta en el front de Carders – Jaume Giralt i en el Pou de la Figuera es descarten davant les reivindicacions dels veïns per mantenir el màxim d'espai lliure.
- Estudi per a la ordenació dels Jardins del Pou de la Figuera (2003)
Estudia l'ordenació definitiva de l'espai comprès entre els carrers Sant Pere Mitjà i Pou de la Figuera. La idea de dotar l'espai d'activitat mitjançant un poliesportiu i un aparcament soterrats sorgeix el juny del 2000 arran d'un PFC. El març de 2001 es produeix un informe que proposa traslladar 2.084 m² d'espai lliure de l'àrea a d'altres punts del sector oriental (Fossar de les Moreres, Mercat de Santa Caterina i Carders) i substituir-lo per sòl d'equipament, seguint la política iniciada amb la MPERI Sant Cugat – Sant Agustí de crear espai més petits i configurats per la nova edificació. La proposta no es tradueix en modificació del planejament i es fan estudis (Gallego/Bellmunt) per a situar la part emergida de l'equipament al centre del buidat per fragmentar-lo i formalitzar-lo. Arran de la polèmica sobre el “forat de la vergonya” el desembre de 2002 es treballa en el sentit d'alliberar el màxim l'espai lliure tal i com reclamen els veïns (equipament en superfície col·locat al lateral), es retroba una visió de conjunt sobre la continuïtat entre Allada-Vermell i el buidat central a través de les edificacions de Carders i es defensa el tractament contingut enfront de l'espai verd paisatgístic: “Per les dimensions, l'arquitectura del perímetre, la densitat de l'entorn i la previsible intensitat d'ús, l'espai ha de tenir les característiques d'una plaça civil. Per tant s'ha de tractar com a tal: paviment dur i qualificat, poc mobiliari i alguns arbres. Crec equivocada la pretensió dels veïns de plantar-hi herba: és el característic error d'escala i d'enteniment del lloc. L'espai no pot tenir les condicions de parc urbà, i no pot respondre ni a l'horror vacui ni a la ingènua pretensió pastoral de posar-hi llacs, prats i objectes hiperbòlics, tractaments insostenibles i contraris als dels espais centrals de les ciutats compactes. Crec en canvi que l'ordenació ha de venir presidida per la contenció, l'austeritat compositiva i la qualitat dels materials i del disseny” (informe municipal 16/12/02).

c) Patrimoni i Paisatge Urbà

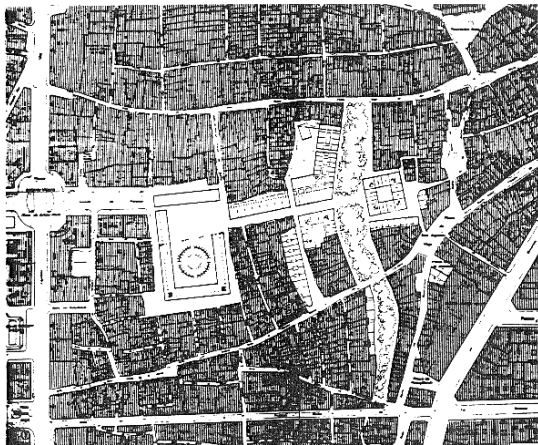
En el Catàleg de 1979, el carrer Carders considerat com a conjunt urbà a protegir. El PERI de 1986 no té en comte aquesta protecció en el moment de proposar el buidat de l'àrea central i la implantació d'un equipament damunt Carders entre Jaume Giralt i Muntanyans. El PE de Protecció del Patrimoni de Ciutat Vella de 1999 fa compatibles la qualificació urbanística i la protecció patrimonial (qualificació 7b, Carders, 43 nivell B; Carders, 41 – Muntanyans, 1, nivell C manteniment volumetria; Carders, 39 nivell C, manteniment façana). Es demanen informes patrimonials previs abans d'intervenir en les finques del sector: Casa Vallescà (Jaume Giralt, 4) s'enderroca; Carders, 45-49 criteris de rehabilitació en una promoció privada (maig 00); Carders 35-37 (Gener 02), descoberta d'arcs i llotja medievals que condueixen al manteniment d'aquests elements integrats en la nova dotació d'habitatges per a joves.

d) Publicacions

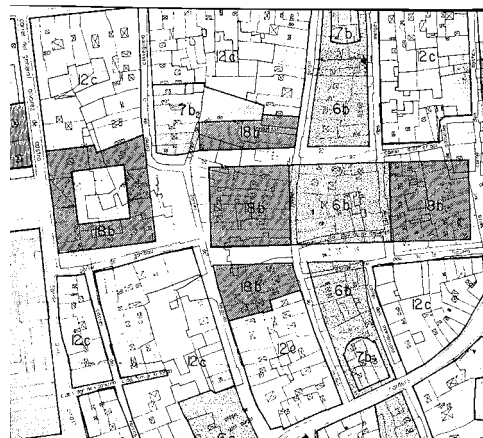
PP82 Santa Caterina i Sant Pere pg.64-84

EP93 Calles de Ciutat Vella pg. 112-113

UB99 Obertura Cambó

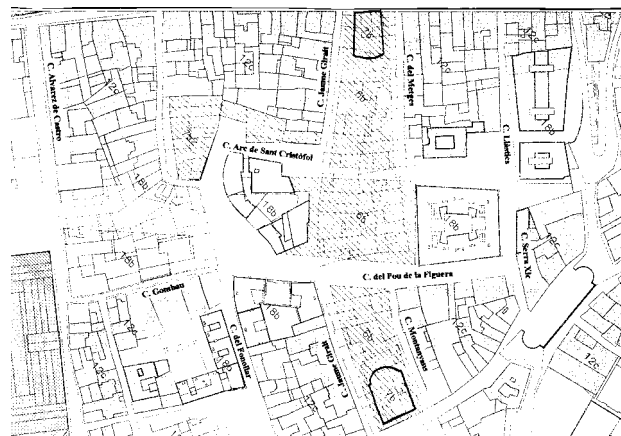
Avanç del PERI (1982)

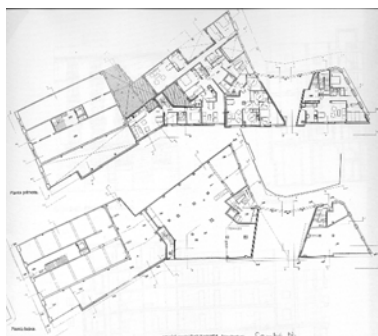
PERI del Sector Oriental (1986)

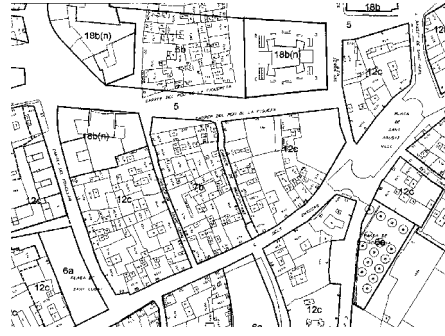
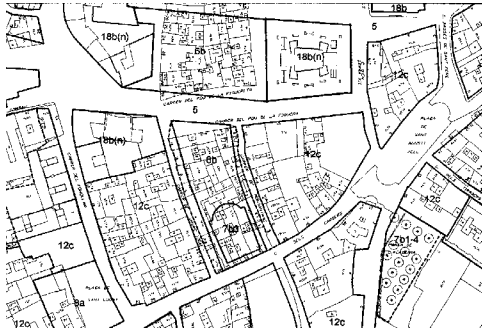
Estudi de detall de 1995

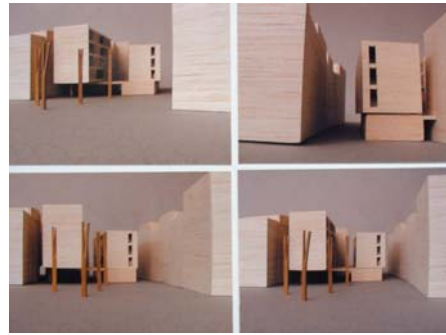
Estudi de detall de 1997

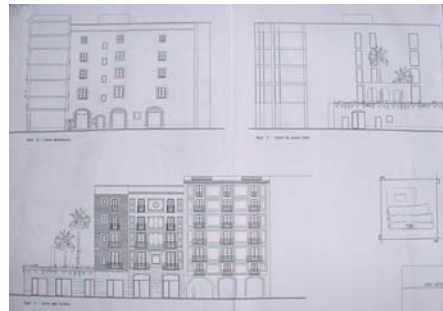
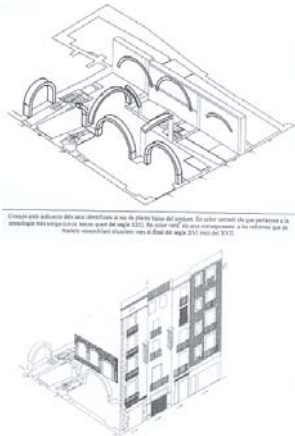
Estudis volumètrics per a la prolongació de l'avinguda Cambó (1998-2000)

Modificació del PERI en els àmbit de Sant Cugat – Sant Agustí (2000-01)

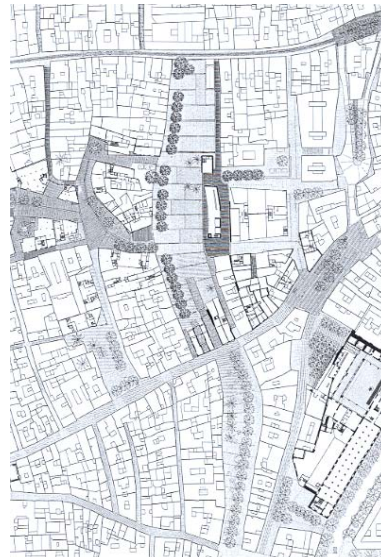
Estudis volumètrics en l'àmbit comprès entre els carrers Carders i Pou de la Figuera (2000)

Estudi arqueològic i front edificat al carrer Carder (2002)

Projecte d'urbanització del carrer d'en Llàstics (2002)

I ordenació dels Jardins del Pou de la Figuera (2003)

IV. Anàlisi

1. Configuració

1a. Evolució de la urbanització a Ciutat Vella, encaminada cap a **la contenció, el tractament mineral, la unitat espacial**. El cas de la plaça de Sant Agustí el Vell: comparació urbanització inicis 80 amb la urbanització en curs. El debat sobre la urbanització dels Jardins del Pou de la Figuera, exemple de la permanent tensió entre el tractament contingut d'una "plaça civil" cap el que s'ha evolucionat a Ciutat Vella i el desig dels veïns d'un espai verd sinònim de gespa i vegetació i d'elements urbans funcionalment vinculats al lleure.

1c. Màxim exemple d'un espai complex configurat a partir del **treball sobre els volums edificats**. S'evoluciona de la simple idea d'espai resultant d'un buidat associat a l'esponjament, a la qualificació de l'espai públic a través d'un treball progressiu sobre els volums edificats. És un espai fruit del disseny del ple, del pla vertical. **L'evolució és clara entre els tres edificis**: l'est, 95, és un simple cub, totalment anodí, incapaç de qualificar l'espai. Els volums centrals, entre Giralt i Fonollar, 97, presenten jocs de volums complexos, més pensats per generar vistes i perspectives que insinuïn itineraris que per presidir l'espai central. Els edificis que configuren la prolongació de Cambó, 00, segueixen la mateixa tònica de jocs de volums vinculats a recorreguts visuals. Aquest treball sobre els volums, a nivell d'estudis de detall, no sempre s'ha reflectit en els projectes arquitectònics i concretament en **la composició de les façanes**, moltes de les quals segueixen essent pobres i no contribueixen a la qualificació estètica de l'espai. Es constata, doncs, que en els nous edificis de l'àrea central les estrictes **normes reguladores de substitució de l'edificació no han evitat composicions pobres**, i que s'ha optat per **recórrer als concursos oberts a arquitectes externs** en lloc dels projectes interns de l'INCASOL.

2. Estructura

2a. La **conformació de recorreguts**, present des del principi en la idea de donar continuïtat a l'avinguda Cambó, ha pres cada vegada més protagonisme, fins al punt de convertir el cor de Santa Caterina en un encreuament de recorreguts entre Sant Pere i la Ribera i els transversals al sector oriental. La configuració de l'espai ha estat progressivament pensada per crear visuals que convidin a una vivència dinàmica de l'espai a través dels diferents itineraris (plànols de Foment de Ciutat Vella grafiant els diversos recorreguts).

2b. Màxim exemple de canvi en la tipologia de l'espai en nom d'un respecte i una integració al caràcter propi de la trama urbana medieval. A diferència del Raval, es corregeix la idea inicial d'un gran esponjament concentrat i es **fragmenta i distribueix l'espai lliure**. Els grans buidats són incompatibles amb la trama medieval. Cal crear petits espais, acotats tancats. En segon lloc, s'intenta recrear en els nous carrers oberts l'esperit dels carrers medievals. Absència de traçats rectilinis, alineacions trencades, que provoquen efectes sorpresa, multiplicitat de punts de vista (art de l'exposició de Sennet), que insinuen itineraris possibles. Paradigma de la **reinterpretació contemporània d'una estructura urbana històrica**. Aquesta reflexió tipològica sobre l'espai urbà és absent en el PERI (la qual cosa condueix a la successió d'ordenacions diverses sense una justificació sòlida: document criteris PERI, document definitiu PERI, estudi de detall del 95. La reflexió sobre la trama urbana s'incorpora plenament amb l'estudi de detall de Miralles del 97, que ofereix un sòlid projecte de conjunt per a la prolongació de l'avinguda Cambó, deixant per una resolució posterior la configuració del buidat central. Aquesta, però, no es duu a terme segons un projecte de conjunt sinó a través de modificacions puntuals del planejament. El principi de fragmentació de l'espai es manifesta explícitament en el trasllat d'espai lliure en la zona de Carders i en la proposta de fer al mateix entre Pou de la Figuera i Sant Pere més Baix. **La forta reacció popular (acusacions d'especulació per la reducció de l'espai lliure a l'àrea) ha frenat aquest procés**. En l'ordenació dels edificis d'habitatges de Carders s'ha ocupat una mínima part de l'espai qualificat de 7b, deixant la resta lliure d'edificació. No ha estat possible realitzar cap més permuta d'espai lliure per equipament, i les darreres propostes (que recuperen finalment la visió de conjunt), sota el nom de Jardins del Pou de la Figuera han renunciat a edificar part del gran buidat central.

2c. La urbanització del barri de Santa Caterina és un bon exemple de la generalització dels criteris d'urbanització experimentats a Ciutat Vella (1b).

3. Monumentalitat.

3b. Fins ara **no ha estat possible qualificar el gran buidat central a través d'una arquitectura singular** potent que podria estar associada a uns equipaments presents des del PERI i la superfície dels quals s'ha anat augmentant. L'augment de l'equipament sud ha respost de moment a la conservació del front del carrer Carders però no ha servit per configurar l'espai central; bona part de la superfície no s'edificarà i finalment els edificis es concentren al carrer Carders. Els edificis laterals han obviat l'existència del futur espai central. Queda l'equipament nord, en fase de disseny. El sòl d'equipament, si no s'hi trasllada el sobrant del cantó sud o de nou, és insuficient per a un edifici potent. Les versions de l'accés a un poliesportiu soterrat no aconsegueixen qualificar l'espai central i vincular-lo a un equipament representatiu. La renúncia a edificar part del buidat central davant les protestes dels veïns suposa pràcticament l'impossibilitat de qualificar el nou espai amb una arquitectura potent i uns usos singulars.

3c. L'augment de sensibilitat patrimonial és claríssima. És molt present en l'estudi de detall de Miralles. La polèmica sobre la supressió de les rehabilitacions integrals previstes en la prolongació de l'avinguda Cambó expressada en les al·legacions dels veïns deixa clar que a partir de finals dels anys 90, la reivindicació patrimonial del barri és molt forta. Des d'aleshores s'encarreguen estudis patrimonials abans de qualsevol actuació. En resulten la **conservació d'alguns edificis** inicialment destinats a demolició. Finalment, la conservació només haurà servit per salvar les tres finques del carrer Carders. En la prolongació de l'avinguda Cambó s'opta per conservar diverses façanes. També es conserva l'edifici de la cantonada Giralt – Arc de Sant Cristòfol. Així i tot, al gran espai central (a no ser que aquest es desplaci, creant dues placetes entre Corders i Pou de la Figuera i una altra oberta a Sant Pere més Baix, la qual quedaria configurada en tres dels seus costats per façanes preexistents) pot quedar dominat per edificacions de nova planta i de qualitat discutible. La sensibilitat patrimonial s'expressa també en la recerca d'una trama urbana que conservi el caràcter del teixit històric.

4. Lògica projectual

4a. La capacitat de formular un projecte convincent per a la configuració dels grans buidats per part de Foment de Ciutat Vella que s'observa en la Rambla del Raval o en la prolongació de l'avinguda Cambó, s'esvaeix en el buidat central del Sector Oriental. Davant l'actitud d'enfrontament veïnal (amb reivindicacions de vegades contradictòries: màxim espai lliure vs conservació patrimonial) i en nom d'una **visió de gestió pragmàtica s'opta per modificacions parcials del planejament que eviten defensar una idea clara de projecte per evitar noves reaccions contràries** (Carders), en lloc de proposar una solució de conjunt convincent. **No s'han establert uns mecanismes de concertació eficaços** on fos possible debatre a partir d'una proposta urbanística (de manera semblant a com a succeït a Lesseps). L'impuls cap a una definitiva proposta de conjunt ha comptat amb la participació activa de Projectes Urbans. En canvi, Foment ha impulsat el pas de projectes arquitectònics concebuts pels serveis de l'INCASOL a l'**organització de concursos com a mesura per intentar millorar la qualitat de les noves edificacions** (davant la insuficiència de les mesures reguladores del PERI).

4b. Els PE de petita escala com instruments de configuració de l'espai públic. El projecte arquitectònic clau en la qualitat de la formalització.

4c. Obertura. Entorn edificat: alta. Trama urbana: creixent (experiència distintiva en una actuació d'esventrament contemporani). Context històric: creixent. Obertura a l'entorn social problemàtica.

Pla d'Espais Lliures

Seminari sobre el pla d'espais lliures

Seminari celebrat el 25 i 26 de març de 1991.

Objectiu: posar en comú les experiències dels diversos professionals vinculats als projectes d'espais lliures en vistes a la redacció d'un Pla del Espais Lliures de Barcelona que fixi les directrius de la política urbanística en aquest camp.

El seminari s'organitzà en tres blocs:

1. Estructura i funcions del sistema d'espais lliures
2. Les escales de projectació: criteris en el projecte dels elements de l'espai lliure urbà
3. L'hipòtesi del Pla d'Espais Lliures de Barcelona

El seminari respon a la voluntat de Rafael de Càceres de sistematitzar la política dels espais públics a través d'un Pla. D'aquesta manera, les actes del seminari s'obren amb els dos articles seus publicats posteriorment a *Barcelona, Espai públic*.

El seminari parteix d'una concepció de l'espai lliure com escenari d'urbanitat, com espai comunitari de convivència (aportació dels Ajuntaments democràtics). En segon lloc, es planteja la importància de millorar la qualitat funcional d'aquests espais, plasmada en una bona convivència entre cotxes i vianants (aportació del pla de Vies). En tercer lloc, Barcelona es contempla a través del seu sistema particular d'espais lliures com una ciutat de passeig (aportació de Rafael de Càceres).

El seminari entén la intervenció sobre el sistema d'espais lliures des d'una triple escala. L'escala territorial que tradueix l'estructura de la geografia, en el cas de Barcelona, la serra de Collserola i els turons, les rambles i les traces de les antigues rieres, els fronts litorals i fluvials. L'escala de l'estructura urbana on resulta necessari elaborar un sistema d'espais lliures continu. L'escala dels projectes d'espai públic.

Els dos articles de Rafael de Càceres relatius a l'espai públic urbà s'acompanyen d'un tercer article de l'àrea d'Urbanisme referent als parcs de Barcelona. S'assenyala que l'escassetat de parcs a la ciutat es deu al poc interès històric de Barcelona per aquesta forma d'espai lliure (l'espai de la Ciutadella fou imposat pel general Prim, les reserves del Besòs i Pedralbes previstes per Jaussely van ser ocupades, els turons s'han urbanitzat al màxim). Barcelona apareix com una ciutat de places, jardins i passeigs (tipologies que mantenen la seva validesa). Molts dels parcs urbans de petites dimensions realitzats a inicis dels anys 1980 constitueixen places-jardins equipades. El sistema de parcs de Barcelona estaria format per Collserola, Montjuïc, la Ciutadella, els Tres Turons i el Besòs. Es tracta de parcs caracteritzats per la presència d'equipaments, per la seva projectació fragmentada i, en molts casos, amb una necessitat imperiosa de millorar i clarificar els accessos.

Avanç del Pla d'Espais Lliures de Barcelona

Rosa Barba, juliol de 1991

Concepció de l'espai lliure com espai funcional i simbòlic:

“L'espai obert és un lloc on es busca desenvolupar activitats a l'aire lliure, fruit del contacte amb la natura, crear un lloc de contacte social, i també gaudir d'una perspectiva de visió de la forma urbana, entendre la ciutat com un espai per ser viscut col·lectivament i com un monument per ser recordat i preservat com record i mirall de la història col·lectiva. Per això, parlar d'espai lliure té alhora un significat simbòlic i un contingut funcional”.

Objectiu del pla d'espais lliures:

Aportar una visió de conjunt a l'actuació sobre els espais públics de Barcelona, partint d'una experiència prèvia de transformació reconeguda internacionalment i galardonada (Príncep de Gal·les de Harvard i FAD).

A partir d'aquesta visió de conjunt, definir unes condicions generals d'intervenció, deixant als projectes particulars d'espai públic la consideració de les variables més concretes.

Capítol 1: plans i projectes de la ciutat

Revisa les concepcions de l'espai lliure subjacents als diferents grans plans de la ciutat. La trama viària com espai públic a Cerdà. Els eixos singulars i el reconeixement de la geografia singular de les vores en Jaussely. El sistema de parcs i jardins de Rubió i Tudorí. La introducció d'estàndards i la protecció de Colcerola en el Pla Comarcal de 1953. Les reserves puntuals de sòls per apropar-se als estàndards del PGM (es qualifiquen d'espais lliures els grans passeigs de la ciutat).

Dues grans visions sobre l'espai lliures coexisteixen en aquestes concepcions: l'espai lliure com espai col·lectiu simbòlic i l'espai verd com espai de contacte amb la natura. Es tracta de dues visions no contradictòries i que en realitat expressen de manera simplificada la idea que l'espai lliure està constituït per diversos substrats: l'estrat funcional, l'estrat cultural de l'espai que ens situa en el temps i en la memòria històrica, l'estrat ecològic, l'estrat estètic i formal...

La visió de l'espai públic pròpia al projecte urbanístic de Barcelona gira entorn de la idea de recorregut. L'espai públic s'entén com a vertebrador de la ciutat i el Pla de Vies de 1984 ja identifica un sistema de recorreguts peatonals. "Hem arribat al punt en què el recorregut urbà, el sistema d'espais pensats per ser vistos i disfrutats s'erigeix en el leit-motiv per llegir una ciutat, en l'element que enllaça, com el sistema de arcs de Boston en versió mediterrània, els espais públics urbans". Però, "no hi ha més preguntes sobre l'espai lliures que la que suggereix la lectura seqüencial del recorregut?".

Capítol 2: el verd urbà

Comparació del sistema d'espais verds de Barcelona, Amsterdam, Boston, Chicago, Londres, París i Viena. L'estàndard de verd urbà a l'interior de la ciutat és a Barcelona inferior a qualsevol altra de les ciutats estudiades (3,92 m²/hab). En canvi, l'estàndard de verd forestal (que inclou Collcerola) només és superat per Boston i Viena (9,51 m²/hab).

Capítol 3: els espais lliures de Barcelona

S'analitza per cada espai lliure de la ciutat quan fou projectat per primera vegada i quan fou executat. Es constata que el 25% dels espais lliures foren reservats pel Pla Jaussely i el 70% pel Pla Comarcal. Abans del 1935 s'havien realitzat el 10% dels espais lliures actuals de Barcelona, entre 1935 i 1978 un altre 10%, i després de 1975, s'han realitzat un 15%, constituint el 36% d'espai verd urbà (objecte d'un projecte d'urbanització, a diferència del verd forestal).

Capítol 4: l'espai públic i l'espai verd

La dimensió ecològica de l'espai lliure com espai verd està directament vinculada a la presència de vegetació. Barcelona disposa de 2.470 ha amb vegetació (el 25% de la superfície del terme municipal), a les quals cal afegir les 425 ha de carrers arbrats.

Capítol 5: els elements del teixit urbà que componen l'espai públic

Insisteix en la distinció conceptual entre l'espai públic, associat a la idea de col·lectivitat, d'itinerari i de vista, de la ciutat des de l'interior i amb visuals que s'obren a l'exterior, i l'espai verd, associat a les nocions d'higiènic, ecològic, d'esbarjo.

D'acord amb aquesta distinció conceptual, el pla estableix dos grans tipus d'espais lliures els recorreguts que relacionen les parts de la ciutat i els àmbits, espais per estar en la ciutat en contacte amb la natura. Dins d'aquestes dues grans categories es defineixen diverses tipologies d'espais.

En els recorreguts podem distingir: les àrees peatonals, les rambles, els carrers, les grans avingudes urbanes, els nous eixos viaris (creats per connectar amb els nous espais d'esbarjo) i les autopistes urbanes. Cada un d'aquests espais lineals genera una lectura cinètica de l'espai diferent i es pot caracteritzar a través d'una secció pròpia.

Dins dels àmbits, podem distingir: la plaça-jardí urbà (artificialitzat, però tou), els petits parcs urbans de barri (<15ha, entre els que es compten la majoria de parcs realitzats durant la primera meitat dels anys 1980 i que sumats a les places-jardí constitueixen 1,5% del terme municipal), els parcs urbans (<50ha, com ara la Ciutadella o el parc dels Tres Turons, que ocupen un altre 1,5% del municipi), els parcs metropolitans (>50ha, com ara Montjuïc, que representa el 3% del terme) i els parcs forestals – naturals (amb Collcerola, que correspon al 14% del terme municipal). Cada un d'aquests tipus d'àmbit es caracteritza per una freqüència d'us i unes activitats pròpies.

Capítol 6: el lloc de la ciutat

La geografia del territori de Barcelona. La importància dels turons, de les visuals mar – muntanya, i de les diverses cotes del pla i de la serra de Collcerola.

Capítol 7: idees sobre el pla d'espais lliures

El Pla d'Espais Lliures es basa en el paper estructural d'aquests espais. Aquest paper estructural és doble. Per una banda, certs espais lliures recorden la forma del territori. L'estructura dels espais lliures ha d'incorporar la geografia d'aquest territori. En el cas de Barcelona, els espais lliures vinculats a aquesta estructura geogràfica serien Collcerola i les seves diverses cotes, Montjuïc i els tres Turons, els rius i les rieres (entre les que destaca la Riera Blanca). La resolució dels espais lliures del triangle ferroviari de la Segrera han de permetre recobrar aquesta lectura de la geografia. D'altra banda, els espais lliures tenen un paper estructurant en la mesura que connecten diferents parts de la ciutat.

Una vegada establerta l'estructura dels espais lliures, el Pla d'Espais Lliures ha d'avançar en la definició de criteris unitaris seguint l'exemple pioner de la Instrucció de l'Alcaldia de 1991 sobre la instal·lació d'elements urbans. Aquests criteris generals han de tenir en compte les següents premisses: fomentar els recorreguts urbans, incorporar al màxim la vegetació, reforçar la identitat diferenciada dels diferents barris de la ciutat.

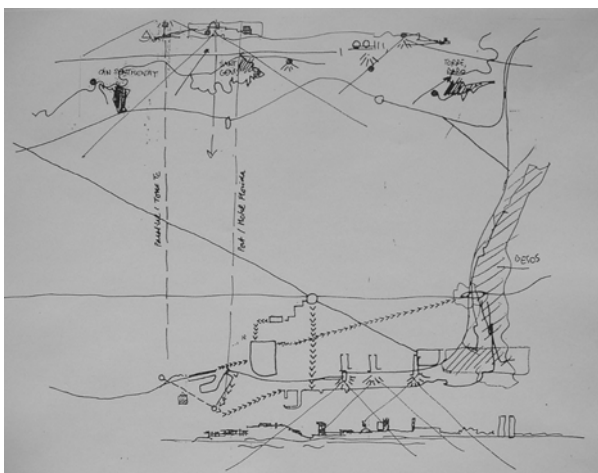
El pla d'espais lliures s'organitzaria d'aquesta manera en quatre parts. En la primera es defineix l'estructura del sistema d'espais lliures a nivell geogràfic i de ciutat. És aquesta estructura la que dibuixa les diferents parts identificables a la ciutat. En segon lloc, el Pla definiria l'estructura interna a cada una de les parts de la ciutat, identificant els àmbits (espais per estar) i els recorreguts (espais lineals per transitar) de cada part. És important aquesta escala intermitja “que permet identificar els barris o teixits a l'interior de la gran ciutat. Seria bo consolidar per cada barri una manera de fer els espais públics que definís les seves particularitats i els donés identitat en front del conjunt”. En tercer lloc, s'assignaria a cada espai lliure, ja es tractés d'un àmbit o d'un recorregut, una tipologia d'espai. En quart lloc, s'establirien les pautes de disseny aplicables a cada una de les tipologies (secció tipus, condicions de contorn, presència de verd).

Anàlisi de la distribució d'espais verds i del període de realització dels espais lliures

Lectura de la geografia del territori i dels horitzons visuals

Esquemes estructurals de connexió amb els elements territorials i a escala de ciutat

Anàlisi

2. Estructura

El Pla d'Espais Lliures apareix com l'intent avortat (l'avanç del pla no donarà lloc a una tramitació) de **culminar la concepció estructural de la renovació dels espais lliures**. La visió estructural a través del Pla es concretaria en la **definició d'un sistema d'espais lliures continu** (2a) i en la **definició de criteris generals unitaris**, seguint l'exemple de la Instrucció sobre elements urbans (2c), l'aplicació dels quals aniria lligada a l'**establiment de tipologies** (2b). D'aquesta manera, es constata la pertinència dels tres factors d'estructuració escollits per la tesi: la continuïtat, el recurs a les tipologies i l'establiment de criteris generals.

El conjunt del pla es debat entre la distinció conceptual dels espais lliures entre **espais públics i espais verds**, i la voluntat d'integrar aquestes dues visions no contradictòries. La **integració radica en què l'espai verd és entès com la dimensió ecològica i mediambiental i s'associa a la presència de vegetació**, la qual pot ser present en graus diferents en qualsevol espai lliure, des d'un carrer de l'estructura viària bàsica fins a un parc forestal. **La diferenciació es visualitza en les dues grans categories d'espais lliures**. Els recorreguts són espais urbans lineals, essencialment viaris, que assumeixen la funció estructurant del sistema d'espais lliures (les places urbanes, no jardins, podrien considerar-se com integrades en aquests espais recorreguts). **Els àmbits corresponen bàsicament a la idea de parc**, "espais d'estar, d'esbarjo i de contacte amb la natura".

2a. El Pla parteix d'una situació en què la visió estructural s'ha anat consolidant des del Pla de Vies i s'associa a la idea de recorregut. En aquest sentit, el pla fa una aportació suplementària, la de la **lectura del territori**, l'estructura geogràfica. El sistema d'espais lliures no només ha d'establir continuïtats sinó que ha d'emfatitzar aquests elements geogràfics (relleus topogràfics, cursos fluvials, traces de rieres).

Però **l'estructura del sistema d'espais lliures basada en la continuïtat reposa en la categoria dels recorreguts** (els carrers i places urbanes) i no en la dels àmbits. **Els àmbits, els parcs de tota dimensió, no assumeixen una funció estructural** (excepte en els casos que són signe de la geografia del territori), i per tant, s'han d'integrar dins el sistema dels recorreguts. Això és possible portant una especial atenció a les condicions dels contorns, al tractament dels seus límits, i sobretot garantint una bona i clara accessibilitat. Es plantegen **nous eixos viaris d'accés als grans àmbits d'esbarjo que podrien entendre's com eixos més verds**, amb una major presència de vegetació (dels quals, la proposta sorgida en els debats entorn de la plaça Lesseps per fer de l'avinguda de l'Hospital Militar un eix verd en seria un bon exemple). Però no es tracta de crear un sistema de parcs (d'àmbits) units per eixos verds com a Boston. Els recorreguts urbans constitueixen la versió mediterrània de l'estructura dels espais lliures. Els eixos verds haurien d'anar vinculats als àmbits territorials, a Barcelona, per exemple les rieres o certs accessos a Collcerola o als turons.

2b. La definició de **criteris generals es vincula a l'establiment de tipologies**. Les tipologies proposades dins les grans categories de recorreguts i àmbits són **bastant funcionals** (en funció de la capacitat de tràfic i de la velocitat en el cas dels recorreguts i en funció de les dimensions i tipus d'activitats en el cas dels àmbits). Segurament es podrien perfilar en funció de criteris morfològics (entorn arquitectònic en el que s'insereixen) i estructurals (inserció en la trama).

2c. El pla, alhora que està pensat per reforçar la unitat i la idea de conjunt, és molt conscient de la **importància de diferenciar les parts de la ciutat, els seus barris**. Per una banda, l'estructura general ha de reforçar aquestes parts. En segon lloc, el tractament dels espais públics ha de ser diferenciat segons els barris per tal de potenciar les seves imatges i identitats específiques (4c). S'avança a la **problemàtica entre uniformització i diferenciació** a la qual donarà lloc la aplicació dels criteris generals d'urbanització.

4 Lògica projectual

4a. **Respecte a la voluntat d'estructurar un sistema d'espais lliures continu el Pla fracassa**. Encara avui, aquesta estructura del sistema d'espais lliures (que hauria d'integrar l'estructura viària) no ha estat establert. Sens dubte és l'efecte més directe a nivell dels espais públics de **l'afebliment de la visió estructural que ha afectat el conjunt del projecte urbanístic de Barcelona** després dels Jocs Olímpics, degut en part a la fragmentació dels òrgans de gestió i decisió i en concret a **l'afebliment dels serveis de Projectes Urbans**.

4b. La segona part del Pla, l'establiment de criteris generals vinculats a tipologies planteja la **problemàtica de la conveniència de normativitzar la transformació dels espais lliures**, ja que a la pràctica suposa desenvolupar el Pla General assignant noves qualificacions específiques als diferents tipus d'espais lliures (espai viari inclòs) i afegint normes per a cada una d'aquestes noves qualificacions, tal i com es fa amb les zones urbanes. També podria prendre la forma d'un pla com el de patrimoni arquitectònic que estableix les seves pròpies categories tot articulant-se al PGM. En un moment en què fins i tot l'ordenació i formalització de l'edificació cada vegada recorre més a volumetries i normatives específiques, pretendre a una normativització exhaustiva dels espais lliures resulta poc apropiat, però sens dubte seria positiu **desenvolupar l'articulat de la NN.UU. del PGM relatives als espais lliures i als espais viaris**, molt genèrics, i poc atentes a qüestions de formalització, d'articulació amb l'edificació, de tractament dels límits. La reflexió sobre els espais lliures a nivell del Pla General d'Ordenació també hauria de donar resposta al **problema de la rigidesa del planejament alhora de canviar el model d'espais lliures** ja sigui a nivell de ciutat o de barris. El Pla d'Espais Lliures apareix com una eina per **actualitzar l'estructura** de dos dels sistemes generals **d'un PGM no revisat**. La rigidesa no prové tant dels mecanismes del PGM sinó de la impossibilitat de revisar-lo després de 30 anys i malgrat els profunds canvis en la visió del projecte de ciutat. És aquesta envergadura inherent al pla d'espais lliures, el d'una revisió de l'ordenació general que va més enllà de les que du a terme els plans de vies i de mobilitat, el que també dificulta la seva operativitat.

4c. Aposta clara per la **diferenciació dels teixits**.

RESUM EN ANGLÈS

Abstract

Ph.D. Title: In search of contemporary *civitas*.

Towards an urban culture for public space: the experience of Barcelona (1979-2003)

Author: Miquel Martí i Casanovas

Promoter: Joaquim Sabaté i Bel, Professor of Urban Planning, Responsible for the Doctorate Program

University: Universitat Politècnica de Catalunya. Architecture School of Barcelona.

Urban Planning Department.

The thesis of the research is that the process of public space renewal in Barcelona, which started with the constitution of the Democratic Council in 1979 and which continues to be carried on nowadays, has led to the consolidation of a shared and evolving culture of civic public spaces based on urban principles. By analysing about 35 public spaces representative of the whole renewal process, the research shows the evolution of such a culture over 25 years and how it has strengthened an urban approach to the public space project (different from a landscape approach based on autonomous and often non contextual designs and different from a functionalist approach based on technique requirements or users demands). The research deals with the subject from the point of view of the civic meaning of public space, defined as the experience of living together in diversity resulting of social interaction in public space. Is it possible to enhance this civic meaning through the design of public spaces? Besides, as inscribed in a morphological and structural vision of urbanism, the research focuses on the analysis the formal configuration of the spaces, their links with the urban structure, their monumental dimension, and the mechanisms used in the projects (agents, discourses and design tools).

The Ph.D. is organised in six chapters. The first chapter develops the conceptual framework of the research (the debates about contemporary civic meanings of public spaces, the urban experiences of public space projects, the epistemological foundations). The second chapter presents the methodology of the research (the selected study cases, the hypothesis and the criteria of analysis). The third chapter is about the formal configuration of public spaces. It argues that public space culture has evolved towards a more transparent, integrated and contextual treatment, which enhance the legibility and complexity of public space. The fourth chapter refers to urban structure. It shows how the public space culture has developed a structural vision, which has produced an extension of the designs' area (from punctual, to linear, to entire areas projects), as well as an exploration of generic urban tools enabling the perception of this urban structure. The fifth chapter presents the exploration carried on about contemporary means of monumentality: public art, singular architectures and integration of historical heritage. The sixth and last chapter develops the incidence that the agents participating in the urban renewal, the discourses and debates about this process, and the urban tools used have had in the genesis of the public spaces projects, as well as in the formulation of a shared urban culture.

Sum up, the Ph.D. makes some contributions to the urban discipline at three different levels. First, it allows a comprehensive and deep understanding of a local urban process: the renewal of public space in Barcelona. It even advances some orientations that could drive this ongoing process in the future. Second, the Ph.D. develops the principles, criteria and tools for an urban approach to the design of public space in any compact inner city. It is an integral approach focusing on multiple relationships: between open space and built environment, between parts of a space and between spaces, between different urban scales, between form and structure, between function and meaning... Finally, the Ph.D. proposes a reflection about the links between the symbolic dimension of the city and the means of its planning and design. It shows some guidelines by which public space design can enhance its civic meaning.

Table of contents

Acknowledgements	1
Foreword	3
1. Conceptual framework	
1.1 The civic public space	9
1.1.1 The idea of civic public space	12
1.1.2 The civic public space in contemporary city	20
1.2 The urban experience of the public space project	40
1.2.1 Approaches for the public space project	40
1.2.2 Diversity of issues and design responses	46
1.2.3 The incidence of local contexts	58
1.3 Urban context for the research	67
1.3.1 The public space policy within the “Barcelona’s urban model”	67
1.3.2 Epistemological basis of the research	74
2. Methodology	
2.1 Object of study	83
2.1.1 Public spaces in the compact existing city	83
2.1.2 Selection criteria of representative cases	88
2.1.3 Elements of analysis	94
2.2 Hypothesis of research	99
2.2.1 Configuration of civic spaces as places of relationship	100
2.2.2 Public space as expression of urban structure	109
2.2.3 Monumentality of public spaces as symbolic places of community identity	114
2.2.4 Mechanisms and processes generating public space projects and culture	121
3. Configuration of public space	
3.1 The language in the design of the ground level	134
3.1.1 Public spaces as objects of monumental design	134
3.1.2 The public space design as a syntactic language of urban elements	148
3.2 Articulation and integration of the ground level	171
3.1 Between the project of isolated spaces and the exploration of articulation means	171
3.2 The consolidation of mechanisms of spatial unity	184
3.3 The project of the built environment	206
3.3.1 Interventions of rehabilitation	208
3.3.2 Interventions modifying the buildings	215
4. Public space as urban structure	
4.1 The systemic vision: continuity and articulation of public spaces	244
4.1.1 The origins of the structural vision on public space	245
4.1.2 The consolidation of the structural vision	256
4.1.3 Partial concretions of the structural vision	269
4.2 Typologies as design tools in public space projects	284
4.2.1 Defining linear typologies related to the public space system	285
4.2.2 A reflection about punctual typologies related to urban tissues morphology	290
4.3 Uniformity principles for the public space project	303
4.3.1 The extensive rebuilding of everyday public space	303
4.3.2 Generating urban images and identities	310

5. Monumentality in public space

5.1	Sculptural monuments	321
5.1.1	The meanings of the sculptures	322
5.1.2	Spatial relationship between sculptures and urban environment	328
5.2	Architectural singularity	334
5.2.1	Collective facilities linked to public spaces	334
5.2.2	Contemporary search of singularity in the urban landscape	343
5.3	The treatment of historical urban heritage	351
5.3.1	Improving historical heritage through public space projects	353
5.3.2	Public space as heritage in historical urban tissues renewal	360

6. Mechanisms and processes in public space projects and culture

6.1	The agents of public space renewal	375
6.1.1	Creating a Public Space Service	377
6.1.2	The weakness of the leadership in the public space policy	383
6.1.3	Mechanisms of citizens' participation in public space projects	393
6.2	The discursive dimension	403
6.2.1	Theorization of the municipal public space policy	403
6.2.2	The scholar discussions and debates	415
6.2.3	The evolving citizens' demands	424
6.3	The project tools	432
6.3.1	The public space project as the design of the ground level	434
6.3.2	An integral conception of the public space project	439
6.3.3	General guidelines for the public space project	446

Epilogue	452

Bibliography	459

Annex	465

English summary	479

Foreword

Barcelona has experienced since the recovery of the democratic Town Council in 1979 a deep process of urban renewal that has consolidated the city as an urban planning reference at international level. One of the key aspects of this urban renewal has been the process of transformation of public spaces.

The interventions on public spaces were the protagonists of the municipal policy until 1987. These first designs awakened the interest of the scholars, and they were widely internationally published. These initial experiences appear once and again as a pioneer reference for many other cities, which since the end of the eighties have thought their own public space policies considering the example of Barcelona. Take for instance two recent publications that retrospectively underline this role of reference played by the renewal of public space in Barcelona. In his book untitled *New city spaces* (2000), Jan Gehl affirms: "For the past two decades, Barcelona has been the most important source of inspiration for architects, landscapes architects, urban planners and politicians who work with public spaces". And in the introduction of the monographic number of the magazine *Topos* focusing on urban public spaces (*Urban squares*, 2002), we can read: "The model of Barcelona has been researched thoroughly". However, beyond the designs of the eighties, the renewal of public space in Barcelona has been more or less eclipsed by the Olympic project and the projects of the so-called *second renewal*, which along the nineties and until now have been transforming deeply the waterfront and the eastern area of the city.

Nevertheless, the transformation of public space has been as intense, or even more, between 1987 and 2003 than during the initial period. Rosa Barba, in her Open Spaces Plan for Barcelona (presented in 1991 and one of the scarce global reflections on the public space renewal in Barcelona carried out in the last two decades), shows how the public space policy continued to be a main issue in the entire urban project for the city during the Olympic period. In the same way, a survey carried on by the Urban Planning Studies Office in 1995 shows that the interventions on public spaces had clearly increased between 1987 and 1995, compared to those of the period 1980-1986. It is enough to look at some ongoing projects (like the completion of new spaces in the Old City, the interventions along the Inner Ring-road, the redesign of many streets in l'Eixample or the unsolved area around Plaça de les Glòries), to realise that the public space policy in Barcelona not only has continued, but it has been intensified and it remains open-ended.

Until now, most of the scholar reflections on public space in Barcelona have focused on the experiences previous to 1987 (even if some later single public space designs have been published, usually in landscape magazines). The monographic publication "Spazi pubblici contemporanei: innovazione e identità in Barcellona e in Catalogna", appeared in 1989, is probably the most complete one at international level dedicated to the public space renewal in Barcelona during the first half of the eighties. The Ph.D. of Josep Mª Fortià, untitled "The exploration of the ground level" (1999), it constitutes a valuable scholar reflection, but again it studies only spaces renewed before 1987 (and he implements a partial approach based on the American landscape schools).

Some recent international publications show until which point the public space policy in Barcelona remains associated to the first designs. The book "Civic Realism" of Peter Rowe has a whole chapter about public spaces in Barcelona, but without any references to interventions occurred after 1987, in spite of having been published in 1997. In the already quoted *New City Spaces*, Jan Gehl states in 2000 the importance of the leadership of the Urban Projects Service, which played a key role during the eighties, but it has been weakening since the second half of the nineties, and has almost been dismantled. Or the book continues to state that: "There is no such thing as a limited standard set of materials and urban idioms. On the contrary, in Barcelona, there is strong emphasis on designing each individual space as an independent site". However, as we will see along the Ph.D., for many current public spaces designers in Barcelona, one of the main legacies of the transformation of public space is the development of uniform languages and a more structural vision based on connecting spaces.

Then, it appears to be particularly important to carry on a diachronic reflection that contemplates the interventions on public space from 1979 as a whole, and through the critical approach of an scholar research. The evolutions since the designs of the first eighties have been so important, that to consider only these initial experiences suppose a partial vision, as well as an slanted one.

Another important aspect of the Barcelona experience is the fact that the renewal of public space has been driven by a permanent will of enhancing its civic dimension. The public space policy has not followed a functional vision, but a conception of public space as a space of encounter and interaction, of community life, of collective expression. Josep Antoni Acebillo, who promoted the initial phase of the public space policy as director of the Service of Urban Projects, he highlights that the public space design, beside the functional demands, has to retrieve, on the one hand, its role as a key component of the urban structure, and on the other hand, its meaning as a significant and identifiable urban episode. In his own words, public space has to retrieve the significant and symbolic dimension that it had from the agora to the boulevard. The reflections contained in the book "Spazi pubblici contemporanei" also starts underlining this civic vision. Renato Cecilia affirms: "Barcelona faces the renewal in a collective way, and architecture is proposed again in its ancient role of public art, redesigning streets and parks, like authentic symbols of the modern civility. The urban project of Barcelona is convinced that functionality cannot be by itself the dorsal element of the urban fabric. The city is also meaning, symbol, and image: function and emotion". In turn, Maria Cristina Tullio, editor of this publication, insists: "the transformation of public spaces in Barcelona consisted on making identifiable the places as images that give immediate access to the collective memory of the inhabitants". Also Peter Rowe, in "Civic Realism", presents the public space renewal in Barcelona as one of the worldwide examples of urban projects with a really civic dimension, thanks to a particular social context (the recovery of the democratic institutions in the case of Barcelona).

This civic dimension of public space appears clearly integrated in the definition that Rosa Barba gives in her introduction to the Open Space Plan already quoted: "open space is a place where people searches to develop outdoor activities, to enjoy the contact with nature, to create a place of social contact, and also to enjoy a vision of the urban form, to understand the city as a space to be lived in a collective way, and as a monument to remember and mirror the collective history. Because of that, dealing with open spaces has a symbolic meaning as well as some functional aspects". It is through this perspective of the recovery of the civic dimension of public space that the research approaches its renewal in Barcelona. So, in this Ph.D. the reflection on some of the simplest elements of the city, the elements of public space design, is combined with the reflection on one of the most complex dimensions of the urban reality, its symbolism of a social community.

This work postulates that the experience accumulated in the transformation of public spaces in Barcelona during the last 25 years led to a shared culture of civic public spaces that constitutes a framework for the successive projects. This public space culture is dynamic and has evolved over the years. It is permanently enriched by new designs, and therefore, is open to new contributions. That's why the research investigates the main evolutions and trends that have transformed this culture of public space along two decades and a half. It is not a matter of describing periods, but one of identifying trends and inflections that help to reveal the design explorations.

Within the frame of the Urban and Regional Planning Department of the Universitat Politècnica de Catalunya, the research studies this evolution of the public spaces renewal from the point of view of the morphology and the urban structure of the spaces, and from the point of view of the processes and mechanisms of the projects. The research wants to show how through the formal configuration of urban space, the development of a structural vision, the exploration of contemporary means of monumentality, and mechanisms inscribed in the *projet urbain* concept, the experience of Barcelona has forged a public space culture founded in urban principles, in contrast with other possible approaches to public space design (as landscaping or functionalistic ones, for instance).

The Ph.D. is organised in six chapters. The first and the second are devoted to describing, respectively, the conceptual framework and the methodology of the research. The four remaining chapters develop the conclusions of the research following the four hypotheses concerning the formal configuration of the spaces, its insertion in the urban structure, its elements of monumentality and the mechanisms and processes of the projects.

Within the frame of a pragmatic conception of urban planning and urban design, in which the city becomes laboratory and the practice precedes the theory (conception that describes the essence of the urban project implemented in Barcelona since 1979), the critical reflection is essential to learn lessons from the experiences carried out, and to keep on generating a useful urban knowledge in order to improve future transformations. In this sense, the research does not constitute only a historical overview of the public space designs in Barcelona in the last decades, but it is also a theoretical contribution intended to consolidate, to broadcast and to make evolve the public space culture, which is an open-ended process as far as a public space policy is ongoing.

Chapter 1: Conceptual framework

1.1 The civic public space

1.1.1 The idea of civic public space

1.1.1.1 Experience of living together in diversity

1.1.1.2 Conditions for the civic public space

1.1.2 The civic public space in contemporary cities

1.1.2.1 Historical evolution of the collective meaning of public space

1.1.2.2 Contemporary trends: civic spaces *versus* non-places

1.2 The urban experience of the public space project

1.2.1 Approaches for the public space project

1.2.1.1 Landscape approaches *versus*...

1.2.1.2 ... urban approaches

1.2.2 Diversity of issues and design responses

1.2.2.1 Public spaces in the inner compact city

1.2.2.2 New complex spaces of the regional postindustrial city

1.2.3 The incidence of local contexts

1.2.3.1 From municipal policies for public spaces...

1.2.3.2 ... to informal, uncertain and avant-garde spaces

1.3 Urban context for the research

1.3.1 The public space policy within the “Barcelona’s urban model”

1.3.1.1 The origins of Barcelona’s model: 1979-1986

1.3.1.2 Changing the scale and the structural vision: 1987-1992

1.3.1.3 The second renewal: 1993-2004

1.3.2 Epistemological basis of the research

1.3.2.1 The autonomy of urbanism

1.3.2.2 Urbanism as an applied and experimental discipline

1.3.2.3 Theory and praxis at the origins of an urban culture

Summary of Chapter 1

Chapter 1 sets the conceptual framework of the Ph.D. in four items: the theoretical debates on the civic meaning of public space, the urban design experiences of renewing public space, the local context of the particular experience of Barcelona and the epistemological foundations of the research.

The Ph.D. defines the civic meaning of public space as the experience of living together in diversity; experience of the others in their plurality, experience of change in the self-personality resulting of social interaction, but experience of the community, too. Next, the Ph.D. thinks about the conditions of such a civic public space: social and urban conditions (security, mix of activities, density...), functional conditions (diversity of uses, accessibility, comfort for the pedestrians), morphological conditions (factors of spatial legibility), structural conditions (relationships between spaces), elements of complexity and signs of identity. Finally, the chapter argues how civic public spaces can exist in the contemporary city in spite of the contrary trends: the post-modern discourse about the transformation of public sphere, the privatisation of public space, the commercial *thematization* of space, the impact of the information and communication technologies and the fragmentation of the sprawled regional city.

Concerning the urban design experiences on renewing public spaces in the last decades, the chapter compares the reductive landscape approaches with a public space project based on urban principles. Principles of relationship between the different components of the city: between the void and the buildings, between several spaces, between different parts of a space, between function and meaning.... Next, the main categories of open spaces in the post-industrial contemporary city are considered: the public spaces of the compact inner city, the urban artefacts (as regional shopping mall, for instance), the spaces of infrastructures and the metropolitan open spaces. Going deep into the experiences of designing public spaces in the inner compact city, the American and the European traditions are considered. The chapter records several trends: the restoration of the typologies of spaces formally defined, like the street, the square or the urban park; the understanding of the public space project as a work with the ground level and with languages of urban elements; and the development of structural visions that integrate open spaces and collective spaces. Finally, the chapter acknowledges the incidence of the local contexts, contrasting cities that have undertaken municipal comprehensive public space policies establishing general guidelines, with cities where the renewal of public space results from the disparate initiatives of the several urban agents (from informal uses to experimental avant-garde designs).

In the third part of the chapter, the public space policy in Barcelona is framed in the three main periods of the whole urban project in this city: the beginning of the urban renewal based on split strategic interventions in the neighbourhoods (1980-1986), the Olympic period characterised by the display of the structural vision of the city (1987-1992), and the period of the post-Olympic renewal (1993-2004), characterised by the weakening of a comprehensive vision, the exploration of constructing the city through autonomous buildings, the increasing role of the private initiative, and the accelerated rhythm of the city's transformation.

Finally, the research is inscribed in an epistemological vision of urbanism as an applied and experimental discipline (in front of other visions of urbanism as an explanatory or normative discipline of the urban fabric). Therefore, urban research, through critical analysis of the practical interventions, should be able to generate theoretical knowledge useful for improving the autonomous practice of planning and designing the city.

Chapter 2: Methodology

2.1 Object of study

2.1.1 Public spaces in the compact existing city

2.1.1.1 Public space as open and accessible space within a built environment

2.1.1.2 The public space of the compact city within the open spaces of the regional city

2.1.2 Selection criteria of representative cases

2.1.2.1 Typological criteria

2.1.2.2 Temporal criteria

2.1.2.3 Spatial criteria

2.1.3 Elements of analysis

2.1.3.1 Considering the uses of space?

2.1.3.2 Interventions on public space beyond the design of the ground level

2.1.3.3 Information sources on project mechanisms

2.2 Hypothesis of research

2.2.1 Configuration of civic spaces as places of relationship

2.2.1.1 The treatment of the ground level

2.2.1.2 The treatment of the space limits

2.2.1.3 The treatment of the built environment

2.2.2 Public space as expression of urban structure

2.2.2.1 Urban continuity: articulations between spaces

2.2.2.2 Urban typologies as design tools

2.2.2.2 Creating urban images

2.2.3 Monumentality of public spaces as symbolic places of community identity

2.2.3.1 Sculptures and public art

2.2.3.2 Singular architectures

2.2.3.3 The integration of historical urban heritage

2.2.4 Mechanisms and processes generating public space projects and culture

2.2.4.1 The agents of the public space renewal

2.2.4.2 The discursive dimension

2.2.4.3 The project tools

Summary of Chapter 2

Chapter 2 develops the methodology of the Ph.D. First, it justifies the object of the research: the public spaces of the compact inner city. Therefore, the Ph.D. deals with free access open spaces, and the so-called collective spaces are not studied, although their importance as contemporary spaces for social interaction is acknowledged. The projects considered are located in the already constructed city, where the built environment is mainly pre-existent. The chapter underlines the fact that the spaces of the compact inner city are only one of the categories of open spaces in the contemporary city, differentiated from urban artefacts, infrastructure's spaces or main metropolitan open spaces. These other spaces don't belong to the object of the research, but they are taken into account in order to identify their links with the public spaces of the compact city.

Next, the chapter presents the corpus of 35 study cases. They are representative of the whole process of public space renewal in Barcelona, as they have been selected on three criteria: they are representative of the typologies of public space (punctual, linear, and areas); they are representative of the three periods in which can be divided the urban project of Barcelona in the last 25 years; finally, they are representative of the several urban tissues of the city (the medieval neighbourhoods, the nineteenth century grid, the neighbourhoods of isolated towers in the outskirts, the structural urban axes...).

This definition of the object of study finishes with a justification of the elements that will be analysed for each one of the selected spaces. The chapter argues why, because of a morphological and structural approach to urbanism, the uses of public spaces are not directly studied. The fact that a space works (that is it propitiates an intense and satisfactory use) is not the last criterion of appraisal. Besides, the Ph.D. does not analyse public spaces in themselves, but the interventions that have renewed them. It studies these renewal projects from an integral point of view, not reducing them to the design of the ground level, but considering also the interventions on their built environment or the incidence of zoning and regulating plans. Finally, discourses and debates generated by the renewal of public space are also considered as part of the object of research. In that sense, the methodology includes a set of interviews to the main protagonists of the process.

The second part of the chapter formulates the four hypothesis of the Ph.D. They are based on a deeper reflection about the urban conditions (formal, structural, monumental and instrumental) for civic meaningful public spaces.

1. Formal configuration: the public space culture has evolved towards a more transparent, integrated and contextual treatment, which enhance the legibility and complexity of public space through the consolidation of a syntactic language of urban elements.
2. Urban structure: the public space culture has developed a structural vision, which has produced an extension of the designs (from punctual, to linear, to entire areas projects), as well as an exploration of generic urban tools enabling the perception of urban structure.
3. Monumentality: the public space culture has explored several means of contemporary monumentality, like the spatial integration of public art, singular architectures, and historical urban heritage
4. Processes and mechanisms:
  - Agents: the municipal leadership appears as the decisive factor in the consolidation and weakening of the public space culture
  - Discursive dimension: while the scholar reflection has had a minor incidence, the participation processes have conditioned the functional programs and have allowed an osmosis between urban culture and citizens' imagery of public space
  - Urban tools: the public space culture has consolidated several urban tools intended to found public space design on urban principles (in front of other approaches like the landscape or the functionalist ones)

For each one of these hypotheses, the chapter describes the elements and criteria of spatial analysis necessary to check them. From the comparison of the analysis of each selected space it is possible to deduce the conclusions, which are developed by the remaining chapters of the Ph.D.

Hypothesis	Elements and criteria of analysis	
Formal configuration	Treatment of the ground level	Language minimalist / mannerist Language contextual / non-contextual
	Treatment of the limits	External limits: articulation / isolation of the ground level Internal limits: fragmentation / coexistence of uses
	Treatment of the built environment	Changes and regulations of buildings Treatment of façades: links with ground level designs:
Structural vision	Connecting spaces	Outlines of urban itineraries networks Integrating spaces in the networks Marking urban itineraries and axes
	Typologies as design tools	References to typologies General guidelines for typologies
	Generating urban images	Standardisation of urban elements Principles of uniformity and urban idioms
Monumentality	Sculptures	Spatial relationship: location, form and role Commemorative meaning / pieces of art
	Singular architecture	Urban relationships: urban layout and built environment Relationships with public space: transition spaces
	Integration of historical urban heritage	Heritage reference from the public space design Regulation of the transformation of historical urban tissues
Mechanisms and processes	The agents of public space renewal	Organisation mechanisms and role of the different agents Management mechanisms and citizens' participation
	The discursive dimension	Municipal publication Scholar discussions Citizens debates
	The urban tools	Urban instruments Design principles

Chapter 3: Configuration of public space

3.1 The language in the design of the ground level

3.1.1 Public spaces as objects of monumental design

3.1.1.1 Over-design and mannerist languages

3.1.1.2 Non-contextual designs and formal historicism

3.1.1.3 Diversity of formal languages: exploring a new conception of public space design

3.1.2 The public space design as a syntactic language of urban elements

3.1.2.1 Transparency and contextual treatment of the ground level

3.1.2.2 Integration of non-contextual landscape approaches

3.1.2.3 The permanence of mannerist trends

3.2 Articulation and integration of the ground level

3.2.1 Between the project of isolated spaces and the exploration of articulation means

3.2.1.1 Between the introverted designs and the elimination of limits

3.2.1.2 Exploring the integration of existing unevenness

3.2.1.3 Between fragmented designs and attempts to connect spaces

3.2.2 The consolidation of mechanisms of spatial unity

3.2.2.1 Continuous pavements, sidewalks articulation and layout of urban elements

3.2.2.2 Public space designs related to infrastructures

3.2.2.3 Integrating autonomous and residual spaces

3.3 The project of the built environment

3.3.1 Interventions of rehabilitation

3.3.1.1 Improving the urban landscape

3.3.1.2 Linking urban landscape and public space policies

3.3.1.3 Integral public space projects

3.3.2 Interventions modifying the buildings

3.3.2.1 Configuring well-defined spaces

3.3.2.2 From quantitative green spaces to configured urban spaces

3.3.2.3 The architectural form and the incidence of activities

Conclusions of chapter 3

Concerning the configuration of public space, the experience of Barcelona has consolidated an urban culture that has evolved towards a more comprehensive treatment of public spaces. In such a comprehensive approach, the urban context and the built environment of the spaces are taken into account as essential elements for its configuration, as well as the treatment of the ground level.

The treatment of the ground level as an autonomous and creative project has evolved towards a syntactic language based on the selection, combination and location of urban elements (pavements, street furniture, trees...). This approach constitutes an alternative to the conception of public space as an object of singular and personal design. The syntactic language of urban elements promotes transparency of public spaces (by reducing the number of urban elements, by simplifying their design and through their layout). This language of urban elements generates more contextual spaces, in which landscaping and artistic approaches are integrated in a comprehensive urban approach. Transparent and contextual public spaces enable the perception of the built environment.

Along the years several mechanisms of spatial connection and integration were developed: the extension of continuous pavements, the redesign of sidewalks, the disposal of urban elements to differentiate and to connect parts within the same space, identifiable languages of urban elements used to integrate large spaces with uncertain limits, the elimination or integration of unevenness. The public spaces with singular conditions because of the existence of infrastructures constitute clear examples of the comprehensive treatment of public space. In these projects, infrastructures are integrated in order to guarantee the spatial unity, the quality of design and the connections with the urban layout.

Considering the built environment as part of the public space project led to increase the interventions to improve its image. On the one hand, the actions for improving the so-called *urban landscape* have become a fundamental aspect of the public space renewal. Several means for co-ordinating the treatment of the ground level and that of the built environment have been explored. On the other hand, some experiences of micro-urban design intended to formalise public space through its built environment have been undertaken. These designs change the location and the dimension of spaces, establish the layout the buildings, and regulate the architectural solutions as well as their uses.

This configuration of transparent integrated public spaces enhances their legibility. At the same time, the treatment of the ground level based on a syntactic language of urban elements increases the complexity of public space (through the mechanisms of connection and integration, through the references to the urban context, through the incorporation of landscape and artistic approaches...).

This balance between legibility and complexity strengthens the perceptive conditions suitable for meaningful public spaces. Therefore, transparent, contextual and integrated public spaces constitute stages for the civic experience of the living together in diversity, resulting from the coexistence of multiple uses and publics.

Besides, the experience of Barcelona appears as a permanent affirmation of the collective character of urban spaces, not only in the treatment of the ground level (belonging to the municipality in most of the cases), but also concerning the image that offers the built environment, considered as a public urban landscape. In that sense, the public space policy contributes to reinforce the collective dimension of the civic experience. In turn, the work on spatial unit, the efforts on connecting and integrating differentiated spaces, can operate as a metaphor of a contemporary public sphere where a great diversity coexists within the frame of some collective and shared procedures, issues and projects.

Finally, concerning the configuration of public space, the culture experienced in Barcelona remains open. On the one hand, the approach to the project of public space as an object of singular and personal design, which results very often on mannerist designs, persists. This trend opposes a more urban conception of the public space project, which currently searches to keep on being the conceptual reference for the public space renewal in Barcelona. On the other hand, the integrated treatment of the built environment depends on the consolidation of the interventions and the urban tools which focus on the relationships between open space and its. In these fronts, the culture of public spaces continues to evolve.

Chapter 4: Public space as urban structure

4.1 The systemic vision: continuity and articulation of public spaces

4.1.1 The origins of the structural vision on public space

4.1.1.1 The incidence of medium scale plans on the articulation of public spaces

4.1.1.2 The Street Plan: the influence of the city structural vision

4.1.2 The consolidation of the structural vision

4.1.2.1 From the network of urban itineraries...

4.1.2.2 ... to the Plan for Open Spaces

4.1.3 Partial concretions of the structural vision

4.1.3.1 Structural axes and *strategic greens* at city scale

4.1.3.2 Itineraries and perception of urban continuity at neighborhood scale

4.2 Typologies as design tools in public space projects

4.2.1 Defining linear typologies related to the public space system

4.2.1.1 From the historical typology of Rambla...

4.2.1.2 ... to the consolidation of new typologies of boulevards and streets

4.2.2 A reflection about punctual typologies related to the morphology of urban tissues

4.2.2.1 The typological exploration in the Old City

4.2.2.2 From the squares of ancient urban tissues to the inner courtyards of the Eixample

4.3 Uniformity principles for the public space project

4.3.1 The extensive rebuilding of everyday public space

4.3.1.1 Standardizing urban elements

4.3.1.2 Comprehensive designs for public space in entire urban areas

4.3.2 Generating urban images and identities

4.3.2.1 Differentiated identities in the unitary image of the city

4.3.2.2 Overlapping urban images *versus* excessive uniformity

Conclusions of chapter 4

The process of public space renewal in Barcelona evolved during the eighties from a vision of split strategic interventions towards a structural vision. This vision reached its summit at the beginning of the nineties, with the attempt of making an Open Space Plan for the whole city. This evolution has remained, however, partially stopped during the last decade. Some partial concretions of this structural approach have taken place during those years, but the achievement of an overall comprehensive view of the whole public space policy is an open-ended process.

The experience carried out in Barcelona has explored the structural dimension of the public space project in a double aspect: establishing a public space system, and strengthening the images of urban areas (the city as whole and its differentiated parts). This approach implied an extension of the interventions (from punctual to linear designs, and to projects for entire areas). It implied also the development of general urban tools (like uniform cross sections, spatial typologies, standardisation of urban elements languages). These tools make possible to incorporate the structural dimension into the design of public space and they contribute to make this urban structure legible from the experience of public space.

The public space culture has advanced in the definition of a continuous system of public spaces, conceived as a network of urban itineraries, differentiated, complementary and connected to the traffic street system. In this conception, the street space (with its traffic use) is considered one of the main civic places of Barcelona. This public space system has been thought at the triple scale of the territory, the city and its neighbourhoods, but it has not been completely outlined. Even so, the consolidation of the idea of urban itinerary as a central element of the civic structure of the city has impelled the renewal of many urban axes in Barcelona. Through projects like local itineraries in the neighbourhoods, main avenues across the city or new parkways to access the metropolitan open spaces, this systemic structure has been partially completed.

The work on generic cross sections for the urban axes has been developed along the process of renewal of linear spaces and it has contributed to make the urban itineraries legible. The use of linear typologies, which associate a characteristic cross section with a particular category of urban axe (peaceful streets, civic avenues, streets, main city boulevards, parkways...), makes possible to perceive and understand the network and hierarchy of the public space system. In turn, the use of spatial typologies associated with the distinctive morphology of some urban tissues (inner courtyards blocks and alleys in the nineteenth century grid, small, irregular and articulated spaces in the medieval town...), it has contributed to strengthen the images of the different parts of the city. In the particular case of the Old City, the typological reflection has been decisive in order to integrate the new created spaces within the historical urban layout.

Another important tool to implement the structural vision has been the establishment of some uniform guidelines for the treatment of public spaces. These standardisation principles, concerning particularly the design and location of urban elements, have induced a new spatial extension of the designs, with interventions over entire areas of the city. At the same time, the use of uniform design languages over entire areas has been used to generate urban images, which make possible to be aware of the unity of the city as a whole, but also to identify its different parts.

In that sense, the structural trend in the public space culture not only concerns the design, but also the perception that citizens can have of the urban structure. To promote a city for walking with a strong system of public spaces enables the understanding of the sequential relationships between them. To generate new urban images (associated to a particular space, to a category of spaces, to a part of the city or to the whole city) enables the understanding of relationships between spaces at multiple urban scales.

The structural approach to the design of public spaces increases at the same time their legibility and complexity, enhancing civic experiences. The perception of urban structure, of multiple connections and relationships between spaces, can act as a metaphor for the collective dimension of the social community, for the common frame in which takes place the civic experience of living together in diversity.

Chapter 5: Monumentality in public space

5.1 Sculptural monuments

5.1.1 The meanings of the sculptures

5.1.1.1 Sculptures as pieces of art

5.1.1.2 The exploration of commemorative symbolism

5.1.2 Spatial relationship between sculptures and urban environment

5.1.2.1 Between the integration of sculptures in the public space design...

5.1.2.2 ... and public space as an outdoor museum

5.2 Architectural singularity

5.2.1 Collective facilities linked to public spaces

5.2.1.1 The incidence of setting collective facilities

5.2.1.2 Criteria of location of collective facilities related to public spaces

5.2.2 Contemporary search of singularity in the urban landscape

5.2.2.1 The articulation of singular architectures with public space

5.2.2.2 Architectural landmarks isolated from the urban environment

5.3 The treatment of historical urban heritage

5.3.1 Improving historical heritage through public space projects

5.3.1.1 Displaying heritage environments and historical references

5.3.1.2 Public space and heritage trails

5.3.2 Public space as heritage in historical urban tissues renewal

5.3.2.1 Dichotomy between conservation and transformation

5.3.2.2 Integrating heritage criteria in the renewal of urban tissues

Conclusions of chapter 5

The will for monumentalising public space existed since the beginning of the urban renewal. Along more than two decades, several means of contemporary monumentality have been explored: the public art, the relationships between public space, singular architectures and collective uses, and the integration of historical urban heritage.

The policy of setting sculptures in public spaces was intense until the Olympic Games. In this policy coexisted sculptures fully integrated in some public spaces designs, with pieces of art that used public spaces as an outdoor museum, and with monuments conveying a commemorative collective symbolism. Along the nineties, the public sculpture policy faced two main questions: on the one hand, the acknowledgement of the symbolic and commemorative value of sculpture, compatible with a fully contemporary artistic design; on the other hand, the importance of the spatial relationship between the sculpture and the urban environment. By its role (commemorative, functional, as an urban landmark), by its location, by its form, sculptures should be integrated in a comprehensive design of each public space, instead of being a simple element added to it. This trend has reduced the number of sculptures set in the last years.

The relationship between public space, singular architectures and collective uses as a means of monumentality has been explored since the beginning of the eighties through the integration of some community facilities to their environments. Even so, this awareness of the relationship between collective facilities and public spaces has not become a general principle leading to link systematically the main public facilities and the main public spaces of the city. At the same time, the co-ordination of the projects for public spaces with the projects for public facilities in order to connect them through accesses, openings and uses constitutes a progressive process that is still to be consolidated. Since the nineties, the increasing number of new singular buildings designed by international well-known architects appears as a new potential means of monumentality. These buildings are characterised by the singularity of their design, which enables them to play the role of urban landmarks at the scale of the city and even of the territory. On the contrary, many of these architectures are not integrated with the public spaces and the urban tissues of their immediate environment. Instead of monumentalising public space, this trend is leading to the construction of the city by juxtaposition of autonomous pieces, weakening its structure.

The historical urban heritage is a means of monumentality of public space in a double sense. On the one hand, public space as a whole is one of the main heritage values of a historical urban fabric, since it conveys its image and identity. On the other hand, the coexistence of remains from different historical periods give to public space a narrative meaning of the historical time. From the point of view of the transformation of public space, the incidence of this heritage monumentality has also been double.

First, some public space designs include contextual references to urban heritage: they identify heritage areas, they mark heritages itineraries or they allude to the past of the space. Second, in the renewal processes of historical urban fabrics the integration of heritage criteria intended to preserve the value of its image and urban identity overcame the initial dichotomy between strict conservation of certain areas and radical transformation of others (which has supposed the destruction of some heritage elements until the mid nineties). While integral rehabilitation is applied for typologically representative buildings (façades former to 1932 in l'Eixample, historical environments in the Old City, protected urban sets all over the city), for the rest of the buildings their replacement by new constructions is evaluated individually. This heritage policy balances between the respect to some typological parameters deduced from past architectures and a fully contemporary architecture harmonious with the historical legacy.

The use of public sculptures, the construction of singular architectures or the integration of the historical heritage show that the notion of urban monumentality is a fully contemporary one. Under new forms, monumentality continues to introduce symbolic and aesthetic meanings in the public space experience.

Chapter 6: Mechanisms and processes in public space projects and culture

6.1 The agents of public space renewal

6.1.1 Creating a Public Space Service

- 6.1.1.1 Relationships with technical services and municipal districts
- 6.1.1.2 From external projects...
- 6.1.1.3 ... to projects manifesto

6.1.2 The weakness of the leadership in the public space policy

- 6.1.2.1 Decentralization of public space designs towards municipal districts
- 6.1.2.2 Multiple entities taking decisions on public space policy
- 6.1.2.3 Management modernization involving new agents

6.1.3 Mechanisms of citizens' participation in public space projects

- 6.1.3.1 The end of urban social movements
- 6.1.3.2 Between an enlightened urbanism and the weakness of neighborhoods' associations
- 6.1.3.3 Exploring new means of citizens' participation

6.2 The discursive dimension

6.2.1 Theorization of the municipal public space policy

- 6.2.1.1 The civic public space as the starting point of the urban renewal
- 6.2.1.2 Formulating a culture of civic public space
- 6.2.1.3 Retrospective analysis of the public space policy

6.2.2 The scholar discussions and debates

- 6.2.2.1 The echo of the singular experience of the first eighties
- 6.2.2.2 Between a landscape approach and the celebration of the *civitas*

6.2.3 The evolving citizens demands

- 6.2.3.1 Demands on uses and functional program
- 6.2.3.2 Citizens imagery and urban pedagogy about public space

6.3 The project tools

6.3.1 The public space project as the design of the ground level

- 6.3.1.1 The increasing contextual features
- 6.3.1.2 Syntactic and extensible designs

6.3.2 An integral conception of the public space project

- 6.3.2.1 Tools for configuring the built environment of public space
- 6.3.2.2 Structural tools for the public space project

6.3.3 General guidelines for the public space project

- 6.3.3.1 Sectorial plans, urban regulations and projects manifesto
- 6.3.3.2 Formulating flexible and evolving general guidelines

Conclusions of chapter 6

The agents of the public space renewal

The Service of Urban Projects was created in 1980 to drive a unitary public space policy by co-ordinating the several technical services and municipal districts. This service exercised a strong leadership between 1987 and 1993, which was crucial for the consolidation of a shared culture of public space. During this period, most of the public space designs were realised by the professional team of this municipal service.

Nevertheless, during the nineties, this leadership of the public space policy has been progressively weakening. The decentralisation of public space designs towards the municipal districts makes difficult the maintenance of unitary criteria and the development of any structural vision. The existence of several public entities at the level of city taking decisions concerning public spaces makes difficult to have a clear direction of the public space policy (like the one that exercised the Service of Urban Projects, drastically weakened in the last years). The modernisation of the management mechanisms led to give more importance to efficiency criteria rather than to the formulation of design guidelines. Currently, it exist the awareness of the risk that supposes the absence of any leadership in the public space policy, and some attempts to retrieve it are draft under new forms.

The participation of citizens in the public space renewal process has existed as the neighbours and users have always been able to express their opinions and claims through the districts. However, this communication has not always been effective. During the first half of the eighties, the influence of the urban social movements (very active in the transition towards democracy) was still strong. During the Olympic period, an enlightened urban planning was consolidated, driven by the municipal theoretical model, and little permeable to citizens' contributions. Since the second half of the nineties, with the decentralisation process, the municipality express a clear will to come near to citizens' requests. However, because of the fragmented and weakened associative structures of civil society, this will is not enough by itself. Even so, in some cases, mechanisms enabling effective participation of citizens in public space design processes are being explored (systematic information, selection of speakers, argumentative driving of the discussions, participation of mediator experts...).

The discourses of the public space renewal

Municipal publications, scholar reflections and citizens' demands are three aspects of the discursive dimension of the public space renewal that have influenced the consolidation of an urban culture in this field.

The municipal publications of the first period (1981 and 1987), emphasising the idea of monumentalise public space, started promoting the formal mannerism of many of the first designs, and they finished underlining the structural role of urban space. The monographic publication of 1993 is a manifesto for the new culture of public space implemented since 1987. The book defends the structural idea of urban itineraries, the transparency of public spaces and the standardisation of street furniture. The broadcast of this theses and criteria made possible that they continue to be the main theoretical reference for the public space policy in Barcelona until current days. The publications of the nineties (1996 and 1999) offer synoptic visions that acknowledge the evolution on the treatment of public spaces between the eighties and the nineties. However, they do not bring new guidelines able to renew the public space culture.

The scholar discussions and debates don't appear as a decisive influence upon the evolution of the public space culture. The singular experience of the first half of the eighties was debated in many national as well as international publications. These reflections pointed out the context of the projects, the diversity of languages, the historical references and the design principles. In some way, these reflections contributed to make possible the inflection that took place in 1987, which, however, was impelled by the Service of Urban Projects. The scholar reflections of the nineties have followed a landscape approach. They are theoretical contributions offering a partial and reductive vision of the problems of public space. In the last years, a discourse that celebrates the civicness of public space and identifies some urban issues related to its design has been disclosed. Facing the lack of municipal leadership, this new discourse opens the doors to a renewal of the public space culture.

Finally, in the requests of citizens concerning public space coexist functional and quantitative aspects, with qualitative aspects revealing citizens' imagery on public space. The functional and quantitative demands concern the uses of the space, and they request more urban elements, areas or facilities necessary for these uses. Such requests are important in order to define the requirements for each project, but they can collide with the principles of formal configuration, transparency and spatial unity proposed by the public space culture. In turn, the qualitative claims allow an interaction between experts and citizens, which makes possible a pedagogy of a more complex vision on public space issues: the integration of the urban green, the structural connections, the treatment of the historical heritage...

Public space design tools

1980

1986

1993

2004

Landscape approach

Public space as an object of design
architectural and historical influenced

Unitary design of the ground level:
sidewalks articulation, continuous pavements
integration of infrastructure unevenness
elimination of limits

Links with the urban lay out

Syntactic language of urban elements:
contextual dialog with the urban environment
transparency
sculpture integration
articulating and differentiating spaces

Urban approach

Extensible designs:
standardisation principles
generic cross sections
uniform languages of urban elements

urban landscape campaigns

Treatment of the built environment:
rehabilitation areas
integral public spaces designs
micro-urbanism of public space

Urban structure:
urban itineraries
public space network
marking itineraries and linear typologies
urban images and identities
punctual typologies

General guidelines

Flexible regulations

Functionalist approach

Autonomous decisions of technique services
Responding to users demands

Epilogue

The experience of public space renewal in Barcelona since 1979 has generated a shared and evolving culture of civic public spaces based on an urban approach. This is the thesis of the research. The results of the Ph.D. can be considered following the different aspects included in the thesis: the existence of a shared urban culture, the open-ended evolution of this culture, the importance of an urban approach to public space and the links between public space design and its civic meanings.

Concerning the existence of a shared urban culture, the search for contextual, legible and integrated designs, the disclosure of a structural vision through urban itineraries or standardisation of urban elements languages, or the exploration of means of monumentality are some of its features, among many others.

Concerning the evolution of the public space culture, its main characteristics were developed during the second period (1987-1993), and they were founded on the explorations carried on during the first period (1979-1986). Some singular, mannerist, introverted, and autonomous designs of this first period contrast with the principles later adopted by the shared culture of public space. During the third period (1993-2004), the weakness of a municipal leadership threatens the future of the public space culture. As a research inscribed in a vision of urbanism as an applied and experimental discipline, the Ph.D. enables to outline some issues that could have an influence on the future of a shared public space culture: the role of scholar reflections, new mechanisms of public leadership in a context of multiple agents, the completion of a comprehensive structural vision of public spaces at different scales, the consolidation of several urban tools currently explored (integration of the built environment, public sculptures and singular architectures, use of spatial typologies...), and the development of efficient mechanisms of citizens' participation.

Beyond the particular case of Barcelona, one of the main contributions of the Ph.D. is the exploration of an approach to public space project based on urban principles. This urban approach is different from a landscape approach, which reduce the public space project to the autonomous design of the ground level. The urban approach is also different from a functionalist approach, which reduce the public space project to the fulfilment of multiple technical and users' requests. The urban approach doesn't exclude the landscape and the functionalist ones, but it integrates them. The urban approach conceives public space as a sum of relationships between the different components of the city. The urban project of public spaces relates open space with the built environment (with its configuration, its image and its uses), it relates different parts within a space, it relates several spaces through a comprehensive structural vision, it relates the images of the city as a whole and those of its parts, it relates function and meaning...

The urban approach is an integral conception of public space that takes into account its formal configuration, its structural role and its significant dimension. In that sense, the urban approach to public space can be extended beyond the inner compact cities. The issues, criteria and tools for the projects of other social spaces in the contemporary city (collective spaces, urban artefacts, infrastructure spaces, metropolitan open spaces) will change, but the underlying urban conception can be the same. That is why a complementary research has been carried on for three months at the Graduate School of Design at Harvard University in order to consider other spaces and other contexts following this urban approach. This research will lead to a new course on the urban culture of contemporary social spaces.

Finally, the research considers if there is any link between the design of public space and its civic meaning. As the civic meaning results from the experience of living together in diversity, it depends mainly on the use of the space. Therefore, the actions intended to intensify and improve this use (programs of cultural activities, regulations for the coexistence of uses, campaigns for a good maintenance) may be more decisive for the civic dimension of public space than the design of its form. Nevertheless, that doesn't mean that design has no incidence. The post-modern discourse (as formulated, for instance, in the book *In search of a new public domain*) defends a fragmented public space for different publics with liminal areas inviting to the interaction between them. These design guidelines are the expression of a public sphere conceived as a market of particular interests. The public space project based on an urban approach is quite the antithesis of such a fragmented public space. It is the public space of multiple relations and connections between the different components of the urban fabric. This public space based on urban principles brings to the experience of living together in diversity a frame and an image of coherence and integration, which acts as a metaphor of the collective sphere existing in any society in spite of its radical pluralism. The Ph.D. identifies in the analysis of the experience of Barcelona the reinforcement of some of the conditions for the civic meaning of public spaces: legibility and complexity, coexistence of multiple uses, understanding of the urban structure and signs of collective identity. The image of this public space fully urban adds to the experience of the others and the self-personality resulting of any social interaction, the experience of community.